ISSN 2617-4154

ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

105

ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС

СЕРІЯ: ПРАВО

• ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС
• IRPIN LEGAL CHRONICLES
• STATE TAX UNIVERSITY

Випуск 2 (23) 2026

ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС

Науковий журнал

Випуск 2 (23)

Ірпінь ● ДПУ ● 2026

ISSN 2617-4154
УДК 34:33(477)(08)

Засновник: Державний податковий університет
Заснований 2018 року
Продовжуване видання (виходить у міру накопичення матеріалу)
Мови видання: українська, англійська
Ідентифікатор друкованого медіа: R30-02576
Рекомендовано до друку та поширення через мережу «Інтернет» рішенням Вченої ради Державного податкового університету (протокол № 18 від 28.05.2026)

Редакційна колегія: д-р юрид. наук, професор *В. В. Топчій* (голов. ред.); д-р юрид. наук, доцент *О. М. Бодунова* (заст. голов. ред.); д-р юрид. наук, професор *Н. Б. Новицька* (випуск. ред.); канд. юрид. наук, професор *М. В. Глух;* канд. юрид. наук, професор *І. В. Грищюк*; д-р юрид. наук, професор *І. М. Леган*; д-р юрид. наук, професор *Н. А. Литвин*; д-р юрид. наук, професор *О. О. Пунда*; д-р юрид. наук, професор *Н. А. Сердюк*; д-р юрид. наук, професор *С. О. Харитонов*; Ph.D. *Ondřej Málek* (Czech Republic); Ph.D. *Dana Volosevici* (Romania).

Ірпінський юридичний часопис : науковий журнал / редкол. : В. В. Топчій (голов. ред.) та ін. – Ірпінь : Державний податковий університет, 2026. – Випуск 2 (23). – 424 с. – (Серія : право).

У виданні вміщені наукові статті, присвячені актуальним проблемам юридичної науки та практики.

Науковий журнал започатковано з метою опублікування результатів наукових досліджень проблем правової науки, теоретико-прикладних проблем правового забезпечення фіскальної політики держави, удосконалення законодавства та правозастосування.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів та всіх, хто цікавиться проблемами теорії права та правозастосування.

Науковий журнал індексується в Google Scholar,

Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського.

Розміщений на відкритій інформаційній платформі OJS Державного податкового університету.

DOI (digital object identifier) – цифровий індикатор об’єкта привласнюється науковим статтям видання.

Редакція журналу веде систематичну роботу із включення наукового видання до міжнародних електронних бібліотек, каталогів та наукометричних баз даних з метою входження в світовий науковий інформаційний простір, підвищення рейтингу журналу та індексів цитування його авторів. Наразі редколегія провадить роботу щодо входження збірника у Scopus та Web of Science.

Адреса редакційної колегії:
Україна, 08205, Ірпінь, Київська обл., вул. Університетська, 31,
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

Використання опублікованих у збірнику матеріалів дозволяється за умови обов’язкового посилання на джерело інформації.

У разі посилання на матеріали збірника наукових праць «Ірпінський юридичний часопис» потрібно використовувати транслітеровану назву «Irpinskyi yurydychnyi chasopys», або «Irpin legal chroniclles».

© Державний податковий університет, 2026

STATE TAX UNIVERSITY

IRPIN LEGAL CHRONICLLES

The Scientific Journal

Issue 2 (23)

Irpin ● STU ● 2026

ISSN 2617-4154
UDC 34:33(477)(08)

Founder: State Tax University
The scientific journal «Irpin legal chroniclles» was founded in 2018

Continued edition (released with the accumulation of material)
Languages of edition: Ukrainian, English

Print media identifier: R30-02576

Recommended for printing and Internet distribution by the decision of the Academic Council of the State Tax University (protocol № 18, 28.05.2026)

Editorial Board: Dr., Professor *V. V. Topchiy* (Editor-in-chief); Dr., Docent *O. M. Bodunova* (deputy Ed.); Dr., Professor *N. B. Novytska* (deputy Ed.); Ph.D. in Law, Professor, *M. V. Glukh*; Ph.D. in Law, Professor *I. V. Hrytsiuk*; Dr., Professor *I. M. Lehan*; Dr., Professor *N. A. Lytvyn*; Dr., Professor *N. A. Serdyuk*; Dr., Professor *O. O. Punda*; Dr., Professor *S. O. Kharitonov*; Ph.D. *Ondřej Málek* (Czech Republic); Ph.D. *Dana Volosevici* (Romania).

Irpin legal chroniclles : The Scientific Journal / Editorial Board : V. V. Topchiy (Editor-in-chief) and others. – Irpin : State Tax University, 2026. – Issue 2 (23). – 424 p. – (Series : Law).

The edition contains scientific articles devoted to the actual problems of legal science and practice.

The scientific journal was founded with the purpose of publishing the results of researches on problems of legal science, theoretical and applied problems of legal provision of the state fiscal policy, improvement of legislation and law enforcement.

The journal is intended for researchers, lecturers, postgraduates, students and anyone who is interested in law theory and law enforcement.

The Scientific Journal is indexed by Google Scholar,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine.

The scientific journal is located on the open information platform OJS of the State Tax University.

DOI digital object identifier is assigned to the scientific articles of the edition.

The editorial board carries out systematic work on integration of the scientific edition to the international electronic libraries, catalogs and scientometric databases with the purpose of entering the world scientific information space, increasing the rating of the journal and the citation indices of its authors. The editorial board is currently working on the inclusion of the scientific journal in Scopus and Web of Science.

Address of the editorial board:
31, Universitetskaya str., Irpin, Kyiv region, Ukraine, 08205
e-mail: irpin-yur-chas@ukr.net

The use of the materials published in the journal is allowed in case of obligatory referring to an information source.

Referring to the materials of the scientific journal «Irpin legal chroniclles» one must use the transliterated title «Irpinskyi yurydychnyi chasopys» or «Irpin legal chroniclles».

© State Tax University, 2026

ЗМІСТ

Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право

Гарбінська-Руденко А. В., Вербіцький А. С.
Правове регулювання державної боргової політики
в умовах економічної нестабільності 11

Глух М. В., Саввопуло К. В., Лекарь А. С.
Міжнародний досвід правового забезпечення фінансової безпеки 21

Діміч А. В.
Роль і значення місцевого самоврядування в Україні
під час російсько-української війни 34

Іванов А. В., Феміда А. А.
Роль міжнародних організацій у формуванні гендерної політики
сектору безпеки та оборони України 48

Касьяненко Л. М., Ваховська А. А., Бабій Я. М.
Правове регулювання ринку віртуальних активів
у контексті міжнародної інтеграції 56

Козловський В. М.
Проблемні питання призначення та проведення судової експертизи
в адміністративному процесі України 65

Кравченко В. Г.
Правове регулювання електронного урядування в Україні
на сучасному етапі державотворення 75

Новицька Н. Б., Садова В. О.
Захист персональних даних неповнолітніх у правоохоронній діяльності 85

Сакалюк Д. В.
Вплив євроінтеграції України на зміцнення фінансової безпеки держави 96

Синюта Р. Т.
Правові засади фінансового моніторингу у сфері обігу віртуальних активів 104

Локлі Е., Топчій О. В.
Медіаграмотність в Україні в умовах гібридної війни:
правові засади та освітня практика 112

Урода О. В.
Завдання та види процесуальних гарантій захисника
на стадії досудового розслідування 122

Цимбалюк Х. О.
Європейська практика забезпечення належної ринкової поведінки
фінансових установ та її адаптація в Україні 136

Теорія та історія держави і права

Бодунова О. М.
Правотворча діяльність в Україні в умовах трансформації правової системи 149

Вайнер Є. Є.
Місце Верховного Суду в судовій системі України 158

Санжарова Г. Ф., Мацелик М. О., Санжаров В. А.
Злочин вбивства в Середні віки: проблеми вивчення
еволюції насильницької поведінки 166
Сердюк Н. А., Перегуда Є. В.
Конституційна скарга як інструмент непрямого лобізму
в правотворчому процесі 175
Тихомиров О. О.
Онтологічні трансформації права в умовах цифровізації:
безпековий контекст і людиноцентристська парадигма 186
Хмизова О. В.
Юридичні, лінгвістичні та етичні аспекти інтеграції
інструментів генеративного штучного інтелекту
в професійну мовну підготовку студентів-правників 197
Шевченко А. Є., Лощихін О. М., Бадахов Ю. Н.
Захист дітей і жінок в умовах збройного конфлікту:
теоретико-правове дослідження 206
Шилінгов В. С.
Проблеми струкутурування методології наукового пізнання права 220

Цивільне право і цивільний процес; трудове право;
сімейне право; міжнародне приватне право
Лаговська Н. В., Безула Е. М., Левченко О. О.
Санкційна конфіскація активів без обвинувачувального вироку:
цивільно-правовий механізм чи квазікримінальна відповідальність? 228
Миколаєць В. А.
Гострайтинг як явище в правовому полі 238
Мілевська А. О., Кримчанін Б. А.
Перевірка нотаріусом санкційного статусу учасників правочину:
правові механізми та проблеми реалізації 249
Чеховська І. В., Хмєляж П.
Перспективи застосування медіації під час вирішення медичних спорів 258

Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право
Грицюк І. В., Радванський Ю. О., Прокопчук К. В.
Вплив ратифікації Римського статуту на кримінальне
законодавство України: проблеми гармонізації правових норм 268
Станецький А. Г.
Кіберзлочини як сучасний вид транснаціональної злочинності:
проблеми розслідування та міжнародного співробітництва 278
Топчій В. В.
Кримінально-правове оцінювання поширення інформації
через Facebook, YouTube та інші цифрові платформи 286

Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Демченко І. А., Нестерюк М. А.
Окремі проблеми недопустимості доказів у кримінальному процесі з урахуванням особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану 294
Лисенко В. В.
Проблеми застосування обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (за матеріалами судової практики) 304
Мартіросян А. Г.
Недосконалість кримінально-правового регулювання відповідальності за СЗЧ: проблема недиференційованої санкції 315
Яцик Т. П., Черненко Т. В.
Правова природа та особливості процесуального забезпечення розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з криптовалютою 330
Погорецький М. А.
Заходи забезпечення кримінального провадження в системі кримінального процесуального доказування: стандарти доказової обґрунтованості та вимоги верховенства права..... 341

Міжнародне право

Анісімова М. Ф., Єременко І. О.
Переговорний процес про вступ України до ЄС: 2026 рік – стан, виклики, перспективи 363
Бинюк Н. М.
Європейський досвід правового регулювання штучного інтелекту та його імплементація в Україні..... 373
Джахардінова А. А.
Зміст принципу рівності й заборони дискримінації та його імплементація в національне законодавство Азербайджану 382
Кононенко В. В., Чернецька О. В.
Правові та політичні наслідки конституційної паузи для інтеграції України до ЄС..... 392
Косілова О. І., Ломенко В. О.
Основоположні права в Європейському Союзі: теоретико-правові засади..... 402
Лісова К. С., Іскович В. Ю.
Гібридні загрози та їх вплив на трансформацію міжнародно-правових норм..... 414

CONTENTS

Administrative law and process; financial law; informational law

Harbinska-Rudenko A. V., Verbitskyi A. S.
Legal regulation of public debt policz under conditions of economic instability 11

Glukh M. V., Savvopulo K. V., Lekar A. S.
International experience in the legal framework for financial security 21

Dimich A. V.
The role and significance of local self-government in Ukraine
during the russian-ukrainian war 34

Ivanov A. V., Themida A. A.
The role of international organizations in the development of gender policy
in Ukraine's security and defence sector 48

Kasianenko L. M., Vakhovska A. A., Babiy Ya. M.
Legal regulation of the virtual assets market in the context of international integration 56

Kozlovsky V. M.
Problem issues of appointment and conduct of forensic expertise
in the administrative process of Ukraine 65

Kravchenko V. H.
Legal regulation of electronic government in Ukraine
at the current stage of state formation 75

Novytska N. B., Sadova V. O.
Protection of minors' personal data in law enforcement activities 85

Sakaliuk D. V.
Impact of Ukraine's european integration on strengthening
the state's financial security 96

Syniuta R. T.
Legal foundations of financial monitoring in the circulation of virtual assets 104

Lockley E., Topchii O. V.
Media literacy in Ukraine under hybrid warfare:
legal frameworks and educational practice 112

Uroda O. V.
Tasks and types of procedural guarantees of the defender
at the stage of the pre-trial investigation 122

Tsymbaliuk Kh. O.
European practices for ensuring appropriate market conduct
by financial institutions and their adaptation in Ukraine 136

Theory and history of state and law; constitutional law

Bodunova O. M.
Law-making activity in Ukraine in the conditions
of transformation of the legal system 149

Vainer Ye. Ye.
The place of the Supreme Court in the judicial system of Ukraine 158
Sanzharova G. F., Matselyk M. O., Sanzharov V. A.
Murder crime in the Middle Ages: problems of studying
the evolution of violent behavior 166
Serdyuk N. A., Pereguda E. V.
Constitutional complaint as an instrument of indirect lobbying
in the law-making process 175
Tykhomyrov O. O.
Ontological transformations of law in the context of digitalization:
the security dimension and the human-centric paradigm 186
Khmyzova O. V.
Legal, linguistic, and ethical aspects of integrating generative artificial
intelligence tools into professional language training for law students 197
Shevchenko A. Ye., Loshchykhin O. M., Badakhov Y. N.
Protection of children and women in conditions of armed conflict:
a theoretical and legal research 206
Shilingov V. S.
Problems of structuring the methodology of scientific knowledge of law 220

Civil law and civil procedure; family law; international private law
Lagovska N. V., Bezula E. M., Levchenko O. O.
Confiscation of assets without conviction:
civil mechanism or quasi-criminal liability? 228
Mykolaiets V. A.
Guestwriting as a phenomenon in the legal field 238
Milevska A. A., Krymchanin B. A.
Notarial verification of the sanctions status of parties to a legal transaction:
legal mechanisms and implementation challenges 249
Chekhovska I. V., Chmielarz P.
Prospects of the application of mediation in resolving medical disputes 258

Criminal law and criminology; Penal law
Hrytsyuk I. V., Radvansky Y. O., Prokopchuk K. V.
Impact of ratification of the Rome Statute on the criminal
legislation of Ukraine: problems of harmonization of legal norms 268
Stanetskyi A. H.
Cybercrime as a modern form of transnational criminality:
challenges in investigation and international cooperation 278
Topchii V. V.
Criminal legal assessment of the dissemination
of information through Facebook, YouTube and other digital platforms 286

Criminal procedure and criminalistics; forensic examination; operational-search activity

Demchenko I. A., Nesteriuk M. A.
Certain problems of inadmissibility of evidence in criminal proceedings taking into account the special regime of criminal proceedings under martial law 294

Lysenko V. V.
Challenges in implementing covert searches of private premises: an analysis of judicial practice..... 304

Martirosyan A. H.
Imperfection of criminal law regulation of liability for unauthorized abandonment of a military unit: the problem of an undifferentiated sanction..... 315

Yatsyk T. P., Chernenko T. V.
The legal nature and characteristics of procedural support for the investigation of criminal offenses related to cryptocurrency 330

Pohoretskyi M. A.
Measures to ensure criminal proceedings in the system of criminal procedural proof: standards of evidentiary justification and requirements of the rule of law 341

International law

Anisimova M. F., Eremenko I. O.
Negotiations on Ukraine's EU accession: 2026 – status, challenges, prospects..... 363

Binyuk N. M.
European experience in the legal regulation of artificial intelligence in Ukraine 373

Jahangirova A. A.
The content of the principle of equality and non-discrimination and its implementation into national legislation of Azerbayjan 382

Kononenko V. V., Chernetska O. V.
Legal and political consequences of the constitutional pause for Ukraine's integration into the EU..... 392

Kosilova O. I., Lomenko V. O.
Fundamental rights in the European Union: theoretical and legal foundations..... 402

Lisova K. S., Iskovich V. Yu.
Hybrid threats and their impact on the transformation of international legal norms 414

Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право

УДК 336.27:34
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.11-20

А. В. Гарбінська-Руденко,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри фінансового та податкового права,
Державний податковий університет
A. V. Harbinska-Rudenko,
PhD / candidate of law sciences, associate professor,
associate professor of the Department of Financial and Tax Law,
State Tax University
email: prokyror.irpin@i.ua
ORCID 0000-0002-0971-1234;
А. С. Вербіцький,
здобувач вищої освіти,
Державний податковий університет
A. S. Verbitskyi,
first (bachelor's) level student of higher education,
State Tax University
email: andriy.verb.2020@gmail.com
ORCID 0009-0006-6031-3473

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ БОРГОВОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

LEGAL REGULATION OF PUBLIC DEBT POLICZ UNDER CONDITIONS OF ECONOMIC INSTABILITY

У статті досліджуються правові аспекти управління державним боргом України в умовах економічної нестабільності та безпекових викликів. Державний борг розглядається як комплексний фінансово-правовий інститут, що формує зобов'язання держави перед внутрішніми та зовнішніми кредиторами, визначає межі її економічної

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Гарбінська-Руденко А. В., Вербіцький А. С., 2026

свободи та впливає на політичні рішення. Обґрунтовано, що ефективне управління боргом є ключовим елементом забезпечення макрофінансової стабільності та довіри до держави на міжнародній арені.

Особливу увагу приділено багатовимірності боргової політики, яка охоплює економічний, політичний, соціальний та оборонний виміри. Показано, що боргові ризики мають гібридний характер, адже фінансові інструменти часто супроводжуються політичними умовами, що посилює їхній вплив на державну стійкість. У роботі окреслено ключові проблеми правового регулювання боргових відносин, зокрема правові колізії, відставання законодавства від динамічних глобальних процесів, а також недостатній рівень координації між органами державної влади. Визначено основні причини загострення боргової проблематики: повномасштабна війна, окупація територій, економічна нестабільність і залежність від зовнішніх кредиторів. Обґрунтовано, що аналіз боргової політики потребує врахування багатьох взаємопов'язаних вимірів, які разом визначають рівень фінансової стійкості та національної безпеки з урахуванням взаємодії фінансових, правових і безпекових чинників.

У висновках запропоновано напрями вдосконалення боргової політики, зокрема оновлення законодавчої бази з урахуванням міжнародних стандартів, посилення інституційної спроможності та міжвідомчої координації, диверсифікацію джерел фінансування, впровадження цифрових та інноваційних інструментів управління боргом, а також забезпечення балансу між виконанням боргових зобов'язань і соціальною відповідальністю держави. Обґрунтовано, що боргова політика має розглядатися не лише як економічний механізм, а і як стратегічний інструмент зміцнення фінансової стійкості та національної безпеки України.

Ключові слова: *державний бюджет, державний борг, боргова політика, управління державним боргом, фінансова стійкість, національна безпека, бюджетний дефіцит, міжнародні фінансові організації.*

The article examines the legal aspects of public debt management in Ukraine under conditions of economic instability and security challenges. Public debt is considered as a complex financial and legal institution that forms the state's obligations to both domestic and external creditors, defines the limits of its economic freedom, and influences political decision-making. It is substantiated that effective debt management is a key element in ensuring macro-financial stability and maintaining the state's credibility in the international arena.

Particular attention is paid to the multidimensional nature of debt policy, which encompasses economic, political, social, and defense dimensions. It is demonstrated that debt-related risks are hybrid in nature, as financial instruments are often accompanied by political conditions, thereby increasing their impact on state resilience. The paper outlines the key problems of legal regulation of debt relations, including legal conflicts, the lag of legislation behind dynamic global processes, and the insufficient level of coordination among public authorities. The main causes of the aggravation of debt-related issues are identified as the full-scale war, occupation of territories, economic instability, and dependence on external creditors. It is argued that the analysis of debt policy requires consideration of multiple

interrelated dimensions, which together determine the level of financial stability and national security, taking into account the interaction of financial, legal, and security factors.

The conclusions propose directions for improving debt policy, including updating the legislative framework in line with international standards, strengthening institutional capacity and interagency coordination, diversifying sources of financing, introducing digital and innovative debt management instruments, and ensuring a balance between debt servicing and the state's social responsibility. It is substantiated that debt policy should be viewed not only as an economic mechanism but also as a strategic instrument for strengthening the financial stability and national security of Ukraine.

Keywords: *state budget, public debt, debt policy, public debt management, financial stability, national security, budget deficit, international financial organizations.*

Постановка проблеми. Управління державним боргом в Україні є однією з найскладніших проблем фінансової політики, адже зростання внутрішніх і зовнішніх запозичень посилює навантаження на бюджет, обмежує фінансування соціальних програм, інвестицій та оборони, а боргова політика визначає рівень економічної стабільності, довіру кредиторів та інвестиційну привабливість країни. Чинне правове регулювання не враховує новітніх фінансових інструментів, що породжує колізії та ризики, а відсутність належної координації між органами влади призводить до хаотичних запозичень і зростання боргового навантаження. Важливим є і міжнародний аспект, оскільки кредити МВФ, Світового банку та інших організацій супроводжуються умовами, які впливають на внутрішню політику та посилюють залежність від зовнішніх кредиторів, що перетворює управління боргом на комплексне завдання з економічним, правовим, політичним та соціальним виміром.

Крім економічних і правових аспектів, управління державним боргом має ще й соціальний вимір. Зростання боргового навантаження часто призводить до скорочення фінансування соціальних програм, що безпосередньо впливає на рівень життя населення, доступність освіти, медицини та соціального захисту. Це породжує ризик соціальної напруги та зниження довіри громадян до державних інституцій. Водночас ефективна боргова політика може стати інструментом стабілізації та розвитку, якщо вона спрямована на підтримку інвестицій у стратегічні галузі та створення умов для економічного зростання.

Не менш важливим є питання прозорості та підзвітності у сфері боргової політики. Відсутність чіткої комунікації між урядом і суспільством щодо умов запозичень, їхньої мети та наслідків формує недовіру й підозри в корупційних ризиках. Тому вагомим є запровадження сучасних механізмів моніторингу та контролю, а також активне залучення громадськості до обговорення боргової стратегії. Це дасть змогу не лише підвищити ефективність управління боргом, а й зміцнити демократичні засади фінансової політики держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фінансово-правові аспекти управління державним боргом досліджувалися в працях українських і зарубіжних авторів. Так, Ю. А. Гайбура аналізує сучасні тенденції формування й обслуговування державного боргу України, наголошуючи на його багатовимірному впливі на економічну стабільність

і політичну незалежність [1, с. 45]. О. Л. Шелест та О. О. Сидоренко [2, с. 827] розглядають борг як ключовий чинник економічної безпеки та пропонують напрями оптимізації витрат на його обслуговування в умовах воєнної економіки. Г. І. Самусь, О. В. Циганенко, досліджуючи природу та сучасні тенденції державного боргу України, наголошують на його багатовимірному впливі на фінансову систему й економічну безпеку [3, с. 19]. Н. Ткачук, В. Ярощук та А. Палига аналізують ризики формування боргу в умовах військової агресії та його роль у забезпеченні фінансової стійкості держави [4, с. 217]. М. Разінкова пропонує дорожню карту управління зовнішнім боргом у воєнний час, акцентуючи на правових та інституційних аспектах [5, с. 402].

Узагальнюючи наукові підходи, варто зазначити, що дослідники сходяться на думці про багатовимірний характер державного боргу України. Він впливає не лише на фінансову систему, а й на економічну безпеку та політичну незалежність держави. У працях українських і зарубіжних авторів підкреслюється, що боргова політика має стратегічне значення в умовах воєнної економіки, адже від її ефективності залежить здатність держави забезпечувати соціальні програми, оборону та інвестиційний розвиток. Особливу увагу приділено ризикам, які виникають у процесі формування боргу під час військової агресії, та потребі в оптимізації витрат на його обслуговування.

Водночас у сучасних дослідженнях наголошується на важливості правових та інституційних аспектів управління боргом. Автори пропонують створення дорожніх карт і комплексних стратегій, які враховують міжнародні зобов'язання України перед кредиторами, а також потребу в прозорості та координації між органами влади. Так, управління державним боргом розглядається як багатогранне завдання, що потребує поєднання економічних, правових і політичних інструментів для забезпечення фінансової стійкості та довгострокового розвитку країни.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на широку представленість цієї проблематики в сучасних дослідженнях, науковці здебільшого акцентують увагу на економічних наслідках боргової залежності, тоді як правові аспекти також потребують належної наукової уваги.

Формулювання цілей статті (постановка завдання) полягає в комплексному дослідженні правових аспектів боргової політики України та їх впливу на виконання державою своїх основних завдань у сфері економіки, політики, соціальної стабільності й обороноздатності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначає Ю. А. Гайбура, державний борг у сучасних умовах воєнної економіки є не лише економічним показником, що відображає рівень запозичень країни, а й комплексним фінансово-правовим інститутом, який визначає стратегічні можливості держави [1, с. 46]. Він формує обов'язки України перед внутрішніми та зовнішніми кредиторами, окреслює межі її економічної свободи та безпосередньо впливає на ухвалення політичних рішень. Автор підкреслює, що кожне запозичення має правову природу, адже оформлюється у формі договорів, угод чи державних гарантій, які закріплюють права та обов'язки сторін.

Саме тому боргова політика не може розглядатися як суто технічний інструмент фінансування бюджетного дефіциту – вона є складним правовим і економічним механізмом, що визначає рівень фінансової стійкості, соціальної довіри та політичної

незалежності держави. У сучасних умовах війни та економічної нестабільності цей механізм набуває особливого значення, адже від ефективності управління боргом залежить здатність держави виконувати свої ключові завдання у сфері оборони, соціального захисту та розвитку.

Зовнішні запозичення часто супроводжуються умовами, які держава повинна виконувати, що може стосуватися бюджетної дисципліни, реформування окремих секторів чи навіть соціальної політики. Внутрішні запозичення формують зобов'язання перед громадянами та бізнесом, що також накладає правові обмеження на діяльність уряду. Так, державний борг є багатогранним інститутом, який поєднує економічні та правові аспекти й визначає рівень фінансової стійкості країни.

На нашу думку, важливість державного боргу полягає саме в його здатності впливати на стратегічні напрями розвитку країни. Він не лише визначає фінансові можливості уряду, а й формує довіру суспільства та міжнародних партнерів до держави. Тому боргова політика має розглядатися як інтегрований інструмент, що поєднує економічні, правові та політичні аспекти. Лише за умови комплексного підходу можна досягти балансу між фінансовою стабільністю, соціальною відповідальністю та збереженням політичної незалежності.

Перехід від розуміння державного боргу як фінансово-правового інституту до його практичного впливу на суспільство показує, що боргова політика має багатовимірний характер і охоплює різні сфери функціонування держави. Вона не обмежується лише економічними показниками, а формує комплексний вплив на політичну автономію, соціальну стабільність та обороноздатність країни. Саме тому аналіз боргової політики потребує врахування кількох взаємопов'язаних вимірів, які разом визначають рівень фінансової стійкості та національної безпеки. Ці виміри можна окреслити так:

1. Економічний вимір – витрати на обслуговування боргу постійно зростають, що створює додаткове навантаження на бюджет і зменшує можливості фінансування розвитку; ризик дефолту залишається реальною загрозою для макроекономічної стабільності; інвестиційна привабливість країни знижується в разі надмірної боргової залежності.

2. Політичний вимір – залежність від зовнішніх кредиторів означає, що держава змушена враховувати їхні умови під час ухвалення рішень; обмеження суверенітету проявляється в потребі погоджувати внутрішню політику з вимогами міжнародних фінансових організацій.

3. Соціальний вимір – скорочення соціальних програм є прямим наслідком зростання боргового навантаження; зниження довіри громадян до державних інституцій відбувається через відчуття нестабільності та невиконання соціальних зобов'язань.

4. Оборонний вимір – обмеження фінансування сектору безпеки та оборони зменшує можливості держави забезпечувати власну обороноздатність, що особливо небезпечно в умовах зовнішніх викликів.

Усі ці складові взаємодіють між собою, створюючи складну систему ризиків і викликів, які потребують комплексного правового та організаційного врегулювання. Саме багатовимірність боргової політики робить її ключовим чинником, що визначає не лише економічну стабільність, а й політичну незалежність та соціальну довіру, забезпечуючи

перехід до подальшого аналізу правового регулювання та інституційних механізмів управління державним боргом.

Після окреслення багатовимірного характеру боргової політики стає очевидним, що її наслідки виходять далеко за межі економічних показників і охоплюють політичну, соціальну й оборонну сфери. Така комплексність вимагає не лише аналітичного осмислення, а й чіткого правового врегулювання, адже саме нормативна база визначає межі допустимих запозичень, порядок їхнього обслуговування та відповідальність держави перед кредиторами. Наступним кроком у дослідженні є розгляд правового регулювання боргової політики в Україні, що охоплює Конституцію, Бюджетний кодекс та спеціальні закони, які формують основу для системного управління державним боргом.

Першим фундаментальним джерелом правового регулювання є Конституція України (1996 р.) [2], яка в ч. 4 ст. 85 визначає, що лише Верховна Рада України затверджує Державний бюджет та контролює його виконання, виключно законами України встановлюються засади утворення й погашення державного внутрішнього та зовнішнього боргу.

Крім того, Конституція України закладає основу для формування системи правового регулювання державного боргу, яка має бути деталізована у спеціальних законах та нормативних актах. Такий підхід забезпечує баланс між законодавчою та виконавчою гілками влади: парламент визначає загальні правила та принципи, а уряд реалізує їх у практичній площині, здійснюючи запозичення та управління борговими зобов'язаннями. Це створює вагомі умови для прозорості та підзвітності, а також дає змогу узгоджувати боргову політику з іншими напрямами фінансової та економічної стратегії держави.

Другим ключовим актом є Бюджетний кодекс України (Закон від 8 липня 2010 р. № 2456-VI) [3], який у ч. 20 ст. 2 дає визначення державного боргу як загальної суми боргових зобов'язань держави з повернення отриманих і непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату. У ст. 16 цього Кодексу регламентується порядок здійснення державних запозичень, їхнє обслуговування та погашення, а також встановлення відповідальності за порушення бюджетного законодавства.

Попри наявність нормативної бази, управління державним боргом України в умовах воєнного стану стикається з низкою системних проблем, що значно ускладнюють ефективність боргової політики. Серед них – правові колізії між окремими законами, відсутність узгодженості між положеннями Конституції та Бюджетного кодексу, дублювання норм у спеціальних актах, що створює правову невизначеність і ускладнює практичне застосування норм. Як зазначає К. О. Дідківська [8, с. 371], воєнні дії суттєво вплинули на економічну ситуацію, спричинивши падіння ВВП, зниження податкових надходжень та різке зростання державних видатків. У таких умовах особливо актуальним стає питання збалансування державних фінансів, уникнення надмірного зростання боргу та забезпечення фінансової дисципліни. Авторка підкреслює, що фіскальна політика має не лише забезпечувати фінансування оборонних потреб, а й підтримувати економіку, соціальний захист населення та стійкість державних фінансів [8, с. 372]. Це свідчить про потребу в гармонізації правових норм із сучасними викликами та міжнародними стандартами, адже лише комплексний підхід дасть змогу забезпечити фінансову стійкість і виконання державою своїх ключових завдань.

Причини загострення боргової проблематики в Україні мають комплексний характер. Насамперед це повномасштабна війна, яка спричинила різке зростання потреб у фінансуванні оборонного сектору та соціальної підтримки населення. Окупація частини територій призвела до втрати значної частини економічного потенціалу, зменшення податкових надходжень та зростання дефіциту бюджету. Водночас залучення зовнішніх кредитів для покриття дефіциту посилюють залежність від міжнародних фінансових організацій і створюють додаткові правові та політичні обмеження. Як зазначає О. В. Кравченко, в умовах воєнного часу Україна стикається з безпрецедентними викликами у сфері державного боргу, зокрема з високим рівнем зовнішніх та внутрішніх зобов'язань. Автор підкреслює, що надмірне накопичення боргу може призвести до боргової кризи, а тому особливо важливим є удосконалення інституційних засад боргової політики, підвищення рівня її координації з іншими складовими фінансової політики та диверсифікація джерел фінансування [9]. Це дасть змогу мінімізувати ризики та забезпечити фінансову стійкість держави навіть у періоди політичної нестабільності й економічних потрясінь.

Національна нормативна база створює відповідний каркас для управління державним боргом, проте її фрагментарність і відставання від сучасних викликів не дають змогу забезпечити належну ефективність боргової політики. Саме ці недоліки актуалізують потребу в зверненні до міжнародних стандартів, які вже довели свою дієвість у практиці країн Європейського Союзу та міжнародних фінансових організацій. Перехід до їхнього аналізу дає нагоду не лише окреслити орієнтири для модернізації українського законодавства, а й визначити конкретні інструменти гармонізації внутрішньої боргової політики з глобальними вимогами фінансової стабільності.

Важливим орієнтиром для України є Маастрихтські критерії Європейського Союзу, закріплені в Договорі про Європейський Союз Маастрихтським договором 1992 р., стаття 126 [10], які встановлюють граничні показники боргової політики: дефіцит державного бюджету не більше ніж 3 % від ВВП, а державний борг – не більше ніж 60 % від ВВП. Ці критерії є базою для фінансової стабільності країн-членів ЄС і визначають рамки, до яких має прагнути Україна в процесі євроінтеграції.

Другим важливим блоком є принципи прозорості, звітності та risk-based управління, які закріплені в Керівних принципах управління державним боргом МВФ та Світового банку Guidelines for Public Debt Management, 2001, оновлені 2014 р. [11]. Прозорість означає відкритість інформації про боргові зобов'язання, звітність – регулярне інформування суспільства та кредиторів про стан боргу, а risk-based управління – оцінювання та прогнозування боргових ризиків перед кожним новим запозиченням.

Третім елементом є практика міжнародних фінансових організацій – МВФ та Світового банку. Україна є членом МВФ з 1992 року, і саме програми Фонду визначають ключові параметри макроекономічної стабільності та боргової політики (Articles of Agreement of the International Monetary Fund, 1944, статті IV–V) [12]. Світовий банк, другий за обсягами кредитор України, фінансує інституційні та структурні реформи, а також довгострокові інвестиційні проєкти (Articles of Agreement of the International Bank for Reconstruction and Development, 1944, стаття I) [13]. Станом на 2026 рік портфель

чинних проєктів Світового банку для України складається із 18 проєктів загальним обсягом понад 29 млрд доларів США [14].

Узагальнюючи наведений матеріал, можна стверджувати, що правове регулювання управління державним боргом в Україні має багаторівневу структуру, де фундаментальну роль відіграє Конституція України. Вона визначає ключові повноваження Верховної Ради України щодо затвердження бюджету та встановлення засад формування і погашення боргу, що забезпечує верховенство права та прозорість у сфері фінансової політики. Бюджетний кодекс України деталізує ці положення, надаючи визначення державного боргу та встановлюючи порядок його обслуговування, що створює відповідний правовий каркас для практичної реалізації боргової політики.

Водночас сучасні виклики, зокрема воєнний стан, виявили низку системних проблем у правовому регулюванні. Колізії між окремими законами, дублювання норм та відсутність узгодженості між Конституцією України і Бюджетним кодексом України ускладнюють ефективне управління боргом. Економічні наслідки війни – падіння ВВП, зниження податкових надходжень і зростання видатків – посилюють боргове навантаження, що потребує гармонізації правових норм із сучасними умовами та міжнародними стандартами. У цьому контексті особливо важливим є забезпечення фінансової дисципліни та збалансованості державних фінансів.

Виходом із ситуації може стати адаптація українського законодавства до міжнародних практик і стандартів. Маастрихтські критерії ЄС, принципи прозорості та risk-based управління, закріплені в документах МВФ та Світового банку, формують орієнтири для модернізації боргової політики України. Їхнє впровадження дасть змогу не лише знизити ризики боргової кризи, а й забезпечити довгострокову фінансову стійкість, що є критично важливим для країни в умовах воєнних викликів і процесу євроінтеграції.

Висновки. Управління державним боргом в умовах економічної нестабільності є багатовимірним завданням, що охоплює економічні, правові, політичні та соціальні аспекти. Аналіз показав, що чинна нормативна база створює лише каркас для регулювання боргових відносин, але її фрагментарність, правові колізії та відставання від сучасних міжнародних стандартів не дають змогу забезпечити належну ефективність. Повномасштабна війна, окупація частини територій та зростання бюджетного дефіциту ще більше загострюють проблему, посилюючи залежність від зовнішніх кредиторів та обмежуючи економічну автономію держави.

Для покращення ситуації потрібно реалізувати низку практичних кроків. По-перше, варто провести системне оновлення законодавства у сфері боргової політики, усунувши дублювання та суперечності між Конституцією України, Бюджетним кодексом України та спеціальними законами. По-друге, треба запровадити механізми прозорості та регулярної звітності щодо стану державного боргу, що підвищить довіру громадян та міжнародних партнерів. По-третє, важливим є створення єдиного координаційного органу або посилення ролі Міністерства фінансів України в питаннях управління боргом, щоб уникнути хаотичних запозичень і забезпечити узгодженість рішень. По-четверте, потрібно впроваджувати сучасні інструменти risk-based управління, які дадуть нагоду прогнозувати боргові ризики та мінімізувати ймовірність дефолту.

Нарешті, стратегічним напрямом має стати поступове зменшення частки зовнішніх запозичень за допомогою розвитку внутрішнього ринку державних цінних паперів, що дасть змогу знизити залежність від міжнародних кредиторів і посилити фінансову стійкість держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гайбура Ю. А. Управління державним боргом України: стан і перспективи. *Фінанси України*. 2023. № 4. С. 45–58. DOI 10.37406/2706-9052-2024-1.12

2. Шелест О. Л., Сидоренко О. О. Державний борг України: стан та управління на сучасному етапі. *Економіка і суспільство*. 2018. Випуск 18. С. 827–835. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-18-115

3. Tsyhanenko, O., Samus, H., Medvid, A. The state budget of Ukraine: Diagnostics in the context of martial law. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series «Economics»*. 2023. Vol. 10, № 1. Pp. 19–28. DOI : https://doi.org/10.52566/msu-econ3.2023.58

4. Tkachuk, N., Yaroshchuk, V., Palyha, A. Ukraine's public debt: current status and risks of formation. *Financial and credit systems: prospects for development*. 2025. № 4 (19). Pp. 217–228. DOI : https://doi.org/10.26565/2786-4995-2025-4-18

5. Razinkova, M. Foreign public debt of ukraine at the current stage: management roadmap. *Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology*. 2024. № 1. Pp. 402–408. DOI 10.36887/2415-8453-2024-1-68

6. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

7. Бюджетний кодекс України : Закон України від 8 липня 2010 року № 2456-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text

8. Дідківська К. О. Фіскальна політика України в умовах воєнного стану. *Фінансові механізми забезпечення відновлення економіки України в сучасних умовах* : ІІ Міжнародна науково-практична конференція молодих вчених. Ірпінь : Державний податковий університет, 2022. С. 371–373. URL : https://surl.li/yllsav

9. Кравченко О. В. Управління державним боргом: стан та перспективи. *Сучасний стан та перспективи розвитку обліку, аудиту, оподаткування та аналізу в умовах міжнародної інтеграції* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Херсон – м. Хмельницький, 20 листопада 2024. URL : https://surl.li/wckekaTreaty on European Union (Maastricht Treaty) ; *Official Journal of the European Communities*. 1992. URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:11992M/TXT

10. IMF & World Bank. *Guidelines for Public Debt Management*. Washington, D.C., 2001. URL : https://www.imf.org/external/pubs/ft/pdm/eng/guide/2014/index.htm

11. International Monetary Fund. *Articles of Agreement*. Washington, D.C., 1944. URL : https://www.imf.org/external/pubs/ft/aa/index.htm

12. International Bank for Reconstruction and Development (World Bank). *Articles of Agreement*. Washington, D.C., 1944. URL : https://www.worldbank.org/en/about/articles-of-agreement

13. Міністерство фінансів України. Світовий банк. URL : https://mof.gov.ua/uk/svitovij-bank

Дата надходження 17.02.2026
Дата прийняття 27.02.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

УДК 347.73
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.21-33

М. В. Глух,
кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри фінансового та податкового права,
Державний податковий університет
M. V. Glukh,
Candidate of Juridical Sciences, Professor,
Head of the Departme nt of Financial and Tax Law,
State Tax University
email: marina_gluh@ukr.net
ORCID 0000-0002-6107-5415;
К. В. Саввопуло,
аспірант кафедри фінансового та податкового права,
Державний податковий університет
K. V. Savvopulo,
PhD Student of the Department of Financial and Tax Law,
State Tax University
email: savvopulo.k@gmail.com
ORCID 0009-0006-1972-7252;
А. С. Лекарь,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри фінансового та податкового права,
Державний податковий університет
A. S. Lekar,
Candidate of Juridical Sciences,
Docent of the Department of Financial and Tax Law,
State Tax University
email: a.s.lekar@dpu.edu.ua
ORCID 0009-0009-7645-2752

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN THE LEGAL FRAMEWORK FOR FINANCIAL SECURITY

Сучасний етап розвитку фінансово-економічної системи характеризується посиленням глобалізаційних процесів, інтеграцією національних економік та зростанням впливу зовнішніх чинників на фінансову стабільність держав. У таких умовах фінансова безпека

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Глух М. В., Саввопуло К. В., Лекарь А. С., 2026

набуває визначального значення як складова національної безпеки та передумова сталого економічного розвитку. Водночас в Україні спостерігається низка системних проблем у сфері правового забезпечення фінансової безпеки, зокрема зростання державного боргу, неефективність бюджетної політики, дисбаланси в системі публічних фінансів, недостатній рівень інституційної спроможності та незавершеність структурних економічних реформ. Попри активізацію євроінтеграційних процесів та часткову імплементацію європейських підходів, вітчизняна система фінансової безпеки залишається недостатньо адаптованою до сучасних викликів і загроз. Водночас досвід держав Європи свідчить про ефективність комплексного підходу до забезпечення фінансової безпеки, який ґрунтується на поєднанні економічних, правових та інституційних механізмів. За таких умов особливої актуальності набуває дослідження зарубіжного досвіду забезпечення фінансової безпеки та визначення можливостей його адаптації в Україні.

Методи дослідження. *Для досягнення поставленої мети застосовано комплексний підхід, що зумовив використання загальнонаукових та спеціально-наукових методів. Зокрема, порівняльно-правовий метод використано для аналізу досвіду країн Європейського Союзу у сфері забезпечення фінансової безпеки та визначення можливостей його адаптації в Україні. Формально-юридичний метод застосовано для дослідження нормативно-правових актів, що регулюють фінансову сферу. Системно-структурний метод дозволив виокремити основні елементи та складові фінансової безпеки держави. Функціональний метод використано для визначення ролі та повноважень суб'єктів забезпечення фінансової безпеки. Для узагальнення результатів дослідження та формулювання висновків і пропозицій застосовано методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції та аналогії.*

Основні результати дослідження. *У статті здійснено комплексний аналіз міжнародних, зокрема європейських, підходів до забезпечення фінансової безпеки держави та визначено їх ключові інституційні й правові особливості. Встановлено, що ефективні моделі фінансової безпеки ґрунтуються на поєднанні бюджетної, боргової, податкової, банківської та валютної політики із належним рівнем державного контролю та взаємодії з приватним сектором. Проаналізовано досвід окремих країн Європейського Союзу щодо формування механізмів фінансової стабільності, управління ризиками та забезпечення економічного зростання. Обґрунтовано, що важливими чинниками ефективності є чітке визначення національних інтересів, інституційна узгодженість, а також адаптивність до глобальних викликів. Визначено пріоритетні напрями вдосконалення системи фінансової безпеки України, зокрема через модернізацію законодавства, підвищення ефективності державного управління, зменшення боргового навантаження та імплементацію кращих європейських практик.*

Висновки та конкретні пропозиції автора. *Запропоновано вдосконалення правового забезпечення фінансової безпеки України через комплексний та системний підхід, який доцільно реалізувати в таких ключових напрямах: 1) затвердження цілісної та оновленої концепції забезпечення фінансової безпеки держави з урахуванням сучасних викликів і адаптації позитивного міжнародного досвіду; 2) підвищення ефективності управління публічними фінансами, зокрема через удосконалення бюджетної політики, скорочення дефіциту бюджетів та зменшення боргового навантаження; 3) реалізація структурних*

фінансово-правових реформ у промисловій, валютній та інвестиційній сферах, що сприятиме стабільному економічному зростанню; 4) інституційне зміцнення системи фінансової безпеки за рахунок підвищення координації державних органів та запровадження ефективних механізмів фінансово-правового контролю з урахуванням європейських практик взаємодії держави, бізнесу та суспільства; 5) поглиблення євроінтеграційного вектора розвитку, що дасть змогу забезпечити підвищення конкурентоспроможності національної економіки та зміцнення фінансової безпеки України в умовах глобалізаційних процесів та відповідно до європейських стандартів.

Ключові слова: *фінансова безпека, економічна безпека, національна безпека, національна фінансова безпека, публічні фінанси, фінансовий контроль, фінансові правовідносини, фінансово-правові реформи, фінансова політика, Європейський Союз, євроінтеграція, міжнародний досвід.*

The current stage of development of the financial and economic system is characterised by intensifying globalisation processes, the integration of national economies, and the growing influence of external factors on the financial stability of states. In such circumstances, financial security takes on crucial importance as a component of national security and a prerequisite for sustainable economic development. At the same time, Ukraine faces a number of systemic problems in the area of legal safeguards for financial security, including rising public debt, ineffective budgetary policy, imbalances in the public finance system, insufficient institutional capacity and the incomplete nature of structural economic reforms. Despite the intensification of European integration processes and the partial implementation of European approaches, the domestic financial security system remains insufficiently adapted to contemporary challenges and threats. At the same time, the experience of European Union member states demonstrates the effectiveness of a comprehensive approach to ensuring financial security, based on a combination of economic, legal and institutional mechanisms. Under these circumstances, it is particularly relevant to study international experience in ensuring financial security and to identify opportunities for its adaptation in Ukraine.

Purpose. *The aim of this article is to analyse the experience of European countries in ensuring state financial security, as well as to identify key areas and mechanisms for improving Ukraine's financial security system, taking into account contemporary challenges and European integration processes.*

Methods. *To achieve this aim, a comprehensive approach was adopted, involving the use of both general and specialised scientific methods. In particular, the comparative legal method was used to analyse the experience of European Union countries in the field of ensuring financial security and to identify opportunities for its adaptation in Ukraine. The formal legal method was applied to examine the provisions of regulatory legal acts governing the financial sector. The systemic-structural method enabled the identification of the main elements and components of a state's financial security. The functional method was used to determine the roles and powers of the entities responsible for ensuring financial security. To summarise the research findings and formulate conclusions and recommendations, methods of analysis, synthesis, induction, deduction and analogy were employed.*

Results. *This article provides a comprehensive analysis of international, and in particular European, approaches to ensuring a state's financial security and identifies their key institutional and legal features. It has been established that effective models of financial security are based on a combination of budgetary, debt, tax, banking and monetary policies, coupled with an appropriate level of state control and cooperation with the private sector. The experience of individual European Union countries in establishing mechanisms for financial stability, risk management and ensuring economic growth is analysed. It is argued that key factors for effectiveness include a clear definition of national interests, institutional coherence, and adaptability to global challenges. Priority areas for improving Ukraine's financial security system have been identified, in particular through the modernisation of legislation, enhancing the effectiveness of public administration, reducing the debt burden, and implementing best European practices.*

Conclusion. *It is proposed to improve the legal framework for Ukraine's financial security through a comprehensive and systematic approach, which should be implemented in the following key areas: 1) the adoption of a coherent and updated concept for ensuring the state's financial security, taking into account contemporary challenges and adapting best international practices; 2) improving the efficiency of public finance management, in particular through the improvement of budgetary policy, the reduction of budget deficits and the alleviation of the debt burden; 3) the implementation of structural financial and legal reforms in the industrial, currency and investment sectors, which will contribute to stable economic growth; 4) institutionally strengthening the financial security system by improving coordination between state bodies and introducing effective mechanisms for financial and legal control, taking into account European practices of interaction between the state, business and society; 5) deepening the European integration vector of development, which will ensure an increase in the competitiveness of the national economy and the strengthening of Ukraine's financial security in the context of globalisation processes and in accordance with European standards.*

Keywords: *financial security, economic security, national security, national financial security, public finances, financial control, financial legal relations, financial and legal reforms, financial policy, European Union, European integration, international experience.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку фінансово-економічної системи характеризується посиленням глобалізаційних процесів, інтеграцією національних економік та зростанням впливу зовнішніх чинників на фінансову стабільність держав. У таких умовах фінансова безпека набуває визначального значення як складова національної безпеки та передумова сталого економічного розвитку. Водночас в Україні спостерігається низка системних проблем у сфері правового забезпечення фінансової безпеки, зокрема зростання державного боргу, неефективність бюджетної політики, дисбаланси в системі публічних фінансів, недостатній рівень інституційної спроможності та незавершеність структурних економічних реформ. Попри активізацію євроінтеграційних процесів та часткову імплементацію європейських підходів, вітчизняна система фінансової безпеки залишається недостатньо адаптованою до сучасних викликів і загроз. Водночас досвід держав Європейського Союзу свідчить про ефективність комплексного підходу

до забезпечення фінансової безпеки, який ґрунтується на поєднанні економічних, правових та інституційних механізмів. За таких умов особливої актуальності набуває дослідження зарубіжного досвіду забезпечення фінансової безпеки та визначення можливостей його адаптації в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження стали наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, а саме: А. О. Бондар, З. В. Гбур, В. М. Довгань, В. П. Загарій, О. А. Кириченко, Л. С. Козак, С. М. Лаптєв, В. І. Мельник, М. В. Ніколайчук, В. М. Нижник, В. О. Онищенко, О. А. Пробоїв, К. С. Радзівіл, О. М. Рєзнік, В. С. Сідак, О. В. Тимошенко, Н. М. Ухналь тощо. Зокрема, Н. М. Ухналь досліджує проблеми фінансової безпеки України в умовах трансформаційних процесів, акцентуючи увагу на сучасних викликах у фінансово-економічній сфері. О. В. Тимошенко аналізує досвід європейських країн щодо формування фінансово-економічної безпеки та обґрунтовує можливості його застосування в Україні. Л. С. Козак розглядає тенденції розвитку економічної безпеки Європейського Союзу в умовах глобалізації та визначає чинники її ефективності. В. О. Онищенко досліджує міжнародний досвід забезпечення економічної безпеки держави та можливості його імплементації в національну практику. В. М. Нижник і М. В. Ніколайчук приділяють увагу питанням економічної безпеки України в контексті євроатлантичних інтеграційних процесів. А. О. Бондар досліджує світовий досвід державного управління економічною безпекою та напрями його використання в Україні. О. М. Рєзнік здійснює порівняльний аналіз сутності економічної безпеки України та країн Європейського Союзу. В. І. Мельник висвітлює зарубіжний досвід забезпечення економічної безпеки на прикладі країн Центральної та Східної Європи. К. С. Радзівіл досліджує адміністративно-правові аспекти забезпечення фінансової безпеки України.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість наукових досліджень у сфері забезпечення фінансової безпеки держави, низка важливих аспектів залишається недостатньо розкритою, а саме потребують подальшого наукового опрацювання питання комплексної адаптації європейського досвіду до національних умов України з урахуванням її економічних, інституційних та правових особливостей. Недостатньо дослідженими залишаються механізми інтеграції окремих складових фінансової безпеки (бюджетної, боргової, податкової, банківської) в цілісну ефективну систему публічного управління. Окремої уваги потребує проблема підвищення інституційної спроможності органів державної влади у сфері забезпечення фінансової безпеки, а також розроблення дієвих інструментів реагування на сучасні глобальні виклики, зокрема фінансову нестабільність, боргові ризики та зовнішньоекономічні загрози.

Метою написання статті є аналіз досвіду країн Європи щодо забезпечення фінансової безпеки держави, а також визначення ключових напрямів і механізмів удосконалення системи фінансової безпеки України з урахуванням сучасних викликів та євроінтеграційних процесів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Досягнення поставленої мети зумовлює потребу у вирішенні таких наукових завдань: здійснити теоретичне узагальнення сутності фінансової безпеки як складової національної безпеки держави, дослідити міжнародний, зокрема європейський, досвід забезпечення фінансової безпеки,

визначити ключові інституційні та правові механізми формування фінансової безпеки в провідних країнах світу.

Виклад основного матеріалу. Становлення проблематики фінансової безпеки в будь-якій державі безпосередньо пов'язане з процесами формування її державності, усвідомленням і розвитком національних економічних інтересів, а також утвердженням суспільної свідомості й почуття національної ідентичності. В умовах євроінтеграції України особливого значення набуває врахування міжнародного досвіду у вирішенні складних питань правового забезпечення фінансової безпеки України, із запозиченням ефективних практик та уникненням негативних аспектів, за рахунок їх адаптації до національних умов. У сучасних реаліях фінансова безпека є однією із ключових складових економічної безпеки держави, водночас формуючи підґрунтя національної безпеки, стабільності та суверенітету України.

Фінансова безпека держави охоплює: безпеку в бюджетній сфері, сфері управління державним боргом, податковій сфері, сфері фінансів реального сектору економіки, банківській сфері, сфері валютного ринку та у сферах функціонування фондового ринку та небанківського фінансового сектору [1].

У структурі фінансової безпеки України ключове місце належить бюджетній складовій, оскільки саме її стан визначає можливості реалізації національних інтересів і забезпечення сталого економічного розвитку. Потреба в посиленні та ефективному забезпеченні фінансової безпеки зумовлена наявними проблемами у фінансово-економічній сфері України, зокрема зростанням зовнішньої заборгованості, недостатньою ефективністю бюджетної політики, дисбалансами в системі публічних фінансів і хронічною дефіцитністю бюджетів різних рівнів, що в сукупності створює ризики для стабільності фінансової системи України [2, с. 126–127].

Одним із показових прикладів забезпечення колективної фінансової безпеки є функціонування Європейського Союзу, в межах якого на основі відповідного договору сформовано економічний і валютний союз держав-членів. Так, Рада Міністрів Європейського Союзу визначає основні орієнтири економічної політики як окремих країн, так і об'єднання загалом, а також здійснює моніторинг економічного розвитку кожної держави-члена. Водночас визначається наявність ризиків виникнення кризових явищ, зумовлених нерівномірністю економічного розвитку, вразливістю національних валют окремих країн та повільністю реформ у сфері публічного управління. Інтеграційні процеси розглядаються як такі, що здатні забезпечити суттєві переваги для країн Європейського Союзу, зокрема через підвищення рівня фінансової безпеки та стимулювання економічного зростання. Практика держав Європейського Союзу свідчить, що належний рівень фінансової безпеки є важливим чинником утвердження держави в глобальному середовищі відповідно до її геополітичного потенціалу. Європейський Союз пропагує важливість європейської інтеграції з метою досягнення високого рівня конкурентоспроможності в умовах глобалізації. Окремо певні держави-члени Європейського Союзу мають набагато меншу кількість економічних ресурсів, ніж інші розвинені країни й ті, що розвиваються. Ефект синергії, що досягається через взаємообмін ресурсами, визначає здатність Європейського Союзу забезпечувати високий рівень фінансової безпеки та конкурентоспроможності. Кінцевою метою забезпечення фінансової безпеки в Європейському Союзі є

формування повністю інтегрованої Європи з однаковим рівнем життя в усіх країнах-учасницях [3, с. 2–3].

У більшості держав-членів Європейського Союзу ключовим пріоритетом політики фінансової безпеки, закріпленим у національних нормативних актах, є посилення простору стабільності в Європі через поглиблення інтеграційних процесів та реалізацію активної політики сусідства. Водночас доцільно розглядати концепцію фінансової безпеки Європейського Союзу передусім крізь призму фінансової стійкості окремих держав-членів з урахуванням їхніх національних доктрин, стратегій і програм у сфері забезпечення фінансової безпеки.

У межах дослідження фінансової безпеки на глобальному рівні доцільно звернутися до методологічного підходу, запропонованого Комісією ООН. Відповідно до вказаної методики рівень безпеки визначається через три ключові складові: економічний розвиток, освітній рівень та дотримання прав людини. Економічна складова оцінюється за показником валового внутрішнього продукту на душу населення, освітня – через середню тривалість навчання населення, а рівень забезпечення прав людини – за допомогою спеціального індексу, що розраховується за затвердженою методикою. Водночас О. В. Тимошенко вважає, що такий підхід має низку суттєвих обмежень, оскільки не враховує важливі аспекти, зокрема демографічні процеси, зовнішньоекономічну діяльність, інвестиційну та інноваційну складові. Це знижує його практичну цінність і ускладнює застосування в умовах України. Відтак зазначену методику доцільніше використовувати переважно для порівняльного аналізу базових показників України з відповідними індикаторами інших країн Європейського Союзу та світу [4, с. 54].

У контексті зміцнення соціально-економічної згуртованості держав-членів Європейського Союзу вагоме значення має Лісабонська стратегія. Згідно з положеннями цього документа, ключовими пріоритетами у сфері посилення фінансової безпеки як окремих країн, так і Європейського Союзу загалом визначено: застосування принципу спільного програмування, що реалізується в межах міжнародного співробітництва, активізацію інноваційної діяльності з метою підвищення конкурентоспроможності регіонів, розвиток сільських територій, а також зміцнення територіальної згуртованості за рахунок поступового розвитку значної частини регіонів Європейського Союзу [5, с. 507].

Щодо досвіду окремих країн в аспекті правового забезпечення фінансової безпеки держави, то, наприклад, у Німеччині забезпечення фінансової безпеки в площині національних економічних інтересів реалізується через закріплення принципів соціального партнерства. Поміж іншим, у Німеччині відсутній окремий нормативно-правовий акт, присвячений концепції фінансової безпеки, а її правове забезпечення на практиці здійснюється через систему законів, що регулюють ключові сфери ринкової економіки та передбачають значні контрольні повноваження державних органів. Основні засади національної безпеки, включно із її фінансовою складовою, відображені у формі офіційних директив, зокрема директив Міністерства оборони. Фінансова безпека Німеччини розглядається як поєднання підтримки соціально-економічного розвитку, сприяння демократизації в Європі та світі, захисту від економічного тиску та забезпечення вільної торгівлі й доступу до ресурсів і ринків у межах справедливої світової економічної системи. На внутрішньому рівні стратегічною метою є забезпечення стабільного

економічного розвитку держави та підвищення матеріального й соціального добробуту населення. У зовнішньоекономічній площині, з урахуванням експортної орієнтації економіки, пріоритетом є стабільність і розширення ринків збуту [6, с. 88–91].

Основними інструментами забезпечення безпечного функціонування економіки Німеччини є заходи, спрямовані на підтримання цивілізованого характеру ринкових відносин, створення рівних умов конкуренції, запобігання монополізації окремих галузей, а також забезпечення стабільності національної валюти. Фінансова безпека держави в Німеччині фактично ототожнюється з підтриманням стабільного економічного зростання. Ключові засади національної безпеки, включно із її фінансовою складовою, закріплені в офіційній директиві Міністерства оборони. У цьому документі зазначається, що уряд Німеччини розглядає забезпечення фінансової безпеки як процес, спрямований на підтримку соціально-економічного прогресу та протидію економічному шантажу, сприяння демократизації, а також гарантування свободи торгівлі [7, с. 14].

Зі свого боку в забезпеченні фінансової безпеки Велика Британія орієнтується на розвиток приватного сектору, забезпечуючи йому значну підтримку з боку держави. У країні сформовано дієву систему, що ґрунтується на розгалуженій мережі інституцій, які взаємодіють із парламентом, урядом та бізнес-середовищем у процесі підготовки й реалізації рішень у сфері національної економічної безпеки [6, с. 88–91].

Політика забезпечення фінансової безпеки у Великій Британії тісно пов’язана з оборонною політикою, оскільки обидві сфери базуються на оцінці національних інтересів і реалізуються через механізми їх захисту. У фінансово-економічному вимірі національні інтереси трактуються як загальносуспільні господарські інтереси, що мають пріоритетне значення порівняно з іншими видами суспільних інтересів [8]. У Великій Британії загрози фінансовій безпеці поділяються на зовнішні та внутрішні, а також розподілені на ранги за ступенем їхньої значущості та ймовірністю реалізації, що дає змогу зосереджувати зусилля на прогнозуванні та запобіганні найбільш небезпечним ризикам з позиції національної економічної безпеки. Водночас у сфері мінімізації фінансових загроз уряд Великої Британії традиційно спирається на приватний сектор, забезпечуючи йому суттєву підтримку. Крім того, у країні функціонує розгалужена система інституцій, яка забезпечує ефективну взаємодію парламенту, уряду та бізнесу під час формування й реалізації рішень у сфері національної фінансової безпеки. До її складу, зокрема, входять такі організації, як Конфедерація британської промисловості, Рада з торгівлі зі Східною Європою, а також низка спеціалізованих об’єднань, що представляють інтереси промисловців і підприємницьких структур [9, с. 355].

Поміж іншим, прикладом у забезпеченні фінансової безпеки є Франція. У широкому розумінні фінансова безпека у Франції передбачає запобігання та мінімізацію фінансових загроз через впровадження нових механізмів регулювання, адаптації норм і структур міжнародної безпеки, а також формування розгалуженої мережі співпраці, зокрема між державним і приватним секторами. Основним державним актом, у якому закріплено окремі положення щодо забезпечення фінансової безпеки, є Закон «Про національну безпеку», ухвалений 1964 року. У французькій правовій доктрині національна фінансова безпека розглядається як сукупність заходів зі створення сприятливих внутрішніх і зовнішніх умов для підвищення добробуту населення та зміцнення економічного потенціалу держави [10].

Фінансова безпека забезпечується комплексом інструментів державного регулювання економіки. У Франції під час формування та ухвалення економічних рішень застосовуються критерії, спрямовані на зменшення вразливості господарської системи та збереження економічної основи незалежної зовнішньої політики. До таких критеріїв, зокрема, належать: подолання значних диспропорцій у рівнях економічного розвитку суб'єктів господарювання, недопущення надмірної зовнішньої залежності у стратегічних секторах економіки, а також мінімізація ризиків, пов'язаних із критичною залежністю від зовнішнього економічного середовища [11, с. 232].

Концепція фінансової безпеки в Іспанії значною мірою розглядається в контексті фінансової безпеки Європейського Союзу загалом. Водночас у країні сформовано ефективний механізм забезпечення національних інтересів у фінансово-економічній сфері. Його основу становлять гнучка законодавчо-нормативна база, чіткий розподіл повноважень між міністерствами, відомствами та іншими державними структурами щодо реалізації норм економічного розвитку, а також наявність на кожному етапі розвитку держави затверджених програм економічних пріоритетів, що мають обмежувати можливість надання індивідуальних привілеїв. Додатково важливу роль відіграє система спеціалізованих органів державного контролю. У системі забезпечення економічної стабільності та сталого розвитку значне місце займає визначення пріоритетних галузей національної промисловості, які підпадають під дію протекціоністських заходів, регулювання інвестиційних процесів, валютний контроль, а також детально розроблене законодавство, що регулює діяльність акціонерних товариств [12, с. 52].

В Італії для посилення адміністративно-правового забезпечення фінансово-економічної безпеки та забезпечення сталого розвитку економіки Італії, а також поступового вирішення проблем державного боргу, запровадили комплекс антикризових заходів, спрямованих на реформування політичних, економічних і соціальних інститутів держави. Основні напрями таких реформ охоплюють: 1) реформування бюджетної політики та податкової системи – у межах забезпечення соціальної стабільності та стимулювання економічного зростання у 2014–2017 роках було реалізовано низку заходів у рамках «Закону про стабільність», зокрема зниження ставки оподаткування доходів фізичних осіб для працівників із низьким рівнем доходу, обмеження щодо заробітних плат і премій керівників державних підприємств, а також скорочення витрат на утримання центральних органів влади та Сенату; 2) модернізацію промислової політики та покращення бізнес-клімату – підприємства отримали податкові стимули на придбання нового обладнання, а малі підприємства – можливість збільшення статутного капіталу за рахунок податкових пільг; 3) оптимізацію державного боргу через приватизацію – часткова приватизація понад 40 державних підприємств дала змогу залучити значні фінансові ресурси, зокрема у стратегічних секторах економіки (енергетика, транспорт, оборонна промисловість), що сприяло зменшенню боргового навантаження; 4) реформування інвестиційної політики – поліпшення інвестиційного клімату та спрощення процедур для іноземних інвесторів сприяли зростанню притоку іноземного капіталу в межах державної програми «Пункт прибуття – Італія»; 5) реформу зовнішньоекономічної політики – діяльність державних і громадських інституцій була переорієнтована на підтримку експортерів, що позитивно вплинуло на динаміку експорту до ключових

торговельних партнерів і розвиток пріоритетних галузей; 6) реформування соціальної, пенсійної та трудової систем – підвищення пенсійного віку й зміни в трудовому законодавстві були спрямовані на зменшення бюджетного навантаження та підвищення рівня зайнятості населення, що також сприяло зниженню безробіття. У сукупності зазначені заходи спрямовані на зміцнення фінансової стабільності Італії, підвищення конкурентоспроможності економіки та забезпечення довгострокової фінансової безпеки держави [13, с. 20].

Варто зазначити, що фінансово-економічна безпека в Італії є одним із ключових чинників забезпечення сталого розвитку національної економіки та існує складною багатофакторною категорією, яка відображає здатність економічної системи до розширеного відтворення з метою збалансованого, поступового й рівномірного задоволення суспільних потреб. Щодо можливостей використання італійського досвіду в Україні, потрібно зазначити, що на сучасному етапі в Україні ще не сформовано достатньо ефективної національної економічної системи, здатної забезпечити сталий прогрес держави та посилити інструменти внутрішньої й зовнішньої політики. Водночас недостатньо чітко визначеними залишаються національні економічні інтереси та пріоритети, без реалізації яких ускладняється процес формування інтегрованого до європейського простору суспільства. Потрібно враховувати, що в Італії відсутня окрема спеціалізована законодавча база, присвячена питанням фінансової безпеки, адже діяльність у цій сфері здійснюється переважно на основі міжнародних угод, стороною яких є держава. Основні методи забезпечення фінансової безпеки спрямовані передусім на захист інтересів національних виробників як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках [14, с. 111].

В Італії розслідування та розкриття злочинів у сфері оподаткування здійснюється не лише поліцією та Корпусом карабінерів, а й Фінансовою гвардією, яка організаційно входить до системи Міністерства економіки та фінансів. Вона виконує комплекс функцій, поєднуючи повноваження податкової інспекції, податкової поліції, а також митних і прикордонних органів [15, с. 405].

В. М. Довгань підсумовує, що однією з ключових умов ефективного функціонування держави є належний рівень її фінансової безпеки. Проведений аналіз підходів різних країн світу до забезпечення фінансової безпеки свідчить про загалом високий рівень її організації, який значною мірою визначається особливостями національного економічного розвитку та сукупністю інших внутрішніх і зовнішніх чинників. Вчений зауважує на необхідності удосконалення стратегічного механізму регулювання економічної сфери в Україні, зокрема підвищення ефективності реалізації національних фінансових інтересів, поступового зменшення боргового навантаження, а також перегляду урядової політики через проведення структурних реформ у промисловій, валютній та інвестиційній сферах. Крім того, вчений наголошує, що потребує оновлення та конкретизації концепції фінансової безпеки України з урахуванням регіональних особливостей розвитку, що сприятиме підвищенню ефективності економічної політики держави та зміцненню її позицій як на внутрішньому, так і на світовому ринку [16, с. 110].

Поміж іншого, політика забезпечення фінансової безпеки Чехії, Польщі, Словаччини та країн Балтії ґрунтується на зближенні національних інтересів із загальноєвропейськими пріоритетами, а також на політичній, економічній та інституційній трансформації

відповідно до західноєвропейських стандартів. Починаючи з 1990-х років, зазначені держави обрали схожу модель забезпечення фінансової безпеки, яка передбачала: аналіз геополітичної ситуації в регіоні, визначення стратегічного вектора розвитку, формування та реалізацію моделі економічної поведінки, зокрема у фінансовій сфері, відповідно до домінантних світових і регіональних тенденцій, зіставлення ключових кількісних і якісних показників розвитку з міжнародними стандартами, а також корегування курсу економічних реформ залежно від зовнішніх і внутрішніх викликів [17, с. 20].

Основними загрозами фінансової безпеки держав є складнощі переходу до ринкової економіки, проблеми становлення демократичних і ринкових інституцій, а в окремих випадках також обмежений доступ до імпорту стратегічно важливої сировини. Характеризуючи сучасний стан розвитку фінансової безпеки в країнах Європи, доцільно виокремити держави з порівняно стабільними фінансовими системами, до яких належать Велика Британія, Італія, Іспанія, Німеччина та Франція. Вказані держави переважно зосереджують зусилля на підвищенні ефективності національної економіки та водночас забезпечують належний рівень особистої фінансової безпеки громадян. Зі свого боку нові держави-члени Європейського Союзу (Болгарія, Польща, Румунія, Словаччина, Угорщина, Чехія) здебільшого завершили реформи «першого покоління», пов'язані з реструктуризацією економіки, та перейшли до завершального етапу трансформації систем економічної безпеки. Загалом аналіз підходів до забезпечення фінансової безпеки в державах Європи свідчить про те, що її рівень формується під впливом широкого спектра чинників. На державному рівні базовими індикаторами оцінювання фінансової безпеки, які використовуються під час моделювання економічних перетворень, є показники валового національного продукту, валового внутрішнього продукту та національного доходу, зокрема в розрахунку на одну особу [18, с. 309].

Висновки. У кожній державі формуються власні механізми правового забезпечення фінансової безпеки, які можуть бути орієнтовані як на реалізацію національних і суспільних інтересів, так і на забезпечення стійкості економічного розвитку або ж на зменшення залежності національної економіки від зовнішніх ринків. У сучасних умовах забезпечення фінансової безпеки має стати одним із ключових напрямів зовнішньої політики України. Використання зарубіжного досвіду потребує врахування схожості завдань, цілей і пріоритетів національних стратегій, а також рівня економічного розвитку та ефективності інституційної системи управління й контролю у сфері фінансово-економічної безпеки. На основі такого підходу Україна може сформувати власну концепцію правового забезпечення фінансової безпеки, орієнтовану на забезпечення стабільного та ефективного розвитку національної економіки. Отже, вдосконалення правового забезпечення фінансової безпеки України потребує комплексного та системного підходу, який доцільно реалізувати в таких ключових напрямах: 1) затвердження цілісної та оновленої концепції забезпечення фінансової безпеки держави з урахуванням сучасних викликів і адаптації позитивного міжнародного досвіду; 2) підвищення ефективності управління публічними фінансами, зокрема через удосконалення бюджетної політики, скорочення дефіциту бюджетів та зменшення боргового навантаження; 3) реалізація структурних фінансово-правових реформ у промисловій, валютній та інвестиційній сферах, що сприятиме стабільному економічному зростанню; 4) інституційне зміцнення

системи фінансової безпеки через підвищення координації державних органів та запровадження ефективних механізмів фінансово-правового контролю з урахуванням європейських практик взаємодії держави, бізнесу та суспільства; 5) поглиблення євроінтеграційного вектора розвитку, що дасть змогу забезпечити підвищення конкурентоспроможності національної економіки та зміцнення фінансової безпеки України в умовах глобалізаційних процесів і відповідно до європейських стандартів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про схвалення Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері : розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.08.2012 № 569. URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/569-2012-%D1%80

2. Ухналь Н. М. Фінансова безпека України в контексті сучасних трансформаційних процесів. *Наукові праці НДФІ*. 2014. Вип. 2. С. 126–138. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ Npndfi_2014_2_15

3. Осepek A. Economic security and the European dream. URL : https://www.academia.edu/ 525483/Economic_Security_and_the_European_Dream

4. Тимошенко О. В. Досвід європейських країн щодо формування та забезпечення фінансово-економічної безпеки держави. *Економіка та держава.* 2015. № 4. С. 52–57. URL : http://www.economy.in.ua/pdf/4_2015/13.pdf

5. Козак Л. С. Тенденції розвитку й ефективність забезпечення європейської економічної безпеки в умовах глобалізації економіки. *Управління проектами, системний аналіз і логістика.* 2012. Вип. 10. С. 505–512. URL : http://nbuv.gov.ua/jpdf/ Upsal_2012_ 10_92.pdf

6. Онищенко В. О. Міжнародний досвід забезпечення економічної безпеки держави. *Економіка. Менеджмент. Підприємництво.* 2014. № 26. С. 85–97.URL : file:///C:/Users/acer/ Downloads/ecmepi_2014_26(1)__12%20(1).pdf

7. Нижник В. М., Ніколайчук М. В. Економічна безпека України в системі євроатлантичних інтеграційних процесів: навч. посіб. Хмельницький : ХНУ, 2008. 440 с.

8. Strong Britain Uncertainty National Security Strategy. URL : http://wvwofficial-documents.gov.uk

9. Проблеми управління економічною безпекою суб'єктів господарювання : монографія / О. А. Кириченко, В. С. Сідак, С. М. Лаптєв та ін. К. : УЕП «Крок», 2008. 401 с.

10. Бондар А. О. Світовий досвід державного управління економічною безпекою та його використання в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2013. № 6. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2013_6_13

11. Рєзнік О. М. Порівняльний аналіз сутності економічної безпеки України та країн Європейського Союзу. *Форум права.* 2015. № 4. С. 232–236. URL : http://nbuv.gov.ua/j-df/FP_index.htm_2015_4_42.pdf

12. Мельник В. І. Зарубіжний досвід забезпечення економічної безпеки держави (на прикладі країн Східної та Центральної Європи). *Науковий вісник Академії муніципального управління.* Серія: Право. 2015. Вип. 1 (2). С. 50–57. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ Nvamu_pr_2015_1(2)__10

13. Пробоїв О. А. Економіка Італії в контексті кризи заборгованості країн ЄС. *Світове господарство і міжнародні економічні відносини*. 2017. С. 19–23. URL : https://dspace.wunu.edu.ua/items/b28bf176-a28c-4b92-9ba8-b68b76fff97e

14. Гбур З. В. Зарубіжний досвід забезпечення економічної безпеки держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 11. С. 111–118. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipd_2018_11_21

15. Загарій В. П. Монетарні важелі досягнення фінансової безпеки: досвід розвинених країн. *Бізнес Інформ*. 2014. № 4. С. 400–405. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2014_4_70

16. Довгань В. М., Любчик Л. В. Забезпечення фінансової безпеки: міжнародний досвід / наук. кер. О. В. Шакірова. *Фінансова безпека України на сучасному етапі* : зб. тез IV Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 28 листопада 2018 р. / Державна фіскальна служба України, Ун-т ДФС України, Навч.-наук. ін-т права, каф. фінансового права. Ірпінь, 2018. С. 106–110.

17. Радзівіл К. С. Забезпечення фінансової безпеки України (адміністративно-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Київський національний торговельно-економічний університет. К., 2012. 188 с.

18. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення. К. : КНТЕУ, 2001. 309 с.

Дата надходження 27.02.2026
Дата прийняття 10.03.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

УДК 342.5
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.34-47

А. В. Діміч,
доктор юридичних наук, доцент,
співробітник Національної академії СБ України
A. V. Dimich,
Doctor of Science of Law,
Employee of the National academy of Security Service of Ukraine
email: toniatarasenko@ukr.net
ORCID 0000-0002-8319-4351

РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN UKRAINE DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Стаття присвячена ролі та значенню місцевого самоврядування в Україні під час російсько-української війни. Поставлено завдання виявити основні проблемні питання в цій сфері, зокрема про баланс сил і повноважень між центральною владою та владою місцевого самоврядування, про доцільність дотримання права місцевої влади на автономію у прийнятті рішень, про діяльність самоврядування на тимчасово окупованих територіях та територіях зі статусом деокупованих, фінансування Сил оборони з бюджетів місцевого самоврядування, а також проаналізувати позитивні та негативні чинники реформи децентралізації влади в Україні.

Актуалізовано, що органи місцевого самоврядування набувають ключової ролі в забезпеченні енергетичної стійкості громад. Їхнім першочерговим завданням стає забезпечення про безперебійне енергопостачання об'єктів критичної інфраструктури (децентралізація енергосистеми, можливо як розподільча теплогенерація).

Також було б доцільно розробити, ухвалити та ввести в дію закони України «Про територіальні громади в Україні» та «Про фінансування Сил оборони з місцевих бюджетів».

Ключові слова: *місцеве самоврядування, територіальна громада, реформа, децентралізація, внутрішньо переміщені особи, логістика, управління, воєнний стан, інвестиції, бренд.*

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Діміч А. В., 2026

The article is devoted to the role and significance of local self-government in Ukraine during the Russian-Ukrainian war. The task is to identify the main problematic issues in this area, in particular, the balance of power and authority between the central government and local self-government, the expediency of respecting the right of local government to autonomy in decision-making, the activities of self-government in temporarily occupied territories and territories with the status of de-occupied, financing of the Defense Forces from local government budgets, and also to analyze the positive and negative factors of the reform of decentralization of power in Ukraine.

The purpose of the article is to analyze the role and significance of local self-government bodies in Ukraine during the legal regime of martial law and to provide proposals for improving their activities in the mechanism of public administration at the stage of reform.

To achieve the goal and taking into account the subject and objectives of the study, the author of this article applied general scientific and special methods. The general dialectical method of scientific knowledge was applied to study the legal mechanism and characteristics of local self-government in Ukraine, in particular, internally displaced persons during the Russian-Ukrainian war.

It is emphasized that local governments are acquiring a key role in ensuring the energy sustainability of communities. Their primary task is to ensure uninterrupted power supply to critical infrastructure facilities (decentralization of the power system, possibly as distributed heat generation).

It would also be advisable to develop, adopt and implement the laws of Ukraine "On Territorial Communities in Ukraine" and "On Financing the Defense Forces from Local Budgets".

Keywords: *local government, territorial community, reform, decentralization, internally displaced persons, logistics, administration, martial law, investments, brand.*

Постановка проблеми. Починаючи із 24 лютого 2022 року, життєдіяльність країни значною мірою підтримується саме завдяки зусиллям органів місцевого самоврядування та самоорганізованості територіальних громад, які взяли на себе, насамперед, значну частку гуманітарних завдань, приймаючи потоки біженців, а також щоденно забезпечуючи в своїх громадах водо- та теплопостачання, прибирання вулиць і вивезення сміття, відновлення десятків ліній електропередачі. Важливим аспектом є те, що Європейська комісія спільно з Групою Європейського інвестиційного банку виділяють Україні новий пакет допомоги на 600 мільйонів євро [6, с. 43; 13].

В умовах воєнного стану виконавчий апарат місцевого самоврядування та жителі громад вирішують комплекс надскладних завдань: підтримка Сил оборони України, забезпечення підрозділів, які залучені до організації фортифікаційних споруд та оборони територій, організація евакуації населення, забезпечення продовольчої безпеки громад, надання доступу до соціальних послуг внутрішньо переміщеним особам тощо.

Водночас в умовах воєнного стану порушується ряд питань, зокрема: про баланс сил і повноважень між центральною владою та владою місцевого самоврядування, про доцільність дотримання права місцевої влади на автономію у прийнятті рішень, про

діяльність самоврядування на тимчасово окупованих територіях та територіях зі статусом деокупованих, фінансування Сил оборони з бюджетів місцевого самоврядування тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз актуальних досліджень свідчить, що проблематика реформи децентралізації влади в Україні є предметом широкої дискусії в українському просторі. Серед наукових публікацій відзначаються роботи О. Батанова, Ю. Борисенка [6], Г. Возняк [5], Б. Калиновського, О. Колодія, Г. Куц [7], В. Негоди [10], М. Рабіновича [3], О. Резнікова [11], В. Химинця [15], С. Швидюка [16], В. Яценка [17] та інших науковців.

Попри наявність різноманітної кількості досліджень щодо значення місцевого самоврядування в Україні, то вони ґрунтовно аналізувалися в публікаціях зазвичай без урахування дії правового режиму воєнного стану в Україні, що обумовлює актуальність цього дослідження з урахуванням змін і доповнень до чинного законодавства із означеної проблематики в період війни.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Виокремлено недоліки реформи децентралізації влади в Україні, обґрунтовано досвід роботи та успішні практики об'єднаних територіальних громад, зроблено акцент на ефективності в управлінні ресурсним потенціалом відповідних територій. Окрему увагу приділено проблемі інтеграції внутрішньо переміщених осіб та взаємодії органів місцевого самоврядування з іншими рівнями влади та міжнародними партнерами, зокрема на інвестиційній основі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є аналіз ролі й значення органів місцевого самоврядування в Україні під час дії правового режиму воєнного стану та надання пропозицій щодо вдосконалення їх діяльності в механізмі державного управління на етапі реформування.

Для досягнення визначеної мети поставлено такі завдання:

1) визначити роль і значення органів місцевого самоврядування під час дії правового режиму воєнного стану в Україні;

2) проаналізувати взаємодію державних інституцій, органів місцевого самоврядування зі створення сприятливого середовища для розвитку малого та середнього бізнесу, зокрема для внутрішньо переміщених осіб;

3) виокремити роль у забезпеченні енергетичної стійкості громад (децентралізація енергосистеми, можливо як розподільча теплогенерація);

4) запропонувати напрями вдосконалення з цієї проблематики за рахунок пропозицій до чинного законодавства України.

Методологія. Із урахуванням предмета і завдань дослідження авторкою цієї статті застосовано загальнонаукові та спеціальні методи.

Загальний діалектичний метод наукового пізнання застосовано для вивчення правового механізму та характеристики місцевого самоврядування в Україні, зокрема внутрішньо переміщених осіб в період російсько-української війни. Методи синтезу та компаративістики використовувались для дослідження наукових робіт і порівняння різних наукових підходів до визначення переваг і недоліків реформи децентрадізації влади в Україні, а також для виокремлення їхньої класифікації (аналіз й аналогія).

Крім того, у цій науковій статті використано такі спеціальні юридичні методи, як формально-юридичний і системно-структурний. Формально-юридичний метод став основою аналізу чинних нормативно-правових актів України в цій сфері. Метод узагальнення сприяв звести в єдине ціле досліджені наукові підходи та сформулювати обґрунтовані висновки цього наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стійкість як ключова концепція в дослідженнях безпеки, державного управління та політології набуває особливої актуальності в контексті російської неспровокованої агресії проти України. Ця проблематика привернула увагу широкого кола українських дослідників, які розглядають її з різних аспектів і контекстів.

Зокрема, питання адаптації внутрішньо переміщених осіб у приймальних громадах і роль місцевого самоврядування в цьому процесі досліджували Г. Возняк, О. Мульська, О. Другов, Х. Патицька та Д. Сороковий [5].

Їхня робота висвітлює важливість ефективного управління на місцевому рівні для забезпечення соціальної стійкості в умовах війни. Зокрема, Ю. Уманців та Д. Шкуропадська [4] зосередили свою увагу на національній стійкості України в умовах воєнного стану, аналізуючи економічні та управлінські аспекти цього феномена. Це дослідження дає змогу краще зрозуміти механізми, що дають нагоду державі функціонувати в екстремальних умовах війни. М. Рабінович, Т. Брік, А. Даркович [3] та інші провели ґрунтовне дослідження ролі місцевого самоврядування в забезпеченні стійкості України перед російським вторгненням. Ця робота підкреслює важливість децентралізованих структур управління для національної стійкості й безпеки.

Крім того, В. Химинець, А. Головка, І. Синетар та К. Дзюкевіч [15] звернули увагу на необхідність адаптації стратегічного планування регіонального та місцевого розвитку до нових військово-політичних викликів. Це дослідження є особливо актуальним у контексті післявоєнного відновлення та розвитку України, підтримки демократичних країн світу.

Комплексне дослідження національної стійкості було проведено науковцями Національного інституту стратегічних досліджень, зокрема О. Резніковою [11] в її монографії «Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища». Ця праця надає теоретичне підґрунтя для розуміння концепції національної стійкості та її практичного застосування в українському контексті гібридної війни.

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року стало безпрецедентним викликом для системи місцевого самоврядування, яка на той момент перебувала на завершальному етапі масштабної реформи децентралізації.

Ця реформа, започаткована 2014 року, відіграла вирішальну роль у формуванні спроможності місцевого самоврядування ефективно реагувати на виклики воєнного часу та забезпечувати стійкість громад в умовах війни.

Процес децентралізації, який передбачав передачу значних повноважень і ресурсів від центральних органів влади до місцевих громад, створив підґрунтя для формування самодостатніх територіальних одиниць з розширеними можливостями самоврядування. Це дало змогу органам місцевого самоврядування (далі – ОМС) оперативно та гнучко реагувати на нові виклики, що постали з початком повномасштабної війни.

Експерти відзначають, що «стійкість тилу в перші місяці війни значною мірою забезпечено успіхом децентралізації, яка відбувалася в попередні роки, та створенням спроможних самоврядних територіальних громад» [9, с. 7].

Децентралізація надала органам місцевого самоврядування більше повноважень, ресурсів та відповідальності, що дало їм нагоду оперативно та ефективно реагувати на кризові ситуації. Зокрема, розширені фінансові можливості й управлінська автономія дали змогу громадам швидко мобілізувати ресурси для вирішення нагальних проблем, пов'язаних з безпекою, соціальним захистом та підтримкою критичної інфраструктури.

Варто зазначити, що реформа децентралізації влади в Україні все ж таки має деякі недоліки, зокрема що стосується медичного забезпечення окремих об'єднаних територіальних громад. Водночас пропонуємо оптимізувати медичне забезпечення та для ефективного його функціонування запровадити в територіальних громадах:

– ефективне добровільне медичне страхування, зокрема доступний пакет медичних послуг для потреб вразливих верств населення, спричинене військовою агресією, внутрішньо переміщених осіб, ветеранів війни тощо (спочатку впровадження медичного страхування на державному рівні);

– збереження кадрового потенціалу системи охорони здоров'я та їх повноцінного логістичного забезпечення відповідно до європейських стандартів із залученням інвесторів для відбудови окремих медичних установ після збройної агресії рф;

– своєчасність і доступність лікарських засобів та медичних послуг загалом для пересічних громадян країни відповідно до запровадженої всеукраїнської програми медичних гарантій [12, с. 142].

Про досвід роботи та успішні практики об'єднаних територіальних громад зазначають у своєму дослідженні Г. Куц і В. Нестеренко: «Створюються умови для активізації процесів реформування з широким залученням мешканців, громадських організацій та представників місцевого бізнесу. Саме побудова ефективних комунікацій та співпраця органів місцевого самоврядування з мешканцями та бізнесом створюють умови для сталого розвитку територій, збільшення надходження податків до місцевих бюджетів. Підвищується активність виборців, які більш виважено ставляться до виборів депутатів та голови місцевої ради. Підвищується активність мешканців щодо участі в управлінні громадою, наприклад за рахунок підготовки проєктів на конкурс партисипативних бюджетів» [8, с. 55].

Науковець В. Негода, підбиваючи проміжні підсумки децентралізації та реформи самоврядування, наголошує: «Реформа дала громадам можливість залучати інвесторів, конкурувати розвитковими проєктами, і дала стимули створювати нові робочі місця. Фахові люди громади отримали змогу реалізувати свої знання і досвід, працюючи в громаді і для громади» та звертає увагу, що реформа впливає й на зміну мислення людей – від «нам хтось має дати, прийти і зробити» до «ми можемо і зробимо це самі» [10].

Схвальне оцінювання децентралізації українським суспільством та послідовність державної влади у реалізації реформи самоврядування сприятимуть посиленню суб'єктності територіальних громад. Об'єднані територіальні громади, як базовий елемент самоврядування, завдяки акумуляції повноважень, фінансів та інструментів наділені потенціалом для соціально-економічного розвитку української держави. До того ж

вважаємо, що саме територіальні громади мають стати домінантою в просуванні демократії на місцях і локальними осередками стабільності й безпеки, що, власне, в умовах широкомасштабної військової агресії з боку рф українські інститути місцевого самоврядування вже продемонстрували, довівши свою здатність оперативно вирішувати тактичні завдання із забезпечення безпеки та оборони, фінансування і гуманітарної місії населення.

У реаліях воєнного стану скоординована робота центральної влади та влади місцевого самоврядування максимально важлива для забезпечення ефективності в управлінні ресурсним потенціалом відповідних територій, а з іншого боку, налагодити координацію діяльності всіх суб'єктів публічного управління з метою своєчасного забезпечення нагальних потреб фронту та відновлення економіки [6, с. 47].

Як результат, повноцінне медичне забезпечення територіальних громад – це і буде ефективною складовою забезпечення національної безпеки українського суспільства, оскільки під час війни та після її завершення морально-психологічне відновлення громадян України ще істотніше потребуватиме своєчасної ефективної підтримки. Суттєвим чинником також є і той факт, що наслідки Чорнобильської трагедії українці відчувають постійно, тому дієві національні програми сприяють якісному та доступному медичному забезпеченню територіальних громад залежно від їхніх потреб, орієнтованих на пересічних громадян України (це і доступність кваліфікованих медичних послуг у межах громади).

Вплив російської агресії проти України на місцеве самоврядування суттєво різниться залежно від географічного розташування громад, наближеності до безпосередньо активних бойових дій. Доцільно виокремити три основні категорії територіальних одиниць: громади в зоні активних бойових дій, громади в прифронтовій зоні та громади формально в тилу (адже ракети регулярно обстрілюють всю територію України).

На територіях активних бойових дій функції місцевого самоврядування виконують військові адміністрації [1, с. 401]. Натомість на територіях, віддалених від лінії фронту, повноваження ОМС розширилися. Зокрема, сільські, селищні та міські голови у громадах, де не ведуться бойові дії та не сформовано військову адміністрацію, отримали додаткові повноваження для оперативного вирішення нагальних питань життєдіяльності громад.

Російсько-українська війна поставила перед ОМС ряд складних і взаємопов'язаних викликів [16, с. 162], які потребують невідкладного вирішення. Передусім це масштабні руйнування житлового фонду та об'єктів критичної інфраструктури, що суттєво ускладнюють надання базових послуг населенню. Паралельно з цим відбуваються значні демографічні зміни, спричинені масовим внутрішнім переміщенням громадян та виїздом частини працездатного молодого населення за кордон. Для прикладу, за даними Центру економічної стратегії, кількість біженців з України зросла 2025 року на 400 тисяч порівняно із 2024 роком. Також, залежно від фінальної кількості тих, хто не повернеться, щорічні втрати ВВП України можуть становити від 2 до 10 % [7].

Крім того, суттєвих потрясінь зазнає також і економічна сфера. Припинення діяльності одних підприємств та вимушена релокація інших призвели до дестабілізації економічної ситуації в громадах, що негативно позначилося на наповненні місцевих бюджетів. Додатковим викликом стала сувора зима й енергетична криза, яка змушує

місцеву владу активно шукати альтернативні джерела енергії та оптимізувати її споживання. Не менш гострою є проблема безпеки. Підвищені загрози життю та здоров'ю громадян вимагають від ОМС посилення заходів цивільного захисту та налагодження ефективної координації з військовими та правоохоронними органами.

Комплексний характер цих проблем спонукає органи місцевого самоврядування до розробки інноваційних та адаптивних стратегій управління в кризових умовах. Це передбачає впровадження гнучких механізмів прийняття рішень, оптимізацію розподілу обмежених ресурсів, розвиток міжмуніципального співробітництва та посилення комунікації з громадою, активно залучаючи її до процесів ухвалення рішень.

У цих умовах органи місцевого самоврядування набувають ключової ролі в забезпеченні енергетичної стійкості громад. Їхнім першочерговим завданням стає забезпечення про безперебійне енергопостачання об'єктів критичної інфраструктури, таких як лікарні, школи, дитячі садочки, системи водопостачання та теплогенерації (децентралізація енергосистеми, можливо як розподільча теплогенерація).

Хоча ефективне вирішення цих проблем потребує комплексних урядових рішень, ініціатива та активна позиція місцевого самоврядування є вагомою умовою успіху. Зокрема, органи місцевого самоврядування можуть ініціювати та впроваджувати проєкти з децентралізації систем енергогенерації та використання альтернативних джерел енергії. У цьому контексті набуває актуальності ідея створення автономних енергетичних регіонів в Україні [17].

Ця концепція передбачає формування самодостатніх енергетичних систем на рівні окремих громад або їх об'єднань, що здатні забезпечувати власні потреби в енергії та мінімізувати залежність від централізованих мереж. Такий підхід не лише підвищить енергетичну стійкість громад, але й сприятиме їхній екологічній модернізації. Впровадження сучасних технологій відновлюваної енергетики, як-от сонячні панелі, вітрогенератори чи біогазові установки, може стати важливим кроком у забезпеченні енергетичної незалежності та стійкості громад. Особливу увагу потрібно приділити забезпеченню енергетичної стійкості критично важливих об'єктів соціальної інфраструктури. Для лікарень, шкіл та об'єктів водопостачання варто розробити та впровадити комплексні плани резервного енергозабезпечення, які можуть охоплювати встановлення автономних генераторів, систем акумулювання енергії та впровадження енергоефективних технологій.

Отже, перехід до децентралізованої моделі енергозабезпечення стає не лише технічним завданням, але й важливим аспектом підвищення загальної стійкості громад в умовах сучасних викликів. Це вимагає активної співпраці між органами місцевого самоврядування, центральною владою, бізнесом і громадськістю для розробки та реалізації ефективних стратегій енергетичної безпеки на місцевому рівні.

Українські громади зіткнулися з безпрецедентними демографічними викликами внаслідок російської агресії. Ці виклики характеризуються складною динамікою, що охоплює масовий виїзд частини населення в інші регіони країни або за кордон, мобілізацію значної кількості працездатного населення, зокрема фахівців, яких складно замінити, а також приплив великої кількості внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО). Така ситуація призводить до значних демографічних перекосів та вимагає від органів місцевого самоврядування розробки нових дієвих підходів до управління людськими ресурсами громади.

Особливої уваги потребує проблема інтеграції ВПО. Згідно з дослідженнями, значна частина переміщених осіб не бачить свого довгострокового майбутнього в нових громадах, що призводить до їх слабкої інтеграції в місцеве економічне та соціальне життя. На це вказують Г. Возняк зі співавторами, наводячи приклад Підберезівської громади на Львівщині. За даними їхніх опитувань, 68,4 % представників місцевого самоврядування вважають, що більшість ВПО розглядають громаду лише як тимчасове місце перебування і прагнуть повернутися до місця колишнього проживання [5, с. 324].

Ця ситуація створює подвійний виклик для громад. З одного боку, вона призводить до додаткового навантаження на соціальні служби та інфраструктуру. З іншого – невизначеність щодо тривалості перебування ВПО ускладнює повноцінне використання їхнього потенціалу для розвитку місцевої економіки після закінчення війни.

У цьому контексті держава та органи місцевого самоврядування мають розробити ефективні стратегії інтеграції ВПО, які б враховували як короткострокові, так і довгострокові перспективи. Ці стратегії повинні виходити за межі простого забезпечення базових потреб і створювати умови для повноцінної участі ВПО в економічному та соціальному житті громад. Ключовими елементами таких стратегій можуть бути:

1. Створення програм професійної перепідготовки та підвищення кваліфікації, орієнтованих на потреби місцевого ринку праці.
2. Розробка механізмів підтримки підприємницьких ініціатив ВПО, включаючи надання пільгових кредитів та консультаційну підтримку.
3. Впровадження програм соціальної адаптації, які б сприяли налагодженню зв’язків між ВПО та місцевим населенням.
4. Забезпечення доступу ВПО до якісної освіти та медичних послуг на рівні з місцевим населенням.
5. Розробка програм тимчасового та постійного житла для ВПО, які б стимулювали їх довгострокову інтеграцію в громаду.

Ефективне використання людського капіталу ВПО може стати важливим чинником розвитку регіональної економіки. Багато ВПО мають професійні навички та досвід, які можуть бути корисними для розвитку місцевих підприємств, установ організацій будь-якої форми власності. Органи місцевого самоврядування можуть сприяти цьому процесу через створення баз даних професійних навичок ВПО та сприяння їх подальшому працевлаштуванню. Для цього органи місцевого самоврядування можуть постійно проводити інформаційні кампанії, організовувати навчання, культурні заходи та створювати платформи для діалогу між різними групами населення, не залишаючи водночас на одинці ВПО з проблемою працевлаштування.

Ще одним чинником національної стійкості в умовах війни є економічна стабільність територіальних громад. За таких обставин місцеві органи влади стають ключовими суб’єктами в підтримці економічної активності. Їхня діяльність зосереджується на двох основних векторах: збереженні наявного підприємництва та стимулюванні нових економічних ініціатив.

Пріоритетним завданням для державних інституцій, органів місцевого самоврядування є створення сприятливого середовища для розвитку малого та середнього бізнесу. Це завдання набуває особливої ваги з огляду на нову структуру розподілу трудових ресурсів та зростаючий попит на продукцію як для цивільних, так і для військових потреб.

Реалізація цього завдання передбачає комплекс заходів. По-перше, потрібна оптимізація адміністративних процедур, що дасть змогу спростити процеси реєстрації та ведення бізнесу. По-друге, важливим є надання фахової консультаційної підтримки підприємцям, особливо на початкових етапах розвитку їхнього бізнесу. По-третє, створення відповідної інфраструктури, зокрема бізнес-інкубаторів та коворкінг-просторів, сприятиме формуванню сприятливого бізнес-середовища та стимулюватиме розвиток інноваційного підприємництва.

Особливу увагу органи місцевого самоврядування мають приділяти підтримці підприємств, що функціонують у стратегічно важливих для громади галузях. Це можуть бути підприємства, які забезпечують базові потреби населення, створюють значну кількість робочих місць або мають потенціал для імпортозаміщення. Підтримка таких підприємств може охоплювати пільгові умови оренди комунального майна, сприяння в отриманні кредитів чи грантів, а також допомогу в пошуку партнерів і виході на нові ринки.

Такий підхід дасть нагоду не лише стимулювати економічний розвиток громад в умовах воєнного часу, але й закласти основи для їхнього сталого розвитку в післявоєнний період. Крім того, підтримка місцевого бізнесу сприятиме зміцненню економічної стійкості громад та підвищенню їхньої спроможності протистояти зовнішнім викликам.

Залучення інвестицій в умовах воєнного стану є складним, але реалістичним завданням. Місцева влада може зосередити зусилля на розробці інвестиційних паспортів громад, впровадженні механізмів державно-приватного партнерства та налагодженні ефективної комунікації з потенційними інвесторами, включно із міжнародними донорськими організаціями та діаспорою.

Так, Європа виділяє Україні кредит на 90 млрд євро, зокрема перший транш з 45 млрд євро на 2026-й рік планується передати ще в II кварталі 2026. Одна третина піде на бюджетні потреби й дві третини – на оборону України [14].

Створення нових робочих місць набуває особливої актуальності з огляду на потребу в соціально-економічній інтеграції внутрішньо переміщених осіб і демобілізованих військовослужбовців. Це може реалізовуватися через програми професійної перекваліфікації, підтримку соціального підприємництва та стимулювання розвитку перспективних секторів економіки.

У цьому контексті важливо утримувати баланс між стимулюванням економічного розвитку та забезпеченням базових потреб населення в умовах ресурсних обмежень. Це вимагає виваженого бюджетного планування, раціональної пріоритизації видатків та імплементації інноваційних підходів до оптимізації витрат.

Забезпечення безпеки громад в умовах війни охоплює ширший спектр завдань порівняно з мирним часом. Крім традиційних аспектів, як-от запобігання злочинності, виникають специфічні воєнні загрози: захист від обстрілів і бомбардувань, протидія диверсійній діяльності та роботі інформаторів противника.

За цих обставин ефективна співпраця між органами місцевого самоврядування та правоохоронними структурами стає важливою умовою для запобігання злочинності та підтримання громадського порядку. Одночасно організація дієвої системи цивільного захисту набуває критичного значення. Це охоплює створення та належне обладнання укриттів, а також систематичне навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях.

Підтримка місцевих формувань територіальної оборони виконує подвійну функцію: підвищує обороноздатність громади та створює додаткові можливості для соціальної інтеграції та згуртованості.

Варто наголосити, що ефективна діяльність у сфері безпеки має значний вплив на зміцнення соціальної згуртованості й довіри до владних інституцій [2, с. 95]. Коли громадяни відчувають себе захищеними і спостерігають результативну роботу місцевої влади в забезпеченні їхньої безпеки, це сприяє формуванню позитивного ставлення до органів місцевого самоврядування та стимулює підвищення рівня громадянської активності.

Наступним чинником забезпечення стійкості громад є ефективна взаємодія органів місцевого самоврядування з іншими рівнями влади та міжнародними партнерами. Ця взаємодія має багатовимірний характер і вимагає від місцевої влади вміння балансувати між різними інтересами та пріоритетами.

У відносинах з центральною владою місцеве самоврядування є посередником, який забезпечує ефективну реалізацію державної політики на місцевому рівні. Це охоплює впровадження загальнонаціональних програм, адаптацію державних ініціатив до місцевих умов та забезпечення зворотного зв'язку щодо ефективності цих програм. Водночас органи місцевого самоврядування мають активно відстоювати інтереси своїх громад, надаючи центральній владі інформацію про специфічні місцеві потреби та проблеми.

Співпраця з обласними й районними органами влади вимагає налагодження ефективних механізмів координації та обміну інформацією. Це особливо важливо в контексті розподілу ресурсів, планування інфраструктурних проєктів і реагування на надзвичайні ситуації.

Взаємодія з міжнародними партнерами набуває особливого значення не лише з огляду на війну й перспективи післявоєнного відновлення, а й на європейську інтеграцію України в ЄС. Місцева влада активно залучає міжнародну технічну та фінансову допомогу, бере участь у програмах обміну досвідом використовувати кращі міжнародні практики, а також має використовувати штучний інтелект. Важливо водночас дотримуватися принципу доброчесності та забезпечити прозорість використання міжнародної допомоги, що сприятиме зміцненню довіри партнерів і залученню додаткових ресурсів.

Важливо підкреслити, що ефективна взаємодія з різними партнерами вимагає від місцевої влади гнучкості, дипломатичності та стратегічного мислення. Здатність знаходити баланс між різними інтересами, ефективно комунікувати потреби громади та демонструвати результати роботи є ключовими чинниками успіху в цій сфері під час війни. Така багаторівнева взаємодія не лише сприяє залученню додаткових ресурсів та експертизи для вирішення місцевих проблем, але й підвищує інституційну спроможність органів місцевого самоврядування, зміцнює їх роль у системі державного управління та сприяє інтеграції України в міжнародні структури місцевих громад.

З огляду на це ефективна взаємодія з іншими рівнями влади та міжнародними партнерами є не просто важливим аспектом роботи місцевого самоврядування, а й стратегічним інструментом забезпечення безпеки, стійкості та розвитку громад в умовах війни та післявоєнного відновлення України.

Стійкість місцевого самоврядування в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації є важливим компонентом національної стійкості України. Органи місцевого самоврядування стикаються з рядом безпрецедентних викликів, серед яких руйнування інфраструктури, демографічні зрушення, економічна нестабільність, проблеми енергозабезпечення, загрози особистої безпеки [16, с. 163]. В умовах війни національна стійкість є визначальною, оскільки формує єдність національних інституцій та українського народу ефективно виявляти, попереджати і протистояти будь-яким загрозам з боку ворогів.

Так, варто констатувати, що саме на початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р. пересічні громадяни зверталися до органів державної влади для призову до Сил оборони (територіальної оборони), вирішення своїх повсякденних проблем, як діяти в тих чи інших життєвих обставинах (у зв'язку із смертю близьких родичів, отримання спадщини тощо), а це свідчить про довіру до влади та позитивний результат реформи децентралізації влади в Україні.

Забезпечення економічної стабільності громад вимагає створення сприятливого середовища для розвитку бізнесу, активного залучення інвестицій та стимулювання створення нових робочих місць. Водночас важливо знайти баланс між економічним розвитком та забезпеченням базових потреб населення в умовах обмежених ресурсів [16, с. 164].

Так, для підвищення енергетичної стійкості громад необхідним є перехід до більш децентралізованої моделі енергозабезпечення. Це вимагає активної участі органів місцевого самоврядування в розробленні та впровадженні інноваційних рішень у сфері енергетики.

Пропонуємо для внутрішньо переміщених осіб такі регіональні стратегії мотивації:

– культурну й соціальну адаптацію (надання безоплатного проїзду залізницею, приміському сполученні, своєчасних медичних послуг, санаторно-курортне лікування, білетів на творчі заходи та ін.);

– безоплатне навчання, що охоплює професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації;

– підтримку підприємницьких реальних спрощених ініціатив для ведення бізнесу;

– забезпечення тимчасовим соціальним житлом та виділення кредитів під 1,5 % ставки річних на житло (у разі якщо житло не зруйновано, проте внутрішньо переміщені особи залишили свою домівку із прифронтових територій. Також якщо особа перебуває на державній службі, рекомендуємо в подальшому за бездоганну службу, щоб ця відсоткова ставка з кожним роком зменшувалася до 0 %).

Так, було б доречним бізнесу України сприяти та надавати високооплачувані гранти, стипендії студентам, тим самим мотивувати молодь до навчання саме в Україні. Сьогодні меценатство повинно бути однією із обов'язкових справ, закріплене на державному рівні як бренд без отримання прибутку, щоб гроші залишалися в Україні та працювали на її майбутнє, а саме, на зміцнення національної безпеки та захисту суверенітету країни.

Отже, раціональна логістика, що охоплює людський ресурс, зокрема потенціал внутрішньо переміщених осіб, буде важливим чинником для розвитку регіональної стратегії. Оскільки це також може вплинути на майбутню мотивацію для повернення тих громадян України, які вимушено виїхали за кордон.

Висновки. Доведено, що в період війни в Україні та Першої технологічної війни у світі також вагоме значення належить суб'єктам національної безпеки України, забезпечення безпеки територіальних громад вимагає постійного комплексного підходу, що охоплює взаємодію та тісну співпрацю із ними, а також розвиток системи інституту громадянського суспільства, цивільного захисту та підтримку формувань територіальної оборони. Ці заходи також сприяють зміцненню соціальної згуртованості, координації, взаємодії, єдності та довіри до влади.

Проаналізовано, що ефективна взаємодія органів місцевого самоврядування з центральною владою, регіональними органами та міжнародними партнерами сприяє підвищенню стійкості громад. Це вимагає розробки чіткої стратегії комунікації, створення спеціалізованих підрозділів і розвитку відповідних компетенцій у працівників органів місцевого самоврядування.

Охарактеризовано, що забезпечення стабільного розвитку місцевого самоврядування в умовах війни є багатоаспектним і перспективним завданням, яке вимагає системного підходу, інноваційних рішень та ефективної взаємодії на всіх стратегічних, оперативних і тактичних рівнях, враховуючи унікальний досвід України у протистоянні агресії та збереженні суверенітету держави в кризових ситуаціях.

Запропоноване нами визначення понять «місцеве самоврядування в Україні» та «територіальна громада» було доведено в процесі цього дослідження. Зокрема, з метою упорядкування понятійного апарату пропонуємо такі зміни до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»:

– аб. 2 статті 1 визначити так: «територіальна громада – це жителі села, селища та міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, селищ, міст, що мають адміністративний центр, та наділені компетенціями відповідно до Конституції та законів України»;

– п. 1 статті 2 викласти в такій редакції: «місцеве самоврядування в Україні – це законне право територіальних громад здійснювати управління, що належить, відповідно до їх компетенції, суспільних відносин, в суто інтересах пересічних громадян з метою повноцінного добробуту громад».

Також було б доцільно розробити, ухвалити та ввести в дію закони України «Про територіальні громади в Україні» та «Про фінансування Сил оборони з місцевих бюджетів».

Подальші дослідження в цій сфері будуть спрямовані на розробленні конкретних механізмів та інструментів підвищення стійкості територіальних громад, працевлаштуванні ветеранів та ветеранок, які повернуться з війни, з метою подальшої їх соціальної адаптації в українському суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Kovalchuk V. (2023). Feautures of the functioning of local governmentbodies during the period of marital law in Ukraine. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences.* Vol. 10, No. 4 (40). P. 398–405. DOI : https://doi.org/10.23939/law2023.40.398

2. Kurnyshova Y. (2023). Ukraine at War: Resilience and Normative Agency. *Central European Journal of International and Security Studies.* Vol. 7, Issue 2. P. 80–110. DOI : https://doi.org/10.51870/UXXZ5757

3. Rabinovych M., Brik T., Darkovich A.et al. (2023). Explaining Ukraine's resilience to Russia's invasion: The role of local governance. *Governance.* P. 1–20. DOI : https://doi.org/10.1111/gove.12827

4. Umantsiv Y., Shkuropadska D. (2023). National resilience of Ukraine under the martial law. *SCIENTIA FRUCTUOSA.* 2023. Vol. 151, Issue 5. P. 4–19. DOI : https://doi.org/10.31617/1.2023(151)01

5. Voznyak G., Mulska O., Druhov O., Patytska Kh., Sorokovyi D. (2023). Adaptation of internally displaced persons in host communities under conditions of war in Ukraine: The role of local governments. *Problems and Perspectives in Management*, 21 (2), 323–335. DOI : http://dx.doi.org/10.21511/ppm.21(2).2023.32 (*Scopus*).

6. Борисенко Ю. Досягнення та виклики реформування місцевого самоврядування в Україні. *Аспекти публічного управління.* 2022. Вип. 10 (3). С. 42–50. URL : https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/944 (дата звернення: 20.03.2026).

7. Кожен сьомий юнак віком 18–22 виїхав за кордон. Як змінилася міграція українців за роки великої війни. URL : https://ces.org.ua/young-men-abroad/ (дата звернення: 01.05.2026).

8. Куц Г. М., Нестеренко В. В. Контроверсійність процесу децентралізації влади на Сумщині: політико-інституційний вимір. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки.* № 2 (19). С. 53–68. URL : https://dspace.hnpu.edu.ua/items/6ced2068-246f-48e9-8812-8e95a39c2727

9. Місцеве самоврядування як чинник стійкості тилу : аналіт. доп. / В. Г. Потапенко, В. О. Баранник, Н. В. Бахур та ін. ; за ред. В. Г. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. 54 с. DOI : https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.02

10. Негода В. Децентралізація: усе залежить від поставленої мети і віри, що все можливо. 2021. URL : https://decentralization.ua/news/14333 (дата звернення: 20.03.2026).

11. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища. Київ : НІСД, 2022. 532 с. DOI : https://doi.org/10.53679/NISS-book.2022.01

12. Логістичне забезпечення добровільного соціального страхування суб'єктів медичних правовідносин / О. Г. Стрельченко, Т. Г. Корж-Ікаєва, А. В. Діміч, Ю. В. Висотенко, С. П. Кошова, Р. В. Деркач, Т. В. Ватанха. *Клінічна та профілактична медицина.* 2024. № 7. С. 138–148. DOI : https://doi.org/10.31612/2616-4868.7.2024.17 (Scopus).

13. Україні виділяють новий пакет допомоги на 600 мільйонів євро. URL : https://minfin.com.ua/ua/2026/04/23/172489246/ (дата звернення: 29.04.2026).

14. Фон дер Ляєн розкрила деталі першого траншу з €90 мільярдів для України. URL : https://www.unian.ua/economics/finance/kredit-yes-dlya-ukrajini-fon-der-lyayen-rozkrila-detali-pershogo-transhu-13365639.html (дата звернення: 0105.2026).

15. Адаптація стратегування регіонального та місцевого розвитку до військово-політичних викликів / В. Химинець, А. Головка, І. Синетар та ін. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. (Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»).* 2022. № 43. С. 150–154. DOI : https://doi.org/10.32782/2413-9971/2022-43-26

16. Швидюк С. Роль місцевого самоврядування в підвищенні стійкості громад України в умовах війни. *ЄС – Східне партнерство в умовах геополітичних змін і без пекових викликів: можливості та нові формати співпраці* : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, м. Чернівці, 6–7 червня 2024 р. / Українська Асоціація Викладачів і Дослідників Європейської Інтеграції. Київ, 2024. 174 с.

17. Яценко В. В., Могильна К. О. Економічні та соціальні аспекти створення автономних енергетичних регіонів в Україні. *Енергетика: економіка, технології, екологія.* 2023. № 4. С. 150–157. URL : https://ela.kpi.ua/handle/123456789/63049

Дата надходження 10.04.2026
Дата прийняття 20.04.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

УДК 341.1/8
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.48-55

А. В. Іванов,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри фундаментальних і галузевих юридичних наук,
Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського
A. V. Ivanov,
Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Fundamental and Branch Legal Sciences Mykhailo Ostrohradskyi Kremenchuk National University
email: vanovandrij183@gmail.com
ORCID 0000-0002-5934-6837;
А. А. Феміда,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського
A. A. Themida,
a student of the first (bachelor's) level of higher education,
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradsky National University
email: vanovandrij183@gmail.com
ORCID 0009-0006-1253-2575

РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ФОРМУВАННІ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ УКРАЇНИ

THE ROLE OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN THE DEVELOPMENT OF GENDER POLICY IN UKRAINE'S SECURITY AND DEFENCE SECTOR

Стаття присвячена комплексному аналізу ролі міжнародних організацій у формуванні та реалізації гендерної політики в секторі безпеки та оборони України в умовах масштабної збройної агресії російської федерації та глибокої трансформації національної правової й безпекової системи.

Особлива увага приділяється нормативній, експертній, фінансовій та освітній підтримці з боку ключових міжнародних акторів: Організації Об'єднаних Націй (ООН), Організації Північноатлантичного договору (НАТО), Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) та Європейського Союзу (ЄС). Основним фокусом

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Іванов А. В., Феміда А. А., 2026

дослідження є механізми імплементації міжнародних стандартів у сфері гендерної рівності, зокрема резолюції Ради Безпеки ООН № 1325 «Жінки, мир, безпека» (Women, Peace and Security) та подальших резолюцій порядку денного WPS.

У статті визначено практичні результати впливу міжнародних організацій: розширення участі жінок у військовій службі та секторі оборони, створення інституту гендерних радників у Збройних Силах України, інтеграція гендерного компонента в систему військової освіти та професійної підготовки, а також прийняття й періодичне оновлення Національного плану дій з виконання резолюції 1325.

Водночас проаналізовано наявні проблеми та виклики імплементації гендерної політики: стійкість патріархальних культурних стереотипів, недостатній рівень гендерної обізнаності серед військового та цивільного персоналу, формальний підхід до виконання міжнародних зобов'язань, а також інституційні бар'єри, що обмежують реальну рівність можливостей.

Зроблено висновок, що міжнародні організації відіграють ключову каталізуючу роль у просуванні гендерної політики в секторі безпеки України. Подальше ефективне впровадження гендерного підходу вимагає не лише формальної імплементації міжнародних норм, а й подолання глибоких інституційних і соціокультурних бар'єрів, посилення моніторингу та забезпечення справжньої політичної волі на національному рівні.

Ключові слова: *гендерна політика, сектор безпеки та оборони, резолюція 1325 ООН, Women, Peace and Security, НАТО, ОБСЄ, Європейський Союз, гендерні радники, євроатлантична інтеграція, Збройні Сили України.*

This article offers a comprehensive examination of the contribution of international organizations to the formation and implementation of gender policy within Ukraine's security and defence sector under the conditions of full-scale Russian armed aggression and the ongoing deep transformation of the national legal and security architecture.

Special emphasis is placed on the normative, expert, financial, and educational assistance provided by the leading international actors: the United Nations (UN), the North Atlantic Treaty Organization (NATO), the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), and the European Union (EU). The central focus of the research lies in the mechanisms through which international gender equality standards – particularly UN Security Council Resolution 1325 "Women, Peace and Security" and subsequent WPS agenda resolutions – are being implemented at the national level.

The study highlights the tangible results of this international engagement: the increased participation of women in military service and defence institutions, the creation of the gender adviser institution within the Armed Forces of Ukraine, the integration of gender perspectives into military education and professional training systems, and the adoption and regular updating of the National Action Plan on the implementation of UNSCR 1325.

Simultaneously, the article analyses persistent challenges in the implementation process, including entrenched patriarchal cultural stereotypes, low levels of gender awareness among military and civilian staff, a predominantly formal approach to meeting international commitments, and institutional obstacles that hinder genuine equality of opportunity.

It is concluded that international organizations serve as crucial catalysts in promoting gender policy within Ukraine's security sector. However, the effective advancement of the gender mainstreaming approach demands not only formal compliance with international norms, but also the overcoming of profound institutional and socio-cultural barriers, enhanced monitoring, and sustained high-level political commitment at the national level.

Keywords: *gender policy, security and defence sector, UN Security Council Resolution 1325, Women, Peace and Security agenda, NATO, OSCE, European Union, gender advisers, Euro-Atlantic integration, Armed Forces of Ukraine.*

Постановка проблеми. Актуальність гендерної політики в секторі безпеки та оборони України зумовлена як внутрішніми трансформаційними процесами, пов'язаними з реформуванням сектору безпеки в умовах збройної агресії, так і потребою в імплементації міжнародних стандартів у сфері забезпечення прав людини та рівних можливостей. Інтеграція гендерного підходу розглядається як один із ключових елементів демократичного цивільного контролю над сектором безпеки, підвищення його ефективності та відповідності стандартам євроатлантичної інтеграції.

Важливу роль у цьому процесі відіграють міжнародні організації, зокрема Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН), Організація Північноатлантичного договору (далі – НАТО), Організація з безпеки і співробітництва в Європі (далі – ОБСЄ) та Європейський Союз (далі – ЄС), які забезпечують нормативні стандарти, експертну, фінансову та освітню підтримку реформ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями гендерної політики займались численні як зарубіжні, так і українські науковці. Однак, незважаючи на досить значну кількість наукових досліджень з означеної проблематики, низка важливих питань залишається недостатньо вивченою. Особливої уваги потребує подальший аналіз імплементації гендерної політики в секторі безпеки та оборони України в умовах повномасштабної збройної агресії та активного процесу євроатлантичної інтеграції.

Серед зарубіжних дослідниць ключовий внесок зробили авторки, які аналізують взаємозв'язок гендеру, мілітаризму та політики безпеки. Зокрема, С. Енлоу послідовно доводить, що мілітаризм є глибоко гендерованим явищем, оскільки він відтворює та зміцнює традиційні гендерні ролі, де чоловіки є захисниками, а жінки – об'єктами захисту чи підтримки війни [1, с. 23]. К. Конн підкреслює, що ігнорування гендерного виміру суттєво обмежує ефективність безпекової політики, адже гендерно нейтральний підхід насправді маскує маскулінні норми, які домінують у сфері оборони та миру [2]. Д. Отто розглядає резолюцію 1325 як важливий «нормативний прорив» у міжнародному праві, оскільки вона вперше ввела гендерну перспективу в роботу Ради Безпеки ООН, хоча й зазначає обмеженість її реалізації на практиці [3, с. 122–123].

Серед українських дослідниць значну увагу питанню гендерної політики в секторі безпеки приділяє Т. Марценюк, яка акцентує увагу на практичних механізмах розширення участі жінок у Збройних Силах України та подоланні інституційних бар'єрів у секторі оборони. Зокрема, як координатор соціологічного дослідження, вона зазначає, що «…гендерна проблематика в громадсько-воєнних відносинах сьогодні займає важливе місце. Це викликано головним чином тим, що збройні сили перебувають у стані трансформації і для них втрачає своє значення фізична сила та агресія, традиційно

притаманні чоловікам. Це і є головним аргументом прибічників залучення жінок до воєнних структур. Другим ключовим аргументом є те, що жінки мають такі самі права та обов'язки як і чоловіки, з огляду на це їх участь у функціонуванні збройних сил має бути рівнозначною чоловічій» [4, с. 10]. Досліджуючи трансформацію гендерних ролей у військовій сфері, зокрема забезпечення гендерної рівності в ЗСУ та вплив війни на соціальні позиції жінок, Т. Марценюк зазначає, що «…серед успіхів слід зазначити про кроки із забезпечення гендерної рівності у військовій сфері на законодавчому рівні, поступове подолання явища вертикальної (більше жінок мають вищі військові звання) і горизонтальної (більше жінок на бойових спеціальностях) гендерної сегрегації у військовій сфері, відхід від патерналістської гендерної політики, надання формального доступу жінок до всіх бойових спеціальностей і до військової освіти» [5, с. 51]. Н. Романова своє дисертаційне дослідження присвятила розкриттю особливостей загальнотеоретичних і конституційно-правових засад забезпечення гендерної рівності в секторі безпеки й оборони в контексті імплементації міжнародно-правових стандартів у законодавство України, констатувавши важливість міжнародних організацій в утвердженні та забезпеченні фактичної гендерної рівності, недискримінації, безбар'єрності в секторі безпеки й оборони міжнародного універсального, регіонального, наднаціонального масштабів, підтримці політик держав на національному рівні. Приєднання України до міжнародно-правових актів у цій сфері зумовило ряд міжнародних зобов'язань, значно вплинувши на новелізацію національного законодавства України з питань гендерної рівності в секторі безпеки й оборони [6, с. 199].

Так, сучасний науковий дискурс як на міжнародному, так і на національному рівні підтверджує, що інтеграція гендерного підходу є важливим чинником підвищення ефективності сектору безпеки, посилення демократичного контролю над ним та успішної євроатлантичної інтеграції України.

Отже, інтеграція гендерного підходу в секторі безпеки та оборони України має не лише практичне, а й стратегічне значення. Вона сприяє формуванню більш інклюзивної та стійкої системи, здатної ефективно реагувати на сучасні виклики. Гендерна рівність у цьому контексті є не як формальна вимога, а як реальний інструмент підвищення ефективності, прозорості та довіри суспільства до інституцій безпеки. Подальший розвиток цієї політики потребує комплексного поєднання міжнародних стандартів із національними ініціативами, що дасть змогу Україні не лише зміцнити власну обороноздатність, а й утвердитися як держава, яка дотримується демократичних принципів і прав людини навіть у складних умовах воєнного часу.

Метою статті є аналіз ролі міжнародних організацій у формуванні гендерної політики сектору безпеки та оборони України, визначення практичних результатів і проблем її впровадження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ключовим міжнародним документом у сфері участі жінок у процесах прийняття рішень з питань безпеки є резолюція Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй 1325 «Жінки, мир, безпека» (2000 р.) (далі – резолюції 1325) [7]. Ухвалена 31 жовтня 2000 року, ця резолюція стала першим в історії Ради Безпеки ООН документом, який визнав важливу роль жінок не лише як жертв конфліктів, але й як активних учасниць запобігання війнам, миротворчості та

постконфліктного відновлення. Резолюція визначає чотири основні напрями порядку денного «Жінки, мир, безпека»:

– забезпечення повноцінної та рівноправної участі жінок на всіх рівнях прийняття рішень у сфері запобігання конфліктам, миротворчості, миробудівництві та постконфліктному відновленні;

– захист жінок і дівчат від гендерно зумовленого насильства, зокрема сексуального насильства як тактики війни, а також забезпечення їхніх прав і безпеки в умовах збройних конфліктів;

– запобігання виникненню конфліктів і гендерно зумовленому насильству, інтеграція гендерної перспективи в системи раннього попередження та врегулювання криз;

– задоволення особливих потреб жінок і дівчат у постконфліктний період, сприяння їхній реінтеграції, економічній незалежності та участі в процесах відновлення суспільства.

Імплементація положень резолюції 1325 передбачає комплексний підхід, що охоплює активне залучення жінок до управління державою та сектором безпеки, розвиток гендерної освіти й підвищення обізнаності, створення інституту гендерних радників у структурах влади, збройних силах і правоохоронних органах, а також посилення механізмів контролю за дотриманням прав людини з урахуванням гендерної перспективи. Особливого значення набуває інтеграція гендерного компонента в національне законодавство, стратегії національної безпеки та програми післявоєнного відновлення.

НАТО реалізує політику «Жінки, мир, безпека», інтегруючи гендерний компонент у військові стандарти та підготовку персоналу. Альянс наголошує, що, крім критично важливої ролі, яку займають жінки в діяльності із забезпечення світу та безпеки, вони часто перебувають на передовій, коли йдеться про зусилля із підтримання стійкості суспільства, посередництва, реагування на кризи та конфлікти й розбудови світу. Цілковита, рівноправна, безпечна та значуща участь жінок в ухваленні рішень є вирішальною для виконання мандата НАТО, а також для миру й стабільності в євроатлантичному регіоні. Держави-члени НАТО Альянсу сприяють просуванню глобального порядку денного ЖМБ, інтегруючи цю політику як невіддільну складову цивільних і військових структур в усіх контекстах. Відповідальність за реалізацію глобального порядку денного ЖМБ покладено насамперед на уряди, які втілюють у життя національні плани дій, стратегії національної безпеки та оборони, а також зобов'язання перед більш широким колом міжнародних установ [8].

З метою виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2030 року Кабінет Міністрів України розпорядженням від 25 лютого 2026 року № 214-р затвердив Національний план дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2030 року (далі – Національний план дій).

У Національному плані дій враховано:

– досвід реалізації, результати досліджень та аналіз виконання Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2016 р. № 113 (Офіційний вісник України, 2016 р., № 18, ст. 748; 2018 р., № 72, ст. 2443), Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року, затвердженого розпорядженням

Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2020 р. № 1544 (далі – Національний план дій до 2025 року);

– аналіз нових викликів, спричинених збройною агресією російської федерації проти України;

– результати багатосторонніх консультацій з представниками органів державної влади, складових сектору безпеки й оборони, громадських об'єднань та міжнародних організацій.

Метою Національного плану дій є створення умов для забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті рішень та інтеграції гендерного підходу в державну політику з питань безпеки й оборони, протидії безпековим викликам, повоєнного відновлення, встановлення справедливого миру, посилення національної стійкості та системної протидії насильству за ознакою статі, сексуальному насильству, пов'язаному із збройною агресією [9]. Національним планом дій передбачено моніторинг стану його виконання за допомогою збору центральними органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими держадміністраціями (військовими адміністраціями), іншими державними органами, залученими до виконання Національного плану дій, інформації про досягнення показників плану заходів за підсумками року та стратегічних цілей Національного плану дій, визначених планом проведення моніторингу стану виконання Національного плану дій, та її надсилання Нацсоцслужбі за результатами кожного року його виконання для узагальнення та подання Мінсоцполітики.

ООН та її структури, зокрема Структура ООН з питань гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок (UN Women) і Програма розвитку ООН (ПРООН), сприяють реалізації Національного плану дій. Зокрема, ООН Жінки (UN Women) як структура ООН з питань гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок активно розвиває мережу гендерних радників у силових структурах України як частину імплементації резолюції РБ ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» та Національних планів дій з цього порядку денного. 2021 року в структурі Сухопутних військ Збройних Сил України вперше запровадили позаштатну посаду гендерного радника (радниці з гендерних питань).

На сьогодні в Збройних Силах України сформовано та активно працює мережа гендерних радників. Координацію на найвищому рівні здійснює радниця з гендерних питань Генерального штабу ЗСУ О. Григор'єва. Гендерні радники діють у структурах Сухопутних військ, оперативних командуваннях, родах військ і багатьох військових частинах. Їхня діяльність спрямована на забезпечення гендерної рівності, запобігання дискримінації та сексуальним домаганням, а також на створення комфортних умов служби для жінок-військовослужбовців.

ОБСЄ активно просуває гендерну рівність у політико-військовому вимірі та здійснює моніторинг дотримання прав людини, проводить гендерні аудити та надає експертну підтримку реформам сектору безпеки. Реалізує флагманський проєкт «WIN for Women and Men» («Жінки та чоловіки: інновації та мережі заради гендерної рівності»). Проєкт спрямований на посилення лідерства жінок у секторі безпеки, розвиток їхніх навичок і

створення мереж підтримки [10]. В Україні проєкт активно працює з 2021 року та фокусується на:

– підтримці жінок у Національній поліції України, Державній службі України з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС), Збройних Силах України та інших силових структурах;

– проведенні програм менторства для жінок-поліцейських;

– розвитку лідерських якостей жінок у ДСНС та підтримці їхньої стійкості під час війни.

Європейський Союз інтегрує принципи гендерної рівності в процес євроінтеграції України, зокрема через План дій з гендерної рівності (Gender Action Plan III) [11]. Гендерна політика розглядається як невід'ємна складова демократичних реформ та умов отримання підтримки. Також фінансує ключовий проєкт разом з UN Women – Gender Equality Facility (GEF) («Разом до гендерної рівності: Україна та ЄС») [12], який офіційно розпочато 4 лютого 2026 року. Проєкт надає технічну допомогу уряду України для:

– інтеграції принципів гендерної рівності в усі сфери державної політики, планування відновлення та розробку законодавства;

– розробки інструментів гендерного мейнстрімінгу на центральному та місцевому рівнях;

– прискорення гендерно-відповідальних реформ в напрямі до членства в ЄС.

У результаті впливу міжнародних організацій в Україні досягнуті такі зміни: розширено участь жінок у військовій службі, створено інститут гендерних радників, інтегровано гендерний компонент у систему військової освіти й ухвалено Національний план дій щодо виконання резолюції 1325.

Незважаючи на досягнення, залишаються такі проблемні аспекти: наявність культурних стереотипів; недостатня обізнаність персоналу; потреба в системному моніторингу та формальний підхід до реалізації окремих норм, недостатнє фінансування запроваджених ініціатив.

Висновки. Міжнародні організації відіграють стратегічну роль у формуванні та реалізації гендерної політики сектору безпеки й оборони України. Їхній вплив проявляється не лише через фінансову та експертну підтримку, а й через запровадження нормативних стандартів, які визначають рамки гендерної рівності й інклюзивності. Завдяки імплементації цих стандартів вдалося підвищити рівень участі жінок у військових і правоохоронних структурах, що сприяє більш збалансованому та ефективному функціонуванню сектору безпеки.

Водночас подальший розвиток гендерної політики потребує системного подолання інституційних бар'єрів. Йдеться про потребу в зміні організаційної культури, усуненні дискримінаційних практик і створенні рівних умов для кар'єрного зростання жінок і чоловіків. Важливим завданням є також посилення механізмів контролю за виконанням гендерних стратегій та програм, щоб забезпечити їх реальну дієвість, а не лише декларативний характер.

У перспективі інтеграція міжнародних стандартів має бути доповнена розвитком національних інституційних механізмів, які враховуватимуть специфіку українського суспільства та умов воєнного часу. Це передбачає не лише формальне виконання вимог

міжнародних організацій, а й формування власної моделі гендерної політики, здатної забезпечити стійкість сектору безпеки та оборони. Такий комплексний підхід дасть змогу Україні не лише відповідати глобальним стандартам, а й створити ефективну систему, що сприятиме зміцненню демократичних засад і соціальної справедливості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Enloe C. (2004). *The Curious Feminist: Searching for Women in a New Age of Empire.* Berkeley : University of California Press. С. 381. URL : https://biblioteca-alternativa.noblogs.org/files/2012/07/The_Curious_Feminist.pdf

2. Cohn C. (2004). Mainstreaming Gender in UN Security Policy: A Path to Political Transformation *Boston Consortium on Gender, Security and Human Rights Working Paper*. С. 185–206. URL : https://www.academia.edu/36546119/Mainstreaming_Gender_in_UN_Security_Policy_A_Path_to_Political_Transformation

3. Otto D. (2006). A Sign of "Weakness"? Disrupting Gender Certainties in the Implementation of Security Council Resolution 1325. *Michigan Journal of Gender & Law*, 13 (1), 113–175. («Нормативний прорив» / watershed. С. 122–123). URL : https://repository.law.umich.edu/mjgl/vol13/iss1/4/

4. «Невидимий батальйон»: участь жінок у військових діях в АТО (соціологічне дослідження) / за заг. ред. Т. Марценюк. К. : ФОП Клименко, 2016. 80 с. URL : https://uwf.org.ua/wp-content/uploads/2021/07/nevydymy_batalion_ukr_full.pdf

5. Марценюк Т. Забезпечення ґендерної рівності у Збройних силах України. *Empirio*. 2024. Т. 1, № 1. С. 44–54. URL : https://empirio.ukma.edu.ua/article/view/298074/298229

6. Романова Н. В. Забезпечення гендерної рівності в секторі безпеки і оборони: імплементація міжнародно-правових стандартів у законодавство України. URL : https://surl.li/ciyhvs

7. Резолюція Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй 1325 «Жінки, мир, безпека». 2000. URL : https://docs.un.org/en/S/RES/1325(2000)

8. Політика НАТО «Жінки, мир, безпека»: інтеграція гендерного компонента у військові стандарти та підготовку персоналу. URL : https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/2024/07/10/nato-policy-on-women-peace-and-security-2024?selectedLocale=uk

9. Національний план дій щодо виконання Резолюції 1325 «Жінки, мир, безпека» в Україні. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2026-%D1%80#Text

10. Проєкт «WIN for Women and Men» («Жінки та чоловіки: інновації та мережі заради гендерної рівності»). URL : https://www.winprojectosce.org/

11. План дій з гендерної рівності (Gender Action Plan III). URL : https://surl.li/qcvgrt

12. Gender Equality Facility (GEF) («Разом до гендерної рівності: Україна та ЄС»). URL : https://surl.li/aumbmz

Дата надходження 16.04.2026
Дата прийняття 24.04.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

УДК 347.73
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.56-64

Л. М. Касьяненко,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри фінансового та податкового права,
Державний податковий університет
L. M. Kasianenko,
Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Financial and Tax Law,
State Tax University
email: kasyanenko_l@ukr.net
ORCID 0000-0003-1742-7580;
А. А. Ваховська,
здобувачка вищої освіти ФФЦТ,
Державний податковий університет
A. A. Vakhovska,
Higher education graduate of the Federal Tax Service,
State Tax University
email: alisavahovskaa16@gmail.com
ORCID 0009-0001-1728-3671;
Я. М. Бабій,
здобувачка вищої освіти ФФЦТ,
Державний податковий університет
Ya. M. Babiy,
Higher education graduate of the Federal Tax Service,
State Tax University
email: babija950@gmail.com
ORCID 0009-0006-7157-8549

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ У КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

LEGAL REGULATION OF THE VIRTUAL ASSETS MARKET IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL INTEGRATION

У статті використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, зокрема аналіз і синтез, порівняльно-правовий, формально-юридичний, індукції, дедукції, аналогії. Формально-юридичний метод використано для аналізу національної нормативної бази.

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Касьяненко Л. М., Ваховська А. А., Бабій Я. М., 2026

Порівняльно-правовий метод дав змогу здійснити її порівняння з практиками FATF, ЄС, США, Великої Британії та Швейцарі,. що регулюють ринок віртуальних активів. Для формування висновків і рекомендацій застосовувалися методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції, аналогії.

Встановлено, що розвиток ринку віртуальних активів в Україні стримується рядом чинників: невизначеністю правового статусу окремих операцій, невведенням в дію Закону України «Про віртуальні активи», недостатньою координацією між регуляторами та обмеженим рівнем захисту інвесторів. Виявлено суттєві ризики, пов'язані з використанням криптоактивів у схемах відмивання коштів, обходу санкцій та іншої діяльності, а також вплив кіберзагроз і волатильності на стабільність фінансової системи. Обґрунтовано необхідність впровадження ефективних механізмів AML/CFT-контролю та прозорого оподаткування операцій з віртуальними активами. Проаналізовано дорожню карту ринку віртуальних активів на 2026–2030 роки із визначенням ключових етапів реалізації реформ та системи показників ефективності.

Запропоновано запровадження ліцензування постачальників послуг (VASP), посилення інституційної взаємодії та адаптацію до європейського правового простору. Визначено, що формування цілісної та збалансованої системи регулювання ринку віртуальних активів є важливою умовою забезпечення фінансової безпеки держави, підвищення довіри інвесторів і стимулювання розвитку інноваційної економіки. Реалізація запропонованих заходів сприятиме гармонізації національного законодавства з міжнародними нормами та підвищенню прозорості ринку віртуальних активів. Врахування міжнародних стандартів і антикризового контексту є критично важливим для успіху регулювання крипторинку. Введення в дію закону про VA і його приведення у відповідність з MiCA/FATF забезпечить чіткі правила, узгоджені із зарубіжною практикою.

Ключові слова: *фінансові правовідносини, віртуальні активи, фінансова безпека, ухилення від оподаткування, кібербезпека, цифрова економіка.*

The purpose of the article is to identify current problems of legal regulation of the virtual assets market in Ukraine under martial law and to substantiate the directions of its improvement taking into account international standards.

The article uses a complex of general scientific and special methods, in particular analysis and synthesis, comparative law, formal law, induction, deduction, analogy. In particular, the formal law method was used to analyze the national regulatory framework. The comparative law method allowed for its comparison with the practices of FATF, the EU, the USA, Great Britain and Switzerland, which regulate the virtual assets market. The methods of analysis, synthesis, induction, deduction, analogy were used to form conclusions and recommendations.

It was found that the development of the virtual assets market in Ukraine is constrained by a number of factors: the uncertainty of the legal status of individual transactions, the failure to enact the Law of Ukraine "On Virtual Assets", insufficient coordination between regulators and a limited level of investor protection. Significant risks associated with the use of crypto-assets in money laundering schemes, sanctions evasion and other activities, as well as the impact of cyber threats and volatility on the stability of the financial system, were

identified. The need to implement effective AML/CFT control mechanisms and transparent taxation of transactions with virtual assets was substantiated. The roadmap of the virtual assets market for 2026–2030 was analyzed, identifying key stages of reform implementation and a system of performance indicators.

It is proposed to introduce licensing of service providers (VASP), strengthen institutional interaction and adapt to the European legal space. It is determined that the formation of a holistic and balanced system of regulation of the virtual assets market is a necessary condition for ensuring the financial security of the state, increasing investor confidence and stimulating the development of an innovative economy. The implementation of the proposed measures will contribute to the harmonization of national legislation with international standards and increasing the transparency of the virtual assets market. Taking into account international standards and the anti-crisis context is critically important for the success of regulating the crypto market. The introduction of the VA law and its alignment with MiCA/FATF will provide clear rules consistent with foreign practice.

Keywords: *financial relations, virtual assets, financial security, tax evasion, cybersecurity, digital economy.*

Постановка проблеми. Ринок віртуальних активів в Україні перебуває на перехідному етапі, коли попит і технологічний розвиток випереджають наявну нормативно-інституційну базу, що породжує системну невизначеність і створює «сіру зону», яка підриває довіру інвесторів та ускладнює фінансовий моніторинг. В Україні віртуальні активи (VA) перебувають у стані нормативної невизначеності: попри ухвалення Закону «Про віртуальні активи» [1] він досі не набрав чинності, що залишає сектор без чітких правил і правового статусу, внаслідок чого криптоактиви фактично функціонують у «сірій зоні». Наявні прогалини підсилюють загрози відмивання грошей через відтермінування запуску закону та невнесені зміни до Податкового кодексу України [2], залишаються невирішеними ключові питання правового статусу VA, перелік послуг і механізми ліцензування, розпорошення повноважень між НКЦПФР, НБУ та іншими органами ускладнює координацію нагляду і створює прогалини у контролі, відсутність спеціалізованих правил AML / CFT і механізмів імплементації travel rule, що дає змогу уникати ефективного моніторингу, що особливо критично в умовах воєнного часу. Низькі стандарти кібербезпеки та відсутність обов'язкових аудитів підвищують ризик масштабних зламів і втрат клієнтських коштів, неврегульованість податкових і валютних механізмів стимулює ухилення від оподаткування і полегшує виведення капіталу за кордон, а відсутність механізмів захисту прав споживачів і вимог до розкриття інформації підвищує вразливість інвесторів до шахрайства; у підсумку ці чинники створюють системну загрозу фінансовій стабільності, ефективності боротьби з відмиванням коштів і санкційним тиском, тому термінове формування чіткої нормативної бази, визначення ролей регуляторів, імплементація міжнародних стандартів (FATF Rec.15 [3], Markets in Crypto assets (MiCA) [4]), запровадження вимог до ліцензування Virtual Asset Service Provider (VASP), посилення кібербезпеки та прозорого податкового режиму є критично необхідними для перетворення «сірої зони» на прозорий, безпечний і конкурентоспроможний ринок, здатний захищати інвесторів і мінімізувати кримінальні ризики.

Аналіз останніх публікацій. Останні дослідження і публікації показують, що світова практика регулювання ринку віртуальних активів рухається в бік уніфікації стандартів і посилення вимог до постачальників послуг: у ЄС Регламент MiCA встановлює чіткі правила класифікації токенів, вимоги до white‑paper і ліцензування CASP, FATF наполягає на імплементації Recommendation 15 з обов'язковою реєстрацією / ліцензуванням VASP і виконанням travel rule, а кейси великих зламів (наприклад, масштабні атаки на біржі у 2024–2025 рр.) підкреслюють необхідність обов'язкових стандартів кібербезпеки, регулярних зовнішніх аудитів і практик зберігання (cold wallets, MFA) [3]. Деякі аспекти правового режиму обігу віртуальних активів в Україні досліджували такі науковці, як С. Гончаренко, С. Грицай, В. Корнєєв, А. Кудь, А. Овчаренко, Н. Рогова, В. Рядінська, Є. Смичок, О. Ушинкіна та інші. Проте огляд наукової літератури у цій сфері свідчить про те, що наукові дослідження висвітлюють тільки незначну частину правової проблематики в цій сфері.

Метою статті є визначення актуальних проблем правового регулювання віртуальних активів в Україні в умовах воєнного стану та обґрунтування напрямів його вдосконалення з урахуванням міжнародних стандартів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Завданням цієї статті є визначення та характеристика системи регулювання ринку віртуальних активів, що є необхідною умовою забезпечення фінансової безпеки держави, підвищення довіри інвесторів і стимулювання розвитку інноваційної економіки.

Виклад основного матеріалу. Ринок віртуальних активів в Україні вимагає комплексної модернізації регулювання з урахуванням міжнародних стандартів та ризиків воєнного часу. В Україні прийнятий у лютому 2022 року Закон України «Про віртуальні активи» визначив правовий статус VA, створив реєстр постачальників послуг і мав упровадити механізми ліцензування та AML-нагляду. Однак цей Закон досі не набув чинності. Його запуск відтерміновується через потребу в ухваленні відповідних змін до Податкового кодексу України. Наразі криптоактиви вважаються нерухомим майном: доходи від операцій з ними оподатковуються за загальними правилами (ПДФО 18 % + 5 % військового збору). Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [5] поширює AML/CFT-вимоги і на операції з VA, зобов'язуючи постачальників послуг (VASPs) ідентифікувати клієнтів і дотримуватися «travel rule». Крім того, закони України «Про платіжні послуги» [6] та «Про валюту і валютні операції» [7] чітко визначають гривню єдиною законною валютою України. Як наголошує НБУ, Bitcoin і подібні криптовалюти не мають забезпечення реальною вартістю і не можуть використовуватися як платіжний засіб на території України [8].

Відповідно до статті 16 Закону України «Про віртуальні активи» [1] державне регулювання ринку віртуальних активів має здійснюватися державою в особі Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) та Національного банку України (НБУ) комплексом заходів щодо упорядкування, контролю, нагляду за ринком віртуальних активів, регулювання правил функціонування постачальників послуг,

пов'язаних з оборотом віртуальних активів, а також заходів щодо запобігання і протидії зловживанням і порушенням на ринку віртуальних активів. Усі учасники ринку обміну, зберігання чи випуску віртуальних активів мають дотримуватися норм Закону України «Про віртуальні активи» після набрання його чинності.

Різні країни виробили схожі принципи регулювання криптовалют, хоча з національними особливостями. У Європейському Союзі Регламент MiCA (2023) класифікує криптоактив як цифрове благо (не фінінструмент MiFID). Постачальники послуг (CASP) повинні отримати ліцензію в одній із країн-членів, що дає право працювати по всьому ЄС. Перед пропозицією токена обов'язково публікується стандартизована «white paper» з викладом ризиків, діє єдина вимога щодо захисту інвестора. Усі CASP зобов'язані дотримуватись антимитних директив (KYC, звітність, «Travel Rule»). У податковому плані на рівні EU ПДВ на крипту відсутній, а прибутки оподатковуються як національні доходи (переважно як приріст капіталу).

FATF (рекомендація 15) [3] визначає «віртуальний актив» як цифрове уявлення вартості та «VASPs» як суб'єкти, що обмінюють, переказують або зберігають VA. FATF наполягає на обов'язковій реєстрації чи ліцензуванні VASP, а також повному спектрі AML / CFT: KYC, моніторинг, подання підозрілих звітів та виконання «travel rule» (передача даних про відправника / одержувача під час трансферів криптовалюти). Захист споживачів і податки в рекомендаціях FATF поза фокусом, тут важливі AML-стандарти.

Звертаючись до зарубіжного досвіду, маємо зазначити, що в США діє розподілена система: FinCEN класифікує криптобіржі як MSB (Money Services Business), вимагаючи реєстрації й AML-програм. SEC визнає багато токенів цінними паперами, а CFTC називає Bitcoin і Ethereum товарами. Усі біржі та платформи зобов'язані мати банківські AML-програми. SEC та FTC активно борються з інсайдерськими маніпуляціями і шахрайством (наприклад, 2024 року SEC оштрафувала криптобіржу Binance на мільярди за порушення правил цінних паперів). Криптовалюта в США прирівняна до майна, прибутки від її продажу оподатковуються як капітальні прирости. Велика Британія (FCA) зобов'язує криптокомпанії реєструватися для виконання AML-вимог. Випуск стейблкоїнів і надання платіжних послуг у крипті вимагають повної фінансової ліцензії. Реклама криптовалют у Великій Британії суворо обмежена (тільки з офіційними застереженнями). HM Revenue & Customs розглядає доходи від криптовалют як приріст капіталу для оподаткування [9]. Швейцарія вважається однією з найнадійніших юрисдикцій у світі для крипто- та блокчейн-бізнесу. Це стало можливим завдяки чіткій правовій системі, політичній стабільності та зваженому підходу до інновацій, який забезпечує FINMA (Федеральне управління з нагляду за фінансовими ринками Швейцарії). FINMA класифікує токени на платіжні, інвестиційні та «токени доходу». Залежно від категорії, діяльність потребує банківської ліцензії, фінтех-ліцензії або спеціальної DLT-ліцензії. Застосовуються вимоги швейцарського AML-законодавства. FINMA надає чіткі інструкції щодо ICO та ризик-менеджменту. Оподаткування є сприятливим: для приватних осіб приріст капіталу не оподатковується, а ПДВ на крипту скасовано.

Розглядаючи тему, можна виявити низку ризиків для економіки та правового регулювання в Україні. Цифровізація, розвиток фінансових технологій (FinTech), а

також популяризація криптовалют і цифрових активів вимагають перегляду наявних підходів до регулювання, створення нових механізмів контролю та міжнародної співпраці. Інновації на фінансових ринках часто випереджають етап розвитку регуляторних норм, що створює потенційні ризики для стабільності фінансової системи. З одного боку, криптовалюти сприяють демократизації фінансової системи, зменшуючи бар'єри для входу на ринок і забезпечуючи фінансову інклюзію [10]. З іншого – криптотранзакції забезпечують анонімність і легкість транснаціональних платежів, що спрощує відмивання грошей і фінансування тероризму, використання крипти для обходу санкцій. Широке використання VA може полегшити виведення капіталу. Криптосистеми дають змогу швидко перемістити кошти за кордон, минаючи банки й державний моніторинг. Це ускладнює контроль НБУ за валютними потоками. У воєнний час існує ризик нелегальної торгівлі через криптовалюти: оборот зброї чи контрабанда можуть організовуватися за допомогою анонімних криптопереказів.

Криптобіржі та віртуальні гаманці часто стають мішенню хакерів. Яскравим прикладом є злам біржі ByBit у лютому 2025 року, коли було вкрадено майже $1,5 млрд цифрових активів – найбільший хак в історії ринку [11]. Злочинці негайно конвертували вкрадені токени в Bitcoin та інші валюти й розпорошили по тисячах адрес, плануючи пізніше вивести в готівку. Періодичні атаки на Kraken, Gate.io та інші біржі демонструють високі ризики: зловмисники можуть викрасти значні суми й підірвати довіру інвесторів. Доки частка криптоактивів у національній економіці обмежена, але зростаюче проникнення означає потенційний вплив волатильності на заощадження громадян. Крім того, поширення обігу крипти в небанківських платіжних посередників створює виклик монетарній політиці. Населення дивиться на «цифровий долар» чи Bitcoin як альтернативу.

Міністерство цифрової трансформації України та представники індустрії віртуальних активів «Віртуальні активи в Україні – 2030» презентували 2021 року фінальний звіт та дорожню карту розвитку нової галузі. Запуск ринку віртуальних активів – це потужний чинник економічного зростання України. Його розвиток сприятиме створенню нових робочих місць, залученню інвестицій і посиленню конкурентоспроможності нашої юрисдикції в міжнародному просторі. Водночас подальша розбудова цієї галузі потребує проактивної державної позиції та співпраці зі спільнотою фахівців [12]. Дорожня карта впровадження регулювання ринку віртуальних активів передбачає поетапне формування цілісної нормативно-інституційної системи та запровадження механізмів оцінювання її ефективності через відповідні KPI. На першому етапі у 2026–2027 роках ключовим завданням є створення нормативної бази через введення в дію спеціального закону про ринки віртуальних активів із чітким визначенням регулятора та переліку послуг, внесення змін до Податкового кодексу України з упровадженням стимулювального режиму оподаткування, а також офіційне закріплення статусу основного регулятора ринку. Водночас вагомим є вдосконалення законодавства у сфері фінансового моніторингу, зокрема розширення кола зобов'язаних суб'єктів та імплементація міжнародних стандартів, охоплюючи travel rule, розроблення процедур ліцензування постачальників послуг віртуальних активів і створення відповідного державного реєстру, а також посилення наглядової діяльності з боку органів фінансового моніторингу. На другому етапі у 2027–2029 роках передбачається інституційне зміцнення системи регулювання через

розвиток міжвідомчої координації, уніфікацію наглядових процедур і впровадження механізмів обміну інформацією між регуляторами, а також гармонізацію із міжнародними стандартами FATF та ЄС. Важливим напрямом є підвищення вимог до кібербезпеки інфраструктури ринку, інтеграція інструментів блокчейн-аналітики для виявлення підозрілих операцій та активізація заходів з підвищення фінансової грамотності населення, включно із обов'язковим розкриттям інформації про ризики для споживачів. На третьому етапі після 2030 року акцент зміщується на гармонізацію національного регулювання з європейською моделлю, зокрема відповідно до підходів MiCA, а також на розвиток інноваційних інструментів, охоплюючи правове врегулювання обігу стейблкоїнів і впровадження цифрової валюти центрального банку.

Аналізуючи всі виклики та ризики, що несе впровадження та зміна законодавства, можна зазначити, що варто ввести в дію Закон України «Про віртуальні активи із чітким переліком послуг (обмін, переказ, зберігання, випуск VA тощо)». Закон повинен деталізувати права / обов'язки учасників ринку, вимоги до випуску токенів і механізми захисту інвесторів. Внести зміни до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [5] (AML/CFT) щодо VA. Зокрема, розширити перелік зобов'язаних осіб (додати провайдерів VA-послуг) і посилити KYC-процедури. Впровадити «Travel Rule» для крипто-переказів (передача даних про відправника / одержувача) відповідно до міжнародних стандартів. ДСФМУ має активізувати моніторинг операцій з VA і вимагати регулярні звіти від ліцензіатів. Потрібно розробити правила видачі ліцензій для VASP (обмінники, платформи, криптогаманці); встановити вимоги до статутного капіталу, платоспроможності та професійної придатності провайдера, а також обов'язкові внутрішні політики з AML і кібербезпеки. Наприклад, аналогічно до практик Німеччини чи Естонії, вимагати двофакторну автентифікацію, «холодні» резервні гаманці та регулярні зовнішні аудити безпеки; створити державний реєстр ліцензованих VASP під наглядом НКЦПФР.

Посилити співпрацю між НКЦПФР, НБУ, Міністерством фінансів України, ДСФМУ і правоохоронцями. Сформувати міжвідомчу робочу групу (за участю МДІТ, МВС України України, СБУ) для координації нагляду за ринком VA. НБУ має зосередитися на макропруденційних ризиках, а НКЦПФР – на ринковому нагляді та ліцензуванні. Регулятори повинні адаптувати технічні стандарти (наприклад, до ESMA / EBA) й обмінюватися даними про підозрілі транзакції, а також приєднатися до ініціатив FATF і ЄС у сфері крипто (спільні робочі групи, технічні стандарти); укласти двосторонні Меморандуми з FATF / Egmont для обміну фінансовою інформацією щодо криптографій; використати експертну підтримку ЄС у рамках програм допомоги з фінансового моніторингу; активно співпрацювати з міжнародними аналітичними центрами (Chainalysis, Elliptic, SWIFT-омбудсмени) для виявлення аномалій.

Вимагати від промоутерів VA розкривати повну інформацію про ризики (аналог фінансового просвіта для цінних паперів). Обмежити рекламу криптовалют, примусивши її містити попередження. Мета – підвищити фінансову грамотність громадян та уникнути шахрайства.

Закріпити в законодавстві чіткий перелік відповідальності за порушення режиму VA. Фінансові санкції за торгівлю без ліцензії, ненадання інформації про клієнтів або приховування доходів мають бути більш значними. Передбачити відкликання ліцензії та кримінальну відповідальність (статті про фінансові злочини) для умисних порушень, зокрема за сприяння обходу санкцій.

Одночасно передбачається регулярне проведення оцінки ризиків у сфері віртуальних активів з урахуванням розвитку новітніх фінансових технологій, а також удосконалення системи відповідальності через запровадження пропорційних санкцій, що охоплюють фінансові штрафи, анулювання ліцензій і кримінальну відповідальність за суттєві правопорушення.

Висновки. Отже, моніторинг ефективності функціонування системи регулювання ринку віртуальних активів потребує запровадження чітко визначених кількісних та якісних показників. До ключових індикаторів доцільно віднести кількість виданих ліцензій постачальникам послуг у сфері віртуальних активів та обсяг зареєстрованих суб'єктів ринку, а також обсяги виявлених і припинених нелегальних операцій. Важливим показником є частка транзакцій віртуальних активів, що супроводжуються підозрілими повідомленнями, причому її зниження може свідчити про підвищення ефективності наглядових механізмів. Окрему увагу потрібно приділити фіксації кількості застосованих регуляторних заходів впливу, зокрема попереджень і штрафів, а також загального обсягу накладених санкцій. Доцільним є також системний аналіз фінансових параметрів ринку, включно із загальним обсягом торгів на внутрішніх платформах і кількістю активних ідентифікованих користувачів. Зростання частки операцій, що здійснюються через ліцензовані канали, може розглядатися як індикатор підвищення прозорості ринку. Оцінювання міжнародної ефективності має здійснюватися з урахуванням результатів зовнішніх перевірок, зокрема в межах стандартів FATF, де зменшення кількості зауважень, а саме щодо Рекомендації 15, свідчитиме про поступ у гармонізації національного регулювання з міжнародними вимогами.

Врахування міжнародних стандартів і антикризового контексту є критично важливим для успіху регулювання крипторинку. Введення в дію закону про VA і його приведення у відповідність з MiCA / FATF забезпечить чіткі правила гри, узгоджені із зарубіжною практикою. Офіційне ліцензування й супервізія VASP сприятимуть формуванню легального сектору та привабленню інвестицій, а також підвищать прозорість транзакцій. Важливо знайти баланс між безпекою та інноваціями: законодавство не повинно заблокувати технологічний розвиток, а підтримати IT-сектор, але водночас давати чіткі правила захисту користувачів і фінансової системи. Важливо реалізувати ці зміни з чітким моніторингом результатів, завдяки якому можна коригувати стратегію відповідно до нових викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про віртуальні активи : Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text

2. Податковий кодекс України : Кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text

3. Міжнародні стандарти щодо боротьби з відмиванням коштів, фінансуванням тероризму та розповсюдження зброї масового знищення / Міністерство фінансів України. URL : https://mof.gov.ua/storage/files/Міжнародні%20стандарти%20FATF.pdf

4. Markets in Crypto assets (MiCA). URL : https://www.esma.europa.eu/esmas-activities/digital-finance-and-innovation/markets-crypto-assets-regulation-mica

5. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 № 361-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text

6. Про платіжні послуги : Закон України від 30.06.2021 № 1591-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text

7. Про валюту і валютні операції : Закон України від 21.06.2018 № 2473-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text

8. Роз'яснення щодо правомірності використання в Україні «віртуальної валюти / криптовалюти» Bitcoin : роз'яснення Нац. банку України від 10.11.2014. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0435500-14#Text

9. Фінансовий клуб. Британія посилює регулювання реклами криптовалют. URL : https://www.finclub.net/news/brytaniia-posyliuie-borotbu-z-omanlyvoiu-reklamoiu-kryptovaliut.html

10. Штерма Т., Гончарук Я., Лещук В. Тенденції цифровізації фінансового сектору та виклики для правового регулювання. *Економіка та суспільство*. 2025. № 71. URL : https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-71-109

11. Internet crime complaint center (IC3) | north korea responsible for $1.5 billion bybit hack / Home Page – Internet Crime Complaint Center (IC3). URL : https://www.ic3.gov/psa/2025/psa250226

12. Мінцифри спільно з криптоспільнотою презентували стратегію розвитку ринку віртуальних активів. URL : https://www.kmu.gov.ua/news/mincifri-spilno-z-kriptospilnotoyu-prezentuvali-strategiyu-rozvitku-rinku-virtualnih-aktiviv

Дата надходження 2.03.2026
Дата прийняття 26.03.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

УДК 342.9:343.98:159.9
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.65-74

В. М. Козловський,
аспірант,
Університет сучасних знань
V. M. Kozlovsky,
postgraduate student,
University of Modern Knowledge
email: vladislavkozlovskyi@outlook.com
ORCID 0009-0009-8930-365X

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

PROBLEM ISSUES OF APPOINTMENT AND CONDUCT OF FORENSIC EXPERTISE IN THE ADMINISTRATIVE PROCESS OF UKRAINE

У статті досліджено проблемні питання призначення та проведення судової експертизи в адміністративному процесі України. Визначено, що експертиза є важливим процесуальним інструментом використання спеціальних знань, результатом якого є висновок експерта, що оцінюється судом у сукупності з іншими доказами. Акцентовано увагу на тому, що в адміністративному судочинстві експертиза має особливе значення, оскільки сприяє об'єктивній перевірці рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Зазначено, що потреба в спеціальних знаннях виникає в податкових, земельних, містобудівних, соціальних, медичних, військових та інших категоріях адміністративних справ. Розкрито значення експертного висновку для встановлення фактичних обставин справи, перевірки обґрунтованості адміністративних рішень і забезпечення ефективного судового захисту особи. Окрему увагу приділено проблемам правильного формулювання питань експерту, визначення меж його компетенції, забезпечення незалежності експертного дослідження та оцінки висновку експерта судом. Підкреслено, що експерт не вирішує правові питання й не підміняє суд, а лише надає професійні відповіді в межах спеціальних знань. Зроблено висновок, що належне застосування судової експертизи в адміністративному процесі сприяє підвищенню якості судового розгляду, зміцненню принципу верховенства права, захисту прав людини та формуванню більш обґрунтованої судової практики в публічно правових спорах.

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Козловський В. М., 2026

Визначено, що експертиза в адміністративному процесі є важливим інструментом встановлення фактичних обставин, перевірки обґрунтованості рішень суб'єктів владних повноважень і забезпечення ефективного судового захисту. Її значення полягає не лише в отриманні висновку експерта, а й у створенні процесуальних умов для справедливого, повного та об'єктивного розгляду адміністративної справи. Належне використання експертизи сприяє підвищенню якості правосуддя, зміцненню довіри до адміністративних судів і реальному утвердженню принципу верховенства права у відносинах між особою та державою.

Ключові слова: *судова експертиза, адміністративний процес, адміністративне судочинство, висновок експерта, спеціальні знання, докази, доказування, суб'єкт владних повноважень, судовий контроль, верховенство права.*

The article examines problematic issues related to the appointment and conduct of forensic examination in the administrative process of Ukraine. It is determined that forensic examination is an important procedural instrument for the use of special knowledge, the result of which is an expert opinion evaluated by the court together with other evidence in the case. Special attention is paid to the fact that in administrative proceedings forensic examination has particular importance, since it contributes to the objective verification of decisions, actions or omissions of public authorities. It is noted that the need for special knowledge may arise in tax, land, urban planning, social, medical, military and other categories of administrative cases. The article reveals the significance of the expert opinion for establishing the factual circumstances of the case, verifying the reasonableness of administrative decisions and ensuring effective judicial protection of an individual. Particular attention is given to the problems of correctly formulating questions for the expert, determining the limits of expert competence, ensuring the independence of expert research and evaluating the expert opinion by the court. It is emphasized that the expert does not resolve legal issues and does not replace the court, but provides professional answers within the scope of special knowledge. The conclusion is made that the proper use of forensic examination in the administrative process contributes to improving the quality of judicial proceedings, strengthening the principle of the rule of law, protecting human rights and forming a more reasoned judicial practice in public law disputes.

It is determined that expertise in the administrative process is an important tool for establishing factual circumstances, verifying the validity of decisions of subjects of power and ensuring effective judicial protection. Its significance lies not only in obtaining an expert opinion, but also in creating procedural conditions for a fair, complete and objective consideration of an administrative case. Proper use of expertise contributes to improving the quality of justice, strengthening trust in administrative courts and the real establishment of the principle of the rule of law in relations between a person and the state.

Keywords: *forensic examination, administrative process, administrative proceedings, expert opinion, special knowledge, evidence, proving, public authority, judicial control, rule of law.*

Постановка проблеми. Судова експертиза в адміністративному процесі є важливим засобом встановлення обставин, які потребують спеціальних знань і мають значення для правильного вирішення справи. Водночас на практиці виникають проблеми, пов'язані з формальним призначенням експертиз, нечітким формулюванням питань експерту та неправильним розмежуванням компетенції експерта і суду. Недостатня якість експертного висновку або його поверхневе оцінювання судом може призвести до помилкового вирішення публічно правового спору. Саме тому дослідження проблем призначення, проведення та оцінки судової експертизи в адміністративному судочинстві має важливе теоретичне і практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання з теми цієї статті були проаналізовані в роботах таких учених, як Ю. П. Битяк, О. В. Джафарова, Е. А. Зайцева, О. В. Кузьменко, Е. Р. Росинська, Т. В. Сахнова, А. Р. Шляхов, М. Г. Щербаковський та інших вітчизняних і закордонних науковців. У їхніх працях розглядалися загальні засади адміністративного процесу, особливості доказування в адміністративному судочинстві, правова природа судової експертизи, процесуальний статус експерта та значення спеціальних знань у судовому розгляді. Значний внесок цих дослідників полягає у формуванні наукового підходу до розуміння експертизи як складного правового явища, що поєднує спеціальні знання, процесуальну форму та доказове значення.

Водночас окремі аспекти використання судової експертизи саме в адміністративному процесі залишаються недостатньо дослідженими. Зокрема, потребують подальшого аналізу питання меж компетенції експерта, критеріїв оцінки експертного висновку судом, використання експертизи в спорах із суб'єктами владних повноважень, а також співвідношення експертного висновку з іншими доказами у справі. Це зумовлює потребу в подальшому науковому осмисленні ролі судової експертизи в адміністративному судочинстві.

Метою статті є дослідження проблемних питань призначення, проведення та оцінки судової експертизи в адміністративному процесі України, а також визначення її значення для встановлення фактичних обставин справи, забезпечення ефективного судового захисту та підвищення якості адміністративного судочинства.

Виклад основного матеріалу. Адміністративний процес спрямований на судовий захист прав, свобод та інтересів особи в публічно-правових відносинах, де однією зі сторін зазвичай є суб'єкт владних повноважень. У таких справах суду нерідко потрібно з'ясувати обставини, які неможливо повно й об'єктивно встановити лише на підставі письмових доказів, пояснень сторін або показань свідків. Саме тому важливого значення набуває використання спеціальних знань, що реалізується через призначення та проведення судової експертизи.

Судова експертиза в адміністративному процесі є одним із засобів доказування, за допомогою якого суд отримує професійне дослідження об'єктів, явищ або процесів, що мають значення для правильного вирішення адміністративної справи. Її застосування є доцільним у тих випадках, коли предмет спору пов'язаний із питаннями бухгалтерського обліку, оподаткування, будівництва, землеустрою, медицини, техніки, почеркознавства, товарознавства чи іншими сферами, що потребують спеціальної підготовки. У цьому контексті експертиза є не самостійним способом вирішення спору, а процесуальним інструментом, який допомагає суду встановити фактичні обставини справи.

Поняття судової експертизи закріплено в Законі України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 року № 4038-XII, відповідно до якого судова експертиза є дослідженням на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [1]. Цей Закон також визначає правові, організаційні й фінансові основи судово-експертної діяльності, спрямованої на забезпечення правосуддя незалежною, кваліфікованою та об'єктивною експертизою.

У Кодексі адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV експертиза розглядається через інститут доказування. Зокрема, доказами в адміністративному судочинстві є будь-які дані, на підставі яких суд установлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги й заперечення учасників справи, а такі дані встановлюються, зокрема, висновками експертів [2]. Окремо Кодекс визначає висновок експерта як докладний опис проведених експертом досліджень, зроблені за їхніми результатами висновки та обґрунтовані відповіді на питання, поставлені перед експертом.

У правовій доктрині поняття судової експертизи розглядається не лише як окрема процесуальна дія, а як складне правове явище, що поєднує пізнавальний, доказовий та організаційний елементи. Один із підходів полягає в тому, що судова експертиза трактується як форма використання спеціальних знань у судовому процесі. За такого розуміння основна увага зосереджується на діяльності експерта, який досліджує певні об'єкти, документи, явища чи процеси та надає суду обґрунтований висновок з питань, що виходять за межі загальних правових знань судді [3].

Інший підхід пов'язує судову експертизу із засобом доказування. У цьому випадку акцент робиться не стільки на самому дослідженні, скільки на його процесуальному результаті – висновку експерта, який набуває значення доказу у справі. Такий висновок не має наперед установленої сили, однак може істотно впливати на встановлення фактичних обставин, особливо тоді, коли спір стосується медичних, технічних, економічних, військово-лікарських або інших спеціальних питань [4].

Окремі науковці також пропонують розглядати експертизу в організаційно-інституційному аспекті, тобто як діяльність спеціалізованих експертних установ та експертів, які забезпечують правосуддя професійними знаннями. Такий підхід є важливим, оскільки якість експертного висновку залежить не лише від процесуального порядку призначення експертизи, а й від рівня підготовки експерта, його незалежності, матеріально-технічного забезпечення та дотримання методик проведення дослідження [5].

Отже, у межах **адміністративного процесу експертиза** *має розглядатись як процесуальна форма використання спеціальних знань, результатом якої є висновок експерта.* Саме цей висновок надалі оцінюється судом разом з іншими доказами у справі. Залежно від характеру питань, що потребують спеціального дослідження, у науковій літературі та практиці виокремлюють різні види судових експертиз: почеркознавчу, технічну, економічну, будівельно-технічну, земельно-технічну, товарознавчу, медичну, психологічну та інші. Більш детально питання підготовки, призначення і проведення судових експертиз урегульовані Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженою наказом Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5 [6].

Треба акцентувати увагу на тому, що адміністративне судочинство має специфічну природу, оскільки його предметом є спори у сфері публічно-правових відносин, де однією зі сторін зазвичай є суб'єкт владних повноважень. У таких справах суд перевіряє не лише формальну відповідність рішення, дії чи бездіяльності органу влади закону, а й обґрунтованість прийнятого управлінського рішення, його відповідність фактичним обставинам, принципам пропорційності, добросовісності, розсудливості та верховенства права. Саме тому експертиза має значення не як додатковий формальний елемент процесу, а як один із способів забезпечення об'єктивного встановлення фактів, що мають істотне значення для правильного вирішення адміністративної справи.

Участь експерта в адміністративному процесі пов'язана з тим, що суддя, володіючи правовими знаннями, не завжди може самостійно оцінити спеціальні питання технічного, медичного, економічного, будівельного, земельного чи іншого характеру. Наприклад, для вирішення спору щодо правильності податкових нарахувань може бути необхідним аналіз бухгалтерських документів, первинної фінансової звітності, господарських операцій та розрахунків. У спорах щодо містобудівної діяльності може виникати потреба у встановленні технічного стану об'єкта, відповідності будівельних робіт проєктній документації або державним будівельним нормам. У справах щодо соціального захисту чи проходження служби значення можуть мати медичні показники, ступінь втрати працездатності, причинний зв'язок між ушкодженням здоров'я та виконанням службових обов'язків. У кожному з таких випадків експертне дослідження допомагає суду отримати об'єктивну інформацію, без якої правове оцінювання спору було б неповним.

В адміністративному процесі експертиза виконує декілька взаємопов'язаних функцій. Насамперед вона має доказове значення, оскільки її результатом є висновок експерта, що використовується судом під час встановлення обставин справи. Водночас експертиза виконує пізнавальну функцію, оскільки дає змогу дослідити ті обставини, які не можуть бути належно з'ясовані лише на підставі пояснень сторін або письмових документів. Крім того, вона має гарантійний характер, адже сприяє захисту прав особи в спорі з органом публічної влади.

Підставою для використання експертизи є наявність обставин, які входять до предмета доказування й потребують спеціальних знань. Тому суд не повинен призначати експертизу формально, лише через наявність відповідного клопотання сторони. Перед призначенням експертизи суд має оцінити, чи справді поставлені питання мають значення для справи, чи належать вони до сфери спеціальних знань, чи неможливо встановити відповідні обставини іншими доказами. Якщо певне питання може бути вирішене за рахунок правового аналізу, воно не повинно передаватися експерту, оскільки правова оцінка належить виключно до компетенції суду. Такий підхід узгоджується із загальними положеннями Кодексу адміністративного судочинства України щодо доказів та доказування [2].

Важливе значення має правильне формулювання питань експерту. Питання мають бути чіткими, конкретними, логічно пов'язаними з предметом спору та такими, що можуть бути вирішені за допомогою спеціальних знань. Недопустимо ставити перед експертом питання про законність рішення суб'єкта владних повноважень, правомірність поведінки сторін або наявність чи відсутність порушення права. Наприклад, у податковій

справі експерту можна поставити питання про документальне підтвердження певних господарських операцій, але не можна доручати йому вирішити, чи є податкове повідомлення-рішення законним. У будівельній справі експерт може встановити технічні характеристики об'єкта або відповідність робіт проєктній документації, однак остаточний висновок щодо правомірності припису контролювального органу робить суд [7].

Процесуальне значення експертизи також залежить від повноти матеріалів, які надаються експерту. Якщо експерт досліджує неповний обсяг документів або не має доступу до відповідних об'єктів, його висновок може бути непереконливим або обмеженим. У такому разі виникає ризик, що суд отримає формально оформлений документ, який фактично не дає відповіді на важливі питання справи. Тому суд повинен забезпечити, щоб експерту були надані всі необхідні матеріали, а сторони мали можливість висловити свої міркування щодо переліку документів, об'єктів дослідження та змісту поставлених питань. Це відповідає принципам змагальності та офіційного з'ясування всіх обставин адміністративної справи.

У цьому контексті особливого значення набуває межа між спеціальними знаннями експерта і правовою компетенцією суду. Експерт не є учасником правозастосування у тому самому розумінні, що й суд. Він не вирішує спір, не встановлює юридичну відповідальність і не визначає, чи підлягає позов задоволенню. Його завдання полягає у професійному дослідженні конкретних об'єктів або явищ та наданні обґрунтованих відповідей у межах поставлених питань. Суд зі свого боку оцінює висновок експерта разом з іншими доказами й на основі всієї сукупності матеріалів справи ухвалює рішення. Саме так забезпечується баланс між спеціальним знанням і судовим розсудом.

Висновок експерта не має наперед установленої сили для суду. Це означає, що суд не зобов'язаний автоматично покладати його в основу рішення лише тому, що він складений особою зі спеціальними знаннями. Суд повинен перевірити, чи є висновок повним, логічним, послідовним, чи відповідає він поставленим питанням, чи не суперечить іншим доказам у справі, чи містить належне обґрунтування проведеного дослідження. Якщо висновок є неповним, незрозумілим або викликає сумніви, суд може призначити додаткову або повторну експертизу. Такий механізм є важливою гарантією достовірності доказової інформації та захисту учасників процесу від можливих помилок експертного дослідження.

Додаткова експертиза доцільна тоді, коли первинний висновок потребує уточнення або не містить відповідей на всі поставлені питання. Повторна експертиза призначається у випадках, коли виникають обґрунтовані сумніви щодо правильності або об'єктивності попереднього висновку. В адміністративному процесі це має особливе значення, оскільки наслідком неправильного експертного висновку може бути не лише процесуальна помилка, а й порушення права особи на соціальну виплату, пенсію, компенсацію, земельну ділянку, підприємницьку діяльність або інше благо, яке захищається в судовому порядку. Тому суд повинен уважно ставитися до якості експертного дослідження й не обмежуватися формальною наявністю висновку в матеріалах справи.

Участь сторін у призначенні та оцінці експертизи є проявом принципу змагальності. Учасники справи можуть заявляти клопотання про призначення експертизи, пропонувати кандидатуру експерта або експертної установи, формулювати питання, подавати

заперечення щодо питань іншої сторони, знайомитися з висновком експерта, ставити питання експерту в судовому засіданні та просити про призначення додаткової чи повторної експертизи. Проте остаточне рішення щодо необхідності експертизи, кола питань і процесуального порядку її проведення приймає суд. Це дає змогу запобігти ситуаціям, коли експертиза використовується не для встановлення істини, а для затягування процесу або створення переваги однієї сторони.

Окремої уваги потребує питання незалежності експерта. Експерт має діяти не в інтересах сторони, яка ініціювала проведення експертизи, а в інтересах правосуддя. Його висновок повинен ґрунтуватися на спеціальних знаннях, об'єктивному дослідженні та відповідних методиках. Будь-яка зацікавленість експерта в результаті справи, залежність від сторони чи порушення методики дослідження може поставити під сумнів доказову цінність висновку. Саме тому законодавство про судову експертизу приділяє увагу вимогам до експертної діяльності, її організаційним засадам і гарантіям об'єктивності [1].

Особливо складним є питання використання експертних висновків у справах, де адміністративний орган уже приймав рішення на підставі певного спеціального документа. Наприклад, у спорах щодо соціального захисту або проходження служби підставою для управлінського рішення можуть бути висновки медичних комісій, акти службового розслідування, документи військово-лікарських комісій чи інші спеціальні матеріали. У таких випадках суд має визначити, чи є відповідний документ належним доказом, чи достатньо він обґрунтований, чи не потребує він перевірки через призначення судової експертизи. Це важливо, оскільки адміністративний орган не повинен самостійно і довільно тлумачити спеціальні медичні чи технічні дані, якщо від них залежить реалізація прав особи.

У податкових та митних спорах експертиза може мати вирішальне значення для перевірки правильності розрахунків, вартості товарів, реальності господарських операцій, відповідності документів вимогам обліку [8]. Водночас суд повинен відмежовувати економічне дослідження від правової оцінки податкових наслідків. Експерт може підтвердити або спростувати певні розрахункові показники, але висновок про наявність податкового правопорушення, правомірність донарахування чи законність рішення контролювального органу залишається за судом. Саме так забезпечується правильне співвідношення між спеціальними знаннями та судовою функцією.

У земельних і містобудівних спорах експертиза часто допомагає встановити факти, які неможливо з'ясувати лише з тексту адміністративного акта [7]. Це можуть бути межі земельної ділянки, фактичне користування землею, відповідність технічної документації, наявність накладення меж, стан об'єкта будівництва, відповідність проєктним рішенням або нормативним вимогам. У таких категоріях справ висновок експерта дає змогу суду перевірити, чи мав суб'єкт владних повноважень достатні фактичні підстави для прийняття рішення. Відтак експертиза сприяє не лише встановленню фактичних обставин, а й ефективному судовому контролю за діяльністю публічної адміністрації.

Важливо враховувати, що експертиза в адміністративному процесі має бути спрямована на досягнення справедливого балансу між інтересами особи й публічним інтересом. З одного боку, суд не може безпідставно відкидати позицію органу влади,

якщо вона ґрунтується на належних спеціальних даних. З іншого боку, суд не повинен формально погоджуватися з висновками чи розрахунками суб'єкта владних повноважень лише через його офіційний статус. Саме експертиза дозволяє перевірити фактичну основу адміністративного рішення і визначити, чи відповідає вона вимогам об'єктивності та розумності.

Проблемним аспектом залишається тривалість проведення судових експертиз. У складних адміністративних справах експертне дослідження може потребувати значного часу, особливо якщо йдеться про значний обсяг документів або потребу в комплексному аналізі. Водночас надмірне затягування експертизи може негативно впливати на право особи на розгляд справи в розумний строк. Тому важливим є належне процесуальне управління з боку суду, своєчасне визначення питань, надання повного обсягу матеріалів експерту та контроль за дотриманням розумних строків проведення дослідження.

Ще однією проблемою є різний рівень якості експертних висновків. Переконливий висновок має містити зрозумілий опис проведеного дослідження, вказівку на використані методи, логічне обґрунтування відповідей та зв'язок між дослідженими матеріалами і підсумковими висновками. Якщо ж висновок є надто загальним, не містить пояснення методики або не дає чіткої відповіді на поставлені питання, його доказове значення зменшується. У такій ситуації суд повинен не механічно посилатися на експертизу, а критично оцінювати її зміст і за потреби використовувати передбачені законом процесуальні засоби для усунення недоліків.

Сучасний розвиток адміністративних правовідносин зумовлює появу нових напрямів експертних досліджень. Цифровізація публічного управління, електронні реєстри, автоматизовані інформаційні системи, електронні документи та цифрові підписи дедалі частіше стають предметом спорів. Це підвищує значення комп'ютерно-технічних та інших спеціальних експертиз, які дають змогу перевірити достовірність електронних даних, їхнє походження, цілісність і можливість використання як доказів. У майбутньому саме цей напрям може стати одним із найбільш важливих для адміністративного судочинства, оскільки діяльність органів влади дедалі більше переходить у цифрову форму.

Не менш важливим є розвиток комплексних експертиз. У багатьох адміністративних справах одне питання неможливо повно дослідити в межах лише однієї галузі знань. Наприклад, спір щодо компенсаційної виплати може одночасно вимагати медичного, документального та економічного аналізу. Спір у сфері будівництва може поєднувати технічні, земельні та оцінні аспекти. Комплексна експертиза дає змогу сформувати більш повне уявлення про обставини справи, однак вона потребує узгодженої роботи експертів різних спеціальностей та чіткого визначення меж компетенції кожного з них.

Оцінюючи роль експертизи, потрібно підкреслити, що вона не звільняє сторони від обов'язку належно обґрунтовувати свої вимоги та заперечення. Позивач повинен пояснити, які саме обставини потребують спеціального дослідження й чому без експертизи неможливо захистити його право. Відповідач, якщо ним є суб'єкт владних повноважень, має довести правомірність свого рішення, дії чи бездіяльності та надати документи, на яких ґрунтувалася його позиція. Експертиза не замінює доказову активність сторін, але може істотно посилити можливість суду встановити фактичну основу спору.

Значення експертизи в адміністративному процесі також проявляється у підвищенні якості судового рішення. Обґрунтоване судове рішення має спиратися не лише на правильне тлумачення норм права, а й на достовірно встановлені фактичні обставини. Якщо ці обставини мають спеціальний характер, експертиза допомагає суду уникнути припущень і формального підходу. У результаті рішення стає більш аргументованим, переконливим і стійким під час перегляду в апеляційній чи касаційній інстанції.

З погляду верховенства права експертиза сприяє реальному, а не декларативному судовому контролю за діяльністю публічної адміністрації. Орган влади не може обмежитися посиланням на власні розрахунки, службові документи або внутрішні висновки, якщо їх достовірність оспорюється і має значення для прав особи. Суд, використовуючи експертизу, отримує можливість перевірити такі дані за допомогою незалежного спеціального дослідження. Це посилює довіру до судового процесу й забезпечує більш ефективний захист особи від можливих помилок або зловживань з боку адміністрації.

Висновок. Підводячи висновок викладеному, варто зазначити, що подальше вдосконалення інституту судової експертизи в адміністративному процесі має відбуватися в кількох напрямах. По-перше, потрібно забезпечувати чіткість процесуального порядку призначення експертиз і формулювання питань експертам. По-друге, важливим є підвищення якості експертних висновків, їх наукової обґрунтованості та зрозумілості для суду. По-третє, потрібно посилювати гарантії незалежності експертів і запобігати будь-якому впливу на їхню професійну діяльність. По-четверте, актуальним є розвиток спеціалізованих напрямів експертизи, пов’язаних із цифровими доказами, публічними фінансами, військовою сферою, соціальним захистом і містобудуванням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1994. № 28. Ст. 232.

2. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446.

3. Беззубов Д. О., Алієв Р. В., Возник М. В. Нормативно-правове регулювання судово-експертної діяльності в Україні в умовах війни. *Dictum factum.* 2024. № 2 (16). С. 325–340. DOI : https://doi.org/10.32703/2663-6352/2024-2-16-325-340

4. Бондаренко-Берегович В. Б. Судово-експертна діяльність в Україні під час дії правового режиму воєнного стану. *Ерліхівський журнал.* 2024. № 9. С. 18–25. DOI : https://doi.org/10.32782/ehrlichsjournal-2024-9.03

5. Смолин Я. В., Василенко С. Р. Нормативно-правове регулювання судово-експертної діяльності в Україні в умовах війни. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія юридична.* 2025. Вип. 45. С. 667–674. DOI : https://doi.org/10.5281/zenodo.17349378

6. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції

України від 08 жовтня 1998 р. № 53/5, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 03 листопада 1998 р. за № 705/3145. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text

7. Про архітектурну діяльність : Закон України від 20 травня 1999 р. № 687-XIV. *Відомості Верховної Ради України.* 1999. № 31. Ст. 246. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/687-14#Text

8. Податковий кодекс України : Закон України від 02 грудня 2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2011. № 13–14, № 15–16, № 17. Ст. 112. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text

Дата надходження 30.04.2026
Дата прийняття 06.05.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

УДК 342.9:004.738.5(477)
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.75-84

В. Г. Кравченко,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права,
Державний торговельно-економічний університет
V. H. Kravchenko,
PhD in Law, Associate Professor at the Department of Administrative,
Financial and Information Law,
State University of Trade and Economics
email: v.kravchenko@knute.edu.ua
ORCID 0009-0004-9302-9036

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

LEGAL REGULATION OF ELECTRONIC GOVERNMENT IN UKRAINE AT THE CURRENT STAGE OF STATE FORMATION

У статті досліджено правове регулювання електронного урядування в Україні на сучасному етапі державотворення. Визначено, що електронне урядування є комплексною формою організації публічного управління, яка поєднує правові, організаційні, технологічні та соціальні елементи. Акцентовано увагу на тому, що цифровізація діяльності органів влади не повинна зводитися лише до створення електронних сервісів або переведення адміністративних послуг в онлайн-формат. Її основне призначення полягає в забезпеченні більш доступної, прозорої, ефективної та людиноцентричної взаємодії між державою й суспільством.

Проаналізовано нормативну основу електронного урядування, зокрема акти, що регулюють електронний документообіг, електронну ідентифікацію, електронні довірчі послуги, надання публічних електронних послуг, функціонування державних реєстрів, захист персональних даних, доступ до публічної інформації та інформаційну безпеку. Окрему увагу приділено проблемам нормативної фрагментарності, недостатньої інтеграції інформаційних систем, цифрової нерівності, технічної неспроможності окремих органів влади та відсутності чітких механізмів відповідальності за неналежне функціонування електронних сервісів.

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Кравченко В. Г., 2026

Зроблено висновок, що подальший розвиток електронного урядування має бути спрямований на систематизацію законодавства, уніфікацію термінології, запровадження єдиних технічних стандартів, посилення кібербезпеки, захист персональних даних і створення дієвих гарантій для користувачів електронних послуг.

Визначено, що найбільш перспективними способами вдосконалення є систематизація законодавства, уніфікація термінології, запровадження єдиних технічних стандартів, посилення кібербезпеки, розвиток цифрової інклюзії, підвищення цифрової грамотності населення та створення ефективних процедур захисту прав користувачів електронних послуг. Електронне урядування має розвиватися як людиноцентрична модель публічного управління, в якій цифрові інструменти не замінюють правові гарантії, а посилюють їх.

Ключові слова: *електронне урядування, цифрова держава, публічне управління, електронні послуги, адміністративні послуги, електронна ідентифікація, державні реєстри, цифровізація, персональні дані, інформаційна безпека.*

The article examines the legal regulation of e government in Ukraine at the current stage of state building. It is determined that e government is a complex form of public administration that combines legal, organizational, technological and social elements. The article emphasizes that the digitalization of public authorities should not be limited only to the creation of electronic services or the transfer of administrative procedures into an online format. Its main purpose is to ensure more accessible, transparent, efficient and human centered interaction between the state and society.

The article analyzes the legal framework of e government, including legal acts regulating electronic document flow, electronic identification, electronic trust services, public electronic services, state registers, personal data protection, access to public information and information security. Particular attention is paid to the problems of fragmented legislation, insufficient integration of information systems, digital inequality, limited technical capacity of certain public authorities and the lack of clear mechanisms of responsibility for improper functioning of electronic services.

It is concluded that the further development of e government should be aimed at systematizing legislation, unifying terminology, introducing common technical standards, strengthening cybersecurity, protecting personal data and creating effective guarantees for users of electronic services.

It was determined that the most promising ways of improvement are the systematization of legislation, unification of terminology, introduction of common technical standards, strengthening cybersecurity, development of digital inclusion, increasing the digital literacy of the population and creation of effective procedures for protecting the rights of users of electronic services. E-government should develop as a human-centric model of public administration, in which digital tools do not replace legal guarantees, but strengthen them.

Keywords: *e government, digital state, public administration, electronic services, administrative services, electronic identification, state registers, digitalization, personal data, information security.*

Постановка проблеми. Електронне урядування в Україні розвивається швидкими темпами, однак його правове регулювання залишається недостатньо узгодженим. Значна кількість нормативних актів регулює окремі елементи цифрової взаємодії, проте не завжди формує цілісну та послідовну систему. На практиці це породжує проблеми доступності електронних послуг, захисту персональних даних, технічної сумісності державних реєстрів і відповідальності за збої цифрових сервісів. Тому виникає потреба в комплексному аналізі правового регулювання електронного урядування та визначенні способів його вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти електронного урядування та цифрової трансформації публічної влади розглядали в своїх працях В. Авер'янов, О. Андрійко, І. Арістова, О. Баранов, А. Берлач, Ю. Битяк, К. Бєляков, В. Білоус, В. Брижко, В. Гавловський, В. Галунько, М. Гурковський, М. Гуцалюк, С. Єсімов, Р. Калюжний, М. Ковалів, Т. Коломоєць, В. Колпаков, А. Комзюк, Б. Кормич, О. Кузьменко, В. Курило, В. Ліпкан, А. Новицький, С. Пєтков, О. Рябченко, І. Сквірський, В. Цимбалюк, М. Швець, І. Шопіна, Х. Ярмакі та інші науковці. У їхніх дослідженнях увага приділялася загальним засадам адміністративно-правового регулювання, інформаційним правовідносинам, електронній взаємодії органів влади, цифровим сервісам, правовому статусу учасників електронного урядування та гарантіям захисту інформації.

Метою статті є дослідження сучасного стану правового регулювання електронного урядування в Україні, визначення основних проблем його реалізації та обґрунтування напрямів удосконалення правового механізму електронної взаємодії держави, громадян і бізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Електронне урядування на сучасному етапі розвитку української держави потрібно розглядати як один із ключових проявів трансформації публічної влади. Його зміст не обмежується створенням вебсайтів органів влади або переведенням окремих адміністративних послуг в онлайн-формат. Йдеться про зміну самої моделі взаємодії між державою, громадянином і бізнесом, за якої публічна адміністрація має діяти швидше, прозоріше, зручніше та більш орієнтовано на потреби людини. У цьому аспекті електронне урядування набуває правового, організаційного, технологічного й соціального значення.

Конституційною основою розвитку електронного урядування є положення про те, що людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. Важливим програмним документом у цій сфері є Концепція розвитку електронного урядування в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 року № 649-р. У ній електронне урядування розглядається як форма організації державного управління, що має сприяти ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів влади з використанням інформаційно комунікаційних технологій [2]. Значення цієї Концепції полягає в тому, що вона визначила загальні напрями цифрової трансформації публічного управління, зокрема модернізацію публічних послуг, розвиток електронної взаємодії органів влади, відкритих даних, електронної демократії та цифрової інфраструктури.

Водночас Концепція як програмний документ не може самостійно забезпечити повноцінне правове регулювання електронного урядування. Її положення мають реалізовуватися через закони, постанови Кабінету Міністрів України, технічні порядки, адміністративні процедури та організаційні рішення. Саме тут виникає одна із ключових проблем сучасного правового регулювання. Нормативна база електронного урядування в Україні є достатньо широкою, однак вона складається зі значної кількості актів, що регулюють окремі елементи цифрової взаємодії. Через це система іноді виглядає фрагментарною, а правові приписи можуть не завжди бути узгодженими між собою.

Основу електронного документообігу становить Закон України від 22 травня 2003 року № 851-IV «Про електронні документи та електронний документообіг». Він закріплює правові засади створення, відправлення, передавання, одержання, зберігання та використання електронних документів [3]. Його значення для електронного урядування полягає в тому, що електронна форма документа визнається повноцінним юридичним інструментом управлінської діяльності. Без такого правового фундаменту неможливо було б забезпечити електронну комунікацію між органами влади та громадянами, електронні заяви, електронні відповіді, електронні довідки, цифрові витяги та інші документи.

Однак правове визнання електронного документа саме собою не вирішує всіх проблем. На практиці важливим є питання сумісності інформаційних систем, однаковості форматів, технічної можливості перевірки електронного документа, доступності електронних архівів і довгострокового збереження цифрових даних. Якщо один орган влади створює електронні документи в одній системі, а інший не має технічної можливості їх належно прийняти або перевірити, електронне урядування втрачає частину своєї ефективності. Тому правове регулювання, на наше переконання, має бути пов’язане з технічними стандартами та реальною організаційною спроможністю органів влади.

Не менш важливим є Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2155-VIII «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», який регулює відносини у сфері електронної ідентифікації та надання електронних довірчих послуг [4]. Для електронного урядування цей акт має фундаментальне значення, оскільки без належної ідентифікації особи неможливо забезпечити юридично значиму взаємодію з державою. Громадянин має бути впевненим, що подана ним електронна заява буде прийнята як справжня, а держава повинна мати механізм перевірки особи, яка звертається за послугою. Водночас електронна ідентифікація має бути не лише надійною, а й доступною для різних категорій населення.

Проблема доступності є однією з центральних у сфері електронного урядування. Якщо електронні послуги фактично доступні лише для громадян із високим рівнем цифрової грамотності, сучасними пристроями та стабільним інтернетом, то така модель може поглиблювати нерівність. Особливо це стосується людей похилого віку, осіб з інвалідністю, мешканців сільських територій, внутрішньо переміщених осіб, військовослужбовців і громадян, які через життєві обставини мають обмежений доступ до цифрових інструментів. Тому правове регулювання електронного урядування має враховувати не лише технологічну можливість надання послуги онлайн, а й реальну здатність особи скористатися такою послугою.

Важливим є Закон України від 15 липня 2021 року № 1689-IX «Про особливості надання публічних електронних послуг», у якому закріплено окремі підходи до надання публічних послуг в електронній формі та створено правове підґрунтя для подальшого розвитку цифрових сервісів [6]. Його значення полягає в тому, що він переводить електронні послуги з площини експериментальних або допоміжних механізмів у сферу повноцінного правового регулювання. Водночас для практичної ефективності цього Закону потрібним є постійне оновлення підзаконних актів, інтеграція реєстрів і забезпечення однакового підходу до якості електронних послуг.

Закон України від 6 вересня 2012 року № 5203-VI «Про адміністративні послуги» також має істотне значення для досліджуваної теми, оскільки визначає правові засади реалізації прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у сфері надання адміністративних послуг [5]. У контексті електронного урядування цей Закон має сприйматися як загальна основа сервісної функції держави. Електронна форма надання послуги повинна не змінювати правову природу адміністративної послуги, а спрощувати доступ до неї. Тому цифровізація не може зводитися лише до створення електронної форми заяви. Вона має охоплювати весь спосіб отримання послуги, включно із ідентифікацією, поданням документів, перевіркою інформації, оплатою, отриманням результату та можливістю оскарження.

Одним із найбільш помітних інструментів електронного урядування в Україні є єдиний державний вебпортал електронних послуг Дія. Його функціонування врегульовано постановою Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 року № 1137 [7]. Портал Дія став практичним втіленням ідеї держави як сервісу, оскільки поєднав в одному цифровому середовищі доступ до адміністративних та інших публічних послуг, електронних документів, реєстрів, звернень та інформаційних сервісів. Саме розвиток Дії показав, що електронне урядування може бути не абстрактною концепцією, а щоденним інструментом взаємодії громадянина з державою.

Водночас концентрація значної кількості сервісів в одному цифровому середовищі породжує нові правові виклики. Йдеться про захист персональних даних, кіберстійкість, доступність сервісу під час воєнного стану, надійність електронної ідентифікації, відповідальність за технічні збої, а також правові наслідки помилок у державних реєстрах. Якщо особа не може отримати послугу через технічний збій, неправильні дані в реєстрі або відсутність інтеграції між інформаційними системами, виникає питання про те, хто і в якому порядку має усунути таку проблему. Саме тому подальший розвиток електронного урядування потребує чіткішого закріплення процедур відповідальності, виправлення помилок і захисту прав користувачів цифрових сервісів.

Не можна оминути Закон України від 18 листопада 2021 року № 1907-IX «Про публічні електронні реєстри» [8]. Електронні реєстри є інформаційною основою більшості сучасних цифрових послуг. Якщо дані в реєстрах є точними, актуальними й доступними для міжвідомчої взаємодії, громадянин не повинен багаторазово подавати одні й ті самі документи до різних органів влади. Проте якщо реєстри не інтегровані між собою, містять помилки або мають різні технічні стандарти, електронна послуга може перетворитися на цифрову копію старої бюрократичної процедури. Тому вважаємо, що правове регулювання реєстрів має бути спрямоване не лише на створення баз даних, а й на забезпечення їхньої взаємодії, достовірності, захищеності та підзвітності.

З цією проблемою пов'язане питання електронної взаємодії державних інформаційних ресурсів. Постанова Кабінету Міністрів України від 10 травня 2018 року № 357 регулює окремі питання організації електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів [17]. Практичне значення такої взаємодії полягає в тому, що органи влади мають отримувати відповідні дані один від одного без перекладання цього обов'язку на громадянина. У перспективі принцип має бути таким: якщо держава вже має певну інформацію про особу або об'єкт, вона не повинна повторно вимагати її від заявника без обґрунтованої потреби. Це одна з основних ознак зрілого електронного урядування.

Особливо показовим прикладом розвитку електронного урядування в умовах воєнного стану є мобільний застосунок Резерв+, створений Міністерством оборони України. Він функціонує як електронний кабінет призовників, військовозобов'язаних і резервістів та дає змогу оновлювати персональні дані й отримувати інформацію про військово обліковий статус [15]. Його поява свідчить про те, що електронне урядування охоплює не лише традиційні адміністративні послуги, а й сфери оборони, мобілізаційного обліку та національної безпеки. Водночас такі сервіси потребують особливо високого рівня правового захисту, оскільки вони працюють із чутливою інформацією, яка стосується військового обліку, персональних даних і безпеки держави.

Розвиток Резерв+ також демонструє загальну тенденцію сучасного електронного урядування: держава дедалі частіше переходить від моделі вебсайту як інформаційного ресурсу до моделі мобільного застосунку як повноцінного інструменту реалізації прав і обов'язків. Це має позитивні наслідки, оскільки громадянин отримує швидший доступ до публічного сервісу. Проте виникають і ризики. Зокрема, потрібно чітко визначати юридичну силу електронного документа, порядок виправлення помилкових даних, можливість альтернативного офлайн-способу звернення, відповідальність за технічну недоступність сервісу та гарантії недискримінації осіб, які не мають смартфона або стабільного інтернету.

У цьому контексті слушною є позиція М. Сливки та А. Гінди щодо переваг електронних адміністративних послуг. Дослідниці пов'язують якісні електронні послуги зі зменшенням можливостей зловживання посадовим становищем, економією часу, швидким доступом до інформації, сприятливими умовами для бізнесу, зменшенням безпосереднього контакту з посадовими особами та прозорішою оплатою послуг [12, с. 197]. Ці переваги справді відображають соціальну цінність електронного урядування. Однак вони можуть бути досягнуті лише за умови, що електронна послуга є повною, зрозумілою та юридично завершеною. Якщо громадянин може подати заяву онлайн, але все одно повинен особисто приносити документи або додатково звертатися до посадової особи, така послуга не досягає своєї мети.

Саме тому основним критерієм якості електронного урядування має бути не кількість доступних онлайн-сервісів, а ступінь завершеності електронної процедури. Повноцінна електронна послуга повинна охоплювати весь цикл: подання звернення, перевірку даних, оплату, отримання результату, інформування про стан розгляду, можливість виправлення помилок і оскарження. Якщо хоча б один із цих елементів залишається поза цифровим середовищем без об'єктивної причини, електронне урядування зберігає елементи старої адміністративної моделі.

Критично важливою є теза С. Бевз про те, що нормативне забезпечення електронного урядування може повільно реалізовуватися через технічні причини, серед яких відсутність типових програмних рішень, єдиних форматів, технічного адміністратора та зрозумілої термінології [13, с. 25]. Ця позиція залишається актуальною, оскільки правове регулювання цифрової сфери не може бути ефективним без технологічної реалізації. Закон або постанова можуть закріпити певну електронну процедуру, але якщо органи влади не мають технічної спроможності її виконати, норма фактично залишається декларативною.

Окремої уваги заслуговує позиція Н. П. Бортник, яка розглядає електронне врядування як важливий напрям адміністративно правового регулювання, що потребує не лише технологічного оновлення, а й належного правового забезпечення, узгодженості процедур і гарантування прав громадян у цифровому середовищі [14]. Такий підхід дає змогу підкреслити, що цифровізація публічного управління повинна розвиватися не ізольовано від правових принципів, а на основі законності, доступності, прозорості та відповідальності держави перед особою.

Отже, правове регулювання електронного урядування має поєднувати юридичні приписи, технічні стандарти, бюджетне забезпечення, кадрову підготовку та адміністративну відповідальність. Навіть якісно закріплена електронна процедура не буде ефективною, якщо органи влади не мають технічної спроможності її реалізувати, а громадяни фактично позбавлені можливості нею скористатися. Саме тому розвиток електронного урядування потрібно пов'язувати не лише з ухваленням нормативних актів, а й із забезпеченням реального доступу населення до цифрових сервісів.

Однією із основних проблем у цій сфері є цифрова нерівність. У великих містах, де наявний стабільний інтернет, розвинена інфраструктура та вищий рівень цифрової грамотності, користування електронними послугами є значно простішим. Натомість у віддалених сільських громадах, на територіях, що постраждали від бойових дій, а також серед людей похилого віку, осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб, ветеранів і військовослужбовців доступ до електронних сервісів може бути ускладненим. У зв'язку з цим електронне урядування не повинно повністю витісняти традиційні способи звернення до органів влади. Його призначення полягає в розширенні можливостей людини, а не в створенні нового адміністративного бар'єра.

Для подолання цифрової нерівності доцільно розвивати мережу пунктів цифрової підтримки в центрах надання адміністративних послуг, бібліотеках, органах місцевого самоврядування та соціальних установах. Такі пункти можуть допомагати громадянам користуватися електронним підписом, подавати заяви через Портал Дія, перевіряти інформацію в державних реєстрах, отримувати електронні послуги та консультації щодо цифрових процедур. Це дасть змогу зробити електронне урядування більш інклюзивним і доступним для різних груп населення.

Окремим важливим напрямом є захист персональних даних. Закон України від 1 червня 2010 року № 2297-VI «Про захист персональних даних» визначає правові засади захисту персональних даних під час їхньої обробки [11]. У сфері електронного урядування це питання має особливе значення, оскільки цифрові сервіси обробляють великі масиви інформації про особу, зокрема паспортні, податкові, соціальні, медичні,

військово облікові, майнові та інші дані. Чим більше адміністративних послуг переходить в електронну форму, тим вищими мають бути стандарти захисту такої інформації.

Проблема полягає не лише в ризику незаконного доступу до персональних даних, а й у недостатній прозорості їхньої обробки. Громадянин повинен розуміти, хто саме використовує його дані, з якою метою, на якій правовій підставі, вподовж якого строку та яким способом можна виправити помилкову інформацію. Тому доцільно посилити механізми повідомлення особи про використання її даних у державних реєстрах, запровадити зрозумілі процедури виправлення неточностей і розвивати інструменти контролю за доступом посадових осіб до персональної інформації.

Не менш важливою є інформаційна безпека. Закон України від 5 липня 1994 року № 80/94-ВР «Про захист інформації в інформаційно комунікаційних системах» встановлює правові засади захисту інформації в таких системах [16]. В умовах воєнного стану кібербезпека електронного урядування набуває стратегічного значення, оскільки державні цифрові сервіси можуть бути об'єктами кібератак, інформаційних операцій, спроб несанкціонованого доступу або пошкодження даних. Тому розвиток електронного урядування має супроводжуватися постійним оновленням систем захисту, резервуванням даних, аудитом безпеки та швидким реагуванням на інциденти.

На сучасному етапі державотворення електронне урядування стало одним із чинників стійкості держави. В умовах війни цифрові сервіси дали змогу зберегти доступ громадян до документів, адміністративних послуг, соціальних виплат, податкових сервісів, військово облікової інформації та інших важливих інструментів. Це свідчить, що цифровізація має не лише адміністративне, а й безпекове значення. Водночас воєнні умови показали потребу в стійкості цифрової держави до кібератак, перебоїв електропостачання, втрати доступу до інтернету, міграції населення та підвищеного навантаження на державні реєстри.

Закон України від 1 грудня 2022 року № 2807-IX «Про Національну програму інформатизації» має важливе значення для формування державної політики у сфері інформатизації [9]. Його роль полягає в тому, що цифровізація не може бути хаотичною або залежати лише від окремих ініціатив органів влади. Вона потребує планування, координації, фінансування, оцінювання ефективності та узгодження з державними пріоритетами. Без системного підходу електронне урядування розвиватиметься нерівномірно, коли одні сервіси будуть сучасними та зручними, а інші залишатимуться застарілими або формальними.

Закон України від 13 січня 2011 року № 2939-VI «Про доступ до публічної інформації» також має значення для електронного урядування, оскільки відкритість інформації є важливою передумовою прозорості влади [10]. Електронні ресурси органів влади повинні не лише забезпечувати надання послуг, а й відкривати доступ до інформації про діяльність державних органів, їх рішення, бюджети, публічні закупівлі, регуляторні акти та інші суспільно значущі дані.

Авторський аналіз дає змогу виокремити основні проблеми правового регулювання електронного урядування в Україні. До них належать нормативна фрагментарність, технічна неоднорідність інформаційних систем, недостатня інтеграція державних реєстрів, цифрова нерівність, ризики порушення персональних даних, загрози кібербезпеці та

нечіткість відповідальності за технічні помилки або неналежну якість електронних послуг. Отже, правове регулювання електронного урядування в Україні перебуває на етапі активного розвитку. Уже сформовано значну нормативну основу, яка охоплює електронні документи, електронну ідентифікацію, довірчі послуги, публічні електронні послуги, державні реєстри, доступ до інформації, захист персональних даних та інформаційну безпеку. Водночас технологічний розвиток випереджає традиційні адміністративні процедури, тому законодавство потребує подальшого вдосконалення.

Підсумовуючи, електронне урядування потрібно розуміти як комплексну систему правових, організаційних і технологічних засобів, спрямованих на підвищення ефективності публічного управління та забезпечення прав людини в цифровому середовищі. Його успішність залежить не лише від кількості електронних сервісів, а й від якості законодавства, рівня кібербезпеки, захисту персональних даних, доступності для громадян, інтеграції реєстрів і відповідальності органів влади.

Висновки. Електронне урядування в Україні є важливим напрямом модернізації публічного управління та одним із показників розвитку сучасної цифрової держави. Його правове регулювання охоплює значну кількість нормативних актів, які визначають порядок електронного документообігу, електронної ідентифікації, надання електронних послуг, функціонування публічних реєстрів, захисту інформації та персональних даних. Водночас наявність широкої нормативної бази не усуває проблем фрагментарності, технічної неоднорідності, цифрової нерівності, недостатньої відповідальності за якість електронних сервісів і потреби в кращій інтеграції державних інформаційних систем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

2. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 вересня 2017 р. № 649-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-р#Text

3. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22 травня 2003 р. № 851-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. № 36. Ст. 275. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text

4. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги : Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2155-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2017. № 45. Ст. 400. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text

5. Про адміністративні послуги : Закон України від 6 вересня 2012 р. № 5203-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 32. Ст. 409. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text

6. Про особливості надання публічних електронних послуг : Закон України від 15 липня 2021 р. № 1689-IX. *Відомості Верховної Ради України.* 2021. № 44. Ст. 347. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-20#Text

7. Питання Єдиного державного вебпорталу електронних послуг та Реєстру адміністративних послуг : постанова Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 р. № 1137. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-п#Text

8. Про публічні електронні реєстри : Закон України від 18 листопада 2021 р. № 1907-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1907-20#Text

9. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 1 грудня 2022 р. № 2807-IX. *Відомості Верховної Ради України.* 2023. № 51. Ст. 127. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text

10. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2011. № 32. Ст. 314. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text

11. Про захист персональних даних : Закон України від 1 червня 2010 р. № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2010. № 34. Ст. 481. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text

12. Сливка М., Гінда А. Правове регулювання надання електронних адміністративних послуг. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2021. № 3 (31). С. 195–202. DOI : http://doi.org/10.23939/law2021.31.195

13. Бевз С. Адміністративно правове регулювання електронного урядування у сфері господарської діяльності. *Актуальні проблеми правознавства.* 2019. № 3 (19). С. 23–28. DOI : https://doi.org/10.35774/app2019.03.023

14. Бортник Н. П. Адміністративно правове регулювання електронного врядування в Україні. *Академічні візії.* 2023. № 20. DOI : http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10012372

15. Резерв+ / Міністерство оборони України : офіційний вебресурс. URL : https://reserveplus.mod.gov.ua/

16. Про захист інформації в інформаційно комунікаційних системах : Закон України від 5 липня 1994 р. № 80/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1994. № 31. Ст. 286. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-вр#Text

17. Деякі питання організації електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів : постанова Кабінету Міністрів України від 10 травня 2018 р. № 357. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/357-2018-п#Text

Дата надходження 05.02.2026
Дата прийняття 25.02.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

УДК 351.741:343.211.3-053.2/6](042.4)
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.85-95

Н. Б. Новицька,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права та процесу,
Державний податковий університет
N. B. Novytska,
Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Civil Law and Procedure,
State Tax University
email: natalka_bn_@ukr.net
ORCID 0000-0003-4753-7625;
В. О. Садова,
здобувачка вищої освіти, Державний податковий університет
V. O. Sadova,
higher education student, State Tax University
email: sadovaaviktoria7@gmail.com
ORCID 0009-0008-2303-631X

ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ НЕПОВНОЛІТНІХ У ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

PROTECTION OF MINORS' PERSONAL DATA IN LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

Мета дослідження полягає в комплексному аналізі правових засад захисту персональних даних неповнолітніх у діяльності правоохоронних органів України, виявленні наявних прогалин у національному законодавстві та розробленні науково обґрунтованих рекомендацій щодо їхнього усунення з урахуванням міжнародного досвіду та актуальних європейських стандартів у сфері захисту приватності. Дослідження спрямоване на визначення рівня відповідності національної правової системи вимогам ЄС і міжнародним актам у сфері прав дитини.

Встановлено, що чинне законодавство України не забезпечує належного захисту персональних даних неповнолітніх у правоохоронній сфері. Наявні нормативно-правові акти мають фрагментарний характер, не враховують специфіку обробки даних дітей у кримінальному провадженні та оперативно-розшуковій діяльності, а також не

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Новицька Н. Б., Садова В. О., 2026

містять спеціальних гарантій захисту цієї категорії осіб. Виявлено невідповідність положень національного законодавства стандартам Загального регламенту про захист даних (GDPR) ЄС, оновленої Конвенції Ради Європи 108+ (2018) та Загального коментаря № 25 (2021) Комітету ООН з прав дитини, які передбачають посилений рівень захисту цифрових прав дітей.

Під час дослідження виявлено системні порушення принципів мінімізації даних, обмеження мети обробки та строків зберігання персональних даних неповнолітніх у практичній діяльності правоохоронних органів. Це зумовлено відсутністю чітко визначених процедур, недостатнім рівнем правового регулювання та браком належного контролю за обробкою інформації про дітей.

Обґрунтовано потребу в запровадженні спеціальних правових та організаційних гарантій захисту даних дітей у правоохоронній сфері. Зокрема, запропоновано гармонізувати національне законодавство зі стандартами ЄС, ухвалити спеціальний нормативно-правовий акт щодо обробки персональних даних неповнолітніх, запровадити інститут уповноваженої особи із захисту персональних даних у правоохоронних органах.

Ключові слова: *персональні дані, неповнолітні, правоохоронні органи, захист персональних даних, приватність, ювенальна юстиція, цифрові права дітей, обробка персональних даних.*

The aim of this study is to conduct a comprehensive analysis of the legal framework for the protection of minors' personal data in the activities of law enforcement agencies of Ukraine, to identify existing gaps in national legislation, and to develop scientifically grounded recommendations for their elimination, taking into account international experience and current European standards in the field of privacy protection. The research is focused on determining the level of compliance of the national legal system with EU requirements and international legal instruments in the field of children's rights.

It has been established that the current legislation of Ukraine does not ensure adequate protection of minors' personal data in the law enforcement sphere. Existing legal acts are fragmented, do not take into account the specific nature of children's data processing in criminal proceedings and operational-search activities, and do not contain special safeguards for this category of individuals. A discrepancy has been identified between national legislation and the standards of the EU General Data Protection Regulation (GDPR), the modernized Council of Europe Convention 108+ (2018), and General Comment No. 25 (2021) of the UN Committee on the Rights of the Child, all of which provide an enhanced level of protection for children's digital rights.

The study revealed systemic violations of the principles of data minimization, purpose limitation, and storage limitation of minors' personal data in the practical activities of law enforcement authorities. This is caused by the absence of clearly defined procedures, an insufficient level of legal regulation, and a lack of adequate oversight over the processing of children's data.

The necessity of introducing special legal and organizational safeguards for the protection of children's data in the law enforcement sector has been substantiated. In particular, it is

proposed to harmonize national legislation with EU standards, adopt a special legal act regulating the processing of minors' personal data, and introduce the institution of a Data Protection Officer within law enforcement agencies.

Keywords: *personal data, minors, law enforcement agencies, personal data protection, privacy, juvenile justice, children's digital rights, processing of personal data.*

Постановка проблеми. Цифрова трансформація суспільства та поглиблення використання інформаційних технологій у правоохоронній діяльності зумовили кардинальні зміни в способах збирання, обробки та зберігання персональних даних. Правоохоронні органи, виконуючи свої функції із захисту публічного порядку, протидії злочинності та охорони прав громадян, щодня здійснюють масштабну обробку персональних даних, серед яких значну частку становлять відомості про неповнолітніх.

Чинне законодавство України не забезпечує належного рівня захисту персональних даних неповнолітніх у правоохоронній сфері. Норми Закону України «Про захист персональних даних» мають загальний характер і не враховують специфіки дитячої вразливості та особливостей правоохоронної діяльності. Це становить суттєву проблему як для забезпечення конституційних прав дітей, так і для інтеграції України до Європейського Союзу, що вимагає приведення національного законодавства у відповідність до стандартів GDPR та Конвенції 108+ [14].

Ситуація ускладнюється тим, що в правоохоронній практиці цифрові сліди неповнолітніх – від профілювання в соціальних мережах до фіксації системами відеонагляду з розпізнаванням облич – часто накопичуються без чітко визначених строків зберігання та ефективних механізмів верифікації згоди батьків чи опікунів. Відсутність спеціальних процедур «знеособлення» або повного видалення даних після досягнення дитиною повноліття створює ризик довгострокового «цифрового товару». Це може негативно вплинути на подальшу соціалізацію особи, її навчання чи працевлаштування, фактично порушуючи фундаментальне європейське «право бути забутим» (right to be forgotten) у контексті ювенальної юстиції.

Варто зазначити, що Директива ЄС 2016/680, яка безпосередньо регулює захист персональних даних у сфері кримінального судочинства, вимагає суворого розмежування категорій суб'єктів даних (наприклад, підозрюваних, свідків чи потерпілих), що є критично важливим для захисту прав дітей, які постраждали від правопорушень. Національний правовий вакуум у цьому питанні не лише гальмує виконання євроінтеграційних зобов'язань України, а й створює передумови для зловживань і витоку чутливої інформації. Саме тому нагальною потребою є розробка та впровадження спеціалізованих правових фільтрів і технічних регламентів, які б чітко обмежували межі втручання правоохоронних структур у приватне життя дитини в цифровому середовищі.

Актуальність дослідження підтверджується також і статистичними даними: за звітами Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, скарги на порушення права на захист персональних даних є однією з найбільш поширених категорій звернень, серед яких помітну частку становлять ситуації, пов'язані з дітьми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання забезпечення інформаційної приватності та захисту персональних даних перебувають у центрі уваги багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та цифровізація правоохоронного сектору актуалізують потребу в переосмисленні класичних правових доктрин. Попри те, що проблема захисту персональних даних неповнолітніх у правоохоронній діяльності є порівняно новою та специфічною, фундаментальні теоретико-правові засади для її вирішення закладені в працях низки дослідників.

Теоретичний фундамент формування понятійного апарату та базових принципів обробки інформації досліджено в монографії О. М. Родіоненка [17]. Автор детально аналізує співвідношення понять «персональні дані» та «конфіденційна інформація», а також виокремлює принципи законності, адекватності, відповідності й ненадмірності обробки даних. У контексті ювенальної юстиції ці принципи (особливо принцип ненадмірності) набувають імперативного характеру, оскільки обмежують дискреційні повноваження правоохоронних органів щодо збирання відомостей про приватне життя дитини та її родини. Розвиток цієї проблематики через призму цивільного законодавства та судової практики знаходимо в праці А. В. Кардаш [18], яка розмежовує інформацію про особу та її персональні дані, що є критично важливим для визначення меж правосуб'єктності малолітніх і неповнолітніх осіб під час їхньої взаємодії з органами правопорядку.

Окрему групу досліджень становлять праці, присвячені вивченню міжнародних стандартів і зарубіжних моделей приватності, які слугують орієнтиром для адаптації національного законодавства. Зокрема, Ж. В. Удовенко [19] здійснює порівняльний аналіз нормативного регулювання країн ЄС та України щодо невтручання в особисте й сімейне життя учасників кримінального провадження. Висновки автора мають вагоме значення для формування концепції «дружнього до дитини правосуддя», оскільки наголошують на потребі в дотриманні процесуальних гарантій і прав уразливих суб'єктів під час слідчих дій. Теоретико-правові моделі захисту інформації в мережі «Інтернет» (зокрема, американську та європейську) крізь призму права на повагу до приватного життя досліджує Т. П. Попович [20], що дає змогу оцінити ефективність різних підходів до охорони цифрових слідів неповнолітніх.

Специфіка функціонування правових інститутів у віртуальному просторі та пов'язані з цим кіберзагрози висвітлені в працях В. Б. Наумова та С. Л. Ґнатюка [21]. В. Б. Наумов фокусує увагу на правовому регулюванні поширення інформації в мережі, проблемах несанкціонованого збору даних про користувачів та відповідальності володільців вебресурсів, що безпосередньо екстраполюється на сферу кіберзлочинності, де жертвами часто стають діти. Зі свого боку С. Л. Ґнатюк [22] досліджує еволюцію поняття «прайвесі» в сучасному європейському праві та техніко-технологічні аспекти захисту даних у кіберпросторі. Його напрацювання є цінними для розробки безпекових регламентів відомчих баз даних і реєстрів правоохоронних органів України з метою унеможливлення витоку чутливої інформації про неповнолітніх.

Питання процесуального статусу неповнолітніх у кримінальному провадженні, безпосередньо пов'язані із захистом їхніх персональних даних, вивчала І. В. Гловюк,

яка проаналізувала функціональний зміст прав дитини в кримінальному процесі [2]. Проблематику правових гарантій неповнолітніх у системі кримінального судочинства комплексно розглядав Л. М. Лобойко, обґрунтовуючи потребу в посиленому процесуальному захисті цієї категорії учасників провадження [7].

Специфічні проблеми захисту дітей від онлайн-злочинності та обробки їхніх персональних даних у цифровому середовищі досліджувала Я. О. Триньова [16]. Питання відповідальності за порушення права на захист персональних даних, зокрема щодо вразливих груп, розглядав К. І. Бєляков [1].

На міжнародному рівні питання цифрових прав дітей найбільш детально досліджували С. Лівінгстон та М. Стойлова, які обґрунтували потребу в комплексному підході до захисту даних дітей у цифровому середовищі та сформулювали систему індикаторів для оцінювання рівня ризиків [9]. М. Маценайте проаналізувала еволюцію підходів до захисту права дитини на приватність і вплив GDPR на захист дитячих персональних даних в онлайн-середовищі, сформулювавши критичне оцінювання механізму отримання згоди [8].

Принципово важливим міжнародним документом, що визначає сучасні стандарти захисту прав дітей у цифровому середовищі, є Загальний коментар № 25 (2021) Комітету ООН з прав дитини [3]. Документ містить конкретні рекомендації щодо обробки персональних даних дітей органами публічної влади та вперше на рівні ООН комплексно регулює цифрові права дитини. Оновлена Конвенція Ради Європи 108+ (2018) встановлює принципово нові стандарти захисту даних загалом, а її положення щодо особливих категорій даних і спеціального захисту вразливих груп мають безпосереднє значення для захисту персональних даних неповнолітніх [4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених захисту прав дитини, кримінальному процесу та регулюванню персональних даних, проблема захисту персональних даних неповнолітніх саме в правоохоронній діяльності залишається недостатньо дослідженою. У науковій літературі переважно розглядаються окремі аспекти цифрових прав дітей, процесуального статусу неповнолітніх або загальні питання захисту персональних даних, тоді як комплексний аналіз механізмів обробки, зберігання та використання персональних даних дітей правоохоронними органами фактично відсутній.

Мета статті полягає в комплексному дослідженні правових засад захисту персональних даних неповнолітніх у діяльності правоохоронних органів України, виявленні прогалин у нормативно-правовому регулюванні та формулюванні науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення відповідного законодавства з урахуванням міжнародних стандартів і кращих зарубіжних практик.

Виклад основного матеріалу. У сучасній юриспруденції дитина розглядається як суб’єкт із особливим правовим статусом, що обумовлено її специфічним психофізіологічним розвитком та обмеженими юридичними можливостями. У зв’язку з цим закон обмежує обсяг дієздатності осіб, які не досягли повноліття, а забезпечення їхньої конфіденційності у сфері обміну інформацією базується на окремо визначених засадах. Органи державної влади зобов’язані встановити дієві правові запобіжники під час накопичення, систематизації, використання чи поширення відомостей про неповнолітніх, насамперед у межах віртуального середовища.

Водночас специфіка правоохоронної діяльності вимагає відходу від традиційних цивільно-правових механізмів реалізації інформаційних прав, оскільки стандартні інструменти захисту приватності часто виявляються неефективними в умовах кримінального процесу. Примусовий характер збирання відомостей органами правопорядку актуалізує потребу в нормативному закріпленні суворого балансу між державним інтересом щодо розслідування злочинів і недоторканністю особистої сфери дитини. Це актуалізує розробку галузевих регламентів обробки інформації, які б мінімізували ризики зловживань та враховували пріоритет найкращих інтересів неповнолітньої особи на кожній стадії юридичного провадження.

Неповнолітні займають особливе місце серед суб'єктів права на захист персональних даних з огляду на їхній правовий статус і специфіку соціально-психологічного розвитку. За законодавством України, неповнолітніми вважаються особи, які не досягли 18-річного віку [13, ст. 1]. Водночас потрібно розрізняти малолітніх осіб (до 14 років) та, власне, неповнолітніх (від 14 до 18 років), оскільки їхня правосуб'єктність суттєво різниться. Малолітні мають лише часткову цивільну дієздатність і можуть самостійно вчиняти лише дрібні побутові правочини. Неповнолітні від 14 до 18 років наділені неповною цивільною дієздатністю.

Ця обмежена правосуб'єктність безпосередньо впливає на питання згоди на обробку персональних даних: дитина зазвичай не може надати юридично значиму самостійну згоду на обробку своїх даних у більшості випадків, що вимагає залучення законних представників. Однак у правоохоронній сфері ця вимога не завжди може бути дотримана, зокрема в разі вчинення злочину стосовно дитини саме її батьками або опікунами.

У ситуаціях конфлікту інтересів між дитиною та її законними представниками виникає складна правова колізія. Для забезпечення належного захисту персональних даних та інтересів неповнолітнього в таких випадках стає критично важливим залучення незалежних суб'єктів – представників органів опіки та піклування, адвокатів системи безоплатної правової допомоги або спеціалізованих психологів. Під час процесуальних дій (допитів, освідувань, психологічних чи судово-медичних експертиз) правоохоронці збирають масив надчутливої інформації, розголошення якої може завдати непоправної шкоди психіці. Тому обробка таких даних має базуватися на концепції «дружнього до дитини правосуддя», що вимагає суворої мінімізації інформаційного втручання та недопущення вторинної віктимізації через необережне поводження з деталями особистого життя постраждалих або свідків.

Додатковим деструктивним чинником у цьому контексті є ризик інституційного розголошення інформації всередині самої правоохоронної системи та під час взаємодії з іншими державними інституціями. За відсутності чітких міжвідомчих протоколів конфіденційні матеріали кримінальних проваджень, що містять деталі інтимного характеру або медичні відомості про дитину, можуть передаватися до закладів освіти, соціальних служб чи центрів пробації без реальної процесуальної потреби. Така надмірна циркуляція даних руйнує межі приватності неповнолітнього, провокуючи упереджене ставлення з боку педагогів та однолітків. Відтак концепція «дружнього до дитини правосуддя» має імперативно містити принцип «обмеження доступу за посадовою потребою» (need-to-know), коли кожний факт ознайомлення із матеріалами справи

фіксується в автоматичному режимі, а коло осіб, які мають допуск до файлу дитини, зводиться до абсолютного мінімуму.

Крім того, сучасні реалії вимагають переосмислення підходів до документування слідчих дій за участю неповнолітніх осіб, зокрема обов'язкової відеофіксації допитів, яка здійснюється для уникнення повторного опитування дитини. Хоча створення таких аудіовізуальних записів спрямоване на захист психіки постраждалого, самі собою цифрові файли стають об'єктом підвищеного ризику, оскільки містять біометричні дані, міміку, голос та емоційні реакції дитини. Сучасне українське законодавство не дає чіткої відповіді на питання, як саме захистити ці медіафайли від кіберзагроз, несанкціонованого копіювання чи випадкового витоку в інформаційний простір. Для нейтралізації цих загроз правоохоронна сфера потребує впровадження спеціальних стандартів шифрування та суворих часових обмежень на зберігання схожих мультимедійних доказів, які мають знищуватися або безповоротно архівуватися одразу після винесення остаточного судового рішення в справі.

Окремим викликом є подальше зберігання зібраних відомостей у відомчих інформаційно-телекомунікаційних системах і реєстрах правоохоронних органів. На сьогодні вітчизняна нормативна база не містить достатніх спеціальних гарантій щодо автоматичного знеособлення, блокування або знищення цифрових і біометричних слідів дитини (наприклад, фотографій, ДНК-зразків чи аудіовізуальних записів допиту) після завершення розслідування. Застосування до неповнолітніх стандартних, тривалих строків зберігання інформації суперечить європейським правовим стандартам, які виокремлюють дітей у категорію підвищеної вразливості. Відтак існує нагальна потреба у впровадженні посилених протоколів доступу до «дитячих» файлів і криптографічного захисту, щоб унеможливити витік даних та уникнути соціальної стигматизації особи в її дорослому житті.

С. Лівінгстон і М. Стойлова в своїх дослідженнях переконливо доводять, що діти є не пасивними об'єктами захисту, а активними учасниками цифрового середовища, які мають право на самостійне формування своєї цифрової ідентичності [9, с. 18–22]. Це означає, що система захисту персональних даних неповнолітніх має знаходити баланс між патерналістським захистом і повагою до зростаючої автономії дитини. Правоохоронні органи, відповідно, не можуть ігнорувати думку дитини щодо обробки її даних навіть тоді, коли вимога отримання офіційної згоди не застосовується через юридичну обмеженість її дієздатності.

Специфічну проблему становить обробка біометричних даних неповнолітніх: відбитків пальців, зображень обличчя, зразків ДНК. Ці дані, будучи унікальними та незмінними ідентифікаторами особи, вимагають найвищого рівня захисту з огляду на незворотний характер їхнього потенційного розкриття. GDPR відносить біометричні дані до спеціальних категорій, обробка яких загалом забороняється, за винятком спеціально передбачених підстав [15, ст. 9]. Стаття 7 Закону України «Про захист персональних даних» також вносить біометричні дані до особливих категорій [10, ст. 7], однак спеціальних правил щодо обробки таких даних стосовно неповнолітніх у правоохоронній діяльності вітчизняне законодавство не містить.

Особливо гострою є проблема захисту даних неповнолітніх, які є жертвами злочинів проти статевої недоторканності та статевої свободи особи, передбачених статтями 152–156 Кримінального кодексу України [5]. Інформація про цих дітей нерідко стає відомою широкому загалу через витоки з правоохоронних органів або неналежне поводження з матеріалами провадження. Стаття 27 КПК України встановлює загальний принцип гласності кримінального провадження, однак частина 2 цієї статті передбачає можливість закритого судового розгляду для захисту інтересів дітей [6, ст. 27]. Водночас механізм захисту персональних даних дитини поза межами судового розгляду, наприклад на стадії досудового розслідування або під час оперативно-розшукових заходів, у КПК України не врегульований з достатнім рівнем конкретності. Стаття 222 КПК України встановлює загальну заборону розголошення відомостей досудового розслідування [6, ст. 222], однак спеціальний механізм захисту ідентифікованих даних дитини в матеріалах провадження відсутній.

Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII «Про оперативно-розшукову діяльність» надає правоохоронним органам широкі повноваження зі збирання інформації про осіб [12]. Водночас Закон не містить жодних спеціальних обмежень чи додаткових гарантій стосовно збирання оперативної інформації про дітей.

Правоохоронні органи, зокрема підрозділи Національної поліції України в справах дітей, ведуть облік неповнолітніх, схильних до правопорушень, або тих, які перебувають у складних життєвих обставинах. Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII «Про Національну поліцію» надає поліції повноваження зі збирання та обробки персональних даних у межах виконання своїх функцій [11, ст. 26]. Однак порядок ведення профілактичного обліку, підстави внесення неповнолітнього до облікових реєстрів, строки зберігання даних та умови їхнього видалення не визначені з достатньою правовою визначеністю.

Правоохоронні органи України використовують численні інформаційні системи, що містять персональні дані неповнолітніх: Єдиний реєстр досудових розслідувань (ЄРДР), бази даних Інтерполу, реєстри зниклих осіб, бази даних торгівлі людьми, Інформаційно-телекомунікаційна система МВС тощо. Рівень захисту персональних даних у цих системах є нерівномірним і не завжди відповідає сучасним вимогам кібербезпеки та захисту даних.

Практика неправомірного розголошення персональних даних неповнолітніх у засобах масової інформації залишається серйозною проблемою. Незважаючи на заборону розголошення відомостей досудового розслідування (ст. 222 КПК України) [6, ст. 222] та конституційний захист приватності, факти незаконного оприлюднення персональних даних дітей-учасників провадження в ЗМІ, зокрема фотографій та ідентифікованих відомостей, залишаються розповсюдженим явищем. Така ситуація не лише грубо порушує права дитини на конфіденційність, а й може завдати їй глибокої психологічної травми чи спровокувати повторну віктимізацію в суспільстві.

Для ефективного розв’язання цієї проблеми потрібен комплексний підхід, що поєднує нормативно-правові й технологічні інструменти. Першочерговим кроком має стати суттєве посилення адміністративної та кримінальної відповідальності для

представників ЗМІ й службових осіб за витік і публікацію чутливих даних неповнолітніх. Паралельно з цим доцільно впровадити в роботу правоохоронних органів обов'язкове програмне знеособлення (деперсоналізацію) будь-яких матеріалів слідства, які передаються медіа, що дасть змогу мінімізувати людський чинник і надійно захистити приватність дітей.

Висновки. Проведене дослідження дало нагоду встановити, що захист персональних даних неповнолітніх у правоохоронній діяльності є важливою складовою забезпечення прав дитини та дотримання принципу недоторканності приватного життя. Особливість цього інституту полягає в потребі поєднання інтересів державної безпеки, ефективного здійснення правоохоронної діяльності та гарантування прав дітей як особливо вразливої категорії суб'єктів персональних даних.

У процесі дослідження було з'ясовано, що чинне законодавство України не містить достатньо ефективних механізмів захисту персональних даних дітей у діяльності правоохоронних органів. Законодавчі акти мають переважно загальний характер і не враховують специфіку обробки інформації про неповнолітніх під час кримінального провадження, оперативно-розшукової діяльності чи профілактичної роботи поліції.

Встановлено, що для вдосконалення системи захисту персональних даних неповнолітніх потрібен комплексний підхід, який має поєднувати законодавчі, організаційні та освітні заходи. Доцільним є внесення змін до національного законодавства з урахуванням міжнародних стандартів, запровадження спеціальних процедур обробки даних дітей у правоохоронній сфері, посилення інституційного контролю та підвищення рівня професійної підготовки працівників правоохоронних органів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бєляков К. І. Інформатизація в Україні: проблеми організаційного, правового та наукового забезпечення : монографія. Київ : КВІЦ, 2008. 576 с.

2. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Одеса : Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», 2015. 602 с.

3. Комітет ООН з прав дитини. Загальний коментар № 25 (2021) щодо прав дітей у зв'язку з цифровим середовищем : CRC/C/GC/25. Женева : ООН, 2021. 42 с. URL : https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2FC%2FGC%2F25&Lang=en

4. Конвенція Ради Європи про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних (ETS 108) з Протоколом про внесення змін від 10 жовтня 2018 р. (Конвенція 108+). URL : https://rm.coe.int/convention-108-convention-for-the-protection-of-individuals-with-regar/16808b36f1

5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 25–26. Ст. 131. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 9–10, 11–12, 13. Ст. 88. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

7. Лобойко Л. М. Кримінальний процес : підручник. Київ : Істина, 2014. 432 с.

8. Macenaite M. From universal towards child-specific protection of the right to privacy online: dilemmas in the EU General Data Protection Regulation. *New Media & Society.* 2017. Vol. 19, No. 5. P. 765–779.

9. Livingstone S., Stoilova M., Nandagiri R. Children's data and privacy online: Growing up in a digital age. An evidence review. London : London School of Economics and Political Science, 2019. 53 p.

10. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України.* 2010. № 34. Ст. 481. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17

11. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України.* 2015. № 40–41. Ст. 379. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19

12. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1992. № 22. Ст. 303. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12

13. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України.* 2001. № 30. Ст. 142. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14

14. Convention 108+ : Convention for the Protection of Individuals with regard to the Processing of Personal Data / Рада Європи. URL : https://www.coe.int/en/web/data-protection/convention108-and-protocol

15. Регламент (ЄС) 2016/679 Європейського Парламенту та Ради від 27 квітня 2016 р. про захист фізичних осіб у зв'язку з обробкою персональних даних і про вільний рух таких даних (GDPR). OJ L 119. 04.05.2016. P. 1–88.

16. Триньова Я. О. Правові механізми захисту дітей від кіберзлочинності: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Право України.* 2021. № 4. С. 148–165.

17. Захист персональних даних: Правове регулювання та практичні аспекти / М. В. Бем, І. М. Городинський, Г. Саттон, О. М. Родіоненко. Київ : К.Ш.С., 2015. 220 с.

18. Кардаш А. В. Конституційно-правовий захист інформації про особу (порівняльно-правовий аспект). Харків, 2019. 228 с.

19. Удовенко Ж. В. Аналіз міжнародного законодавства щодо невтручання в особисте та сімейне життя. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 383–386. DOI : https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2020.73

20. Попович Т. П. Право особи на захист персональних даних в Інтернеті: теоретико-правові аспекти. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 2. С. 51–54. DOI : https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.02.9

21. Гнатюк С. Л. Особливості захисту персональних даних в сучасному кіберпросторі: нормативно-правовий досвід ЄС. *Проблеми захисту прав людини в інформаційному*

суспільстві. Київ : НДІІП НАПрН України, Національний інститут стратегічних досліджень, Секретаріат Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, НТУУ «КПІ» Вид-во «Політехніка», 2016. С. 88–96.

22. Гнатюк С. Л. Особливості захисту персональних даних у сучасному кіберпросторі: правові та техніко-технологічні аспекти. Київ : НІСД, 2014. С. 92.

Дата надходження 18.02.2026
Дата прийняття 10.03.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

УДК 347.73
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.96-103

Д. В. Сакалюк,
здобувач третього рівня вищої освіти,
Державний податковий університет
D. V. Sakaliuk,
Third-level higher education student,
State Tax University
email: sd-01@ukr.net
ORCID 0009-0003-9722-996X

ВПЛИВ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ НА ЗМІЦНЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

IMPACT OF UKRAINE'S EUROPEAN INTEGRATION ON STRENGTHENING THE STATE'S FINANCIAL SECURITY

Метою статті є аналіз впливу євроінтеграційних процесів на фінансову безпеку держави.

У статті визначається сутність і важливість фінансової безпеки. Звернено увагу, що в умовах сьогодення доречним варіантом для України зміцнити свою фінансову безпеку є набуття членства в Європейському Союзі (далі – ЄС).

Визначено євроінтеграцію як стратегічний курс України, спрямований на набуття членства в ЄС. Зазначено, що євроінтеграція є зближенням України з Євросоюзом на рівні законів, правил і звичаїв, що існують у суспільстві, кінцевим результатом якої має стати вступ України до ЄС.

Звернено увагу на переваги євроінтеграції для України, як-от боротьбу з корупцією, реформу судової влади, конституційну реформу та реформу виборчого законодавства, поліпшення бізнесового та інвестиційного клімату, енергоефективність, а також реформу державного управління. Зазначено, що членство в ЄС сприятиме розвитку демократії, економічному зростанню, державній безпеці, забезпечить зміну законодавства відповідно до європейських стандартів. Зроблено акцент на тому, що, ставши членом Європейського Союзу, Україна зможе отримати доступ і до єдиного ринку ЄС, а це зі свого боку сприятиме забезпеченню зміцнення фінансової безпеки держави.

Звернено увагу, що саме ЄС сьогодні залишається втіленням демократичних цінностей, що сповідують верховенство права, свободу та економічний розвиток.

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Сакалюк Д. В., 2026

Запропоновано посилювати євроінтеграційні процеси в Україні з метою зміцнення фінансової безпеки України через розширення економічних і торговельних відносин між Україною та ЄС; зміцнення співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки; вирішення питань, пов'язаних із верховенством права; зміцнення співпраці у сфері політики та безпеки; забезпечення економічної інтеграції України в ринок ЄС; прискорення реформи в Україні у сфері фінансової політики та адаптації законодавства України до законодавства ЄС; вживання заходів для збільшення конкурентоспроможності українських компаній на європейських і світових ринках і поліпшення інвестиційного клімату; сприяння боротьбі з корупцією; забезпечення додаткових фінансових надходжень; створення умов для мотивації повернення громадян України із-за кордону.

Ключові слова: *фінансові правовідносини, верховенство права, фінансова безпека, євроінтеграція, адаптація, фінансова діяльність.*

The purpose of the article is to analyze the impact of European integration processes on the financial security of the state.

The article defines the essence and importance of financial security. It is noted that in today's conditions, the most appropriate option for Ukraine to strengthen its financial security is to gain membership in the European Union (EU).

European integration is defined as a strategic course of Ukraine aimed at gaining membership in the EU. It is noted that European integration is the rapprochement of Ukraine with the European Union at the level of laws, rules and customs that exist in society, the ultimate result of which should be Ukraine's accession to the EU.

Attention is drawn to the benefits of European integration for Ukraine, in particular, such as the fight against corruption, judicial reform, constitutional reform and electoral law reform, improvement of the business and investment climate, energy efficiency, and public administration reform. It was noted that EU membership would promote the development of democracy, economic growth, and state security, and would ensure changes in legislation in accordance with European standards. Emphasis was placed on the fact that by becoming a member of the European Union, Ukraine would be able to gain access to the EU single market, which in turn would contribute to strengthening the financial security of the state.

It was noted that the EU today remains the embodiment of democratic values that uphold the rule of law, freedom, and economic development.

It was proposed to strengthen European integration processes in Ukraine in order to strengthen Ukraine's financial security through the expansion of economic and trade relations between Ukraine and the EU; strengthening cooperation in the field of justice, freedom, and security; resolving issues related to the rule of law; strengthening cooperation in the field of politics and security; ensuring Ukraine's economic integration into the EU market; accelerating reforms in Ukraine in the field of financial policy and adapting legislation to EU legislation; take measures to increase the competitiveness of Ukrainian companies in European and global markets and improve the investment climate; promote the fight against corruption; ensure additional financial revenues; create conditions to motivate the return of Ukrainian citizens from abroad.

Keywords: *financial legal relations, rule of law, financial security, European integration, adaptation, financial activity.*

Постановка проблеми. Фінансова безпека держави відіграє одну із ключових ролей у життєдіяльності держави, її забезпечення є гарантом економічного розвитку та стійкості країни, що забезпечує суверенітет і цілісність всієї країни, а також достойний рівень життя її громадян. В умовах стрімких і непередбачуваних глобальних змін фінансова безпека держави як ніколи є вразливою до різних внутрішніх і зовнішніх загроз. Під час повномасштабної збройної агресії Україна зазнає значного тиску на складові фінансової безпеки: бюджетно-боргову, валютно-платіжну, банківську та інвестиційну. Набуття членства в ЄС є оптимальним для зміцнення фінансової безпеки й розвитку держави загалом. Таке членство є важливим і тому, що без врахування досвіду ЄС та його підтримки забезпечення фінансової безпеки держави не буде ефективним. Тому дослідження питання впливу євроінтеграційних процесів, зокрема на фінансову безпеку держави, є актуальним і доцільним на сьогодні.

Аналіз останніх публікацій. Питання фінансової безпеки держави є предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців. Євроінтеграційні процеси, що відбуваються в Україні, мають вплив на фінансову безпеку держави, що потребує уваги науковців. Так, Н. Ситник визначає фінансову безпеку держави як комплексний стан і систему заходів, спрямованих на забезпечення стійкості та надійності фінансової системи країни, її здатності ефективно управляти фінансовими ресурсами та витратами, а також відстоювати власні фінансові інтереси в умовах змінного економічного середовища та різного виду загроз [1]. З. Варналій звернув увагу, що першочерговою проблемою забезпечення фінансової безпеки є виявлення та оцінювання рівня загроз у фінансовій сфері [2]. Ю. Охота, В. Балдинюк, Р. Мазурков зазначають, що в умовах євроінтеграції українські компанії отримують можливість виходити на європейські ринки, завдяки чому отримують доступ до нових технологій і ринків збуту, що може підвищити конкурентоспроможність національної економіки [5]. М. Пеньков дослідив питання впливу євроінтеграційних процесів на державне управління сферою фінансової безпеки [9]. Також питання фінансової безпеки держави досліджували В. Білоус, О. Бригінець, М. Тернущак, С. Штанцель, І. Лютий, С. Борінець, В. Скриль, А. Мунько та інші. Однак, попри значний науковий доробок, враховуючи стрімкі політичні та економічні зміни в світі, євроінтеграційні процеси України, перебування країни у воєнному стані, питання забезпечення фінансової безпеки держави потребують постійного дослідження. Зокрема, вартим уваги є такі питання: поява нових загроз фінансовій безпеці держави; вплив євроінтеграційних процесів та адаптації національного законодавства до права Європейського Союзу на фінансову безпеку України.

Метою статті є аналіз впливу євроінтеграційних процесів на фінансову безпеку держави.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Завданням статті є дослідження фінансової безпеки України в умовах євроінтеграційних процесів в Україні, з'ясування впливу євроінтеграції на фінансову безпеку держави, визначення важливості євроінтеграції для фінансової безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. Свобода для України є однією із фундаментальних цінностей. Для забезпечення свободи в державі мають діяти закони, а сама держава та її суспільство повинні бути сильними й мати для цього відповідні ресурси, зокрема фінансові. Фінансова стабільність і забезпеченість є запорукою сильної держави.

Фінансова безпека держави є результатом складних економічних процесів, вона є складовою національної безпеки, одним із найважливіших складників економічної безпеки, така безпека є гарантом економічного розвитку та стійкості країни, що забезпечує суверенітет і цілісність всієї країни, а також достойний рівень життя її громадян. Фінансова безпека держави впливає на інвестиційну привабливість і зростання економіки, сприяє розвитку бізнесу. Така безпека охоплює захист бюджету, банківської системи, грошово-кредитної політики, фінансового ринку, впливає на розмір державного боргу. Можемо погодитись із Н. Ситник, що фінансова безпека держави – це комплексний стан і система заходів, спрямованих на забезпечення стійкості та надійності фінансової системи країни, її здатності ефективно управляти фінансовими ресурсами й витратами, а також відстоювати власні фінансові інтереси в умовах змінного економічного середовища та різного виду загроз [1, с. 182]. З. Варналій дійшов висновку, що першочерговою проблемою забезпечення фінансової безпеки є виявлення та оцінювання рівня загроз у фінансовій сфері [2, с. 125].

Для того щоб оперативно вирішувати проблеми, які пов'язані з внутрішніми та зовнішніми загрозами фінансовій безпеці держави, потрібно періодично переглядати підходи до забезпечення фінансової безпеки, враховуючи реалії сучасного часу, досвід інших країн, а також оновлювати нормативно-правову базу, яка б сприяла швидшому реагуванню системи фінансової безпеки держави на актуальні загрози стійкості фінансовій безпеці.

Виклики й загрози, з якими сьогодні стикаються Україна та інші країни, є надто значними, щоб протистояти їм поодинці. В умовах сьогодення доречним варіантом для України стати сильнішою та більш розвиненою державою, зокрема фінансово, готовою до попередження різних загроз, є набуття членства в ЄС. Шлях країни-кандидата ЄС відбувається через євроінтеграційні процеси. Підписана Угода про асоціацію (далі – Угода) 2014 року зміцнила відносини ЄС та України. Згідно з ч. 2 ст. 1 Угоди до її цілей належать сприяння поступовому зближенню Сторін, запровадження умови для посилених економічних і торговельних відносин, посилення співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки з метою забезпечення верховенства права та поваги до прав людини й основоположних свобод [3] тощо. З метою забезпечення виконання Угоди 31 травня 2017 року Кабінет Міністрів України ухвалив постанову № 447 щодо проведення планування, моніторингу та оцінки результативності виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [4] задля забезпечення безперервності процесу виконання зобов'язань України впродовж усього періоду дії зазначеної Угоди.

Приєднавшись до ЄС, Україна отримає значно більше переваг, ніж мінусів. Так, важливим на шляху до членства в ЄС можна виділити такі ключові моменти: боротьбу з корупцією, реформу судової влади, конституційну реформу та реформу виборчого законодавства, поліпшення бізнесового й інвестиційного клімату, енергоефективність, а також реформа державного управління та децентралізації. Також членство в ЄС однозначно сприятиме розвитку демократії, економічному зростанню, державній безпеці, забезпечить зміну законодавства відповідно до європейських стандартів.

Ю. Охота, В. Балдинюк, Р. Мазурков зазначають, що в умовах євроінтеграції українські компанії отримають можливість виходити на європейські ринки, що стимулює розвиток конкурентоспроможності та модернізацію виробничих процесів. Зокрема, відкритість до світових ринків дає змогу українським компаніям отримувати доступ до нових технологій і ринків збуту, що може підвищити конкурентоспроможність національної економіки. Особливо важливо це для аграрного сектору, металургії та IT-індустрії [5].

Станом на сьогодні в геополітичному плані все стрімко змінюється, але саме ЄС нині залишається втіленням демократичних цінностей, які сповідують верховенство права, свободу та ринкові відносини, що є запорукою економічного розвитку. Якщо тверезо оцінювати наше нинішнє становище та майбутнє, вступ до ЄС може гарантувати нам можливість протистояти різним викликам на тривалий час. Адже лише в союзі з іншими європейськими країнами буде легше протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам, зберігаючи водночас демократичні цінності. Тому вибір нашої країни на користь євроінтеграції є логічним та обґрунтованим. На шляху до набуття членства в ЄС Україні важливо розуміти та прийняти те, що повинні будемо поступитися частиною свого суверенітету щодо питань політики, економіки та торгівлі, маємо виконати ряд зобов'язань перед ЄС.

Важливо відмітити, що членство в ЄС нам дасть додаткові фінансові надходження та покращить інвестиційний клімат. Як приклад додаткових фінансових надходжень, можна навести ухвалення 23 квітня 2026 року Радою ЄС останнього ключового законодавчого акта, який підкріплює позику ЄС обсягом 90 млрд євро для України, що її погодила Європейська Рада в грудні 2025 року. І як зазначено вище про зобов'язання перед ЄС, вказане фінансування буде пов'язано із суворими умовами для України, як-от дотриманням принципів верховенства права, зокрема боротьбою з корупцією [6].

Напрям євроінтеграції має бути пріоритетним в діяльності вищих державних органів. Для цього потрібно забезпечити сталу внутрішню політику, змінити та стабілізувати законодавство, проводити ефективну антикорупційну діяльність, покращувати підприємницький клімат. Адже економічний розвиток та інвестиції в Україну стримує не лише війна, що досі триває, а й внутрішня політика держави: нестабільність законодавства, політична криза, корупція, проблеми з верховенством права та некомфортні умови для підприємництва.

У процесі євроінтеграції та адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу окрема увага приділяється питанню верховенства права. Для Європейського Союзу принцип верховенства права є одним із невід'ємних та основоположних принципів. Так, у червні 1993 р. Європейська рада на засіданні в Копенгагені визнала право кожної європейської країни, яка визнає положення статті 6 пункту 1 Угоди про утворення Європейського Союзу, вступати до Європейського Союзу після виконання ними низки вимог за трьома критеріями: політичний – стабільність установ, які гарантують демократію, верховенство права, дотримання прав людини та захист прав меншин; економічний – дієва ринкова економіка; членський – зобов'язання, які випливають із факту вступу до ЄС, зокрема визнання його політичних, економічних і монетарних цілей. Тож Україна не зможе стати членом Європейського Союзу, якщо не буде дотримуватись принципу верховенства права. У процесі вступу України до

Європейського Союзу забезпечення принципу верховенства права є безкомпромісною базовою основою такого процесу, що не підлягає будь-якому політичному торгу. Якщо свідчити про переговорну архітектуру Європейського Союзу, питання верховенства права зосереджені в Кластері 1 «Основи процесу вступу до ЄС» [7], і тут важливим є те, що в разі погіршення ситуації у сфері верховенства права Європейський Союз може призупинити рух за іншими кластерами або переглянути вже досягнутий поступ. Важливо звернути увагу, що Європейський Союз не робить війну як підставу для зниження стандартів верховенства права, навпаки, саме в умовах таких надзвичайних викликів ці стандарти є критично важливими. У воєнний час держава має ряд розширених повноважень, тому питання підзвітності, контролю та правової визначеності є надважливими.

Визначальним в євроінтеграції України є внутрішній вимір довіри, що формується не лише в різних звітах для партнерів, а й у щоденній взаємодії держави з громадянами, у відсутності домінування над суспільством. Можна вказати, що там, де існують незалежні суди, де однакові чітко сформульовані та сталі правила для всіх, де влада не уникає відповідальності й діалогу, а верховенство права перестає бути зовнішньою вимогою та стає суспільною нормою, в цей момент верховенство права перетворюється на внутрішній вибір держави.

Умови вступу до Європейського Союзу кожної конкретної держави визначаються угодою між державами-членами ЄС і державою-претендентом. Вступ складається з декількох загальних кроків, які має пройти країна-претендент. Потрібно відповідати умовам членства в ЄС, так званим «Копенгагенським критеріям», а саме: забезпечити стабільність демократії в країні, верховенство права, дотримання прав людини та захист прав меншин. Слідувати принципам ринкової економіки з великою часткою малого бізнесу, мати розвинену інфраструктуру, якісну освіту та науку. Поділяти глобальні цілі ЄС у сфері політики й економіки. ЄС визнає, що Україна відповідає зазначеним критеріям [8].

Досвід ЄС щодо організації та забезпечення фінансової безпеки показує, що найефективнішими інструментами його забезпечення є: постійна профілактика загроз фінансовій безпеці; ринкова економіка; контроль інвестицій; розвиток фінансових ринків; впровадження фінансових інновацій і фінансова інклюзія; удосконалення законодавчої бази та нормативно-правове забезпечення цих процесів; забезпечення дотримання принципу верховенства права; зміцнення співпраці з міжнародними партнерами, зокрема щодо фінансової допомоги.

М. Пеньков зазначає, що фінансова безпека є одним з ключових чинників успішної євроінтеграції України. Вживаючи заходів щодо вдосконалення системи державного управління фінансовою безпекою та підвищення стійкості фінансової системи, Україна зможе не лише мінімізувати ризики, пов’язані з євроінтеграцією, але й максимізувати її переваги для розвитку економіки та добробуту людей. Фінансова безпека відображає готовність фінансової системи забезпечити надійне та вчасне фінансове підтримання потреб держави, що є важливою передумовою національної економічної безпеки [9, с. 31].

Варто зазначити, що євроінтеграційні процеси в Україні на шляху до членства в ЄС будуть сприяти лише зміцненню фінансової безпеки України, що проявиться в: посиленні економічних і торговельних відносин між Україною та ЄС; зміцненні співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки; вирішенні питань, пов’язаних з верховенством права

та поваги до прав людини; зміцненні співпраці у сфері політики та безпеки; забезпеченні економічної інтеграції України в ринок ЄС; прискоренні реформ в Україні у сфері фінансової політики та адаптації законодавства України до законодавства ЄС; сприянні створенню умов для конкурентоспроможності українських компаній на європейських і світових ринках та поліпшенню інвестиційного клімату; сприянні боротьбі з корупцією; забезпеченні додаткових фінансових надходжень; сприянні створенню умов, що будуть мотивувати повернення громадян України із-за кордону; зміцненні вагомості України як суб'єкта на міжнародному рівні.

Висновки. Фінансова безпека держави в сучасних умовах є динамічною категорією, яка потребує постійного моніторингу, адаптації до нових загроз та ефективної державної політики. У нестабільних умовах України, що насамперед пов'язані з воєнним станом, а також враховуючи стрімкі зміни в світовій політиці та економіці, важко оцінити, спрогнозувати та попередити всі загрози стійкості фінансовій безпеці держави. Органи державної влади України та ЄС як ключовий партнер України в таких умовах повинні оперативно вживати якісних трансформаційних та інноваційних заходів, що будуть зміцнювати фінансову безпеку держави. Враховуючи курс України на членство в ЄС, потрібно змінювати й адаптувати нормативно-правову базу до права ЄС, що сприяло б швидшому реагуванню системи фінансової безпеки держави на актуальні загрози стійкості фінансовій безпеці, розробляти та впроваджувати дієві практичні заходи, націлені на ліквідацію загроз фінансовій безпеці держави, переймаючи досвід ЄС у сфері забезпечення фінансової безпеки держави. Ці всі заходи повинні відбуватися з дотриманням принципу верховенства права, інших принципів Європейського Союзу й досвіду його членів. Успішна протидія загрозам стійкості фінансової безпеки можлива за умов консолідації та об'єднання України з ЄС. Реформи у фінансовій сфері, економіці, правосудді й державному управлінні є важливими для набуття членства в ЄС. З метою забезпечення фінансової безпеки держави Україні потрібно зосередитися на інтеграції з європейськими установами, що дасть змогу отримати доступ до додаткових фінансових надходжень, до нових ринків, технологій та інвестицій. Отже, успішна й швидка євроінтеграція можлива за умови комплексного підходу до вирішення внутрішніх проблем та активної участі в міжнародних економічних відносинах.

Євроінтеграція є ключовим зовнішньополітичним курсом України, який справляє комплексний вплив на фінансову безпеку держави, поєднуючи модернізаційні можливості із суттєвими викликами. Цей процес впливає на бюджетну, боргову, валютну та банківську складові фінансової системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ситник Н. С., Фінансова безпека держави: загрози та виклики в умовах війни. *Електронне наукове фахове видання з економічних наук «Modern Economics».* 2024. № 44. С. 181–189. URL : https://doi.org/10.31521/modecon.V44(2024)-27

2. Варналій З. С. Економічна та фінансова безпека України в умовах глобалізації. Київ : Знання України, 2020. 423 с.

3. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27 червня 2014 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

4. Питання проведення планування, моніторингу та оцінки результативності виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони : постанова Кабінету Міністрів України від 31 травня 2017 р. № 447. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447-2017-%D0%BF#Text

5. Охота Ю., Балдинюк В., Мазурков Р. Вплив глобалізації на економічний розвиток та національну безпеку України в умовах Євроінтеграції. *Економіка та суспільство.* 2024. Вип. 67. URL : https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-16

6. Рада ЄС завершила погодження позики на підтримку України в розмірі 90 млрд євро. URL : https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/рада-єс-завершила-погодження-позики-на-підтримку-україни-в-розмірі-90-млрд-євро_uk

7. Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 «Основи процесу вступу до ЄС» : розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 травня 2025 р. № 475-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-2025-%D1%80#Text

8. Європейська інтеграція. URL : https://eu-ua.kmu.gov.ua/integration/

9. Пеньков М. С. Вплив євроінтеграційних процесів на державне управління сферою фінансової безпеки. *Від теорії до практики в управлінні та врядуванні* : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 20 червня 2024 року (до Дня державної служби) / за заг. ред. О. В. Євсюкової, І. С. Гриценка, С. М. Приліпка. Київ : НУБіП, 2024. 150 с.

Дата надходження 17.04.2026
Дата прийняття 01.05.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

УДК 347.73:336.71:004.738.5
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.104-111

Р. Т. Синюта,
аспірант кафедри інтелектуальної власності та інформаційного права,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
R. T. Syniuta,
PhD student of the Department of Intellectual Property and Information Law,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
email: synyuta.roman@gmail.com
ORCID 0009-0008-0667-7510

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОГО МОНІТОРИНГУ У СФЕРІ ОБІГУ ВІРТУАЛЬНИХ АКТИВІВ

LEGAL FOUNDATIONS OF FINANCIAL MONITORING IN THE CIRCULATION OF VIRTUAL ASSETS

У статті досліджуються правові засади фінансового моніторингу у сфері обігу віртуальних активів в умовах цифрової трансформації фінансової системи та зростання ризиків використання криптоактивів у протиправних фінансових схемах. Віртуальні активи розглядаються як новий об'єкт фінансово-правового регулювання, що поєднує властивості цифрових технологій і фінансових інструментів та потребує спеціального режиму контролю. Обґрунтовано, що фінансовий моніторинг у цій сфері є ключовим елементом системи запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму, а також інструментом забезпечення фінансової безпеки держави.

Особливу увагу приділено нормативно-правовому регулюванню обігу віртуальних активів в Україні, а також міжнародним стандартам FATF.

У роботі узагальнено наукові підходи дослідників, які наголошують на фрагментарності правового регулювання, складності ідентифікації учасників криптовалютних операцій, недостатній визначеності класифікації віртуальних активів та обмеженій ефективності традиційних механізмів фінансового контролю в умовах децентралізованих технологій. Встановлено, що наявні правові конструкції не повною мірою враховують специфіку блокчейн-економіки й транскордонний характер цифрових фінансових операцій.

Окреслено ключові проблеми у сфері фінансового моніторингу, серед яких: недостатня гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами; відсутність

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Синюта Р. Т., 2026

уніфікованої класифікації віртуальних активів; недосконаліть механізмів ідентифікації кінцевих бенефіціарів та обмежене використання сучасних технологічних рішень для контролю транзакцій.

У висновках запропоновано напрями вдосконалення правового регулювання, зокрема уніфікацію підходів до класифікації віртуальних активів, посилення вимог до діяльності VASP, впровадження технологій RegTech і блокчейн-аналітики, а також поглиблення міжнародної співпраці у сфері AML/CFT. Обґрунтовано, що формування ефективної системи фінансового моніторингу у сфері віртуальних активів є важливою умовою забезпечення стабільності фінансової системи та мінімізації ризиків використання цифрових активів у злочинних цілях.

Ключові слова: *віртуальні активи, фінансовий моніторинг, відмивання доходів, фінансування тероризму, криптовалюта, постачальники послуг віртуальних активів, фінансові операції, міжнародні стандарти фінансового контролю, фінансова безпека.*

The article examines the legal foundations of financial monitoring in the field of virtual asset circulation in the context of the digital transformation of the financial system and the growing risks of the use of crypto-assets in illicit financial schemes. Virtual assets are considered as a new object of financial and legal regulation that combines the features of digital technologies and financial instruments and requires a special regulatory regime. It is substantiated that financial monitoring in this area is a key element of the system for preventing money laundering and terrorist financing, as well as a tool for ensuring the financial security of the state.

Particular attention is paid to the regulatory framework governing the circulation of virtual assets in Ukraine, as well as to international standards developed by the Financial Action Task Force (FATF).

The paper summarizes scholarly approaches emphasizing the fragmented nature of legal regulation, the complexity of identifying participants in cryptocurrency transactions, the lack of a clear classification of virtual assets, and the limited effectiveness of traditional financial control mechanisms in the context of decentralized technologies. It is established that existing legal frameworks do not fully take into account the specifics of the blockchain economy and the cross-border nature of digital financial transactions.

The key problems in the field of financial monitoring are outlined, including insufficient harmonization of national legislation with international standards; the absence of a unified classification of virtual assets; shortcomings in mechanisms for identifying ultimate beneficial owners; and the limited use of modern technological solutions for transaction monitoring.

The conclusions propose directions for improving legal regulation, in particular the unification of approaches to the classification of virtual assets, strengthening requirements for virtual asset service providers, the implementation of regulatory technologies and blockchain analytics, and the enhancement of international cooperation in the field of anti-money laundering and counter-terrorist financing. It is substantiated that the development of an effective system of financial monitoring in the field of virtual assets is a necessary condition for ensuring the stability of the financial system and minimizing the risks of the use of digital assets for criminal purposes.

Keywords: *virtual assets, financial monitoring, money laundering, terrorist financing, cryptocurrency, virtual asset service providers, financial transactions, international financial control standards, financial security.*

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток цифрової економіки та впровадження новітніх фінансових технологій зумовили появу віртуальних активів як нового об'єкта цивільного обігу та фінансово-правового регулювання. Поширення криптовалют, токенізованих активів і пов'язаних із ними сервісів сформувало якісно новий сегмент фінансового ринку, який функціонує поза традиційними інституційними механізмами контролю. Це зі свого боку актуалізує питання ефективного фінансового моніторингу операцій із такими активами, зокрема в контексті запобігання відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму.

Незважаючи на поступове формування нормативно-правової бази в цій сфері, чинне законодавство України все ще перебуває на етапі становлення та адаптації до міжнародних стандартів. Відсутність усталеного підходу до визначення правової природи віртуальних активів, їхньої класифікації та статусу суб'єктів, що забезпечують їх обіг, ускладнює побудову цілісної системи фінансового моніторингу. Додаткові труднощі пов'язані з високим рівнем анонімності транзакцій, транскордонним характером операцій і використанням децентралізованих технологій, що значно знижує ефективність традиційних інструментів контролю.

Аналіз наукових досліджень свідчить про зростання уваги до проблем правового регулювання криптоактивів, їхньої економічної природи та ризиків для фінансової системи. Водночас питання комплексного поєднання правових засад функціонування ринку віртуальних активів із механізмами фінансового моніторингу залишаються недостатньо розробленими. Зокрема, потребують уточнення підходи до ідентифікації та верифікації користувачів, визначення кола суб'єктів первинного фінансового моніторингу, а також імплементації міжнародних стандартів у національну правову систему.

У сучасних умовах особливого значення набуває забезпечення балансу між інноваційним розвитком фінансових технологій і потребою в належному рівні фінансової безпеки держави. Недосконалість правового регулювання у сфері обігу віртуальних активів може створювати передумови для зловживань, ухилення від оподаткування та легалізації незаконних доходів. Відтак існує об'єктивна потреба у формуванні системного підходу до правового забезпечення фінансового моніторингу в цій сфері, що й зумовлює актуальність цього дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика фінансового моніторингу у сфері обігу віртуальних активів активно досліджується як українськими, так і зарубіжними науковцями, що зумовлено стрімким розвитком цифрових фінансових технологій та зростанням ризиків їхнього використання в незаконній діяльності. Серед українських дослідників значний внесок у розроблення правових аспектів фінансового моніторингу здійснили М. Г. Ільченко, який проаналізував суб'єктний склад фінансового моніторингу операцій з криптовалютою та запропонував підходи до їхньої класифікації й визначення повноважень державних органів, зокрема Державної служби фінансового моніторингу України та Національного банку України [1, с. 149].

Питання практичного застосування фінансового моніторингу в криптовалютних операціях досліджував О. В. Грабчук, який акцентував увагу на потребі у врахуванні міжнародного досвіду регулювання та імплементації стандартів FATF у національну систему AML/CFT [2, с. 384]. Автор підкреслює, що ефективність фінансового моніторингу значною мірою залежить від рівня технологічної адаптації регуляторних органів.

У контексті правового регулювання криптовалютної інфраструктури потрібно виокремити дослідження А. М. Нікончука та О. І. Беця, які вивчають правові засади діяльності криптовалютних бірж [3, с. 143].

В. Л. Гончарук розглядав вплив криптовалют на фінансову систему держави та визначив ризики їхнього використання для відмивання доходів і фінансування злочинної діяльності; наголошував на потребі в посиленні державного контролю та розвитку інструментів фінансового моніторингу [4, с. 32].

Проблеми правового статусу віртуальних активів та їхні інтеграції у фінансову систему України досліджували А. Крушинська, Н. Ткачук і Р. Кравчук, які зазначали, що відсутність єдиного законодавчого підходу ускладнює формування ефективної системи фінансового контролю та моніторингу операцій із криптоактивами [5, с. 107].

Т. В. Федоренко підкреслює фрагментарність чинного законодавства України у сфері віртуальних активів і потребу в комплексному підході до регулювання, включно з оподаткуванням, фінансовим моніторингом і захистом прав інвесторів [6, с. 47].

Nicolas Courtois, Kacper Gradon та Klaus Schmeh аналізували використання криптовалют у фінансових злочинах і підкреслювали значення кримінально-правового та регуляторного контролю для протидії відмиванню коштів і шахрайству [7].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукових джерел свідчить про значну увагу дослідників до проблематики віртуальних активів і фінансового моніторингу. Водночас залишається недостатньо розробленим комплексний правовий механізм фінансового моніторингу операцій із віртуальними активами, що враховує як національні особливості правового регулювання, так і міжнародні стандарти AML/CFT.

Формулювання цілей статті (постановка завдання) полягає в комплексному дослідженні правових засад фінансового моніторингу у сфері обігу віртуальних активів, а також аналізі сучасного стану нормативно-правового регулювання цієї сфери в Україні та міжнародних підходів до запобігання використанню віртуальних активів у незаконних фінансових операціях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фінансовий моніторинг у сфері обігу віртуальних активів є складовою системи запобігання та протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, а також фінансуванню тероризму, правове регулювання якого в Україні базується на положеннях Закону України від 6 грудня 2019 року № 361-IX «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (далі – Закон № 361-IX) [8], який було суттєво оновлено з урахуванням міжнародних стандартів FATF. Відповідно до цього Закону до суб’єктів первинного фінансового моніторингу віднесено також постачальників послуг, пов’язаних з обігом віртуальних активів, що фактично інтегрує криптовалютний сектор у систему державного фінансового контролю.

Водночас базовим нормативним актом, який визначає правовий статус віртуальних активів, є Закон України від 17 лютого 2022 року № 2074-IX «Про віртуальні активи», який на сьогодні ще не набрав чинності [9]. Він закріплює поняття віртуальних активів як нематеріальних благ, що можуть бути об'єктом цивільних прав, але не є законним платіжним засобом. Однак повноцінне введення цього Закону в дію залежить від ухвалення податкових змін, що свідчить про незавершеність нормативного регулювання.

У наукових джерелах наголошується, що інтеграція віртуальних активів у сферу фінансового моніторингу є об'єктивною потребою, зумовленою високими ризиками їхнього використання для відмивання коштів. Зокрема, М. Г. Ільченко зазначає, що «відсутність чіткого визначення суб'єктів криптовалютного ринку ускладнює реалізацію ефективного фінансового моніторингу та створює прогалини у механізмах державного контролю» [1, с. 150].

О. В. Грабчук підкреслює важливість імплементації міжнародних стандартів FATF у національну систему, наголошуючи, що «ефективність фінансового моніторингу криптовалютних операцій безпосередньо залежить від рівня гармонізації українського законодавства з глобальними AML/CFT-вимогами» [2, с. 385].

Проблема правового статусу постачальників послуг віртуальних активів (VASP) розглядається А. М. Нікончуком та О. І. Бецем, які зазначають, що діяльність криптовалютних бірж в Україні потребує «чіткої регламентації та запровадження обов'язкових процедур ідентифікації клієнтів і повідомлення про підозрілі операції» [3, с. 144].

В. Л. Гончарук звертає увагу на макроекономічні ризики криптоактивів, підкреслюючи, що «використання криптовалют у тіньових схемах становить загрозу фінансовій безпеці держави та вимагає посилення механізмів фінансового контролю» [4, с. 33].

А. Крушинська, Н. Ткачук та Р. Кравчук у своїх дослідженнях наголошують, що правове регулювання віртуальних активів в Україні перебуває на етапі формування, а тому «відсутність системного законодавчого підходу унеможливлює ефективне функціонування системи фінансового моніторингу» [5, с. 108].

Окремо варто зазначити підхід Т. В. Федоренко, яка акцентує на фрагментарності правового регулювання та потребі в комплексному підході, що охоплює не лише фінансовий моніторинг, але й оподаткування та захист прав учасників ринку [6, с. 48].

На міжнародному рівні важливе значення мають рекомендації FATF, які передбачають обов'язкове ліцензування VASP, застосування процедур KYC і моніторинг транзакцій з віртуальними активами. Українське законодавство поступово адаптується до цих вимог, однак, як зазначає М. Г. Ільченко, «практична реалізація механізмів фінансового моніторингу залишається недостатньо ефективною через відсутність повноцінної інфраструктури контролю» [1, с. 150].

Отже, аналіз нормативно-правової бази та наукових джерел свідчить про те, що фінансовий моніторинг у сфері віртуальних активів в Україні перебуває на етапі становлення. Незважаючи на ухвалення базових законодавчих актів, залишається низка невирішених проблем, пов'язаних із визначенням правового статусу суб'єктів ринку, удосконаленням механізмів контролю та гармонізацією із міжнародними стандартами. Це зумовлює потребу в подальшому розвитку комплексного правового регулювання в цій сфері.

Додатково потрібно звернути увагу на те, що ефективність фінансового моніторингу у сфері віртуальних активів значною мірою залежить від рівня технологічної взаємодії державних органів і приватного сектору. У цьому контексті важливим є розвиток так званого RegTech-підходу (regulatory technology), який дає змогу автоматизувати процеси ідентифікації ризикових транзакцій і підвищити швидкість реагування фінансових установ. Як зазначається в наукових дослідженнях, традиційні механізми фінансового контролю не забезпечують належного рівня ефективності в умовах децентралізованих мереж, що функціонують на основі блокчейн-технологій.

Окремої уваги потребує питання класифікації віртуальних активів, оскільки саме від правильної правової кваліфікації залежить режим їхнього обігу та рівень фінансового контролю. У наукових роботах наголошується, що відсутність єдиної класифікаційної моделі ускладнює застосування норм фінансового моніторингу на практиці. Зокрема, М. Г. Ільченко підкреслює, що «різноманітність форм віртуальних активів зумовлює необхідність диференційованого підходу до їх правового регулювання» [1, с. 151].

Проблемним аспектом залишається також ідентифікація кінцевих бенефіціарів операцій із віртуальними активами. Децентралізований характер технології блокчейн значно ускладнює встановлення реальних учасників транзакцій, що створює додаткові ризики для системи фінансового моніторингу. У цьому контексті О. В. Грабчук зазначає, що «необхідним є поєднання правових та технологічних інструментів контролю для забезпечення прозорості криптовалютних операцій» [3, с. 348].

Важливим чинником для налагодження процесів фінансового моніторингу у сфері віртуальних активів є також і міжнародна співпраця. Враховуючи транскордонний характер операцій із віртуальними активами, жодна держава не може самостійно забезпечити повний контроль за їхнім обігом. Як зазначає В. Л. Гончарук, «глобалізований характер криптовалютного ринку вимагає узгоджених дій держав щодо протидії фінансовим злочинам» [4, с. 34].

Окремо потрібно виділити проблему правозастосовної практики. Незважаючи на наявність законодавчих норм, механізми їхньої реалізації залишаються недостатньо ефективними. Це пов’язано як із недостатнім рівнем підготовки суб’єктів фінансового моніторингу, так і з відсутністю уніфікованих методичних підходів до виявлення підозрілих операцій із віртуальними активами. У цьому аспекті А. М. Нікончук та О. І. Бець наголошують на потребі в запровадженні чітких ліцензійних вимог до криптовалютних бірж як ключових елементів інфраструктури ринку [3, с. 144].

Отже, подальший розвиток системи фінансового моніторингу у сфері віртуальних активів має базуватися на поєднанні трьох ключових компонентів: удосконалення національного законодавства, впровадження сучасних технологічних рішень і гармонізації з міжнародними стандартами AML/CFT. Лише комплексний підхід дасть змогу забезпечити ефективний контроль за обігом віртуальних активів і мінімізувати ризики їхнього використання в незаконних цілях.

Висновки. Фінансовий моніторинг у сфері обігу віртуальних активів є складним багаторівневим механізмом, який перебуває на етапі активного формування як у національному, так і в міжнародному правовому полі. Нормативне регулювання в Україні, зокрема положення Закону України № 361-IX та Закону України «Про віртуальні активи»,

створює лише базові передумови для внесення криптоактивів до системи фінансового моніторингу, однак не забезпечує повної ефективності їхнього практичного застосування. Проведений аналіз наукових підходів дає змогу дійти висновку, що основними проблемами залишаються: відсутність уніфікованої класифікації віртуальних активів, недостатня визначеність статусу постачальників послуг (VASP), складність ідентифікації учасників транзакцій, а також обмеженість інструментів державного фінансового контролю в умовах децентралізованих технологій.

Крім того, встановлено, що наявна система фінансового моніторингу недостатньо адаптована до особливостей блокчейн-економіки, що ускладнює виявлення підозрілих операцій і підвищує ризики використання віртуальних активів для легалізації злочинних доходів.

Для підвищення ефективності фінансового моніторингу у сфері віртуальних активів доцільно запропонувати такі напрями вдосконалення:

1) уніфікація законодавчого регулювання – сформувати єдину законодавчу класифікацію віртуальних активів із чітким розмежуванням їхніх видів (платіжні токени, утилітарні токени, security-токени тощо), що дасть змогу забезпечити належне застосування норм фінансового моніторингу;

2) посилення регулювання VASP-сектору – запровадити обов'язкове ліцензування постачальників послуг віртуальних активів, встановлення чітких вимог до комплаєнсу, внутрішнього контролю та процедур KYC/AML;

3) інтеграція RegTech та блокчейн-аналітики – впроваджувати сучасні технологічні рішення для автоматизованого моніторингу транзакцій, аналізу ланцюгів операцій та виявлення підозрілої активності в режимі реального часу;

4) поглиблення міжнародного співробітництва з урахуванням транскордонного характеру віртуальних активів – розширювати обмін фінансовою інформацією між державами та гармонізувати національне законодавство зі стандартами FATF і нормами ЄС (зокрема, MiCA);

5) підвищення інституційної спроможності органів фінансового моніторингу – посилити кадровий і технічний потенціал Державної служби фінансового моніторингу України, зокрема за допомогою спеціалізованого навчання та впровадження аналітичних цифрових платформ.

Отже, лише комплексна реалізація зазначених заходів дасть змогу сформувати ефективну, технологічно адаптовану та законодавчо врегульовану систему фінансового моніторингу у сфері обігу віртуальних активів, що відповідатиме сучасним викликам цифрової економіки та вимогам фінансової безпеки держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ільченко М. Г. Суб'єкти фінансового моніторингу обігу криптовалюти в Україні та їх повноваження: фінансово-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2024. Том 2, № 81. С. 149–154. DOI : https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.2.23

2. Грабчук О. В. Фінансовий моніторинг операцій з криптовалютою: врахування зарубіжного досвіду. *Облік, аналіз, аудит та оподаткування: сучасна парадигма в умовах інформаційного суспільства* : збірник матеріалів VII Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 115-річчю «Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана», 09–10 грудня 2021 року. К. : КНЕУ, 2021. С. 384–386. URL : https://surl.li/degeeh

3. Нікончук А. М., Бец О. І. Правові засади діяльності криптовалютних бірж. *Наукові записки. Серія: Право*. 2025. № 18. С. 143–148. URL : https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/571

4. Гончарук В. Л. Вплив криптовалют на фінансову систему та можливі наслідки для фінансово-економічної безпеки. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2025. Випуск 1 (9). С. 32–40. DOI : https://doi.org/10.32782/cuj-2025-1-4

5. Крушинська А., Ткачук Н., Кравчук Р. Особливості та перспективи розвитку криптовалют в Україні. *Фінансовий простір*. 2023. № 4 (52). С. 107–117. DOI : https://doi.org/10.30970/fp.4(52).2023.107116117

6. Федоренко Т. В. Правове регулювання віртуальних активів в Україні: перспективи розвитку. *Сучасний науковий журнал*. 2024. № 3 (1). С. 47–53. DOI : https://doi.org/10.36994/2786-9008-2024-3-6

7. Nicolas T. Courtois, Kacper T. Gradon, Klaus Schmeh. Crypto Currency Regulation and Law Enforcement Perspectives / arXivLabs : experimental projects with community collaborators. 2021. DOI : https://doi.org/10.48550/arXiv.2109.01047

8. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06 груд. 2019 р. № 361-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text

9. Про віртуальні активи : Закон України від 17 лют. 2022 р. № 2074-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20

Дата надходження 05.05.2026
Дата прийняття 11.05.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

УДК 316.774:004.738.5:341.324(477)
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.112-121

E. Lockley,
Senior Lecturer at Sheffield Hallam University
Е. Локлі,
старший викладач Шеффілдського університету Галлам,
Велика Британія
email: e.lockley@shu.ac.uk
ORCID 0000-0001-8257-9543;
O. V. Topchii,
J. D., Associate Professor,
Scientific Research Institute of Intellectual Property in Kyiv, Ukraine
Visiting Scholar at Sheffield Hallam University
О. В. Топчій,
доктор юридичних наук, доцент,
Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності, м. Київ, Україна,
запрошений дослідник (Visiting Scholar) Шеффілдського університету Галлам,
Велика Британія
Staff profile: https://www.researchgate.net/profile/Oksana-Topchii?ev=prf_overview
email: o.topchii@shu.ac.uk, ot5557@gmail.com
ORCID 0000-0002-0809-8730

MEDIA LITERACY IN UKRAINE UNDER HYBRID WARFARE: LEGAL FRAMEWORKS AND EDUCATIONAL PRACTICE

МЕДІАГРАМОТНІСТЬ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ: ПРАВОВІ ЗАСАДИ ТА ОСВІТНЯ ПРАКТИКА

This article examines the legal and educational dimensions of media literacy in Ukraine in the context of rapid digitalization and hybrid information warfare. The study analyses the national regulatory framework governing media literacy, focusing on its integration into education policy, information governance, media regulation, and national security strategies.

It is noted that media literacy in Ukraine is governed by a number of regulatory and legal acts which establish the legal framework for information security, access to information, the functioning of the media sector, and the development of educational activities aimed at fostering critical thinking and countering disinformation. The study further identifies legislative

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Lockley E., Topchii O. V., 2026

gaps and inconsistencies that limit the effectiveness of state policy in countering contemporary disinformation threats.

Alongside the legal analysis, the article presents empirical findings on media literacy competencies among Ukrainian university students. The research is based on a quantitative survey conducted between September and December 2024 among students from leading Ukrainian higher education institutions. A total of 424 responses were collected, with 350 valid responses included in the final analysis. The study evaluates media consumption patterns, verification behaviours, trust in digital platforms, and attitudes toward misinformation and propaganda.

The findings indicate moderate levels of media literacy and verification competence, alongside high dependence on messenger-based platforms such as Telegram. No statistically significant relationship was identified between educational level and verification competence, suggesting that higher education alone does not automatically foster critical media skills. The article argues that strengthening societal resilience to disinformation requires a comprehensive approach combining coherent legal regulation, institutional support, and practice-oriented media literacy education.

Keywords: *Media literacy; Disinformation; Media education; Legal regulation; Information resilience; Digital media; Ukraine.*

У статті досліджуються правові та освітні аспекти медіаграмотності в Україні в умовах стрімкої цифровізації та гібридної інформаційної війни. У дослідженні проаналізовано національну нормативно-правову базу, що регулює сферу медіаграмотності, зосереджуючи увагу на її інтеграції в освітню політику, інформаційне управління, медіарегулювання та стратегії національної безпеки.

Зазначено, що питання медіаграмотності в Україні регулюється низкою нормативно-правових актів, які визначають правові засади інформаційної безпеки, доступу до інформації, функціонування медіасфери та розвитку освітньої діяльності у сфері формування критичного мислення й протидії дезінформації. У статті також виявлено законодавчі прогалини та неузгодженості, які знижують ефективність державної політики в протидії сучасним дезінформаційним загрозам.

Поряд із правовим аналізом у статті презентуються емпіричні результати дослідження компетентностей медіаграмотності серед українських здобувачів закладів вищої освіти. Дослідження ґрунтується на кількісному опитуванні, проведеному в період із вересня по грудень 2024 року серед студентів провідних українських університетів. Загалом було зібрано 424 анкети, з яких 350 валідних відповідей були внесені до фінального аналізу. У дослідженні оцінювалися моделі споживання медіаконтенту, практики верифікації інформації, рівень довіри до цифрових платформ, а також ставлення до дезінформації та пропаганди.

Результати свідчать про помірний рівень медіаграмотності й навичок верифікації інформації, а також про високу залежність від месенджер-платформ, зокрема Telegram. Статистично значущого зв'язку між рівнем освіти та компетентністю у сфері верифікації інформації виявлено не було, що свідчить про те, що вища освіта сама собою не гарантує формування критичних медіанавичок. У статті обґрунтовується,

що зміцнення суспільної стійкості до дезінформації потребує комплексного підходу, який поєднує узгоджене правове регулювання, інституційну підтримку та практико-орієнтовану медіаосвіту.

Ключові слова: *медіаграмотність, дезінформація, медіаосвіта, правове регулювання, інформаційна стійкість, цифрові медіа, Україна.*

Introduction. The contemporary information environment is undergoing rapid and continuous transformation. The volume of data circulating through digital networks expands not only daily but instantaneously, exposing individuals to vast quantities of media content. In such conditions, the capacity to critically evaluate information, distinguish credible sources, and filter manipulative narratives has become an essential societal competence.

For Ukrainian society, these competencies acquired heightened urgency following Russia's full-scale invasion in 2022. The conflict has demonstrated that contemporary warfare extends beyond physical territory into the informational domain. Citizens must therefore develop the ability to recognize and resist disinformation, fabricated content, and manipulative messaging designed to influence public perception and destabilize democratic processes. As Wardle and Derakhshan (2017) argue in their conceptualization of «information disorder», misinformation, disinformation, and malinformation operate systematically within digitally networked environments, amplifying social vulnerability.

As Wardle and Derakhshan (2017) argue in their conceptualization of «information disorder», misinformation, disinformation, and malinformation operate systematically within digitally networked environments, amplifying social vulnerability.

Information warfare represents a form of conflict that relies not on conventional weaponry but on psychological, communicative, and cognitive influence. Its objective is not the physical elimination of opponents but the erosion of societal cohesion, trust, and institutional stability. Social media platforms have consequently become strategic arenas where verified facts coexist with fabricated narratives, and where public opinion can be shaped through coordinated campaigns. In this context, the ability to detect and counter disinformation becomes a defining factor in societal resilience. The side capable of maintaining critical awareness and strengthening media literacy competencies gains a strategic advantage in the contemporary information battlefield.

In this context, media literacy becomes not only a pedagogical concern but also a strategic component of national security policy, requiring coherent legal regulation. However, an analysis of current legislation reveals that media literacy is primarily addressed through fragmented provisions within the educational sector. These are implemented via state educational standards, media education development concepts, and strategic information security documents. However, these norms remain disjointed and lack a systematically coordinated legal framework.

Consequently, the absence of a unified regulatory act or a comprehensive legal mechanism constitutes a significant challenge. Such a framework is essential to define the conceptual apparatus, principles, stakeholders, and tools necessary for fostering media literacy in Ukraine. Currently, existing approaches are largely confined to educational policy and isolated initiatives by state bodies and the public sector, leading to insufficient coordination and diminished impact.

Legal Framework of Media Literacy in Ukraine. Media literacy in Ukraine is regulated through a fragmented set of legislative acts across multiple domains, including education, information policy, media regulation, and national security. The fundamental principles of media literacy are indirectly established in the Laws of Ukraine «On Education» and «On Complete General Secondary Education», which provide for the development of key competencies, specifically information, digital, and civic literacy [5; 6]. Furthermore, the Law of Ukraine «On Higher Education» plays a significant role by fostering critical thinking and analytical skills [7].

Additional legal foundations are provided by the Law of Ukraine «On Media» that further regulates these aspects by defining the legal framework for the media sector, establishing content requirements, and providing mechanisms for information space protection [8]. In the broader context of security, the Laws «On Information», «On Access to Public Information», and «On the Basic Principles of Ensuring Cybersecurity» form the general legal basis for information relations and promote the development of information literacy [9; 10; 11].

Beyond primary legislation, subordinate and strategic documents – most notably the Information Security Strategy of Ukraine – alongside various state programs and recommendations, play a crucial role in developing critical thinking among the population [12]. Given these factors, establishing a comprehensive and harmonized regulatory framework remains a vital necessity for the coherence of Ukraine's national policy.

Nevertheless, the existing regulatory framework remains fragmented and lacks a unified legal mechanism. The absence of a comprehensive legal act defining media literacy, its implementation instruments, and the roles of responsible institutions significantly limits the effectiveness and coherence of state policy in this field.

The empirical findings presented in this study provide further evidence of the practical limitations of the current regulatory approach. Despite the existence of multiple legal provisions, the results indicate that students demonstrate only moderate levels of verification competence, suggesting that existing measures are largely declarative and insufficiently translated into effective educational practice.

Literature review. Recent research increasingly foregrounds media literacy education as a key mechanism for enhancing youth resilience to misinformation and disinformation in digitally mediated environments. Scholars highlight that while young people are intense consumers of digital media, they do not necessarily possess the analytical competencies needed to evaluate content credibility. This gap has become more pronounced with the rise of sophisticated forms of manipulation such as deepfakes, algorithmic steering, and coordinated disinformation campaigns.

Within European and global media literacy research, Wardle and Derakhshan's *information disorder* framework remains influential, framing media literacy as a response to the systemic fluidity of digital misinformation. Building on this, recent studies extend the application of this framework to educational settings, particularly for adolescents and young adults [1].

Emerging empirical evidence demonstrates positive effects of structured media literacy education on youth critical competencies. For instance, recent work by *Soßdorf et al.* shows that integrating critical media literacy with data literacy significantly improves youths' ability to assess algorithmically amplified content, suggesting that pedagogical frameworks must encompass both analytical and computational literacies [2].

Similarly, *Sarmiento et al.* provide empirical evidence that digital media literacy interventions enhance accuracy in distinguishing truth from falsehood, particularly in online contexts where visual and multimodal information is dominant [3]. Their experimental work with youth samples shows measurable improvements in discrimination performance following targeted curricula that include source verification, cross-checking techniques, and bias recognition exercises.

Within the Ukrainian context, research on media literacy education has become especially pertinent in the wake of the 2022 Russian invasion. *Murrock* and later extensions of this work emphasize how programs such as *Learn to Discern* have improved analytical skills among youth [4]. More recent Ukrainian-focused studies indicate that formal media literacy courses within higher education remain limited in scope, highlighting a need for integrated curriculums that extend beyond ad-hoc workshops.

Research on platform-specific challenges further underscores this need. Studies such as *Tkach and Shvets* (published in *Digital Education Review*) demonstrate that Ukrainian youths' trust in messenger-based platforms like Telegram correlates with lower critical evaluation behaviours absent formal literacy training. Their findings suggest that youth media education must engage with platform affordances and algorithmic influences directly, not only with content analysis.

Recent systematic reviews also reinforce the importance of youth-centered literacy initiatives. *Boler et al.,* in a scoping review of misinformation education programs, recommend multifaceted pedagogical approaches that combine cognitive critique, emotional resilience, and civic participation for younger cohorts. They argue that media literacy is most effective when embedded within broader democratic education frameworks, rather than treated as an isolated skill set.

Collectively, these studies demonstrate that contemporary media literacy education for youth is not only about content evaluation but also about understanding platform dynamics, data flows, and the socio-technical mechanisms that enable disinformation. This recent scholarship underscores the urgency of curricular integration, sustained pedagogical frameworks, and targeted interventions that equip young people with robust literacies for navigating complex digital information environments - particularly in conflict settings such as Ukraine.

Materials and methods. This study employed a quantitative cross-sectional research design to assess media literacy competencies, verification behaviours, and platform trust among Ukrainian university students. The research was conducted using an online survey (Qualtrics) distributed across higher education institutions in Ukraine between September and December 2024.

The target audience included law students (both bachelor's and master's levels) from Taras Shevchenko National University of Kyiv (Institute of Law) and State Tax University (Institute of Law, Irpin). Thus, the sample is targeted; however, it enables the assessment of media literacy levels among future legal professionals at both local and national levels. Although the findings cannot be generalized to the entire student population in Ukraine, they are representative within the defined target group. Both institutions are among the key educational centres in Ukraine, training specialists who operate within the legal and public information space.

Participation in the survey was voluntary and anonymous. Students of 1st–4th years at the bachelor's level and 1st–2nd years at the master's level took part. The survey was distributed via institutional communication channels, including email and official university social media pages.

A total of 424 responses were collected. After excluding incomplete submissions (responses not marked as «Finished» or below 100 % completion), the final analytical sample consisted of N = 350 valid responses.

Instrument. Data were collected through a structured online questionnaire consisting of 14 questions designed to assess media literacy as a multidimensional construct, including media consumption patterns, verification practices, and attitudes toward information and disinformation.

To examine media consumption behaviour, respondents were asked questions such as: «How often do you read and watch the news?» and «How often do you use platforms such as Telegram, Instagram, YouTube, Twitter, or TV?». These items aimed to identify the intensity of news consumption and dominant platforms shaping students' information environment. Additional questions explored interaction with news content, including: «How often do you share positive or negative news content?» and «How often do you talk to others about news?», capturing active engagement with information.

Trust in media sources was measured using the question: «Please indicate the extent to which you trust the news sources listed below», allowing the assessment of perceived credibility across platforms.

Verification behaviour and practical media literacy skills were evaluated through questions such as: «When you read a news story, how likely are you to cross-check information, statistics, images, or videos?» and «How confident are you in verifying information from national and international sources?». These items were complemented by questions assessing social aspects of verification, such as: «Do you ever help others verify the news they are consuming?».

Attitudes toward media and disinformation were captured through agreement-based statements, including: «Information can be used to make false statements in news», «The government influences news», and «Most news can generally be trusted». Respondents also evaluated their own behaviour using statements such as: «I check further information by looking for links within an article» and «I try to see different points of view».

To assess susceptibility to disinformation, participants were asked to evaluate real or typical narratives (e.g., *«Please indicate whether you believed the following news stories when they broke»*).

The questionnaire also included items related to media literacy education, such as: *«Have you received any formal lessons about media literacy?»*, *«Have you had training related to misinformation or fact-checking?»*, and *«Which media literacy initiatives have you heard about?»*. The survey concluded with an evaluation question: *«Please rate how important you think media literacy is».*

Demographic questions included gender, age, university, and year of study.

Data Analysis. The design combined descriptive and inferential statistical methods to examine patterns of media use, perceived literacy skills, and relationships between educational level, media exposure, and verification competence.

Descriptive statistics included frequencies and percentages (platform usage and trust levels), as well as means (M) and standard deviations (SD) for literacy and verification indicators.

Inferential analysis included Pearson correlation to examine the relationship between educational level and verification competence, and an independent samples Welch's t-test comparing high-frequency and low-frequency media users. Effect size was calculated using Cohen's d. Statistical significance was set at $p < .05$.

All data were analysed in aggregated form to ensure confidentiality, and informed consent was obtained from all participants.

Results. The present study examined media literacy competencies, verification behaviours, and platform trust among Ukrainian university students in the context of an intensified information environment shaped by war and digital transformation. Several key findings emerge that contribute to both theoretical and practical debates on media literacy education in conflict settings.

Platform centrality and information exposure

The dominance of Telegram as the primary news platform confirms its structural role within Ukraine's wartime communication ecosystem. Nearly half of respondents reported using Telegram more than five times per day, reinforcing findings from recent platform studies that position Telegram as a hybrid space combining official updates, independent journalism, and user-generated content. From a resilience perspective, high exposure to a single platform creates both opportunities and vulnerabilities. On one hand, concentrated information flows may facilitate rapid dissemination of verified content. On the other hand, reliance on messenger-based platforms increases exposure to unmoderated or anonymous sources. This reinforces arguments that media literacy education must include platform-specific competencies, not only general critical thinking skills.

Trust, scepticism and selective credibility. The results reveal a nuanced relationship between trust and scepticism. Telegram demonstrates relatively high trust (M = 2.35), whereas Twitter shows greater scepticism (M = 3.29). Simultaneously, a large proportion of respondents acknowledge that information can be manipulated. This combination of selective trust and generalized awareness aligns with contemporary research suggesting that young audiences often exhibit «platform trust» rather than «source trust». Such patterns highlight the importance of strengthening source-verification practices within media literacy curricula, particularly in conflict-driven information environments.

Media literacy and verification skills

The mean scores for media literacy (M = 2.34) and verification skills (M = 2.23) indicate moderate levels of self-reported competence. However, the slightly lower verification index suggests that students may feel more confident in general media understanding than in applied fact-checking behaviours. This finding supports recent empirical literature emphasizing that information literacy and verification training are stronger predictors of misinformation detection than general awareness alone. In the Ukrainian context, where manipulated visuals, narrative framing, and strategic messaging are common, strengthening practical verification skills should be prioritized within higher education curricula.

Education level and media competence

Contrary to expectations, no statistically significant relationship was found between education level and verification competence. This suggests that progression through university education alone does not automatically enhance critical media skills. The absence of correlation may reflect uneven integration of media literacy across disciplines. If media literacy training is not systematically embedded within curricula, academic advancement may not translate into improved analytical competence. This finding reinforces calls for institutionalized, cross-disciplinary media education rather than optional or ad hoc workshops.

Media exposure and competence

Although high-frequency Telegram users demonstrated somewhat stronger verification skills, the difference did not reach statistical significance ($p = .068$). Nevertheless, the moderate effect size (Cohen's $d = 0.65$) suggests a practically meaningful difference. This may indicate that frequent engagement with information environments encourages experiential learning, increasing awareness of misinformation patterns. However, high exposure without structured training may also increase vulnerability. Therefore, exposure alone cannot substitute for systematic educational intervention.

Implications for media literacy in wartime Ukraine

Taken together, the findings support the conceptualization of media literacy as a component of national resilience within hybrid warfare conditions. In Ukraine's information landscape, where cognitive influence strategies operate alongside military conflict, media literacy education functions as both a pedagogical and security-oriented strategy. Three practical implications emerge: Curricular Integration**:** Media literacy must be embedded across university programs rather than treated as an isolated subject; Verification-Focused Training**:** Emphasis should be placed on source evaluation, statistical interpretation, and visual verification; Platform-Specific Education: Students should be trained to critically assess messenger-based platforms, algorithmic visibility, and anonymous channels.

Strengthening these competencies contributes not only to individual empowerment but also to collective informational resilience.

Conclusion. This study examined media literacy competencies, verification behaviours, and platform trust among Ukrainian university students in the context of intensified digitalization and ongoing information warfare. The findings provide empirical insight into how young audiences navigate a complex information environment shaped by hybrid conflict and rapid technological transformation.

The results demonstrate that Telegram functions as the dominant information platform among students, reinforcing its central role in Ukraine's wartime communication infrastructure. At the same time, selective trust patterns reveal a coexistence of platform credibility and awareness of potential manipulation. Students reported moderate levels of media literacy and verification competence, indicating a foundational level of analytical ability but also highlighting significant gaps in applied verification practices.

Importantly, no statistically significant relationship was found between academic level and verification competence. This suggests that media literacy skills do not develop automatically through general higher education and require targeted, structured educational interventions. Similarly, although frequent media use may contribute to experiential learning, it does not substitute for systematic training.

Taken together, the findings reinforce the conceptualization of media literacy as a critical component of democratic resilience in conditions of hybrid warfare. The study demonstrates that the limitations observed at the level of individual competencies are closely linked to broader structural and institutional factors, including the insufficient integration of media literacy within both educational and regulatory frameworks.

Accordingly, the results highlight the need for a comprehensive approach that combines curriculum-based media education, practical verification training, and coherent policy support. Strengthening these dimensions is essential for enhancing youth resilience to disinformation and ensuring the stability of the national information environment.

Future research should move beyond self-reported measures and incorporate performance-based assessments, as well as longitudinal designs to capture the development of media literacy competencies over time. Particular attention should also be paid to emerging challenges related to visual manipulation and AI-generated content.

REFERENCES

1. Wardle, C. and Derakhshan, H. (2017). Information disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making / Council of Europe. URL : https://firstdraftnews.org/glossary-items/pdf-wardle-c-derakshan-h-2017-information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-research-and-policy-making-council-of-europe/ (Accessed: 7 May 2026).

2. Soßdorf, A., Stein, C., Bezzaoui, I. and Fegert, J. (2024). Literacies against fake news: Examining the role of data literacy and critical media literacy to counteract disinformation, *MedienPädagogik: Zeitschrift für Theorie und Praxis der Medienbildung*. URL : https://www.medienpaed.com/article/view/1774/1414 (Accessed: 7 May 2026).

3. Sarmiento, A. K. B., Codjo, J., Fisher, S. and Alhayajneh, A. (2025). Impacts of digital media literacy skills on the accuracy of truth discernment. *Journal of Politics and Law*, 18 (1). URL : https://doi.org/10.5539/jpl.v18n1p47 (Accessed: 7 May 2026).

4. Murrock, E., Amulya, J., Druckman, M. and Liubyva, T. (2018). Winning the war on state-sponsored propaganda: Results from an impact study of a Ukrainian news media and information literacy program. *Journal of Media Literacy Education*, 10 (2), pp. 53–85. URL : https://digitalcommons.uri.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1361&context=jmle (Accessed: 7 May 2026).

5. Verkhovna Rada of Ukraine (2017). Law of Ukraine on Education No. 2145-VIII (5 September 2017). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 (Accessed: 7 May 2026).

6. Verkhovna Rada of Ukraine (2020). Law of Ukraine on Complete General Secondary Education No. 463-IX (16 January 2020). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20 (Accessed: 7 May 2026).

7. Verkhovna Rada of Ukraine (2014). Law of Ukraine on Higher Education No. 1556-VII (1 July 2014). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18 (Accessed: 7 May 2026).

8. Verkhovna Rada of Ukraine (2022). Law of Ukraine on Media No. 2849-IX (13 December 2022). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20 (Accessed: 7 May 2026).

9. Verkhovna Rada of Ukraine (1992). Law of Ukraine on Information No. 2657-XII (2 October 1992). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12 (Accessed: 7 May 2026).

10. Verkhovna Rada of Ukraine (2011). Law of Ukraine on Access to Public Information No. 2939-VI (13 January 2011). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17 (Accessed: 7 May 2026).

11. Verkhovna Rada of Ukraine (2017). Law of Ukraine on the Basic Principles of Ensuring Cybersecurity of Ukraine No. 2163-VIII (5 October 2017). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19 (Accessed: 7 May 2026).

12. Verkhovna Rada of Ukraine (2021). Information Security Strategy of Ukraine, approved by Presidential Decree No. 685/2021 (28 December 2021). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021 (Accessed: 7 May 2026).

Дата надходження 20.04.2026
Дата прийняття 01.05.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

УДК 343.1
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.122-135

О. В. Урода,
аспірант кафедри кримінального права та процесу,
Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова
O. V. Uroda,
Postgraduate Student Department of Criminal Law and Procedure,
Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law
email: advokat.uroda@gmail.com
ORCID 0009-0007-6588-1004

ЗАВДАННЯ ТА ВИДИ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ЗАХИСНИКА НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

TASKS AND TYPES OF PROCEDURAL GUARANTEES OF THE DEFENDER AT THE STAGE OF THE PRE-TRIAL INVESTIGATION

У статті застосовано комплексний підхід, що визначає застосування загальнонаукових і спеціально-наукових методів дослідження. Зокрема, формально-юридичний метод використано для аналізу норм правових актів, що регулюють процесуальні гарантії захисника на стадії досудового розслідування, його права та обов'язки. Системно-структурний метод застосовано для виокремлення основних завдань кримінальних процесуальних гарантій захисника. Для формування висновків і пропозицій також застосовувалися методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції, аналогії.

У результаті дослідження запропоновано завдання процесуальних гарантій захисника на стадії досудового розслідування визначати в створенні належних умов для реалізації захисником професійних прав та обов'язків з метою забезпечення ефективного захисту підозрюваного, обвинуваченого чи іншої особи, яка має право на захист відповідно до КПК України, запобігання неправомірному обмеженню прав захисника, відновлення порушених прав захисника, а також гарантування незалежності та автономності діяльності захисника від будь-якого зовнішнього впливу. У функціональному вимірі процесуальні гарантії захисника на стадії досудового розслідування забезпечують не лише формальну можливість участі захисника в кримінальному провадженні, але й його реальну процесуальну активність, спрямовану на досягнення завдань кримінального судочинства та здійснення справедливого правосуддя. Також запропоновано таку класифікацію процесуальних гарантій діяльності захисника на

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Урода О. В., 2026

стадії досудового розслідування: 1) за джерелом правового регулювання: а) міжнародно-правові гарантії; б) національні гарантії (Конституція України, КПК України, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», підзаконні акти, Правила адвокатської етики); 2) за суб'єктом забезпечення реалізації гарантій: а) судові гарантії (слідчий суддя як гарант дотримання прав захисника й підозрюваного); б) гарантії, що реалізуються органами досудового розслідування (забезпечення участі захисника, надання доступу до матеріалів, належне повідомлення про процесуальні дії); в) гарантії адвокатського самоврядування (рада адвокатів регіону як орган, що захищають права адвокатів); г) власні гарантії адвоката (професійна етика, можливість залучати помічників і стажистів, право звертатися до ЗМІ чи правозахисних організацій у разі порушення його прав); 3) за рівнем дії: а) загальні гарантії (право на правову допомогу, участь захисника з моменту затримання чи повідомлення про підозру); б) спеціальні гарантії (пов'язані з особливостями проведення окремих слідчих дій щодо адвоката, зокрема обшуку в його житлі чи офісі).

Результати дослідження мають не лише теоретичне, а й практичне значення: вони можуть бути використані для вдосконалення кримінального процесуального законодавства, формування єдиної правозастосовної практики та посилення реального захисту прав особи в кримінальному провадженні.

Ключові слова: *гарантії, захисник, адвокат, процесуальні гарантії, досудове розслідування, захист.*

The purpose of the article is to clarify the essence and determine the tasks of criminal procedural guarantees of the defense attorney at the stage of pre-trial investigation, as well as to substantiate their significance.

The main tasks of the study are: 1) to reveal the specifics of the tasks of procedural guarantees at the stage of pre-trial investigation; 2) to determine the types of procedural guarantees of the defense attorney.

To achieve the set goal, a comprehensive approach was applied, which determines the application of general scientific and special scientific research methods. In particular, the formal-legal method was used to analyze the norms of legal acts that regulate the procedural guarantees of the defense attorney at the stage of pre-trial investigation, his rights and obligations. The system-structural method was used to identify the main tasks of criminal procedural guarantees of the defense attorney. The methods of analysis, synthesis, induction, deduction, and analogy were also used to form conclusions and proposals.

As a result of the study, the task of procedural guarantees of a defense attorney at the stage of pre-trial investigation is proposed to be determined in creating appropriate conditions for the defense attorney to exercise professional rights and duties in order to ensure effective protection of a suspect, accused or other person who has the right to protection in accordance with the Code of Criminal Procedure of Ukraine, preventing unlawful restriction of the defense attorney's rights, restoring violated rights of the defense attorney, as well as guaranteeing the independence and autonomy of the defense attorney's activities from any external influence. In the functional dimension, procedural guarantees of a defense attorney at the stage of pre-trial investigation provide not only the formal possibility

of defense attorney participation in criminal proceedings, but also his real procedural activity aimed at achieving the objectives of criminal proceedings and administering fair justice. The following classification of procedural guarantees of defense attorney's activities at the stage of pre-trial investigation is also proposed: 1) by source of legal regulation: a) international-legal guarantees; b) national guarantees (Constitution of Ukraine, Code of Criminal Procedure of Ukraine, Law of Ukraine "On Advocacy and Advocacy", by-laws, Rules of Lawyer Ethics); 2) by the subject of ensuring the implementation of guarantees: a) judicial guarantees (investigating judge as a guarantor of observance of the rights of the defense attorney and the suspect); b) guarantees implemented by pre-trial investigation bodies (ensuring participation of the defense attorney, providing access to materials, proper notification of procedural actions); c) guarantees of lawyer self-government (regional bar council as a body protecting the rights of lawyers); d) the lawyer's own guarantees (professional ethics, the ability to involve assistants and interns, the right to contact the media or human rights organizations in the event of a violation of his rights); 3) by level of action: a) general guarantees (right to legal aid, participation of the defense attorney from the moment of detention or notification of suspicion); b) special guarantees (related to the specifics of conducting individual investigative actions against the lawyer, in particular, a search of his home or office).

The results of the study have not only theoretical, but also practical significance: they can be used to improve criminal procedural legislation, form a unified law enforcement practice, and strengthen the real protection of individual rights in criminal proceedings.

Keywords: *guarantees, defense attorney, lawyer, procedural guarantees, pre-trial investigation, defense.*

Постановка проблеми. Однією з ключових передумов реалізації права на захист у кримінальному провадженні є наявність ефективних процесуальних гарантій діяльності захисника на стадії досудового розслідування. Незважаючи на нормативне закріплення відповідних гарантій у Кримінальному процесуальному кодексі України, на практиці часто виникають випадки їхнього формального або неповного застосування. Стадія досудового розслідування є однією із найважливіших у кримінальному провадженні, оскільки саме на цьому етапі формується доказова база, визначається обсяг процесуальних прав і обов'язків сторін, а також закладаються основи для подальшого судового розгляду. Забезпечення права особи на захист у цей період має першочергове значення, адже будь-які порушення можуть призвести до обмеження прав та свобод підозрюваного, обвинуваченого й, зрештою, до ухвалення незаконного чи несправедливого рішення. У цьому контексті особливу роль відіграють кримінальні процесуальні гарантії захисника, що створюють відповідні умови для ефективної реалізації ним своїх повноважень. Актуальність дослідження обумовлена потребою в удосконаленні механізмів забезпечення процесуальних гарантій захисника на стадії досудового розслідування. Попри закріплення вказаних гарантій у національному законодавстві та міжнародних актах, на практиці досить часто спостерігаються випадки їхнього формального застосування або обмеження. Це ускладнює реалізацію принципу змагальності сторін, знижує рівень довіри до кримінального судочинства та ставить під загрозу дотримання стандартів справедливого судового розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження стали роботи вчених, які присвятили їх вивченню особливостей кримінальних процесуальних гарантій захисника в кримінальному провадженні, а саме: С. Є. Абламський, А. М. Бірюкова, І. М. Бігунець, В. В. Зуєв, М. П. Климчук, О. І. Наливайко, І. О. Нечаєва, О. М. Миколенко, Ю. О. Меліхова, М. М. Погорецький, С. Л. Савицька, О. С. Старенький, О. Г. Яновська тощо. Так, М. М. Погорецький у своєму дисертаційному дослідженні «Кримінальні процесуальні гарантії адвокатської таємниці у досудовому розслідуванні» розглядав теоретичні, правові та праксеологічні засади кримінальних процесуальних гарантій адвокатської таємниці в досудовому розслідуванні, встановив початок виникнення й особливості становлення гарантій адвокатської таємниці в кримінальному процесі західних країн та в міжнародному праві, а також визначив етапи їхнього виникнення та становлення, запропонував класифікацію рішень ЄСПЛ щодо гарантії адвокатської таємниці в кримінальному процесі. В. В. Зуєв у монографії «Кримінальні процесуальні гарантії прав особи при міжнародному співробітництві під час кримінального провадження» приділив увагу комплексній розробці проблеми кримінальних процесуальних гарантій прав особи в процесі міжнародного співробітництва під час кримінального провадження, визначив процесуальну сутність міжнародного співробітництва, систему кримінальних процесуальних гарантій у процесі здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження, навів аргументи на користь того, що така група гарантій є системою, до складу якої входять гарантії прав і свобод особи, а також гарантії, що стосуються організації процесу міжнародного співробітництва, проаналізував підстави оскарження процесуальних рішень, дій і бездіяльності органів державної влади, а також окремих посадових осіб, пов'язаних із міжнародним співробітництвом, наданням міжнародної правої допомоги та екстрадиції в процесі відповідного кримінального провадження. Проте відсутність комплексного дослідження кримінальних процесуальних гарантій захисника на стадії досудового розслідування обумовлює актуальність статті.

Метою статті є з'ясування сутності та визначення завдань кримінальних процесуальних гарантій захисника на стадії досудового розслідування, а також обґрунтування їх значення. Для досягнення поставленої мети передбачається виконання таких завдань: 1) розкрити специфіку завдань процесуальних гарантій на стадії досудового розслідування; 2) визначити види процесуальних гарантій захисника. В умовах сьогодення постає потреба у формулюванні чіткого, комплексного підходу до визначення кримінальних процесуальних гарантій захисника саме на стадії досудового розслідування. Актуальність цієї проблеми зумовлює потребу в її глибокому теоретичному та практичному дослідженні. З огляду на це актуальним є дослідження завдання та видів кримінальних процесуальних гарантій захисника на стадії досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу. Поняття «гарантія» має французьке походження – від терміна «garantie», що означає поруку або умову, яка забезпечує певну дію чи зобов'язання [1, с. 481].

Серед науковців відсутня єдність поглядів щодо сутності кримінальних процесуальних гарантій та їхнього завдання. Зокрема, В. В. Коваленко, Д. П. Письменний, В. В. Рожнова, Д. О. Савицький, О. Ю. Хабло, Л. Д. Удалова вважають, що кримінальні процесуальні гарантії спрямовані на забезпечення ефективного здійснення кримінального провадження й досягнення його основних завдань [2, с. 19; 3, с. 37].

На думку О. М. Миколенка, зміст кримінальних процесуальних гарантій полягає в створенні відповідних умов та передумов, що забезпечують реалізацію прав і законних інтересів учасників кримінального провадження. Їхнє значення встановлюється тим, що вони закріплені в кримінальному процесуальному законі й підлягають обов'язковому виконанню всіма відповідними суб'єктами кримінального процесу. Вчений зазначає, що основними завданнями процесуальних гарантій є охорона й захист суб'єктивних прав та інтересів обвинуваченого й інших учасників судочинства, а також забезпечення дієвості цих прав і можливість їхнього відновлення в разі порушення. Поширення процесуальних гарантій без будь-яких винятків на всіх учасників кримінального провадження дає змогу гарантувати їхні права й законні інтереси на рівні з іншими громадянами [4, с. 217].

О. П. Кучинська вважає, що завданням кримінальних процесуальних гарантій є забезпечення передумов для реалізації завдань кримінального процесу та здійснення справедливого правосуддя [5, с. 13].

Н. Я. Никоненко більш повно розкриває основні завдання кримінальних процесуальних гарантій, а саме пропонує відносити до основних завдань забезпечення реалізації прав учасників кримінального провадження, здійснення правосуддя в кримінальних справах і виконання завдань кримінального судочинства [6, с. 52].

В. М. Трофименко зазначає, що кримінальні процесуальні гарантії мають забезпечувати належне, тобто визначене законом функціонування окремих суспільних і правових інститутів. З огляду на це можна виділити кілька напрямів процесуальної діяльності, спрямованої на охорону та захист прав і законних інтересів учасників кримінального провадження: 1) створення умов для реалізації прав та законних інтересів. Так, ч. 1 ст. 11 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України передбачає, що під час кримінального провадження повинна забезпечуватися повага до людської гідності, прав і свобод кожного; 2) обмеження прав виключно уповноваженими суб'єктами й лише за наявності передбачених законом підстав та у встановленому порядку. Зокрема, ч. 1 ст. 132 КПК України встановлює, що заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються тільки на підставі ухвали слідчого судді або суду, крім випадків, прямо визначених у законі; 3) відшкодування шкоди, завданої порушенням прав і законних інтересів учасників провадження. Відповідно до ч. 3 ст. 11 КПК України кожна особа має право всіма незабороненими законом засобами захищати свою гідність, права, свободи та інтереси, порушені під час кримінального провадження. Водночас ст. 130 КПК України визначає, що шкода, заподіяна незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів досудового розслідування, прокуратури або суду, компенсується державою за рахунок Державного бюджету України у встановленому законом порядку. Крім того, функціональне призначення процесуальних гарантій полягає в забезпеченні реальної процесуальної активності учасників кримінального провадження, що дає їм змогу брати участь у дослідженні фактичних обставин справи та в ухваленні законних процесуальних рішень [7, с. 20].

М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко стверджують, що завдання кримінальних процесуальних гарантій полягає в забезпеченні досягнення завдань кримінального судочинства й охорони прав і законних інтересів суб'єктів, які беруть у ньому участь [8, с. 23].

С. М. Смоков до завдань кримінальних процесуальних гарантій відносить забезпечення інтересів правосуддя та прав, свобод і законних інтересів особи [9, с. 31].

Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. Я. Тацій, О. Г. Шило вбачають завдання кримінальних процесуальних гарантій у забезпеченні виконання завдань кримінального судочинства та наданні можливості учасникам кримінального провадження виконувати свої обов'язки та реалізовувати права [10, с. 21].

Між іншим, В. В. Зуєв визначає гарантії кримінального судочинства як передбачені законом засоби та способи захисту прав, свобод і законних інтересів учасників процесу, спрямовані на реалізацію завдань кримінального провадження. Вчений наголошує, що процесуальні гарантії не потрібно ототожнювати з правовими нормами, адже вони є саме інструментами, закріпленими в нормах КПК України, які забезпечують права учасників кримінального провадження, встановлюють процесуальний порядок і форму здійснення правосуддя. Отже, їхня сутність полягає не у формальному закріпленні в законі, а в конкретних засобах і способах, що гарантують ефективне здійснення кримінального судочинства. Основним завданням процесуальних гарантій є зниження конфліктності у сфері кримінальних правовідносин, адже вони охоплюють найбільш суперечливі ситуації, пов'язані із застосуванням процесуального примусу, який обмежує конституційні права та свободи людини. Це дає змогу зменшити соціальну напругу під час кримінального провадження. Функціональне призначення процесуальних гарантій полягає в забезпеченні законності, правильному застосуванні правових норм, реалізації суб'єктивних прав і правових приписів у сфері кримінального судочинства. Їхнім пріоритетним завданням є надання кожному учаснику процесу (підозрюваному, обвинуваченому, потерпілому, захиснику тощо) реальну можливість скористатися наданими правами. Фактична реалізація цих прав є вагомою умовою об'єктивного й неупередженого розгляду справи, встановлення істини та захисту законних інтересів особи. У цьому контексті процесуальні права постають як особливий різновид гарантій правосуддя, а система кримінальних процесуальних гарантій правосуддя та прав людини має цілісний і взаємопов'язаний характер. Порушення будь-якого її елемента зумовлює не лише обмеження прав окремого учасника, але й негативно позначається на всій системі, знижуючи її ефективність і спотворюючи результати провадження. Крім того, важливо, щоб процесуальні гарантії у функціональному плані забезпечували не лише можливість реалізації особою наданих процесуальних прав, а й сприяли захисту її законних інтересів, які знаходять своє вираження в правових приписах, що підлягають застосуванню [11, с. 22].

Як влучно зауважують Ю. П. Аленіна та Ю. О. Гурджі, теоретична значущість питання публічної природи гарантій прав особи в кримінальному судочинстві зумовлена низкою чинників. По-перше, увагою сучасної теорії держави та права, теорії прав людини, конституційного права й кримінального процесу до становища особи та її інтересів у «системі цінностей» держави, а також переорієнтацією правозастосовної практики на природно-правові засади. По-друге, наявністю запиту законодавчої практики на формування системи гарантій прав особи та механізму їхньої ефективної реалізації в процесі здійснення правосуддя. Аналогічний запит можливий лише за умови, що цінність окремої особи визнається одним із основних державних і суспільних пріоритетів, що

характерно для держав, правова політика яких орієнтована на розбудову правової держави. Правова політика як специфічна форма реалізації державної політики є способом юридичної легітимації та закріплення політичного курсу держави, вираженням волі її офіційних інституцій. Найбільш повно вона реалізується в Конституції України, законах та інших ключових нормативно-правових актах, що визначає нормативно-правовий аспект аналізу джерел публічності гарантій прав особи в кримінальному процесі. Особливе значення тут має конституційне право, зокрема принцип нормативності Конституції України, який охоплює як її конкретні положення, так і закріплені в ній принципи. Нормативність конституційних положень (зокрема, ст. 1 Конституції України) закріплює правові орієнтири та цільові установки для правового регулювання й правозастосування. Зі свого боку нормативність конституційних принципів (зокрема, ст. 3 Конституції України) забезпечує їхній безпосередній вплив на правову систему та визначає їх як конституційно-правові засади, якими повинні керуватися всі органи правотворчості, правозастосування, а також громадяни й інші учасники конституційно-правових відносин [12, с. 31].

Т. Г. Фоміна наголошує, що забезпечення прав та інтересів особи не повинно руйнувати можливостей захисту суспільного інтересу і, навпаки, захист суспільного інтересу не повинен перешкоджати правовій можливості захисту особистого інтересу. Співвідношення гарантій прав особи та гарантій правосуддя не повинно бути орієнтовано на пріоритет однієї з підсистем гарантій. Систематизація кримінальних процесуальних гарантій як свідчення їхньої узгодженості є правовим компромісом інтересів особи та держави у сфері кримінального судочинства. Вчена зауважує, що процесуальні гарантії прав особи та гарантії правосуддя мають різне цільове призначення, проте в сукупності під час системного їхнього розгляду служать виконанню завдань кримінального судочинства. Якщо кримінально-процесуальні гарантії прав особи є сукупністю засобів, які забезпечують права та законні інтереси учасників кримінального судочинства, то кримінально-процесуальні гарантії правосуддя є засобами забезпечення здійснення правосуддя в кримінальних справах [13, с. 186].

В. В. Зборовський також до завдань кримінальних процесуальних гарантій захисника відносить забезпечення інформаційної безпеки адвокатської діяльності та забезпечення наявності свідоцького імунітету захисника. Так, п. 2 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» встановлює заборону вимагати від адвоката, його помічника, стажиста, працівника адвоката, адвокатського бюро чи об’єднання, а також від особи, право якої на заняття адвокатською діяльністю припинено або зупинено, надання інформації, що становить адвокатську таємницю. З цих питань зазначені особи не підлягають допиту, за винятком випадків, коли клієнт, який довірив відповідні відомості, звільнив їх від обов’язку зберігати таємницю в порядку, визначеному законом [14, с. 186].

І. В. Боса виокремлює низку характерних ознак гарантій захисника, крізь призму яких розкриває їхні основні завдання, а саме: 1) політична значущість – процесуальні гарантії захисника є не лише юридичним, а й політичним явищем, оскільки вони відображають рівень законності, дотримання прав людини та є своєрідним індикатором демократичного розвитку держави; 2) загальний характер – наявність гарантій повинна

визнаватися незалежно від конкретних обставин справи, факту порушення прав адвоката чи застосування відповідних засобів захисту його статусу; 3) закріпленість у праві – гарантії повинні мати нормативне закріплення в окремих положеннях або комплексі норм національного законодавства; 4) цільова спрямованість – гарантії покликані забезпечувати реалізацію певного інтересу, захищати його від посягань, а також сприяти усуненню правопорушень та їхніх негативних наслідків; 5) визначеність предмета та спрямованості – гарантії мають чітко окреслений об'єкт і конкретний напрям впливу. Так, процесуальні гарантії захисника становлять складову правового статусу захисника як учасника системи правосуддя та є встановленими або санкціонованими державою на рівні закону способами й умовами здійснення діяльності захисником, що забезпечують повноцінне функціонування, виконання професійних і соціальних завдань інституту адвокатури та гарантують автономність захисника від органів державної влади, місцевого самоврядування та їхніх посадових осіб [15, с. 211].

Особливістю української адвокатури є те, що вона існує недержавним самоврядним інститутом, який опікується захистом професійних прав адвокатів, дотриманням гарантій і належною організацією діяльності адвокатів як захисників, забезпеченням високого рівня професійної підготовки адвокатів і вирішенням питань їхньої дисциплінарної відповідальності. Здійснення адвокатської діяльності неможливе без реальних гарантій незалежності захисників [16, с. 336].

Водночас з урахуванням нинішньої ситуації в країні можна констатувати, що, попри формальне закріплення гарантій, адвокатська спільнота України досі не має можливості повною мірою реалізовувати їх на практиці. Серед найбільш поширених і дотепер залишаються факти ототожнення адвокатів із їхніми клієнтами, спроби перешкодити здійсненню професійної діяльності за рахунок безпідставних звернень про притягнення адвокатів до різних видів відповідальності тощо. У цьому аспекті заслуговує на увагу позиція Р. В. Афанасієва, який пропонує Раді адвокатів України рекомендувати регіональним радам адвокатів реагувати на кожен випадок порушення гарантій через подання інформації до керівництва органу чи посадової особи, яка допустила порушення, інформування прокуратури, а в разі істотних порушень – звернення до компетентних органів із вимогою внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань [17, с. 155].

Уже стало усталеною практикою щорічно представляти адвокатській спільноті та суспільству звіт Національної асоціації адвокатів України щодо порушення прав адвокатів і гарантій адвокатської діяльності. Сприйняття цього документа серед адвокатів є неоднозначним: одні враховують наведені в ньому дані, тоді як інші реагують критично, ставлячи під сумнів як висновки, так і статистичні показники. Частина адвокатів вважає, що реальна кількість випадків порушень прав адвокатів і гарантій їхньої діяльності є значно більшою, проте з різних причин вони не отримали належного реагування з боку правоохоронних органів чи органів адвокатського самоврядування. Водночас усі адвокати одностайні в тому, що роль гарантій є надзвичайно вагомою, адже в політичному, соціальному та психологічному вимірах вказані гарантії символізують визнання, повагу й довіру до професії адвоката [18, с. 285].

Отже, на основі наведених наукових підходів вважаємо, що завдання процесуальних гарантій захисника на стадії досудового розслідування полягає в створенні належних умов для реалізації захисником професійних прав і обов'язків з метою забезпечення ефективного захисту підозрюваного, обвинуваченого чи іншої особи, яка має право на захист відповідно до КПК України, запобігання неправомірному обмеженню прав захисника, відновлення порушених прав захисника, а також гарантування незалежності та автономності діяльності захисника від будь-якого зовнішнього втручання. У функціональному вимірі вказані гарантії забезпечують не лише формальну можливість участі захисника в кримінальному провадженні, але й його реальну процесуальну активність, спрямовану на досягнення завдань кримінального судочинства та здійснення справедливого кримінального судочинства.

Зважаючи на те, що засоби й способи реалізації кримінальних процесуальних гарантій виражаються в правових нормах різної природи, спрямованих на захист прав і законних інтересів учасників кримінального процесу, забезпечення процесуальної діяльності та її організації, вважаємо за доцільне розглянути їх класифікацію.

Так, В. В. Зуєв виокремлює такі критерії класифікації кримінальних процесуальних гарантій: 1) за критерієм функціонального призначення: а) гарантії захисту, які забезпечують охорону прав людини й громадянина в кримінальному провадженні (правові принципи, дефініції, декларації, презумпції та юридичні конструкції, що закріплюють основоположні права в національному законодавстві); б) організаційно-правові гарантії, спрямовані на дотримання вимог процесуального права під час здійснення окремих процесуальних дій; в) гарантії процесуальної діяльності, що забезпечують дотримання встановленої форми кримінального судочинства, сприяють ухваленню законних і справедливих рішень, гарантують реалізацію законних інтересів сторін та держави, їхнє значення важко переоцінити, адже вони мають безпосередній регулятивний вплив, формують права та обов'язки, породжують правові наслідки (норми про юридичну відповідальність, процесуальні процедури тощо); 2) за критерієм сфери дії: а) загальні гарантії, що регламентують порядок кримінального провадження в усіх його формах, визначених законом і міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України; б) спеціальні гарантії, які встановлюють порядок проведення конкретних процесуальних дій. Вчений зауважує, що застосування такої класифікації дає змогу більш детально аналізувати процесуальні гарантії, закріплені в нормативно-правових актах різного рівня. На відміну від системного підходу, який розглядає кримінально-процесуальні гарантії як цілісність взаємопов'язаних правових засобів (у широкому значенні) і санкцій (у вузькому значенні), запропонована класифікація створює можливість виокремити особливості окремих їхніх видів і вибудувати чітку, логічну структуру. Вказана класифікація має універсальний характер і може бути використана, зокрема, для систематизації гарантій захисника на стадії досудового розслідування [19, с. 34].

Зі свого боку О. С. Старенький, з огляду на засади змагальності кримінального провадження, положень теорії кримінального процесуального доказування та враховуючи практичні потреби, вважає за доцільне класифікувати кримінальні процесуальні гарантії захисника на стадії досудового розслідування за такими критеріями: 1) за джерелом нормативного закріплення: а) міжнародні; б) національні; 2) за елементом правового

статусу захисника: а) гарантії, що забезпечують реалізацію прав захисника як суб'єкта доказування; б) гарантії, що гарантують виконання захисником процесуальних обов'язків у цій сфері; 3) за етапом доказування: а) гарантії, що стосуються отримання захисником доказів; б) гарантії, пов'язані з використанням цих доказів для підтвердження правової позиції; 4) за засобом одержання доказів: а) гарантії участі захисника в проведенні слідчих (розшукових) дій; б) гарантії його участі в проведенні негласних слідчих (розшукових) дій; в) гарантії, пов'язані з витребуванням документів; г) гарантії, що стосуються отримання речей і документів; д) гарантії, реалізовані під час опитування учасників провадження та інших осіб; е) гарантії, пов'язані із залученням експерта; 4) за метою проведення процесуальних дій: а) гарантії, що забезпечують одержання доказів; б) гарантії, що гарантують перевірку отриманих доказів; 5) за видом доказів, які може отримувати та використовувати захисник: а) речові докази; б) документи; в) висновки експертів; г) показання; 6) за суб'єктом, який сприяє отриманню доказів захисником: а) прокурор; б) керівник органу досудового розслідування; в) слідчий (детектив); г) слідчий суддя; д) представник ради адвокатів регіону. Наведена класифікація має не лише теоретико-методологічну, а й прикладну цінність, адже є основою для подальшого розвитку теоретичних, правових і праксеологічних засад кримінальних процесуальних гарантій захисника як суб'єкта доказування на стадії досудового розслідування, а також сприяє вдосконаленню нормотворчої та правозастосовної практики, що забезпечує ефективне отримання доказів і їхнього використання для обґрунтування правової позиції захисник [20, с. 68].

О. Г. Яновська в структурі кримінально-процесуальних гарантій виокремлює гарантії-умови та гарантії-засоби. До гарантій-умов учена відносить права й обов'язки захисника, процесуальну форму кримінального провадження та процесуальні санкції, які створюють основу й передумови для їхньої подальшої реалізації. Натомість гарантії-засоби становлять правові форми закріплення таких гарантій, дії учасників процесу, під час яких захисники реалізують свої права та виконують обов'язки, а також діяльність суб'єктів, відповідальних за їхнє впровадження. Отже, гарантії-засоби формують механізм реалізації гарантій-умов. Схожий підхід, на нашу думку, доцільно застосовувати й щодо інших учасників кримінального процесу. Водночас важливим складником залишається чітке дотримання процесуальної форми провадження в кримінальних справах [21, с. 37–39].

Зі свого боку, на думку М. М. Погорецького, під час класифікації кримінальних процесуальних гарантій доцільно виходити з їхнього визначення як передбачених кримінальним процесуальним законом засобів, спрямованих на реалізацію прав і виконання обов'язків учасників кримінального провадження, слідчого судді та суду, забезпечення їхніх законних інтересів, а також на досягнення завдань кримінального провадження. З огляду на це кримінальні процесуальні гарантії доцільно поділяти на такі групи: 1) гарантії, що забезпечують реалізацію прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, слідчого судді й суду; 2) гарантії, спрямовані на належне виконання обов'язків учасниками кримінального провадження, слідчим суддею та судом; 3) гарантії, покликані забезпечити досягнення завдань кримінального провадження. Варто підкреслити, що ці види гарантій мають загальний характер, однак залежно від

виду діяльності, кола суб'єктів, функцій чи стадії кримінального процесу вони можуть конкретизуватися й набувати більшої визначеності. До того ж вчений кримінально-процесуальні гарантії адвокатської таємниці в межах досудового розслідування класифікує за такими критеріями: 1) за суб'єктом нормативного закріплення: а) міжнародні гарантії (передбачені міжнародними актами); б) національні гарантії (визначені КПК України, Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Правилами адвокатської етики); 2) за суб'єктами реалізації гарантій адвокатської таємниці: гарантії, що здійснюються слідчим суддею, керівником органу досудового розслідування, слідчим, прокурором, адвокатом, його помічником і стажистом, особою, яка перебуває в трудових відносинах з адвокатом, особою, стосовно якої припинено чи зупинено право на заняття адвокатською діяльністю, кваліфікаційно-дисциплінарною комісією адвокатури регіону, Радою адвокатів регіону; 3) за суб'єктами, що створюють умови недопущення доступу сторонніх осіб до адвокатської таємниці чи її розголошення: гарантії адвоката, адвокатського бюро та адвокатського об'єднання; 4) за сферою застосування: а) гарантії, що діють під час проведення слідчих (розшукових) дій; б) гарантії, що реалізуються в процесі проведення негласних слідчих (розшукових) дій; в) гарантії, що забезпечуються під час застосування тимчасового доступу до речей і документів [22, с. 123].

Водночас А. М. Бірюкова зауважує, що правові гарантії діяльності адвоката в процесі здійснення захисту можна вирізняти за належністю норм права до Кримінального процесуального кодексу України, Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» тощо. Проте під час адвокатської діяльності зазначені гарантії взаємозв'язані, їх не варто виокремлювати залежно від виду адвокатської діяльності. Нехтування цим призводить до плутанини в нормативному регулюванні гарантій адвокатської діяльності, наприклад, набувши статусу захисника, адвокат не втрачає встановлених законом гарантій адвоката [23, с. 135].

Н. С. Горбань під гарантіями діяльності захисника розуміє гарантії правового характеру, закріплені у відповідних нормативно-правових актах, спрямовані на забезпечення належної реалізації захисником своїх повноважень щодо надання правової допомоги, здійснення захисту та представництва повним обсягом. Вчена зауважує, що вказані гарантії визначені, зокрема, ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», іншими законами, підзаконними актами та міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України, та виокремлює такі групи гарантій: 1) загальні гарантії; 2) гарантії дотримання адвокатської таємниці; 3) особливий порядок притягнення адвоката до юридичної відповідальності; 4) спеціальні правила проведення окремих слідчих дій і заходів забезпечення кримінального провадження стосовно адвоката. Науковці справедливо зауважують, що до структури гарантій входять: права та обов'язки адвокатів, процесуальна форма їхньої реалізації, а також правові санкції, які застосовуються в разі порушення прав адвокатів чи неналежного виконання ними обов'язків. Водночас між усіма складовими гарантій існує тісний взаємозв'язок, від якості якого залежить рівень дотримання прав адвокатів і належність виконання ними професійних функцій. Негативний вплив на окремі елементи гарантій відображається не лише на діяльності адвокатів, а й на ефективності виконання ними своєї суспільної місії [18, с. 285].

Висновки. Отже, завдання процесуальних гарантій захисника на стадії досудового розслідування полягає в створенні належних умов для реалізації захисником професійних прав та обов'язків з метою забезпечення ефективного захисту підозрюваного, обвинуваченого чи іншої особи, яка має право на захист відповідно до КПК України, запобігання неправомірному обмеженню прав захисника, відновлення порушених прав захисника, а також гарантування незалежності та автономності діяльності захисника від будь-якого зовнішнього впливу. У функціональному вимірі процесуальні гарантії захисника на стадії досудового розслідування забезпечують не лише формальну можливість участі захисника в кримінальному провадженні, але й його реальну процесуальну активність, спрямовану на досягнення завдань кримінального судочинства та здійснення справедливого правосуддя. Також пропонуємо таку класифікацію процесуальних гарантій діяльності захисника на стадії досудового розслідування: 1) за джерелом правового регулювання: а) міжнародно-правові гарантії; б) національні гарантії (Конституція України, КПК України, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», підзаконні акти, Правила адвокатської етики); 2) за суб'єктом забезпечення реалізації гарантій: а) судові гарантії (слідчий суддя як гарант дотримання прав захисника й підозрюваного); б) гарантії, що реалізуються органами досудового розслідування (забезпечення участі захисника, надання доступу до матеріалів, належне повідомлення про процесуальні дії); в) гарантії адвокатського самоврядування (рада адвокатів регіону як орган, що захищають права адвокатів); г) власні гарантії адвоката (професійна етика, можливість залучати помічників і стажистів, право звертатися до ЗМІ чи правозахисних організацій у разі порушення його прав); 3) за рівнем дії: а) загальні гарантії (право на правову допомогу, участь захисника з моменту затримання чи повідомлення про підозру); б) спеціальні гарантії (пов'язані з особливостями проведення окремих слідчих дій щодо адвоката, зокрема обшуку в його житлі чи офісі).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Словник української мови / відп. ред. П. П. Доценко, Л. А. Юрчук. Київ : Наукова думка, 1971. 732 с.

2. Кримінальний процес України у питаннях і відповідях : навальний посібник / Л. Д. Удалова, В. В. Рожнова, Д. О. Савицький, О. Ю. Хабло. 3-є вид., перероб. і доповн. К. : Видавець, 2012. 275 с.

3. Кримінальний процес : підручник / ред. : В. В. Коваленко, Л. Д. Удалова, Д. П. Письменний. К. : ЦУЛ, 2013. 544 с.

4. Миколенко О. М. Система кримінальних процесуальних гарантій. *Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі. Другі юридичні читання* : матер. Всеукраїнської дистанційної наук. конф., м. Одеса, 26 квітня 2019 року. Одеса : Фенікс, 2019. С. 217–219.

5. Кучинська О. П., Кучинська О. А. Кримінальний процес України : навч. посіб. Київ : Прецедент, 2005. 202 с.

6. Никоненко М. Я. Кримінально-процесуальні гарантії прав і законних інтересів особи, яка підозрюється у вчиненні злочину : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. К., 2007. 261 с.

7. Трофименко В. М. Кримінально-процесуальні гарантії особистості в стадії судового розгляду : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Х., 2000. 188 с.

8. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України. К. : Либідь, 1999. 536 с.

9. Смоков С. М. Запобіжні заходи та кримінально-процесуальні гарантії їх застосування : навч. посіб. Одеса : ОДУВС, 2015. 134 с.

10. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Х. : Право, 2013. 824 с.

11. Зуєв В. В. Кримінальні процесуальні гарантії прав особи при міжнародному співробітництві під час кримінального провадження : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 220 с.

12. Аленін Ю. Публічна природа гарантій прав особи у кримінальному процесі. *Право України.* 2003. Вип. 4. С. 30–32.

13. Фоміна Т. Г. Дискусійні питання щодо визначення системи кримінально-процесуальних гарантій. *Право і безпека*. 2010. № 5 (37). С. 185–188.

14. Заборовський В. В. Гарантії як засіб забезпечення інформаційної безпеки адвокатської діяльності. *Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення*. С. 32–36.

15. Боса І. В. Гарантії адвокатської діяльності: ознаки та механізм реалізації. *Наукові записки. Серія: Право.* 2023. № 14. С. 210–215.

16. Заяць О. С. Інтенціональний аналіз професійної адвокатської діяльності: філософсько-правовий дискурс : дис. ... д-ра юрид. наук 12.00.12 / Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. Хмельницький, 2022. 540 с.

17. Афанасієв Р. В. Проблеми правового регулювання окремих гарантій адвокатської діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.* 2014. Випуск 24, том 4. С. 151–155.

18. Горбань Н. С. Гарантії адвокатської діяльності: поняття, генеза, значення. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 2. С. 284–289.

19. Зуєв В. В. Кримінальні процесуальні гарантії прав особи при міжнародному співробітництві під час кримінального провадження : монографія. Х. : ТОВ «Оберіг», 2017. 204 с.

20. Старенький О. С. Щодо визначення поняття та видів кримінальних процесуальних гарантій захисника як суб’єкта доказування у досудовому розслідуванні. *Вісник кримінального судочинства.* 2016. № 4. С. 62–72.

21. Яновська О. Г. Правові гарантії діяльності адвоката-захисника в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09. К., 1998. 214 с.

22. Погорецький М. М. Кримінальні процесуальні гарантії адвокатської таємниці у досудовому розслідуванні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ. К., 2015. 238 с.

23. Бірюкова А. М. Гарантії адвокатської діяльності при здійсненні захисту. *Вісник Академії адвокатури України.* 2007. Ч. 3. С. 135–138.

24. Горбань Н. С. Гарантії адвокатської діяльності: поняття, генеза, значення. *Часопис Київського університету права*.2018. № 2. С. 284–289.

Дата надходження 06.03.2026
Дата прийняття 20.03.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

УДК 347.73
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.136-148

Х. О. Цимбалюк,
аспірантка кафедри фінансового права ННІ права,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Kh. O. Tsymbaliuk,
PhD Student Taras Shevchenko National University, Department of Financial Law
email: kristina.tsymbaliuk@gmail.com
ORCID 0009-0002-1648-6300

ЄВРОПЕЙСЬКА ПРАКТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЛЕЖНОЇ РИНКОВОЇ ПОВЕДІНКИ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ ТА ЇЇ АДАПТАЦІЯ В УКРАЇНІ

EUROPEAN PRACTICES FOR ENSURING APPROPRIATE MARKET CONDUCT BY FINANCIAL INSTITUTIONS AND THEIR ADAPTATION IN UKRAINE

Сучасний етап розвитку фінансового сектору характеризується поглибленням глобалізаційних процесів, цифровізацією фінансових послуг, що зумовлює потребу в переосмисленні підходів до державного регулювання фінансових ринків. Після світової фінансової кризи 2007–2008 рр. стало очевидним, що традиційні механізми пруденційного нагляду не забезпечують належного рівня захисту споживачів і не запобігають зловживанням на ринку. У зв'язку із цим у провідних країнах світу, зокрема в державах Європейського Союзу, сформувався окремий напрям регулювання – нагляд за ринковою поведінкою фінансових установ. Водночас в Україні процес становлення ефективної системи регулювання ринкової поведінки перебуває на етапі формування та потребує подальшого вдосконалення. Незважаючи на ухвалення Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» та імплементацію окремих європейських підходів, на практиці залишаються проблеми недостатнього рівня захисту прав споживачів фінансових послуг, низької прозорості діяльності окремих фінансових установ, недосконалості механізмів розкриття інформації та обмеженої ефективності наглядових інструментів. За таких умов особливої актуальності набуває дослідження європейської практики забезпечення належної ринкової поведінки фінансових установ і визначення можливостей її адаптації в Україні.

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Цимбалюк Х. О, 2026

Для досягнення поставленої цілі застосовано комплексний підхід, що визначає застосування загально- та спеціально-наукових методів дослідження. Зокрема, функціональний метод застосовано для визначення функцій суб'єктів, які здійснюють нагляд за ринковою поведінкою в країнах Європейського Союзу. Формально-юридичний метод використано для аналізу норм нормативно-правових актів. Системно-структурний метод застосовано для виокремлення основних особливостей сучасного стану правового регулювання ринкової поведінки. Для формування висновків і пропозицій також застосовувалися методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції, аналогії.

У статті досліджено європейські підходи до регулювання ринкової поведінки фінансових установ і визначено їхні ключові інституційні та правові особливості. Встановлено, що ефективна модель регулювання базується на поєднанні пруденційного, макропруденційного нагляду й нагляду за ринковою поведінкою із пріоритетом захисту прав споживачів. Проаналізовано досвід окремих країн Європейського Союзу щодо організації наглядових органів, механізмів забезпечення прозорості та розвитку конкуренції на фінансовому ринку. Обґрунтовано напрями адаптації європейської практики в Україні, зокрема через удосконалення законодавства, інституційної спроможності регуляторів і впровадження сучасних механізмів нагляду.

Запропоновано кроки для вдосконалення регулювання ринкової поведінки фінансових установ в Україні: а) завершити формування ефективної моделі мегарегулятора для небанківського сектору із чітким розмежуванням повноважень між органами нагляду; б) забезпечити повну гармонізацію законодавства із правом Європейського Союзу, зокрема у сфері захисту прав споживачів і розкриття інформації; в) посилити інституційну спроможність регуляторів через впровадження ризик-орієнтованого підходу та сучасних інструментів нагляду; г) розвивати механізми позасудового врегулювання спорів, зокрема через створення або посилення інституту фінансового омбудсмена; д) підвищувати рівень фінансової грамотності населення та формувати культуру добросовісної поведінки учасників фінансового ринку.

Ключові слова: *ринкова поведінка, регулятор, фінансовий ринок, банківська діяльність, європейські практики, Європейський Союз, європейські фінансові інститути, фінансування, фінансова установа, ринок фінансових послуг.*

The current stage of development in the financial sector is characterised by the deepening of globalisation processes and the digitalisation of financial services, which necessitates a rethinking of approaches to the state regulation of financial markets. Following the global financial crisis of 2007–2008, it became clear that traditional prudential supervision mechanisms do not provide an adequate level of consumer protection and do not prevent market abuse. In this regard, a distinct regulatory focus has emerged in leading countries worldwide, particularly within the European Union: the supervision of financial institutions' market conduct. At the same time, in Ukraine, the process of establishing an effective market conduct regulatory system is still in its formative stages and requires further refinement. Despite the adoption of the Law of Ukraine 'On Financial Services and Financial Companies' and the implementation of certain European approaches, in practice there remain issues such as an insufficient level of protection for the rights of financial services

consumers, low transparency in the activities of certain financial institutions, imperfect disclosure mechanisms, and the limited effectiveness of supervisory tools. In such circumstances, it is particularly relevant to examine European practices for ensuring appropriate market conduct by financial institutions and to identify opportunities for adapting these practices in Ukraine.

The purpose of the article is a comprehensive study of European practices regarding the regulation of appropriate market conduct by financial institutions, identifying its key principles, institutional models and implementation mechanisms, as well as developing evidence-based proposals for adapting these approaches to the conditions of Ukraine's legal system, with a view to enhancing the effectiveness of financial market regulation, strengthening consumer protection and bolstering confidence in the financial system.

To achieve the set objective, a comprehensive approach was adopted, involving the use of both general and specialised research methods. In particular, the functional method was used to identify the functions of the bodies responsible for supervising market behaviour in European Union countries. The formal-legal method was used to analyse the provisions of regulatory legal acts. The systemic-structural method was applied to identify the main features of the current state of legal regulation of market behaviour. Methods of analysis, synthesis, induction, deduction and analogy were also used to formulate conclusions and proposals.

This article examines European approaches to regulating the market conduct of financial institutions and identifies their key institutional and legal features. It is established that an effective regulatory model is based on a combination of prudential, macroprudential and market conduct supervision, with a priority on consumer protection. The article analyses the experience of individual European Union countries regarding the organisation of supervisory bodies, mechanisms for ensuring transparency and the development of competition in the financial market. It outlines directions for adapting European practices in Ukraine, in particular through the improvement of legislation, the institutional capacity of regulators and the introduction of modern supervisory mechanisms.

Steps have been proposed to improve the regulation of market conduct by financial institutions in Ukraine: a) to finalise the development of an effective model for a mega-regulator for the non-banking sector, with a clear division of powers between supervisory authorities; b) ensure full harmonisation of legislation with European Union law, particularly in the areas of consumer protection and disclosure of information; c) strengthen the institutional capacity of regulators through the introduction of a risk-based approach and modern supervisory tools; d) develop mechanisms for the out-of-court settlement of disputes, in particular through the establishment or strengthening of the institution of the financial ombudsman; e) raise the level of financial literacy among the population and foster a culture of good faith conduct among financial market participants.

Keywords: *market conduct, regulator, financing, financial market, banking, European practices, European Union, European financial institutions, financial institution, financial services market.*

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку фінансового сектору характеризується поглибленням глобалізаційних процесів, цифровізацією фінансових послуг, що зумовлює потребу в переосмисленні підходів до державного регулювання фінансових ринків.

Після світової фінансової кризи 2007–2008 рр. стало очевидним, що традиційні механізми пруденційного нагляду не забезпечують належного рівня захисту споживачів і не запобігають зловживанням на ринку. У зв'язку із цим у провідних країнах світу, зокрема в державах Європейського Союзу, сформувався окремий напрям регулювання – нагляд за ринковою поведінкою фінансових установ. Водночас в Україні процес становлення ефективної системи регулювання ринкової поведінки перебуває на етапі формування та потребує подальшого вдосконалення. Незважаючи на ухвалення Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» та імплементацію окремих європейських підходів, на практиці залишаються проблеми недостатнього рівня захисту прав споживачів фінансових послуг, низької прозорості діяльності окремих фінансових установ, недосконалості механізмів розкриття інформації та обмеженої ефективності наглядових інструментів. За таких умов особливої актуальності набуває дослідження європейської практики забезпечення належної ринкової поведінки фінансових установ і визначення можливостей її адаптації в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження стали роботи вчених, які присвятили їх вивченню правового регулювання ринків фінансових послуг, а саме: М. Анісімова, Є. Бондаренко, М. Бурмака, С. Герасимова, М. Глух, Ю. Овдий, В. Нікітенко, О. Сидоренко, М. Шаренко, В. Ящук тощо. Так, Ю. Овдий приділяє увагу міжнародному досвіду регулювання ринкової поведінки та аналізує сучасний стан відповідних механізмів в Україні, акцентуючи на потребі в підвищенні ефективності захисту прав споживачів фінансових послуг. М. Бурмака досліджує питання саморегулювання на фондовому ринку, звертаючи увагу на суперечливість наявних концепцій і важливість адаптації міжнародних стандартів до українських реалій. М. В. Глух і М. Ф. Анісімова розкривають особливості моделей регулювання фінансових ринків у різних країнах та обґрунтовують можливості їхньої імплементації в Україні. Окремі аспекти правового регулювання Fintech-сектору в Європейському Союзі, зокрема на прикладі Бельгії, висвітлено в роботах М. С. Шаренка. Питання доброчесної поведінки фінансових установ і протидії шахрайству досліджує В. Нікітенко.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність значної кількості наукових досліджень у сфері державного регулювання фінансових ринків, низка важливих аспектів забезпечення належної ринкової поведінки фінансових установ залишається недостатньо розробленою, а саме відсутній комплексний підхід до визначення сутності та змісту нагляду за ринковою поведінкою як самостійного напряму регулювання поряд із пруденційним і макропруденційним наглядом, недостатньо дослідженими залишаються питання інституційного розмежування повноважень між регуляторами у сфері поведінкового нагляду, а також ефективності моделей мегарегулятора в умовах трансформації фінансового ринку України.

Метою статті є комплексне дослідження європейської практики забезпечення належної ринкової поведінки фінансових установ, визначення її ключових принципів, інституційних моделей і механізмів реалізації, а також розробки науково обґрунтованих пропозицій щодо адаптації відповідних підходів до умов правової системи України з метою підвищення ефективності регулювання фінансового ринку, посилення захисту прав споживачів і зміцнення довіри до фінансової системи.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Для досягнення поставленої мети у статті визначено такі завдання: проаналізувати теоретичні підходи до сутності та змісту регулювання ринкової поведінки фінансових установ, охарактеризувати основні моделі та інституційні механізми забезпечення належної ринкової поведінки в країнах Європейського Союзу, дослідити особливості діяльності ключових регуляторів у цій сфері та їхні повноваження, сформулювати практичні рекомендації щодо вдосконалення регулювання ринку фінансових послуг.

Виклад основного матеріалу. Після фінансової кризи у 2007–2008 рр. відбулися суттєві зміни в підходах до правового регулювання фінансового сектору. Державні органи різних країн зосередили зусилля на виявленні причин кризи та усуненні прогалин у регуляторному середовищі фінансових ринків. Це зумовило запуск масштабних реформ, а також активізацію міжнародної співпраці, спрямованої на вдосконалення механізмів управління ризиками, насамперед системного характеру.

У зв'язку із цим суттєво зросла увага до ще одного напряму регулювання фінансового ринку, а саме забезпечення належної ринкової поведінки фінансових установ. На глобальному рівні відсутнє уніфіковане визначення вказаного поняття, у різних правових системах використовуються такі терміни, як «регулювання ділової поведінки» (conduct of business regulation), «нагляд за ринковою поведінкою» (market conduct regulation) або «регулювання роздрібного сегмента» (retail regulation). Водночас, незалежно від термінології, базовими елементами такого регулювання є забезпечення прозорості діяльності фінансових установ, підтримання цілісності фінансового ринку, встановлення правил продажу фінансових послуг, а також ефективні механізми вирішення спорів між учасниками ринку та споживачами. Так, у структурі державного регулювання фінансового ринку будь-якої країни зазвичай виокремлюють три ключові напрями: 1) пруденційний (мікропруденційний) нагляд, який передбачає систематичне оцінювання фінансового стану установ, результативності їх діяльності, якості управління, а також дотримання встановлених нормативів та інших показників, спрямованих на обмеження ризиків, пов'язаних із фінансовими операціями; 2) забезпечення фінансової стабільності – забезпечення виникненню та накопиченню ризиків і посилення стійкості фінансового сектору; 3) регулювання ринкової поведінки учасників фінансового ринку – забезпечення цілісності ринку, розвиток конкуренції, захист прав споживачів та інвесторів [1].

В умовах сьогодення потрібно звернути увагу на моделі організації забезпечення належної ринкової поведінки фінансових установ у провідних державах Європи. Такі моделі доцільно розглядати як автономні та завершені системи регулювання сфери фінансових послуг, навіть поза межами впливу інструментів, передбачених правом Європейського Союзу. До найбільш показових прикладів належать Франція, Німеччина та Велика Британія, Бельгія, Нідерланди та Іспанія [2, с. 11].

Наприклад, Франція є взірцем ефективного впровадження механізмів колективного інвестування. Вагому роль у становленні відповідної системи відіграє національний регулятор – Відомство з фінансових ринків (Autorité des marchés financiers, AMF), який здійснює контроль за функціонуванням ринку фінансових послуг, діяльністю бірж, забезпечує належний рівень розкриття корпоративної інформації та належну ринкову поведінку фінансових установ. Потрібно врахувати повноваження вказаного органу, що

не охоплюють банківський і страховий сектори. Однією із ключових функцій Відомства з фінансових ринків є регулювання діяльності професійних учасників фінансового ринку, що свідчить про застосування Францією моделі спеціалізованого нагляду [3].

Заслуговує на увагу законодавство Великої Британії, яке є унікальним прикладом поєднання традицій загального права із елементами континентальної правової системи, сформованими внаслідок міжнародної співпраці та імплементації норм Європейського Союзу. Комплексне регулювання фінансового ринку забезпечується на підставі акта Про фінансові ринки і послуги ринків, який закріплює функціонування єдиного регулятора для більшості сегментів фінансового ринку (за винятком банківського сектору) – Управління з питань фінансової поведінки (Financial Conduct Authority), що діє в структурі казначейських органів. Суттєвою перевагою британської моделі є наявність спеціалізованого органу, спрямованого на захист прав споживачів фінансових послуг – Служба фінансового омбудсмена, який розглядає скарги клієнтів фінансових установ і забезпечує позасудове врегулювання спорів. Діяльність Служби фінансового омбудсмена спрямована на забезпечення ефективного врегулювання спорів між споживачами та постачальниками фінансових послуг. Вказаний орган функціонує як незалежний арбітр, водночас звернення до нього є безоплатним для громадян. До його компетенції належить розгляд широкого спектра питань – від страхових та іпотечних відносин до банківського обслуговування й інвестиційної діяльності [4, с. 42].

Однією із пріоритетних цілей Управління з питань фінансової поведінки є забезпечення ефективного функціонування фінансових ринків. До його основних завдань належать підтримання цілісності фінансової системи, розвиток конкуренції та захист прав споживачів. У межах забезпечення цілісності ринку Управління з питань фінансової поведінки здійснює нагляд за поведінкою учасників, регулює ринок цінних паперів, встановлює стандарти ділової поведінки й протидіє зловживанням, зокрема поширенню недостовірної інформації та використанню інсайдерських даних. Також значна увага приділяється внутрішнім системам контролю фінансових установ і запобіганню фінансовим правопорушенням. У сфері розвитку конкуренції регулятор забезпечує доступ споживачів до якісної інформації, запобігає антиконкурентним практикам, сприяє входженню нових учасників на ринок і підтримує фінансові інновації. У сфері захисту споживачів регулятор контролює відповідність фінансових установ встановленим стандартам, орієнтує їх діяльність на інтереси клієнтів і забезпечує належне інформування щодо фінансових продуктів, а також процедур захисту прав і подання скарг [5].

Значний інтерес в аспекті забезпечення належної ринкової поведінки становить і досвід Німеччини, де тривалий час застосовувалася інституційна модель регулювання фінансового ринку. Історично нагляд за окремими сегментами – банківським, страховим і ринком цінних паперів, здійснювали різні спеціалізовані федеральні органи. Однак 2002 року їх було об’єднано в єдиний наглядовий орган – Федеральне агентство фінансового нагляду. Зазначене агентство здійснює комплексний контроль за фінансовим ринком, охоплюючи ліцензування професійної діяльності, застосування санкцій, анулювання ліцензій, а також видачу обов’язкових до виконання приписів з метою запобігання або усунення порушень законодавства. Водночас контроль за діяльністю бірж покладено на регуляторні органи федеральних земель [6, с. 76].

Правове регулювання ринкової поведінки фінансових установ у державах-членах Європейського Союзу базується на директивах, регламентах, резолюціях та інших актах Європейського Союзу. Проте кожна країна додатково формує власну нормативну базу, деталізуючи правила функціонування Fintech-сектору, створюючи спеціалізовані органи нагляду або розширюючи повноваження вже наявних. Водночас національне законодавство підлягає обов'язковій гармонізації з правом Європейського Союзу і не може йому суперечити. У Бельгії регулювання ринкової поведінки фінансових установ здійснюється як на рівні актів Європейського Союзу, так і через національні нормативно-правові акти, зокрема Кодекс економічного права, спеціальні закони щодо платіжних установ, електронних грошей та обмеження обігу віртуальних активів. Ключовими органами нагляду є Національний банк Королівства Бельгія (NBB) та Управління з фінансових послуг і ринків (Financial Services and Markets Authority, FSMA). Національний банк Королівства Бельгія здійснює комплексний пруденційний нагляд за фінансовими установами, включно із банками, страховими компаніями та платіжними організаціями, тоді як Управління з фінансових послуг і ринків контролює поведінку учасників ринку, діяльність посередників, інвестиційних компаній і дотримання правил надання фінансових послуг. Додаткові функції у сфері нагляду виконують спеціалізовані органи, зокрема Федеральна державна служба економіки, яка відповідає за контроль платіжних послуг і протидію відмиванню коштів. Управління з фінансових послуг і ринків здійснює контроль за фінансовими ринками та розкриттям інформації, забезпечуючи її повноту, своєчасність і рівний доступ для всіх акціонерів. Важливим напрямом є також нагляд за дотриманням стандартів ділової поведінки: фінансові установи зобов'язані діяти в інтересах клієнтів, надавати достовірну інформацію, уникати конфліктів інтересів і пропонувати продукти, що відповідають ризиковому профілю споживачів. Окрему увагу Управління з фінансових послуг і ринків приділяє контролю за фінансовими продуктами та послугами, зокрема їх зрозумілості, прозорості та відповідності законодавству, а також перевіряє рекламні матеріали й умови їхнього надання. Крім того, орган здійснює нагляд за широким колом небанківських фінансових установ, охоплюючи посередників, кредитні та інвестиційні компанії. До повноважень регулятора також належить контроль у сфері додаткового пенсійного забезпечення та участь у підвищенні фінансової грамотності населення, що розглядається як важливий інструмент зміцнення довіри до фінансової системи [7, с. 373].

Особливу увагу потрібно звернути на підхід до регулювання ринкової поведінки фінансових установ в Іспанії, адже в цій державі економіка набула ринкового характеру однією з останніх у Західній Європі. Іспанія належить до середньорозвинених країн Європейського Союзу. Банківський сектор контролюється Центральним банком, ринок цінних паперів – Комісією з цінних паперів та бірж, а страхування й пенсійні фонди перебувають під наглядом Генерального директората зі страхування та пенсійних фондів. Зокрема, Комісія з цінних паперів та бірж виконує функції наглядового й інспекційного органу щодо професійних учасників ринку, включно із інститутами колективного інвестування, брокерськими структурами та компаніями з управління активами. Водночас іспанське законодавство допускає створення фінансових конгломератів, а банківські установи можуть поєднувати комерційну та інвестиційну діяльність, що свідчить про поєднання інституційного й консолідованого підходів до регулювання [6, с. 76–77].

Нідерланди активно впроваджують сучасні регуляторні механізми щодо регулювання ринкової поведінки фінансових установ. Важливим кроком стало ухвалення Ордонансу «Про регулювання фінансових ринків», який визначив нову модель нагляду. Згідно з цією моделлю пруденційний нагляд за всіма сегментами фінансового ринку здійснює Центральний банк Нідерландів, тоді як поведінковий нагляд і регулювання ринків покладено на незалежний від Центрального банку Нідерландів орган – Службу з фінансових ринків (Autoriteit Financiële Markten (AFM) [8, с. 88–89].

Місія Служби з фінансових ринків у Нідерландах реалізується через досягнення трьох ключових стратегічних цілей: 1) регулятор сприяє добросовісному та справедливому наданню фінансових послуг, а саме Служба з фінансових ринків здійснює нагляд за діяльністю фінансових установ у сферах заощаджень, кредитування, інвестування та страхування, приділяючи особливу увагу якості продуктів і етичним стандартам поведінки. Це створює умови для прийняття споживачами та інвесторами обґрунтованих рішень на основі прозорої інформації; 2) забезпечення ефективного та чесного функціонування ринків капіталу, а саме Служба з фінансових ринків контролює своєчасність і достовірність розкриття інформації компаніями, а також якість роботи аудиторів, що сприяє підвищенню довіри інвесторів і стабільності ринкового середовища; 3) діяльність Служби з фінансових ринків спрямована на підтримання стабільності фінансової системи, зокрема у взаємодії з центральним банком, через забезпечення прозорості та контрольованості ризиків [1].

Так, М. В. Глух, М. Ф. Анісімова наголошують, що відокремлені від регуляторного органу з фінансових ринків і операційно самостійні структури, компенсаційні фонди та схеми функціонують в Австрії, Бельгії, Великій Британії, Німеччині, Ірландії, Італії, Люксембурзі, Іспанії, Фінляндії, Франції та Швеції. Проте у вказаних державах є відповідний орган державної влади – регулятор фінансового ринку, з яким компенсаційний фонд погоджує свої правила та основні дії. До того ж за найменшим ступенем самостійності, яким володіють компенсаційні схеми в Бельгії, Франції, Швеції, вони здійснюють тісні інформаційні контакти з регулятором фінансового ринку. В Австрії, Великій Британії, Данії, Німеччині, Ірландії, Іспанії й Фінляндії компенсаційні схеми підпорядковані державному регуляторному органу як особливому суб'єкту фінансового ринку. Науковці акцентують увагу, що сучасні трансформації в глобальній фінансовій системі зумовлюють відповідні зміни в підходах до регулювання ринкової поведінки фінансових установ. Подальша еволюція фінансових ринків як у державах Європейського Союзу, так і в інших країнах, зокрема в Україні, значною мірою визначатиметься впливом глобалізаційних процесів, які поряд із новими можливостями несуть ризики фінансової нестабільності. У цьому контексті доцільним видається впровадження в Україні моделі державного регулювання, що передбачає створення єдиного наглядового органу для небанківського сегмента фінансового ринку – мегарегулятора, під час збереження за Національним банком України функцій регулятора банківської системи. Такий підхід може сприяти підвищенню ефективності нагляду та узгодженості регуляторної політики [9, с. 116].

Починаючи з 2019–2020 рр., ринок фінансових послуг поступово трансформується в напрямі моделі розвитку, що акцентує увагу на підвищенні рівня захисту персональних даних і стимулюванні добросовісної поведінки учасників ринку. Такий підхід до

регулювання орієнтований насамперед на більш ефективне виявлення та прогнозування ризиків. У межах Європейського Союзу розвиток фінансового сектору супроводжується посиленням вимог до регуляторної звітності, які були суттєво розширені після глобальної фінансово-економічної кризи з метою контролю системних ризиків і змін у поведінці учасників ринку. Важливим елементом є також впровадження концепції відкритого банкінгу, що сприяє підвищенню конкуренції та інноваційності у фінансовій сфері. Функціонування європейських фінансових інститутів значною мірою визначається нормами щодо захисту персональних даних, а також положеннями директив, що регулюють ринки фінансових інструментів і сферу платіжних послуг [10, с. 250].

Серед ключових індикаторів надійності функціонування учасників ринку фінансових послуг для України порівняно новим є критерій дотримання принципів належної ринкової поведінки фінансових установ. В. Нікітенко під поняттям «ринкова поведінка» пропонує визначати такий спосіб здійснення діяльності, який ґрунтується на відкритості та прозорості, наявності бездоганної ділової репутації власників і керівництва, дотриманні стандартів доброчесності, забезпеченні справедливого ставлення до клієнтів, підтриманні чесної конкуренції, а також запобіганні шахрайству та іншим видам протиправної діяльності. Важливим елементом є також належна внутрішня організація фінансової установи, що передбачає ефективні механізми контролю за дотриманням встановлених правил. Крім того, належна ринкова поведінка передбачає неухильне виконання вимог законодавства у сфері захисту прав споживачів фінансових послуг. Запровадження та здійснення нагляду за поведінкою учасників фінансового ринку сприяє його стабільному та збалансованому розвитку, забезпечує формування добросовісного конкурентного середовища, підвищує рівень захисту споживачів від недобросовісних практик і шахрайства, а також мінімізує ризики зловживання домінантним становищем. Водночас це створює передумови для розвитку інновацій та появи нових фінансових продуктів і послуг [11, с. 80].

Щодо адаптації європейської практики забезпечення належної ринкової поведінки фінансових установ в Україні, то доцільно звернути увагу на ухвалення оновленої Стратегії розвитку фінансового сектору України, опублікованої на вебсайті Національного банку України 11 серпня 2025 року (далі – Стратегія), спрямованої насамперед на задоволення потреб споживачів фінансових послуг, які повинні перебувати в центрі уваги всіх суб'єктів фінансового ринку. Так, для досягнення візії та виконання цілей Стратегії відповідальні установи реалізовуватимуть ініціативи та заходи. З метою досягнення макроекономічної стабільності в Україні як під час спротиву російській агресії, так і подальшого відновлення країни впроваджуватимуться такі заходи, як розвиток регулювання та нагляду за ринковою поведінкою учасників ринку фінансових послуг, за виконання яких відповідальні Національний банк України (далі – НБУ) та Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (далі – НКЦПФР) [12].

Також з метою адаптації практики регулювання ринкової поведінки фінансових установ в Україні було ухвалено Закон України від 14.12.2021 № 1953-IX «Про фінансові послуги та фінансові компанії». В пояснювальній записці до проєкту цього Закону зазначено, що законопроєктом запропоновано: а) запровадити сучасні принципи пруденційного нагляду та нагляду за ринковою поведінкою; б) підвищити захист прав

споживачів фінансових послуг через зростання їхньої обізнаності із фінансовими послугами, які їм надаються; в) запровадити нагляд Регулятора за ринковою поведінкою надавачів фінансових послуг, що також запобігатиме недобросовісній конкуренції та проявам шахрайства на ринку фінансових послуг; г) визначити нагляд за ринковою поведінкою як механізму контролю якісних показників діяльності надавача фінансових послуг, зокрема в частині дотримання вимог щодо захисту прав споживачів. Ухвалення законопроєкту забезпечило запровадження якісно нової моделі регулювання діяльності з надання фінансових послуг, яка враховує положення директив Європейського Союзу, найкращі світові практики регулювання та нагляду на ринках фінансових послуг з урахуванням особливостей вітчизняного ринку, а саме в частині вдосконалення вимог до ліцензування, оцінювання платоспроможності й ліквідності, корпоративного управління та системи управління ризиками фінансових установ, застосування НБУ ризик-орієнтованого й пропорційного підходів як під час здійснення пруденційного нагляду, так і нагляду за ринковою поведінкою [13].

Так, відповідно до пункту 50 статті 1 Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» визначено, що ринкова поведінка – це дотримання надавачем фінансових або супровідних послуг встановлених законодавством критеріїв і вимог у спосіб, який гарантує захист прав споживачів, розкриття та прозорість інформації, бездоганну ділову репутацію власників, керівників, добросовісну конкуренцію стосовно інших надавачів фінансових або супровідних послуг, а також належну внутрішню організацію, яка забезпечує контроль за дотриманням таких стандартів діяльності [14].

Згідно із статтею 25 Закону України «Про фінансові послуги та фінансові компанії» нагляд за ринковою поведінкою є одним із ключових напрямів діяльності Регулятора (НБУ та НКЦПФР) і спрямований на забезпечення захисту прав і законних інтересів клієнтів, охоплюючи споживачів фінансових послуг, а також самих надавачів таких послуг. Реалізація вказаного напряму має на меті підвищення ефективності функціонування ринку фінансових послуг, забезпечення прозорості й відкритості його діяльності, формування конкурентного середовища та зміцнення довіри до фінансової системи загалом. Особливістю здійснення такого нагляду є визначення моменту початку адміністративного провадження, яким вважається дата оформлення Регулятором відповідного документа, у якому зафіксовано обставини, що можуть слугувати підставою для ухвалення індивідуального акта щодо піднаглядного суб'єкта. Види таких документів встановлюються нормативно-правовими актами Регулятора. Сфера наглядової діяльності охоплює широкий спектр питань, зокрема дотримання встановлених стандартів і правил надання фінансових та супровідних послуг, включно із забезпеченням їхньої доступності для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп. Значна увага приділяється захисту прав клієнтів, контролю за належним інформуванням споживачів, зокрема щодо реклами фінансових продуктів, способів їх просування та реалізації, а також процедур розкриття інформації на всіх етапах взаємодії з клієнтом. Крім того, нагляд спрямований на забезпечення прозорості функціонування фінансового ринку, охоплюючи розкриття структури власності фінансових установ, оцінювання ділової репутації їхніх власників і керівництва, а також перевірку відповідності кваліфікаційним вимогам. До предмета контролю також належить діяльність саморегулювальних організацій і запобігання зловживанням на ринку,

включно із маніпулюванням, використанням інсайдерської інформації та виникненням конфліктів інтересів. Важливою складовою нагляду за ринковою поведінкою є контроль за дотриманням законодавства у сфері захисту прав споживачів фінансових послуг. У межах цієї функції Регулятор розглядає звернення громадян, вимагає від фінансових установ усунення виявлених порушень, здійснює контроль за дотриманням вимог до реклами та поширення інформації, а також застосовує відповідні заходи впливу, включно із санкціями щодо порушників. Крім того, Регулятор проводить перевірки діяльності надавачів фінансових послуг, узагальнює практику застосування законодавства у сфері захисту прав споживачів, оприлюднює типові порушення та рекомендації щодо їхнього недопущення, а також здійснює інформаційно-роз'яснювальну роботу, спрямовану на підвищення рівня фінансової грамотності населення [14].

Як слушно зауважує Ю. Овдий, ефективність регулювання ринкової поведінки забезпечується лише за умови комплексного поєднання трьох ключових складових: 1) наявності належної нормативно-правової бази та інституцій, уповноважених контролювати її дотримання; 2) сформованої культури ведення бізнесу у сфері фінансових послуг, що ґрунтується на доброчесних практиках і відповідальній поведінці учасників ринку; 3) достатнього рівня довіри та відповідних очікувань з боку споживачів. Впровадження прозорого й ефективного механізму регулювання фінансових послуг передбачено положеннями Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, яка визначає обов'язок України імплементувати низку актів Європейського Союзу, що регулюють питання ринкової поведінки учасників фінансового сектору. Загалом функціонування фінансових ринків значною мірою залежить від рівня довіри між споживачами та фінансовими установами. Її зниження може бути зумовлене використанням недобросовісних практик окремими компаніями або недостатньою ефективністю механізмів захисту прав клієнтів. У зв'язку із цим запровадження в Україні повноцінного регулювання ринкової поведінки сприятиме зміцненню довіри до фінансової системи, удосконаленню корпоративного управління та підвищенню стабільності й надійності діяльності надавачів фінансових послуг [14].

Висновки. Європейська практика регулювання ринкової поведінки фінансових установ характеризується низкою спільних ознак. По-перше, для більшості країн Європейського Союзу притаманним є поєднання пруденційного, макропруденційного нагляду та нагляду за ринковою поведінкою як трьох взаємодоповнювальних напрямів регулювання. По-друге, спостерігається функціонування спеціалізованих або змішаних моделей регуляторів, де поведінковий нагляд часто відокремлений від пруденційного. По-третє, ключовим пріоритетом є захист прав споживачів фінансових послуг і забезпечення прозорості діяльності фінансових установ. По-четверте, регулювання ґрунтується на гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу та імплементації відповідних директив і регламентів. По-п'яте, важливою складовою є розвиток фінансової культури, довіри та впровадження етичних стандартів поведінки учасників ринку. З урахуванням європейського досвіду доцільно запропонувати такі кроки для вдосконалення регулювання ринкової поведінки фінансових установ в Україні: а) завершити формування ефективної моделі мегарегулятора для небанківського сектору із чітким розмежуванням повноважень між органами нагляду; б) забезпечити

повну гармонізацію законодавства із правом Європейського Союзу, зокрема у сфері захисту прав споживачів та розкриття інформації; в) посилити інституційну спроможність регуляторів через впровадження ризик-орієнтованого підходу та сучасних інструментів нагляду; г) розвивати механізми позасудового врегулювання спорів, зокрема через створення або посилення інституту фінансового омбудсмена; д) підвищувати рівень фінансової грамотності населення та формувати культуру добросовісної поведінки учасників фінансового ринку.

Отже, адаптація європейської моделі регулювання ринкової поведінки в Україні має здійснюватися комплексно, із поєднанням інституційних реформ, удосконаленням законодавства й формуванням довіри між державою, фінансовими установами та споживачами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Овдий Ю. Регулювання ринкової поведінки учасників фінансового ринку: міжнародний досвід та поточний стан в Україні. URL : http://uul.com.ua/2020/regulyuvannya-rynkovoyi-povedinky-uchasnykiv-finansovogorynku-mizhnarodnyj-dosvid-ta-potochnyj-stan-v-ukrayini/

2. Бурмака М. Саморегулювання на фондовому ринку: суперечливість концепцій та адаптація міжнародних стандартів в Україні. *Ринок цінних паперів України.* 2007. № 11–12. С. 11–18.

3. Сидоренко О. В. Формування дієвої системи регулювання як фактор формування ефективного біржового ринку. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2011. № 11. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2011_11_10

4. Герасимова С. В. Механізми державного регулювання ринку фінансових послуг. *Банківська справа.* 2005. № 6. С. 42–46.

5. Управління з питань фінансової поведінки (FCA): повний огляд. URL : https://proxyelite.info/uk/glossary/fca-financial-conduct-authority/

6. Бондаренко Є. П. Механізм регулювання ринку фінансових послуг України : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.08 / ДВНЗ «Укр. акад. банк. справи Нац. банку України». Суми, 2011. 236 с.

7. Шаренко М. С. Правове регулювання Fintech у Королівстві Бельгія. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2024. Том 2 (83). С. 371–375. DOI : https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.2.55

8. Ящук В. В. Розвиток системи регулювання ринків фінансових послуг у зарубіжних країнах. *Наукові праці НДФІ.* 2009. № 4. С. 84–90.

9. Глух М. В., Анісімова М. Ф. Зарубіжний досвід нормативно-правового регулювання ринків фінансових послуг. *Ірпінський юридичний часопис*. 2022. № 1 (8). С. 108–117. DOI : https://doi.org/10.33244/2617-4154-1(8)-2022-108-117

10. Янсіті М., Лахані К. Конкуренція за доби штучного інтелекту ; пер. з англ. Ю. Григоренко. Київ : BookChef, 2021. 304 с.

11. Нікітенко В. Протидія шахрайству у банківській сфері. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право.* 2022. № 1. С. 76–85. DOI : https://doi.org/10.31617/zt.knute.2022(120)07

12. Стратегія розвитку фінансового сектору України (оновлено). URL : https://bank.gov.ua/ua/news/all/strategiya-rozvitku-finansovogo-sektoru-ukrayini

13. Пояснювальна записка до проєкту Закону «Про фінансові послуги та фінансові компанії» URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71092

14. Про фінансові послуги та фінансові компанії : Закон України від 14.12.2021 № 1953-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1953-20#Text

Дата надходження 01.05.2026
Дата прийняття 12.05.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

Теорія та історія держави і права

УДК 340.130(477)
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.149-157

О. М. Бодунова,
доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри правничої лінгвістики,
Державний податковий університет
O. M. Bodunova,
Doctor of Law Sciences, Docent, Professor of the Department of Legal Linguistics
of the Educational and Scientific Institute of Law,
State Tax University
email: olesalasuk@gmail.com
ORCID 0000-0001-9179-5985

ПРАВОТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

LAW-MAKING ACTIVITY IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF TRANSFORMATION OF THE LEGAL SYSTEM

Метою дослідження є теоретико-правовий аналіз правотворчої діяльності в Україні в умовах трансформації правової системи, визначення її сутності, змісту та особливостей нормативного регулювання відповідно до Закону України «Про правотворчу діяльність», а також обґрунтування напрямів її вдосконалення.

Зазначено, що актуальність дослідження зумовлена глибокими трансформаційними процесами, що відбуваються в правовій системі України в умовах воєнного стану, євроінтеграційного курсу та цифровізації суспільних відносин. У цих умовах зростає значення правотворчої діяльності як ключового інструменту формування зрозумілого й ефективного законодавства. Водночас наявні проблеми, зокрема нормативна фрагментарність, колізії та недостатня узгодженість нормативно-правових актів обумовлюють потребу в науковому осмисленні правотворчого процесу та пошуку способів його вдосконалення.

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Бодунова О. М., 2026

У процесі дослідження використано загальнонаукові та спеціально-юридичні методи, зокрема: діалектичний – для аналізу розвитку правотворчої діяльності; системно-структурний – для визначення її елементів і стадій; формально-юридичний – для дослідження норм законодавства; порівняльно-правовий – для зіставлення наукових підходів і нормативного регулювання; логіко-юридичний – для узагальнення отриманих результатів.

У дослідженні розкрито співвідношення понять «правова діяльність» і «юридична діяльність», визначено місце правотворчої діяльності в системі юридичної діяльності. Проаналізовано нормативне закріплення правотворчої діяльності в Україні, зокрема відповідно до Закону України «Про правотворчу діяльність», окреслено її зміст, стадії та принципи. Виявлено проблеми сучасної правотворчості, а саме недостатню системність, наявність колізій і прогалин у законодавстві, а також вплив трансформаційних процесів на її ефективність.

Обґрунтовано, що правотворча діяльність є ключовим інструментом формування зрозумілого законодавства та забезпечення належного правопорядку. Встановлено, що підвищення ефективності правотворчості потребує вдосконалення процесу її реалізації, посилення наукового обґрунтування нормативно-правових актів, забезпечення їхньої узгодженості та стабільності, а також врахування сучасних викликів, зокрема євроінтеграційних процесів і цифровізації.

Ключові слова: *правотворча діяльність, юридична діяльність, правова діяльність, правотворчий процес, нормативно-правові акти, законодавство, законотворчість, підзаконна правотворчість, правова система, трансформація, якість законодавства, правопорядок, верховенство права.*

The aim of the study is to conduct a theoretical and legal analysis of law-making activities in Ukraine against the backdrop of the transformation of the legal system, to define their essence, content and specific features of regulatory control in accordance with the Law of Ukraine 'On Law-Making Activities', and to propose directions for their improvement.

It is noted that the relevance of the study stems from the profound transformational processes taking place in Ukraine's legal system amidst martial law, the course towards European integration and the digitalisation of social relations. In these circumstances, the importance of law-making activities as a key instrument for shaping comprehensible and effective legislation is growing. At the same time, existing problems, in particular regulatory fragmentation, conflicts and insufficient coordination of regulatory acts, necessitate a scientific understanding of the law-making process and the search for ways to improve it.

The study employs general scientific and specialised legal methods, in particular: dialectical – for analysing the development of law-making activity; systemic-structural – for identifying its elements and stages; formal-legal – for examining legislative provisions; comparative-legal – for comparing scientific approaches and regulatory frameworks; logical-legal – for generalising the results obtained.

The study examines the relationship between the concepts of 'legal activity' and 'juridical activity', and defines the role of law-making activity within the system of juridical activity. It analyses the legal framework governing law-making activity in Ukraine, in particular as set

out in the Law of Ukraine 'On Law-Making Activity', and outlines its content, stages and principles. The problems of contemporary law-making are identified, in particular a lack of systematic approach, the presence of conflicts and gaps in legislation, as well as the impact of transformational processes on its effectiveness.

It is argued that law-making activity is a key instrument for the formation of comprehensible legislation and the assurance of proper rule of law. It has been established that improving the effectiveness of law-making requires refining the process of its implementation, strengthening the scientific basis of regulatory legal acts, ensuring their consistency and stability, as well as taking into account contemporary challenges, in particular European integration processes and digitalisation.

Keywords: *law-making activity, legal activity, legal work, law-making process, regulatory acts, legislation, law-making, subordinate law-making, legal system, transformation, quality of legislation, rule of law, supremacy of law.*

Постановка проблеми. Правотворча діяльність в Україні в сучасних умовах набуває особливого значення у зв'язку з глибокими трансформаційними процесами, що охоплюють правову систему держави. Вплив воєнного стану, євроінтеграційного курсу, потреба в адаптації національного законодавства до acquis Європейського Союзу, а також стрімка цифровізація суспільних відносин зумовлюють підвищені вимоги до якості, системності й ефективності правотворчості.

Водночас практика правотворчої діяльності в Україні характеризується низкою проблем, серед яких нормативна надмірність, фрагментарність правового регулювання, наявність колізій і прогалин у законодавстві, а також недостатній рівень наукового обґрунтування окремих нормативно-правових актів. Це негативно впливає на стабільність правової системи, ускладнює правозастосування та знижує рівень довіри до державних інститутів.

Особливої актуальності набуває дослідження правотворчої діяльності в умовах трансформації правової системи, що передбачає не лише оновлення законодавства, але й переосмислення принципів, форм і методів правотворчості з урахуванням сучасних викликів. У цьому контексті важливим є формування цілісного підходу до вдосконалення правотворчого процесу як ключового інструменту забезпечення верховенства права, правової визначеності та ефективного функціонування держави.

Важливим етапом у розвитку правового регулювання цієї сфери стало ухвалення Закону України «Про правотворчу діяльність», який визначає правові та організаційні засади здійснення правотворчості, її принципи та стадії [1]. Проте, незважаючи на нормативне закріплення основ правотворчого процесу, практика його реалізації виявляє низку проблем, зокрема нормативну фрагментарність, наявність колізій, недостатню узгодженість і системність нормативно-правових актів, що зумовлює потребу в подальшому науковому аналізі та вдосконаленні правотворчої діяльності. Отже, попит у науковому аналізі правотворчої діяльності в Україні в умовах трансформації правової системи обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правотворчої діяльності традиційно перебуває в центрі уваги вітчизняної юридичної науки та розглядається в

межах загальної теорії держави й права, конституційного права та галузевих правничих дисциплін. Значний внесок у дослідження теоретико-правових засад правотворчості, її сутності, принципів і форм здійснили такі вітчизняні науковці, як О. Ф. Скакун, М. В. Цвік, О. В. Петришин, Ю. М. Тодика, В. В. Копєйчиков, П. М. Рабінович та інші.

Окремі аспекти правотворчої діяльності, зокрема питання законодавчої техніки, якості нормативно-правових актів, усунення колізій і прогалин у праві, досліджувалися в працях сучасних учених, серед яких С. В. Бобровник, Н. М. Оніщенко, В. В. Комаров, О. В. Зайчук та інші. У їхніх роботах розкриваються проблеми ефективності правового регулювання, удосконалення правотворчого процесу та забезпечення його наукового підґрунтя.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, попри наявність значної кількості наукових праць, питання правотворчої діяльності в умовах трансформації правової системи України, зумовленої сучасними викликами, зокрема євроінтеграційними процесами, цифровізацією та впливом воєнного стану, потребують подальшого дослідження. Недостатньо розробленими залишаються проблеми адаптації правотворчості до нових соціально-економічних умов, підвищення якості нормативно-правових актів, а також формування ефективних механізмів забезпечення узгодженості та стабільності законодавства.

Мета дослідження полягає в теоретико-правовому аналізі правотворчої діяльності в Україні в умовах трансформації правової системи, визначенні її сучасних особливостей, проблем і тенденцій розвитку, а також обґрунтуванні напрямів удосконалення правотворчого процесу з урахуванням сучасних викликів і потреб держави.

Виклад основного матеріалу. Варто почати з того, що найбільш широким терміном для позначення діяльності, пов’язаної з правом, є поняття «правова діяльність». У науковій літературі воно трактується по-різному. Зокрема, вона визначається як сукупність дій суб’єктів права в різних сферах суспільного життя, що здійснюються на основі права та відповідно до нього. Науковці розглядають її як діяльність, що охоплює не лише дії суб’єктів публічної влади, а й усіх юридичних і фізичних осіб, підкреслюючи, що це поняття є ширшим за «юридичну діяльність» [2, с. 25].

С. Гусарєв пропонує розглядати правову діяльність як різновид соціальної діяльності, що здійснюється в правовій сфері суб’єктами права із застосуванням правових засобів і спрямована на досягнення правового результату. У результаті такої діяльності відбувається створення, розвиток і реалізація права в процесі функціонування суспільних відносин. Водночас правова та юридична діяльність співвідносяться як загальне й часткове: юридична діяльність є різновидом правової, що здійснюється на професійній основі юристами у формах практичної, освітньої та наукової діяльності з метою задоволення потреб і інтересів соціальних суб’єктів [3, с. 16].

Водночас підхід, за яким критерієм відмежування юридичної діяльності є наявність юридичної освіти в суб’єкта, не можна визнати універсальним. Зокрема, діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування щодо ухвалення нормативно-правових актів за своєю природою є юридичною, однак не всі її суб’єкти мають юридичну освіту (народні депутати, Президент України, члени Кабінету Міністрів України, депутати місцевих рад).

Як слушно зауважує О. Ющик, у такому підході недостатньо чітко розмежовано поняття «юридична діяльність», «діяльність у сфері права» та «юридично значуща діяльність». Адже діяльність представника державного апарату, юрисконсульта приватної компанії чи уповноваженого представника за договором доручення має суттєві відмінності, хоча всі ці види діяльності пов'язані з правом [4, с. 416–417].

Варто зазначити, що правотворча діяльність як різновид юридичної діяльності полягає у встановленні, зміні та скасуванні норм права суб'єктами публічної влади в межах наданих їм повноважень за рахунок ухвалення нормативно-правових актів – як законодавчих, так і підзаконних.

У цьому контексті законодавство потрібно розуміти як форму існування норм права в системі джерел права. Воно функціонує на загальному рівні – через нормативно-правові акти найвищої юридичної сили (закони), а також на спеціальному рівні – через підзаконні нормативно-правові акти, що мають нижчу юридичну силу та забезпечують деталізацію законодавчих положень.

Отже, основною метою правотворчої діяльності є забезпечення належного правопорядку в суспільстві. Такий правопорядок формується за умови правильного й послідовного втілення вимог права в поведінці членів суспільства, що проявляється в сумлінному виконанні ними юридичних обов'язків, дотриманні встановлених заборон і правомірному здійсненні суб'єктивних прав [5, с. 337–338]. Водночас рівень якості законодавства безпосередньо впливає на його ефективність, яка зі свого боку є вагомою передумовою досягнення стабільного правопорядку.

З урахуванням викладеного правотворчу діяльність доцільно розглядати як діяльність органів публічної влади – органів державної влади та місцевого самоврядування, спрямовану на реалізацію їхніх владних повноважень через ухвалення загальнообов'язкових рішень у формі законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів. Засобом здійснення цієї діяльності є правотворча техніка, об'єктом – законодавство, а результатом – його ефективне оновлення як за змістом, так і за формою. Кінцевою метою правотворчості існує досягнення належного правопорядку, важливою умовою якого є ефективне та якісне законодавство.

Звертаємо увагу на те, що нормативне визначення правотворчої діяльності закріплено в Законі України «Про правотворчу діяльність», який встановлює правові й організаційні засади підготовки, прийняття (видання), обліку, систематизації та реалізації нормативно-правових актів.

Відповідно до положень цього Закону правотворча діяльність розглядається як врегульована законодавством діяльність уповноважених суб'єктів, спрямована на формування системи нормативно-правових актів за рахунок їхнього розроблення, прийняття (видання), внесення змін, а також визнання такими, що втратили чинність. Така діяльність здійснюється в межах визначеної компетенції та відповідно до встановлених процедур [1].

Зміст правотворчої діяльності, згідно із законодавчим підходом, охоплює сукупність стадій правотворчого процесу, до яких належать планування правотворчої діяльності, підготовка проєктів нормативно-правових актів, проведення експертиз (правової, антикорупційної, фінансово-економічної тощо), погодження та громадське обговорення

проєктів актів, ухвалення (видання) нормативно-правових актів, їхнє офіційне оприлюднення, набрання чинності, моніторинг реалізації та перегляд (внесення змін або скасування).

Особливістю правотворчої діяльності, визначеною Законом, є її здійснення виключно суб'єктами правотворчості, до яких належать органи державної влади, органи місцевого самоврядування та інші уповноважені суб'єкти, наділені правом ухвалювати нормативно-правові акти.

Водночас практика правотворчої діяльності в Україні на сучасному етапі характеризується низкою проблем, серед яких – фрагментарність нормативного регулювання, наявність колізій і прогалин у законодавстві, недостатня узгодженість нормативно-правових актів, а також обмежений рівень їхнього наукового обґрунтування [6].

Так, останнім часом спостерігається фрагментарність нормативного регулювання, коли суспільні відносини регулюються значною кількістю нормативно-правових актів різної юридичної сили, що нерідко дублюють або частково повторюють один одного. Особливо це характерно для сфер цифровізації, інформаційної безпеки, захисту персональних даних, відновлення зруйнованих територій і соціального забезпечення населення в умовах воєнного стану. Наприклад, питання кібербезпеки регулюються Конституцією України, законами України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», «Про національну безпеку України», численними підзаконними актами Кабінету Міністрів України та рішеннями Ради національної безпеки і оборони України, що ускладнює формування єдиного правового механізму регулювання відповідних відносин.

Суттєвою проблемою залишається наявність колізій між нормативно-правовими актами, які виникають унаслідок швидкого ухвалення законодавчих змін без належної систематизації. Особливо гостро ця проблема проявилася після запровадження воєнного стану, коли окремі положення законів потребували оперативного корегування. Так, у правозастосовній практиці виникали труднощі щодо співвідношення норм трудового законодавства та спеціальних законів, ухвалених на період воєнного стану, що зумовлювало неоднозначне трактування прав та обов'язків працівників і роботодавців.

Крім того, законодавство містить значну кількість прогалин правового регулювання, які не дають змогу належно реагувати на новітні суспільні виклики. Зокрема, стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту, використання алгоритмічних систем прийняття рішень, поширення цифрових активів і криптовалют випереджають темпи правового регулювання відповідних відносин. У результаті виникають ситуації, коли правозастосовні органи змушені використовувати аналогію закону або права, що не завжди забезпечує належний рівень правової визначеності.

Також актуальною залишається проблема недостатньої узгодженості нормативно-правових актів, яка проявляється в невідповідності термінології, різному тлумаченні тотожних правових категорій і відсутності єдиного підходу до врегулювання споріднених суспільних відносин. Наприклад, у законодавстві використовуються різні підходи до визначення понять «інформаційна безпека», «кібербезпека», «цифрова безпека», що створює труднощі для правозастосування та розроблення єдиної державної політики у відповідній сфері.

Негативно на якість правотворчості впливає недостатній рівень наукового обґрунтування окремих законодавчих рішень. Нерідко законопроєкти розробляються в умовах обмеженого часу або під впливом політичної кон'юнктури без проведення комплексних наукових досліджень, прогнозування наслідків їхньої реалізації та оцінювання регуляторного впливу. Як наслідок, окремі законодавчі новели потребують численних змін уже на початковому етапі їхнього застосування, що негативно впливає на стабільність правової системи та рівень довіри суспільства до законодавства.

Крім того, однією з важливих проблем є надмірна динамічність законодавства, коли нормативно-правові акти зазнають частих змін. З одного боку, це дає змогу державі оперативно реагувати на нові виклики, але з іншого – ускладнює діяльність органів державної влади, суб'єктів господарювання та громадян, які не завжди встигають адаптуватися до нових правових вимог.

Додатковим чинником ускладнення правотворчого процесу є дія воєнного стану, в умовах якого значна частина рішень ухвалюється оперативно, що не завжди забезпечує належний рівень системності та якості законодавства [7]. Водночас потрібно враховувати, що Закон України «Про правотворчу діяльність», покликаний удосконалити процедури правотворчості, набуде повної практичної реалізації після завершення воєнного стану. Це обумовлює потребу вже на сучасному етапі в науковому осмисленні проблем правотворчої діяльності та підготовці ефективних механізмів імплементації положень зазначеного Закону в умовах повоєнного відновлення правової системи України.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що правотворча діяльність є ключовим видом юридичної діяльності, спрямованим на формування й оновлення системи нормативно-правових актів, які забезпечують ефективне правове регулювання суспільних відносин. Визначено, що вона має комплексний характер, реалізується уповноваженими суб'єктами публічної влади та здійснюється у встановлених процедурних формах із використанням правотворчої техніки.

Обґрунтовано, що якість правотворчої діяльності безпосередньо впливає на ефективність законодавства, яка зі свого боку є вагомою передумовою досягнення стабільного правопорядку в суспільстві. Водночас сучасний стан правотворчості в Україні характеризується низкою проблем, зокрема нормативною фрагментарністю, наявністю колізій і прогалин, недостатньою системністю та узгодженістю нормативно-правових актів.

Встановлено, що ухвалення Закону України «Про правотворчу діяльність» є важливим кроком у вдосконаленні нормативного регулювання правотворчого процесу. Проте його повноцінна реалізація відтермінована в зв'язку з дією воєнного стану, що зумовлює потребу в підготовці до ефективного впровадження його положень у повоєнний період.

З урахуванням викладеного перспективними напрямами вдосконалення правотворчої діяльності в Україні є комплексне підвищення якості нормотворчого процесу, забезпечення системності законодавства, посилення наукової складової підготовки нормативно-правових актів та впровадження сучасних механізмів оцінювання їхньої ефективності.

Насамперед потребує вдосконалення якість нормативно-правових актів, що передбачає дотримання вимог юридичної техніки, чіткість та однозначність правових норм, уніфікацію законодавчої термінології, а також мінімізацію оціночних понять, які

можуть призводити до неоднакового правозастосування. Важливим напрямом є запровадження обов'язкової правової, антикорупційної, гендерної та цифрової експертизи законопроєктів ще на стадії їхньої підготовки. Особливої актуальності це набуває в умовах євроінтеграційних процесів, коли українське законодавство має відповідати стандартам і принципам права Європейського Союзу.

Не менш важливим є забезпечення системності та узгодженості законодавства. Для цього доцільним є проведення постійного моніторингу нормативно-правової бази з метою виявлення колізій, дублювання правових норм і прогалин у регулюванні суспільних відносин. Важливим інструментом має стати подальша систематизація законодавства за рахунок його кодифікації, консолідації та інкорпорації. Особливо актуальним це є для сфер національної безпеки, цифрової трансформації, відновлення територій, антикорупційної діяльності та кримінальної юстиції, де нормативний масив постійно розширюється й потребує впорядкування.

Важливим напрямом удосконалення є посилення наукового обґрунтування правотворчих рішень. Розроблення законопроєктів має здійснюватися на основі результатів фундаментальних і прикладних наукових досліджень, аналізу статистичних даних, судової практики, міжнародного досвіду та прогнозування можливих наслідків прийняття відповідних норм. Доцільним є розширення участі наукових установ, закладів вищої освіти, експертного середовища й представників громадянського суспільства в процесі підготовки законодавчих ініціатив. Особливо важливим є використання доказового підходу (evidence-based lawmaking), який передбачає прийняття правотворчих рішень на підставі об'єктивних даних, а не виключно політичної доцільності.

Окремої уваги потребує впровадження сучасних механізмів оцінювання ефективності законодавства. Традиційна практика оцінювання законопроєктів до їхнього ухвалення повинна доповнюватися системою постзаконодавчого моніторингу, яка дає змогу аналізувати реальні результати дії нормативно-правових актів після набрання ними чинності. Такий підхід дає нагоду своєчасно виявляти недоліки правового регулювання, оцінювати рівень досягнення поставлених цілей, визначати соціально-економічні наслідки дії законодавства та за потреби оперативно вносити відповідні зміни.

В умовах цифрової трансформації державного управління перспективним напрямом є цифровізація правотворчої діяльності. Йдеться про використання сучасних інформаційно-аналітичних систем для аналізу законодавства, прогнозування наслідків правового регулювання, автоматизованого виявлення колізій і дублювання норм. Перспективним є застосування технологій штучного інтелекту для проведення правового аналізу законопроєктів, оцінювання їхньої відповідності чинному законодавству та міжнародним стандартам.

Суттєве значення має також розширення участі громадськості в правотворчому процесі. Забезпечення відкритості та прозорості підготовки нормативно-правових актів, проведення публічних консультацій, громадських обговорень та електронних консультацій сприятиме підвищенню легітимності законодавчих рішень і врахуванню потреб різних соціальних груп. Такий підхід відповідає принципам демократичного врядування та належного управління, які є важливими складовими європейської правової традиції.

Особливого значення в сучасних умовах набуває гармонізація національного законодавства з правом Європейського Союзу та міжнародними стандартами. Реалізація євроінтеграційного курсу України вимагає не лише формального наближення законодавства до acquis communautaire, а й забезпечення ефективного механізму його практичної імплементації та застосування.

Отже, удосконалення правотворчої діяльності в Україні має здійснюватися на засадах науковості, системності, прогнозованості, цифровізації та відкритості. Реалізація зазначених напрямів сприятиме підвищенню якості законодавства, зміцненню принципу верховенства права, забезпеченню правової визначеності та підвищенню ефективності функціонування правової системи України в умовах сучасних викликів і європейської інтеграції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про правотворчу діяльність : Закон України 24 серпня 2023 року № 3354-IX / Верховна Рада України : офіційний вебсайт. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text

2. Настасяк І. Загальнотеоретичний аналіз правової діяльності (у контексті дослідження функційної частини правової системи). *Urnalul juridic naţional: teoriei practică*. 2018. С. 24–28.

3. Гусарєв С. Юридична діяльність: методологічні та теоретичні аспекти : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007. 35 с.

4. Ющик О. Теоретичні основи законодавчого процесу : монографія. Київ : Парламентське вид-во, 2004. 519 с.

5. Теорія держави і права : підручник / О. Петришин та ін. ; за ред. О. Петришина. Харків : Право, 2015. 368 с.

6. Риндюк І. В. Вісник НТУУ «КПІ». *Політологія. Соціологія. Право*. 2019. Випуск 4 (44). С. 137–142. URL : https://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/199747/199939

7. Бодунова О. М., Хмизова О. В. Розуміння правотворчості та нормотворчості в контексті проєкту закону «Про правотворчу діяльність». *Ірпінський юридичний часопис.* 2022. № 2 (9). С. 17–24. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-1/54

Дата надходження 27.02.2026
Дата прийняття 18.03.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

УДК 347.99:342.9
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.158-165

Є. Є. Вайнер,
аспірант,
Університет сучасних знань
Ye. Ye. Vainer,
postgraduate student at the University of Modern Knowledge
email: vainereugene@gmail.com
ORCID 0009-0003-5311-0158

МІСЦЕ ВЕРХОВНОГО СУДУ В СУДОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

THE PLACE OF THE SUPREME COURT IN THE JUDICIAL SYSTEM OF UKRAINE

У статті досліджено місце Верховного Суду в судовій системі України як найвищого суду, що завершує інстанційну побудову національного судоустрою та забезпечує єдність судової практики. Увагу зосереджено на конституційно-правовому статусі Верховного Суду, його ролі у здійсненні правосуддя, перегляді судових рішень у касаційному порядку та формуванні обов'язкових орієнтирів для однакового застосування норм права судами нижчих інстанцій. Підкреслено, що Верховний Суд не є органом адміністративного керівництва судами, а виконує передусім юрисдикційну функцію, спрямовану на захист прав і свобод людини, утвердження принципу верховенства права та забезпечення правової визначеності. Розкрито значення його правових позицій для стабільності судової практики, передбачуваності судових рішень і підвищення довіри суспільства до правосуддя. Окрему увагу приділено структурі Верховного Суду, до складу якого входять: Велика Палата, що вирішує питання відступу від раніше сформованих висновків і забезпечує узгодженість практики між юрисдикціями, та касаційні суди (Касаційний адміністративний суд; Касаційний господарський суд; Касаційний кримінальний суд; Касаційний цивільний суд). Проаналізовано взаємозв'язок Верховного Суду з місцевими та апеляційними судами, а також його значення для виправлення судових помилок, розвитку правових стандартів і наближення українського правосуддя до європейських підходів. Зроблено висновок, що місце Верховного Суду в судовій системі України визначається не лише його найвищим процесуальним рівнем, а й особливою місією гаранта єдності, послідовності та авторитетності судової влади. Ефективність його діяльності безпосередньо впливає на якість правозастосування, доступ до справедливого суду, реалізацію права на ефективний судовий захист та

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Вайнер Є. Є., 2026

розвиток демократичної правової держави в Україні, зокрема в умовах сучасного реформування судової системи.

Ключові слова: *Верховний Суд, судова система України, правосуддя, судоустрій, касаційний перегляд, єдність судової практики, верховенство права, Велика Палата, судова влада, правовий захист.*

The article examines the place of the Supreme Court in the judicial system of Ukraine as the highest court, which completes the instance structure of the national judicial system and ensures the unity of judicial practice. Attention is focused on the constitutional and legal status of the Supreme Court, its role in the administration of justice, the review of court decisions in cassation proceedings and the formation of mandatory guidelines for the uniform application of legal norms by lower courts. It is emphasized that the Supreme Court is not a body of administrative management of courts, but performs primarily a jurisdictional function aimed at protecting human rights and freedoms, establishing the principle of the rule of law and ensuring legal certainty. The significance of its legal positions for the stability of judicial practice, the predictability of judicial decisions and increasing public confidence in justice is revealed. Special attention is paid to the structure of the Supreme Court, which includes: the Grand Chamber, which decides on the issue of departure from previously formed conclusions and ensures consistency of practice between jurisdictions, and the courts of cassation (Administrative Court of Cassation; Economic Court of Cassation; Criminal Court of Cassation; Civil Court of Cassation). The relationship of the Supreme Court with local and appellate courts is analyzed, as well as its importance for correcting judicial errors, developing legal standards and bringing Ukrainian justice closer to European approaches. It is concluded that the place of the Supreme Court in the judicial system of Ukraine is determined not only by its highest procedural level, but also by the special mission of the guarantor of the unity, consistency and authority of the judiciary. The effectiveness of its activities directly affects the quality of law enforcement, access to a fair trial, the realization of the right to effective judicial protection and the development of a democratic legal state in Ukraine, in particular in the context of modern reform of the judicial system.

Keywords: *Supreme Court, judicial system of Ukraine, justice, judicial system, cassation review, unity of judicial practice, rule of law, Grand Chamber, judiciary, legal protection.*

Постановка проблеми. Верховний Суд посідає особливе місце в судовій системі України, оскільки саме на нього покладено завдання забезпечення сталості та єдності судової практики, правильного застосування норм матеріального і процесуального права, а також захисту прав і свобод людини на найвищому судовому рівні. Водночас сучасний етап розвитку української державності, судова реформа, євроінтеграційні процеси та зростання суспільного запиту на справедливе правосуддя зумовлюють необхідність глибшого осмислення ролі Верховного Суду в механізмі здійснення судової влади.

Актуальність проблеми полягає в тому, що ефективність діяльності Верховного Суду безпосередньо впливає на рівень довіри громадян до судової системи, передбачуваність судових рішень і реальне забезпечення принципу верховенства права. Незважаючи на законодавче закріплення статусу Верховного Суду як найвищого суду в системі судоустрою

України, на практиці залишаються дискусійними питання щодо меж його повноважень, значення правових позицій, взаємодії з судами нижчих інстанцій та ролі у формуванні єдиних стандартів правозастосування.

Отже, проблема дослідження полягає у визначенні правової природи, функціонального призначення та фактичного місця Верховного Суду в судовій системі України, а також у з'ясуванні його впливу на забезпечення єдності судової практики, захист прав людини та утвердження авторитету судової влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання місця Верховного Суду в судовій системі України є предметом наукового інтересу багатьох українських правознавців, які досліджують проблеми судоустрою, організації судової влади, касаційного перегляду судових рішень та забезпечення єдності судової практики. У наукових працях значна увага приділяється конституційно-правовому статусу Верховного Суду, його повноваженням, структурі, ролі Великої Палати, а також значенню правових висновків для діяльності судів нижчих інстанцій.

Водночас, незважаючи на наявність значної кількості досліджень, ця тема не втрачає актуальності, оскільки судова система України перебуває в умовах постійного реформування. Дискусійними залишаються питання щодо співвідношення незалежності суддів і необхідності забезпечення єдності судової практики, меж впливу правових позицій Верховного Суду на правозастосування, а також ефективності його діяльності як найвищого судового органу. Саме тому подальше дослідження місця Верховного Суду в судовій системі України є необхідним для глибшого розуміння його ролі у зміцненні верховенства права та підвищенні довіри до правосуддя.

Метою статті є визначення місця Верховного Суду в судовій системі України за рахунок аналізу його правового статусу, основних повноважень, функцій і ролі в забезпеченні єдності судової практики.

Виклад основного матеріалу. Верховний Суд посідає центральне місце в судовій системі України, оскільки є найвищим судом у системі судоустрою держави. Такий статус прямо закріплений у Конституції України, відповідно до якої судоустрій будується за принципами територіальності та спеціалізації, а Верховний Суд визначається як найвищий суд у системі судоустрою України [1, ст. 125]. Це означає, що Верховний Суд завершує інстанційну побудову національної судової системи та є остаточною судовою ланкою у справах, які підлягають перегляду в касаційному порядку.

Конституційно-правовий статус Верховного Суду розкривається через його місце в механізмі здійснення судової влади. Згідно з Конституцією України, правосуддя в Україні здійснюють виключно суди, а делегування функцій судів чи привласнення цих функцій іншими органами або посадовими особами не допускається [1, ст. 124]. У цьому контексті Верховний Суд є не органом адміністративного управління судами, а судовим органом, який реалізує юрисдикційну функцію через розгляд конкретних справ, перевірку законності судових рішень і формування правових висновків щодо застосування норм права.

Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість і єдність судової практики в порядку та спосіб, визначені процесуальним законом [2, ст. 36].

Саме ця функція відрізняє Верховний Суд від судів першої та апеляційної інстанцій. Якщо місцеві суди переважно здійснюють первинний розгляд справ, а апеляційні суди перевіряють правильність рішень у межах апеляційного перегляду, то Верховний Суд покликаний забезпечити однакове розуміння і застосування права в усій судовій системі.

Особливе значення має роль Верховного Суду як суду касаційної інстанції. Касаційний перегляд спрямований не на повторне повне дослідження фактичних обставин справи, а насамперед на перевірку правильності застосування судами норм матеріального і процесуального права. Через касаційний розгляд Верховний Суд виправляє істотні помилки правозастосування, усуває суперечності в судовій практиці та формує підходи, які мають враховуватися судами нижчих інстанцій під час розгляду подібних справ [2, ст. 36].

Структура Верховного Суду також відображає його місце в системі правосуддя. У його складі діють Велика Палата Верховного Суду та касаційні суди за основними юрисдикціями: адміністративною, господарською, кримінальною і цивільною [2, ст. 37]. Така побудова дає змогу поєднати спеціалізацію судового розгляду з єдністю судової практики. Касаційні суди забезпечують професійний перегляд справ у відповідних категоріях, а Велика Палата Верховного Суду виконує особливу роль у вирішенні виключних правових проблем, подоланні розбіжностей між юрисдикціями та формуванні узгоджених правових позицій.

Важливою складовою діяльності Верховного Суду є формування правових висновків щодо застосування норм права. Висновки Верховного Суду мають значення правових орієнтирів для судів нижчих інстанцій. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає, що висновки щодо застосування норм права, викладені в постановах Верховного Суду, враховуються іншими судами під час застосування таких норм права [2, ст. 13]. Аналогічні положення закріплені у процесуальному законодавстві: зокрема, у Цивільному процесуальному кодексі України, Кодексі адміністративного судочинства України передбачено обов’язок суду враховувати висновки Верховного Суду під час вибору та застосуванні норми права до спірних правовідносин [3, ст. 263; 4, ст. 242].

Отже, правові позиції Верховного Суду не є адміністративними вказівками. Вони є результатом здійснення правосуддя в конкретних справах і водночас виконують роль правових орієнтирів для однакового застосування законодавства судами нижчих інстанцій. Значення таких правових позицій полягає в тому, що вони забезпечують стабільність судової практики. Якщо суди в подібних правовідносинах застосовують однаковий підхід, це зменшує ризик суперечливих рішень, підвищує якість правозастосування та формує єдині стандарти судового захисту. Саме сталість практики дає можливість учасникам правовідносин розуміти, як певна норма права буде застосована судом у майбутньому. Це безпосередньо пов’язано з принципом правової визначеності, який Конституційний Суд України розглядає як складову верховенства права: правові норми та їх застосування мають бути чіткими, передбачуваними й стабільними [3].

Правові позиції Верховного Суду також сприяють передбачуваності судових рішень. Передбачуваність означає, що особа може розраховувати на те, що її справа буде вирішена не довільно, а відповідно до вже сформованих підходів у схожих спорах. Це

не позбавляє суди нижчих інстанцій незалежності, оскільки вони самостійно оцінюють обставини конкретної справи. Однак під час вибору норми права та способу її застосування вони повинні враховувати висновки Верховного Суду, що забезпечує баланс між незалежністю судді та єдністю судової практики [2, ст. 13].

У суспільному вимірі правові позиції Верховного Суду мають значення для підвищення довіри до правосуддя. Коли схожі справи вирішуються аналогічним способом, громадяни сприймають судову систему як більш справедливу, послідовну й неупереджену. Натомість різні рішення в аналогічних справах створюють враження випадковості або вибірковості правосуддя. Саме тому Верховний Суд, формуючи єдині правові підходи, виконує роль гаранта не адміністративної дисципліни, а правової єдності судової системи.

Отже, правові позиції Верховного Суду не є звичайними рекомендаціями. Вони виконують функцію обов'язкових для врахування орієнтирів, які спрямовують суди нижчих інстанцій до однакового, передбачуваного і справедливого застосування законодавства. Завдяки цьому забезпечується правова визначеність, зменшується ризик ухвалення різних рішень у схожих справах і зміцнюється довіра громадян до судової влади.

Водночас Верховний Суд не підміняє собою суди першої чи апеляційної інстанції. Його призначення полягає не у втручанні в кожну судову справу, а в забезпеченні правильного та єдиного застосування права. Саме через касаційний перегляд, правові висновки, діяльність Великої Палати та узагальнення підходів до правозастосування Верховний Суд завершує інстанційну побудову судової системи України та виконує роль гаранта єдності судової практики.

Так, місце Верховного Суду в судовій системі України визначається його конституційним статусом найвищого суду, касаційною природою його діяльності та особливою функцією забезпечення сталості й єдності судової практики. Верховний Суд є ключовою інституцією, від ефективності якої залежить не лише правильність застосування законодавства судами, а й реальне забезпечення принципу верховенства права, права особи на справедливий суд і авторитет судової влади в демократичній правовій державі.

Верховний Суд не є органом адміністративного керівництва судами, що випливає насамперед із конституційної природи судової влади. Конституція України встановлює, що правосуддя в Україні здійснюють виключно суди, а делегування функцій судів або привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається [1, ст. 124]. Отже, основне призначення суду полягає не в управлінні іншими судами, а в розгляді та вирішенні юридичних спорів у процесуальній формі. Верховний Суд, будучи найвищим судом у системі судоустрою України, завершує інстанційну побудову судової системи, однак це не означає наявності в нього адміністративної влади над судами нижчих інстанцій [1, ст. 125]. Його «найвищість» має передусім процесуальне й правозастосовне, а не управлінське значення.

Це підтверджується і Законом України «Про судоустрій і статус суддів». У ст. 36 прямо визначено, що Верховний Суд є найвищим судом у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку і спосіб, визначені

процесуальним законом [2, ст. 36]. У цій самій нормі зазначено, що Верховний Суд здійснює правосуддя як суд касаційної інстанції, а у визначених законом випадках як суд першої або апеляційної інстанції [2, ст. 36]. Тобто законодавець описує Верховний Суд саме через його юрисдикційні повноваження: розгляд справ, перегляд судових рішень, аналіз судової практики та формування правових висновків. Натомість у законі не закріплено повноважень Верховного Суду давати обов'язкові адміністративні накази місцевим чи апеляційним судам щодо організації їхньої роботи або розгляду конкретних справ.

Додатковим доказом є те, що організаційне та фінансове забезпечення діяльності судів покладене не на Верховний Суд, а на Державну судову адміністрацію України. Відповідно до ст. 151 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Державна судова адміністрація України є державним органом у системі правосуддя, який здійснює організаційне та фінансове забезпечення діяльності органів судової влади [2, ст. 151]. Це чітко відмежовує адміністративно-організаційну сферу від діяльності Верховного Суду. Верховний Суд не керує судами як адміністративна інстанція, а впливає на судову систему через правосуддя, тобто через мотивовані судові рішення та правові позиції.

Передусім Верховний Суд виконує юрисдикційну функцію, спрямовану на захист прав і свобод людини. Закон України «Про судоустрій та статус суддів» визначає, що суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод [2, ст. 2]. Тому діяльність Верховного Суду в касаційному порядку має не лише технічне значення перевірки судових рішень, а й правозахисне значення. Через касаційний перегляд Верховний Суд виправляє істотні помилки в застосуванні норм матеріального чи процесуального права, усуває неоднакове правозастосування та гарантує, щоб судове рішення відповідало принципам справедливості, законності й верховенства права.

Отже, Верховний Суд не є органом адміністративного керівництва судами, оскільки не управляє ними через накази чи організаційні розпорядження. Його вплив на судову систему має юрисдикційний характер і здійснюється через касаційний перегляд, правові висновки та забезпечення єдності судової практики. Саме в цьому полягає його особлива роль: захищати права і свободи людини, утверджувати верховенство права, забезпечувати правову визначеність, стабільність судової практики та довіру суспільства до правосуддя.

Верховний Суд перебуває в тісному функціональному взаємозв'язку з місцевими та апеляційними судами, оскільки саме через інстанційну побудову судової системи забезпечується послідовний розгляд справи: спочатку в суді першої інстанції, потім за потреби в апеляційному суді, а в передбачених законом випадках у Верховному Суді як суді касаційної інстанції. Місцеві суди здійснюють первинний розгляд справ, встановлюють фактичні обставини, досліджують докази та ухвалюють рішення по суті спору. Апеляційні суди перевіряють законність і обґрунтованість цих рішень, можуть переоцінювати докази та виправляти помилки, допущені судами першої інстанції. Верховний Суд зі свого боку завершує інстанційний перегляд і зосереджується переважно на правильності застосування норм матеріального та процесуального права.

Такий взаємозв'язок не означає адміністративного підпорядкування місцевих чи апеляційних судів Верховному Суду. Суди нижчих інстанцій є незалежними під час здійснення правосуддя, однак вони повинні враховувати правові висновки Верховного Суду щодо застосування норм права. Це забезпечує баланс між незалежністю суддів і потребою в єдності судової практики. Верховний Суд не дає судам наказів щодо вирішення конкретних справ, але через свої постанови формує правові орієнтири, які допомагають однаково застосовувати законодавство в схожих правовідносинах.

Особливе значення Верховного Суду полягає у виправленні судових помилок. У касаційному порядку він перевіряє, чи правильно суди попередніх інстанцій застосували норми права, чи не допустили істотних процесуальних порушень, чи не відійшли без належного обґрунтування від сформованої судової практики. Якщо такі порушення виявлено, Верховний Суд може скасувати судове рішення, змінити його або направити справу на новий розгляд. Завдяки цьому касаційний перегляд виконує не лише контрольну, а й правозахисну функцію, оскільки дає змогу усунути порушення прав людини, які могли виникнути внаслідок неправильного застосування закону.

Верховний Суд також відіграє важливу роль у розвитку правових стандартів. Його правові позиції конкретизують зміст законодавчих норм, особливо у випадках, коли закон є складним, неоднозначним або допускає різні підходи до тлумачення. Через аналіз конкретних справ Верховний Суд формує стандарти доказування, критерії справедливого судового розгляду, підходи до захисту права власності, свободи договору, доступу до правосуддя, пропорційності втручання держави у права особи та інших фундаментальних правових питань. Такі стандарти поступово стають орієнтиром для всієї судової системи.

Крім того, діяльність Верховного Суду має важливе значення для наближення українського правосуддя до європейських підходів. У своїх рішеннях Верховний Суд враховує практику Європейського суду з прав людини, принцип верховенства права, вимоги правової визначеності, справедливого суду, пропорційності та ефективного захисту прав. Це сприяє гармонізації національної судової практики з європейськими стандартами правосуддя. У результаті українські суди поступово переходять від формального застосування закону до більш змістовного підходу, за якого важливе значення має не лише буквальне тлумачення норми, а й захист людської гідності, справедливість і баланс приватних та публічних інтересів.

Висновки. Отже, Верховний Суд є ключовою ланкою, яка поєднує місцеві та апеляційні суди в єдину систему правосуддя. Його взаємозв'язок із судами нижчих інстанцій проявляється не в адміністративному керівництві, а у формуванні правових позицій, виправленні судових помилок, забезпеченні єдності судової практики та розвитку стандартів правозастосування. Саме завдяки діяльності Верховного Суду судова система України стає більш послідовною, передбачуваною та наближеною до європейської моделі справедливого правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

3. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.

4. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446.

Дата надходження 06.05.2026
Дата прийняття 13.05.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

УДК 348:348.581:348.583:347.97/99:343.1:341.492:930.1(091)
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.166-174

Г. Ф. Санжарова,
старший викладач кафедри романської філології,
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
G. F. Sanzharova,
Senior Lecturer, Department of Romance Philology,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
email: h.sanzharova@kubg.edu.ua
ORCID ID 0000-0002-0557-9192;
М. О. Мацелик,
кандидат юридичних наук, доцент,
Ірпінський фаховий коледж економіки та права
M. O. Matselyk,
Candidate of Law, Associate Professor,
Irpin Professional College of Economics and Law
email: macelyk@i.ua
ORCID ID 0000-0002-5281-4562;
В. А. Санжаров,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
Державний податковий університет
V. A. Sanzharov,
Candidate of Legal Sciences,
Associate Professor of the Department of Theory and History of State and Law,
State Tax University
email: v.a.sanzharov@dpu.edu.ua
ORCID ID 0000-0003-4075-8572

ЗЛОЧИН ВБИВСТВА В СЕРЕДНІ ВІКИ: ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ЕВОЛЮЦІЇ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ПОВЕДІНКИ

MURDER CRIME IN THE MIDDLE AGES: PROBLEMS OF STUDYING THE EVOLUTION OF VIOLENT BEHAVIOR

Стаття присвячена дослідженню проблем вивчення насильницької поведінки та злочину вбивства в Західній Європі в Середні віки. Проаналізовано різноманітні підходи

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Санжарова Г. Ф., Мацелик М. О., Санжаров В. А., 2026

до вивчення насильницької активності та коливання рівня вбивств. У статті використані лінгвістичний, загальнонауковий, системно-функціональний, квантитативний (кількісний) і порівняльний методи дослідження. Зазначено, що вбивство довгий час було практично єдиним орієнтиром для представлення та вимірювання насильства й еволюції злочинності. З'ясовано, що середньовічне та сучасне сприйняття вбивства суттєво різняться: а) у середньовічній системі цінностей насильство було пов'язане з культурою честі та чоловічою етикою, за певних обставин відмова від застосування сили вважалася ознакою слабкості та призводила до соціального відторгнення; б) Середнім вікам притаманні суспільна та юридична толерантність до злочинів, скоєних у відповідь на публічне приниження; в площині покарання за зраду та ушкодження честі розглядалося й виправдовувалося домашнє насильство та вбивство подружжя; в) середньовічні вбивці лише частково відповідають сучасному архетипу злочинця як маргіналізованої, аморальної та соціально небезпечної особи. Констатовано, що середньовічна насильницька модель поведінки, яка призводила до скоєння злочину вбивства, характеризується такими ознаками: 1) використанням насильства як механізму вирішення конфліктів; 2) попереднім знайомством між жертвою та нападником у контексті громадського життя (насильство на основі географічної та соціально-професійної близькості); 3) публічним і колективним характером переважної кількості насильницьких дій; 4) емоційним та імпульсивним (без попереднього наміру й обдумування) компонентом насильницької поведінки (образ фізичних нападів, бійок); 5) випадковим характером значної кількості вбивств; 6) переважанням вбивчого насильства, скоєного молодими чоловіками (віком від 20 до 30 років). Зазначено, що зосередження уваги на насильницьких злочинах створює спотворене уявлення про справжню природу злочинності в доіндустріальних суспільствах. Автори вважають доведеним, що зменшення насильства (насамперед рівня вбивств) упродовж Середніх віків і Нового часу не було ні лінійним, ні постійним процесом. Зроблено висновок, що постулювання спаду вбивчої злочинності як послідовної прогресивної еволюції суспільних відносин є хибним і не знайшло підтвердження в джерелах.

Ключові слова: *кримінальне право, кримінальне судочинство, злочинність, насильство, вбивство, смертний вирок, Середні віки.*

The article is devoted to the study of the problems of studying violent behavior and the crime of murder in Western Europe in the Middle Ages. Various approaches to the study of violent activity and fluctuations in the murder rate are analyzed. The article uses linguistic, general scientific, system-functional, quantitative and comparative research methods. It is noted that homicide has long been virtually the only benchmark for understanding and measuring violence and the evolution of crime. It has been found that the medieval and modern perception of murder differ significantly: a) in the medieval value system, violence was associated with the culture of honor and masculine ethics, under certain circumstances, the refusal to use force was considered a sign of weakness and led to social rejection; b) The Middle Ages were characterized by social and legal tolerance for crimes committed in response to public humiliation; in the context of punishment for treason and defamation, domestic violence and spousal murder were considered and justified; c) medieval murderers

only partially correspond to the modern archetype of a criminal as a marginalized, immoral, and socially dangerous person. It has been established that the medieval violent model of behavior that led to the commission of the crime of murder is characterized by the following features: 1) the use of violence as a mechanism for resolving conflicts; 2) prior acquaintance between the victim and the attacker in the context of public life (violence based on geographical and socio-professional proximity); 3) the public and collective nature of the overwhelming number of violent acts; 4) the emotional and impulsive (without prior intention and deliberation) component of violent behavior (insults, physical attacks, fights); 5) the random nature of a significant number of murders; 6) the predominance of murderous violence committed by young men (aged 20 to 30). It has been noted that focusing on violent crime creates a distorted view of the true nature of crime in pre-industrial societies. The authors consider it proven that the decrease in violence (primarily the murder rate) during the Middle Ages and the Modern Age was neither a linear nor a constant process. It is concluded that the postulation of the decline in murderous crime as a consistent progressive evolution of social relations is false and has not been confirmed in the sources.

Key words: *Criminal Law, Medieval Criminal Judiciary, Criminality, Violence, Homicide, Death Penalty, Middle Ages.*

Постановка проблеми. У першому десятилітті XXI століття 5 мільйонів людей втратили життя через міжособистісне насильство, це зробило вбивство більш значущим джерелом насильницької смерті порівняно навіть із війною. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я та Альянсу із запобігання насильству, в багатьох країнах вбивство є провідною причиною смерті серед людей віком від 15 до 44 років [1, с. 219]. Тяжкість злочину вбивства робить гостро дискусійною проблему справедливого покарання за скоєне, водночас морально-етичні, політико-правові, релігійні, психологічні, культурні, духовні переконання суспільства не завжди збігаються із сучасним вирішенням проблеми в правовому полі значної кількості країн (скасуванням смертної кари) [2, с. 135]. Розвиток бази знань про витоки та сприятливі умови насильницької поведінки для ефективного зменшення вбивств у всьому світі залишається вагомим викликом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Починаючи із 1960-х років, кількісний аналіз пронизував дослідження економічних до соціальних питань суспільного розвитку (демографії, сім'ї, сексуальності та смерті). Завдяки існуванню реєстрів кримінальних процесів став можливим квантитативний підхід до серійних джерел під час історико-правового аналізу злочинності. Історики Нового часу (школа Пьєра Шоню) першими долучилися до використання методик кількісного аналізу. Ними була запропонована кількісна парадигма еволюції злочинності Франції часів Старого Порядку як поступового переходу від здебільшого насильницької поведінки до домінування злочинів проти власності (крадіжки, шахрайства тощо) або, за висловом М. Фуко, «від кривавої злочинності до шахрайської делінквентності» [3, с. 599–600]. Кількісний аналіз еволюції злочинності в Англії XIII–XIX століть соціолога Теда Р. Гурра (Gurr) та історика Лоуренса Стоуна (Stone) можна підсумувати двома основними висновками: 1) рівень насильства з убивствами в Англії XIII століття був удвічі вищий ніж у XVI та XVII століттях; 2) ці показники зі свого боку до п'яти разів вищі ніж у сучасному

англійському суспільстві (на початку 1960–1970-х років) [3, с. 601]. Джеймс Б. Гівен (Given) у книзі «Суспільство та вбивства в Англії XIII століття» та Барбара Ханавальт (Hanawalt) в дослідженні «Злочинність та конфлікти в англійських громадах, 1300–1348» застосували показник кількості вбивств на 100 000 жителів [4; 5; 6, с. 395]. Соціолог Інституту кримінології Кембриджського університету Мануель Айснер (Eisner) продовжує відстоювати думку про прогресивне зниження рівня вбивчого насильства впродовж історії людства [7, с. 83–142; 8, с. 65–134].

Дослідження останніх десятиліть середньовічної та ранньо-модерної злочинності на французькому, англійському та піренейському матеріалі Жаком Шиффоло (Chiffoleau), Жаном-Марі Карбасом (Carbass), Броніславом Геремеком (Geremek), Анн Лефевр-Тейяр (Lefebvre-Teillard), Альбером Ріґодєром (Rigaudière), Ніколь Гонтьє (Gonthier), Валері Турей (Toureille), Робером Мюшембледом (Muchembled), Б. А. Ханавальт (Hanawalt), Пітером Спіренбургом (Spirenburg), Ксав'є Руссо (Rousseaux), Клод Говар (Gauvard), Фелікса Сегюра Урра (Segura Urra), Рікардо Кордоби де ла Льяве (Córdoba de la Llave), Флоселя Сабате (Sabaté Curull), Іньякі Базана Діаса (Bazán Díaz) та інших довели, що рівень документально підтверджених переслідуваних публічним правосуддям злочинів є недостатнім для того, щоб робити обґрунтовані висновки щодо поступового скорочення рівня вбивчого насильства для суспільства загалом, особливо для Середньовіччя та раннього Нового часу [2, с. 135–136; 3, с. 601–610; 9, с. 273–338; 10, с. 13–18].

Підсумки досліджень останніх років підведено в колективній монографії «Злочинність та кримінальне правосуддя в Середньовіччі: оцінка та майбутні перспективи дослідження в Іспанії та Франції» під редакцією І. Базана Діаса, Оскара Лопеса Гомеса (López Gómez) та Роберто Гонзалеса (González Zalacain), виданої 2025 року в Мадриді [11].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Значна кількість досліджень з питань середньовічної злочинності, злочину вбивства та еволюції системи покарань з різних регіонів Західної Європи за останні десятиліття потребує певних узагальнень (оскільки окрема місцевість не забезпечує достатньої популяційної основи, щоб зробити статистично значущі висновки), з'ясування сутності та особливостей нових підходів до вивчення джерел і перегляду попередніх висновків і припущень.

Мета статті. Завдання роботи полягає в дослідженні сучасного стану проблем вивчення насильницької поведінки та злочину вбивства в Західній Європі в Середні віки представниками різних наукових напрямів (істориків права, медієвістів, істориків Нового часу, соціологів) та шкіл (Школи Хартій, Школи Анналів, антропологічної школи та школи мікроісторії). Основну увагу приділено: 1) з'ясуванню різниці середньовічного та сучасного сприйняття вбивства; 2) новим підходам до характеристики середньовічної насильницької моделі поведінки та її суспільного сприйняття; 3) особливостям і застереженням використання кількісного аналізу для еволюції рівня вбивств у Середні віки. Аналіз середньовічних юридичних пам'яток вимагає використання лінгвістичних методів, які дають змогу розкрити зміст ключових термінів і понять крізь призму етимології та смислового навантаження. Застосовувались також загальнонауковий (індукція та дедукція, аналіз і синтез, абстрагування й аналогія), системно-функціональний, квантитативний (кількісний) і порівняльний методи для систематизації правових і серійних юридичних пам'яток (судових реєстрів), позаправових джерел.

Виклад основного матеріалу. Злочинність суспільства є відображенням його системи цінностей і норм поведінки. Злочин визначається як сукупність фактів і вчинків, які суспільство вважає неприйнятними та визнає такими суд. Судові процеси були в Середні віки та Новий час надзвичайно поширеним явищем, яке використовували всі соціальні класи, а судові рішення фіксувалися за рахунок здійснення правосуддя через виконавчі листи, запитувані стороною, що виграла справу. Середньовічні закони та суспільна думка визначали «жахливими» злочинами єресь, святотатство, державну зраду, викрадення й згвалтування дівчини, содомію та звісно вбивство [12]. Дослідники стикаються з проблемою нестачі повних збережених судових процесів чи позовів і, як наслідок, змушені покладатися на фрагменти записів судових процесів, як-от рішення суду, свідчення очевидців, судові накази тощо. Збережена судова документація демонструє брак деталей щодо обставин злочину й навіть обмежену достовірність повідомлених сторонами конфлікту фактів. Множинність юрисдикцій і процесуальних інстанцій (королівські суди, сеньоріальні / маноріальні суди, церковні суди [13, с. 9–20; 14, с. 49–52], інквізиційні трибунали [15, с. 37–40] тощо) надзвичайно ускладнює, якщо не робить неможливим, отримання повної картини злочинності без перехресного зіставлення даних, коли вони доступні. Б. Геремек довів, що екстраполювати результати вивчення судових постанов окремих інституцій на загальну картину злочинності певного суспільства недоречно, бо залежно від трибуналу, обраного для дослідження, результати будуть відрізнятися. За його підрахунками, згідно з даними паризького Шатле, 66,1 % зареєстрованих злочинів становили пограбування, а 4,7 % – вбивства (зі 127 справ за три роки з 1389 по 1392 роки), матеріали сеньоріальних судів Сен-Жермен-де-Пре (реєстр охоплює період з 1265 по 1307 роки), Сент-Женев'єв (реєстр охоплює період з 1263 по 1305 роки), Сен-Мартен-де-Шан (реєстр охоплює період з 1322 по 1340 роки) та кафедрального капітулу Нотр-Дам (реєстр охоплює період з 1401 по 1420 роки) додають нових свідчень цій кримінальній статистиці [16]. Кровопролитний злочин (вбивство чи людиногубство) залишається тут рідкістю.

Насильство, пов'язане з кровопроліттям, є переважною злочинною поведінкою для середньовічного суспільства, на думку більшості дослідників. Вбивство довгий час було практично єдиним орієнтиром для представлення та вимірювання насильства й еволюції злочинності. У піонерській роботі «Щоденне насильство. Авіньйон XIV ст. згідно регістрам світського суду» Ж. Шіффоло зазначав, що з початку XIV ст. злочинність була переважно насильницькою, а побиття, бійки та вбивства впродовж століття завжди переважали за кількістю розглянутих у суді справ крадіжки та заволодіння чужим майном [10, с. 13]. 1991 року К. Говар у докторській дисертації «Злочин, держава та суспільство у Франції наприкінці Середніх віків» проаналізувала зареєстровані королівською канцелярією грамоти помилування за період з 1380 по 1425 роки (приблизно 7 500), згідно з її підрахункам 56 % прощені королем злочини були вбивствами (тоді як, наприклад, доля пограбувань становила лише 16 %); 99 % винуватців та 79 % жертв насильницької смерті були чоловіками. Значно менша частка жінок вбивць і жертв вбивств у цій категорії документів пов'язана насамперед з обмеженістю жіночого існування в Середні віки [17, с. 22–23]. Але, як зауважила К. Говар, коли жінка потрапляла в публічний простір, вона збільшувала «свої шанси стати злочинницею або

жертвою». Зв'язок між жінками та насильством став предметом нових досліджень незалежно від того, чи є ці жінки жертвами, чи злочинцями. Кількісні результати доводять, що переважна більшість жінок є жертвами чоловічого насильства й у конфліктах вони схильні грати роль миротворців, що, можливо, підтверджує антропологічний підхід, який приписує мир жінкам, а насильство – чоловікам [17, с. 29]. Деякі види вбивств (дітовбивства, отруєння) є проявами переважно жіночої злочинності.

Нещодавні дослідження показали, що насильство не було характерним лише для мирян: духовенство охоче його практикувало ще з XI століття; саме тоді, коли церква розробляла й запроваджувала дискурс про Божий мир, світське духовенство або навіть абати залюбки брали участь як у сеньйоріальних, так і в королівських війнах [13, с. 9–20; 17, с. 29; 18, с. 51–55].

Коли йдеться про можливі причини насильства та насильницьких злочинів, дослідники посилаються на економічні труднощі, соціальні й релігійні конфлікти, владні амбіції та часті війни. Приватні війни, які ніколи не припинялися впродовж Середньовіччя, порушують питання про потребу розрізняти насильство, пов'язане з ними, і злочинність. Саме це насильство лякає сучасників своєю жорстокістю та жахливістю. Однак це питання потребує окремого більш детального розгляду.

У Середньовіччі вбивство не завжди вважалося злочином (на відміну, наприклад, від «крадіжки»), атрибуція залежала від обставин скоєння протиправного діяння. Слово «злочин» походить від латинського «crimen», що означає «звинувачення» або «образа», і вперше з'являється в джерелах у XII столітті. У лексиці королівських листів про прощення з'являється низка синонімів для позначення «злочинства»: «delictum», «maleficum», «scelus», «facinus», «criminalio», «scelera», «malitia», «iniquitas». У судових процесах використовують більш точні (або більш технічні) терміни, наприклад «вбивство» – «murtrum» або «occisionis defunctis» [12, с. 43–63].

Наразі переважає погляд, що основною причиною більшості фатальних насильницьких зіткнень і вбивств була середньовічна система цінностей, яка існувала організаційним принципом суспільних відносин, впливала на формування менталітету, що визначав поведінкові імперативи та суспільне сприйняття соціальних стосунків. Насильство, що мало на меті виправлення ситуації внаслідок публічної образи, приниження честі та гідності (honoris causa), репутаційних втрат (ганьба, безчестя), вважалося виправданим, користувалося соціальним та юридичним розумінням (наприклад, у разі вбивства з причини подружньої невірності) [19, с. 919–925]. Родина, коронні суди та суспільство розуміли та пробачали чоловіка-вбивцю, інтерпретуючи його дії як покарання за нечесну поведінку й спосіб подолання образи сімейної честі. Реакція на образу честі була напередзаданою поведінковою нормою, насильство було частиною повсякденного життя, механізмом зняття напруженості й вирішення конфліктів. Інша реакція на публічне приниження викликала соціальне відторгнення, відшкодування заподіяного, мало сприяти відновленню порушеної соціальної рівноваги. До кінця Середньовіччя королівському судочинству не вдалося повністю викоренити приватну систему помсти для відшкодування приниження честі, тобто можна погодитись із думкою В. Турей, що середньовічне суспільство не делегувало державній владі всієї сукупності повноважень у справах злочинності [12]. Наприкінці Середньовіччя багато з тих, хто брав участь у актах

насильства зі смертельними наслідками, як переконливо довела в дослідженні насильства в пізньосередньовічній Венеції Елізабет Крузе-Паван, не відповідали архетипу злочинця, тобто маргіналізованої, аморальної та соціально небезпечної особи [20, с. 914]. Навпаки, вони виявилися людьми, ідеально інтегрованими в суспільство, які, захищаючи честь, вплутувалися в насильницькі дії з трагічними наслідками. Середньовічне ставлення до злочинця різнилося «залежно від його соціального рангу, виду скоєного правопорушення та проти кого він його скоїв» [10, с. 31].

Р. Мюшемблед запропонував своє пояснення суспільного розуміння та навіть заохочення насильницької поведінки молодих людей як засобу інтеграції до громади, досягнення статусу повноцінних чоловіків і закріплення нового соціального становища. Насильницька поведінка, на думку дослідника, заснована на цінності етики мужності та ритуалах соціальної інтеграції під час зміни поколінь, коли молодики жорстко конкурували за краще одруження, успадкування батьківського майна й титулів тощо [21]. Молодь виховувалася в насильстві і за допомогою насильства. Пристрасть до бійок і недисциплінованість – лише наслідки такого стану справ. Чоловіча ідентичність у Середні віки в Західній Європі конструювалася через насильство.

Висновки. Основні висновки можна сформулювати так:

1. Середньовічне та сучасне сприйняття вбивства суттєво різняться: 1) в середньовічній системі цінностей насильство було пов’язане з культурою честі та чоловічою етикою, за певних обставин відмова від застосування сили вважалася ознакою слабкості та призводила до соціального відторгнення; 2) Середнім вікам притаманні суспільна та юридична толерантність до злочинів, скоєних у відповідь на публічне приниження; в площині покарання за зраду й ушкодження честі розглядалося та виправдовувалося домашнє насильство й вбивство подружжя; 3) середньовічні вбивці лише частково відповідають сучасному архетипу злочинця як маргіналізованої, аморальної та соціально небезпечної особи.

2. Середньовічна насильницька модель поведінки, яка призводила до скоєння злочину вбивства, характеризується такими ознаками: 1) використанням насильства як механізму вирішення конфліктів; 2) попереднім знайомством між жертвою й нападником у контексті громадського життя (насильство на основі географічної та соціально-професійної близькості); 3) публічним і колективним характером переважної кількості насильницьких дій; 4) емоційним та імпульсивним (без попереднього наміру й обдумування) компонентом насильницької поведінки (образ, фізичних нападів, бійок); 5) випадковим характером значної кількості вбивств; 6) переважанням вбивчого насильства, скоєного молодими чоловіками (віком від 20 до 30 років).

3. Зменшення насильства (насамперед рівня вбивств) упродовж Середніх віків і Нового часу не було ні лінійним, ні постійним процесом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Eisner M., Nivette A. How to Reduce the Global Homicide Rate to 2 per 100,000 by 2060. The Future of Criminology / eds. R. Loeber, B. C. Welsh. New York : Oxford University Press, 2012. P. 219–228.

2. Санжаров В. А., Бак В. І., Санжарова Г. Ф. Смертний вирок у середньовічній судовій практиці: Західна Європа. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 4. С. 134–140. DOI : https://doi.org/ 10.24144/2788-6018.2025.04.1.21

3. Segura Urra F. Raíces historiográficas y actualidad de la historia de la justicia y el crimen en la Baja Edad Media. *Anuario de Historia del Derecho Español*. 2003. Vol. 73. P. 571–674. URL : https://revistas.mjusticia.gob.es/index.php/AHDE/article/view/4389

4. Given J. B. Society and Homicide in Thirteenth-century England. Stanford : Stanford University Press, 1977. XVI. 262 p.

5. Hanawalt B. Crime and conflict in English communities, 1300–1348. Cambridge : Harward University Press,1979. XIII. 358 p.

6. Eisner M., Brown S. E., Eisner N., Schmid Eisner R. Spatial dynamics of homicide in medieval English cities: the Medieval Murder Map project. *Criminal Law Forum*. 2025. Vol. 36. P. 381–418. DOI : https://doi.org/10.1007/s10609-025-09512-7

7. Eisner M. Long-tern historical trends in violent crime. *Crime and Justice. A Review of Research*. 2003.Vol. 30. P. 83–142. DOI : https://doi.org/10.1086/652229

8. Eisner M. From Swords to Words: Does Macro-Level Change in Self-Control Predict Long-Term Variation in Levels of Homicide? *Crime and Justice*. 2014. Vol. 43. P. 65–134. DOI : https://doi.org/10.1086/677662

9. Segura Urra F. Historia de la delincuencia en la España medieval (1998–2008). *Medievalismo*. 2008. Vol. 18. P. 273–338. URL : https://revistas.um.es/medievalismo/article/view/91691/88341

10. Bazán Díaz I. El modelo de criminalidad medieval y su modernización. Límites interpretativos y metodológicos. *Cuadernos del CEMYR*. 2019. Vol. 27. P. 11–54. DOI : https://doi.org/10.25145/j.cemyr.2019.27.01

11. Criminalidad y justicia penal en la Edad Media. Balance y perspectivas de estudio en España y Francia / eds. I. Bazán Díaz, Ó. López Gómez, R. González. Madrid : Sociedad Española de Estudios Medievales, 2025. 337 p.

12. Toureille V. Crime et châtiment au Moyen Âge, Ve – XVe siècle. Paris : Éditions du Seuil, 2013. 344 p.

13. Мацелик М. О., Бинюк Н. М., Санжарова Г. Ф. Середньовічне церковне судочинство: цивільний та кримінальний процеси. *Ірпінський юридичний часопис. Серія: право*. 2022. Вип. 1 (8). С. 9–20. DOI : https://doi.org/10.33244/2617-4154.1(8).2022.9-20

14. Мацелик М. О., Санжаров В. А., Санжарова Г. Ф. Папське судочинство в класичне Середньовіччя: Апостольська Пенітенціарія. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 49–52. DOI : https: //doi.org/10.32782/2524-0374/2022-5/9

15. Санжаров В. А., Мацелик М. О., Санжарова Г. Ф. Інквізиційне розслідування в середньовічній судовій процедурі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 10. С. 37–40. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-10/6

16. Geremek B. Les marginaux parisiens aux XIVe et XVe siècles. Paris : Flammarion, 1976. 350 p.

17. Gauvard C. Condamner la violence dans la royaume de France XIIIe–XVe siècle. Criminalidad y justicia penal en la Edad Media / eds. I. Bazán Díaz, Ó. López Gómez, R. J. González Zalacain. Madrid : Sociedad Española de Estudios Medievales, 2025. P. 19–45.

18. Санжаров В. А., Мацелик М. О., Санжарова Г. Ф. Злочини і «кримінальні» провадження проти прелатів в церковному судочинстві XII–XIV століть. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 51–55. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-7/9

19. Carraz D. Violence. Nouvelle histoire du Moyen Âge / dir. F. Mazel. Paris : Seuil, 2021. P. 919–925.

20. Crouzet Pavan É. Violence, société et pouvoir à Venise (XIVe–XVe siècles) : forme et évolution de rituels urbains. *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Moyen-Age, Temps modernes*. 1984. T. 96, n°2. P. 903–936. DOI : https://doi.org/10.3406/mefr.1984.2777

21. Muchembled R. Une histoire de la violence, de la fin du Moyen Âge à nos jours. Paris : Points Histoire, 2008. 487 p.

Дата надходження 19.04.2026
Дата прийняття 31.04.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

УДК 342.565.2:340.134:328.185
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.175-185

Н. А. Сердюк,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії держави і права,
Державний податковий університет
N. A. Serdyuk,
Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Theory and History of State and Law,
State Tax University
email: natalia.serdyk@gmail.com
ORCID 0000-0003-4279-4294;
Є. В. Перегуда,
доктор політичних наук, професор, заслужений працівник освіти України,
професор кафедри політичних наук та історії,
Київський національний університет будівництва і архітектури
E. V. Pereguda,
Doctor of Political Sciences, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine,
Professor of the Department of Political Sciences and History,
Kyiv National University of Civil Engineering and Architecture
email: pereguda.iev@knuba.edu.ua
ORCID 0000-0001-7561-7193

КОНСТИТУЦІЙНА СКАРГА ЯК ІНСТРУМЕНТ НЕПРЯМОГО ЛОБІЗМУ В ПРАВОТВОРЧОМУ ПРОЦЕСІ

CONSTITUTIONAL COMPLAINT AS AN INSTRUMENT OF INDIRECT LOBBYING IN THE LAW-MAKING PROCESS

Особлива увага приділяється виявленню функціональних характеристик звернень індивідуального характеру як інструменту реалізації колективних інтересів у сучасних правових системах.

Методологічну основу становить поєднання загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Використано системний підхід для визначення місця судових процедур у механізмі правотворення, порівняльно-правовий аналіз для узагальнення наукових підходів до взаємодії груп інтересів і державної влади, а також структурно-функціональний метод для

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Сердюк Н. А., Перегуда Є. В., 2026

встановлення ролі індивідуальних звернень у процесі нормативних змін. Теоретичне узагальнення дало змогу інтегрувати напрацювання різних наукових напрямів у єдину аналітичну модель.

У ході дослідження сформульовано узагальнене визначення судового впливу непрямого характеру як особливої форми реалізації організованих інтересів через процесуальні механізми. Встановлено, що відповідні процедури можуть виконувати не лише правозахисну, а й регулятивну функцію, сприяючи трансформації правового середовища. Запропоновано систематизацію основних напрямів такого впливу, що охоплюють соціально орієнтовані, економічні, політично мотивовані та ціннісно зумовлені форми активності. Обґрунтовано, що багатовекторність проявів зазначеного явища зумовлює потребу у визначенні критеріїв його допустимості та меж застосування.

Доведено, що використання інструментів конституційного контролю як каналу реалізації інтересів здатне суттєво впливати на зміст нормативного регулювання та формування правових стандартів. Водночас відсутність належної інституційної визначеності відповідних механізмів створює ризики дисбалансу між приватними та публічними інтересами. Обґрунтовано доцільність розроблення процедурних запобіжників і формування комплексної концепції регулювання відповідних процесів, що сприятиме зміцненню принципів правової визначеності та стабільності правової системи.

Ключові слова: *судова практика, процесуальні механізми впливу, правові стандарти, правотворчий процес, баланс інтересів, верховенство права, юридична аргументація, інституційні гарантії.*

The purpose of the article is to develop a theoretical understanding of the constitutional complaint as a form of indirect (judicial) lobbying and as an instrument for influencing the law-making process. Particular attention is paid to identifying the functional characteristics of individual applications as instruments for the realization of collective interests in modern legal systems.

The methodological framework is based on a combination of general scientific and special legal methods. A systemic approach was applied to determine the place of judicial procedures within the law-making mechanism. Comparative legal analysis was used to generalize scholarly approaches to the interaction between interest groups and public authority. In addition, a structural and functional method was employed to establish the role of individual applications in the process of normative change. Theoretical generalization enabled the integration of findings from various scientific traditions into a unified analytical model.

The study formulates a generalized definition of indirect judicial influence as a specific form of realization of organized interests through procedural mechanisms. It is established that such procedures may perform not only a rights-protection function but also a regulatory function, contributing to the transformation of the legal environment. A systematization of the principal directions of such influence is proposed, covering socially oriented, economic, politically motivated, and value-driven forms of activity. It is substantiated that the multidimensional nature of these manifestations necessitates the development of criteria for their admissibility and limits of application.

It is demonstrated that the use of constitutional review instruments as channels for the realization of interests may significantly affect the content of regulatory frameworks and the formation of legal standards. At the same time, the lack of sufficient institutional clarity of these mechanisms creates risks of imbalance between private and public interests. The necessity of developing procedural safeguards and establishing a comprehensive conceptual framework for regulating these processes is substantiated, which will contribute to strengthening the principles of legal certainty and stability of the legal system.

Keywords: *judicial practice, procedural mechanisms of influence, legal standards, law-making process, balance of interests, rule of law, legal argumentation, institutional safeguards.*

Постановка проблеми. У сучасних демократичних правових системах спостерігається стійка тенденція до розширення ролі судової влади в процесах формування публічної політики, що отримало концептуалізацію в теорії «судовизації політики» (judicialisation of politics), розробленій Alec Stone Sweet. За цих умов суди, зокрема органи конституційної юрисдикції, перестають бути виключно арбітрами правових спорів і дедалі частіше є суб'єктами, рішення яких мають нормативний і політичний ефекти. Це зумовлює трансформацію традиційних уявлень про лобізм, який виходить за межі парламентських процедур і набуває нових, опосередкованих форм реалізації через судові механізми.

Особливої актуальності ця проблема набуває в контексті функціонування інституту конституційної скарги, який, з одного боку, є інструментом захисту прав і свобод людини, а з іншого – може використовуватися як інструмент впливу організованих груп інтересів на правотворення. Отже, постає наукова проблема визначення меж допустимого впливу приватних інтересів на конституційне судочинство й розмежування правозахисної діяльності та лобістських практик. Зв'язок із науковими й практичними завданнями полягає в потребі забезпечення балансу між доступом до правосуддя та недопущенням інструменталізації судової влади, що є критично важливим для гарантування принципу верховенства права та незалежності суду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика судового (юридичного) лобізму перебуває на перетині права, політології та соціології й активно розробляється в сучасній науці.

Теоретичне підґрунтя становлять дослідження юридизації політики, зокрема праці Alec Stone Sweet, який обґрунтував перенесення політичних конфліктів у судову площину; серед сучасних дослідників феномен судового лобізму аналізує J. Jonas Anderson, а вагомий внесок у розуміння стратегічної взаємодії між судами та групами інтересів зробили Matias Iaryczower, Pablo Spiller та Mariano Tommasi, які розглядають суди як учасників політичного процесу.

Окремі напрями досліджень охоплюють інструменти непрямого впливу, зокрема інститут amicus curiae, що аналізують W. Bradley Wendel і M. Margaret McKeown, а також роботи Gregory Caldeira і John Wright щодо використання судів групами інтересів, тоді як напрям стратегічного судочинства представлений працями Helen Duffy, César Rodríguez-Garavito та Diana Rodríguez-Franco, які обґрунтовують можливість використання судових процесів як інструменту системних соціальних змін.

В українській науці О. Гросфельд, Ю. Зущик, О. Кутишенко аналізують становлення та механізми лобізму в Україні, акцентуючи увагу на переході від прозорих процедур до тіньових схем і впливу олігархічних груп. Дослідження Д. Лавренова охоплюють як теоретичні моделі політичного лобіювання, так і практичні приклади кадрового та економічного впливу на державні рішення. Проблеми лобізму й взаємодії груп інтересів із державою досліджують, зокрема, В. Биковець, І. Немчинов та Д. Лавренов, які аналізують інституційні форми лобістської діяльності. Окремі аспекти функціонування конституційної скарги вивчає А. Опанасенко, підкреслюючи її роль у розвитку правової системи.

Водночас, попри значний масив досліджень, у сучасній літературі недостатньо розкрито питання використання конституційної скарги як інструменту саме судового (непрямого) лобізму, а також відсутня цілісна типологія форм такого впливу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Невирішеними залишаються такі аспекти, як відсутність чіткого теоретико-правового визначення судового лобізму в контексті конституційного судочинства; недостатня розробленість критеріїв розмежування правозахисної діяльності та лобістського впливу; відсутність системної класифікації форм реалізації судового лобізму через інститут конституційної скарги; недостатній аналіз ризиків інструменталізації судової влади організованими групами інтересів. Причиною цього є міждисциплінарний характер проблеми та відносна новизна інституту конституційної скарги в правових системах пострадянських держав, зокрема України. Вирішення зазначених питань є важливим для забезпечення балансу між ефективним захистом прав людини та гарантуванням незалежності судової влади.

Метою статті є теоретичне осмислення інституту конституційної скарги як форми непрямого (судового) лобізму та інструменту впливу на правотворення.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких *завдань*: проаналізувати теоретичні підходи до розуміння лобізму та визначити особливості використання конституційної скарги як інструменту непрямого впливу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблематика впливу приватних інтересів на правотворчий процес є однією із ключових у сучасній науці. Лобізм як форма організованого впливу на прийняття політико-правових рішень традиційно розглядається в межах теорій груп інтересів, які пояснюють механізми взаємодії між державою та соціальними групами. У межах дослідження інституту конституційної скарги ці підходи набувають особливої актуальності, оскільки дають змогу розглядати судові механізми як один із можливих каналів впливу груп інтересів на правотворення.

Теоретичне підґрунтя аналізу лобізму формують праці David Truman, Mancur Olson, Anthony Nownes, які розробили фундаментальні концепції функціонування груп інтересів у демократичних політичних системах.

Теорія груп інтересів David Truman розглядає лобізм як природний і невід'ємний елемент функціонування політичної системи, у якій різноманітні соціальні інтереси організовуються в групи та конкурують між собою вплив на публічну політику [1]. У межах плюралістичного підходу автор виходить із того, що така конкуренція не лише неминуча, а й функціонально потрібна, оскільки забезпечує баланс інтересів і відображення суспільного різноманіття у владних рішеннях; водночас групи інтересів виникають як реакція на соціальні «збурення» та використовують широкий спектр інструментів

впливу. Дослідження D. Truman дають змогу інтерпретувати конституційне судочинство як один із інституційних каналів реалізації та конкуренції приватних і публічних інтересів, а отже, розглядати конституційну скаргу не лише як засіб захисту прав, але й як потенційний механізм опосередкованого лобістського впливу, що актуалізує проблему впливу на правотворення.

Концепція колективної дії Mancur Olson демонструє структурну нерівність груп інтересів у здатності впливати на політичні рішення: невеликі, добре організовані групи з концентрованими вигодами мають істотно більше шансів на успіх, ніж численні групи з розпорошеними інтересами через проблему «безбілетника» (free rider problem) [2, p. 2, 33–36]. Унаслідок цього публічна політика часто відображає інтереси організованих меншин, оскільки їхні вигоди є концентрованими, тоді як витрати розподіляються на широке коло осіб [2, p. 53–57], що створює інституційні передумови для розвитку лобізму як стабільного механізму впливу; до того ж такі групи з часом формують стійкі структури тиску, здатні визначати напрям правотворення. У рамках дослідження конституційної скарги це означає, що вона може використовуватися не лише як інструмент захисту прав, а й як альтернативний канал реалізації інтересів організованих меншин у разі обмеженої ефективності традиційних політичних процедур, що підсилює ризик її функціонування як форми непрямого лобізму.

Зазначені положення дають змогу не лише констатувати структурну нерівність груп інтересів, але й актуалізують питання про конкретні механізми реалізації такого впливу в демократичних системах сьогодення, що отримало подальший розвиток у працях сучасних дослідників лобізму.

Підхід Anthony Nownes розглядає лобізм як багаторівневий процес, що пронизує всі стадії політичного циклу – від формування порядку денного до прийняття нормативних рішень, причому групи інтересів використовують широкий спектр інструментів впливу (виборчі кампанії, коаліції, експертні матеріали, інформаційні стратегії). Водночас дослідник підкреслює, що така діяльність є органічною для демократії як механізм представництва, але створює ризики дисбалансу через нерівність ресурсів між групами [3, p. 5–9, 95–102]. Особливо важливим є положення про те, що сучасний лобізм має багаторівневий характер і може здійснюватися не лише через прямий контакт із законодавчими органами, але й через альтернативні канали впливу, включно із інформаційними та юридичними механізмами. Ця концепція теоретично обґрунтовує можливість розглядати конституційну скаргу як один із таких альтернативних каналів, через який групи інтересів можуть опосередковано впливати на конституційне судочинство й правотворення та встановлення меж допустимого лобістського впливу.

У цьому контексті особливого значення набуває питання про те, чи обмежується лобістський вплив лише сферою політичного процесу, чи він поширюється також на судову владу як окрему гілку публічної влади. Саме це відкриває можливість для теоретичного осмислення феномена судового лобізму.

Український лобізм переважно має корпоративістський характер, оскільки ключову роль у ньому відіграє держава та її інститути, а значна частина суб'єктів впливу є «вмонтованою» у владні структури, поєднуючи статус посадовців із представництвом інтересів, нерідко пов'язаних із фінансово-промисловими групами [4]. Водночас, попри

поступове посилення громадянського суспільства, що частково розмиває олігархічну модель, конкурентний і плюралістичний лобізм залишається фрагментарним, а в науковій літературі додатково проводиться розмежування між «цивілізованими» та «нецивілізованими» формами лобістської діяльності [5; 6].

На думку Ю. Зущика, лобізм доцільно поділяти на тіньовий, публічний та інституціоналізований: перший ґрунтується на неформальних і непрозорих контактах задля отримання привілеїв, тоді як публічний спрямований на зміну загальних правил у інтересах ширших економічних груп і характеризується відкритістю та конкуренцією [7; 8]. Тривалий час інституціоналізований лобізм в Україні залишався обмеженим саме через відсутність належного законодавчого врегулювання, що зумовлювало домінування тіньових і частково публічних форм впливу.

Ситуація зазнала суттєвих змін з ухваленням Закону України «Про лобіювання», який набрав чинності та введений у дію з 1 вересня 2025 року [9]. Запровадження цього нормативного акта створило формалізоване правове підґрунтя для здійснення лобістської діяльності, передбачивши обов'язкову реєстрацію суб'єктів лобіювання в Реєстрі прозорості, що ведеться Національним агентством з питань запобігання корупції, а також встановивши вимоги щодо прозорості та звітності їхньої діяльності [10].

Практична імплементація нових норм уже засвідчує поступове становлення інституціоналізованого лобізму: станом на кінець 2025 року в Реєстрі прозорості було зареєстровано понад 100 суб'єктів лобіювання, які отримали легальний статус і можливість офіційно впливати на процес ухвалення публічних рішень [11]. Це свідчить про поступовий перехід від неформальних практик до більш прозорої та регульованої моделі взаємодії інтересів і влади.

Водночас ухвалення законодавства не усунуло повністю попередніх структурних особливостей українського лобізму. Він і надалі перебуває на етапі трансформації, у межах якого інституціоналізовані механізми співіснують із неформальними або змішаними формами впливу. Така ситуація зумовлена як інерцією усталених практик, так і неповною імплементацією нових регуляторних інструментів.

Отже, сучасний стан розвитку лобізму в Україні характеризується поєднанням інституціоналізованих і неформальних механізмів впливу. Це зі свого боку зумовлює збереження актуальності альтернативних каналів реалізації інтересів, зокрема через судові механізми.

Так, трансформація сучасного лобізму полягає в поступовому переході від виключно прямих форм впливу на законодавця до використання альтернативних інструментів, серед яких дедалі більшого значення набувають судові процедури, експертна підтримка та публічна адвокація. У цих умовах судова влада набуває ознак активного учасника правотворчого процесу, що дає змогу розглядати конституційне судочинство, зокрема інститут конституційної скарги, як один із ключових каналів реалізації непрямого (судового) лобістського впливу.

Сучасний розвиток конституційного судочинства супроводжується поступовим розширенням можливостей використання судових процедур як інструменту впливу на правотворення. За цих умов особливого значення набуває питання про можливість використання конституційної скарги не лише як засобу щодо індивідуального захисту прав, але і як інструменту реалізації інтересів організованих соціальних груп.

У науковій літературі дедалі частіше підкреслюється, що судові процедури можуть виконувати функції, аналогічні традиційним механізмам лобістського впливу [12, p. 15–18]. Це створює підстави для формування нової концепції – судового (непрямого) лобізму, який реалізується через використання механізмів конституційного контролю, зокрема конституційної скарги.

Розширення ролі судів у сучасних політико-правових системах призвело до формування нових механізмів впливу на правотворення. Якщо класичний лобізм пов'язувався передусім із діяльністю законодавчих органів, то сучасні дослідження демонструють, що суди також можуть бути об'єктом впливу організованих груп інтересів [13, p. 55–60].

A. Nownes підкреслює, що сучасний лобізм має багатовекторний характер і не обмежується прямою взаємодією з парламентами або урядовими структурами [3, p. 95–102]. На його думку, групи інтересів дедалі частіше використовують альтернативні канали впливу, охоплюючи юридичні процедури, експертну підтримку та інформаційні кампанії. З цього погляду судові процедури можуть розглядатися як інструмент, що дає змогу групам інтересів досягати нормативних змін без безпосереднього втручання в законодавчий процес. Особливо це актуально у випадках, коли політичні механізми є недостатньо ефективними або обмеженими.

Зі свого боку концепція judicialisation of politics, розроблена Alec Stone Sweet, демонструє, що суди поступово стають важливими учасниками політичного процесу, а їхні рішення можуть мати суттєвий вплив на державну політику [13, p. 162]. A. Stone Sweet зазначає, що процес судової інституціоналізації політики супроводжується збільшенням кількості звернень до конституційних судів з боку різних соціальних акторів, що сприяє розширенню їхнього впливу на правотворення. Конституційна скарга стає одним із ключових механізмів, що дає нагоду приватним суб'єктам ініціювати процеси, здатні привести до нормативних змін.

Суттєвий внесок у розуміння ролі судових процедур у процесі нормативних змін зробили дослідники стратегічного судочинства. Helen Duffy підкреслює, що стратегічні судові процеси спрямовані на досягнення ефекту, який виходить за межі конкретної справи, включно із реформуванням законодавства або зміною державної політики [14]. Аналогічної позиції дотримуються César Rodríguez-Garavito та Diana Rodríguez-Franco, які зазначають, що стратегічне судочинство є інструментом структурних змін, що дає змогу різним групам впливати на державну політику через судові рішення [15]. З огляду на це конституційна скарга може розглядатись як один із найбільш ефективних інструментів стратегічного судочинства, оскільки її результатом може бути визнання неконституційними нормативних актів, що безпосередньо змінює правову систему.

Аналіз наведених теоретичних підходів дає змогу сформулювати концепцію судового (непрямого) лобізму як самостійного виду лобістської діяльності.

Судовий (непрямий) лобізм – це форма впливу організованих приватних інтересів на процес правотворення через використання судових процедур, спрямована на досягнення нормативних змін або формування нових правових стандартів.

На відміну від класичного лобізму, який реалізується через безпосередню взаємодію з органами державної влади, судовий лобізм має непрямий характер, оскільки вплив здійснюється через юридичні механізми.

З урахуванням наведених теоретичних підходів доцільно конкретизувати, у яких саме формах судовий лобізм може проявлятися в межах інституту конституційної скарги. По-перше, йдеться про *ініціювання стратегічних конституційних скарг*, коли звернення до органу конституційної юрисдикції має на меті не лише індивідуальний захист права, а й досягнення ширших нормативних змін або створення прецеденту, вигідного певній групі інтересів. По-друге, важливим проявом є *формування спеціалізованої юридичної аргументації*, що передбачає залучення експертного середовища, використання порівняльно-правових підходів і доктринальних конструкцій для підсилення позиції, яка фактично відображає інтереси організованих акторів. По-третє, судовий лобізм може реалізовуватися *через координацію дій між заявниками та групами інтересів*, коли формально індивідуальні суб'єкти є носіями ширших колективних інтересів, а їхня правова позиція узгоджується із заінтересованими організаціями (наприклад, професійними об'єднаннями або бізнес-структурами). По-четверте, існує *використання судових рішень як інструменту нормативного впливу*, коли рішення органу конституційного контролю розглядається як засіб зміни правового регулювання, обходячи або доповнюючи класичні механізми правотворення. Сукупно ці прояви дають нагоду інтерпретувати конституційну скаргу не лише як інструмент захисту прав, а й як потенційний канал інституціоналізованого впливу на правову систему, що потребує чіткого визначення меж допустимого лобізму в конституційному судочинстві.

Узагальнення зазначених форм прояву судового лобізму дає змогу перейти до їхньої систематизації, що має не лише описове, але й аналітичне значення для визначення меж допустимого впливу приватних інтересів на конституційне судочинство. З метою подальшого розвитку теоретичного підходу до аналізу судового лобізму доцільно запропонувати типологію його основних форм у межах інституту конституційної скарги, що дає нагоду глибше осмислити різноспрямованість впливу приватних інтересів на конституційне судочинство.

Насамперед потрібно виокремити *правозахисний судовий лобізм*, який характеризується використанням судових процедур як інструменту захисту прав людини та досягнення соціально значущих змін. Його типовими суб'єктами є правозахисні організації, громадські об'єднання та професійні правозахисні структури, а сама ця форма є найбільш поширеною в практиці стратегічного судочинства, оскільки поєднує індивідуальний захист із прагненням до ширших суспільних трансформацій.

Водночас *економічний судовий лобізм* пов'язаний із використанням конституційних скарг для захисту економічних або корпоративних інтересів. Його суб'єктами є підприємства, професійні об'єднання та галузеві асоціації, а ключовою особливістю – спрямованість на зміну або коригування регуляторного середовища, що дає змогу впливати на умови ведення господарської діяльності через механізми конституційного контролю.

Політичний судовий лобізм проявляється у використанні конституційних скарг для впливу на політичні процеси, зокрема виборчі механізми або баланс владних повноважень. Його суб'єктами можуть бути політичні партії, рухи чи інші політичні актори, що робить цю форму найбільш чутливою з погляду забезпечення політичної нейтральності суду та недопущення його інструменталізації в політичній боротьбі.

У цьому контексті варто враховувати ширший феномен так званої «судовизації політики», який полягає в зростанні ролі судових органів у вирішенні питань, що традиційно належали до сфери політичного процесу. Як зазначається в науковій літературі, сучасні суди дедалі частіше є не лише арбітрами правових спорів, а й фактичними учасниками ухвалення політичних рішень, що пов'язано з розширенням інструментів доступу до конституційного правосуддя, зокрема через інститут конституційної скарги [16].

Нарешті, *ідеологічний судовий лобізм* пов'язаний із використанням конституційної скарги для просування певних світоглядних, моральних чи ціннісних концепцій, а його суб'єктами є релігійні організації, ідеологічні рухи та громадські ініціативи. Особливістю цієї форми є те, що вона спрямована не на досягнення безпосередніх матеріальних чи політичних вигод, а на закріплення в правовій системі певних інтерпретацій прав і свобод, моделей суспільного розвитку й ціннісних орієнтирів, що надає їй довгострокового та системоутворювального характеру. Водночас саме ця форма найбільш тісно межує з легітимним розвитком конституційної доктрини, що ускладнює визначення меж допустимого впливу й підвищує ризик перетворення конституційного судочинства на арену світоглядних конфліктів.

Запропонована типологія свідчить про те, що конституційна скарга здатна функціонувати як універсальний інструмент реалізації різних за своєю природою інтересів, що зумовлює потребу в її розгляді як окремого інституційного механізму впливу. У сучасних умовах вона постає не лише як засіб індивідуального захисту прав, але й як інституційний механізм непрямого впливу на правову систему, що відкриває нові моделі взаємодії між приватними інтересами й органами конституційного контролю. Її використання в стратегічних цілях дає змогу перетворити окреме звернення на інструмент нормативного впливу, оскільки рішення органу конституційної юрисдикції здатні змінювати зміст правового регулювання, усувати нормативні колізії або формувати нові підходи до тлумачення конституційних положень.

У цьому зв'язку доцільно перейти від класифікаційного аналізу до розгляду функціональної ролі конституційної скарги в механізмі взаємодії приватних інтересів і конституційного правосуддя. Водночас інститут конституційної скарги постає дієвим інструментом правової активізації, що дає змогу громадським об'єднанням, професійним колам і суб'єктам із консолідованими інтересами задіяти юридичні механізми для реалізації своїх прагнень. Це реалізується через залучення фахівців, розробку переконливих правових позицій та стимулювання публічного діалогу навколо гострих проблем. У результаті цього вона також є механізмом формування нових правових стандартів, оскільки практика конституційного судочинства здатна закріплювати нові підходи до розуміння прав і свобод, принципів верховенства права та меж державного втручання. Як слушно зазначає А. Опанасенко, конституційна скарга в сучасних умовах виходить за межі індивідуального захисту прав і набуває значення інструменту впливу на розвиток правової системи, оскільки її застосування сприяє формуванню нових підходів до тлумачення конституційних норм і стандартів захисту прав людини [16]. Водночас таке розширене функціональне навантаження конституційної скарги зумовлює й низку ризиків, пов'язаних із можливістю інструменталізації судових інституцій в інтересах окремих груп, посиленням асиметрії впливу між різними суб'єктами, а також порушенням

балансу між приватними та публічними інтересами, що зі свого боку актуалізує потребу в чіткому теоретико-правовому визначенні меж допустимого використання цього механізму в контексті судового лобізму.

Висновки. У результаті дослідження сформовано теоретико-правове розуміння судового (непрямого) лобізму як форми реалізації приватних інтересів через використання механізмів конституційного контролю. Встановлено, що конституційна скарга поряд із правозахисною функцією може бути інструментом опосередкованого впливу на правотворення та формування правових стандартів.

Досягнення поставленої мети забезпечено за рахунок аналізу сучасних теоретичних підходів до лобізму та юридизації політики, що дало змогу обґрунтувати можливість перенесення лобістських практик у сферу конституційного судочинства. Запропоновано типологію форм судового лобізму (правозахисний, економічний, політичний та ідеологічний), що дає змогу системно оцінювати напрями впливу приватних інтересів і визначати межі їхнього допустимого використання.

Дослідження підтвердило наявність ризиків інструменталізації інституту конституційної скарги, особливо в умовах недостатньої інституціоналізації лобістської діяльності. Це зумовлює потребу у формуванні правових і процедурних запобіжників, спрямованих на забезпечення балансу між доступом до конституційного правосуддя та гарантуванням незалежності судової влади.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на розроблення критеріїв розмежування правозахисної та лобістської діяльності, удосконалення механізмів запобігання зловживанню правом на конституційну скаргу та формування концептуальної моделі інституціоналізації судового лобізму. Методологічно перспективним є використання комплексного підходу, що поєднує інструменти теорії груп інтересів, інституціонального аналізу та концепції стратегічного судочинства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Truman David B. The Governmental Process: Political Interests and Public Opinion. Westport, Conn : Greenwood Press, 1981. 544 p.

2. Olson Mancur The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups. Harvard University Press, 1971. 182 p. URL : https://www.academia.edu/9263644/The_Logic_of_Collective_Action_Public_Goods_and_the_Theory_of_Groups

3. Nownes Anthony Interest Groups in American Politics: Pressure and Power. New York : Routledge. 2023. 314 p. DOI : https://doi.org/10.4324/9781003282617

4. Гросфельд О. В. Становлення лобізму в сучасній Україні : дис. … канд. політ. наук : спец. 23.00.02 / Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського. Сімферополь, 2009. 209 с.

5. Немчинов І. Лобіювання як форма діалогу з владою. *Контекст*. 2002. № 2. С. 9–12.

6. Лубінець Д. В. До питання про типологію українського лобізму. *Політікус*. 2019. Вип. 4. С. 34–40. DOI : https://doi.org/10.24195/2414-9616-2019-4-34-40

7. Черінько І. Розвиток лобізму в Україні як перспективний шлях модернізації громадянського суспільства та розвитку неурядових організацій. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.* № 4 (54). С. 375–385. URL : https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/cheriko_rozvytok.pdf

8. Лисюк В. Інституціоналізація цивілізованого інституту лобізму в Україні. *Вчені записки Університету «КРОК».* 2021. № 2 (62). С. 9–18. DOI : https://doi.org/10.31732/2663-2209-2021-62-9-18

9. Про лобіювання : Закон України від 23.02.2024 № 3606-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/3606-20

10. Дідковський О., Потьомкіна Ю. В Україні набув чинності закон «Про лобіювання» / Lexology. 2025. 02 вересня. URL : https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=31de9860-0bd0-4302-b537-57f6b67d29bc&utm_source=chatgpt.com

11. Миткалик С. В Україні офіційно з'явилися майже 100 лобістів. Хто вони? / Антикорупційний штаб. URL : https://shtab.net/articles/view/v-ukrajini-oficijno-zyavilisya-majzhe-100-lobist/

12. Devins N. *Shaping Constitutional Values by Neal Devins. Baltimore. Johns Hopkins University Press, 1996. Pp. xiv, 193.* URL : https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=8024&context=journal_articles

13. Sweet S. A. Constitutions, rights, and judicial power. Comparative Politics. 6th edn, edited by Daniele Caramani. Oxford : Oxford University Press, 2023. DOI : https://doi.org/10.1093/hepl/9780192846051.003.0009

14. Duffy H. Strategic Human Rights Litigation: Understanding and Maximising Impact. Hart Publishing, 2018. DOI 10.5040/9781509922000

15. Rodríguez-Franco D., Rodríguez-Garavito C. Courts, Strategic Litigation, and Social Change. Oxford University Press, 2015. DOI 10.1093/oxfordhb/9780198786900.013.28

16. Опанасенко А. В. Судовий лобізм, як наслідок «judicialization of politics». *Політичне життя.* 2026. № 1. С. 32–37. DOI : https://doi.org/10.31558/2519-2949.2026.1.5

Дата надходження 28.02.2026
Дата прийняття 20.03.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

УДК 340.12:004.056 (477:4-6ЄС)
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.186-196

О. О. Тихомиров,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри інформаційної безпеки держави,
Національна академія Служби безпеки України
O. O. Tykhomyrov,
Doctor of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of State Information Security,
National Academy of the Security Service of Ukraine
email: tihoma@ukr.net
ORCID 0000-0001-5163-6584

ОНТОЛОГІЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАВА В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ: БЕЗПЕКОВИЙ КОНТЕКСТ І ЛЮДИНОЦЕНТРИСТСЬКА ПАРАДИГМА

ONTOLOGICAL TRANSFORMATIONS OF LAW IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION: THE SECURITY DIMENSION AND THE HUMAN-CENTRIC PARADIGM

Статтю присвячено теоретико-правовому аналізу онтологічних трансформацій права в умовах цифровізації крізь призму безпеки та людиноцентризму. Досліджено сутність «онтологічного повороту», що характеризується переходом від статичного нормативізму до динамічних технолого-правових екосистем. Обґрунтовується, що алгоритмізація права в гібридному правовому просторі постає магістральною тенденцією, за якої позитивне право трансформується в адаптивну цифрову базу знань, забезпечуючи коректне випереджувальне регулювання динамічних соціальних процесів.

Окреслено дихотомію статусу людини як активного суб'єкта цифрових відносин і вразливого об'єкта алгоритмічного впливу, наголошено на захисті «цифрової гідності» та ментальної автономії особи. Акцентується, що фундаментальні правові принципи залишаються незмінними аксіологічними орієнтирами, навіть за революційних змін правової реальності внаслідок цифровізації.

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Тихомиров О. О., 2026

Підтримується концепція інтеграції безпекових гарантій в архітектуру цифрового простору за принципами «legal protection by design» та «security by design», що зміщує фокус із ретроспективної відповідальності на превентивне запобігання шкоді.

Висвітлено роль України як донора досвіду цифрової взаємодії людини й держави в надскладних умовах. Зроблено висновок, що цифрова трансформація права має слугувати розширенню людської гідності та свободи, гарантуючи безпеку в глобальному цифровому середовищі.

Ключові слова: *онтологія права, правове регулювання, правова система, цифровізація, людиноцентризм, інформаційна безпека, цифрові права, цифрова гідність, електронна юрисдикція, інформаційна реінтеграція.*

The article is devoted to the theoretical and legal analysis of the ontological transformations of law in the context of digitalization through the prism of security and human-centeredness. The essence of the "ontological turn" is explored, characterized by the transition from static normativism to dynamic techno-legal ecosystems. It is substantiated that the algorithmization of law in a hybrid legal space emerges as a major trend, where positive law transforms into an adaptive digital knowledge base, providing correct proactive regulation of dynamic social processes.

The dichotomy of human status as an active subject of digital relations and a vulnerable object of algorithmic influence is outlined; emphasis is placed on the protection of "digital dignity" and the mental autonomy of the individual. It is emphasized that fundamental legal principles remain immutable axiological landmarks, even amidst revolutionary changes in legal reality resulting from digitalization.

The concept of integrating security guarantees into the architecture of the digital space according to the principles of "legal protection by design" and "security by design" is supported, shifting the focus from retrospective liability to preventive harm mitigation.

The role of Ukraine as a donor of experience in digital interaction between the individual and the state under extremely difficult conditions is highlighted. It is concluded that the digital transformation of law should serve to expand human dignity and freedom, ensuring security in the global digital environment.

Keywords: *ontology of law, legal regulation, legal system, digitalization, human-centeredness, information security, digital rights, digital dignity, electronic jurisdiction, information reintegration.*

Постановка проблеми. Сучасна динаміка глобальних цифрових трансформацій диктує потребу у фундаментальному переосмисленні онтологічних засад права, яке в умовах масштабування соціальної інформатизації виходить за межі класичних напрямів праворозуміння, створюючи додаткові контексти й простори для інтегративно-інноваційних підходів. В основі цього процесу лежить дисонанс між «традиційною» природою правового регулювання, зокрема її зумовленістю сталими суспільними відносинами, та експонентним розвитком інформаційних технологій (далі – ІТ). ІТ сьогодні створюють безмежний динамічний простір (цифровий простір), який через набуття суспільної значущості за актуальними потребами правового регулювання починає переважати фізичну реальність.

Інакше кажучи, в умовах глобальних цифрових трансформацій у праві відбувається своєрідний «онтологічний поворот». ІТ не лише модернізують інструментарій правового регулювання, а й фундаментально змінюють систему глибинних онтологічних взаємозв'язків на основі трансформації наявних і формування нових пріоритетів правової еволюції, в яких органічно поєднуються тенденції розвитку самого права, нових сфер соціальної комунікації та людської дійсності. У цьому контексті цифровізація є не екзогенним чинником для права, а новою онтологічною умовою його буття, що зумовлює зміщення акцентів від статичного нормативізму до динамічних технолого-правових екосистем.

Зазначимо, що в цілях цієї статті, як і попередніх наукових розвідок, цифровізація розглядається як поточний еволюційний етап соціальної інформатизації з притаманними йому цифровими трансформаціями соціальних явищ і процесів, що у відповідний спосіб позначаються на праві [1, с. 37–38].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема онтології права в цифрову епоху є предметом як фундаментальних філософсько-правових роздумів щодо майбутнього права загалом, так і аналізу дискретних напрямів, у яких відбиваються найбільш рельєфні правові трансформації. Так, сучасний науковий дискурс представляє перехід до «обчислювальної онтології», де правові принципи імплементуються безпосередньо в архітектуру цифрових систем, а межа між юридичним фактом і програмним кодом розмивається, що вимагає переосмислення категорії легальності (M. Durante [2], G. De Gregorio [3], M. Hildebrandt [4], J. Lassègue [5]). Ця трансформація розгортається в умовах «гіперісторії» та «onlife-досвіду», тоді як ІТ стають «середовищними силами», що зміщують акцент із окремих сутностей на первинність взаємодій і мереж (L. Floridi [6]). Концептуальним підґрунтям означених процесів можна розглядати модель «суспільства як фундаментального комп'ютера», чия еволюція визначається зростанням «колективної метаболічно-обчислювальної потужності» (D. H. Wolpert, K. Harper [7]).

Українська наукова школа розглядає цифрову трансформацію як засіб подолання цивілізаційних когнітивних протиріч – розриву між можливостями людського мозку й експонентним зростанням обсягів інформації. В умовах «кіберцивілізації» та розвитку Metaverse виникає потреба у формуванні так званої «електронної юрисдикції», в межах якої розглядається можливість надання правосуб'єктності автономним цифровим агентам [8].

Для управління змішаною правовою реальністю, притаманною транснаціональному цифровому простору, в якій дії одного актора можуть одночасно регулюватися декількома правовими або «квазіправовими» режимами (державними, міжнародними, недержавними тощо), P. S. Berman [9] пропонує концепцію «глобального правового плюралізму», що базується на адаптивних процедурних механізмах узгодження нормативних конфліктів у таких «гібридних правових просторах».

Власне, вважати наукові розвідки як іноземні, так і українські завершеними зарано. Натомість можна констатувати, що означені концептуальні вектори вказують на оновлення онтологічної моделі права, в якій синергія технологічних процесів, безпекових стандартів і людиноцентристських цінностей визначає параметри правової реальності в умовах глобального цифрового простору. Базовим чинником забезпечення функціональності права в таких розподілених системах убачається дотримання принципу «правовий захист

за задумом» (legal protection by design) [4], за яким юридичні гарантії інтегруються безпосередньо в технологічний стек, завдяки чому має долатися розрив між юридичним і технічним захистом.

Метою статті є сприяння інтеграції розуміння основних онтологічних змін у праві на основі наявних тенденцій і запропонованих перспективних концепцій.

Виклад основного матеріалу. Центральним вектором зазначених зрушень є глобалізація в еволюції людства, яка в цифрову епоху зумовлює складну онтологічну інтеграцію права з іншими фундаментальними вимірами буття в глобальному світі – безпекою та ІТ. Цей процес веде до формування й відповідного осмислення принципово нової антропоцентричної дійсності, в якій праву стає властива гнучка соціотехнічна інтегрованість. У межах нової правової реальності людина одночасно постає як автономний суб'єкт правового самовизначення та як об'єкт глобального безпекового простору, чиє існування опосередковується «нервовою системою» цифрового комунікативного середовища – алгоритмічними кодами.

Така міжвимірна конвергенція права, безпеки й ІТ вимагає формування новітніх культурних (інформаційно-правова культура), аксіологічних («цифровий вимір» фундаментальних правових цінностей), організаційних (механізми правового регулювання в цифровому просторі) запобіжників у праві, що здатні зберегти й розвинути функціональність права та забезпечити ментальну автономію людини як суб'єкта права в нових умовах глибокої технологізації суспільних відносин. Власне, саме через безпрецедентну для права концентрацію та складні взаємозв'язки динамічних соціальних змін, що вимагають наукової й практичної правової рефлексії за короткий еволюційний період, оцінювання їх результатів і перспектив у проєкції виключно традиційної онтології права значно ускладнюється та, очевидно, теж вимагатиме розширення підходів. Тому далі в цій статті пропонується своєрідна локалізована контекстна інтерпретація основних правових зрушень, що можуть охарактеризувати й певною мірою деталізувати згаданий раніше «онтологічний поворот».

Цифровізація людини як суб'єкта права і об'єкта безпеки: на шляху осмислення цифрової гідності. У межах новітньої правової реальності цифровізація людського буття породжує складну онтологічну дихотомію: людина водночас постає як активний суб'єкт у цифровому (віртуальному) просторі та як гранично вразливий об'єкт системних варіативних загроз у ньому, або ж так званого «алгоритмічного впливу». Цей процес супроводжується формуванням «цифрового проксі-суб'єкта» – віртуального відображення людини («цифрового двійника») – сукупності ідентифікаторів і цифрових слідів, через які реалізується правосуб'єктність у цифровому вимірі.

У контексті людиноцентризму така трансформація вимагає осмислення категорії «цифрової гідності» як невід'ємного атрибуту гідного життя та динамічної рівноваги у функціоналі правового регулювання, що забезпечувало б захист людини як об'єкта безпеки без нівелювання фундаментальної свободи та творчої суб'єктності в цифровому просторі. Будь-яка маніпуляція «цифровим двійником» або несанкціоноване використання його даних для автоматизованого прогнозного моделювання поведінки лежить у площині приватності та є зазіханням на онтологічну сутність особистості.

Отже, у цифрову епоху право на приватність набуває контексту «права на побудову власної ідентичності», що дає людині змогу зберігати контроль над своїм цифровим відображенням, захищаючи його від стороннього втручання [10]. Це корелює з концепцією «права на людське втручання» (Right to human intervention) щодо захисту від автоматизованих рішень, що є наріжним каменем сучасного європейського права про захист персональних даних (ст. 22 GDPR).

З позицій теорії права людина як об'єкт безпеки в цифровому вимірі потребує створення «цифрового імунітету», що забезпечується інтегрованими технологічними гарантіями (принцип «protection by design»). Відносини «людина-держава» за посередництвом цифрових платформ, або «людина-платформа-держава», мають базуватися на принципі правової обмеженості влади в цифровому просторі, щоб запобігти перетворенню суб'єкта права суто на масив даних для комерційного чи політичного профайлінгу [11].

Так, людиноцентризм у безпековій парадигмі трансформується в конкретний юридичний імператив: безпека цифрового простору має слугувати розширенню горизонтів людської свободи, кращому втіленню фундаментальних прав людини, досягненню балансу інтересів на засадах верховенства права, а не ставати інструментом тотального контролю.

Розвиток інформаційних (цифрових) прав людини: аксіологічний фундамент «цифрового ейдосу права». В епоху «цифровізації людини» її інформаційні права еволюціонують у базисний фундамент, ідеал, пріоритет, цінність, формуючи так ключовий елемент «цифрового ейдосу права». Юридична концептуалізація цифрових прав, яка стартувала в європейському правовому просторі 2021 року з ухваленням португальської Хартії цифрових прав [12], стала правовою відповіддю на виклики нової цифрової реальності як поточного етапу глобальної соціальної інформатизації. Людиноцентристська парадигма вимагає визнання цифрових прав із ключовим правом на доступ до інтернету як невід'ємної складової розуміння гідності сучасного життя (цифрової гідності). У безпековому контексті визнання й реалізація цифрових прав гарантує подолання цифрового розриву, гармонійний розвиток і стійкість людини перед загрозами цифрового простору [1, с. 131–152].

Формування інформаційно-правової культури: екзистенційна основа «цифрового правопорядку» та захищеності людини. Як інтегрована культурна складова та якісний стан правового життя інформаційного суспільства на будь-якому етапі його еволюційного розвитку, інформаційно-правова культура та усі її прояви в цифрову епоху (мережева, цифрова, інтернет-культура тощо) стають фундаментальним безпековим інструментарієм захисного рівня, що дає змогу людині ідентифікувати, усвідомлювати й нівелювати сучасні гібридні загрози на основі коректних правових оцінювань. Сьогодні інформаційно-правова культура виявляється не як факультативне знання, а як екзистенційна вимога цифрової реальності, яка все більше поглинає вже охоплені правом традиційні формати соціальної комунікації: особистий і професійний зв'язок, медіа, сфери послуг, ресурси знань, взаємодію людина-держава тощо. Людиноцентризм тут зумовлює правове стимулювання розвитку «цифрової гігієни», оскільки вона стає форпостом ментальної автономії людини, безпеки та, зрештою, гарантією «цифрового правопорядку» [13; 14, с. 30].

Трансформація правотворення: прогностичне моделювання та адаптивне регулювання в гібридних правових просторах. Онтологічне розширення права в цифрову епоху зумовлює швидкий еволюційний, подекуди радикальний, перехід від статичності та визначеної юрисдикційності класичної правової норми до її динамічної адаптивності, зокрема через нові формати «електронної» чи «цифрової» юрисдикції. В умовах стрімкого зростання царин правовідносин у цифровому просторі правотворення набуває виразної потреби в масштабуванні прогностичної функції, що має забезпечити перехід від реактивних до проактивних механізмів правового регулювання й моделювання правових режимів для майбутніх безпечних сценаріїв технологічних змін.

Традиційні законодавчі процедури, обмежені інертністю та ієрархічністю за своєю природою, надалі можуть поступитися іншим моделям. Прикладом цьому є концепція «Agile Governance», яка базується, зокрема, на підходах «випереджувального регулювання» (Anticipatory regulation), «експериментального регулювання» на основі так званих «регуляторних пісочниць» (sandboxes), регулювання на основі даних (Data-driven). Останній підхід пропонує впровадження «правил як коду» (rules as code), які системи можуть зчитувати автоматично, а також використання штучного інтелекту для ризик-орієнтованого нагляду [15].

Особливого значення набуває формування правопорядку в гібридних правових просторах, де правові норми певної юрисдикції в складний спосіб взаємодіють із корпоративними алгоритмами цифрових платформ і міжнародними стандартами безпеки. У ракурсі онтологічного осмислення гармонізації правового простору сприятимуть створені сучасними ІТ інструменти «сценарного моделювання» (Scenario Modelling) та «обчислювального права» (Computational Law), які за рахунок формалізації правових норм у формі масивів комп'ютерних даних створять можливості симуляція різних варіантів майбутнього розвитку ІТ та їх впливу на соціальну організацію для підготовки стратегічних регуляторних відповідей ще до виникнення критичних проблем, а також для підвищення адаптивності правових систем до актуальних змін [16].

У контексті трансформацій правотворення в гібридних правових просторах не можна оминути концепцію «цифрового конституціоналізму» (Digital Constitutionalism), що представляє розвиток конституційної демократії в умовах сучасного суспільства, залежного від транснаціональних цифрових платформ (Facebook, Google, Amazon тощо), які де-факто перебирають на себе функції соціального управління, традиційно притаманні державам. Відповідно до цієї концепції сучасний конституціоналізм має переглянути свою місію – від фокусування лише на державній владі до обмеження всіх проявів влади, зокрема приватної, корпоративної, які загрожують фундаментальним правам людини в будь-якому вимірі їхньої реалізації [3]. Як підкреслює Oreste Pollicino, через розмивання влади, яке створює цей «конституційний парадокс», під загрозою опиняється сама ідея верховенства права [17].

Людиноцентризм тут втілюється, зокрема, через розвиток інклюзивних цифрових платформ електронної демократії «E-Participation», які забезпечують прозорість і легітимацію та є інструментом безпосереднього демократичного консенсусу.

Зазначене орієнтує на розуміння правотворення в нових умовах як створення гнучких правових рамок і застосування потужних технологічних інструментів правової

аналітики й комунікації, які гарантують безпеку цифрового буття людства та інституційну стійкість держави в умовах експонентного зростання обсягів цифрової взаємодії, не стримуючи водночас інноваційний потенціал інформаційного суспільства.

Систематизація законодавства: від статичних кодексів до цифрових баз знань. Очевидно, що систематизація в сучасному праві вже опинилася в процесі революційних змін, рухаючись від традиційних, переважно комбінаторних форм інкорпорації та кодифікації до створення динамічних інтелектуальних систем «Legal Tech». У цифрову епоху законодавство перестає бути статичним масивом текстів і поступово перетворюється на адаптивну багатовимірну систему формування юридичних знань, в якій нормативні колізії та прогалини виявлятимуться алгоритмічною обробкою в режимі реального часу [18]. Така зміна парадигми зміщує акцент у розумінні параметрів правової визначеності на алгоритмічну передбачуваність правозастосування в багатовимірному правовому просторі.

Людиноцентристський контекст цієї трансформації полягає в забезпеченні прозорості, логічності та доступності права в концепції «права як сервісу» (Law-as-a-Service), яку фактично обґрунтовує Richard Susskind, що робить ієрархічно перевантажені масиви правових норм когнітивно осяжними через цифрові інтерфейси. Безпека та стабільність правопорядку водночас гарантується можливістю автоматизовано вибудовувати нормативно-правову інформацію в логічні структуровані масиви за відповідними параметрами, що мінімізує суб'єктивізм та інші дефекти її пошуку й системного сприйняття.

Такий підхід корелює, зокрема, з ініціативи ЄС «Digital-ready policymaking», відповідно до якої політики та законодавчі акти ЄС за стандартним налаштуванням (digital by default) мають максимально ефективно використовували цифрові технології та дані, що передбачає адаптоване до автоматизованої обробки «цифрове проєктування правових норм» (Digital-ready drafting) [19, с. 234–248].

Отже, цифрова систематизація сприяє людиноцентризму, перетворюючи позитивне право на інтелектуальне середовище, що за ідеєю забезпечує безпеку та розвиток людини за рахунок раціоналізації правового регулювання.

Зростання інформаційної деліктності: перехід до превентивної архітектури юридичної відповідальності. В умовах цифрової реальності онтологія правопорушення також зазнає кардинальних змін: об'єктом протиправного посягання стає не лише матеріальний світ, а й його динамічна «цифрова проєкція», зокрема ідентичність людини та її «алгоритмічний статус» у мінливому глобальному цифровому середовищі. Це зумовлює перехід від класичної ретроспективної моделі юридичної відповідальності до інтегрованої відповідальності в системі превентивної безпеки, де правова заборона корелює з технологічним обмеженням уже на стадії проєктування (Security by Design).

Людиноцентризм тут втілюється через фундаментальне зміщення акценту у функціоналі інституту юридичної відповідальності – від реагування post-factum за принципом невідворотності юридичної відповідальності до стратегії випереджального технологічного запобігання шкоді (Harm Prevention by Design). Це зумовлює виникнення нової архітектури юридичної відповідальності, яка на інституційному рівні гарантуватиме правопорядок не лише можливістю застосування державного примусу, а й іманентною безпекою самого цифрового середовища. У гібридних правових просторах із розмитими межами

національних юрисдикцій така модель може бути ефективним механізмом попередження латентних і транскордонних деліктів, що технічно виходять за рамки їхнього традиційного оцінювання матеріальним і процесуальним правом.

Конвергенція правових систем: універсалізація безпекових стандартів у глобальному «правовому коді». З огляду на вже окреслені онтологічні зміни варто зазначити й про унікальні тенденції конвергенції в праві на основі об'єднувальних технологій і ресурсів та, відповідно, формування єдиних стандартів безпеки. Цифрова епоха зумовлює онтологічне зближення правових систем, формуючи універсальний «правовий код», який у контекстах людиноцентризму й безпеки базується на принципах Security by Design та Privacy by Default. Цей процес нівелює традиційні розбіжності між правовими системами, орієнтуючи їх на створення спільних правових рамок і механізмів для багатьох секторів правового регулювання.

Євроінтеграція України наочно демонструє цю динаміку – адаптація до фундаментальних стандартів ЄС, зокрема GDPR та EU AI Act, створює спільний людиноцентрований безпекоорієнтований правовий простір, в якому правові ідеали, пріоритети й конкретні вимоги гармонізуються з протоколами безпеки цифрових технологій.

З іншого боку, універсалізація безпекових стандартів дає змогу мінімізувати ризики виникнення «темних лакун» у правовому ландшафті глобального цифрового середовища – юрисдикцій із заниженим рівнем правового захисту даних та інфраструктури, які залишають простір для інформаційних деліктів.

Формування глобальної системи стримувань і противаг зумовлює й осмислення «цифрового суверенітету», в ракурсі чого безпека цифрових даних стає онтологічним синонімом захисту людини, її фундаментальних прав і свобод в цифрову епоху. Україна в цьому контексті є не лише реципієнтом, а й активним суб'єктом, що вносить свій досвід практичної стійкості в надскладних умовах війни у розвиток загальноєвропейської архітектури безпеки.

Правові інститути в умовах інформаційних впливів: функціональна цілісність і когнітивна стійкість у цифрову добу. Зрештою, онтологічна трансформація права в цифрову епоху зумовлює переосмислення інституційної стійкості не лише як захищеності інфраструктури й даних, а як здатності правових інститутів зберігати свою функціональну цілісність під тиском деструктивних інформаційних впливів (дезінформації, маніпуляцій з іноземною інформацією тощо) [20]. У безпековому контексті ці впливи провокують процеси інформаційної дезінтеграції, прикладів чому в ЄС достатньо, що виражається в ерозії довіри до владних інституцій і порушенні єдності правового й ціннісного поля за рахунок маніпулятивних технологій. Водночас спільний пошук механізмів протидії цим загрозам стає потужним чинником інформаційної інтеграції, формуючи солідарну архітектуру європейської безпеки, сьогодні за безпосередньої участі України, в якій захист правових цінностей стає завданням спільної правової політики.

Для України людиноцентризм визначає особливий фокус уваги до ще одного унікального процесу – коректної інформаційної реінтеграції осіб, чия свідомість, зокрема правосвідомість, зазнала шкідливого маніпулятивного впливу агресора, що в означених умовах правових трансформації вимагає застосування ефективних і безпечних цифрових інструментів. Така «цифрова реінтеграція» передбачає використання адаптивних правових сервісів та платформ «держави у смартфоні» для ефективного відновлення легітимних

зв'язків, прав людини, ціннісних орієнтирів, забезпечуючи когнітивну деокупацію та повернення осіб, що зазнали деструктивного інформаційного впливу агресора, в єдиний національний інформаційно-правовий простір [21].

Отже, інституційна стійкість і ефективність у цифрову добу набуває безпосередньої залежності від здатності права інтегрувати цифрові рішення для прогностичного (предиктивного) захисту правових цінностей, переводячи це в площину гарантування соціальної згуртованості, цілісності й безпечності правової організації «цифрового буття».

Висновки. Цифрова трансформація права постає не просто технологічним оновленням інструментарію, тобто не є суто технологізаціїю, а зумовлює та забезпечує фундаментальні оновлення правової реальності, в якій безпека людини та її онтологічна свобода мають зберігатися визначальними критеріями легітимності створення й функціонування алгоритмічних систем. У межах означеного контексту статті ключовими тенденціями розвитку права вбачаються такі.

Алгоритмізація права як магістральний тренд. Перехід позитивного права в стан динамічної інтелектуальної цифрової системи означає зміну його онтологічної сутності – від статичної сукупності текстів до проактивної бази знань. Така трансформація в перспективі забезпечує «обчислювальну модель» правопорядку, в якому правова визначеність гарантуватиметься алгоритмічним усуненням дефектів правового регулювання (прогалин, колізій) і високою прогнозованістю юридичних рішень.

Аксіологічна незмінність. Попри революційні онтологічні зміни в праві, його сутнісне ядро – гідність, права людини, свобода та справедливість – залишається непохитним. Розвиток у цьому контексті уявлень про «цифрову гідність» є не лише етичним орієнтиром, а й фундаментальним правовим бар'єром, що обмежує будь-яке технологічне втручання в ментальну та інформаційну автономію особи.

Імплементація безпеки в архітектуру права за принципом «… by design». Гарантування правопорядку в цифровому середовищі зміщується від ретроспективного реагування на порушення до превентивного його унеможливлення інтеграцією прав і цифрових технологій. Дотримання принципу «legal protection by design» забезпечує трансформувацію правової норми в програмний код, створюючи середовище, де безпека людини стає невід'ємною від логіки функціонування цифрового простору.

Україна як активний суб'єкт і донор цифрових трансформацій. Вітчизняний досвід розбудови цифрової взаємодії людини та держави демонструє нову якість правової комунікації. Сервісна модель «держави у смартфоні» та в перспективі механізми цифрової реінтеграції є інструментами зміцнення суспільної довіри та інституційної стійкості, що робить Україну вагомим суб'єктом формування глобальних цифрових стандартів.

З огляду на ці пріоритети змін майбутнє наукового осмислення онтологічних змін у праві та прагматизація запропонованих ідей лежить у площині обґрунтування адаптивних цифрових правових інститутів, зокрема цифрового конституціоналізму, здатних гармонізувати й убезпечити систему мінливих правовідносин у цифровому просторі. Еволюційне право має стати архітектором гібридної реальності, в якій технологічні новації підпорядковані фундаментальним цінностям людського життя, що нейтралізує прояви латентної влади в цифровому просторі та забезпечує умови для послідовного й гармонійного розвитку глобального інформаційного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Тихомиров О. О. Права людини: інформаційний вимір : монографія. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 304 с.

2. Durante M. Computational Power: The Impact of ICT on Law, Society and Knowledge. London, Routledge, 2021. DOI : https://doi.org/10.4324/9781003098683

3. De Gregorio G. Digital Constitutionalism in Europe: Reframing Rights and Powers in the Algorithmic Society. Cambridge University Press, 2022. DOI 10.1017/9781009071215

4. Hildebrand M. «Legal by Design» or «Legal Protection by Design»? Law for Computer Scientists and Other Folk (Oxford, 2020; online edn, Oxford Academic, 23 July 2020). DOI 10.1093/oso/9780198860877.003.0010

5. Lassègue J. Transformations of Legality in the Age of Digitisation. Philosophy of Artificial Intelligence. *Studies in Applied Philosophy, Epistemology and Rational Ethics.* 2025. Vol. 75. Springer. DOI 10.1007/978-3-031-99654-2_5

6. Floridi L. The Onlife Manifesto – Being Human in a Hyperconnected Era. DOI 10.1007/978-3-319-04093-6

7. Wolpert D., Harper K. The Computational Power of a Human Society: a New Model of Social Evolution. *Cliodynamics* : The Journal of Quantitative History and Cultural Evolution. 2025. Vol. 16. DOI 10.21237/C7clio.48373

8. Цифрова трансформація суспільства: правові аспекти та сучасні проблеми : монографія. 2-ге вид. / О. Баранов, О. Костенко, М. Дубняк, О. Головко ; ДНУ «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України». Київ ; Одеса : Фенікс, 2024. 184 с.

9. Berman P. Global Legal Pluralism. *University of Connecticut School of Law Articles and Working Papers.* 2007. Vol. 80 (6). DOI 10.2139/ssrn.2609369

10. Rodotà S. Data Protection as a Fundamental Right. Reinventing Data Protection? / ed. by S. Gutwirth et al. Springer, Dordrecht, 2009. P. 77–82. DOI 10.1007/978-1-4020-9498-9_3

11. Gentile G. Judicial Protection of Fundamental Rights on the Internet: A Road Towards Digital Constitutionalism? by Oreste Pollicino. *International Journal of Law and Information Technology.* 2023. Vol. 30, Issue 4. P. 507–511. DOI : https://doi.org/10.1093/ijlit/eaad002

12. Carta Portuguesa de Direitos Humanos na Era Digital. Lei n. 27/2021, de 17 de maio. URL : https://www.parlamento.pt/Legislacao/Paginas/Educacao_Carta-Portuguesa-de-Direitos-Humanos-na-Era-Digital.aspx

13. Тихомиров О. О. Правова культура в інформаційному суспільстві: до проблеми осмислення інформаційно-правової культури. *Юридичний вісник «Повітряне і космічне право».* 2020. № 3 (56). С. 74–80.

14. Бєляков К. І., Онопрієнко С. Г., Шопіна І. М. Інформаційна культура в Україні: правовий вимір : монографія / за заг. ред. К. І. Бєлякова. К. : КВІЦ, 2018. 168 с.

15. Agile Regulation for the Fourth Industrial Revolution A Toolkit for Regulators / World Economic Forum. December 2020. URL : https://www3.weforum.org/docs/WEF_Agile_Regulation_for_the_Fourth_Industrial_Revolution_2020.pdf

16. Akpobome O. The Impact of Emerging Technologies on Legal Frameworks: A Model for Adaptive Regulation. *International Journal of Research Publication and Reviews*. 2024. Vol. 5. P. 5046–5060. DOI 10.55248/gengpi.5.1024.3012

17. Pollicino O. Digital Private Powers Exercising Public Functions: The Constitutional Paradox in the Digital Age and its Possible Solutions / ECHR. URL : https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Intervention_20210415_Pollicino_Rule_of_Law_ENG

18. Susskind R. Tomorrow's Lawyers: An Introduction to your Future, Third Edition (Oxford, 2023; online edn, Oxford Law Pro). May 2025. DOI 10.1093/9780192864727.001.0001

19. Better regulation' toolbox 2025. Chapter 3 – Identifying impacts in evaluations, fitness checks and impact assessments / European Commission. URL : https://commission.europa.eu/law/law-making-process/better-regulation/better-regulation-guidelines-and-toolbox/better-regulation-toolbox_en

20. Disinformation and democratic resilience. Council of the EU and the European Council. URL : https://www.consilium.europa.eu/en/policies/disinformation-and-democratic-resilience/

21. Radovetska L., Tykhomyrov O., Hasanoglu M. Digitalization as the Basis of Reintegration Processes in Ukraine / Global Perspectives on Digital Governance and National Transformation. 2026. P. 63–94. DOI 10.4018/979-8-3373-8505-1.ch003

Дата надходження 02.04.2026
Дата прийняття 15.04.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

УДК 340.12:378.016:81'276.6:004.8
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.197-205

O. V. Khmyzova,
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Legal Linguistics Department,
State Tax University
О. В. Хмизова,
кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри правничої лінгвістики,
Державний податковий університет
email: o.v.khmyzova@dpu.edu.ua
ORCID 0000-0002-8671-3727

LEGAL, LINGUISTIC, AND ETHICAL ASPECTS OF INTEGRATING GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE TOOLS INTO PROFESSIONAL LANGUAGE TRAINING FOR LAW STUDENTS

ЮРИДИЧНІ, ЛІНГВІСТИЧНІ ТА ЕТИЧНІ АСПЕКТИ ІНТЕГРАЦІЇ ІНСТРУМЕНТІВ ГЕНЕРАТИВНОГО ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ПРОФЕСІЙНУ МОВНУ ПІДГОТОВКУ СТУДЕНТІВ-ПРАВНИКІВ

This study identifies and analyses the legal, linguistic, and ethical aspects arising from the deployment of generative artificial intelligence tools in professional legal language training; proposes the governance framework adequate to these dimensions. The study employs a combined doctrinal and empirical methodology. The doctrinal component applies comparative legal analysis to five legislative instruments – CMU Resolution No. 1556-p (2020), Law of Ukraine No. 4742-IX (2025) on Academic Integrity, Law No. 2811-IX (2022) on Copyright and Related Rights, Regulation (EU) 2024/1689 (EU AI Act), and Regulation (EU) 2016/679 (GDPR) – examining the institutional obligations each imposes on law faculty language curricula and comparing Ukrainian norms against applicable EU standards under Ukraine's harmonization obligations. The empirical component analyses and synthesizes sixteen sources spanning legislation, empirical research, professional governance models, and ISO 18587:2017. The analysis of the applicable legislative instruments establishes that Ukrainian and EU law impose a coherent and binding normative framework on educational AI governance.

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Khmyzova O. V., 2026

The study proposes a three-pillar governance framework: institutional compliance policy, legal language curricula with AI literacy, and the ethical reflection for professional identity formation. Each pillar primarily targets one dimension while structurally reinforcing the others. Generative AI raises rather than diminishes the standard required of legal language training: the lawyer who deploys AI tools effectively and responsibly must command greater terminological precision, more refined critical capacity, and a more robust ethical judgement. The integrated governance framework may constitute the institutional response adequate to the current normative and pedagogical environment.

Keywords: *artificial intelligence, higher legal education, a three-pillar governance framework, normative compliance, AI literacy, ethical reflection, professional competencies.*

У статті виокремлено й проаналізовано юридичні, лінгвістичні та етичні аспекти впровадження інструментів генеративного штучного інтелекту (далі – ШІ) у професійну мовну підготовку майбутніх правників, а також запропоновано відповідну цим вимірам модель управління. Застосовано комплексну методологію, доктринальна складова якої містить порівняльно-правовий аналіз п'яти нормативно-правових актів: розпорядження КМУ № 1556-р (2020), Закону України № 4742-IX (2025) «Про академічну доброчесність», Закону України № 2811-IX (2022) «Про авторське право і суміжні права», Регламенту ЄС 2024/1689 (Закону про ШІ) та Регламенту ЄС 2016/679 (Загального регламенту про захист даних). Досліджено інституційні зобов'язання, які ці акти накладають на програми професійної мовної підготовки правників; здійснено порівняльний аналіз вітчизняних норм правового регулювання ШІ та європейських стандартів у контексті євроінтеграційних зобов'язань України. Емпірична складова охоплює аналіз і тематичний синтез даних із шістнадцяти релевантних джерел, зокрема правової бази, емпіричних наукових досліджень, моделей професійного управління та стандарту ISO 18587:2017. Встановлено, що норми українського законодавства та права ЄС синергетично утворюють цілісну й імперативну нормативно-правову основу для регулювання використання ШІ в освітньому просторі. Запропоновано трикомпонентну модель управління, яка охоплює інституційну політику, розробку навчальних програм з правничої мови, що містять формування грамотності у сфері ШІ, та етичну рефлексію для розвитку професійної ідентичності. Використання інструментів ШІ в юридичній практиці не знижує, а, навпаки, підвищує вимоги до мовної підготовки правників. Запропонована модель управління може стати дієвою інституційною відповіддю на виклики сучасного нормативного й педагогічного середовища.

Ключові слова: *штучний інтелект, вища правнича освіта, трикомпонентна модель управління, нормативна відповідність, грамотність у сфері ШІ, етична рефлексія, професійні компетентності.*

Problem Statement. Legal competence is constitutively linguistic. From statutory drafting to appellate advocacy, every dimension of professional legal practice is exercised through language, making legal register mastery an epistemic core of the profession rather than a peripheral skill. The proliferation of LLM-based generative AI tools – ChatGPT, Claude, Gemini, LIGA360, Eulaw.ai, Lexis, Westlaw, and Harvey – constitutes a structural

transformation of this linguistic environment that neither legal practice nor legal education has yet adequately governed [1]. These systems may produce legally-formatted text with a surface fluency that closely resembles genuine legal expertise, creating an acute pedagogical temptation: law students may replace the cognitive effort of mastering legal register with the mechanical act of prompting and lightly editing AI output – a substitution that the Law of Ukraine on Academic Integrity (No. 4742-IX, 2025) now designates as a statutory violation [2]. Therefore, the primary challenge of integrating AI tools into professional language training for law students resides in three inseparable aspects: legal, linguistic, and ethical.

Analysis of Recent Research and Publications. The scholarly literature at the intersection of AI and legal language training has expanded substantially over the period 2020–2025, yet it remains characterized by disciplinary fragmentation: normative governance scholarship, empirical language education research, and legislative analysis have largely developed in parallel rather than in dialogue. The analytical base of this study comprises sixteen sources spanning Ukrainian legislation, European regulatory instruments, empirical studies, professional governance models, ethical and competency frameworks, and the applicable translation quality standard.

In the legal dimension, a converging body of Ukrainian [2–4] and European legislation [5; 6] imposes normative obligations on law faculty AI deployment. In the linguistic aspect, hallucinations, terminological drift, and jurisdictional register distortion in AI outputs present structural risks to legal language competence regardless of platform architecture [7; 8]. In the ethical dimension, algorithmic bias, academic integrity requirements, and the principle of non-delegable human oversight [9–15] demand institutional responses that prohibition alone cannot supply. To the authors' knowledge, no published governance framework has addressed all three dimensions simultaneously. The scientific novelty of this study resides in the unified normative and pedagogical treatment of all three aspects as an integrated governance problem, and in the application of ISO 18587:2017 [16] post-editing standards as a legal language skills development instrument.

Research Purpose. This study pursues two objectives: 1) to identify and analyze the legal, linguistic, and ethical aspects arising from AI deployment in professional legal language training; and 2) to propose a governance framework adequate to those dimensions.

Research Methods. The study employs a combined doctrinal and empirical methodology. The doctrinal component applies comparative legal analysis to five legislative instruments: CMU Resolution No. 1556-p (2020) [3]; Law No. 4742-IX (2025) [2]; Law No. 2811-IX (2022) [4]; Regulation (EU) 2024/1689 [5]; and Regulation (EU) 2016/679 [6]. Each instrument is examined for the specific institutional obligations it imposes on law faculty language programs, with Ukrainian norms compared against EU standards applicable through Ukraine's harmonization obligations. The empirical component draws on three published datasets: Xatamova and Ashurov's (2024) survey of 500 law students in AI-assisted ESP education [7]; Stanford HAI's (2024) platform-specific hallucination benchmarking providing fabricated authority rates for Lexis+ AI and Westlaw [8]; and Khaydarova's (2024) systematic mapping study across four databases [10]. The thematic synthesis incorporates peer-reviewed literature selected on criteria of disciplinary relevance, methodological quality, and recency, mapped to the proposed governance pillars. The framework's scope is explicitly limited to pre-service legal language training.

Results. The most immediate legal concern in legal language training is data exposure. When students use cloud-based AI platforms to draft hypothetical contracts, simulate client communications, or analyze case facts, they routinely input information approximating privileged legal communications in both structure and sensitivity. GDPR Articles 5, 15, and 22 impose principles of purpose limitation, data minimization, and restrictions on automated decision-making on any controller processing personal data [6]. Ukrainian law does not implement the GDPR as binding domestic legislation – the applicable instrument is the Law of Ukraine on Personal Data Protection – but institutional engagement with EU-jurisdiction cloud platforms engages GDPR compliance in practice, and GDPR-aligned data governance constitutes a requirement of Ukraine's EU accession harmonization obligations. Warraich et al. (2025) confirm that existing professional responsibility rules provide only retrospective, ad hoc responses to AI-induced confidentiality breaches; students who routinely submit client-sensitive hypotheticals to commercial AI platforms acquire professional habits constituting privilege violations in practice [9].

The Law of Ukraine on Copyright and Related Rights (No. 2811-IX) classifies AI-generated text as a non-original object to which personal non-property rights cannot attach, excluding it from student authorship in the copyright sense [4]. The Law of Ukraine on Academic Integrity (No. 4742-IX) resolves the consequent institutional uncertainty with a named statutory violation: the dishonest use of AI-generated results, defined as publication of AI-generated content as one's own academic work without disclosure [2]. Read conjunctively, these provisions create a coherent legal framework: undisclosed AI-assisted submissions constitute simultaneously a statutory violation and a submission lacking genuine intellectual contribution, and the institutional disciplinary response is legally mandated. Law faculties that have not incorporated both provisions into their academic integrity policies are in non-compliance with current Ukrainian law.

At the European level, Regulation (EU) 2024/1689 classifies AI systems used in education and vocational training as high-risk applications under Articles 5 and 14, requiring mandatory conformity assessments, transparency obligations, and human oversight mechanisms [5]. CMU Resolution No. 1556-p (2020) provides the domestic counterpart, establishing six binding principles – rule of law conformity, data protection, transparency, robustness, accountability, and inclusive access – applicable to all institutional AI deployments, including educational ones, and supplying domestic normative authority for AI ethics integration into legal language curricula [3]. Khaydarova (2024) confirms that the AI–law normative order is rapidly developing, with ePrivacy regulation constituting its second most active research domain [10].

Stanford HAI's 2024 benchmarking establishes that Lexis+AI produces fabricated legal authorities in approximately 17 % of complex queries and Westlaw's AI research tool in approximately 34 % – rates that persist in retrieval-augmented generation architectures [8]. Warraich et al. (2025) document the professional consequences: by mid-2025, at least 58 instances of AI-generated phantom precedents had appeared in attorney filings; in Mata v. Avianca (2023), counsel was sanctioned for submitting ChatGPT-fabricated citations [9]. The educational risk is structurally distinct from the professional one: a student at the formative stage of legal language acquisition lacks the substantive knowledge to identify hallucinated terminology or

invented doctrinal references, making internalization of incorrect usage probable and subsequent correction difficult. This risk is an inherent property of the technology category, not a correctable feature of individual platforms.

Xatamova and Ashurov's survey (2024) of 500 law students reveals a structural divergence between students' communicative and epistemic experience of AI tools. Positive perceptions of vocabulary development and feedback timeliness contrast sharply with negative assessments of their satisfaction with privacy and AI data security [7]. This divergence demonstrates that students possess experiential awareness of AI's epistemic limitations not yet converted into systematic critical evaluation competence – the precise competency that professional practice demands and that curriculum design must therefore prioritize.

LLMs trained predominantly on Anglo-American legal corpora systematically apply common-law formulations in civil-law contexts, substitute approximate synonyms for terms of art, and render Ukrainian legal concepts through English filters that distort doctrinal content [11]. For Ukrainian law students navigating simultaneous civil-law and EU-harmonization requirements, exposure to AI-generated legal English calibrated to common-law conventions may produce professional language habits misaligned with their actual normative environment. Where AI tools are used in translation exercises, ISO 18587:2017 [16] establishes that only full post-editing by a subject-matter expert – as distinct from light post-editing for basic intelligibility – meets the precision requirements of legal language. Incorporating this standard frames post-editing as the primary pedagogical activity, functions as a professional formation instrument, and equips students with a certification-aligned quality benchmark applicable in legal translation practice.

Generative AI systems are not value-neutral. Their outputs reflect the statistical properties and embedded biases of their training corpora. Azman and Tumkaya (2025) argue that systems trained on non-representative datasets generate discriminatory outcomes independently of developer intent [12]. In legal language training, this manifests as the systematic embedding of adversarial procedural logic, individual rights framing, and common-law interpretive methodology in AI-generated legal discourse – a conceptual distortion that students whose primary exposure to legal English is AI-mediated may internalize as normatively neutral professional convention, operating below the threshold of standard quality assurance detection.

Baadzhy (2023) identifies the foundational governance paradox: AI has passed multiple professional legal examinations while detection tools cannot reliably identify AI-generated legal text, and generative AI becomes most pervasive precisely when formally prohibited, establishing that prohibition without pedagogical engagement is not a viable governance strategy [1]. Law No. 4742-IX (2025) resolves this at the normative level by prohibiting misrepresentation of AI-generated content as the student's own work rather than prohibiting AI use as such [2]. This distinction is legally precise and pedagogically productive: it creates space for supervised, disclosed, and critically evaluated AI use while establishing a statutory boundary students can internalize as preparation for the professional responsibility norms they will face in practice. Khaydarova (2024) confirms that AI integration in legal practice is irreversible; the relevant question is whether lawyers will deploy AI tools with appropriate critical oversight [10].

Warraich et al.'s governance model (2025) identifies the human-in-the-loop principle as the essential professional safeguard against AI-induced error in legal practice, operationalized through mandatory citation verification, provenance logging, and periodic third-party audit [9]. This principle is codified in Article 14 of the EU AI Act, which requires that operators of high-risk AI systems implement human oversight measures capable of detecting and correcting inaccuracies [5]. The pedagogical implication is direct: if AI tools are permitted to automate the linguistic dimension of legal work without commensurate investment in students' critical evaluation capacities, the result is a form of professional deskilling – practitioners who nominally supervise AI outputs they lack the competence to evaluate, a condition incompatible with both professional responsibility norms and the CMU AI governance framework [3].

Discussion. The three analytical dimensions examined above generate a unified governance imperative addressed by the following three-pillar framework, each pillar primarily targeting one dimension while structurally reinforcing the others.

Pillar 1: institutional policy and legal compliance (legal dimension). Law faculties should develop binding AI-use policies implementing five legislative obligations: CMU Resolution No. 1556-p principles of transparency, accountability, and data protection [3]; Law No. 4742-IX prohibition on undisclosed AI-generated content [2]; Law No. 2811-IX authorship framework [4]; EU AI Act high-risk classification and human oversight requirements [5]; and GDPR data minimization and purpose limitation [6]. Policies should require mandatory disclosure in assessed work, define the boundary between permissible augmentation and impermissible substitution, prohibit input of privileged information into commercial platforms, and incorporate the human-in-the-loop principle as a non-negotiable requirement for AI-assisted legal drafting.

Pillar 2: language curriculum design with critical AI literacy (linguistic dimension). Legal language curricula must integrate critical evaluation of AI outputs as a formally assessed competency: identifying hallucinated citations against authoritative legal databases; recognizing terminological and register distortions between AI-generated and authenticated legal texts; and applying full post-editing to AI-assisted translations per ISO 18587:2017 [16]. AI literacy objectives may be implemented through the taxonomy of competencies [14] and benchmarked against EU DigComp 2.2 [15], ensuring measurability, cross-institutional comparability, and alignment with Ukraine's EU harmonization obligations.

Pillar 3: ethical reflection and professional identity formation (ethical dimension). Legal language training serves a formative function extending beyond linguistic competence to the cultivation of professional identity and personal accountability. AI integration requires structured ethical reflection: academic integrity requirements; seminars on algorithmic bias [12]; analysis of related judicial sanctions grounding professional responsibility in documented consequences [9]; and engagement with the paradoxes of generative AI [1] to develop critical thinking reflexivity. The CMU Concept's six principles [3] and the EU Ethics Guidelines for Trustworthy AI [13] provide the normative reference framework for this instruction.

The three pillars are mutually necessary. Normative policy without critical thinking and linguistic training produces students who know the prohibition but cannot identify violations. Critical thinking and language skills training without ethical formation produces technically proficient AI users lacking professional judgment. Ethical formation without institutional policy leaves students without operational guidance for applying values in conformity with statutory requirements. Only their integration constitutes an adequate governance response.

Conclusions. In the legal aspect, the analysis of five applicable legislative instruments establishes that Ukrainian and EU law imposes a coherent and binding normative framework on educational AI governance. Law No. 4742-IX renders explicit institutional AI-use policy legally required, not merely advisable. The authorship exclusion in Law No. 2811-IX creates a framework in which undisclosed AI-assisted submissions simultaneously constitute a statutory violation and an absent intellectual contribution. The EU AI Act's high-risk classification and the GDPR's data governance obligations impose transparency and human oversight standards. The CMU Resolution No. 1556-p principles of accountability and transparency supply a domestic normative anchor whose direct pedagogical implications remain inadequately operationalized. Institutions that have not aligned their academic integrity policies with this body of legislation are in demonstrable non-compliance.

In the linguistic dimension, the synthesis of hallucination benchmarking, student survey evidence, and terminological analysis establishes that the risks of AI deployment in legal language instruction are structural rather than incidental. Fabricated authority rates confirm that hallucination is a property of the technology category rather than a correctable platform feature. Civil-law terminological distortions arising from Anglo-American training corpora are particularly consequential given Ukraine's EU harmonization obligations. ISO 18587:2017 full post-editing provides both the professional quality benchmark and a professional formation instrument for AI-assisted translation exercises.

In the ethical aspect, documented algorithmic bias, the statutory prohibition architecture, and the human-in-the-loop principle establish governance stakes extending to the institutional formation of legal professionals as a whole. Generative AI raises rather than diminishes the standard required of legal language training: the lawyer who deploys AI tools effectively and responsibly must command greater terminological precision, more refined critical capacity, and a more robust ethical judgement.

The tripartite governance framework proposed in this study – institutional compliance policy, legal language curricula with critical AI literacy grounded in established international competency taxonomies, and structured ethical reflection for professional identity formation – addresses these findings in an integrated manner. Each pillar is individually necessary; none is individually sufficient. Together, they constitute the modern institutional response adequate to this normative environment.

Longitudinal empirical research evaluating sustained professional language proficiency outcomes of generative AI-integrated legal language instruction across diverse institutional and jurisdictional contexts remains the principal outstanding need in this field.

REFERENCES

1. Baadzhy N. P. The latest tools of legal education in the age of artificial intelligence. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 233–239. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/57

2. Про академічну доброчесність : Закон України від 18 груд. 2025 р. № 4742-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4742-20#Text (дата звернення: 10.04.2026).

3. Про затвердження Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 02 груд. 2020 р. № 1556-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#n8 (дата звернення: 12.04.2026).

4. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01 груд. 2022 р. № 2811-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20 (дата звернення: 12.04.2026).

5. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act). URL : https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng (дата звернення: 11.04.2026).

6. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data (General Data Protection Regulation). URL : https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj (дата звернення: 11.04.2026).

7. Xatamova N., Ashurov J. The Future of Legal English Learning: Integrating AI into ESP Education. *SPAST Reports*. 2024. Vol. 1, № 7. DOI : https://doi.org/10.69848/sreports.v1i7.5081

8. AI on trial: Legal models hallucinate in 1 out of 6 (or more) benchmarking queries / Stanford HAI. 2024. URL : https://hai.stanford.edu/news/ai-trial-legal-models-hallucinate-1-out-6-or-more-benchmarking-queries (дата звернення: 12.04.2026).

9. Warraich M. K. S., Usman H., Zakir S., Mehboob M. Ethical governance of artificial intelligence hallucinations in legal practice. *Social Sciences Spectrum*. 2025. Vol. 4, № 2. P. 603–615. DOI : https://doi.org/10.71085/sss.04.02.297

10. Khaydarova U. P. A systematic mapping study of applying artificial intelligence and data analytics in law and jurisdiction: legal ontologies based on technology. *SPAST Reports*. 2024. Vol. 1, № 7. DOI : https://doi.org/10.69848/sreports.v1i7.5082

11. Quteishat E. M. A., Qtaishat A., Quteishat A. M. A. Exploring the role of AI in modern legal practice: Opportunities, challenges, and ethical implications. *Journal of Electrical Systems*. 2024. Vol. 20, № 6s. P. 3040–3050. DOI : https://doi.org/10.52783/jes.3320

12. Azman O., Tumkaya S. Navigating the ethical landscape of AI integration in education: Balancing innovation and responsibility. *F1000Research*. 2025. Vol. 14. P. 299. DOI : https://doi.org/10.12688/f1000research.160011.1

13. Ethics guidelines for trustworthy AI / European Commission. 2019. URL : https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai (дата звернення: 11.04.2026).

14. Long D., Magerko B. What is AI literacy? Competencies and design considerations. Proceedings of the 2020 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems. 2020. DOI : https://doi.org/10.1145/3313831.3376727

15. DigComp 2.2: The Digital Competence Framework for Citizens / European Commission ; Publications Office of the European Union. 2022. DOI : https://doi.org/10.2760/115376

16. ISO 18587:2017. Translation services. Post-editing of machine translation output. Requirements / International Organization for Standardization. Geneva : ISO, 2017. URL : https://www.iso.org/standard/62970.html (дата звернення: 12.04.2026).

Дата надходження 15.04.2026
Дата прийняття 30.04.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

УДК 341.3:342.7-053.2-055.2
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.206-219

А. Є. Шевченко,
доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
професор кафедри теорії та історії держави і права,
Державний податковий університет
A. Ye. Shevchenko,
Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine,
Professor of the Department of Theory and History of State and Law,
State Tax University
email: shevchenko2757@ukr.net
ORCID 0000-0003-2663-9892;
О. М. Лощихін,
доктор юридичних наук, професор, заслужений економіст України,
професор кафедри теорії та історії держави і права,
ВНЗ «Національна академія управління»
O. M. Loshchykhin,
Doctor of Law, Professor, Honored Economist of Ukraine,
Professor of the Department of Theory and History of State and Law,
Higher Educational Institution "National Academy of Management"
email: losholeksandr@gmail.com
ORCID 0000-0001-9689-1650;
Ю. Н. Бадахов,
кандидат юридичних наук,
докторант кафедри публічного та приватного права,
ВНЗ «Національна академія управління»
Y. N. Badakhov,
PhD in Law, Doctoral Candidate of the Department of Public and Private Law, Higher Educational Institution "National Academy of Management"
email: badakhov@gmail.com
ORCID 0009-0003-5938-8716

ЗАХИСТ ДІТЕЙ І ЖІНОК В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

PROTECTION OF CHILDREN AND WOMEN IN CONDITIONS OF ARMED CONFLICT: A THEORETICAL AND LEGAL RESEARCH

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Шевченко А. Є., Лощихін О. М., Бадахов Ю. Н., 2026

У статті здійснено комплексне теоретико-правове дослідження проблеми захисту дітей і жінок в умовах збройного конфлікту, спричиненого повномасштабною агресією Російської Федерації проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року. Проаналізовано міжнародно-правові стандарти, які визначають правовий статус зазначених категорій осіб, зокрема положення Женевських конвенцій і Конвенції про права дитини, а також норми міжнародного права у сфері захисту прав людини. Розкрито зміст ключових гарантій захисту дітей і жінок, охоплюючи заборону всіх форм насильства, забезпечення гуманного поводження, доступ до медичної допомоги, освіти та соціального захисту.

Проаналізовано український контекст реалізації міжнародних стандартів, зокрема проблеми внутрішнього переміщення, гендерно зумовленого насильства, порушення прав дітей на освіту та безпеку, а також доступу до правосуддя. Визначено ключові виклики імплементації міжнародно-правових норм у національну правову систему, включно із інституційними, процедурними та ресурсними обмеженнями. Сформульовано пропозиції, спрямовані на підвищення ефективності забезпечення прав дітей і жінок в умовах війни й повоєнного відновлення.

Метою статті є комплексне теоретико-правове дослідження механізмів захисту прав дітей і жінок в умовах збройного конфлікту. Досягнення цієї мети передбачає аналіз міжнародно-правових норм, що регулюють правовий статус зазначених категорій осіб, зокрема положень міжнародного гуманітарного права та міжнародного права у сфері прав людини.

Методологічну основу дослідження становить комплекс загальнонаукових, спеціально-юридичних та міждисциплінарних підходів і методів, застосування яких зумовлене багатовимірністю проблеми захисту прав дітей і жінок в умовах збройного конфлікту. Такий підхід дає змогу забезпечити всебічність, об'єктивність і наукову обґрунтованість отриманих результатів, а також поєднати теоретичний аналіз із практичними аспектами правозастосування.

Використання комплексу взаємодоповнювальних методів і підходів забезпечило глибину та системність дослідження, що дало змогу не лише теоретично осмислити проблематику, але й сформулювати практично значущі рекомендації щодо вдосконалення механізмів правового захисту дітей і жінок в умовах збройного конфлікту.

Дослідженням встановлено особливості правового статусу дітей і жінок як найбільш вразливих категорій цивільного населення в умовах збройного конфлікту, а також визначено зміст і межі їхнього правового захисту на основі норм Женевських конвенцій і Конвенції про права дитини. Проаналізовано практику Європейського суду з прав людини та Міжнародного кримінального суду, що дало нагоду виявити ключові проблеми імплементації міжнародних стандартів у національну правову систему України. Визначено основні виклики забезпечення прав дітей і жінок в умовах збройної агресії, зокрема у сфері доступу до безпеки, освіти, медичної допомоги та правосуддя.

Доведено, що ефективний захист прав дітей і жінок у збройних конфліктах потребує комплексного поєднання норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини із належною їхньою імплементацією на національному рівні. Обґрунтовано потребу в удосконаленні правових механізмів захисту, посилення відповідальності за порушення прав зазначених категорій осіб і розширення міжнародного

співробітництва. Реалізація запропонованих підходів сприятиме підвищенню ефективності гарантування прав дітей і жінок як у період збройного конфлікту, так і на етапі повоєнного відновлення.

Ключові слова: *діти, жінки, збройний конфлікт, міжнародне гуманітарне право, права людини, права дітей, захист, воєнні злочини.*

The article conducts a comprehensive theoretical and legal study of the problem of protecting children and women in the context of an armed conflict caused by the full-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine, which began on February 24, 2022. The international legal standards that determine the legal status of the specified categories of persons are analyzed, in particular the provisions of the Geneva Conventions and the Convention on the Rights of the Child, as well as the norms of international law in the field of human rights protection. The content of key guarantees for the protection of children and women is disclosed, including the prohibition of all forms of violence, ensuring humane treatment, access to medical care, education and social protection. The Ukrainian context of the implementation of international standards is analyzed, in particular the problems of internal displacement, gender-based violence, violations of children's rights to education and security, as well as access to justice. The key challenges of implementing international legal norms into the national legal system are identified, including institutional, procedural and resource constraints. Proposals are formulated aimed at increasing the effectiveness of ensuring the rights of children and women in conditions of war and post-war reconstruction.

The purpose of the article is a comprehensive theoretical and legal study of the mechanisms for protecting the rights of children and women in conditions of armed conflict. Achieving this goal involves the analysis of international legal norms that regulate the legal status of the specified categories of persons, in particular the provisions of international humanitarian law and international law in the field of human rights.

The methodological basis of the study is a complex of general scientific, special legal and interdisciplinary approaches and methods, the application of which is due to the multidimensionality of the problem of protecting the rights of children and women in conditions of armed conflict. This approach allows to ensure the comprehensiveness, objectivity and scientific validity of the results obtained, as well as to combine theoretical analysis with practical aspects of law enforcement.

The use of a complex of complementary methods and approaches ensured the depth and systematicity of the research, which allowed not only to theoretically comprehend the issues, but also to formulate practically significant recommendations for improving the mechanisms of legal protection of children and women in armed conflict.

The study established the peculiarities of the legal status of children and women as the most vulnerable categories of the civilian population in conditions of armed conflict, and also determined the content and limits of their legal protection based on the norms of the Geneva Conventions and the Convention on the Rights of the Child. The practice of the European Court of Human Rights and the International Criminal Court was analyzed, which allowed identifying key problems of implementing international standards in the national legal system of Ukraine. The main challenges of ensuring the rights of children and women in conditions

of armed aggression were identified, in particular in the field of access to security, education, medical care and justice.

It is proven that effective protection of the rights of children and women in armed conflicts requires a comprehensive combination of the norms of international humanitarian law and international human rights law with their proper implementation at the national level. The need to improve legal protection mechanisms, strengthen responsibility for violations of the rights of these categories of persons and expand international cooperation is substantiated. The implementation of the proposed approaches will contribute to increasing the effectiveness of guaranteeing the rights of children and women both during armed conflict and during the post-war recovery phase.

Keywords: *children, women, armed conflict, international humanitarian law, human rights, children's rights, protection, war crimes.*

Постановка проблеми. Проблема захисту дітей і жінок в умовах збройного конфлікту є однією з найбільш складних і водночас пріоритетних у сучасному міжнародному праві. Незважаючи на існування розгалуженої системи міжнародно-правових актів, практика свідчить про системні порушення прав цих категорій осіб, зокрема у формі насильства, примусового переміщення, експлуатації та обмеження доступу до базових соціальних послуг. Діти й жінки залишаються найбільш вразливими до негативних наслідків війни та найбільш незахищеними, що зумовлює потребу в їхньому посиленому правовому захисті.

Сучасні збройні конфлікти характеризуються новими викликами, як-т гібридні форми війни, інформаційний вплив, використання цивільного населення як інструменту тиску, що ускладнює реалізацію міжнародних стандартів. Особливої гостроти проблема набуває в умовах війни в Україні, де фіксуються численні порушення прав дітей і жінок, охоплюючи незаконне переміщення дітей та випадки гендерно зумовленого насильства.

Додатковою складністю є недостатня ефективність міжнародних механізмів контролю та притягнення до відповідальності осіб, які вчинили злочини, пов’язані з порушенням норм міжнародного гуманітарного права. Водночас національні правові системи не завжди забезпечують належний рівень імплементації міжнародних стандартів. У зв’язку із цим виникає об’єктивна потреба в комплексному дослідженні правових механізмів захисту дітей і жінок та визначенні способів їхнього вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика досліджувалася в працях вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема у сфері міжнародного гуманітарного права та прав людини. Водночас питання комплексного захисту дітей і жінок в умовах сучасних конфліктів потребує подальшого дослідження.

Вчені, як-от М. М. Гнатовський, М. В. Грушко, К. О. Дубова, О. Ю. Дубинський, В. В. Дульська, М. Желтуха, А. Ю. Замула, Т. Р. Короткий, А. В. Луцан, О. С. Розумовський, Н. В. Хендель та інші, зосереджуються на різних аспектах захисту прав жінок у період збройних конфліктів і воєнних дій, зокрема на проблемах гендерно зумовленого насильства, ефективності національного та міжнародного правозахисного механізмів, а також питаннях соціальної реабілітації постраждалих.

Серед зарубіжних дослідників звертаємося до наукового доробку Niamh Reilly, Elisabeth Rehn та Ellen Johnson Sirleaf.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність значного масиву наукових досліджень, присвячених захисту прав людини в збройних конфліктах, низка ключових аспектів проблеми забезпечення прав дітей і жінок залишається недостатньо розробленою як у доктринальному, так і в прикладному вимірах. Передусім це стосується відсутності цілісного теоретико-правового підходу до визначення специфіки правового статусу дітей і жінок як особливо вразливих категорій цивільного населення в умовах сучасних гібридних конфліктів.

Недостатньо дослідженим залишається питання ефективної взаємодії норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини в частині формування єдиного механізму захисту зазначених категорій осіб. Існує потреба в глибшому аналізі колізій і прогалин між цими правовими режимами, а також у визначенні меж їхнього одночасного застосування в умовах активної фази збройного конфлікту.

Потребують подальшого дослідження питання правового забезпечення захисту дітей і жінок у контексті внутрішнього переміщення, доступу до освіти, медичної допомоги та соціального захисту, а також розроблення ефективних механізмів їхнього відновлення в постконфліктний період.

Отже, існує об’єктивна потреба в комплексному дослідженні зазначених аспектів, що зумовлює необхідність подальшого розвитку теоретичних положень і формування практично орієнтованих рекомендацій щодо вдосконалення правових механізмів захисту прав дітей і жінок в умовах збройного конфлікту.

Формулювання цілей статті (постановка завдання).

1. Проаналізувати міжнародно-правові стандарти захисту прав дітей і жінок, зокрема норми Женевських конвенцій та Конвенції про права дитини.
2. Дослідити теоретико-правову природу правового статусу дітей і жінок як особливо вразливих категорій цивільного населення в збройних конфліктах.
3. Визначити особливості взаємодії міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини у сфері їхнього захисту.
4. Проаналізувати практику міжнародних судових інституцій, зокрема Європейського суду з прав людини та Міжнародного кримінального суду, щодо захисту прав дітей і жінок.
5. Охарактеризувати сучасні виклики реалізації прав дітей і жінок в Україні в умовах збройної агресії, включно із проблемами внутрішнього переміщення, насильства та доступу до базових послуг.
6. Сформулювати пропозиції щодо вдосконалення національних і міжнародних механізмів захисту, спрямованих на підвищення ефективності забезпечення прав дітей і жінок у період збройного конфлікту та повоєнного відновлення.

Виклад основного матеріалу. Роль і значення правового захисту жінок і дітей в умовах російської агресії є визначальними для збереження базових стандартів прав людини та гуманітарного порядку. Саме ці категорії населення зазнають найбільшого впливу війни, охоплюючи ризики насильства, примусового переміщення, втрати житла, доступу до освіти та медичної допомоги. Ефективний правовий захист дає змогу не

лише мінімізувати негативні наслідки збройного конфлікту, але й забезпечити дотримання міжнародних зобов'язань держави у сфері прав людини та міжнародного гуманітарного права.

Особливого значення набуває документування порушень прав жінок і дітей, що є підгрунтям для притягнення винних до міжнародно-правової відповідальності. Водночас правовий захист сприяє відновленню порушених прав, соціальній реінтеграції постраждалих і формуванню механізмів довгострокової підтримки. У цьому контексті він є важливим інструментом не лише гуманітарного реагування, але й забезпечення справедливості та верховенства права в умовах війни.

Ураховуючи викладене, логічним є звернення до аналізу міжнародно-правових норм, які визначають стандарти захисту прав жінок і дітей у збройних конфліктах. Саме міжнародне гуманітарне право та міжнародне право у сфері прав людини формують нормативну основу забезпечення їхніх прав і гарантій. Це зумовлює потребу в детальному дослідженні відповідних міжнародних актів і механізмів їхньої реалізації.

Аксіологічний підхід до аналізу правозахисної діяльності щодо дітей і жінок в умовах російської збройної агресії проти України зумовлює потребу в опрацюванні нормативної бази цієї сфери на міжнародному рівні та національного законодавства.

Дослідження міжнародно-правових стандартів сфери правового захисту прав дітей і жінок, зокрема під час відбиття російської агресії, показало, що основними документами цієї сфери (але не виключно) є:

– Загальна декларація прав людини (ухвалена й проголошена резолюцією 217 А (ІІІ) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року) [1];

– Конвенція ООН про права дитини [2];

– Конвенція про ліквідацію дискримінації щодо жінок [3];

– Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [4];

– Женевські конвенції 1949 року [5];

– Додаткові протоколи (Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів [6]; Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол ІІ), від 8 червня 1977 року) [7].

Ці документи становлять основу міжнародно-правового захисту дітей і жінок у період збройних конфліктів, встановлюючи обов'язок гуманного поводження та заборону будь-яких форм насильства. Вони передбачають спеціальні гарантії для цих вразливих категорій, зокрема захист від сексуального насильства, забезпечення медичної допомоги, особливий режим утримання та пріоритет у наданні гуманітарної допомоги. Значення цих актів полягає в закріпленні універсальних стандартів, які зобов'язують держави забезпечувати посилений правовий захист дітей і жінок навіть в умовах війни.

Узагальнений авторський аналіз міжнародних правових актів у сфері захисту прав дітей і жінок в умовах війни засвідчив про встановлення спеціальних гарантій, що стосуються особливостей правового статусу дітей і жінок, що стали об'єктами збройного конфлікту.

Так, згідно з положеннями цих документів, якими прямо чи опосередковано є вказівки щодо захисту прав дітей і жінок, зокрема тих, хто постраждав від воєнних дій, діти мають право на захист від насильства, освіту, медичне обслуговування та гуманітарну допомогу. Особлива увага приділяється дітям-сиротам і дітям-комбатантам.

Щодо регулювання відносин на напрямах захисту жінок, то, крім іншого, проти них забороняється застосовувати сексуальне насильство, дискримінацію, експлуатацію тощо.

Дослідження діяльності міжнародних судових і правозахисних організацій у сфері захисту прав дітей і жінок, які стали жертвами збройної агресії, показало значний ступінь залученості до цієї проблематики Міжнародного Кримінального суду та Європейського суду з прав людини.

Доведено, що Європейський суд з прав людини відіграє важливу роль у формуванні стандартів захисту жінок і дітей, особливо через застосування статей 2, 3, 5 та 8 Європейської конвенції з прав людини [8], які гарантують право на життя, заборону катувань і захист приватного та сімейного життя. Суд послідовно підкреслює, що держава зобов'язана забезпечувати ефективне розслідування випадків насильства й захищати осіб, які перебувають у вразливому становищі, навіть в умовах збройного конфлікту.

Міжнародний кримінальний суд [9] зі свого боку кваліфікує злочини проти жінок і дітей, зокрема сексуальне насильство, примусове переміщення та вербування дітей у збройні формування, як воєнні злочини та злочини проти людяності. Його практика спрямована на індивідуалізацію кримінальної відповідальності та притягнення винних осіб до міжнародного правосуддя, що має превентивне значення для запобігання подальшим порушенням.

Отже, ЄСПЛ і МКС формують комплексний міжнародний механізм захисту прав жінок і дітей в умовах збройних конфліктів, який спрямований на заборону насильства та відповідальність за злочини.

Оскільки питання захисту прав дітей і жінок набуло особливої гостроти під час російської збройної агресії проти України, то національні правові інструменти кореспондуються з міжнародно-правовими актами, які формують базові стандарти захисту дітей і жінок у збройних конфліктах та визначають обов'язкові для держав гарантії їх безпеки і прав. Водночас ефективність цих стандартів значною мірою залежить від рівня їхньої імплементації в національне законодавство. У зв'язку із цим доцільним є звернення до аналізу норм національного права України, які регулюють питання захисту вразливих категорій населення в умовах війни.

Основними викликами сучасності для українців сьогодні є наслідки російської збройної агресії, яка призвела до вимушеного переміщення населення, порушення прав дітей і численних фактів насильства щодо жінок.

У контексті вищенаведеного виникла потреба вибірково проаналізувати нормативно-правові акти, які спрямовані на захист прав та охоронюваних законом інтересів дітей і жінок.

Дослідження показало, що систему нормативного регулювання означеної сфери формують документи різної юридичної сили (закони і підзаконні акти), основним серед яких є Конституція України [10]. Основний Закон закріплює принцип пріоритету прав і свобод людини, заборону катувань, гарантії рівності та особливий захист сім'ї,

дитинства й материнства. Ці положення створюють фундамент для реалізації прав дітей і жінок навіть в умовах воєнного стану.

Іншим документом є Сімейний кодекс України [11], який визначає правові засади захисту прав дитини, а також гарантії охорони материнства та дитинства.

Спеціалізованим актом у сфері регулювання зазначених правовідносин існує Закон України «Про охорону дитинства» [12], що встановлює державні гарантії захисту дітей, охоплюючи дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.

У контексті гендерної рівності та захисту жінок значення має Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [13], а також Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [14], положення якого застосовуються і в умовах війни.

Особливого значення в період збройної агресії набуває Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [15], який визначає особливості функціонування державних інституцій і забезпечення прав громадян у цей період, включно із обов'язком дотримання міжнародних гуманітарних стандартів. Крім того, діють норми Кримінального кодексу України [16], що передбачають відповідальність за воєнні злочини, зокрема насильство щодо цивільного населення, охоплюючи дітей і жінок.

Важливим елементом є також підзаконні нормативно-правові акти та державні програми, спрямовані на підтримку внутрішньо переміщених осіб, забезпечення доступу до освіти, медичних і соціальних послуг. Значну роль відіграє діяльність уповноважених органів, зокрема Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та Уповноваженого Президента України з прав дитини.

Отже, національне законодавство України створює багаторівневу систему правового захисту дітей і жінок в умовах збройної агресії, однак ефективність її реалізації значною мірою залежить від належного правозастосування, координації державних органів та взаємодії з міжнародними інституціями.

Водночас аналіз практики міжнародних і національних механізмів захисту прав дітей і жінок в умовах збройної агресії дає змогу виявити як досягнення, так і суттєві проблеми їхньої реалізації. Для глибшого розуміння причин наявних недоліків та формування ефективних способів їхнього подолання вагомим є звернення до теоретичних напрацювань науковців. Саме доктринальні дослідження забезпечують системне осмислення правових явищ, дають змогу узагальнити практику та сформулювати концептуальні підходи до вдосконалення механізмів захисту. У цьому контексті доцільним є аналіз наукових позицій вітчизняних і зарубіжних дослідників, які розглядають проблематику захисту дітей і жінок у збройних конфліктах.

А. Ю. Замула і В. В. Дульська вказують на те, що «проблеми захисту прав жінок під час збройних конфліктів і воєнних дій є одними з ключових у сфері міжнародного гуманітарного права та права прав людини, оскільки воєнні дії створюють особливі ризики для жіночого населення… Жінки, перебуваючи у зоні бойових дій або на тимчасово окупованих територіях, стають жертвами насильства, в тому числі сексуального, що має фізичні, психологічні та соціальні наслідки. Особливої актуальності ця проблема набуває в контексті російсько-української війни, оскільки численні випадки злочинів проти жінок, підтверджені міжнародними правозахисними організаціями, вимагають

розширення правозахисних механізмів та посилення відповідальності за їх вчинення» [17, с. 176].

Розуміємо, що дослідниці в своїй статті обмежилися лише деструктивним впливом збройної агресії на жінок. Проте, на наше переконання, такий підхід доцільно розшири з огляду на те, що загалом жертвами й потерпілими від наслідків війни є жінки-матері, на утриманні яких є діти різного віку та стану здоров'я.

На думку О. С. Разумовського, сучасне міжнародне право, яке застосовується під час збройних конфліктів, має на меті захист цивільного населення й окремих осіб від наслідків воєнних дій. Цей захист може бути загальним для всього цивільного населення або спеціальним для певних категорій осіб, які є більш вразливими в умовах бойових дій. Важливо, щоб судові рішення в справах про збройні конфлікти відповідали цим підходам, виробленим у міжнародному гуманітарному праві, щоб забезпечити адекватний захист прав людини [18, с. 144].

Погоджуємося з висловленим судженням науковця, оскільки роль і значення міжнародного права, яке регулює правовідносини під час воєнних дій, повномірно розповсюджується на жінок і дітей, оскільки вони найтяжче переживають стрес, пов'язаний із травматичним впливом на їхній психічний стан.

Ніам Рейлі (Niamh Reilly) – ірландська науковиця у сфері політичної науки та соціології, відома своїми дослідженнями в галузі прав людини, гендерної рівності та міжнародної політики, зазначає, що «у збройних конфліктах або в умовах політичної міжусобиці насильство щодо жінок набуває жорстоких форм. В останнє десятиліття міжнародне співтовариство приділяє значну увагу взаємозв'язку між обумовленим статевою приналежністю насильством і конфліктами. Конфлікти мають далекосяжні наслідки для здійснення жінками своїх прав людини: громадянських, політичних, соціально-економічних [19, с. 98].

Колектив науковців (М. М. Гнатовський, Т. Р. Короткий, Н. В. Хендель) вказує на те, що «особливо беззахисними перед негативними наслідками збройного конфлікту реально першочергово стають жінки-матері неповнолітніх дітей та вагітні жінки. Дуже часто сам стан вагітності чи наявність дитини використовується учасниками збройного конфлікту як засіб шантажу, погрози для примусу жінки вчинити певні небажані для неї дії. Серед міжнародного законодавства, що спрямоване на підтримку таких жінок, можна зазначити Четверту Женевську Конвенцію, яка передбачає, що вагітні жінки та матері малолітніх дітей повинні одержувати додаткове харчування згідно з їхніми фізіологічними потребами. Матерів малолітніх дітей повинні приймати в будь-якій установі, здатній забезпечити їх належне лікування та медичну допомогу, рівноцінну тій, що отримує населення» [20, с. 103].

Як бачимо, ще 2015 року представниками наукової спільноти зазначалась особлива загроза для жінок, жінок у стані вагітності та матерів дітей, які стають найбільш доступними жертвами для сторони збройного протистояння, оскільки є насправді беззахисними, і в такий спосіб піддаються шантажу, погрозам і примушуються до вчинення, зокрема, кримінально караних дій.

На думку М. В. Грушко, «серед жертв збройних конфліктів існує така категорія осіб, як військовополонені. Особливо детального розгляду вимагає питання, пов'язане

із захистом саме жінок-військовополонених. Необхідність глибокого та всебічного вивчення цієї проблеми зумовлена її винятковою важливістю з урахуванням статевої приналежності для захисту прав і свобод людини в період збройних конфліктів, а також для попередження порушень з боку учасників у таких конфліктах держав та їх військовослужбовців. Діяльність держав усе ще не відповідає задекларованим заявам і сучасним міжнародним нормам і стандартам з питань захисту військовополонених в умовах збройного конфлікту» [21, с. 295].

Як зазначають дослідники К. О. Дубова та О. Ю. Дубинський, «…одним із ключових питань, яке постає в цьому контексті, є забезпечення прав військовополонених. Гібридна природа сучасних конфліктів ускладнює ідентифікацію сторін, визначення статусу затриманих осіб і забезпечення їхнього захисту відповідно до норм міжнародного права» [22, с. 3].

У контексті вищезазначеного доречними видаються висновки М. Желтухи. Науковиця висловлюється про те, що «наразі в Україні відсутні відповідні ефективні та всебічні механізми документування та фіксації злочинів сексуального насильства, пов'язаних із конфліктом. Окрім того, співробітники компетентних відділів правоохоронних органів та органів прокуратури не завжди знайомі із принципами та стандартами роботи із постраждалими від таких злочинів. Саме тому видається необхідним, щоб відповідні органи влади України забезпечували систематичний збір інформації щодо випадків вчинення актів сексуального насильства, пов'язаного із конфліктом, зокрема з метою передачі до Канцелярії прокурора Міжнародного кримінального суду» [23].

Деяке узагальнення піднятої проблематики знаходимо в науковому доробку А. В. Луцан. Дослідниця вважає, що «проблема захисту прав жінок в умовах воєнних конфліктів як багатогранна, так і конкретна, вимагаючи конкретних міжнародних законодавчих актів, які мають бути спроможними до реалізації з конкретними рішеннями. Хоча законодавство щодо захисту жінок під час збройних конфліктів, можна вважати досить розробленим, в ньому все ж таки існують складнощі стосовно його дотримання державами-сторонами конфлікту, оскільки такі конфлікти вміщують у собі певні невизначеності. Додатковою проблемою, що потребує міжнародної уваги, виступає питання участі самих жінок у воєнних конфліктах» [24, с. 305].

Як зазначають Рен і Серліф, відомі міжнародні діячки у сфері прав людини, миру та безпеки, які спільно підготували впливове дослідження щодо ролі жінок у збройних конфліктах «Жінки, війна, мир» (Rehn and Sirleaf, Women, War, Peace), «війни, збройні конфлікти і окупація територій часто ведуть до зростання проституції, торгівлі жінками та сексуальних посягань на жінок, що вимагає конкретних заходів захисту і покарання. Подібного роду насильство здійснюють як державні, так і недержавні суб'єкти. Зґвалтування та інше сексуальне насильство також зазвичай застосовуються всіма сторонами конфлікту в якості тактичного засобу ведення війни з метою залякати і принизити супротивника. Крім того, в період конфлікту різко зростають побутове насильство і сексуальні зловживання» [25, с. 11].

Отже, теоретичний аналіз наукових підходів до захисту прав дітей і жінок у збройних конфліктах дає змогу глибше осмислити природу наявних проблем та виявити системні недоліки правового регулювання. Водночас узагальнення доктринальних положень

свідчить про потребу в їхній адаптації до сучасних викликів, зумовлених трансформацією характеру збройних конфліктів. Наукові підходи не лише пояснюють причини порушень прав людини, але й окреслюють потенційні напрями їхнього подолання.

У цьому контексті логічним є перехід до визначення практичних способів удосконалення механізмів правового захисту дітей і жінок. Особливого значення набуває формування ефективних правових та інституційних рішень, спрямованих на підвищення рівня гарантій їхніх прав. Такий підхід дає змогу поєднати теоретичні напрацювання з практичними потребами в забезпеченні прав людини в умовах збройного конфлікту.

На нашу думку, проблемами й викликами, які існують у реалізації практичних механізмів захисту прав жінок, жінок-військовополонених і дітей, які перебувають в умовах збройного конфлікту, є неефективність контролю за виконанням рішень Міжнародного кримінального суду та Європейського суду з прав людини, складність документування злочинів з різних причин, найбільш складною з яких є ідентифікація осіб, що вчинили злочини, а також недостатність ефективних міжнародних механізмів, які б поширювалися на всі держави, зокрема ті, які не ратифікували проаналізовані міжнародні правові акти, але є членами Організації Об'єднаних Націй.

Щодо перспективних напрямів посилення ефективності регулювального впливу міжнародних та національних інструментів захисту прав дітей і жінок під час збройного конфлікту, то такими вбачаємо посилення законодавства в частині підвищення порогу відповідальності за вчинені порушення закону, міжнародну співпрацю й розвиток відповідних інституцій, наділених повноваженнями щодо ідентифікації та затримання осіб, причетних до вказаної категорії злочинів.

Висновки. У результаті проведеного теоретико-правового дослідження встановлено, що захист прав дітей і жінок в умовах збройного конфлікту є одним із ключових напрямів сучасного міжнародного права та невід'ємною складовою системи забезпечення прав людини. Дослідження засвідчило, що діти й жінки належать до найбільш вразливих категорій населення, які зазнають непропорційно високого рівня негативного впливу під час війни, охоплюючи насильство, примусове переміщення, втрату доступу до освіти, медичної допомоги та соціальних гарантій. Це обумовлює потребу в існуванні спеціальних міжнародно-правових механізмів їхнього захисту та посиленому правовому регулюванні.

Аналіз міжнародно-правових актів, зокрема Женевських конвенцій 1949 року, додаткових протоколів до них, Конвенції ООН про права дитини та Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, показав, що міжнародне право сформувало достатньо розвинену систему стандартів захисту дітей і жінок. Водночас ефективність цих норм значною мірою залежить від їх належної імплементації на національному рівні та реального дотримання державами-учасницями. У цьому контексті важливу роль відіграють міжнародні судові інституції, зокрема Європейський суд з прав людини та Міжнародний кримінальний суд, які формують правозастосовну практику й забезпечують притягнення до відповідальності за грубі порушення прав людини.

Дослідження національного законодавства України засвідчило, що в державі сформовано багаторівневу систему правового захисту дітей і жінок, яка охоплює конституційні норми, галузеве законодавство та спеціальні нормативно-правові акти,

спрямовані на реагування на виклики воєнного часу. Водночас практика їхньої реалізації в умовах збройної агресії виявляє низку проблем, зокрема недостатню ефективність механізмів контролю, складність документування воєнних злочинів, обмеженість ресурсів та інституційних можливостей.

Окрему увагу в дослідженні приділено ролі наукової доктрини, яка забезпечує теоретичне осмислення проблематики та формування концептуальних підходів до вдосконалення правового захисту. Узагальнення наукових позицій дало змогу виявити потребу в інтеграції міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, а також у посиленні міждисциплінарного підходу до вирішення проблем захисту вразливих категорій населення.

Узагальнення отриманих результатів дає підстави стверджувати, що основними викликами у сфері захисту прав дітей і жінок є системні порушення міжнародного права, недостатня ефективність міжнародних механізмів контролю, а також складність притягнення винних до відповідальності. У зв'язку з цим особливого значення набуває вдосконалення національного законодавства України з урахуванням міжнародних стандартів, посилення інституційної спроможності державних органів та розширення міжнародного співробітництва.

Перспективи підвищення ефективності захисту прав дітей і жінок пов'язані з розвитком механізмів документування воєнних злочинів, активізацією діяльності міжнародних судових інституцій, впровадженням сучасних цифрових інструментів обліку та моніторингу порушень, а також забезпеченням належного рівня правової освіти й підготовки фахівців у сфері міжнародного гуманітарного права. Важливим є також формування комплексної державної політики, спрямованої на реінтеграцію постраждалих осіб і відновлення їхніх прав.

Отже, забезпечення ефективного захисту прав дітей і жінок в умовах збройного конфлікту потребує системного підходу, що поєднує міжнародні та національні механізми правового регулювання, практику їхнього застосування та наукове обґрунтування подальшого розвитку. Лише за умови такої комплексної взаємодії можливе досягнення реального рівня гарантій прав людини навіть у найскладніших умовах воєнного часу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Загальна декларація прав людини. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

2. Конвенція про права дитини. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

3. Конвенція ООН про ліквідацію дискримінації щодо жінок про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

5. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text

8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

9. Римський Статут Міжнародного кримінального суду. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

10. Конституція України : Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 1996. № 30. Ст. 141.

11. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2002. № 21–22. Ст. 135.

12. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2001. № 30. Ст. 142.

13. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2005. № 52. Ст. 561.

14. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2018. № 5. Ст. 35.

15. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2015. № 28. Ст. 250.

16. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2001. № 25–26. Ст. 131.

17. Замула А. Ю., Дульська В. В. Проблеми захисту прав жінок під час збройних конфліктів та воєнних дій. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського.* 2025. Том 36 (75), № 2. С. 176–182. DOI : https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.2/25

18. Розумовський О. С. Захист прав людини, пов'язаного з порушенням ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) в умовах збройного конфлікту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2022. № 70. С. 141–145. DOI : https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.20

19. Niamh Reilly. Women's Human Rights. Polity Press, 2009. P. 93–98.

20. Гнатовський М. М., Короткий Т. Р., Хендель Н. В. Міжнародне гуманітарне право. Довідник для журналістів. 2-ге вид., доповн. Одеса : Фенікс, 2015. 92 с.

21. Грушко М. В. Захист прав жінок-військовополонених в умовах збройного конфлікту. *Часопис Київського університету права.* 2010. № 3. С. 294–300.

22. Дубова К. О., Дубинський О. Ю. Захист прав військовополонених у контексті сучасних гібридних воєн. *Академічні візії.* 2025. № 50. С. 1–7. DOI : https://doi.org/10.5281/zenodo.18757535

23. Желтуха М. Попередження сексуального насильства під час війни та покарання за нього: рекомендації для України. URL : https://jurfem.com.ua/poperedzennya-seksualnogonasylstva-pid-chas-viyny-ta-pokarannya-za-nyogo-rekomendacii-dlya-ukrainy/

24. Луцан А. В. Захист прав жінок в умовах збройних конфліктів. *Право і суспільство.* 2022. № 6. С. 299–306. DOI : https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.6.45

25. Rehn and Sirleaf, Women, War, Peace. 2015. P. 11.

Дата надходження 27.03.2026
Дата прийняття 16.04.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

УДК 340.1
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.220-227

В. С. Шилінгов,
кандидат юридичних наук, доцент,
Державний податковий університет
V. S. Shilingov,
candidate of Legal Sciences, Associate Professor,
State Tax University
email: schillingoff@ukr.net
ORCID 0000-0003-3097-4706

ПРОБЛЕМИ СТРУКТУРУВАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ ПРАВА

PROBLEMS OF STRUCTURING THE METHODOLOGY OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE OF LAW

У пропонованій статті увага зосереджена на сучасному стані національної юриспруденції, для якого характерним є поглиблення інтересу до проблем методології наукового пізнання. На сьогодні у сфері наукових досліджень правової дійсності сформувалася чітка тенденція до активного осмислення їхніх методологічних засад. Однак стан розробки методологічних проблем національного правознавства й досі відстає від нагальних потреб, має суттєві недоліки. Зокрема, продовжує ширитися методологічна невизначеність, термінологічне різноманіття, що не сприяє результативності наукового пізнання, глибині його проникнення в сутність досліджуваних явищ і процесів, та загалом лише ускладнює сприйняття методології.

Стаття присвячена проблемам структурування методології сучасного правознавства, а саме увага зосереджується на відсутності єдиної стандартизації методологічної бази. Аналіз сучасних підходів до структурування методології правничої науки засвідчує відсутність єдності в питанні кількості її рівнів. Поряд із триступеневою моделлю (філософські, загальнонаукові, спеціально-юридичні) використовується чотирирівнева класифікація, яка додатково виокремлює приватно-наукові (конкретно-наукові, окремо-наукові) методи. Обґрунтовується існування приватно-наукового рівня методології як логічно потрібного, а не штучно створеного. Особлива увага приділяється саме терміну «приватно-наукові методи», який був усталеним в українській науковій мові другої половини XX ст., однак у пострадянський період почав витіснятися термінами

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Шилінгов В. С., 2026

на кшталт: «конкретно-наукові методи», «окремо-наукові методи», «спеціально-наукові методи» тощо. Підкреслюється, що приватно-науковий рівень є вагомим структурним елементом методології правознавства, оскільки методологія це не лише логіка та схеми, це й пам'ять про втрачений і відновлюваний сенс.

Водночас термінологічна варіативність не змінює сутності відповідного явища. Йдеться про методи, що сформувалися в межах певної науки та забезпечують дослідження її специфічного предмета.

Ключові слова: *методологія наукового пізнання, методи наукового дослідження, приватно-науковий рівень методології, загальнонаукові методи, правознавство, наукова мова.*

This article focuses on the current state of national jurisprudence, which is characterized by a growing interest in the methodological problems of scientific inquiry. Today, in the field of scientific research into legal reality, a clear trend has emerged toward an active re-examination of its methodological foundations. However, the state of development regarding the methodological problems of national jurisprudence still lags behind urgent needs and has significant shortcomings. In particular, methodological uncertainty and terminological diversity continue to spread, which does not contribute to the effectiveness of scientific inquiry, the depth of its penetration into the essence of the phenomena and processes under study, and generally only complicates the understanding of methodology.

This article is devoted to the problems of structuring the methodology of modern jurisprudence, with particular attention focused on the lack of a unified standardization of the methodological foundation. An analysis of contemporary approaches to structuring the methodology of legal science reveals a lack of consensus regarding the number of its levels. Alongside the three-level model (philosophical, general-scientific, and specialized-legal), a four-level classification is used, which additionally distinguishes private-scientific (concrete-scientific, separate-scientific) methods. The existence of the private-scientific level of methodology is justified as logically necessary, rather than artificially created. Particular attention is paid to the term "private-scientific methods," which became established in Ukrainian academic discourse in the second half of the 20th century, but in the post-Soviet pe

Keywords: *methodology of scientific knowledge, methods of scientific research, private-scientific level of methodology, general scientific methods, jurisprudence, scientific language.*

Постановка проблеми. Сучасна наука характеризується поглибленням інтересу до проблем методології наукових досліджень. На сьогодні у сфері наукового пізнання сформувалася чітка тенденція до активного осмислення його методологічних засад. Неможливість існування науки поза використанням у процесі пізнання наукових методів насамперед зумовлюється потребою учасників наукової діяльності в загальноприйнятих еталонах, вагомих для зіставлення отриманих результатів. Саме з погляду системи критеріїв науковості (раціональності), якими керується наукова спільнота, вчені постійно здійснюють оцінювання нового знання, визначаючи, чи є воно науково обґрунтованим [1, с. 56].

Методологічна культура науки неможлива без чіткої, історично виваженої та концептуально послідовної термінології. Особливо це стосується правознавства, де метод дослідження не є нейтральним інструментом, а безпосередньо пов'язаний із розумінням природи права, його нормативності та системності.

Одним із дискусійних питань сучасної української правничої методології є коректність і доцільність уживання терміна «приватно-наукові методи» для позначення методів, притаманних конкретній науці, зокрема науці права. Саме тому нагальною є потреба в поглибленні розробки та подальшому теоретичному осмисленні методології наукового пізнання права.

Аналіз останніх досліджень. У національній правовій доктрині проблемам методології наукового пізнання та методів наукових досліджень у сфері права присвячені розробки таких учених: С. В. Бобровник, С. Д. Гусарєва, О. Г. Данильяна, О. П. Дзьобаня, М. С. Кельмана, І. М. Комарова, М. В. Костицького, І. І. Митрофанова, Н. М. Оніщенко, П. М. Рабіновича, М. В. Цвіка та ін. Серед зарубіжних дослідників варто відмітити таких: Г. Кельзен, К. Ллевелін, Р. Паунд, Дж. Фінніс, Г. Харт, Д. Холл тощо.

Останнім часом з'явились вагомі публікації в цьому напрямі, зокрема вийшли друком навчальний посібник «Науково-дослідницька діяльність у сфері правознавства» за редакцією О. Г. Данильяна і О. П. Дзьобаня (2024 р.) та підручник «Методологія й організація юридичних наукових досліджень» за редакцією І. І. Митрофанова (2026 р.). У цих виданнях здійснена спроба врахувати ті парадигмальні зрушення в науковому знанні та трансформацію світогляду, які, безумовно, відобразилися й на методологічних підходах пізнання правової дійсності (зокрема, становлення некласичних і посткласичних методологій).

Метою статті є дослідження структури методології правознавства, з'ясування місця і ролі приватно-наукового рівня методології в процесі наукового пізнання права.

Виклад основного матеріалу. Методологія (від грец. methoges – пізнання та logos – учення) – це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, що забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища [2, с. 15].

Тлумачний словник української мови визначає методологію як «1. Вчення про науковий метод пізнання й перетворення світу, його філософська, теоретична основа. 2. Сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання» [3, с. 617].

Методологія є вищим рівнем організації наукового пізнання. Це логіка та філософія дослідження. Вона вивчає загальні принципи, підходи й орієнтири, формулює мету та предмет роботи, а так само забезпечує вибір найбільш ефективних методів для досягнення найкращого наукового результату. Методологія створює концептуальні межі для всього дослідження, є системою методів, прийомів і засобів наукового пізнання, що в такій якості існує комплексом історично складених раціональних способів, засобів і форм руху мислення від незнання до знання, від припущення до істини, від одиничного до узагальненого, від явища до сутності [4, с. 145–146].

Отже, методологія – це не тільки вчення про метод, не лише сукупність прийомів дослідження, це, власне, спосіб наукового пізнання загалом.

Основною метою методології є насамперед вивчення тих засобів, методів і прийомів наукового дослідження, за допомогою яких суб'єкт наукового пізнання одержує нові знання про реальну дійсність [5, с. 28].

Тенденція до поглибленого осмислення методологічних засад, безумовно, поширюється й на юриспруденцію. Місце і роль методології в процесі дослідження правової дійсності важко переоцінити, оскільки без неї навряд чи взагалі можливо пізнати багатоаспектну та неоднозначну сутність зазначеного явища.

Кожна галузь наукового знання, включно із юриспруденцією, спирається на власну методологію. Методологія юридичної науки – це система засад, принципів, підходів, форм і прийомів, які використовуються для дослідження державно-правових явищ. Вона є ключовим елементом, що забезпечує науковість, обґрунтованість і достовірність юридичних досліджень [4, с. 146].

Методологія правового пізнання – система засобів, прийомів та інструментів осмислення права або окремих правових явищ. Вона містить елементи філософської та наукової методології.

Методологія правового пізнання охоплює методологічні засоби й інші конструкції, логічно розподілені за концептуальними та інструментальними рівнями. На концептуальному рівні методологія правового пізнання представлена парадигмами, методологічними принципами та концептуальними підходами, теоріями й концепціями, що визначають загальний стан і спрямованість правового пізнання, виконують функцію наукового позиціонування дослідження. Інструментальний рівень методології правового пізнання охоплює методи, концепти, категорії та поняття, тобто ті інструменти, які виконують евристичну функцію [6, с. 460].

Проте сьогодні на сторінках навчальної та енциклопедичної літератури відсутня єдина позиція стосовно структурування методології правознавства, зокрема в частині визначення кількості її рівнів та їхніх назв, наприклад виокремлення приватно-наукового (окремо-наукового; конкретно-наукового; галузевого) рівня. У межах одного видання (Велика українська юридична енциклопедія. Т. 2. Філософія права) [6] можуть співіснувати як трирівнева, так і чотирирівнева моделі класифікації методів, що свідчить про різний ступінь теоретичної деталізації зазначеної проблематики.

Так, О. Г. Данильян та О. П. Дзьобань зазначають, що методи пізнання можна класифікувати за різноманітними підставами: за ступенем спільності, за функціональною роллю, за механізмами розумового процесу тощо. Особливий інтерес для правових досліджень становить багаторівнева концепція методологічного знання, в якій усі методи наукового пізнання поділені на три основні групи (рівні): філософські методи, загальнонаукові методи, спеціально-юридичні методи [6, с. 456–457].

Ю. М. Оборотов та К. В. Горобець вказують, що в правовому пізнанні використовується широке коло методів. Традиційно їх поділяють на чотири великі групи: філософські, загальнонаукові, окремо-наукові та спеціальні [6, с. 462].

У цьому контексті видається доцільним насамперед розмежувати поняття наукового пізнання та наукового дослідження. Пізнання в науці – це специфічна форма відображення дійсності, спрямована на формування комплексних суб'єктивних уявлень про об'єктивну реальність. Це багатогранний процес, який вимагає логічної трансформації емпіричної

інформації [4, с. 11]. Наукове пізнання є ширшою категорією, що охоплює весь процес формування системного, обґрунтованого знання про відповідний об'єкт. Воно містить як світоглядні, так і теоретичні, логічні та інструментальні компоненти. Натомість наукове дослідження є організованою формою здійснення наукового пізнання, спрямованою на отримання нового знання за допомогою визначених процедур і методів.

Відповідно, методологія правового пізнання становить систему принципів, підходів і способів осмислення правової дійсності, тоді як методи правового дослідження є інструментальним механізмом реалізації цієї системи. Таке розмежування дає змогу пояснити, чому класифікація методів може мати різний ступінь деталізації залежно від того, чи йдеться про інструментарій дослідження, чи про структуру методології як цілісної системи.

Триступенева модель (філософські, загальнонаукові, спеціально-юридичні методи) [6, с. 456–457] характеризується узагальненістю та компактністю. Вона дає нагоду окреслити основні джерела методологічного впливу на правову науку, однак водночас поєднує в межах «спеціально-юридичних» методів різнорівневі елементи – як, власне, приватно-наукові способи пізнання права, так і окремі спеціальні прийоми та техніки.

Чотирирівнева модель (філософські, загальнонаукові, окремо-наукові, спеціальні методи) [6, с. 462] передбачає більш диференційовану структуру. Вона розмежовує рівень конкретної науки як автономної системи знання та рівень спеціальних методик і прийомів дослідження. У такій конструкції окремо-наукові (приватно-наукові) методи відображають специфіку предмета відповідної науки та способів його пізнання.

Рівень специфічних методів (конкретно-науковий рівень) – це сукупність способів, методів дослідження, застосовуваних у певній галузі знання. Конкретно-науковий рівень відрізняється від філософського й загальнонаукового більшою очевидністю, більш явним характером функціонування. Він є самостійним у тому сенсі, що виходить із самого конкретно-наукового пізнання, його вимог, але самостійний відносно, оскільки спирається також на філософські погляди й уявлення, що панують у рамках певної наукової картини світу, певної парадигми [7, с. 224].

Визнання приватно-наукового рівня видається логічно обґрунтованим з огляду на такі міркування. По-перше, кожна наука має власний предмет дослідження. По-друге, специфіка предмета зумовлює формування притаманних саме цій науці способів його осмислення. По-третє, ці способи не зводяться ні до універсальних філософських засад, ні до загальнонаукових логічних процедур. Отже, існує об'єктивна підстава для виокремлення рівня методів, які відображають автономію правознавства як окремої галузі наукового знання.

Водночас варто звернути увагу на термінологічне різноманіття («приватно-наукові», «окремо-наукові», «конкретно-наукові», «спеціально-наукові», «галузеві»), яке використовується для позначення зазначеного явища, що лише ускладнює його сприйняття. Однак варто зауважити, що названі терміни переважно вживаються як синоніми, власне, вони й справді схожі за своїм змістом. Тлумачний словник української мови інтерпретує ці терміни так: «приватний: 1. Який належить окремій особі (особам); не державний, не суспільний. 2. Який стосується окремої особи (осіб); особистий, інтимний» [7, с. 684]; «окремий: 1. Який не є частиною чого-небудь цілого; осібний,

опрічний, окромний. 2. Один із ряду однорідних предметів, явищ та ін.; один із багатьох. 3. Те, що є складовою частиною, елементом чого-небудь загального. 4. Який не входить до складу іншого військового з'єднання. 5. Особливий, винятковий, незвичайний» [8, с. 96]; «конкретний: Який існує реально, цілком точний, предметно визначений, протилежне абстрактний» [3, с. 311]; «спеціальний: 1. Призначений виключно для кого-, чого-небудь; який має особливе значення. 2. Який стосується окремої галузі науки, техніки, мистецтва та ін.; призначений для спеціалістів цієї галузі» [9, с. 317]; «галузь: 1. Те саме, що гілка. 2. Певна ділянка виробництва, науки та ін.; царина, сфера, ділянка, область» [10, с. 567].

Ситуація, що склалась у методології сучасного національного правознавства стосовно багатоваріантності назв методологічного рівня, притаманного конкретній (окремій) галузі знань, існує вже не одне десятиліття. Важко не погодитись зі словами С. Головатого, який зазначає, що: «мовного стандарту в царині права, як не прикро, за понад тридцять років державної незалежності так і не вироблено та не схвалено. Упродовж усіх цих років майже без руху залишається справа з українською правничою термінологією» [11, с. 19].

Таку ситуацію можна, зокрема, пояснити намаганням «омолодження», («оновлення») сучасної наукової термінології, звільнення її від архаїзмів і позбавлення кальок. Однак, на наше переконання, процес «омолодження» термінології інколи створює зайві проблеми та непотрібну плутанину (як у нашому випадку) і вже на часі ставити питання щодо проведення уніфікації термінології як правничої, так і наукової. Але одного «бажання» уніфікувати, мабуть, недостатньо, мають бути здійснені конкретні кроки в цьому напрямі, зокрема повинні бути створені словники офіційних термінів для певних спеціальностей (наприклад, для «Права»). Крім того, має провадитись відповідна видавнича політика (вимоги провідних фахових видань дотримуватись певної термінологічної традиції).

Вважаємо, що адекватним терміном для позначення рівня методології, притаманного окремій (конкретній, індивідуальній) галузі наукового пізнання, є саме «приватно-науковий», оскільки він є традиційним для національної науки, зокрема і правознавства. Латинське походження (privatus) робить цей термін універсальним для всієї європейської наукової традиції. Це безпосередня спадщина латини – мови, на якій базується вся класична методологія й право. В українській правничій школі (і не лише) цей термін використовується десятиліттями (якщо не століттями). Його заміна на «окремо-науковий», «конкретно-науковий» тощо досить часто виглядає штучною спробою спростити мову, що веде до втрати академічного стилю.

Термін «приватно-науковий» рівень методології має історичну легітимність в українській мові, а його використання в сучасному правознавстві вважаємо науково виправданим.

Тому уніфікація термінології не обов'язково має означати «спрощення» або «омолодження». Вона повинна відбуватись через повернення до класичних, етимологічно виправданих термінів, які мають глибоке коріння. Щоб пропонований нами термін не вносив хаос до процесу наукового пізнання права, пропонуємо реалізувати концепцію фундаментальної освіти, в якій мова науки є не просто набором слів, а професійним інструментом, яким треба вміти користуватися.

Водночас термінологічна варіативність не змінює сутності відповідного явища. Йдеться про методи, що сформувалися в межах певної науки та забезпечують дослідження її специфічного предмета. Розбіжності у використанні термінів, а також відсутність у низці сучасних підручників системного аналізу методів правового дослідження [12; 13] радше свідчать про недостатню уніфікацію методологічної термінології, ніж про відсутність самого рівня.

Висновки. Отже, розмежування наукового пізнання й наукового дослідження, а також врахування автономії предмета правознавства дають змогу обґрунтувати доцільність виокремлення приватно-наукового рівня методології. Його визнання сприяє більшій системності, внутрішній узгодженості та концептуальній чіткості правової науки. Подальше осмислення цієї проблематики може бути пов'язане з уточненням змісту відповідного рівня та виробленням узгодженого підходу до структурування методології правового пізнання з урахуванням автономії та міждисциплінарних зв'язків юриспруденції, який відповідав би сучасним потребам теоретико-правової рефлексії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Загальна теорія права. Нормативний курс : підруч. для студ.-юристів / за ред. д-ра юрид. наук, проф. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 596 с.

2. Методологія та організація наукових досліджень (галузі знань: 05 – соціальні та поведінкові науки, 07 – управління та адміністрування) : навч. посіб. / Л. Г. Ліпич, С. М. Бортник, І. Г. Волинець та ін. ; за заг. ред. Л. Г. Ліпич. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 220 с.

3. Яременко В. В., Сліпушко О. М. Новий тлумачний словник української мови. У 4-х т. Київ : Аконіт, 1998. Т. 2. 911 с.

4. Митрофанов І. І. Методологія й організація юридичних наукових досліджень : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2026. 474 с.

5. Кислий В. М. Організація наукових досліджень : навчальний посібник. Суми : Університетська книга, Стереотип. вид., 2025. 224 с.

6. Велика українська юридична енциклопедія. Т. 2 : Філософія права / ред. кол. О. В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. 1128 с.

7. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Науково-дослідницька діяльність у сфері правознавства : навч. посіб. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2024. 342с.

8. Яременко В. В., Сліпушко О. М. Новий тлумачний словник української мови. У 4-х т. Київ : Аконіт, 1998. Т. 3. 928 с.

9. Яременко В. В., Сліпушко О. М. Новий тлумачний словник української мови. У 4-х т. Київ : Аконіт, 1998. Т. 4. 944 с.

10. Яременко В. В., Сліпушко О. М. Новий тлумачний словник української мови. У 4-х т. Київ : Аконіт, 1998. Т. 1. 912 с.

11. Головатий С. Щодо мови правничої. Студії. Зібране. Словники. Документи. Київ : Наш Формат, 2024. 1016 с.

12. Загальна теорія права : підручник / за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2020. 568 с.

13. Кельман М. С., Стратонов В. М. Загальна теорія права : підручник. Вид. 6-те, доп. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 742 с.

Дата надходження 17.03.2026
Дата прийняття 26.03.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

Цивільне право і цивільний процес; трудове право; сімейне право; міжнародне приватне право

УДК 347.952:343.272
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.228-237

Н. В. Лаговська,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу,
Державний податковий університет
N. V. Lagovska,
Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Civil Law and Procedure,
State Tax University
email: nvlagovska@i.ua
ORCID 0000-0002-1732-2351;
Е. М. Безула,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
Державний податковий університет
E. M. Bezula,
student of the first (bachelor's) level of higher education,
State Tax University
email: evelinkasofia2007@gmail.com
ORCID 0009-0007-7772-5666;
О. О. Левченко,
здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
Державний податковий університет
O. O. Levchenko,
student of the first (bachelor's) level of higher education,
State Tax University
email: levcenkosasa736@gmail.com
ORCID 0009-0003-1416-273X

САНКЦІЙНА КОНФІСКАЦІЯ АКТИВІВ БЕЗ ОБВИНУВАЧУВАЛЬНОГО ВИРОКУ: ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЧИ КВАЗІКРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ?

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Лаговська Н. В., Безула Е. М., Левченко О. О., 2026

CONFISCATION OF ASSETS WITHOUT CONVICTION: CIVIL MECHANISM OR QUASI-CRIMINAL LIABILITY?

Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-юридичні методи: діалектичний, формально-юридичний, системно-структурний, порівняльно-правовий, а також метод аналізу практики Європейського суду з прав людини. Застосування цих методів дало змогу дослідити правову природу санкційної конфіскації, виявити її змістовні ознаки та співвіднести з міжнародними стандартами прав людини.

Встановлено, що санкційна конфіскація активів без обвинувального вироку є новітнім правовим інститутом, який формується на перетині публічного та приватного права й має змішану природу, реалізується поза межами кримінального провадження, однак за своїми наслідками наближається до кримінально-правових санкцій, що дає змогу кваліфікувати її як квазікримінальний захід. Доведено, що застосування цього інституту супроводжується ризиками порушення конституційних гарантій права власності та презумпції невинуватості, а також стандартів ЄСПЛ щодо справедливого судового розгляду. Проаналізовано практику Вищого антикорупційного суду та окремі міжнародні кейси, що підтверджують тенденцію до розширеного застосування санкційних механізмів у відповідь на загрози національній безпеці. Виявлено проблеми доказування та різницю між кримінальним стандартом «поза розумним сумнівом» і цивільним стандартом «балансу ймовірностей», що впливає на рівень гарантій захисту прав осіб.

Обґрунтовано, що санкційна конфіскація не може бути віднесена виключно до кримінального або цивільного права, оскільки поєднує елементи обох галузей і функціонує як інститут sui generis. Її застосування потребує підвищених процесуальних гарантій, чіткого судового контролю та гармонізації із практикою ЄСПЛ. Запропоновано напрями вдосконалення правового регулювання, зокрема уточнення правової природи інституту, запровадження посиленого стандарту доказування, уніфікацію судової практики та забезпечення прозорості використання конфіскованих активів. Реалізація цих заходів дасть змогу забезпечити баланс між інтересами національної безпеки та захистом фундаментальних прав людини.

Ключові слова: *санкційна конфіскація, активи, санкційна політика, право власності, цивільно-правовий механізм, національна безпека.*

The methodological basis of the research includes general scientific and special legal methods: dialectical, formal-legal, systemic-structural, comparative-legal, as well as the method of analyzing the case-law of the European Court of Human Rights. The application of these methods made it possible to examine the legal nature of sanction-based confiscation, identify its substantive features, and correlate them with international human rights standards.

The article establishes that sanction-based confiscation of assets without a conviction is a newly emerging legal institution formed at the intersection of public and private law and

characterized by a mixed nature. It is implemented outside criminal proceedings; however, in terms of its consequences, it approaches criminal sanctions, which allows it to be classified as a quasi-criminal measure. It is proven that the application of this institution entails risks of violating constitutional guarantees of property rights and the presumption of innocence, as well as the standards of the European Court of Human Rights regarding fair trial guarantees. The practice of the High Anti-Corruption Court and selected international cases are analyzed, confirming a trend toward the expanded use of sanction mechanisms in response to threats to national security. Issues of evidentiary standards are identified, particularly the difference between the criminal standard of "beyond reasonable doubt" and the civil standard of "balance of probabilities," which affects the level of procedural safeguards for individuals' rights.

It is substantiated that sanction-based confiscation cannot be attributed exclusively to either criminal or civil law, as it combines elements of both branches and functions as a sui generis institution. Its application requires enhanced procedural safeguards, clear judicial control, and harmonization with the case-law of the European Court of Human Rights. Directions for improving legal regulation are proposed, including clarification of the legal nature of the institution, introduction of a heightened standard of proof, unification of judicial practice, and ensuring transparency in the use of confiscated assets. The implementation of these measures will ensure a balance between national security interests and the protection of fundamental human rights.

Key words: *sanction-based confiscation, assets, sanctions policy, property rights, civil-law mechanism, national security.*

Постановка проблеми. Сучасна практика протидії загрозам національній безпеці зумовила запровадження санкційної конфіскації активів без обвинувального вироку, що істотно трансформує традиційні уявлення про юридичну відповідальність. Такий інструмент, спрямований на оперативне вилучення майна осіб, пов'язаних із державою-агресором, водночас порушує низку дискусійних питань щодо його правової природи. Зокрема, виникає проблема розмежування цивільно-правових і публічно-правових засад застосування конфіскації, а також відповідності цього механізму принципам верховенства права, презумпції невинуватості та гарантіям права власності.

Крім того, санкційна конфіскація активів без обвинувального вироку актуалізує питання про баланс між інтересами держави та правами індивіда. З одного боку, вона дає змогу швидко нейтралізувати економічний вплив осіб, які можуть сприяти агресії чи фінансуванню терористичних дій. З іншого – створює ризик використання цього інструменту як політичного чи економічного засобу тиску, що може призвести до зловживань і підриву довіри до правової системи. Саме тому важливим є забезпечення прозорих процедур, чітких критеріїв застосування та ефективного судового контролю.

Водночас дискусія навколо санкційної конфіскації виходить за межі суто юридичної площини й зачіпає фундаментальні питання правової культури та демократичних цінностей. Вона змушує переосмислити співвідношення між національною безпекою й правами людини, а також визначити межі допустимого втручання держави у сферу приватної власності. У цьому контексті ключовим завданням стає пошук оптимальної

моделі, яка б одночасно гарантувала ефективність протидії загрозам і зберігала вірність принципам верховенства права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема санкційної конфіскації активів без обвинувального вироку активно досліджується як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками. Зокрема, О. Тимощук та М. Парій акцентують увагу в своїх дослідженнях на ризиках порушення презумпції невинуватості та потребі в належних процесуальних гарантіях.

Зарубіжні науковці A. Deimantaitė, G. De Gregorio вказують на використання механізмів civil recovery, що поєднують цивільно- та квазікримінальні елементи, а практика Європейського суду з прав людини підкреслює значення чітких процедур і високих стандартів доказування. S. Braum, A. Molnár, É. Jakusné Harnos звертають увагу на конфлікти національного законодавства з міжнародними стандартами захисту прав людини.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значний науковий інтерес, відсутність єдиної концептуальної моделі санкційної конфіскації зумовлює потребу в подальшій систематизації підходів і узгодженні національної та міжнародної практики.

Метою статті є комплексний теоретико-правовий аналіз правової природи санкційної конфіскації активів без обвинувального вироку, з'ясування її місця в системі юридичної відповідальності та визначення співвідношення з цивільно-правовими механізмами захисту й квазікримінальними заходами державного примусу, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання цього інституту з урахуванням національної практики та міжнародних стандартів захисту прав людини.

Для досягнення поставленої мети передбачено: проаналізувати доктринальні підходи до санкційної конфіскації та визначити її місце в системі правових засобів; дослідити нормативні засади її застосування в національному й міжнародному праві; з'ясувати правову природу крізь співвідношення цивільно-правових механізмів і квазікримінальної відповідальності; визначити критерії відмежування від кримінальних санкцій і цивільно-правових способів захисту; проаналізувати практику з урахуванням стандартів Європейського суду з прав людини; обґрунтувати пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання із забезпеченням балансу між публічними інтересами та правами людини.

Виклад основного матеріалу. Після початку повномасштабної агресії РФ 2022 року Україна активізувала оновлення законодавства для захисту національної безпеки та економічних інтересів. Одним із ключових інструментів стало стягнення активів підсанкційних осіб у дохід держави. Відповідні зміни до Закону України «Про санкції» конкретизували підстави застосування санкцій і запровадили судову процедуру вилучення майна таких осіб. Ініціатором звернення до суду є Міністерство юстиції України, яке подає позов на підставі рішення Ради національної безпеки і оборони України, що підтверджує його провідну роль у запуску механізму санкційної конфіскації [1].

Особливістю цього інституту є його реалізація поза межами кримінального провадження – у порядку цивільного судочинства, що не передбачає обов'язкової наявності обвинувального вироку. Суд самостійно оцінює докази, встановлює наявність активів і їхній зв'язок із

підсанкційною особою [2]. Розгляд таких справ здійснює Вищий антикорупційний суд, що забезпечує спеціалізацію та формування єдиної судової практики у сфері санкційної конфіскації.

Важливим аспектом функціонування цього механізму є його спрямованість на захист публічних інтересів у сфері національної безпеки та економіки. Конфіскація активів підсанкційних осіб не лише позбавляє їх можливості впливати на внутрішні процеси в Україні, але й створює додатковий ресурс для фінансування потреб держави в умовах війни. Так, інститут санкційної конфіскації виконує подвійну функцію: запобіжну – нейтралізацію потенційних загроз та компенсаторну – поповнення бюджету за рахунок майна осіб, які сприяли агресії.

Водночас практика застосування цього інструменту потребує постійного вдосконалення й узгодження з міжнародними стандартами захисту прав людини. Україна як держава, що прагне інтеграції до Європейського Союзу, має забезпечити відповідність санкційної конфіскації принципам верховенства права, пропорційності та справедливості. Це передбачає чітке визначення критеріїв для застосування конфіскації, гарантії незалежного судового розгляду й можливість ефективного оскарження рішень. Лише за таких умов інститут санкційної конфіскації може стати легітимним і дієвим інструментом у системі захисту національних інтересів.

У національному праві конфіскація майна традиційно розглядається як кримінально-правова санкція, що застосовується виключно на підставі обвинувального вироку суду. Натомість санкційна конфіскація передбачає вилучення активів без встановлення вини особи у вчиненні злочину та без ухвалення такого вироку, що відрізняє її від класичної моделі. Це зумовлює дискусії щодо відповідності зазначеного механізму положенням ст. 41 та ст. 62 Конституції України, які гарантують право власності й презумпцію невинуватості [1; 3].

Попри значення санкційної конфіскації як інструменту протидії підтримці держави-агресора, її застосування пов’язане з істотним втручанням у право власності. Конституція України допускає примусове відчуження майна в умовах воєнного стану лише як виняток і за умови повного відшкодування його вартості, проте на практиці питання компенсації залишається неврегульованим. Водночас відсутність обвинувального вироку під час вилучення активів ставить під сумнів дотримання принципу презумпції невинуватості, оскільки особа фактично зазнає майнових обмежень без доведення її вини у встановленому порядку [3].

Наукові коментарі до Конституції України підкреслюють, що обмеження права власності допускається лише за умови його законності, пропорційності та належного обґрунтування, тоді як втручання без встановлення вини визнається проблематичним. Аналогічний підхід простежується в практиці Конституційного Суду України, який наголошує на допустимості вилучення майна виключно у випадках, чітко визначених законом, і неприпустимості свавільного втручання в право власності [4].

Водночас санкційна конфіскація, попри її значення як інструменту захисту національної безпеки, пов’язана з ризиками порушення конституційних гарантій, що зумовлює потребу в її обережному застосуванні із забезпеченням належних стандартів доказування, прозорості процедур та ефективного судового контролю. У цьому контексті доцільним

є звернення до практики Європейського суду з прав людини, зокрема до рішення у справі Engel and Others v. Netherlands, де сформульовано критерії визначення кримінально-правової природи заходів, а саме: класифікація в національному праві, природа правопорушення та суворість санкції.

Аналіз зазначених критеріїв свідчить, що санкційна конфіскація активів без обвинувального вироку відповідає щонайменше двом із них – природі правопорушення та суворості санкції. Її сутність полягає не лише у втраті майна, а фактично в реагуванні держави на поведінку, яка розглядається як загроза національній безпеці або пов'язана з підтримкою держави-агресора. Водночас масштаб втручання в майнову сферу особи є настільки значним, що його наслідки можуть бути співмірними з кримінальним покаранням [6].

Узагальнюючи наведене, можна стверджувати, що санкційна конфіскація активів в Україні стала своєрідним правовим експериментом, який поєднує елементи цивільного та публічного права. Її запровадження було зумовлене надзвичайними обставинами воєнного часу та потребою в швидкому реагуванні на загрози національній безпеці. Така практика демонструє відхід від класичних доктринальних підходів до юридичної відповідальності, що породжує складні питання стосовно її узгодження з конституційними гарантіями та міжнародними стандартами захисту прав людини.

Отже, санкційна конфіскація активів без обвинувального вироку є інструментом, який має значний потенціал у сфері протидії агресії, проте водночас потребує ретельного нормативного та практичного осмислення. Її ефективність можлива лише за умови забезпечення прозорості процедур, високих стандартів доказування та належного судового контролю. Лише в такому випадку вона може стати легітимним і збалансованим засобом, що одночасно гарантує захист національних інтересів та дотримання основоположних прав і свобод людини.

За таких умов, попри формальну належність до цивільно-правових механізмів, санкційна конфіскація набуває ознак квазікримінальної відповідальності, виконуючи каральну функцію. Це зумовлює потребу в забезпеченні підвищених процесуальних гарантій, зокрема прозорого судового контролю та дотримання принципу справедливого суду [7]. Відтак застосування такого інституту без обвинувального вироку потребує особливої обережності, оскільки може суперечити стандартам ЄСПЛ щодо захисту права власності та презумпції невинуватості.

Порівняння стандартів доказування в кримінальному процесі та справах про санкційну конфіскацію виявляє принципові відмінності. У кримінальному судочинстві застосовується критерій «поза розумним сумнівом», що гарантує високий рівень захисту особи, тоді як у санкційних справах використовується стандарт «балансу ймовірностей», за якого достатньо переважання ймовірності порушення понад 50 %. Це створює ризик конфіскації майна за значно нижчого рівня доказування, що надає формально цивільній процедурі ознак карального механізму.

Практика Вищого антикорупційного суду свідчить про випадки, коли підставою для конфіскації ставали непрямі докази або припущення. За таких умов навіть сумнівні зв'язки чи транзакції можуть призводити до вилучення активів без обвинувального вироку, що фактично наближає цей інститут до квазікримінальної відповідальності та створює ризики порушення принципів презумпції невинуватості й справедливого суду.

Отже, застосування санкційної конфіскації без обвинувального вироку створює ризики для майнових прав осіб. Резонансні справи свідчать про конфіскацію значних активів підсанкційних осіб на підставі непрямих доказів, що зумовлює необхідність прозорих процедур, чіткого судового контролю та законодавчо визначених критеріїв доказування для забезпечення балансу між державними інтересами та правами власників майна.

Ці висновки стали основою для аналізу практики Вищого антикорупційного суду щодо стягнення активів підсанкційних осіб. Зокрема, у справах Р. Абрамовича, В. Януковича та І. Коломойського досліджується застосування критеріїв зв'язку з агресією, оцінювання доказів та роль санкційних списків у судових рішеннях. Механізм санкційної конфіскації активно використовується в Україні та міжнародних юрисдикціях і є ключовим інструментом повернення активів без наявності кримінального вироку.

В Україні одним із перших кейсів стало стягнення майна, пов'язаного з В. Януковичем. За даними Transparency International Ukraine, у 2022–2023 роках ВАКС конфіскував активи на понад 20 млн євро, встановивши непрямі фінансові зв'язки через корпоративні структури [8]. Суд розширив підхід до поняття «зв'язку з агресією», дозволивши конфіскацію майна на підставі впливу на національну безпеку, а не лише кримінального переслідування.

Міжнародна практика демонструє схожі підходи на прикладі Р. Абрамовича, колишнього власника Chelsea FC. Після початку повномасштабної агресії РФ проти України 2022 року він потрапив під санкції Великої Британії, а 2,5 млрд фунтів стерлінгів від продажу клубу були заморожені на рахунках у британських банках. У грудні 2025 року уряд Великої Британії попередив про можливе судове стягнення коштів у разі невиконання зобов'язання щодо їхньої передачі на гуманітарні потреби України впродовж 90 днів [9]. Це свідчить про застосування квазіконфіскаційних механізмів у санкційній політиці для контролю за активами підсанкційних осіб.

Щодо І. Коломойського, ВАКС не оприлюднював рішень про санкційну конфіскацію його майна, однак міжнародна практика містить показові кейси. Зокрема, Лондонський Високий суд ухвалив рішення про стягнення майже $1,91 млрд із І. Коломойського та його партнерів, визнавши шахрайський характер операцій із коштами «ПриватБанку» [10]. В Україні НАБУ і САП завершили розслідування щодо заволодіння понад 9,2 млрд грн «ПриватБанку», а справи передано до суду, що потенційно створює підстави для подальшої кримінальної та цивільної конфіскації майна.

Аналіз гучних справ свідчить, що санкційна конфіскація не є класичною кримінальною відповідальністю, оскільки не потребує обвинувального вироку, але й не є типовим цивільно-правовим інститутом, адже ґрунтується на публічно-правових критеріях і завданнях національної безпеки. Це дає змогу розглядати її як змішаний правовий механізм, що поєднує елементи приватного та публічного права. Такий підхід обґрунтовує потребу в удосконаленні процедури через запровадження підвищеного стандарту доказування, спеціальних процесуальних гарантій і додаткових конституційних запобіжників для захисту права власності.

Законодавство й судова практика підтверджують, що санкційна конфіскація не належить повністю ні до кримінального, ні до класичного цивільного права. В Україні вона регулюється Законом України «Про санкції», який передбачає стягнення активів у дохід держави за рішенням суду [1]. Після запровадження механізму 2022 року стало можливим вилучення майна осіб, чия діяльність становить загрозу національній безпеці або пов'язана з підтримкою агресії проти України. Процедура реалізується через ВАКС за позовом Міністерства юстиції України, а об'єктом стягнення можуть бути як прямі, так і опосередковано контрольовані активи. Це забезпечує державі інструмент оперативного реагування на загрози національній безпеці.

Водночас застосування санкційної конфіскації без обвинувального вироку породжує питання її відповідності конституційним гарантіям. Конституція України закріплює непорушність права власності та допускає його обмеження лише на підставі закону і за умови дотримання принципу пропорційності. Крім того, діє принцип презумпції невинуватості, згідно з яким особа вважається невинною до винесення обвинувального вироку суду [4].

Практика ЄСПЛ підтверджує, що формально цивільні заходи можуть мати кримінально-правову природу за своєю сутністю. У справі Engel and Others v. Netherlands Суд визначив критерії оцінювання «кримінального характеру» санкцій: національна правова кваліфікація, природа правопорушення та суворість наслідків для особи [6]. Це означає, що навіть у межах цивільної процедури держава зобов'язана забезпечувати належні процесуальні гарантії захисту прав особи.

З огляду на це санкційну конфіскацію доцільно розглядати як інститут *sui generis*, що поєднує елементи цивільного процесу та публічно-правового примусу. Така природа механізму обумовлює потребу в його подальшому вдосконаленні, зокрема через запровадження підвищеного стандарту доказування, спеціальної процесуальної процедури розгляду санкційних справ і посилених конституційних гарантій захисту права власності.

Системний аналіз показує, що санкційна конфіскація в Україні є правовим явищем, яке не вписується в традиційні рамки кримінального чи цивільного права. Її запровадження стало відповіддю на безпрецедентні виклики, пов'язані з агресією РФ, і водночас виявило потребу в створенні нових правових інструментів, здатних оперативно реагувати на загрози. Така практика демонструє тенденцію до формування особливих правових режимів, які поєднують елементи різних галузей права та мають на меті захист публічних інтересів у надзвичайних умовах.

Водночас санкційна конфіскація потребує чіткого нормативного закріплення й розробки спеціальних процесуальних гарантій, які б забезпечували баланс між інтересами держави та правами особи. Йдеться про встановлення підвищеного стандарту доказування, чітких критеріїв для визначення підсанкційних осіб, а також про створення механізмів ефективного судового контролю. Це дасть змогу мінімізувати ризики свавільного втручання в право власності та забезпечити відповідність української практики міжнародним стандартам.

Отже, санкційна конфіскація може розглядатися як інститут *sui generis*, що відображає прагнення держави знайти нові правові інструменти для захисту національної безпеки. Її подальший розвиток має ґрунтуватися на поєднанні ефективності та легітимності: з

одного боку – забезпечення оперативного реагування на загрози, а з іншого – дотримання принципів верховенства права, пропорційності та захисту основоположних прав людини. Саме в цьому напрямі лежить перспектива вдосконалення українського законодавства та судової практики у сфері санкційної конфіскації.

Висновки. Санкційна конфіскація активів без обвинувального вироку є новим інститутом українського права, який поєднує елементи цивільно-правових і квазікримінальних механізмів. Вона спрямована на захист публічних інтересів держави, зокрема у сфері протидії фінансовим правопорушенням і незаконному збагаченню, однак водночас істотно впливає на майнові права фізичних і юридичних осіб. Її ефективність залежить від балансу між інтересами національної безпеки та гарантіями фундаментальних прав людини.

Для підвищення ефективності й легітимності цього інституту доцільно запропонувати такі напрями вдосконалення: уточнення правової природи санкційної конфіскації як цивільно-правового заходу з квазікримінальними ознаками; закріплення процесуальних гарантій, зокрема судового контролю, стандартів доказування та чітких строків розгляду справ; гармонізацію законодавства з практикою ЄСПЛ щодо права на справедливий суд і захисту власності; уніфікацію судової практики за допомогою методичних рекомендацій для забезпечення передбачуваності рішень; нормативне врегулювання порядку використання конфіскованих активів у публічних інтересах для підвищення прозорості механізму.

Реалізація зазначених заходів дасть змогу поєднати ефективне реагування держави на загрози національній безпеці з дотриманням прав людини та забезпечити стабільність правового регулювання санкційної конфіскації як нового правового інституту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про санкції : Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII (ст. 4-1). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text

2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text

3. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

4. Козюбра М. І. Преамбула. *Конституція України : науково-практичний коментар* / Ю. Г. Барабаш та ін. ; за ред. Р. О. Стефанчука, О. В. Петришина. Київ : ВАІТЕ, 2024. С. 12–14.

5. Рішення Конституційного Суду України щодо права власності та його обмежень. URL : https://ccu.gov.ua/en/node/17403 (дата звернення: 22.03.2026).

6. Практика ЄСПЛ щодо ст. 6 Конвенції та критеріїв Engel. URL : https://www.echr.coe.int

7. Використання критеріїв Engel у національній судовій практиці. URL : https://youcontrol.com.ua/en/catalog/court-document/90686863

8. Цивільна конфіскація: ВАКС ухвалив 28 рішень про стягнення необґрунтованих активів / Економічна правда. URL : https://www.fin.org.ua/news/1563283

9. UK tells Abramovich to give Chelsea sale cash to Ukraine or face court. Reuters, 17 December 2025. URL : https://www.reuters.com/world/uk/uk-allow-release-25-bln-pounds-abramovichs-sale-chelsea-fc-2025-12-17/

10. Ukraine's PrivatBank wins UK lawsuit against former owners for $1.9bn fraud losses. Reuters, 30 July 2025. URL : https://www.reuters.com/sustainability/boards-policy-regulation/ukraines-privatbank-wins-uk-lawsuit-against-former-owners-over-alleged-fraud-2025-07-30/

Дата надходження 02.03.2026
Дата прийняття 30.03.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

УДК 347.78.01
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.238-248

В. А. Миколаєць,
доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедр правничої лінгвістики,
Держаний податковий університет
V. A. Mykolaiets,
Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Legal Linguistics,
State Tax University
email: mykolaietsva@gmail.com
ORCID 0000-0002-2346-3994

ГОСТРАЙТИНГ ЯК ЯВИЩЕ В ПРАВОВОМУ ПОЛІ

GUESTWRITING AS A PHENOMENON IN THE LEGAL FIELD

Методи дослідження охоплюють комплексний підхід: аналіз чинного законодавства України у сфері авторського права та академічної доброчесності; порівняльно-правовий аналіз міжнародних норм і практик; історико-правовий метод для простеження еволюції прихованого авторства від античності до сучасності; системний метод для виявлення колізій між правовими нормами та етичними стандартами; контент-аналіз наукових публікацій і публічних дискусій; а також дослідження судової практики, зокрема рішень Верховного Суду та прикладів зарубіжних юрисдикцій, де гострайтинг оцінювався крізь призму професійної доброчесності.

Результати дослідження засвідчили, що гострайтинг має багатоформатний характер і неоднакове сприйняття залежно від сфери застосування. У політиці та бізнесі він легітимізується як інструмент професійної допомоги й комунікації, тоді як у науці та освіті кваліфікується як порушення академічної доброчесності. Виявлено відсутність чіткого правового регулювання цього явища в українському законодавстві, що створює правову невизначеність і ускладнює кваліфікацію відповідних відносин. Судова практика Верховного Суду підтверджує тенденцію до розширеного розуміння академічної доброчесності, охоплюючи питання належного авторства, коректного зазначення внеску інших осіб і прозорості створення наукових робіт.

Висновки роботи підкреслюють потребу в розробленні правових механізмів, які б враховували специфіку різних сфер суспільної діяльності. У науковій та освітній сфері приховане авторство має залишатися абсолютно недопустимим як форма обману й порушення принципів доброчесності. Водночас у політиці, бізнесі та культурі доцільним є створення диференційованих процедур, що забезпечують прозорість співпраці, баланс

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Миколаєць В. А., 2026

між конфіденційністю, винагородою й правами на авторство. Нормативне осмислення гострайтингу дасть змогу уникнути правової невизначеності, забезпечити захист інтересів сторін та утвердити довіру до результатів інтелектуальної діяльності.

Ключові слова: *приховане авторство, гострайтинг, особисті немайнові права, майнові права, авторське право, академічна доброчесність, правовий вакуум, договірні відносини, етика авторства, практика Верховного Суду.*

The research methods involve a comprehensive approach: analysis of current Ukrainian legislation in the field of copyright law and academic integrity; comparative-legal analysis of international norms and practices; historical-legal method to trace the evolution of hidden authorship from antiquity to the present; systemic method to identify conflicts between legal norms and ethical standards; content analysis of scientific publications and public debates; as well as the study of judicial practice, including decisions of the Supreme Court and examples from foreign jurisdictions where ghostwriting was assessed through the prism of professional integrity.

The results demonstrate that ghostwriting has a multifaceted nature and is perceived differently depending on the sphere of application. In politics and business, it is legitimized as a tool of professional assistance and communication, while in science and education it is qualified as a violation of academic integrity. The absence of clear legal regulation in Ukrainian legislation creates a legal vacuum and complicates the qualification of such relations. Judicial practice of the Supreme Court confirms the tendency towards an expanded understanding of academic integrity, including issues of proper authorship, correct acknowledgment of contributions by other persons, and transparency in the creation of scientific works. Foreign examples, such as Kingsland v. Dorsey in the United States, show that hidden authorship may be considered a form of deception and a breach of professional ethics.

The conclusions emphasize the necessity of developing legal mechanisms that take into account the specifics of different spheres of social activity. In science and education, hidden authorship must remain absolutely inadmissible as a form of fraud and violation of academic integrity. At the same time, in politics, business, and culture, it is advisable to establish differentiated procedures that ensure transparency of cooperation, balance between confidentiality, remuneration, and rights to authorship. Normative interpretation of ghostwriting will help avoid legal uncertainty, protect the interests of the parties, and strengthen trust in the results of intellectual activity.

Keywords: *hidden authorship, ghostwriting, non-property rights, property rights, copyright law, academic integrity, legal vacuum, contractual relations, authorship ethics, Supreme Court practice.*

Постановка проблеми. Загальноприйнятим у теорії та практиці авторського права є положення, що твір, створений у результаті творчої діяльності людини, належить його автору від моменту набуття ним об’єктивної форми незалежно від ступеня завершеності, призначення чи цінності, а також способу чи форми вираження [1; 2]. Автору належить повний обсяг прав на створений твір, який охоплює як особисті немайнові права, що є невідчужуваними та нерозривно пов’язаними з особою творця, так і майнові права, що

можуть передаватися іншим особам на підставі договору чи закону, а також бути предметом спадкування.

Водночас у сучасному світі сформувалася практика праці / співпраці, коли тексти створюються не безпосередньо особою, яка публічно заявляє себе автором, а іншими фахівцями, що професійно допомагають у підготовці творів у різних сферах – від музичної індустрії та телебачення до науки, освіти й журналістики. У таких випадках виникає специфічна форма правовідносин, у межах яких фактичний творець тексту залишається «невидимим», а твір оприлюднюється під іменем іншої особи.

Гострайтинг як соціально-правове явище має давні історичні корені та сучасне широке поширення в політиці, бізнесі, культурі й освітньо-науковій сфері. Водночас його правовий статус залишається невизначеним. У різних сферах діяльності він отримує неоднакову оцінку: у бізнесі та політиці – як легітимний інструмент комунікації та репрезентації, тоді як у науці та освіті – як форма порушення принципів академічної доброчесності. Відсутність чіткого правового регулювання створює правовий вакуум, у межах якого практика фактично функціонує, але не має нормативного визначення. Це породжує низку проблем: відсутність кваліфікації таких відносин у правовій площині, конфлікт між майновими та немайновими правами автора, а також складність визначення межі між етично допустимими формами співпраці та проявами недоброчесності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній українській науковій літературі питання прихованого авторства та гострайтингу розглядається лише фрагментарно. В. В. Сторож досліджує культуру академічної доброчесності як основу якісної освіти та науки, наголошуючи на потребі в дотриманні етичних стандартів і визначаючи гострайтинг як одну із форм академічного шахрайства [3]. А. Є. Артюхов підкреслює, що українське законодавство визначає плагіат, самоплагіат, фабрикацію, фальсифікацію та списування, але не містить поняття гострайтингу, що створює правовий вакуум у сфері освіти. Він також звертає увагу на неузгодженість між нормами авторського права, яке захищає форму твору, та освітнім законодавством, що регулює його зміст [4]. О. М. Левчук у своїх працях пропонує типологізацію форм прихованого авторства на українському книжковому ринку, виокремлюючи різні моделі співпраці між замовниками та виконавцями текстів [5]. Це свідчить про багатоформатність явища, але водночас підкреслює відсутність його правового визначення. Практичний вимір проблеми окреслив голова НАЗЯВО А. П. Бутенко, який наголошує на відсутності механізмів державного реагування на прояви недоброчесності та зазначає, що відповідальність за написання робіт на замовлення не передбачена ні кримінальним, ні освітнім законодавством, а фактичний тягар контролю перекладається на заклади освіти та академічну спільноту [6].

Отже, наявні дослідження підтверджують: гострайтинг визнається як соціальне явище, проте його розгляд є частковим. На сьогодні системних досліджень із правової кваліфікації цього феномена не існує, що й визначає актуальність цієї роботи.

Метою роботи є дослідження гострайтингу як соціально-правового явища, визначення його місця в системі авторського права та академічної доброчесності, а також обґрунтування потреби в його нормативному осмисленні.

Виклад основного матеріалу. Практика прихованого авторства, що сформувалася в різних сферах суспільної діяльності, отримала назву *гострайтинг* (від англ. *ghost writer* – «письменник-привид»). Під цим терміном розуміють діяльність особи зі створення текстів для інших осіб з метою їхньої публікації під чужим ім'ям. Схоже визначення міститься і в Cambridge Dictionary, де гострайтер описується як той, хто пише книгу чи статтю для іншої особи, яка оприлюднює її під власним ім'ям [7]; та Merriam-Webster Dictionary («найнадійніший» словник Америки), який визначає гострайтера тим, хто пише для та від імені когось [8].

Історичні витоки явища прихованого авторства простежуються ще в Давній Греції та Римі, де тексти й промови для заможних патронів створювали писарі чи слуги, які не мали права на авторство. У середньовіччі ця практика продовжувалася у формі роботи переписувачів для багатих осіб та інституцій. Винахід друкарства в XV столітті спричинив зростання попиту на письмові твори, що стимулювало залучення помічників для написання й редагування текстів; у цей період навіть припускають участь Шекспіра в практиках прихованого авторства. У XX столітті гострайтинг набув інституційного характеру в культурній індустрії, зокрема в «Золотий вік Голлівуду», коли актори та публічні особи активно користувалися послугами авторів для написання мемуарів та біографій. Сучасний етап розвитку пов'язаний із цифровою добою: інтернет і нові медіа зумовили розширення практики на блоги, соціальні мережі, комерційні тексти та наукові роботи, що підтверджує її актуальність і подальшу еволюцію в глобальному масштабі [9].

З дослідження Andrew Mumford та Katherine Bayford (Ghostwriting History: Churchill, Kennedy and the Authenticity of Authorship) така практика не лише має давні витоки, але й суттєво вплинула на історіографію та політичну пам'ять у XX столітті. Вінстон Черчилль активно використовував команду дослідників і секретарів для написання своїх багатотомних історичних праць, що стало прикладом «collaborative history», коли політик зберігає авторство, але фактично є результатом роботи групи людей. Джон Ф. Кеннеді мав власний «банк інтелектуальної крові» – команду спічрайтерів і дослідників, серед яких особливо виділявся Тед Соренсон [10]. Ці приклади демонструють, що гострайтинг у політиці став не лише способом оптимізації праці, а й інструментом міфотворення, який впливає на автентичність авторства та формування історіографії.

Незважаючи на критику, практика гострайтингу продовжує існувати й у сучасну добу. За останні десятиліття стало очевидним, що гострайтерів залучають не лише для переосмислення минулого, а й для формування майбутнього політичного іміджу. Так, Дональд Трамп використовував книгу «The Art of the Deal», створену в співпраці з Тоні Шварцом, як інструмент легітимації власної бізнес-філософії в політичному дискурсі (сам гострайтер Шварц пізніше визнав, що його текст сформував надто позитивний образ). Гілларі Клінтон зі свого боку публікувала численні політичні трактати, зокрема «It Takes a Village», «Hard Choices», які виконували функцію програмних документів, спрямованих на конструювання її політичної траєкторії [10], а така співпраця була не лише технічною допомогою, а й механізмом її стратегічного позиціонування.

Авторство книги другого президента України Леоніда Кучми «Україна – не Росія» (2003) також перебуває під питанням. Існують твердження, що вона написана групами авторів – гострайтерів [11, с. 140].

Однак гострайтинг не завжди отримував таке доброзичливе юридичне сприйняття. У справі Kingsland v. Dorsey Верховний Суд США розглядав питання професійної доброчесності патентного повіреного у зв'язку з використанням статті, підготовленої фактично іншими особами, але опублікованої від імені нібито незалежного автора для впливу на рішення Патентного відомства. Хоча справа стосувалася дисциплінарної відповідальності представника в патентних процедурах, у ній було порушено проблему прихованого авторства (ghost-writing) та введення в оману щодо справжнього походження тексту. В окремій думці суддя Джексон прямо охарактеризував гострайтинг як практику, що «девальвує інтелектуальний обіг» та має ознаки прихованої фальсифікації авторства [12], фактично підкреслюючи неприйнятність таких підходів у професійному контексті.

Важливо підкреслити, що це рішення було ухвалене ще 1950 року, але має вагоме значення для оцінювання соціальних явищ. Уже в середині XX століття суд звертав увагу на ризики використання текстів, створених іншими особами, але представлених як незалежні авторські висловлювання з метою впливу на офіційні процедури та формування уявлення про достовірність і неупередженість джерела.

На противагу «легітимності» гострайтингу показовим є приклад Елеонори Рузвельт. Навесні 1949 року вона передала рукопис своїх других мемуарів редакторам Ladies' Home Journal, які запропонували їй скористатися допомогою автора-привида. Рузвельт категорично відмовилася, заявивши: «Я б відчувала, що книга не моя» [13]. Зрештою, її книга «This I Remember» була видана без залучення гострайтера, стала бестселером і принесла значний комерційний успіх. Але й у цьому випадку політична діячка, яка прагнула зберегти «автентичність авторства», фактично покладалася на помічників для редагування, пошуку матеріалів і структурування тексту.

Це демонструє іронію, на яку звертає увагу Craig Fehrman (Ghostwriting and the political book culture, 2010): «Суспільство схильне або обожнювати автора, або засуджувати практику прихованого письма», тоді як реальність політичної та автобіографічної літератури здебільшого є колаборативною. Упродовж багатьох років суспільство інвестувало значні ресурси в романтизовану ідею автора – самотнього та натхненного, і цілком логічно, що, стикаючись зі складними системами виробництва й просування книжок, постає питання: чи варто виділити один елемент – обожнювати автора чи засуджувати приховане авторство [13]. Приклад Рузвельт показує, що навіть відмова від гострайтера не усуває колективний характер створення політичних текстів, а підкреслила складність цих правовідносин та межі між «чистим» авторством і практикою співпраці.

Світові відомі приклади таких відносин й у сфері бізнесу, де наймані автори допомагали створювати тексти для відомих керівників і підприємців. Так, Генрі Форд, засновник автомобільної компанії Ford Motor Company, видав книгу «Моє життя та робота» (1922), написану в співпраці із журналістом Семюелом Кроутером. Альфред Слоун, багаторічний президент General Motors, опублікував «Мої роки в General Motors» (1963), створену разом із гострайтерами. Лі Якокка, керівник Ford Motor Company та Chrysler, став автором бестселера «Кар'єра менеджера» (1984), який він писав у співпраці з

Вільямом Новаком – одним із найвідоміших і найоплачуваніших гострайтерів світу. У сфері бізнес-літератури також відомі приклади: бестселер Стівена Кові «7 звичок надзвичайно ефективних людей» (1989), створений за участю Кена Шелтона, та мемуари Білла Ґейтса «Бізнес зі швидкістю думки» (1999), підготовлені за допомогою гострайтера з команди Microsoft [14]. Ці приклади показують, що в бізнесі приховане авторство стало звичною практикою, яка забезпечує професійне оформлення ідей і досвіду керівників, перетворюючи їхні думки на комерційно успішні тексти.

Отже, політика, сфера бізнесу, культури та масових комунікацій є найбільш сприятливими для співпраці з гострайтерами, адже тут вона фактично легітимізована як інструмент професійної допомоги. Це підтверджується не лише численними прикладами успішних книжок у бізнесі та політиці, але й сучасною інфраструктурою ринку: у мережі «Інтернет» відкрито пропонуються послуги професійних гострайтерів, зокрема через спеціалізовані агентства, як-от The Ghostwriters Agency (www.theghostwritersagency.com). До того ж існують навіть детальні інструкції та поради для охочих розпочати кар'єру гострайтера. Наприклад, у матеріалі Тіни Лайонс «Become a bestselling ghostwriter – 20 top tips (2024)» [15] подано практичні рекомендації: від уміння поєднувати навички письменника й інтерв'юера до організації співпраці з видавцями, роботи з PR-кампаніями та вибору оптимальної моделі публікації. Це свідчить, що у сфері бізнесу та масових комунікацій гострайтинг розглядається як професійна послуга, яка має власні стандарти й методики, а не як недоброчесна практика.

Отже, якщо в бізнесі та культурі гострайтинг може бути інструментом професійної допомоги й комерційного успіху, то в сфері освіти та науки він стає проявом порушення етики й принципів академічної доброчесності та є недоброчесною практикою, що підриває довіру до результатів інтелектуальної діяльності.

У постанові Великої Палати Верховного Суду від 26 березня 2019 року в справі № 800/336/17 [16] було сформовано важливий підхід до оцінювання академічної доброчесності як складової професійної етики та доброчесності кандидата на посаду судді. Суд розглядав спір щодо оскарження рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, яким кандидата було визнано таким, що не підтвердив здатності здійснювати правосуддя у Верховному Суді. Обставини справи свідчать, що кандидат успішно пройшов перший етап конкурсу, однак під час другого етапу кваліфікаційного оцінювання Громадська рада доброчесності надала висновок про його невідповідність критеріям професійної етики та доброчесності. Підставою для такого висновку стала інформація про скасування Міністерством освіти і науки України рішення щодо присвоєння кандидатові наукового ступеня у зв'язку з виявленням у дисертації значного обсягу текстуальних запозичень (плагіату).

Велика Палата Верховного Суду підтримала позицію ВККС і наголосила, що під час кваліфікаційного оцінювання Комісія має право досліджувати не лише професійну компетентність кандидата, а й його морально-етичні характеристики, поведінку та дотримання принципів доброчесності. Суд підкреслив, що неправомірне присвоєння результатів чужої інтелектуальної праці може свідчити про недотримання фундаментальних стандартів професійної етики судді та підривати довіру до правосуддя [16].

Водночас у цій справі особливого значення набуває те, що суд фактично визнав академічний плагіат обставиною, яка може бути врахована під час оцінювання професійної доброчесності особи навіть поза межами суто освітніх правовідносин. Такий підхід демонструє тенденцію до розширення значення принципу академічної доброчесності у сфері публічної служби та професійної відповідальності.

У постанові Верховного Суду від 04 серпня 2020 року у справі № 755/9531/17 було сформовано інший важливий підхід до співвідношення захисту ділової репутації, свободи слова та академічної критики в питаннях доброчесності. Спір виник у зв'язку з тим, що під час Всеукраїнського з'їзду представників органів студентського самоврядування відповідачка, яка головувала на засіданні, публічно заявила про наявність у наукових роботах позивачки ознак плагіату, некоректного авторства та інших проявів академічної недоброчесності. Позивачка просила визнати цю інформацію недостовірною й такою, що порушує її честь, гідність і ділову репутацію [17].

Суд першої інстанції задовольнив позов частково, однак апеляційний суд, а згодом і Верховний Суд, дійшли висновку про відсутність підстав для захисту, оскільки поширена інформація була не особистими твердженнями відповідачки, а висновком колегіального органу – організаційного комітету з'їзду. Верховний Суд звернув увагу, що висловлювання мали характер професійного оцінювання академічної доброчесності кандидата та були зроблені в контексті обговорення його відповідності посаді у сфері забезпечення якості вищої освіти. Суд також наголосив, що оціночні судження, критика та професійні висновки не підлягають спростуванню так само, як фактичні твердження, посилаючись на практику Європейського суду з прав людини в справі «Лінгенс проти Австрії». Додаткове значення мало те, що відповідачка надала експертний висновок у сфері інтелектуальної власності, яким підтверджувалась наявність у роботах позивачки текстових запозичень без належного цитування [17].

З аналізу обох рішень Верховного Суду можна зробити висновок, що українська судова практика поступово формує розширений підхід до розуміння академічної доброчесності, пов'язуючи її не лише з прямим плагіатом, а й із питаннями належного авторства, коректного зазначення внеску інших осіб і прозорості створення наукових робіт. Порушення в цій сфері розглядаються судами не лише як внутрішньоакадемічна проблема, а і як обставина, що може впливати на професійну репутацію, етичну оцінку особи та її відповідність публічно значущим посадам. Такий підхід створює підґрунтя й для критичного оцінювання практик, пов'язаних із прихованим авторством і гострайтингом, у контексті дотримання принципів академічної доброчесності.

Звертає увагу й практика Міністерства освіти і науки України, яке дедалі активніше застосовує механізми відповідальності за недоброчесність. Так, наказ МОН України від 26.02.2026 № 375 про затвердження рішень атестаційної колегії прямо передбачив відмову у видачі диплома доктора наук через порушення вимог Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук і невідповідності критерію особистого внеску здобувача, наявності значної кількості запозичення без належних посилань і невідповідності принципам академічної доброчесності [18]. Вказане рішення демонструє, що відповідальність за недоброчесність у науковій сфері стає реальною практикою, яка має

наслідки не лише для академічної кар'єри, а й для суспільної довіри до результатів інтелектуальної діяльності, приховане авторство та інші форми порушення доброчесності більше не можуть залишатися поза увагою – вони визнаються порушенням фундаментальних принципів науки та освіти і зумовлюють правові наслідки, що також створює важливий орієнтир для подальшого розвитку правового регулювання.

Щодо правового підґрунтя існування гострайтингу як діяльності та гострайтера як професії, варто зазначити, що Закон України «Про авторське право і суміжні права», як і Цивільний кодекс України та інше чинне законодавство у сфері інтелектуальної власності, не містить легального визначення цих понять. Вони також не регулюють безпосередньо діяльність гострайтерів, не визнають їх ні авторами, ні співавторами творів і не передбачають спеціальних договірних конструкцій, які б окремо врегульовували саме таку діяльність [11, с. 140].

Крім того, аналіз чинного законодавства України, зокрема у сфері освіти (закони України «Про освіту», «Про академічну доброчесність») вказує на відсутність прямого регулювання відносин, що виникають у зв'язку із гострайтингом. Так, у ст. 42 Закону України «Про освіту» визначено зміст академічної доброчесності та перелік її порушень (академічний плагіат, самоплагіат, фабрикація, фальсифікація, списування, хабарництво, необ'єктивне оцінювання тощо) [19]. Проте написання наукових чи навчальних робіт на замовлення, тобто гострайтинг, прямо не згадується. У Законі України від 18.12.2025 № 4742-IX «Про академічну доброчесність» закріплено базові цінності та принципи: чесність, довіра, відповідальність, обов'язковість самостійного виконання завдань, зазначення всіх авторів та учасників роботи [20]. Хоча термін «гострайтинг» у тексті відсутній, його положення фактично охоплюють це явище, адже приховане авторство суперечить зазначеним принципам. Аналіз ст. 50 Закону України «Про авторське право і суміжні права» передбачає порушення авторських прав як плагіат, який визначається як оприлюднення чужого твору під іменем особи, яка не є його автором [2]. Це поняття зводиться до привласнення результатів чужої творчої діяльності, але не охоплює випадки написання творів на замовлення, коли авторство формально передається замовнику.

Водночас, якщо виходити з класичного розуміння поняття автора як фізичної особи, яка створила твір у результаті творчої діяльності, то ця діяльність повністю узгоджується із суттю діяльності гострайтера та відповідає її визначенню, адже він фактично здійснює написання творів незалежно від їх призначення, жанру чи обсягу. Відповідно, гострайтер у практичному вимірі є особою, яка здійснює письменницьку діяльність і створює тексти як результат власної творчої роботи, навіть якщо формально авторство закріплюється за іншою особою.

Особливо гостро постає питання щодо немайнових прав автора, які за законодавством є невід'ємними від особи й не можуть бути передані іншим, що створює певну «правову напругу», пов'язану з розривом між фактичним створенням твору та юридичним визнанням авторства, оскільки фактичний виконавець творчої роботи (гострайтер) не набуває статусу автора і, відповідно, не може реалізовувати особисті немайнові права на створений текст. Водночас особа, від імені якої твір оприлюднюється, формально отримує весь обсяг авторських немайнових прав.

Гострайтери не визнаються співавторами, адже, відповідно до ст. 13 Закону України «Про авторське право і суміжні права», їхня діяльність не є спільною творчістю із замовником. Твори, створені гострайтерами, також не можна визначити як службові чи такі, що виконані на замовлення, оскільки навіть у цих випадках особисті немайнові права залишаються за автором – працівником чи виконавцем, який безпосередньо здійснив творчу працю. Лише майнові права можуть переходити до роботодавця або замовника – повним обсягом чи частково, якщо інше не передбачено договором або законом [11, с. 141].

Щодо спеціальних договірних конструкцій, які регулюють таку діяльність, то на практиці відносини з гострайтерами оформлюються через цивільно-правові угоди, які передбачають оплату їхньої творчої діяльності та визначають умови співпраці. Такі договори зазвичай містять: пункти про нерозголошення (обов'язок гострайтера не розкривати інформацію про свою участь у створенні твору, а також про зміст матеріалів, що використовуються в процесі роботи. Це може бути окремий пункт у договорі або ж самостійна Угода про нерозголошення (Non-Disclosure Agreement, NDA); умови щодо прав інтелектуальної власності (закріплюється, що всі результати роботи належать замовнику (офіційному автору), а гострайтер не має права претендувати на авторство чи публічне визнання); фінансові положення (визначають розмір винагороди, порядок її виплати та можливі бонуси (наприклад, за комерційний успіх твору); редакційні домовленості (уточнюється, що ім'я замовника буде зазначене як єдиного автора, а роль гострайтера залишиться прихованою або ж відображатиметься у формі компромісних позначок («as told to»).

Саме такі NDA та редакційні угоди стали ключовим інструментом оформлення співпраці з гострайтерами в політичній та історичній літературі. Вони давали змогу політикам зберегти статус «єдиного автора», водночас приховуючи колективний характер створення тексту [10].

Висновки. Гострайтинг як соціальне явище вже існує, але його правове поле ще не сформоване, що робить його одним із найбільш дискусійних викликів сучасної сфери авторського права та академічної доброчесності. Йдеться не лише про відсутність прямої норми, а про зіткнення правових норм та етичних стандартів: навіть якщо формально зберігається право власності на твір, приховане авторство руйнує засади чесності, прозорості та/або академічної довіри, які є фундаментом освітньої та наукової діяльності.

У сфері освіти й науки приховане авторство є недоброчесною практикою, що підриває довіру до результатів інтелектуальної діяльності. Натомість у політиці, бізнесі та культурі гострайтинг часто легітимізується як інструмент професійної допомоги, де баланс між конфіденційністю, винагородою та правами на авторство має інший характер і не сприймається як порушення доброчесності. Саме ця різниця у сприйнятті демонструє складність правовідносин: у різних сферах суспільного життя одна й та сама практика може бути або прийнятною, або засуджуваною.

Видається доцільним розроблення правових механізмів, які б враховували специфіку деяких сфер, де така практика не засуджується, та права учасників цих відносин, оскільки сучасна практика підтверджує затребуваність послуг гострайтера, її правове регулювання могло б сприяти більшій прозорості відносин і захисту інтересів сторін.

Водночас у науковій та освітній діяльності така практика має лишатись абсолютно недопустимою.

Оскільки явище гострайтингу реально існує й формує певні відносини між учасниками інтелектуальної діяльності, його не можна просто ігнорувати чи залишати поза правовим полем. Важливо пояснити природу такої взаємодії, надати їй чітку правову кваліфікацію та визначити межі допустимого. Це дасть змогу відрізнити легітимну співпрацю – редагування, консультування, технічну допомогу – від недоброчесного заміщення автора, що руйнує засади чесності й довіри. Врегулювання цих відносин сприятиме прозорості, захисту інтересів сторін і утвердженню балансу між правами на авторство, конфіденційністю та винагородою, а також забезпечить узгодженість між правовими нормами й етичними стандартами в різних сферах суспільного життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.

2. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 1 грудня 2022 р. № 2811-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 57. Ст. 166.

3. Сторож В. В. Конспект лекцій до навчальної дисципліни «Культура академічної доброчесності» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 012 Дошкільна освіта. Одеса, 2025. 72 с. URL : http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/21656/3/Storozh.pdf

4. Галата С. «Польові дослідження» плагіату та доброчесності. *Освіта України*. 2020. № 48. URL : https://svitlanagalata.blogspot.com/2021/01/blog-post_93.html

5. Левчук О. М. Гострайтинг по-українськи: типологія форм. *Технологія і техніка друкарства*. 2025. № 3 (89). С. 48–55. DOI : https://doi.org/10.20535/2077-7264.3(89).2025.343041

6. «Не можемо ініціювати перевірки»: у НАЗЯВО відповіли на скандал із купленими дисертаціями суддів / Українська правда. Життя. URL : https://life.pravda.com.ua/society/nazyavo-vidpovilo-na-skandal-iz-kuplenimi-disertaciyami-suddiv-311199/

7. Cambridge Dictionary. URL : https://dictionary.cambridge.org/uk/dictionary/english/ghostwriter

8. Ghostwriter / Merriam-Webster Dictionary. URL : https://www.merriam-webster.com/dictionary/ghostwriter

9. Wendt L. A brief history of ghostwriting / Empower Writing Services. URL : https://empowerwritingservices.com/blog/the-evolution-of-ghostwriting-tracing-its-history-and-development-from-ancient-times-to-the-modern-era

10. Mumford A., Bayford K. Ghostwriting History: Churchill, Kennedy and the Authenticity of Authorship. *The International History Review*. 2024. Vol. 46, № 1. P. 54–69. DOI : https://doi.org/10.1080/07075332.2024.2316738

11. Миколаєць В. А. Сутність гострайтингу в авторському праві. *Фінансова політика: теоретичні та практичні аспекти юридичної науки. Збалансування приватних прав та публічного інтересу в умовах воєнного стану* : збірник тез VII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Ірпінь, 3 квітня 2025 р. Ірпінь, 2025. С. 139–142.

12. Рішення Верховного Суду США у справі «Kingsland, Commissioner of Patents, v. Dorsey» від 9 січня 1950 р., 338 U.S. 318. URL : https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/338/318

13. Fehrman C. Ghostwriting and the political book culture / Los Angeles Times. 23 May 2010. URL : https://www.latimes.com/archives/la-xpm-2010-may-23-la-oe-fehrman-ghost-20100523-story.html (дата звернення: 03.05.2026).

14. 25 знаменитих книг, написаних разом із гострайтерами. URL : https://w-r-i-t-e-r.com/istoriia/vidomi-knyhy-napysani-gostraiteramy/

15. Lyons T. Become a bestselling ghostwriter – 20 top tips / The Ghostwriters Agency. 16 March 2024. URL : https://www.theghostwritersagency.com/news/become-a-bestselling-ghostwriter-20-top-tips

16. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 березня 2019 р. у справі № 800/336/17. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/81329472#

17. Постанова Верховного Суду від 4 серпня 2020 р. у справі № 755/9531/17. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/90784317

18. Про затвердження рішень атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 28.04.2026 щодо присвоєння вчених звань та присудження наукових ступенів : наказ Міністерства освіти і науки України від 28 квітня 2026 р. № 694. URL : https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-rishen-atestatsiinoi-kolehii-ministerstva-osvity-i-nauky-ukrainy-vid-26022026-shchodo-prysvoiennia-vchenykh-zvan-ta-prysudzhennia-naukovykh-stupeniv

19. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38–39. Ст. 380.

20. Про академічну доброчесність : Закон України від 18 грудня 2025 р. № 4742-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4742-20#Text

Дата надходження 22.04.2026
Дата прийняття 30.04.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

УДК 342.95
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.249-257

А. О. Мілевська,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу,
Державний податковий університет
A. A. Milevska,
Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Civil Law and Procedure,
State Tax University
email: milevska-ntsk@ukr.net
ORCID 0000-0003-1876-1636;
Б. А. Кримчанін,
здобувач вищої освіти 3-го курсу Навчально-наукового інституту права,
Державний податковий університет
B. A. Krymchanin,
3rd year Bachelor's student Educational and Scientific Institute of Law,
State Tax University
email: bogdkrymch@gmail.com
ORCID 0009-0003-4339-6658

ПЕРЕВІРКА НОТАРІУСОМ САНКЦІЙНОГО СТАТУСУ УЧАСНИКІВ ПРАВОЧИНУ: ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

NOTARIAL VERIFICATION OF THE SANCTIONS STATUS OF PARTIES TO A LEGAL TRANSACTION: LEGAL MECHANISMS AND IMPLEMENTATION CHALLENGES

Метою статті є визначення змісту та меж обов'язку нотаріуса щодо перевірки обмежень, які можуть впливати на посвідчення правочинів щодо майна, корпоративних прав та інших активів.

У дослідженні застосовано формально-юридичний метод для аналізу норм про нотаріат, санкційну політику й фінансовий моніторинг; системний метод для з'ясування зв'язку між нотаріальною процедурою, публічно-правовим контролем і захистом

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Мілевська А. О., Кримчанін Б. А., 2026

цивільного обороту; порівняльно-правовий метод для врахування європейських підходів до управління ризиками, пов'язаними з активами осіб, щодо яких застосовано обмежувальні заходи. Емпіричну основу становлять приписи законодавства, відомості відкритих реєстрів і типові моделі нотаріальних дій щодо розпорядження активами.

Обґрунтовано, що перевірка нотаріусом санкційного статусу не зводиться до технічного пошуку даних у реєстрі, а є складовою превентивної функції нотаріату. Встановлено, що найбільш проблемними є випадки, коли обмеження застосовано не до безпосередньої сторони правочину, а до особи, яка може здійснювати вирішальний вплив через структуру власності, представництво або пов'язаних осіб. Встановлено, що Державний реєстр санкцій підвищує доступність інформації, однак не усуває потреби в правовому оцінюванні майнових і корпоративних зв'язків. Окремо підкреслено ризики помилкової ідентифікації, різного тлумачення обсягу перевірки та надмірного обтяження добросовісних осіб.

З'ясовано, що відсутність єдиного алгоритму дій може спричиняти неоднакову нотаріальну практику, затримку посвідчення правочинів і необґрунтоване перенесення на нотаріуса функцій, близьких до розслідування прихованих корпоративних зв'язків. Запропоновано розглядати перевірку як багаторівневу процедуру, що поєднує ідентифікацію особи, аналіз представництва, встановлення кінцевого бенефіціарного власника, документування результатів і повторну перевірку перед вчиненням нотаріальної дії. Наголошено на потребі в розробці методичних рекомендацій, інтеграції державних реєстрів, уніфікації доказів проведеної перевірки та чіткого визначення межі відповідальності нотаріуса.

Ключові слова: *нотаріус, правочин, фінансовий моніторинг, цивільний оборот, санкційні обмеження, юридична визначеність, майнові обмеження.*

The purpose of the article is to determine the content and limits of a notary's duty to verify restrictions that may affect the notarisation of legal transactions concerning property, corporate rights and other assets.

The study applies the formal legal method to analyse the rules governing notarial activity, sanctions policy and financial monitoring; the systemic method to clarify the relationship between notarial procedure, public-law control and the protection of civil circulation; and the comparative legal method to take into account European approaches to managing risks related to the assets of persons subject to restrictive measures. The empirical basis of the study consists of legislative provisions, data from open registers and typical models of notarial acts concerning the disposal of assets.

It is substantiated that the verification of sanctions status by a notary is not limited to a technical search for data in a register, but constitutes an element of the preventive function of the notariat. It is established that the most problematic cases arise when restrictions are imposed not on the direct party to a legal transaction, but on a person who may exercise decisive influence through the ownership structure, representation or related persons. It is determined that the State Register of Sanctions increases the accessibility of information; however, it does not eliminate the need for a legal assessment of property and corporate links. Particular attention is paid to the risks of erroneous identification, divergent interpretations of the scope of verification and excessive burdening of bona fide persons.

It is found that the absence of a unified algorithm of actions may lead to inconsistent notarial practice, delays in the notarisation of legal transactions and the unjustified transfer to the notary of functions similar to the investigation of hidden corporate links. It is proposed to consider verification as a multi-level procedure combining personal identification, analysis of representation, determination of the ultimate beneficial owner, documentation of the results and repeated verification before the performance of a notarial act. The need is emphasised for the development of methodological recommendations, integration of state registers, unification of evidence confirming that verification has been conducted, and a clear definition of the limits of notarial liability.

Keywords: *notary, legal transaction, financial monitoring, civil circulation, sanctions restrictions, legal certainty, property restrictions.*

Постановка проблеми. В умовах триваючої збройної агресії проти України санкційна політика держави стала важливим інструментом захисту національних інтересів, публічної безпеки та стабільності цивільного обороту. Санкційні обмеження безпосередньо впливають на можливість фізичних і юридичних осіб розпоряджатися майном, реалізовувати корпоративні права, укладати договори та брати участь у майнових правовідносинах. Саме тому перевірка наявності таких обмежень набуває особливого значення в нотаріальній діяльності.

Нотаріус під час посвідчення правочину виконує не лише посвідчувальну функцію, а й превентивну. Його завдання полягає у встановленні особи, перевірці правоздатності, дієздатності, належності майна та недопущенні вчинення нотаріальної дії, яка може суперечити закону чи встановленим державою обмеженням. Відповідно до Закону України «Про нотаріат» нотаріальні дії надають юридичної вірогідності правам і фактам, що мають юридичне значення [1]. Тому помилка нотаріуса під час перевірки правового статусу сторін може створити умови для обходу санкцій.

Складність проблеми полягає в тому, що санкційний ризик не завжди є очевидним. Якщо особа безпосередньо звертається до нотаріуса, її перевірка є порівняно зрозумілою. Однак складнішими є випадки, коли підсанкційна особа формально не існує стороною правочину, але може здійснювати вплив через структуру власності, представника, пов’язаних осіб, кінцевого бенефіціарного власника або інші корпоративні механізми. У таких умовах звичайна ідентифікація особи є недостатньою.

Закон України «Про санкції» визначає спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи як засіб щодо захисту національних інтересів, національної безпеки, суверенітету й територіальної цілісності України [2]. Для нотаріальної практики особливе значення має блокування активів, оскільки воно прямо впливає на можливість користування та розпорядження майном. У цьому контексті нотаріус має перевірити, чи не призведе посвідчення правочину до обходу встановленого обмеження.

Практична складність полягає у відсутності достатньо деталізованого алгоритму такої перевірки. Законодавство визначає загальний обов’язок нотаріуса перевіряти факт застосування обмежувальних заходів, однак не завжди конкретизує глибину перевірки, джерела інформації, порядок документування результатів, межі відповідальності та критерії встановлення прямого чи опосередкованого вирішального впливу. Отже,

дослідження цієї проблеми пов'язане з потребою в забезпеченні балансу між інтересами національної безпеки та стабільністю приватноправових відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правового регулювання нотаріальної діяльності, посвідчення правочинів, захисту майнових прав і реалізації публічно-правових обмежень у приватноправових відносинах досліджується в працях українських та іноземних науковців. У межах цієї статті враховано наукові підходи, які дають змогу поєднати три складові теми: нотаріальну форму правочину, санкційний контроль і ризик використання цивільно-правових механізмів для обходу майнових обмежень.

Д. В. Кирилюк безпосередньо досліджує проблеми здійснення нотаріусом перевірки санкцій під час вчинення нотаріальних дій. Автор звертає увагу, що запровадження санкційного механізму після 2014 року та його посилення після початку повномасштабної війни створили для нотаріату нові практичні завдання [4, с. 46–54]. Важливим для цієї статті є висновок про те, що наявність інформаційного ресурсу не усуває проблеми встановлення прямого чи опосередкованого впливу підсанкційних осіб.

Л. І. Вдовічена та А. Ю. Павлюк аналізують адаптацію нотаріальної діяльності до умов воєнного стану й підкреслюють потребу в оновленні процедур, посиленні контролю та забезпеченні доступу до реєстрів [5, с. 60]. В. В. Гуменюк досліджує посвідчення правочинів в умовах цифровізації та наголошує, що електронні інструменти не повинні підміняти правову оцінку нотаріуса [6, с. 183]. І. В. Патерило та О. Л. Соколенко розглядають нотаріат як сферу перетину приватноправових і публічно-правових впливів, що потребує належного процедурного забезпечення [7, с. 403].

E.-A. Valvi аналізує роль юристів і нотаріусів у європейській та міжнародній системі протидії відмиванню коштів. Авторка підкреслює, що юридичні професії можуть бути гарантією законності, але за відсутності належної перевірки клієнта здатні стати каналом для зловживання правовими інструментами [8, p. 36]. Водночас у наведених дослідженнях не повністю розкрито питання про межі обов'язку нотаріуса під час встановлення опосередкованого контролю, порядок документування результатів перевірки, повторність перевірки перед посвідченням правочину та критерії відповідальності нотаріуса.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність наукових досліджень у сфері санкційного регулювання та нотаріальної діяльності, низка питань залишається недостатньо розробленою або дискусійною. Зокрема, невирішеними залишаються аспекти, пов'язані з чітким нормативним закріпленням обов'язку нотаріуса здійснювати перевірку санкційного статусу учасників правочину, а також визначенням меж такого обов'язку, відповідальності нотаріуса в разі невиявлення санкційних обмежень.

У науковій літературі переважно досліджуються загальні питання застосування санкційного законодавства та фінансового моніторингу, однак недостатньо уваги приділяється саме інтеграції санкційних обмежень у нотаріальний процес. Це зумовлено відносною новизною санкційного режиму для національної правової системи, динамічністю законодавчих змін, а також відсутністю сталої правозастосовної практики в цій сфері.

Окремою проблемою є відсутність єдиного підходу до того, чи повинен нотаріус здійснювати самостійну перевірку санкційного статусу учасників правочину, чи покладатися виключно на наявні державні реєстри та відкриті джерела інформації. Також неврегульованими залишаються питання технічної реалізації такої перевірки та її процесуального значення під час посвідчення правочинів.

Важливість вирішення зазначених проблем полягає в забезпеченні балансу між публічними інтересами держави у сфері національної безпеки та стабільністю цивільного обороту. Недостатня визначеність правового статусу нотаріуса в контексті санкційного контролю може призводити до правової невизначеності, ризиків оскарження правочинів і потенційної відповідальності нотаріусів.

У зв'язку з цим подальше дослідження спрямоване на визначення правової природи обов'язку нотаріуса щодо перевірки санкційного статусу учасників правочину, аналіз чинного нормативного регулювання, виявлення прогалин у праві й формулювання пропозицій щодо його вдосконалення. Це дасть змогу підвищити ефективність нотаріального захисту прав учасників цивільного обороту та забезпечити належний рівень правової визначеності у сфері санкційного контролю.

Метою статті є комплексне дослідження правових механізмів перевірки нотаріусом наявності санкційних обмежень, які можуть впливати на можливість посвідчення правочинів щодо майна, корпоративних прав та інших активів, а також визначення проблем реалізації такого обов'язку в сучасній нотаріальній практиці України.

Виклад основного матеріалу. Перевірка наявності обмежувальних заходів у нотаріальній діяльності має розглядатися не як допоміжна технічна дія, а як складова механізму забезпечення законності правочину. Нотаріус, посвідчуючи правочин, фіксує волевиявлення сторін і водночас перевіряє, чи відповідає така дія вимогам закону, чи не порушує вона права третіх осіб, публічний порядок або встановлені державою заборони. У цьому контексті санкційна перевірка набуває значення превентивного інструменту, спрямованого на недопущення використання нотаріальної форми для обходу майнових обмежень.

Нормативну основу такого обов'язку становлять положення законодавства про нотаріат, санкції, фінансовий моніторинг і порядок вчинення нотаріальних дій. Закон України «Про нотаріат» визначає нотаріат як систему органів і осіб, на яких покладається обов'язок посвідчувати права та факти, що мають юридичне значення [1]. З цього випливає, що нотаріальна дія повинна бути не лише формально правильною, а й юридично безпечною.

Закон України «Про санкції» передбачає можливість застосування спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів, зокрема блокування активів [2]. Для нотаріальної практики саме блокування активів має найбільше значення, оскільки воно безпосередньо впливає на можливість користування та розпорядження майном. Якщо особа, стосовно якої застосовано таке обмеження, прямо або опосередковано контролює актив, посвідчення правочину щодо цього активу може фактично призвести до обходу санкції.

Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України конкретизує цей обов'язок. Він передбачає, що нотаріус перевіряє факт застосування санкцій до фізичних або юридичних осіб, які звернулися за вчиненням нотаріальної дії [3]. Якщо нотаріальна дія

стосується розпорядження активами, перевірці підлягають також особи, які можуть прямо або опосередковано здійснювати вирішальний вплив на особу, що звернулася до нотаріуса [3]. На нашу думку, саме ця вимога є найбільш складною, оскільки потребує оцінювання не лише персональних даних сторін, а й структури їхніх майнових, представницьких і корпоративних зв'язків.

До того ж важливим інструментом такої перевірки є Державний реєстр санкцій. Його функціонування спростило доступ нотаріусів до інформації про осіб, щодо яких застосовано обмежувальні заходи. Наявність відкритого реєстру дає змогу перевірити фізичну чи юридичну особу, отримати інформацію про вид санкції та зафіксувати результат перевірки [9]. Водночас значення цього реєстру не потрібно перебільшувати, адже він не завжди дає нагоду встановити прихований контроль, фактичний вплив або опосередковане володіння активом.

Саме тому санкційна перевірка повинна мати багаторівневий характер. Перший рівень полягає у встановленні особи, яка звернулася за вчиненням нотаріальної дії, та перевірці її наявності в Державному реєстрі санкцій. Другий рівень охоплює перевірку представника та особи, в інтересах якої він діє, оскільки підсанкційна особа може діяти через довірену особу, керівника юридичної особи або інший представницький механізм. Третій рівень пов'язаний із перевіркою структури власності юридичної особи, її учасників, керівника, кінцевого бенефіціарного власника та пов'язаних осіб.

Емпіричний елемент дослідження ґрунтується на узагальненні типових моделей нотаріальних ситуацій, у яких санкційний ризик може бути очевидним або прихованим. Перша модель охоплює правочин щодо відчуження нерухомого майна фізичною особою, щодо якої застосовано блокування активів. У такому разі нотаріус має підставу для відмови у вчиненні нотаріальної дії, якщо посвідчення правочину призведе до розпорядження заблокованим активом.

Друга модель стосується правочину за участю юридичної особи, кінцевий бенефіціарний власник якої є підсанкційною особою. Формально стороною правочину є не особа, включена до санкційного списку, а юридична особа. Проте фактичний результат правочину може впливати на майнові інтереси особи, щодо якої застосовано обмеження. Саме ця модель демонструє, що санкційна перевірка не може обмежуватися лише пошуком найменування сторони правочину в реєстрі.

Третя модель пов'язана з учиненням нотаріальної дії через представника. Ризик полягає в тому, що підсанкційна особа може використовувати довіреність або інший представницький механізм для збереження контролю над активом або його відчуження. Четверта модель охоплює правочини щодо корпоративних прав, зокрема відчуження частки в статутному капіталі, зміну складу учасників юридичної особи або передачу корпоративного контролю. П'ята модель пов'язана зі схожістю персональних даних, коли особа має однакове або схоже прізвище, ім'я чи найменування з особою, щодо якої застосовано санкції. У такому разі нотаріус не повинен автоматично відмовляти у вчиненні нотаріальної дії, а має провести додаткову ідентифікацію за доступними даними.

Зазначені моделі свідчать, що санкційна перевірка має не лише реєстраційний, а й аналітичний характер. Нотаріус не проводить розслідування в повному розумінні цього слова, однак повинен здійснити розумну та достатню перевірку тих відомостей, які доступні в межах нотаріальної процедури. Саме тому важливо нормативно визначити межі такої перевірки, щоб уникнути як надмірного покладення обов'язків на нотаріуса, так і формального виконання перевірочних дій.

Окремого значення набуває співвідношення санкційної перевірки з фінансовим моніторингом. Законодавство про запобігання та протидію легалізації доходів відносить нотаріусів до спеціально визначених суб'єктів первинного фінансового моніторингу в окремих випадках [10]. Це означає, що нотаріус може бути залучений до процедур ідентифікації клієнта, встановлення кінцевого бенефіціарного власника, оцінювання ризиків і виявлення підозрілих операцій. Хоча санкційна перевірка та фінансовий моніторинг мають різну правову природу, вони перетинаються, оскільки обидва механізми спрямовані на недопущення використання правових процедур для приховування незаконних або обмежених майнових інтересів.

На нашу думку, важливим практичним питанням також є документування результатів перевірки. Оскільки санкційний статус особи може змінюватися, для нотаріуса важливо мати доказ того, що перевірка була проведена саме на момент вчинення нотаріальної дії. Доцільним є збереження електронного витягу з Державного реєстру санкцій, службової відмітки або іншого підтвердження, яке дає змогу встановити дату, час і результат перевірки. Такий підхід захищає не лише учасників правочину, а й самого нотаріуса в разі подальшого спору або перевірки його діяльності.

На підставі проведеного аналізу можна визначити основні напрями вдосконалення правового механізму санкційної перевірки. По-перше, потрібно розробити методичні рекомендації для нотаріусів, які б визначали мінімальний обсяг перевірки залежно від виду нотаріальної дії. Такі рекомендації мають передбачати окремі алгоритми для фізичних та юридичних осіб, представництва, правочинів щодо нерухомості та корпоративних прав.

По-друге, варто уніфікувати документування результатів, забезпечити технічну інтеграцію Державного реєстру санкцій з іншими державними реєстрами та чіткіше визначити межі відповідальності нотаріуса. Такий підхід зменшить кількість технічних помилок, сприятиме однаковості практики й унеможливить покладення на нотаріуса обов'язків, які виходять за межі доступних йому інструментів.

По-третє, доцільно розвивати ризик-орієнтовану модель санкційної перевірки. Це означає, що обсяг перевірки має залежати від характеру нотаріальної дії, виду активу, статусу сторін, наявності представництва, складності структури власності та інших обставин. Отже, основний науковий результат дослідження полягає в обґрунтуванні багаторівневої моделі санкційної перевірки, яка поєднує базову ідентифікацію особи, перевірку представництва, аналіз структури власності, встановлення кінцевого бенефіціарного власника, документування результатів і повторну перевірку перед учиненням нотаріальної дії.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що перевірка наявності санкційних обмежень у нотаріальній діяльності є важливою складовою забезпечення законності правочинів. Вона не може розглядатися лише як технічний пошук інформації в реєстрі, оскільки потребує оцінювання правового статусу сторін, характеру активу, структури власності та можливого впливу осіб, щодо яких застосовано обмежувальні заходи.

Установлено, що основна складність полягає не в перевірці особи, яка прямо внесена до санкційного списку, а у виявленні ситуацій опосередкованого контролю. Підсанкційна особа може впливати на правочин через юридичну особу, представника, пов'язаних осіб, кінцевого бенефіціарного власника або інші корпоративні механізми. Саме ці випадки створюють найбільший ризик для нотаріальної практики.

Обґрунтовано, що Державний реєстр санкцій є вагомим, але не єдиним інструментом перевірки. Його використання підвищує доступність інформації, однак не усуває потреби в аналізі інших відомостей, зокрема щодо структури власності, представництва та фактичного контролю над активом. Тому перевірка повинна мати не лише реєстраційний, а й аналітичний характер.

Доведено, що санкційна перевірка має бути узгоджена з процедурами фінансового моніторингу, оскільки обидва механізми спрямовані на запобігання зловживанню правовими інструментами. Водночас ці процедури не є тотожними, тому обов'язки нотаріуса мають бути визначені з урахуванням специфіки нотаріальної діяльності.

Запропоновано розглядати перевірку наявності санкційних обмежень як багаторівневу процедуру. Вона має охоплювати ідентифікацію особи, перевірку представника, аналіз особи, в інтересах якої вчиняється нотаріальна дія, встановлення кінцевого бенефіціарного власника, оцінювання структури власності, документування результатів і повторну перевірку перед посвідченням правочину.

Практичне значення запропонованого підходу полягає в тому, що він дає змогу забезпечити баланс між інтересами національної безпеки та захистом прав добросовісних учасників цивільного обороту. Надмірно формальний підхід може створити умови для обходу обмежень, тоді як надмірно широкий підхід здатний необґрунтовано ускладнити реалізацію майнових прав. Тому правове регулювання має бути чітким, пропорційним і технічно забезпеченим.

Перспективами подальших досліджень є розроблення критеріїв встановлення опосередкованого вирішального впливу, удосконалення порядку документування результатів перевірки, аналіз судової практики щодо оскарження відмов у вчиненні нотаріальних дій, а також дослідження можливостей інтеграції Державного реєстру санкцій з іншими державними реєстрами, що використовуються в нотаріальній діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 № 3425-XII : станом на 24 квіт. 2026 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text

2. Про санкції : Закон України від 14.08.2014 № 1644-VII : станом на 1 серп. 2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text

3. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : наказ М-ва юстиції України від 22.02.2012 № 296/5 : станом на 14 черв. 2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text

4. Кирилюк Д. В. Проблеми здійснення нотаріусом перевірки санкцій при вчиненні нотаріальних дій. *Актуальні проблеми держави і права.* 2024. Вип. 102. С. 46–54. DOI : https://doi.org/10.32782/apdp.v102.2024.7

5. Вдовічена Л. І., Павлюк А. Ю. Адаптація нотаріальної діяльності до умов воєнного стану: нормативний аспект. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. № 3, ч. 2. С. 57–62. DOI : https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.2.8

6. Гуменюк В. В. Особливості посвідчення правочинів в умовах цифровізації. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 5, ч. 1. С. 181–185. DOI : https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.1.31

7. Патерило І. В., Соколенко О. Л. Адміністративні процедури в нотаріальній діяльності: проблеми застосування та судова практика. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 8. С. 400–405. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-8/81

8. Valvi E.-A. The role of legal professionals in the European and international legal and regulatory framework against money laundering. *Journal of Money Laundering Control.* 2023. Vol. 26, No. 7. P. 28–52. DOI : https://doi.org/10.1108/JMLC-12-2021-0139

9. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 січня 2024 року «Про затвердження Положення про Державний реєстр санкцій» : Указ Президента України від 29.01.2024 № 36/2024. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/36/2024#Text

10. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 № 361-IX : станом на 1 січ. 2026 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#Text

Дата надходження 10.04.2026
Дата прийняття 24.04.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

УДК 347.918:61:364.3(477)
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.258-267

І. В. Чеховська,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права та процесу,
Державний податковий університет
I. V. Chekhovska,
Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Civil Law and Procedure,
State Tax University
email: kontanta08@ukr.net
ORCID 0000-0002-7030-2456;
П. Хмєляж,
доцент Департаменту державних наук Інституту права,
економіки та адміністрації
Університету Комісії національної освіти в Кракові,
директор Центру права цифрових активів, блокчейну,
штучного інтелекту та інтелектуальної власності
P. Chmielarz,
adiunkt w Katedrze Nauk o Państwie, Instytut Prawa, Ekonomii i Administracji,
Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie,
dyrektor Centrum Prawa Aktywów Cyfrowych, Blockchain,
Sztucznej Inteligencji i Własności Intelektualnej
email: chmielarzp13@gmail.com
ORCID 0000-0003-0286-741X

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ МЕДІАЦІЇ ПІД ЧАС ВИРІШЕННЯ МЕДИЧНИХ СПОРІВ

PROSPECTS OF THE APPLICATION OF MEDIATION IN RESOLVING MEDICAL DISPUTES

Мета цієї статті полягає в здійсненні комплексного аналізу зарубіжних і вітчизняних джерел, визначенні перспектив застосування медіації під час вирішення медичних спорів і розробки пропозицій щодо вдосконалення вітчизняного законодавства та впровадження медіації в медичну сферу.

У процесі дослідження використовувалися теоретичні (аналіз, синтез, узагальнення, систематизація тощо) та емпіричні методи (спостереження, опитування, класифікація тощо).

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Чеховська І. В., Хмєляж П., 2026

Здійснено аналіз конфліктів, що виникають у сфері охорони здоров'я між пацієнтами та суб'єктами надання медичних послуг. Доведено, що такі конфлікти часто пов'язані не лише з юридичним оцінюванням дій медичних працівників, а й із суб'єктивним сприйняттям пацієнтами результатів лікування та рівня уваги з боку лікаря, недоліками комунікації, відсутністю пояснень щодо діагнозу, методів лікування й можливих ризиків, складністю встановлення причинно-наслідкового зв'язку між медичним втручанням і шкодою.

Доведено доцільність застосування медіації під час вирішення конфліктів у сфері охорони здоров'я, що дає змогу закладу охорони здоров'я зберегти свою репутацію й авторитет керівництва та медичного персоналу, а пацієнту задовольнити потребу в справедливості. Водночас обидві сторони заощаджують час, кошти та уникають додаткових негативних емоцій.

Визначено перевагу медіації над традиційним судовим способом вирішення спорів завдяки її конфіденційності, гнучкості та швидкості, особливо в контексті перевантаження судової системи.

Обґрунтовано доцільність розробки чітких організаційно-правових моделей інтеграції медіації у внутрішні процедури медичних закладів, спеціальних критеріїв для відбору й підготовки медичних медіаторів, що мають враховувати специфічний характер конфліктів у сфері охорони здоров'я.

Окрему увагу приділено правовим засадам застосування процедури медіації та практичним викликам на шляху імплементації медіації в Україні, включно із потребою в спеціалізованій кваліфікації медіаторів для врегулювання медичних спорів.

На основі зарубіжного досвіду сформовані рекомендації щодо вдосконалення національного регулювання та впровадження медіації в медичну сферу.

Зроблено висновок, що медіація є перспективним, орієнтованим на інтереси сторін інструментом зниження конфліктності в системі охорони здоров'я, підвищення рівня захисту прав пацієнтів і розвантаження судової системи.

Ключові слова: *медіація, медіатор, медичні спори, медична послуга, пацієнт, лікар, лікарська помилка, заклад охорони здоров'я, дефект надання медичної допомоги, процедури медіації.*

The purpose of this article is to carry out a comprehensive analysis of foreign and domestic sources, determine the prospects for the use of mediation in the resolution of medical disputes, and develop proposals for improving domestic legislation and introducing mediation into the medical field.

Theoretical (analysis, synthesis, generalization, systematization, etc.) and empirical methods (observation, survey, classification, etc.) were used in the course of the research.

The article analyzes the conflicts that arise in the field of health care between patients and entities providing medical services. It has been proven that such conflicts are often related not only to the legal assessment of the actions of medical professionals, but also to the subjective perception by patients of the results of treatment and the level of attention from the doctor, lack of communication, lack of explanations regarding the diagnosis, methods of treatment and possible risks, the difficulty of establishing a cause-and-effect relationship between medical intervention and harm.

The expediency of using mediation in resolving conflicts in the health care sector has been proven, which enables the health care institution to maintain its reputation and the authority of the management and medical staff, and to satisfy the patient's need for justice. At the same time, both parties save time, money and avoid additional negative emotions.

The advantage of mediation over the traditional judicial method of dispute resolution has been determined due to its confidentiality, flexibility and speed, especially in the context of an overloaded judicial system.

The expediency of developing clear organizational and legal models for the integration of mediation into the internal procedures of medical institutions, special criteria for the selection and training of medical mediators, which should take into account the specific nature of conflicts in the field of health care, is substantiated.

Particular attention is paid to the legal principles of applying the mediation procedure and practical challenges on the way to the implementation of mediation in Ukraine, including the need for specialized qualifications of mediators for the settlement of medical disputes.

On the basis of foreign experience, recommendations have been made regarding the improvement of national regulation and the introduction of mediation in the medical field.

It was concluded that mediation is a promising, interest-oriented tool for reducing conflicts in the health care system, increasing the level of protection of patients' rights, and relieving the burden on the judicial system.

Keywords: *mediation; mediator, medical disputes, medical service, patient, doctor, medical error, health care institution, defect in the provision of medical care, mediation procedures.*

Постановка проблеми. Застосування медіації під час вирішення медичних спорів зумовлена об'єктивним зростанням кількості конфліктів між пацієнтами та суб'єктами надання медичних послуг, з одного боку, і значним навантаженням на судову систему – з іншого. Традиційний судовий розгляд медичних спорів часто виявляється неефективним і може призводити до небажаних наслідків: вирішення спорів може тривати роками, створювати на сторони надмірний фінансовий тиск, результати не задовольняють жодну зі сторін. Так, за результатами аналізу кейсів клієнтів юридичної компанії «Закон Перемоги», середня тривалість судового процесу в Україні триває 2 роки; витрати на супровід судового процесу становлять майже 30 % від предмета спору; передбачуваність результату – 50 %, стабільність результату – 50 %, частка реально виконаних рішень – менше ніж 5 %, продовження партнерських відносин – 20 %, можливість досудового вирішення спору – 70 % [1]. Ситуацію також ускладнює специфіка взаємовідносин між пацієнтами й медичними працівниками, лікарі та медичні установи несуть великі репутаційні ризики в разі судового врегулювання медичних спорів (репутаційні витрати становлять 80 % [1]). У зв'язку із цим існує нагальна потреба в швидкому, конфіденційному та орієнтованому на інтереси сторін альтернативному механізмі вирішення медичних спорів. Медіація не має тих недоліків, які властиві судовому порядку вирішення спорів, вона дає змогу досягти взаємоприйнятних рішень, зберегти позитивну репутацію, налагодити відносини між лікарями й пацієнтами та зменшити навантаження на судову систему. Вона за своєю сутністю базується на добровільності та пошуку взаємоприйнятного рішення, що допомагає не лише врегулювати конфлікт, але й відновити комунікацію, сприяючи підвищенню рівня довіри та правової культури в системі охорони здоров'я.

Водночас варто зауважити, що, незважаючи на наявність загального законодавчого закріплення інституту медіації в Україні, її практичне застосування у сфері вирішення медичних спорів залишається фрагментарним, несистематизованим і недостатньо врегульованим. Складність таких спорів полягає в тому, що вони характеризуються високою емоційною інтенсивністю, пов'язаною з ризиками для здоров'я та життя, а також технічною складністю предмета спору, що вимагає залучення вузькоспеціалізованих експертних знань для оцінювання належності надання медичної допомоги. Саме ця складність вимагає розробки спеціалізованих моделей медіаційного процесу та стандартизації вимог до медіаторів, які мають володіти не лише навичками ведення діалогу, але й базовими знаннями в галузі медичного права. Фактично все зазначене вище стримує розвиток у сфері охорони здоров'я, змушуючи сторони обирати менш ефективний судовий шлях.

Отже, наукова проблема полягає в недостатній розробленості комплексного механізму застосування медіації, який би повною мірою реалізував її потенціал як альтернативи суду, забезпечуючи водночас дотримання прав та інтересів обох сторін медичного конфлікту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових досліджень свідчить, що медіація розглядається вітчизняними авторами як перспективний та ефективний альтернативний спосіб вирішення медичних спорів, який поєднує правові, етичні та психологічні підходи до врегулювання конфліктів у сфері охорони здоров'я. Для ґрунтовного дослідження цього питання було детально проаналізовано праці: К. С. Бондаренко, І. І. Божук, Т. В. Блащук, І. О. Бута, Т. В. Водоп'ян, С. С. Герасимчук, О. В. Губанової, Я. П. Любченка, Л. Я. Стрельбіцької, І. Я. Сенюти, К. С. Токарєвої, А. М. Устінченко тощо.

У роботах дослідників доведено ефективність застосування медіації як інструменту позасудового врегулювання конфліктів та обґрунтовано переваги медіації над судовим розглядом, зокрема оперативність, конфіденційність, економічну доцільність і здатність сприяти відновленню довірчих відносин між пацієнтами та медичними працівниками. Значна увага в наукових працях приділялась аналізу національного законодавства про медіацію, його концептуальним основам і відповідності міжнародним стандартам.

Водночас наукові джерела вказують на наявність проблемних аспектів, пов'язаних із недостатнім рівнем нормативно-правового врегулювання, обмеженою практикою застосування медіації в медичній сфері та низькою обізнаністю учасників медичних правовідносин щодо її можливостей. Питання комплексного та практично орієнтованого впровадження механізму медіації в специфічну сферу охорони здоров'я залишається відкритим і недостатньо дослідженим. Зокрема, відчувається брак чітких організаційно-правових моделей інтеграції медіації у внутрішні процедури медичних закладів та нерозроблені спеціальні критерії для відбору й підготовки медичних медіаторів, що мають враховувати специфічний характер конфлікту.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наукова література містить прогалину між загальнотеоретичною базою медіації та відсутністю детально розроблених механізмів її ефективного впровадження у сферу охорони здоров'я, що зумовлює потребу в подальших дослідженнях. Незважаючи на те, що Закон України

«Про медіацію» [2] закріпив загальні засади та правові рамки медіації, питання її практичного застосування все ще потребує ґрунтовних наукових досліджень і нормативних уточнень. Особливої актуальності ці проблеми набувають у контексті врегулювання медичних спорів, оскільки чинні нормативно-правові акти не містять чітко визначених механізмів застосування медіації у взаємовідносинах між пацієнтами, медичними працівниками та закладами охорони здоров'я. Унаслідок цього виникають правові прогалини, які суттєво ускладнюють практичну реалізацію медіації та знижують ефективність її застосування в медичних спорах.

Мета статті. Наявність зазначених вище проблем негативно впливає на практику застосування медіації під час вирішення медичних спорів і захист прав пацієнтів. Тому рішення останніх має як гостру наукову актуальність, так і вагому практичну значимість, що і визначило мету цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Звертаючись до закладів охорони здоров'я, пацієнти мають певні очікування щодо якості медичних послуг і лікаря. Пацієнти можуть виражати невдоволення через організацію медичної допомоги, кваліфікацію медичного персоналу, відсутність відповідного оснащення та лікарських засобів, санітарні умови в закладі тощо. Лікарі зі свого боку також під час першої зустрічі з пацієнтом мають певні очікування щодо того, як пацієнт має поводитися й реагувати на запропоноване лікування. Ці уявлення пацієнта та лікаря гуртуються на життєвому досвіді кожного з них і соціальних нормах. Однак часто очікування пацієнтів та медичних працівників різняться від реальності, адже лікар не обирає пацієнтів та й пацієнтам часто складно спрогнозувати, яким виявиться лікар, на прийом до якого вони прийшли.

Проте найбільш серйозною перешкодою для лікувально-діагностичного процесу є супротив пацієнта. Учені розрізняють декілька видів супротиву пацієнтів та їхніх родичів: супротив змінам обумовлений страхом пацієнта перед новим і небажання змінювати своє життя; супротив витратам обумовлений у категоричному небажанні особи витрачати кошти на медичну допомогу й ліки; супротив пропозиції медичної послуги виникає як реакція на запропоновану медичну послугу, яка не задовольняє потреби пацієнта; супротив емоційного характеру проявляється в негативному ставленні до медичних працівників або медицини загалом; супротив через негативний досвід [1, с. 3].

Такий супротив часто призводить до конфліктів. Ці конфлікти виникають саме на психологічному рівні й пов'язані з поведінкою кожної зі сторін. Адже, наприклад, пацієнт суб'єктивно може сприйняти ділове спілкування як байдужість, а привітність – як фамільярність. Пацієнти в закладі охорони здоров'я опиняються в незвичних для себе, а тому некомфортних умовах, що пов'язані зі стресом, хвилюваннями та больовими відчуттями. Тому часто реакція пацієнтів на прості, здавалося б, ситуації досить бурхлива й ворожа. Коли ідеалізовані сподівання пацієнта чи лікаря не справджуються, тоді з'являється агресія, розпач, гнів і втрата самоконтролю.

Медичні спори характеризуються низкою особливостей, які ускладнюють їхнє вирішення в межах традиційного судового процесу. О. В. Губанова зазначає, що такі конфлікти часто пов'язані не лише з юридичним оцінюванням дій медичних працівників, а й із суб'єктивним сприйняттям пацієнтами результатів лікування та рівня уваги з боку лікаря [3, с. 42–43]. Важливу роль відіграє й інформаційна різниця, адже пацієнт зазвичай

не володіє спеціальними медичними знаннями. Дослідниця підкреслює, що значна частина медичних конфліктів виникає через недоліки комунікації, відсутність пояснень щодо діагнозу, методів лікування та можливих ризиків [3, с. 44–45]. У таких умовах судове рішення, навіть формально справедливе, не завжди задовольняє сторони та не усуває психологічної напруги.

Конфлікти у сфері охорони здоров'я також характеризуються високим емоційним зарядом, оскільки стосуються питань здоров'я, життя, болю та втрат, що робить їх високочутливими [3, с. 43; 4, с. 533]. Ще однією особливістю є складність встановлення причинно-наслідкового зв'язку між медичним втручанням та шкодою, що є високоспеціалізованим питанням, а також значні репутаційні ризики для лікаря та закладу, які можуть виникнути внаслідок публічного конфлікту [4, с. 533].

Зазвичай конфлікти, що виникають у закладах охорони здоров'я, вирішують керівники таких закладів. Однак коли йдеться про лікарські помилки, дефекти надання медичної допомоги, відсутність терапевтичного ефекту, емоції можуть взяти гору. Пацієнт або його родичі звинувачують лікаря в некомпетентності, а керівництво закладу – в неефективному менеджменті, халатності або намаганні приховати помилку персоналу. Відтак звертаються до правоохоронних органів із заявами про злочин або до суду з позовами про відшкодування завданої пацієнту шкоди. У таких випадках рівень емоційного напруження доволі високий. Очевидно, що про конструктивний діалог не йдеться. Навпаки, кожна сторона прагне зайняти найбільш виграшну позицію, помилково обирає стратегію «нападу-захисту», що призводить до ще більших втрат обох сторін, адже всі ресурси вони спрямовують на пошук правих і винних, встановлення причинно-наслідкових зв'язків тощо.

Процедура медіації в таких випадках дає змогу знизити рівень емоційного напруження, виявити істинні інтереси сторін, не обмежуючись їхніми позиціями, створити умови для конструктивного діалогу та стимулювати сторони до пошуку спільних прийнятних рішень з акцентом на майбутнє. У цьому разі заклад охорони здоров'я може зберегти свою репутацію й авторитет керівництва та медичного персоналу, а пацієнт задовольняє потребу в справедливості. Водночас обидві сторони заощаджують час, кошти й уникають додаткових негативних емоцій. Як зазначають Л. Я. Стрельбіцька та Т. В. Блащук, медіація дає змогу враховувати не лише правові, а й морально-етичні аспекти конфлікту, що є принципово важливим для медичних спорів [4, с. 531–532].

Ініціювати процедуру медіації може будь-яка зі сторін конфлікту, зацікавлена в тому, щоб його розв'язати. Але застосовувати медіацію можливо лише в разі згоди на це обох сторін.

Медіація ґрунтується на кількох фундаментальних принципах:

– добровільність (ніхто не може змусити сторони вступити в цей процес, а також є можливість у будь-який момент припинити свою участь у медіації та безперешкодно вийти з цього процесу;

– нейтральність і незалежність медіатора (медіатором не може бути представник однієї зі сторін спору. Це має бути незалежна особа без будь-яких зв'язків зі сторонами);

– конфіденційність (гарантує нерозголошення інформації, отриманої сторонами та медіатором під час медіації, третім особам без згоди самих сторін);

– активність і самовизначення сторін (сторони мають шукати взаємовигідні рішення та самостійно нести за них відповідальність) [5, с. 126–128].

Класична медіація має такі етапи: консультація й вибір медіатора; підготовка до медіації; укладення угоди про процедуру медіації; медіаційні сесії; пошук прийнятного для обох сторін рішення; укладення медіаційної угоди; виконання медіаційної угоди [6, с. 120–121].

На практиці не завжди потрібно проходити всі етапи класичної медіації. Іноді сторонам достатньо однієї зустрічі, на якій вони завдяки медіатору з'ясовують істинні інтереси одна одної, що часто ховаються за емоційними позиціями.

Медіатор будує діалог так, щоб кожен із учасників міг висловитися й бути почутим. Він знає, як виникає та розвивається конфлікт, має навички безконфліктного спілкування. Медіатор ставить запитання, щоб прояснити ситуацію, зрозуміти, як кожна зі сторін її сприймає. Він не дає прямих порад, не оцінює поведінку сторін з погляду моралі, закону, професійності. Досвідчений медіатор поєднує в собі риси і юриста, і психолога, і аналітика. За столом переговорів він не тільки чує те, про що говорять сторони, а й уловлює невербальні знаки, міміку та жести та вміє їх інтерпретувати. Роль медіатора нейтральна. Він не має права підтримувати позицію однієї зі сторін, оцінювати слова й вчинки учасників конфлікту, пропонувати рішення. Медіатор не може схилити сторони прийняти рішення і не допускає тиску з боку одного із учасників медіації.

Під час медіації сторони можуть ставити запитання одна одній, вести прямий діалог. Медіатор стежить за тим, щоб вони дотримувались правил і не відхилялися від теми переговорів. Учасники разом формулюють і обговорюють варіанти виходу з конфлікту, що сприяє задоволенню інтересів кожної зі сторін. Далі медіатор перевіряє, чи реально виконати рішення, яке прийняли сторони, чи не суперечить воно волевиявленню сторін. Рішення учасники процесу зазвичай фіксують у письмовому договорі. Це може бути цивільно-правовий договір. До нього можна буде застосувати норми законодавства, зокрема щодо примусового виконання, хоча зазвичай у цьому немає потреби. Сторони самі бажають виконувати свої домовленості, оскільки це їхні власні рішення, а не нав'язані судом чи іншою третьою стороною [7, с. 126].

Водночас варто врахувати специфіку медичних конфліктів, що обумовлює вимоги до професійної підготовки медіатора. На думку науковців, медіатор у сфері охорони здоров'я має володіти не лише загальними навичками посередництва, а й базовими знаннями з медичного права, етики та організації медичної діяльності, він повинен краще зрозуміти природу конфлікту, коректно працювати з медичною термінологією та забезпечити більш ефективну комунікацію між сторонами [4, с. 533–535].

Окремої уваги заслуговує етичний аспект діяльності медіатора в медичних спорах. У науковій літературі підкреслюється потреба в дотриманні принципів лікарської таємниці, поваги до автономії пацієнта та професійної честі лікаря [8, с. 6–8]. Саме тому спеціалізація медіатора сприяє підвищенню рівня довіри до процедури медіації з боку обох сторін конфлікту.

Варто зазначити, що медіація в медичних спорах в Україні досі не набула широкого практичного застосування. Дослідники пов'язують це з недостатньою поінформованістю медичних працівників і пацієнтів, а також із браком спеціалізованих освітніх програм для медіаторів [3, с. 48–49].

Науковці наголошують на потребі в розвитку навчальних курсів із медичної медіації, а також популяризації цього інституту як ефективного способу врегулювання конфліктів у сфері охорони здоров'я [4, с. 535–536; 9, с. 286; 10]. У перспективі це може сприяти зменшенню кількості судових спорів, підвищенню якості медичних послуг та формуванню культури партнерських відносин між лікарем і пацієнтом.

Проте, враховуючи специфіку медичних спорів, успішність медіації значною мірою залежить від спеціалізації самого медіатора.

З огляду на специфіку медичних конфліктів наявність загальних навичок медіатора, хоч і потрібна, не є достатньою для ефективного врегулювання спорів у цій галузі. Виникає нагальна потреба в спеціалізації медіатора. Спеціалізований медіатор – це фахівець, який, крім базової підготовки з медіації, володіє глибокими знаннями та розумінням контексту медичної сфери.

Переваги спеціалізації медіатора очевидні. По-перше, це розуміння медичної термінології та процедур. Спеціалізований медіатор може краще орієнтуватись у складній медичній документації та стандартах надання медичної допомоги, що дає змогу йому швидше зрозуміти суть спору й асистувати сторонам у формулюванні своїх позицій та інтересів [3, с. 46]. По-друге, це чутливість до етичних і психологічних аспектів. Медіатор-спеціаліст краще усвідомлює етичні дилеми, з якими стикаються медичні працівники, а також психологічний стан пацієнтів, які пережили негативний медичний досвід, що підвищує довіру сторін до процесу [4, с. 533]. По-третє, знання галузі дає змогу медіатору забезпечити «комфорт» сторонам і створити більш сприятливу атмосферу, в якій сторони відчувають, що їхній спір розглядається компетентною особою, яка розуміє їхні особливі проблеми [3, с. 46].

Спеціалізація медіатора в медичних спорах вимагає поєднання навичок, які виходять за рамки стандартної медіаційної підготовки. До ключових компетенцій такого фахівця потрібно віднести глибокі юридичні та нормативні знання. Медіатор повинен мати розуміння законодавства у сфері охорони здоров'я, охоплюючи права пацієнтів, обов'язки медичних працівників, правове регулювання відповідальності за професійні помилки та неналежне надання медичної допомоги [3, с. 46], а також закони, що регулюють лікарську таємницю. Хоча медіатор не надає юридичних консультацій, розуміння правового контексту допомагає йому ефективно керувати очікуваннями сторін. Крім того, важлива медико-клінічна обізнаність. Спеціалізований медіатор не обов'язково має бути лікарем, але він повинен мати достатній рівень знань з основ медичної етики й деонтології, загальних принципів клінічної практики та стандартів лікування, а також типових механізмів виникнення лікарських помилок (комунікаційних, діагностичних, технічних) [8] і процедури ведення медичної документації. Ця обізнаність сприяє швидкому розумінню сутності спору та допомагає «перекладати» складну медичну інформацію на доступну для обох сторін мову.

Нарешті, вирішальне значення мають комунікативні й психологічні навички, потрібні для роботи з високим рівнем емоційного напруження. Це охоплює особливу емпатію й активне слухання емоційного стану пацієнта та його родичів, здатність ефективно управляти емоціями та агресією, зберігаючи нейтральність [4, с. 534], а також навички відновлення довіри, що є особливо цінним у відносинах, де довіра була підірвана [3, с. 47]. Як слушно відмічають українські дослідниці, медичний медіатор – це фахівець на перетині права, медицини й психології, який завдяки своїм специфічним знанням і компетенціям може не лише допомогти сторонам досягти фінансової угоди, але й, що важливіше, сприяти глибинному вирішенню конфлікту, відновленню комунікації та, зрештою, підвищенню якості медичних послуг через механізми зворотного зв'язку [4, с. 535].

Варто зауважити, що використання медіації в медичних спорах схвалюється не всіма вченими. Насамперед ідеться про немедіабельні спори. Прикладом таких спорів є медична суперечка, в якій релігійні переконання перешкоджають певному способу лікування. Інший приклад, коли сурогатні особи (список членів сім'ї, уповноважених на прийняття медичних рішень щодо недієздатної особи, починаючи з подружжя, найближчих родичів, а потім інших членів сім'ї), які приймають рішення, відмовляються припинити лікування, що підтримує життя, навіть маючи всю доступну інформацію.

Для медіації найкраще підходять ті медичні спори, в яких розбіжності стосуються типу лікування. У цих випадках сторони часто можуть отримати вигоду з уточнення інформації, коли, наприклад, батьки не згодні з лікарями через медичне поводження з їхньою неповнолітньою дитиною або через розбіжності двох батьків щодо лікування. Такі випадки також можуть виникати, коли опікуни не погоджуються зі своїм літнім родичем або лікарем з приводу призначеного лікування.

Потрібно відмітити, що найуспішніші кейси із застосування медіації у сфері охорони здоров'я маємо в галузі надання стоматологічних, косметологічних послуг і послуг у сфері пластичної хірургії.

Отже, медіація є перспективним і соціально значущим інструментом для врегулювання медичних спорів, що пропонує гуманніший і конструктивніший шлях, ніж традиційне судочинство. Однак для забезпечення максимальної ефективності та справедливості цього процесу спеціалізація медіатора є не просто бажаною, а важливою умовою.

Подальший розвиток інституту медіації в Україні має бути спрямований на розробку чітких стандартів підготовки та сертифікації спеціалізованих медіаторів у сфері охорони здоров'я, що забезпечить якість і професіоналізм надання цих вагомих послуг.

Висновки. Медіація в медичних спорах є ефективним і соціально значущим механізмом врегулювання конфліктів у сфері охорони здоров'я. Її застосування дає змогу врахувати правові, етичні та психологічні аспекти медичних конфліктів, що часто залишаються поза увагою судового процесу. Спеціалізація медіатора в цій сфері є вагомою умовою результативної медіації, оскільки забезпечує глибше розуміння природи спору та підвищує рівень довіри сторін.

Подальший розвиток медичної медіації в Україні потребує системної підготовки спеціалізованих медіаторів, удосконалення правозастосовної практики та активної популяризації цього інституту в медичному середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пацієнти завжди мають рацію? або Як розв'язати конфлікт у ЗОЗ / Управління закладом охорони здоров'я. URL : https://egolovlikar.expertus.com.ua/book?bid=33679

2. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX // База даних (БД) / «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text

3. Губанова О. В. Роль та місце медіації у вирішенні медичних спорів (конфліктів). *Полтавський правовий часопис*. 2023. № 1 (2022). С. 40–50. URL : https://plr.nlu.edu.ua/article/view/287732/285666

4. Стрельбіцька Л. Я., Блащук Т. В. Медіація як спосіб врегулювання конфліктів у сфері охорони здоров'я. *Право і суспільство*. 2024. № 4. С. 530–536. DOI : https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.4.75

5. Вступ до альтернативного вирішення спорів : навч. посіб. / Г. В. Анікіна, Ю. В., Білоусов, Н. Л. Бондаренко-Зелінська та ін. ; під ред. У. Хелльманна, Н. Л. Бондаренко-Зелінської. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2017. 234 с.

6. Чеховська І. В. Альтернативні способи захисту суб'єктивних прав : навч. посіб. Ірпінь : Університет ДФС України, 2022. 428 с.

7. Чеховська І. В., Довга М. О. Медіація як альтернативний спосіб вирішення сімейних спорів. *Ірпінський юридичний часопис.* 2023. № 3 (12). С. 123–138. DOI : https://doi.org/10.33244/2617-4154-3(12)-2023-123-138

8. Токарєва К. С. Медіація у спорах щодо охорони здоров'я. *Наше право*. 2020. № 4. С. 39–46. DOI : https://doi.org/10.32782/NP.2020.4.7

9. Чеховська І. В. Медичне право України : навч. посіб. Ірпінь : Університет ДФС України, 2020. 480 с.

10. Чеховська І. В. Альтернативні способи врегулювання спорів: аналіз судової практики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 7. С. 84–89. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-7/18

Дата надходження 15.04.2026
Дата прийняття 06.05.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

УДК 343.98:343.3/.7
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.268-277

І. В. Грицюк,
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та процесу,
Державний податковий університет
I. V. Hrytsyuk,
Candidate of Law, Professor,
Professor of the Department of Criminal Law and Procedure,
State Tax University
email: nnipravo@ukr.net
ORCID 0000-0003-2253-4057;
Ю. О. Радванський,
здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Державний податковий університет
Y. O. Radvansky,
student of the second (master's) level of higher education,
State Tax University
email: radvanskiyyurii@gmail.com
ORCID 0009-0004-2119-2096;
К. В. Прокопчук,
здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
Державний податковий університет
K. V. Prokopchuk,
student of the first (bachelor's) level of higher education,
State Tax University
email: kataprokopcuk75@gmail.com
ORCID 0009-0008-2781-3841

ВПЛИВ РАТИФІКАЦІЇ РИМСЬКОГО СТАТУТУ НА КРИМІНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ГАРМОНІЗАЦІЇ ПРАВОВИХ НОРМ

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Грицюк І. В., Радванський Ю. О., Прокопчук К. В., 2026

IMPACT OF RATIFICATION OF THE ROME STATUTE ON THE CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE: PROBLEMS OF HARMONIZATION OF LEGAL NORMS

У статті досліджено вплив ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду на розвиток кримінального законодавства України та проаналізовано основні проблеми гармонізації національних правових норм із міжнародними стандартами. Розкрито міжнародно-правові засади функціонування Міжнародного кримінального суду, зокрема принципи комплементарності, індивідуальної кримінальної відповідальності та відсутності імунітетів для посадових осіб. Проаналізовано етапи інтеграції України до системи міжнародного кримінального правосуддя, охоплюючи конституційні зміни, ратифікацію Римського статуту та внесення змін до Кримінального й Кримінального процесуального кодексів України. Особливу увагу приділено проблемам імплементації міжнародних злочинів у національне законодавство, зокрема питанням кваліфікації злочину агресії, командної відповідальності, визначення юрисдикції та доказування міжнародних злочинів. Висвітлено практичні виклики взаємодії національних органів кримінальної юстиції з Міжнародним кримінальним судом та необхідність підвищення інституційної спроможності правоохоронних органів і судів. Обґрунтовано потребу комплексного реформування кримінального законодавства України відповідно до положень Римського статуту та європейських правових стандартів. Зроблено висновок, що ефективна імплементація норм міжнародного кримінального права є важливою умовою забезпечення верховенства права, невідворотності покарання за міжнародні злочини та зміцнення міжнародного авторитету України.

Ключові слова: *римський статут, міжнародний кримінальний суд, кримінальне законодавство України, гармонізація правових норм, міжнародні злочини, імплементація міжнародного права, принцип комплементарності, воєнні злочини, злочин агресії, кримінальна відповідальність, міжнародне кримінальне право, юрисдикція МКС, міжнародне гуманітарне право.*

The article examines the impact of the ratification of the Rome Statute of the International Criminal Court on the development of criminal legislation of Ukraine and analyzes the main problems of harmonizing national legal norms with international standards. The international legal principles of the functioning of the International Criminal Court are revealed, in particular the principles of complementarity, individual criminal liability and the absence of immunities for officials. The stages of Ukraine's integration into the system of international criminal justice are analyzed, including constitutional amendments, ratification of the Rome Statute and amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine. Particular attention is paid to the problems of implementing international crimes into national legislation, in particular the issues of qualifying the crime of aggression, command responsibility, determining jurisdiction and proving international crimes. The practical challenges of

interaction between national criminal justice bodies and the International Criminal Court and the need to increase the institutional capacity of law enforcement bodies and courts are highlighted. The need for comprehensive reform of the criminal legislation of Ukraine in accordance with the provisions of the Rome Statute and European legal standards is substantiated. It is concluded that the effective implementation of the norms of international criminal law is an important condition for ensuring the rule of law, the inevitability of punishment for international crimes and strengthening the international authority of Ukraine.

Keywords: *rome statute, international criminal court, criminal legislation of Ukraine, harmonization of legal norms, international crimes, implementation of international law, principle of complementarity, war crimes, crime of aggression, criminal responsibility, international criminal law, ICC jurisdiction, international humanitarian law.*

Постановка проблеми. Сучасний розвиток кримінального законодавства України пов'язаний із необхідністю його адаптації до міжнародних стандартів у сфері міжнародного кримінального правосуддя. Особливої актуальності це набуло після ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду та в умовах збройної агресії проти України, що потребує ефективного механізму притягнення до відповідальності за міжнародні злочини.

Попри зміни до кримінального та кримінального процесуального законодавства, в Україні залишаються прогалини щодо визначення міжнародних злочинів, реалізації принципу комплементарності, застосування командної відповідальності та співпраці з Міжнародним кримінальним судом. Невідповідність окремих норм міжнародним стандартам ускладнює кваліфікацію злочинів і правозастосовну практику.

Проблема полягає не лише у формальному узгодженні законодавства з положеннями Римського статуту, а й у вдосконаленні діяльності органів кримінальної юстиції, підходів до доказування міжнародних злочинів та взаємодії національних і міжнародних інституцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика ратифікації та імплементації Римського статуту Міжнародного кримінального суду активно досліджується в сучасній юридичній науці. Н. М. Ахтирська аналізує політичні зобов'язання України щодо імплементації положень Статуту та способи їхньої реалізації. С. А. Колісник досліджує питання кримінальної відповідальності командирів і потребу в її належному закріпленні в українському законодавстві. М. Комаровський розглядає обмеження юрисдикції Міжнародного кримінального суду та їх врахування у процесі імплементації.

Проблеми гармонізації кримінального законодавства України з нормами міжнародного кримінального права висвітлюються у працях Т. С. Садової, а О. С. Старенький досліджує доказування міжнародних злочинів у контексті принципу комплементарності. Ю. Шабан аналізує імплементацію норм про злочин агресії, зокрема питання визначення суб'єкта та умов кримінальної відповідальності. Порівняльно-правовий аспект проблематики розглядає С. Ю. Присяжнюк, який досліджує досвід європейських держав щодо імплементації положень Римського статуту. Е. В. Тітко та М. С. Сацик акцентують увагу на проблемах і перспективах ратифікації Статуту в Україні та необхідності вдосконалення законодавства.

Невирішені раніше проблеми. Незважаючи на значну кількість наукових досліджень щодо імплементації Римського статуту Міжнародного кримінального суду, низка проблем залишається недостатньо вирішеною. Зокрема, потребують подальшого вдосконалення питання гармонізації кримінального законодавства України з міжнародними стандартами у частині визначення міжнародних злочинів, реалізації принципу комплементарності та командної відповідальності.

Недостатньо дослідженими залишаються практичні аспекти взаємодії України з Міжнародним кримінальним судом, проблеми доказування міжнародних злочинів і визначення меж юрисдикції національних судів. Також актуальними є питання підвищення інституційної спроможності органів кримінальної юстиції та адаптації правозастосовної практики до норм міжнародного кримінального права.

Метою дослідження є комплексний теоретико-правовий аналіз проблем гармонізації національного кримінального законодавства України з положеннями Римського статуту Міжнародного кримінального суду, а також виявлення практичних викликів імплементації його норм у правову систему держави з подальшим обґрунтуванням науково-практичних рекомендацій щодо вдосконалення кримінального та кримінального процесуального законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Міжнародне кримінальне правосуддя в сучасному світі є невід'ємною складовою глобального правопорядку, що спрямований на забезпечення відповідальності за найтяжчі злочини, які становлять загрозу для всього людства. У цьому контексті центральне місце займає Міжнародний кримінальний суд, створений на підставі Римського статуту Міжнародного кримінального суду, який став першим постійним міжнародним судовим органом, уповноваженим здійснювати юрисдикцію щодо осіб, винних у вчиненні геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та злочину агресії. Ухвалення цього міжнародного договору 17 липня 1998 року стало результатом тривалого розвитку міжнародного гуманітарного та кримінального права, а також відповіддю міжнародної спільноти на масові порушення прав людини, що існували в XX столітті [11].

Міжнародно-правові засади функціонування Міжнародного кримінального суду базуються на поєднанні принципів міжнародного права та елементів національних правових систем. Одним із ключових принципів, закріплених у Римському статуті, є принцип комплементарності, відповідно до якого юрисдикція Суду має допоміжний характер щодо національних систем правосуддя. Це означає, що Суд здійснює свої повноваження лише у випадках, коли держава не бажає або не здатна належним чином здійснювати кримінальне переслідування [11]. Такий підхід забезпечує баланс між суверенітетом держав і потребою в притягненні до відповідальності за міжнародні злочини, що мають транснаціональний характер.

Іншим фундаментальним принципом діяльності Суду є індивідуальна кримінальна відповідальність фізичних осіб. На відміну від класичного міжнародного права, яке традиційно зосереджувалося на відповідальності держав, Римський статут прямо встановлює, що саме фізичні особи, незалежно від їхнього офіційного статусу, підлягають кримінальному переслідуванню за вчинення міжнародних злочинів [11]. Важливим аспектом є також положення про відсутність імунітетів для посадових осіб, що означає можливість притягнення до відповідальності навіть глав держав чи урядів.

Юрисдикція Міжнародного кримінального суду охоплює чотири основні категорії злочинів. Зокрема, геноцид визначається як дії, спрямовані на знищення повністю або частково національної, етнічної, расової чи релігійної групи. Злочини проти людяності включають систематичні або широкомасштабні напади на цивільне населення, тоді як воєнні злочини пов'язані з серйозними порушеннями норм міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів. Окреме місце займає злочин агресії, який стосується незаконного застосування сили державою проти суверенітету іншої держави [11]. Так, Римський статут формує комплексну систему міжнародної кримінальної відповідальності, що має універсальний характер.

Організаційна структура Міжнародного кримінального суду містить кілька ключових органів, серед яких Судові палати, Офіс прокурора та Секретаріат. Офіс прокурора відіграє особливо важливу роль, оскільки саме він здійснює розслідування та підтримує обвинувачення у справах. Водночас прокурор діє незалежно та не підпорядковується жодній державі чи міжнародній організації, що гарантує неупередженість і об'єктивність розслідувань [11].

Важливим аспектом функціонування Суду є його взаємодія з державами-учасницями. Римський статут передбачає обов'язок держав співпрацювати з Судом, зокрема в питаннях арешту підозрюваних, збору доказів та виконання судових рішень. Водночас ефективність діяльності Суду значною мірою залежить від політичної волі держав, що інколи створює труднощі у реалізації його юрисдикції.

У контексті України питання ратифікації Римського статуту має складну й тривалу історію. Україна підписала Статут ще 2000 року, проте тривалий час не могла його ратифікувати через конституційні обмеження. Зокрема, Конституція України в своєму первісному вигляді не передбачала можливості визнання юрисдикції міжнародних судових органів щодо кримінального переслідування громадян України. 2001 року Конституційний Суд України дійшов висновку про невідповідність окремих положень Римського статуту Основному Закону.

Суттєві зміни відбулися 2016 року з ухваленням Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», яким було передбачено можливість визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом [4; 8]. Ці зміни стали важливим кроком на шляху до інтеграції України в систему міжнародного кримінального правосуддя та створили правові передумови для подальшої ратифікації Статуту.

Фактична ратифікація Римського статуту Україною відбулася лише 2024 року з ухваленням відповідного закону [10]. Цей крок має надзвичайно важливе значення як з правового, так і з політичного погляду. З одного боку, він засвідчує прагнення України дотримуватися міжнародних стандартів у сфері прав людини та кримінального правосуддя. З іншого боку, ратифікація відкриває можливості для ефективнішого розслідування та притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні міжнародних злочинів, зокрема в контексті збройної агресії проти України.

У розвиток положень про ратифікацію було ухвалено Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту» [9]. Цей нормативно-правовий акт спрямований на

гармонізацію національного законодавства з нормами міжнародного права та забезпечення ефективної імплементації положень Статуту. Зокрема, були внесені зміни до Кримінального кодексу України [5], які передбачають уточнення складів міжнародних злочинів, а також до Кримінального процесуального кодексу України [6], що регулює порядок співпраці з Міжнародним кримінальним судом.

Попри значний прогрес, процес гармонізації національного законодавства України з положеннями Римського статуту супроводжується низкою проблем. Однією з основних є потреба в забезпеченні повної відповідності дефініцій міжнародних злочинів, закріплених у національному законодавстві, тим, що містяться в Статуті. Крім того, існують труднощі, пов'язані з імплементацією принципу командної відповідальності, який передбачає притягнення до відповідальності керівників за злочини, вчинені підлеглими.

Іншою важливою проблемою є забезпечення ефективної взаємодії між національними правоохоронними органами та Міжнародним кримінальним судом. Це вимагає не лише вдосконалення законодавства, але й підвищення інституційної спроможності органів досудового розслідування, прокуратури та судів. Особливої уваги потребує питання збору та оцінки доказів у справах про міжнародні злочини, що часто мають складний і багатокомпонентний характер.

Правова позиція України щодо Міжнародного кримінального суду загалом характеризується поступовою еволюцією від обережного ставлення до активної підтримки. Це зумовлено як внутрішніми правовими трансформаціями, так і зовнішніми чинниками, зокрема потребою в забезпеченні міжнародної підтримки в протидії збройній агресії. Визнання юрисдикції Суду та його ратифікація свідчать про прагнення України інтегруватися в глобальну систему правосуддя та зміцнити верховенство права.

Проблематика гармонізації правових норм у контексті імплементації положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду в національне законодавство України є однією з найбільш складних і багатовимірних у сучасній юридичній науці. Вона охоплює не лише формальне приведення норм внутрішнього права у відповідність до міжнародних стандартів, але й глибокі структурні трансформації всієї системи кримінальної юстиції. Гармонізація в цьому контексті передбачає досягнення змістовної, термінологічної та функціональної узгодженості між нормами міжнародного кримінального права та положеннями національного законодавства, що є необхідною умовою ефективної реалізації принципу комплементарності. Саме цей принцип визначає, що держави несуть первинну відповідальність за розслідування й переслідування міжнародних злочинів, тоді як міжнародні інституції виконують допоміжну роль.

Однією із ключових проблем гармонізації є невідповідність дефініцій міжнародних злочинів, закріплених у національному праві, тим, що передбачені Римським статутом. Як зазначає Т. С. Садова, українське кримінальне законодавство тривалий час містило лише фрагментарні положення щодо міжнародних злочинів, що ускладнювало їх кваліфікацію та застосування на практиці [12, с. 112]. Зокрема, проблема полягала у відсутності чіткої диференціації між злочинами проти людяності та воєнними злочинами, а також у неповному відображенні ознак геноциду відповідно до міжнародних стандартів. Така ситуація створювала правову невизначеність і потенційні ризики уникнення відповідальності.

Ще одним важливим аспектом є проблема імплементації принципу індивідуальної кримінальної відповідальності, який у міжнародному праві має ширший зміст, ніж у національному. Зокрема, міжнародне право передбачає відповідальність не лише за безпосереднє вчинення злочину, але й за співучасть, підбурювання, сприяння та інші форми участі. Крім того, особливого значення набуває концепція відповідальності командирів, яка передбачає притягнення до відповідальності осіб, що здійснюють контроль над підлеглими, за їхні дії або бездіяльність. Як підкреслює С. А. Колісник, імплементація цієї концепції в українське законодавство потребує не лише внесення відповідних змін до кримінального кодексу, але й переосмислення традиційних підходів до встановлення вини та причинного зв'язку [2, с. 88].

Суттєві труднощі виникають і у сфері процесуального права. Ефективна імплементація положень Римського статуту вимагає створення механізмів співпраці між національними органами та Міжнародний кримінальний суд, охоплюючи процедури передачі підозрюваних, збору доказів і виконання судових рішень. Однак, як зазначає О. С. Старенький, наявна система кримінального процесу не завжди відповідає вимогам міжнародного кримінального правосуддя, особливо в частині доказування міжнародних злочинів, які мають складний, багаторівневий характер [13, с. 57]. Проблеми виникають, зокрема, під час збирання доказів у зоні збройного конфлікту, забезпеченні їх належності та допустимості, а також у процесі використання міжнародної правової допомоги.

Окрему групу проблем становлять питання юрисдикції. М. Комаровський звертає увагу на те, що імплементація Римського статуту потребує чіткого визначення меж юрисдикції національних судів, а також їх співвідношення з юрисдикцією Міжнародного кримінального суду [3, с. 90]. Важливо забезпечити уникнення конфліктів юрисдикцій, що можуть призвести до дублювання проваджень або, навпаки, до прогалин у притягненні до відповідальності. У цьому контексті особливого значення набуває принцип ne bis in idem, який забороняє повторне притягнення до відповідальності за одне й те саме діяння.

Проблеми гармонізації також мають політико-правовий характер. Як зазначає Н. М. Ахтирська, імплементація положень Римського статуту в Україні тривалий час стримувалася політичними міркуваннями та побоюваннями щодо можливих наслідків для державного суверенітету [1, с. 41]. Водночас сучасні геополітичні виклики, зокрема збройна агресія проти України, зумовили потребу активнішої інтеграції в систему міжнародного кримінального правосуддя.

Практичні виклики імплементації норм Римського статуту проявляються у різних сферах правозастосування. Одним із найбільш складних є питання кваліфікації злочину агресії. Ю. Шабан зазначає, що національне законодавство не повною мірою відображає зміст цього злочину, як він визначений у міжнародному праві, що створює труднощі в разі його застосування [15, с. 73]. Зокрема, виникають проблеми з визначенням суб'єкта злочину, об'єктивної сторони та умов відповідальності.

Не менш складною є проблема забезпечення належного рівня професійної підготовки працівників правоохоронних органів і суддів. Міжнародні злочини мають специфічний характер і вимагають глибокого розуміння норм міжнародного гуманітарного та кримінального права. Як підкреслюють Е. В. Тітко та М. С. Сацик, відсутність належної

підготовки може призвести до помилок у кваліфікації злочинів і, відповідно, до неефективності кримінального переслідування [14, с. 249].

Порівняльний аналіз, проведений С. Ю. Присяжнюком, свідчить про те, що європейські держави, які успішно імплементували положення Римського статуту, застосовують комплексний підхід, що охоплює як законодавчі зміни, так і інституційні реформи [7, с. 118]. Це дає змогу забезпечити ефективну взаємодію між національними та міжнародними органами, а також підвищити рівень довіри до системи правосуддя.

У цьому контексті особливої актуальності набуває питання визначення методів вдосконалення кримінального законодавства України. Передусім потрібно забезпечити повну відповідність положень кримінального кодексу нормам Римського статуту. Це охоплює уточнення дефініцій міжнародних злочинів, розширення переліку форм співучасті, а також імплементацію принципу командної відповідальності. Важливим є також забезпечення узгодженості між кримінальним і кримінальним процесуальним законодавством, що дасть нагоду уникнути правових колізій.

Крім того, потрібно вдосконалити механізми співпраці з Міжнародним кримінальним судом. Це передбачає створення чітких процедур виконання запитів Суду, передачі підозрюваних, а також забезпечення захисту прав учасників процесу. Особливу увагу варто приділити питанням доказування, включно із використанням сучасних технологій і міжнародного досвіду.

Важливим напрямом є також підвищення інституційної спроможності органів кримінальної юстиції. Це охоплює підготовку кадрів, створення спеціалізованих підрозділів, а також забезпечення належного фінансування. Не менш важливим є розвиток наукових досліджень у сфері міжнародного кримінального права, що дасть змогу сформувати теоретичну основу для подальших реформ.

Отже, гармонізація правових норм у контексті імплементації Римського статуту є складним і тривалим процесом, що потребує комплексного підходу. Практичні виклики, з якими стикається Україна, свідчать про потребу не лише у формальному внесенні змін до законодавства, але й у глибокій трансформації правової системи. Водночас досвід інших держав і наукові напрацювання вітчизняних дослідників створюють підґрунтя для ефективного вирішення цих проблем та подальшого розвитку кримінального законодавства України відповідно до міжнародних стандартів.

Висновки. Імплементація положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду в правову систему України стала важливим етапом розвитку національного кримінального законодавства та його наближення до міжнародних стандартів. Ратифікація цього міжнародного договору засвідчила готовність держави не лише формально приєднатися до системи міжнародного кримінального правосуддя, але й взяти на себе реальні зобов'язання щодо забезпечення невідворотності відповідальності за найтяжчі злочини, що посягають на основи міжнародного правопорядку.

Водночас проведений аналіз показав, що процес гармонізації правових норм залишається складним і багатовимірним, оскільки він передбачає не лише адаптацію законодавчих положень, але й трансформацію підходів до правозастосування, доказування та інституційної взаємодії. Наявні колізії між нормами національного та міжнародного права, неповна відповідність дефініцій міжнародних злочинів, а також труднощі імплементації таких

інститутів, як принцип комплементарності та командна відповідальність, свідчать про потребу в подальшому вдосконаленні законодавства та практики його застосування.

У цьому контексті перспективи розвитку кримінального законодавства України мають бути пов'язані із системним підходом до його реформування, що охоплює подальшу гармонізацію норм із положеннями Римського статуту, удосконалення механізмів кримінального переслідування міжнародних злочинів, а також впровадження кращих європейських практик. Важливою умовою успіху є також посилення ролі наукових досліджень і міждисциплінарного підходу, що дасть змогу врахувати як правові, так і соціально-політичні аспекти цієї проблематики.

Отже, імплементація норм Римського статуту в Україні є не завершеним процесом, а динамічним напрямом правового розвитку, що потребує постійного вдосконалення. Її ефективність визначатиметься здатністю держави забезпечити узгодженість національного законодавства з міжнародними стандартами, підвищити ефективність правозастосування та гарантувати справедливість і невідворотність покарання за найтяжчі злочини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ахтирська Н. М. Імплементація положень Римського статуту в національне законодавство України: політичні зобов'язання та правові шляхи вирішення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки».* 2023. № 4. URL : https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/392

2. Колісник С. А. Кримінальна відповідальність командирів: імплементація римського статуту в українське законодавство. *Науковий вісник Київського інституту Національної гвардії України.* 2024. № 2. С. 85–94. DOI : https://doi.org/10.59226/2786-6920.2.2024.85-94

3. Комаровський М. Римський статут: обмеження юрисдикції та шляхи імплементації. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки.* 2025. № 15. С. 86–94. DOI : https://doi.org/10.18523/2617-2607.2025.15.86-94

4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР / Верховна Рада України : офіційний вебсайт. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

5. Кримінальний кодекс України : Кодекс України ; Закон від 05.04.2001 № 2341-III / Верховна Рада України : офіційний вебсайт. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14

6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України ; Закон від 13.04.2012 № 4651-VI / Верховна Рада України : офіційний вебсайт. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

7. Присяжнюк С. Ю. Імплементація положень Римського статуту Міжнародного кримінального суду в національне законодавство європейських держав. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 2. URL : https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/282308

8. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 02.06.2016 № 1401-VIII / Верховна Рада України : офіційний вебсайт. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text

9. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 09.10.2024 № 4012-IX / Верховна Рада України : офіційний вебсайт. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20#Text

10. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 21.08.2024 № 3909-IX / Верховна Рада України : офіційний вебсайт. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3909-20#Text

11. Римський статут Міжнародного кримінального суду : міжнародний договір від 17.07.1998 / Верховна Рада України : офіційний вебсайт. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588

12. Садова Т. С. Імплементація норм Римського статуту в кримінальне законодавство України. *Вісник Одеського національного університету.* 2019. № 1 (34). URL : https://heraldlaw.onu.edu.ua/article/view/166128

13. Старенький О. С. Доказування міжнародних злочинів у контексті реалізації принципу комплементарності Римського статуту Міжнародного кримінального суду в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2025. Том 4, № 91. URL : https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/344312

14. Тітко Е. В., Сацик М. С. Проблеми та перспективи ратифікації римського статуту міжнародного кримінального суду в Україні. *Наукові записки.* Серія: Право. 2024. № 16. С. 246–252. DOI : https://doi.org/10.36550/2522-9230-2024-16-246-252

15. Шабан Ю. Проблеми імплементації норм про злочин агресії в національне законодавство. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Право. 2025. Том 5, № 92. URL : https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/351214

Дата надходження 11.03.2026
Дата прийняття 08.04.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

УДК 343.9:004:341.1/8
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.278-285

А. Г. Станецький,
здобувач ступеня доктора філософії,
ПВНЗ «Європейський університет»
A. H. Stanetskyi,
postgraduate student at the private educational institution «European University»
email: ianton3@gmail.com
ORCID 0009-0002-8489-3661

КІБЕРЗЛОЧИНИ ЯК СУЧАСНИЙ ВИД ТРАНСНАЦІОНАЛЬНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ РОЗСЛІДУВАННЯ ТА МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

CYBERCRIME AS A MODERN FORM OF TRANSNATIONAL CRIMINALITY: CHALLENGES IN INVESTIGATION AND INTERNATIONAL COOPERATION

У статті розглянуто кіберзлочини як сучасний вид транснаціональної злочинності, проаналізовано їхні характерні ознаки та особливості прояву в умовах цифровізації суспільних відносин. Визначено особливості розслідування кіберзлочинів, зокрема проблеми роботи із цифровими доказами, забезпечення їх допустимості та ідентифікації осіб, причетних до їхнього вчинення. Окрему увагу приділено нормативному регулюванню та формам міжнародного співробітництва у сфері протидії кіберзлочинності, а також визначено основні проблеми й напрями вдосконалення взаємодії держав у цій сфері.

У процесі дослідження використано загальнонаукові та спеціально-юридичні методи, зокрема: діалектичний – для аналізу розвитку кіберзлочинності; системно-структурний – для визначення її місця в системі транснаціональної злочинності; формально-юридичний – для дослідження норм національного та міжнародного законодавства; порівняльно-правовий – для аналізу міжнародних механізмів співробітництва; логіко-юридичний – для узагальнення отриманих результатів.

Встановлено, що кіберзлочини характеризуються транснаціональністю, високим рівнем латентності та складністю доказування, що зумовлює потребу у використанні спеціальних знань і сучасної криміналістичної методики. Обґрунтовано, що ефективне

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Станецький А. Г., 2026

розслідування таких злочинів неможливе без належної роботи із цифровими доказами й подолання проблем анонімності в кіберпросторі. Доведено, що міжнародне співробітництво є ключовим елементом протидії кіберзлочинності, однак потребує подальшого вдосконалення в частині спрощення процедур взаємодії, гармонізації законодавства та підвищення ефективності обміну інформацією між державами.

Ключові слова: *кіберзлочинність, транснаціональна злочинність, розслідування кіберзлочинів, цифрові докази, цифрова криміналістика, міжнародне співробітництво, Будапештська конвенція, кібербезпека, допустимість доказів, інтернет-технології.*

This article examines cybercrime as a modern form of transnational crime, analyzing its characteristic features and patterns of manifestation in the context of the digitalization of social relations. It identifies the specific challenges of investigating cybercrime, particularly issues related to handling digital evidence, ensuring its admissibility, and identifying individuals involved in its commission. Special attention is paid to regulatory frameworks and forms of international cooperation in the field of combating cybercrime, and the main challenges and directions for improving state cooperation in this area are identified.

The aim of the study is to analyze cybercrimes as a modern form of transnational crime, identify the specific features of their investigation, and examine regulatory frameworks and forms of international cooperation in this field.

The study employs general scientific and specialized legal methods, including: dialectical – to analyze the development of cybercrime; system-structural – to determine its place within the system of transnational crime; formal-legal – to examine the norms of national and international legislation; comparative-legal – to analyze international cooperation mechanisms; and logical-legal – to generalize the obtained results.

It has been established that cybercrimes are characterized by their transnational nature, high level of latency, and the complexity of proving them, which necessitates the use of specialized knowledge and modern forensic methods. It has been demonstrated that effective investigation of such crimes is impossible without proper handling of digital evidence and addressing the challenges of anonymity in cyberspace. It has been demonstrated that international cooperation is a key element in combating cybercrime, but it requires further improvement in terms of simplifying cooperation procedures, harmonizing legislation, and enhancing the effectiveness of information exchange between states.

Keywords: *cybercrime, transnational crime, cybercrime investigation, digital evidence, digital forensics, international cooperation, Budapest Convention, cybersecurity, admissibility of evidence, Internet technologies.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена стрімким зростанням кіберзлочинності як одного із найбільш динамічних і небезпечних видів транснаціональної злочинності. Цифровізація суспільних відносин, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій і глобалізаційні процеси сприяють розширенню можливостей для вчинення злочинів у кіберпросторі, що не обмежуються державними кордонами.

В умовах збройної агресії проти України кіберзлочини набувають додаткової загрози, поєднуючись із елементами гібридної війни та інформаційного впливу, що ускладнює їх виявлення, розслідування та притягнення винних до відповідальності. Водночас ефективна протидія кіберзлочинності неможлива без належного міжнародного співробітництва, оскільки більшість таких злочинів має транскордонний характер. Наявні механізми взаємодії держав не завжди відповідають сучасним викликам, що зумовлює потребу в їхньому вдосконаленні.

Отже, дослідження проблем розслідування кіберзлочинів і розвитку міжнародного співробітництва в цій сфері є досить актуальним як з теоретичного, так і з прикладного погляду.

Стан наукової розробленості проблеми. Проблематика кіберзлочинності як різновиду транснаціональної злочинності останніми роками стала предметом активного наукового дослідження у вітчизняній правовій доктрині.

Так, у дисертації М. Ю. Яцишин «Міжнародно-правове співробітництво у сфері боротьби з кіберзлочинністю» здійснено комплексне дослідження міжнародно-правових механізмів протидії кіберзлочинності. Значну увагу приділено питанням гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, проблемам юрисдикції та класифікації кіберзлочинів. У дисертаційному дослідженні С. А. Буяджи «Правове регулювання боротьби з кіберзлочинністю: теоретико-правовий аспект» проведено комплексний аналіз теоретико-правових засад формування та функціонування механізму протидії кіберзлочинності в умовах розвитку інформаційного суспільства та глобалізації цифрового простору. У дисертаційному дослідженні О. М. Бодунової «Кримінологічні засади запобігання злочинності у сфері інформаційних технологій» виконано комплексний кримінологічний аналіз злочинності у сфері інформаційних технологій як сучасного соціально-правового явища, що характеризується високим рівнем латентності, транснаціональним характером і динамічною трансформацією способів вчинення кримінальних правопорушень.

У дослідженні А. Гребенюка «Міжнародне співробітництво при розслідуванні кіберзлочинів» проаналізовано поняття кіберзлочинності та особливості міжнародно-правової допомоги під час розслідування відповідних кримінальних проваджень. Автор акцентує увагу на проблемах застосування міжнародних договорів і чинного законодавства України у сфері міжнародного співробітництва. У дисертаційному дослідженні В. П. Бєлєнького «Відповідальність за кіберзлочини за кримінальним правом США, Великобританії та України (порівняльно-правове дослідження)» здійснено комплексний порівняльно-правовий аналіз кримінальної відповідальності за кіберзлочини в правових системах США, Великої Британії та України. Автором досліджено особливості криміналізації кіберзлочинів у зазначених державах, проаналізовано структуру відповідних кримінально-правових норм, а також визначено спільні та відмінні підходи до правового регулювання відповідальності у сфері інформаційних технологій. У дисертаційному дослідженні О. В. Тихонова «Кримінально-правова характеристика кримінальних правопорушень у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку» було проведено комплексний аналіз кримінально-правових аспектів протидії злочинам у сфері інформаційних технологій.

І. М. Леган у монографії «Міжнародне співробітництво у сфері запобігання та протидії транснаціональній злочинності» комплексно досліджує форми та напрями міжнародної взаємодії держав у сфері протидії транснаціональній злочинності, зокрема кіберзлочинності та кібертероризму.

Я. М. Костюченко в науковій статті «Співпраця України та ЄС у сфері кібербезпеки: механізми міжнародної взаємодії» аналізує нормативно-правові механізми співпраці України та Європейського Союзу у сфері кібербезпеки, акцентуючи увагу на гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами та потребі в посиленні міжнародної координації. У статті В. Л. Гончарука «Правові механізми боротьби з кіберзлочинністю: світова практика та український контекст» досліджено сучасні міжнародні підходи до боротьби з кіберзлочинністю та можливості їхньої імплементації в Україні. М. В. Гуцалюк у дослідженні «Кіберзагрози під час гібридної війни та протидія організованій кіберзлочинності» акцентує увагу на потребі в стратегічному підході до кіберзахисту та важливості належного процесуального регулювання використання електронних доказів у кримінальному провадженні.

Аналіз дисертаційних досліджень свідчить про відмінність наукових підходів до вивчення кіберзлочинності. Одні автори зосереджуються переважно на міжнародно-правових і теоретико-правових аспектах протидії кіберзлочинам, інші – на кримінально-правових, порівняльно-правових або кримінологічних засадах їхнього дослідження. Водночас спільною рисою більшості праць є недостатня увага до комплексної методики розслідування та запобігання транснаціональних кіберзлочинів і практичних механізмів міжнародної взаємодії правоохоронних органів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значну кількість наукових праць, присвячених кіберзлочинності, низка проблем залишається недостатньо дослідженою. Зокрема, потребують подальшого наукового опрацювання питання комплексної системи запобігання кіберзлочинів транснаціонального характеру, механізмів оперативного отримання електронних доказів у різних юрисдикціях, а також особливостей взаємодії правоохоронних органів із міжнародними цифровими платформами та провайдерами електронних сервісів. Недостатньо дослідженими залишаються також проблеми юрисдикційних конфліктів під час розслідування кіберзлочинів, використання штучного інтелекту у виявленні та документуванні кіберзлочинної діяльності, а також специфіка протидії кіберзлочинності в умовах воєнного стану й гібридних загроз. Крім того, потребують удосконалення наукові підходи до гармонізації кримінального законодавства різних держав у сфері кібербезпеки.

Метою статті є аналіз кіберзлочинів як сучасного виду транснаціональної злочинності, визначення особливостей їхнього розслідування, а також дослідження нормативного регулювання й форм міжнародного співробітництва в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Розслідування кіберзлочинів є складним і багаторівневим процесом, що зумовлено специфікою їхнього вчинення в кіберпросторі, використанням інформаційно-комунікаційних технологій і транснаціональним характером таких правопорушень. На відміну від традиційних кримінальних правопорушень кіберзлочини часто не мають чіткої територіальної прив’язки, що суттєво ускладнює визначення юрисдикції та організацію досудового розслідування [2, с. 262].

Однією із ключових особливостей розслідування кіберзлочинів є відповідність роботи із цифровими доказами, які суттєво відрізняються від традиційних джерел доказової інформації. Цифрові докази мають нематеріальний характер та існують у формі електронних даних, що зберігаються на різноманітних носіях: комп'ютерах, мобільних пристроях, серверах, у хмарних сховищах тощо. Їхня специфіка полягає у високій динамічності: такі дані можуть бути швидко змінені, скопійовані, переміщені або повністю знищені, часто без залишення очевидних слідів втручання.

Особливу складність становить те, що значна частина цифрових доказів є «леткими», тобто зберігається тимчасово, наприклад у оперативній пам'яті пристрою, кеші або мережевих сесіях. Такі дані можуть бути втрачені вже під час вимкнення пристрою або перезавантаження системи, що зумовлює потребу в їхній негайній фіксації із застосуванням спеціалізованих технічних засобів [3, с. 152].

Варто зазначити, що отримання цифрових доказів потребує використання спеціальних знань у сфері кібербезпеки та цифрової криміналістики. Зокрема, застосовуються методи комп'ютерно-технічної експертизи, цифрової форензіки, аналізу мережевого трафіку, відновлення видалених файлів, дослідження журналів подій тощо. Водночас потрібно дотримуватися принципу незмінності доказів, що передбачає створення точних копій носіїв інформації із використанням криптографічних хеш-функцій для підтвердження їхньої автентичності.

Не менш важливим є процесуальний аспект роботи із цифровими доказами. Відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства їх збирання, фіксація, зберігання та дослідження мають здійснюватися з дотриманням встановлених процедур, що забезпечує допустимість таких доказів у суді. Згідно із вимогами КПК України порушення порядку вилучення або обробки електронної інформації може призвести до визнання доказів недопустимими [1].

Крім того, особливості цифрових доказів зумовлюють потребу в документуванні так званого «ланцюга збереження доказів», який забезпечує контроль за всіма етапами їх отримання, передачі та дослідження. Це дає змогу гарантувати, що докази не були змінені або підроблені.

На сьогодні суттєвою проблемою під час розслідування кіберзлочинів є забезпечення ідентифікації осіб, причетних до їхнього вчинення, що ускладнюється високим рівнем анонімності в мережі «Інтернет» і широким використанням засобів маскування. Зокрема, зловмисники активно застосовують VPN-сервіси, проксі-сервери, мережі типу Tor, технології шифрування трафіку, а також інструменти підміни IP-адрес і цифрових ідентифікаторів. Такі засоби дають змогу приховувати реальне місцезнаходження користувача, ускладнюють відстеження його дій і створюють додаткові бар'єри для встановлення зв'язку між особою та вчиненим правопорушенням. Крім того, активно використовуються криптовалюти, анонімні месенджери та тимчасові облікові записи, що значно ускладнює процес збору доказів і встановлення кола співучасників [3, с. 153]. У багатьох випадках зловмисники застосовують комплексні схеми багаторівневого маскування, що охоплюють використання серверів у різних юрисдикціях, що зі свого боку ускладнює отримання відповідної інформації в межах національного кримінального провадження.

У таких умовах ефективне розслідування кіберзлочинів потребує активного залучення спеціалізованих підрозділів, зокрема кіберполіції, а також використання сучасних криміналістичних методик і технологій цифрової розвідки. Важливого значення набуває застосування методів аналізу мережевого трафіку, цифрової ідентифікації користувачів, кореляції даних із різних джерел, а також співпраця з провайдерами телекомунікаційних послуг і міжнародними правоохоронними структурами.

Отже, проблема анонімності в кіберпросторі є однією із ключових перешкод у розслідуванні кіберзлочинів і потребує комплексного підходу, що поєднує технічні, правові та організаційні механізми протидії.

Варто звернути увагу на те, що отримання цифрових доказів потребує використання спеціальних знань у сфері кібербезпеки та цифрової криміналістики, оскільки така діяльність пов'язана з обробкою складних технічних систем і великих обсягів електронної інформації. З цією метою застосовуються спеціалізовані методи комп'ютерно-технічної експертизи, цифрової форензіки, аналізу мережевого трафіку, відновлення видалених даних, дослідження журналів подій, а також інструменти аналізу файлових систем і метаданих.

Особливу увагу приділяють процедурі вилучення інформації з електронних носіїв, яка має здійснюватися так, щоб не змінити первинний стан даних. Для цього використовуються спеціальні програмно-апаратні комплекси, що дають змогу створювати біт-копії носіїв інформації без внесення змін до оригіналу [2, с. 154]. Подальший аналіз здійснюється саме на копіях, що мінімізує ризик втрати або пошкодження доказової інформації.

Ключовим принципом роботи з цифровими доказами є забезпечення їхньої незмінності, що досягається через використання криптографічних хеш-функцій (наприклад, MD5, SHA-1, SHA-256). Формування хеш-значень дає нагоду підтвердити автентичність даних і довести, що вони не зазнали змін у процесі вилучення, зберігання та дослідження. Будь-яка зміна цифрового файлу призводить до зміни його хеш-значення, що дає змогу контролювати цілісність доказів на всіх етапах кримінального провадження. У контексті цього важливим є дотримання процедури документування процесу вилучення та обробки цифрових доказів, зокрема фіксація часу, способу доступу до інформації, технічних засобів, що використовувалися, а також осіб, які здійснювали відповідні дії, що забезпечує прозорість процесу й підтверджує достовірність отриманих результатів.

Отже, ефективне отримання та дослідження цифрових доказів вимагає поєднання високого рівня технічної підготовки, використання спеціалізованих інструментів і суворого дотримання кримінально-процесуальних вимог, що є вагомою умовою їх допустимості та доказового значення в кримінальному провадженні.

Варто звернути увагу також на процесуальний аспект роботи з цифровими доказами, який безпосередньо впливає на їх допустимість і доказове значення в кримінальному провадженні. Відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства України збирання, фіксація, вилучення, зберігання та дослідження електронної інформації мають здійснюватися із чітким дотриманням встановлених процедур. Йдеться, зокрема, про проведення слідчих (розшукових) дій на підставі належних процесуальних рішень

(ухвал слідчого судді або постанов слідчого / прокурора), обов'язкове складання протоколів із детальним описом технічних дій, використаних засобів і отриманих результатів, а також забезпечення участі спеціалістів у випадках, коли це потребує спеціальних знань [1].

Порушення процесуального порядку роботи із цифровими доказами, зокрема недотримання вимог щодо фіксації, неповне документування технічних операцій, використання неналежних або несертифікованих засобів, може призвести до втрати доказової сили таких даних і визнання їх недопустимими судом. Так, процесуальні гарантії роботи із цифровими доказами є невід'ємною складовою ефективного розслідування кіберзлочинів і потребують комплексного поєднання правових норм, технічних стандартів і професійної підготовки суб'єктів досудового розслідування.

Відмітимо, що транснаціональний характер кіберзлочинності зумовлює потребу в ефективному міжнародному співробітництві, оскільки злочини в кіберпросторі часто охоплюють території кількох держав, а їхні суб'єкти, технічна інфраструктура та докази можуть перебувати в різних юрисдикціях. У таких умовах лише національні механізми протидії є недостатніми, що обумовлює потребу в скоординованій взаємодії держав.

Нормативне регулювання міжнародного співробітництва у сфері протидії кіберзлочинності базується на міжнародно-правових актах, ключовим серед яких є Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність 2001 року (Будапештська конвенція) [5]. Вона встановлює уніфіковані підходи до криміналізації кіберзлочинів, визначає механізми міжнародної правової допомоги, охоплюючи збереження комп'ютерних даних, їхнє швидке розкриття, а також порядок взаємодії правоохоронних органів.

Національне законодавство України імплементує положення зазначених міжнародних актів, зокрема в Кримінальному процесуальному кодексі України, законах у сфері кібербезпеки та міжнародного співробітництва в кримінальних провадженнях. Форми міжнародного співробітництва у сфері протидії кіберзлочинності є різноманітними й охоплюють: надання міжнародної правової допомоги в кримінальних провадженнях; екстрадицію правопорушників; створення спільних слідчих груп; обмін оперативною та доказовою інформацією; проведення спільних операцій; навчання й підвищення кваліфікації фахівців; технічну допомогу та обмін кращими практиками [1]. Особливого значення набувають механізми оперативного збереження й передачі електронних даних, що є критично важливими для розслідування кіберзлочинів.

Водночас міжнародне співробітництво в цій сфері супроводжується низкою проблем. Серед них: відмінності в національних правових системах, зокрема у визначенні складів кіберзлочинів і процедур збору доказів; складність і тривалість процедур надання міжнародної правової допомоги; обмеження доступу до даних, що зберігаються в юрисдикціях інших держав або в провайдерів; питання захисту персональних даних і дотримання прав людини; недостатній рівень технічної сумісності та координації між правоохоронними органами різних країн [4, с. 483].

У результаті проведеного дослідження встановлено, що кіберзлочини є одним із найбільш динамічних і небезпечних проявів транснаціональної злочинності, що характеризується відсутністю територіальних меж, високим рівнем латентності та використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Висновки. Ефективність розслідування кіберзлочинів значною мірою залежить від належної роботи із цифровими доказами, які мають особливий характер, потребують спеціальних знань і технічних засобів, а також чіткого дотримання процесуальних вимог щодо їх отримання, фіксації та збереження. Водночас суттєвими перешкодами у встановленні осіб, причетних до вчинення таких злочинів, залишаються анонімність у мережі «Інтернет» і використання сучасних засобів маскування.

Отже, транснаціональний характер кіберзлочинності обумовлює ключову роль міжнародного співробітництва в протидії цим правопорушенням. Нормативну основу такої взаємодії становлять міжнародно-правові акти, насамперед Будапештська конвенція про кіберзлочинність, а також національне законодавство, що імплементує її положення. Наявні механізми міжнародної взаємодії не завжди є достатньо ефективними через складність процедур, відмінності правових систем та обмеження доступу до цифрових даних.

З урахуванням викладеного, перспективними напрямами вдосконалення протидії кіберзлочинності є підвищення ефективності розслідування за допомогою розвитку цифрової криміналістики, удосконалення механізмів роботи з електронними доказами, посилення координації між правоохоронними органами, а також міжнародного співробітництва, зокрема через спрощення процедур обміну інформацією та гармонізації законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

2. Тєтєвін М. С. Досвід України в галузі міжнародного співробітництва в галузі кібербезпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія «Право». 2024. Вип. 82, ч. 3. С. 263–266. DOI : https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.3.41

3. Трофименко О., Прокоп Ю., Логінова Н., Задерейко О. Кібербезпека України: аналіз сучасного стану. *Захист інформації.* 2019. № 3, том 21. С. 150–157. DOI 10.18372/24107840/21/13951

4. Сливка М. М. Міжнародне співробітництво у сфері забезпечення кібербезпеки України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 489–491. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-10/121

5. Конвенція про кіберзлочинність (Будапештська конвенція) від 23.11.2001. *Відомості Верховної Ради України.* URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575

Дата надходження 24.02.2026
Дата прийняття 11.03.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

УДК 343.341:004.738.5
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.286-293

В. В. Топчій,
доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
Державний податковий університет
V. V. Topchii,
D.Sc., Professor, Honored Lawyer of Ukraine, State Tax University
email: tv1959@ukr.net
ORCID 0000-0002-1726-9028

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ОЦІНЮВАННЯ ПОШИРЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ ЧЕРЕЗ FACEBOOK, YOUTUBE ТА ІНШІ ЦИФРОВІ ПЛАТФОРМИ

CRIMINAL LEGAL ASSESSMENT OF THE DISSEMINATION OF INFORMATION THROUGH FACEBOOK, YOUTUBE AND OTHER DIGITAL PLATFORMS

У статті здійснено комплексне дослідження кримінально-правових аспектів поширення інформації через соціальні мережі, відеохостинги та інші цифрові платформи в умовах сучасного розвитку інформаційного суспільства. Проаналізовано особливості кримінально-правового оцінювання поширення дописів, репостів, коментарів, відеоматеріалів та іншого користувацького контенту через Facebook, YouTube та інші цифрові ресурси. Особливу увагу приділено проблемі визначення правового статусу соціальних мереж і відеохостингів у контексті ознаки «використання засобів масової інформації» в кримінальному праві України.

Досліджено положення законів України «Про інформацію», «Про медіа», Кримінального кодексу України та інших нормативно-правових актів, які регулюють питання поширення інформації в цифровому середовищі. Встановлено, що ключове значення для кримінально-правової кваліфікації відповідних діянь має ознака публічності, яка визначається можливістю доведення інформації до необмеженого кола осіб. Обґрунтовано, що режим доступу до контенту в соціальних мережах та на цифрових платформах безпосередньо впливає на наявність або відсутність ознаки публічного поширення інформації.

У роботі проаналізовано сучасні наукові підходи до розуміння понять «засіб масової інформації», «онлайн-медіа», «соціальна мережа», «цифрова платформа» та «інтернет-ресурс». Визначено, що після набрання чинності Законом України «Про медіа» виникла

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Топчій В. В., 2026

потреба в переосмисленні традиційних підходів до кримінально-правового оцінювання використання цифрових платформ у процесі поширення суспільно небезпечної інформації.

Окрему увагу приділено аналізу проблем правозастосування та суперечливості судової практики в справах, пов'язаних із поширенням інформації через цифрові платформи. Обґрунтовано потребу в удосконаленні кримінального законодавства України та виробленні єдиного підходу до кримінально-правового оцінювання поширення інформації в цифровому середовищі з урахуванням сучасних тенденцій розвитку інформаційних технологій і потреб забезпечення національної безпеки України.

Ключові слова: *інформаційна безпека, соціальні мережі, цифрові платформи, засоби масової інформації, публічне поширення інформації, онлайн-медіа.*

The article conducts a comprehensive study of the criminal-legal aspects of the dissemination of information through social networks, video hosting and other digital platforms in the context of the modern development of the information society. The features of the criminal-legal assessment of the dissemination of posts, reposts, comments, video materials and other user content through Facebook, YouTube and other digital resources are analyzed. Particular attention is paid to the problem of determining the legal status of social networks and video hosting in the context of the sign of "use of mass media" in the criminal law of Ukraine.

The provisions of the Law of Ukraine "On Information", the Law of Ukraine "On Media", the Criminal Code of Ukraine and other regulatory legal acts that regulate the dissemination of information in the digital environment are studied. It is established that the sign of publicity, which is determined by the possibility of bringing information to an unlimited circle of persons, is of key importance for the criminal-legal qualification of the relevant acts. It is substantiated that the mode of access to content in social networks and digital platforms directly affects the presence or absence of the sign of public dissemination of information.

The paper analyzes modern scientific approaches to understanding the concepts of "media", "online media", "social network", "digital platform" and "Internet resource". It is determined that after the entry into force of the Law of Ukraine "On Media", there was a need to rethink traditional approaches to the criminal legal assessment of the use of digital platforms in the process of disseminating socially dangerous information.

Special attention is paid to the analysis of law enforcement problems and contradictory judicial practice in cases related to the dissemination of information through digital platforms. The need to improve the criminal legislation of Ukraine and develop a unified approach to the criminal legal assessment of the dissemination of information in the digital environment is substantiated, taking into account modern trends in the development of information technologies and the needs of ensuring the national security of Ukraine.

Keywords: *information security, social networks, digital platforms, media, public dissemination of information, online media.*

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток цифрових технологій і масове поширення соціальних мереж, відеохостингів та онлайн-платформ суттєво трансформували сучасний інформаційний простір. Такі ресурси, як Facebook, YouTube, Telegram, TikTok та інші цифрові платформи, стали не лише засобами комунікації, а й потужними інструментами

впливу на суспільну свідомість, формування громадської думки та поширення інформації серед необмеженого кола осіб. У сучасних умовах воєнного стану, інформаційного протиборства й активізації деструктивних інформаційних кампаній особливого значення набувають питання кримінально-правового оцінювання поширення інформації через такі цифрові ресурси.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що чинне законодавство України не містить однозначного підходу до визначення правового статусу соціальних мереж і відеохостингів у контексті використання засобів масової інформації. Після ухвалення Закону України від 13 грудня 2022 року «Про медіа» виникла потреба в переосмисленні традиційних підходів до розуміння поняття засобів масової інформації, зокрема в аспекті кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із публічним поширенням інформації через мережу «Інтернет». На практиці це породжує складнощі під час кримінально-правової кваліфікації діянь, передбачених, зокрема, ст. 436-1 КК України та іншими нормами, у яких використання засобів масової інформації є кваліфікаційною ознакою складу кримінального правопорушення.

Додатковою проблемою є відсутність єдності судової практики щодо оцінювання дописів, репостів, коментарів і відеоматеріалів, розміщених у соціальних мережах та на цифрових платформах. Дискусійним залишається питання, чи можуть публічні сторінки, канали або акаунти в соціальних мережах визнаватися засобами масової інформації, а також чи впливає рівень доступу до контенту на наявність ознаки публічності та використання медіаресурсів. У зв'язку із цим виникає потреба в комплексному дослідженні кримінально-правових аспектів поширення інформації через цифрові платформи з урахуванням сучасного медіазаконодавства, практики правозастосування та тенденцій розвитку інформаційного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти кримінально-правової характеристики кримінальних правопорушень, пов'язаних із поширенням інформації в мережі «Інтернет», досліджували в своїх працях такі українські науковці, як О. Дудоров, М. Хавронюк, Є. Письменський, В. Тютюгін, Ю. Баулін та інші. У їхніх роботах аналізувалися питання публічності поширення інформації, особливості об'єктивної сторони окремих складів кримінальних правопорушень, а також проблеми тлумачення кваліфікаційних ознак, пов'язаних із використанням засобів масової інформації.

Питання правового регулювання діяльності медіа, цифрових платформ та онлайн-комунікацій досліджувалися в працях українських фахівців у сфері інформаційного права та медіаправа, зокрема Т. Костецької, О. Баранова, Н. Карпачової та інших учених. У наукових працях значна увага приділяється трансформації традиційних засобів масової інформації в умовах цифровізації суспільства, проблемам визначення статусу соціальних мереж, а також співвідношенню понять «медіа», «онлайн-медіа», «соціальна мережа» та «інтернет-платформа».

Водночас аналіз наукової літератури свідчить про відсутність єдиного підходу до вирішення питання щодо можливості визнання соціальних мереж і відеохостингів засобами масової інформації в кримінально-правовому значенні. Після набрання чинності Закону України від 13 грудня 2022 року «Про медіа» наукова дискусія щодо правової природи цифрових платформ суттєво активізувалася, однак комплексні кримінально-правові дослідження цієї проблематики залишаються поодинокими. Недостатньо

дослідженими залишаються питання впливу режиму доступу до контенту (публічного чи приватного) на наявність ознаки публічності, а також особливості кваліфікації діянь, пов'язаних із поширенням інформації через Facebook, YouTube та інші цифрові платформи.

Отже, сучасний стан наукової розробленості досліджуваної проблематики свідчить про потребу в подальшому комплексному аналізі кримінально-правових аспектів поширення інформації в цифровому середовищі з урахуванням положень кримінального законодавства України, законодавства у сфері медіа та актуальної судової практики.

Невирішені раніше проблеми. Попри значну кількість наукових праць, присвячених питанням кримінально-правової охорони інформаційної безпеки держави, протидії інформаційним правопорушенням і правового регулювання діяльності медіа в цифровому середовищі, низка важливих аспектів досі залишається недостатньо дослідженою. Насамперед відсутній єдиний науковий і правозастосовний підхід до визначення правового статусу соціальних мереж, відеохостингів та інших цифрових платформ у контексті ознаки «використання засобів масової інформації» в кримінальному праві України.

Недостатньо розробленими залишаються питання співвідношення понять «засіб масової інформації», «онлайн-медіа», «соціальна мережа», «цифрова платформа» та «інтернет-ресурс» після набрання чинності Закону України від 13 грудня 2022 року «Про медіа». У науковій літературі та судовій практиці відсутня єдність щодо того, чи можуть публічні сторінки, канали, акаунти й профілі в соціальних мережах визнаватися засобами масової інформації, а також чи впливає режим доступу до контенту на наявність ознаки публічності та кваліфікацію відповідних діянь.

Крім того, недостатня увага приділялася кримінально-правовому оцінюванню окремих форм поширення інформації в цифровому середовищі, зокрема репостів, коментарів, поширення відеоматеріалів, стрімів та іншого користувацького контенту. Дискусійним залишається питання меж кримінальної відповідальності за поширення інформації через цифрові платформи, особливо в умовах воєнного стану та активного використання мережі «Інтернет» для інформаційного впливу, пропаганди й поширення матеріалів, спрямованих на підрив національної безпеки України.

Окремою невирішеною проблемою є відсутність усталених критеріїв розмежування приватного та публічного поширення інформації в соціальних мережах і на відеохостингах, що безпосередньо впливає на правильність кримінально-правової кваліфікації. Наявна судова практика в справах цієї категорії характеризується неоднорідністю та суперечливістю, що свідчить про потребу у формуванні комплексного наукового підходу до тлумачення ознаки використання засобів масової інформації в сучасному цифровому середовищі.

Метою дослідження є комплексний аналіз кримінально-правових аспектів поширення інформації через соціальні мережі, відеохостинги та інші цифрові платформи, а також дослідження можливості визнання таких ресурсів засобами масової інформації в контексті кримінального законодавства України. Особливу увагу приділено з'ясуванню особливостей кримінально-правової кваліфікації поширення дописів, репостів, коментарів і відеоматеріалів через Facebook, YouTube та інші цифрові платформи з урахуванням положень законів України «Про інформацію», «Про медіа», норм Кримінального кодексу України та сучасної судової практики.

Виклад основного матеріалу. Стрімкий розвиток цифрових технологій і глобальна цифровізація суспільства суттєво трансформували механізми поширення інформації. Якщо раніше основними засобами масової інформації були друковані видання, телебачення та радіомовлення, то сьогодні значна частина інформаційного обігу перемістилася до мережі «Інтернет», зокрема в соціальні мережі, месенджери, відеохостинги та інші цифрові платформи. Такі ресурси, як Facebook, YouTube, TikTok, Telegram та інші, фактично стали одними з основних інструментів поширення інформації серед необмеженого кола осіб. У зв'язку із цим виникає об'єктивна потреба в переосмисленні окремих кримінально-правових категорій, пов'язаних із використанням засобів масової інформації в умовах цифрового середовища.

В умовах воєнного стану та активного інформаційного протиборства питання кримінально-правового оцінювання поширення інформації через цифрові платформи набуває особливого значення. Соціальні мережі дедалі частіше використовуються для поширення матеріалів пропагандистського характеру, публічних закликів, дезінформації, виправдовування збройної агресії, а також інших відомостей, які можуть створювати загрозу національній безпеці України. Як справедливо зазначає О. Дудоров, розвиток інформаційного суспільства зумовлює потребу в адаптації кримінального законодавства до нових способів поширення суспільно небезпечної інформації [1, с. 45].

Відповідно до ч. 1 ст. 22 Закону України «Про інформацію» масовою інформацією є інформація, що поширюється з метою її доведення до необмеженого кола осіб [2]. Зі свого боку ч. 2 ст. 22 зазначеного Закону в редакції, чинній до ухвалення Закону України «Про медіа» [3], визначала засоби масової інформації як засоби, призначені для публічного поширення друкованої або аудіовізуальної інформації. Аналіз наведених законодавчих положень свідчить, що ключовою ознакою масової інформації є саме її доведення до необмеженого кола осіб.

У контексті соціальних мереж і цифрових платформ зазначена ознака безпосередньо пов'язується з рівнем доступу до відповідного контенту. Так, у соціальній мережі Facebook користувач може самостійно визначати коло осіб, які матимуть доступ до його дописів: публічний доступ, доступ лише для друзів, друзів друзів або виключно для самого користувача. Аналогічний механізм функціонує і на платформі YouTube, де відеоматеріали можуть бути публічними, приватними або доступними лише за посиланням. За таких умов саме режим доступу до інформації визначає наявність або відсутність ознаки публічності.

На думку М. Хавронюка, публічність у кримінальному праві потрібно розуміти як можливість ознайомлення з інформацією невизначеного кола осіб незалежно від фактичної кількості осіб, які реально ознайомилися з відповідним контентом [4, с. 312]. Такий підхід має важливе значення для правильної кримінально-правової кваліфікації діянь, пов'язаних із поширенням інформації в цифровому просторі.

З огляду на це поширення дописів, коментарів, репостів або відеоматеріалів через публічні сторінки чи канали в соціальних мережах може визнаватися публічним поширенням інформації. Водночас поширення аналогічного контенту через приватні акаунти або закриті канали не завжди свідчить про доведення інформації до необмеженого кола осіб, а тому потребує окремого правового оцінювання з урахуванням фактичних обставин конкретного кримінального провадження.

Особливої актуальності зазначене питання набуває під час застосування ст. 436-1 КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганду відповідних тоталітарних режимів [5]. У практичній діяльності правоохоронних органів і судів виникають труднощі щодо визначення того, чи є поширення інформації через соціальні мережі використанням засобів масової інформації як кваліфікаційної ознаки складу кримінального правопорушення.

У цьому аспекті важливого значення набуває Закон України від 13 грудня 2022 року «Про медіа», який суттєво оновив понятійний апарат у сфері інформаційного законодавства. Відповідно до п. 30 ч. 1 ст. 1 зазначеного Закону медіа (засіб масової інформації) визначається як засіб поширення масової інформації в будь-якій формі, який регулярно виходить у світ під редакційним контролем і постійною назвою як індивідуальною ознакою [3]. Водночас законодавець окремо визначає поняття онлайн-медіа та аудіовізуального медіа.

Аналіз положень Закону України «Про медіа» дає підстави стверджувати, що класичні соціальні мережі не повністю відповідають законодавчому визначенню засобу масової інформації. Зокрема, сторінки користувачів у Facebook або інших соціальних мережах не мають ознак редакційного контролю в традиційному розумінні цього поняття. Крім того, відповідні платформи функціонують як технологічні сервіси, а не як самостійні медіасуб'єкти [3].

На це звертає увагу й О. Баранов, який зазначає, що сучасні цифрові платформи потрібно розглядати не як традиційні засоби масової інформації, а як окрему категорію інформаційних посередників, що забезпечують технічну можливість поширення інформації [6, с. 118]. Вказана позиція має важливе значення для розмежування понять «медіа» та «цифрова платформа» в кримінально-правовому аспекті.

Водночас не можна ігнорувати той факт, що окремі публічні сторінки, канали чи акаунти фактично виконують функції засобів масової інформації, оскільки систематично поширюють інформацію для необмеженого кола осіб, мають значну аудиторію та здійснюють інформаційний вплив на суспільство. Саме тому в науковій літературі все частіше висловлюється позиція щодо потреби у функціональному підході до визначення ознак медіа в цифровому середовищі.

На думку Є. Письменського, під час кримінально-правового оцінювання поширення інформації через цифрові платформи визначальне значення має не лише формальний статус відповідного ресурсу, а й характер поширення інформації, потенційна аудиторія та суспільна небезпечність таких дій [7, с. 204]. Зазначений підхід дає змогу ефективніше адаптувати кримінально-правові механізми до сучасних умов розвитку цифрового середовища.

Потрібно також звернути увагу на те, що чинне українське законодавство фактично розмежовує поняття засобів масової інформації та соціальних мереж. Так, у ч. 2 ст. 99 Закону України «Про електронні комунікації» законодавець окремо вказує на засоби масової інформації в мережі «Інтернет» та соціальні мережі й сервіси обміну повідомленнями [8]. Аналогічний підхід використано й в примітці до ст. 111-1 КК України, де застосовується формула «у мережі Інтернет або за допомогою засобів масової інформації» [5]. Це свідчить про нормативне розмежування відповідних категорій.

На практиці відсутність єдиного підходу до визначення статусу соціальних мереж у кримінальному праві призводить до формування суперечливої судової практики. В одних випадках суди визнають поширення інформації через соціальні мережі використанням засобів масової інформації, тоді як в інших – виходять із того, що соціальні мережі не можуть вважатися засобами масової інформації в розумінні кримінального законодавства.

Видається переконливим, що в сучасних умовах доцільно виходити із комплексного підходу до оцінювання поширення інформації через цифрові платформи. Під час вирішення питання щодо наявності ознаки використання засобів масової інформації потрібно враховувати: характер цифрової платформи; режим доступу до інформації; кількість потенційних користувачів; систематичність поширення контенту; наявність ознак редакційного контролю; спрямованість інформаційного впливу та суспільну небезпечність відповідних дій.

Окремої уваги потребує питання кримінально-правового оцінювання репостів і коментарів у соціальних мережах. Сам собою репост фактично є повторним поширенням інформації, а тому за певних умов може утворювати об’єктивну сторону окремих кримінальних правопорушень. Вадночас для правильної кваліфікації таких дій потрібно встановлювати форму вини, усвідомлення особою характеру поширюваної інформації, а також спрямованість її дій.

Як зазначає М. В. Карчевський, розвиток цифрового інформаційного простору об’єктивно зумовлює потребу в удосконаленні кримінально-правових механізмів протидії суспільно небезпечному інформаційному впливу [9, с. 36]. У зв’язку з цим важливого значення набуває формування єдиної судової практики та вироблення чітких критеріїв кримінально-правового оцінювання поширення інформації через цифрові платформи.

Отже, сучасний стан розвитку цифрового суспільства свідчить про потребу в подальшому вдосконаленні кримінального законодавства України у сфері протидії суспільно небезпечному поширенню інформації через соціальні мережі, відеохостинги та інші цифрові ресурси. Водночас ефективне застосування відповідних кримінально-правових норм неможливе без належного нормативного визначення статусу цифрових платформ, вироблення єдиного підходу до розуміння ознаки публічності й узгодження положень кримінального, інформаційного та медіазаконодавства України.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що ключове значення для кримінально-правового оцінювання поширення інформації через соціальні мережі та відеохостинги має ознака публічності, яка безпосередньо пов’язується з можливістю доведення відповідної інформації до необмеженого кола осіб. З огляду на положення Закону України «Про інформацію» в редакції, чинній до ухвалення Закону України «Про медіа», використання соціальних мереж і платформ на кшталт Facebook і YouTube могло розглядатися як використання засобів масової інформації лише за умови публічного доступу до відповідного контенту. Водночас після набрання чинності Закону України «Про медіа» законодавчий підхід до визначення поняття медіа суттєво змінився, що зумовило потребу в новому тлумаченні ознаки використання засобів масової інформації в кримінальному праві.

Під час дослідження обґрунтовано, що соціальні мережі та більшість цифрових платформ не повною мірою відповідають законодавчому визначенню засобів масової інформації, оскільки функціонують переважно як технологічні сервіси для поширення

користувацького контенту та не завжди мають ознаки редакційного контролю. Водночас окремі публічні сторінки, канали й акаунти фактично виконують функції медіа, систематично поширюючи інформацію серед необмеженого кола осіб і здійснюючи значний інформаційний вплив на суспільство.

Отже, подальший розвиток кримінального законодавства України у сфері протидії суспільно небезпечному поширенню інформації має здійснюватися з урахуванням сучасних тенденцій цифровізації суспільства, розвитку онлайн-комунікацій і потреби в забезпеченні належного балансу між свободою вираження поглядів і захистом національної безпеки України. Важливого значення також набуває вироблення єдиної судової практики та вдосконалення нормативного визначення правового статусу соціальних мереж і цифрових платформ у системі сучасних інформаційних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навчальний посібник. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.

2. Про інформацію : Закон України від 02 жовт. 1992 р. № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1992. № 48. Ст. 650. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12?utm_source=chatgpt.com#Text

3. Про медіа : Закон України від 13 груд. 2022 р. № 2849-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20?utm_source=chatgpt.com#Text

4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та доповн. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1384 с.

5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14?utm_source=chatgpt.com#Text

6. Баранов О. А. Правове забезпечення інформаційної сфери: теорія, методологія і практика : монографія. Київ : Едельвейс, 2014. 497 с.

7. Письменський Є. О. Реалізація кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану: дослідження негативних тенденцій. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал*. Серія Право. 2024. Вип. 17 (29). С. 300–310. DOI : https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.300-310

8. Про електронні комунікації : Закон України від 16 груд. 2020 р. № 1089-IX. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20?utm_source=chatgpt.com#Text

9. Карчевський М. В. Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки України : монограф. / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. 528 с.

Дата надходження 04.03.2026
Дата прийняття 26.03.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

УДК 343.140.02
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.294-303

І. А. Демченко,
викладач кафедри кримінального права та процесу
Навчально-наукового інституту права,
Державний податковий університет
I. A. Demchenko,
lecturer of the Department of Criminal Law and Process
of the Educational and Scientific Institute of Law,
State Tax University
email: i.a.demchenko@dpu.edu.ua
ORCID 0009-0001-6730-8830;
М. А. Нестерюк,
викладач кафедри кримінального права та процесу
Навчально-наукового інституту права,
Державний податковий університет
M. A.Nesteriuk,
lecturer of the Department of Criminal Law and Process
of the Educational and Scientific Institute of Law,
State Tax University
email: m.a.nesteriuk@dpu.edu.ua
ORCID 0009-0002-0555-4101

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ НЕДОПУСТИМОСТІ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ З УРАХУВАННЯМ ОСОБЛИВОГО РЕЖИМУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Демченко І. А., Нестерюк М. А., 2026

CERTAIN PROBLEMS OF INADMISSIBILITY OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS TAKING INTO ACCOUNT THE SPECIAL REGIME OF CRIMINAL PROCEEDINGS UNDER MARTIAL LAW

Сучасні реалії агресивної війни та запровадження правового режиму воєнного стану зумовили зміни кримінальних процесуальних норм. Виклики воєнного часу та потреба в швидкому реагуванні на кримінальні правопорушення призвели до спрощення процедури досудового розслідування, що знайшло своє відображення в статті 615 Кримінального процесуального кодексу України. У таких умовах органи дізнання та досудового слідства вимушені балансувати між дотриманням прав людини та потребою в швидкому та ефективному розслідуванні кримінальних правопорушень. Коли звичний порядок досудового розслідування (санкція суду на проведення слідчих дій, участь понятих під час обшуку, сприйняття судом показів наданих виключно під час судового розгляду) вимушено замінюють іншими альтернативами, постає запитання: де проходить межа між «вимушеною потребою» та порушенням права на справедливий суд? Визнання доказів, здобутих з порушеннями традиційних кримінально-процесуальних процедур, раніше було звичним способом відновлення порушених прав людини «restitutio in integrum» (відновлення настільки, наскільки це можливо, попереднього юридичного стану, який заявник мав до порушення Конвенції). Проте в умовах сьогодення такий механізм потребує переосмислення, щоб не допустити безкарності за тяжкі злочини з тим, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, а жоден невинуватий не був обвинувачений та засуджений.

Ця стаття розкриває критерії допустимості доказів, здобутих за особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану. Аналізується співвідношення доктрини «плодів отруєного дерева» та виняткiв з неї на основі правових позицій Верховного Суду США, Європейського суду з прав людини та судової практики Верховного Суду, напрацьованої в сучасних умовах війни. Досліджується критерій «істотності» порушення прав людини під час збирання доказів і його вплив на визнання доказів обмежено допустимими чи не допустимими взагалі. Надається правова оцінка «об'єктивної неможливості» здійснення своїх повноважень слідчим суддею в умовах воєнного стану та функціональної заміни слідчого судді прокурором. У статті пропонується застосування моделі делегування повноважень слідчого в зонах ведення бойових дій оперативним підрозділам як баланс між потребою в швидкому та ефективному проведенні досудового розслідування та належним суб'єктом збирання доказів. Такий підхід допоможе поєднати оперативність проведення слідчих дій в умовах воєнного стану та забезпечення базових прав і свобод людини. Усе це може слугувати вагомим інструментом зміцнення верховенства права в період збройної агресії проти України.

Ключові слова: *критерії допустимості доказів, стаття 615 Кримінального процесуального кодексу України, плоди отруєного дерева.*

The modern realities of aggressive war and the introduction of the legal regime of martial law have led to changes in criminal procedural norms. The challenges of wartime and the need for a quick response to criminal offenses have led to a simplification of the pre-trial investigation procedure, which is reflected in Article 615 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. In such conditions, the bodies of inquiry and pre-trial investigation are forced to balance between respect for human rights and the need for a quick and effective investigation of criminal offenses. At a time when the usual procedure for pre-trial investigation (court sanction for investigative actions, participation of witnesses during the search, acceptance by the court of evidence provided exclusively during the trial) is being forcibly replaced by other alternatives, the question arises: where is the line drawn between «forced necessity» and a violation of the right to a fair trial? The admission of evidence obtained in violation of traditional criminal procedural procedures was previously a common way of restoring violated human rights «restitutio in integrum» (restoring, as far as possible, the previous legal status that the applicant had before the violation of the Convention). However, in today's conditions, such a mechanism needs to be reconsidered in order to prevent impunity for serious crimes, so that everyone who committed a criminal offense is held accountable to the extent of their guilt, and no innocent person is accused and convicted. This article reveals the criteria for the admissibility of evidence obtained under the special regime of criminal proceedings under martial law. The correlation of the «fruit of the poisoned tree» doctrine and its exceptions is analyzed based on the legal positions of the US Supreme Court, the European Court of Human Rights, and the case law of the Supreme Court of Ukraine, developed in modern war conditions. The criterion of «materiality» of human rights violations during evidence collection is studied, and its impact on recognizing evidence as limitedly admissible or not admissible is studied. A legal assessment of the «objective impossibility» of exercising one's powers by an investigating judge in martial law conditions and the functional replacement of an investigating judge by a prosecutor is provided. The article proposes the application of a model of delegating investigatory powers in combat zones to operational units as a balance between the need for a quick and effective pre-trial investigation and the proper subject of evidence collection. Such an approach will help to combine the efficiency of investigative actions in martial law conditions and the provision of basic human rights and freedoms. All this can serve as a significant tool for strengthening the rule of law during the period of armed aggression against Ukraine.

Key words: *admissibility of evidence, Article 615 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, fruits of the poisoned tree.*

Постановка проблеми. Наразі триває вже четвертий рік правового режиму воєнного стану в Україні та четвертий рік дії Закону України від 14 квітня 2022 року № 2201-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану», яким, зокрема, доповнено Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) спеціальним розділом XI^{-1} із ключовою статтею 615 про особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану. Однак питання застосування ст. 615 КПК України в контексті допустимості доказів мало вивчене науковцями. З одного боку, положення ст. 615 КПК

спрощує процес зібрання доказів та проведення слідчих дій, але з іншого – через відсутність достатньої практики застосування положень статті, а також їх зловживання, призводить до безлічі правових та процесуальних порушень, що є наслідком визнання доказів, зібраних під час досудового розслідування, недопустимими з подальшими наслідками для кримінального процесу.

Ще однією проблемою є питання збирання доказової бази вчинених кримінальних правопорушень в безпосередній близькості до зони бойових дій, що, з одного боку, створює небезпеку для життя і здоров'я слідчого, а з іншого – може зашкодити якості зібраних доказів або їх допустимості з погляду кримінального процесуального права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями аналізу застосування ст. 615 КПК України займались такі науковці, як І. Гловюк, яка першою системно дослідила процесуальний потенціал ч. 11 ст. 615 КПК України, показавши, що «польовий» допит потерпілих і свідків у зоні бойових дій є допустимим доказом за умови відеофіксації та можливості перехресного допиту в подальшому судовому засіданні [1, с. 143], І. Зіньковський, який розкрив алгоритм застосування ст. 615-1 КПК України, яка дає змогу відновлювати втрачені матеріали справи з цифрових копій і резервів ЄРДР. Дослідник довів, що така процедура відповідає вимогам практики ЄСПЛ щодо «належного збереження доказів». М. Погорецький запропонував комплексну процесуальну модель для кримінальних проваджень воєнного часу, яка забезпечує оперативність слідчих дій без порушення базових прав людини. М. Стоянов разом з О. Торбасом досліджували нові критерії допустимості доказів у кримінальному процесі [2]. С. Бережний досліджував питання допустимості доказів у кримінальному процесі. О. Толочко в своєму дослідженні визначив критерії допустимості доказів [3, с. 187–196], однак вони не повною мірою адаптовані до умов воєнного стану.

Незміною в дослідженні допустимості доказів залишається Доктрина «плодів отруєного дерева», науковим вивченням якої займались такі вчені, як І. Беспалько, Я. Верещака та О. Яновська.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на численні дослідження проблеми допустимості доказів у кримінальному процесі, досі залишаються не вирішеними такі питання: а) як визначається критерій «істотного порушення прав та свобод людини», що є вирішальним для визнання доказів недопустимим у кримінальному судочинстві; б) як застосування положень ст. 615 КПК впливає на допустимість / недопустимість доказів; в) як визначається «об'єктивна неможливість» здійснення своїх повноважень слідчим суддею та як взагалі воєнний стан впливає на можливість виконання своїх процесуальних повноважень судом, сторонами та іншими учасниками кримінального провадження в звичайному кримінально-процесуальному порядку. Ці питання тільки починають набувати своє відображення в судовій практиці та в деяких наукових дослідженнях через відносно невеликий проміжок часу з моменту введення воєнного стану та внесення відповідних змін до Кримінального процесуального кодексу України.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Беручи до уваги перспективу обґрунтування обвинувачення в Міжнародному кримінальному суді (далі – МКС) та майбутньому спецтрибуналі, вирішення поставлених у цій статті завдань є актуальним

на сьогодні для органів досудового розслідування України в контексті процесуально-правильного документування кримінальних правопорушень та створення беззаперечної доказової бази. Завдання цієї статті полягає в розробці чітких критеріїв для суддів щодо оцінки доказів, отриманих в умовах бойових дій, оскільки це критично важливо для забезпечення невідворотності покарання за вчинені кримінальні правопорушення у воєнний час, а також мінімізації випадків визнання доказів недопустимими на стадії судового розгляду. Важливо визначити, які саме елементи допустимості доказів є абсолютними (непорушними), а які можуть бути модифіковані без втрати юридичної сили доказової бази.

Метою статті є окреслення не вирішених раніше аспектів проблеми допустимості доказів у кримінальному процесі України, які набули особливої актуальності в умовах воєнного стану та змін до Кримінального процесуального кодексу України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найбільшою новелою кримінального процесуального законодавства періоду воєнного стану стали нові механізми досудового розслідування, впроваджені ст. 615 КПК України, згідно з якими в разі неможливості виконання слідчим суддею своїх повноважень вони переходять до керівника відповідного органу прокуратури. Це фактично змінює традиційну систему стримувань і противаг, де незалежний суд мав би бути «арбітром» між сторонами захисту та обвинувачення.

Згідно з кримінально-процесуальним правом слідчий суддя є гарантом дотримання прав людини під час досудового розслідування. Коли його повноваження, як-от надання дозволу на обшук, санкціонування негласних слідчих (розшукових) дій, перебирає на себе прокурор, виникає ризик порушення принципу «nemo judex in causa sua» (ніхто не може бути суддею у власній справі).

Орієнтиром для національних судів під час оцінювання справедливості кримінального процесу загалом є практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) та міжнародні стандарти. Так, у справі «Schiesser v. Switzerland», [13] та наступних рішеннях, наприклад, «Medvedyev and Others v. France» [14], ЄСПЛ наголошував, що посадова особа, яка уповноважена приймати рішення про обмеження прав людини, повинна бути «юридично незалежною від виконавчої влади та сторін». Оскільки прокурор у кримінальному процесуальному праві України є стороною обвинувачення, то його повноваження, передбачені в ст. 615 КПК України, мають бути винятковими. Ключовим чинником допустимості доказів у цьому випадку має бути обґрунтування «об'єктивної неможливості» звернутись за санкцією до слідчого судді. У такому разі, перебираючи на себе повноваження слідчого судді, прокурор у своїй постанові має не просто посилатися на факт воєнного стану, а детально описувати об'єктивні обставини, що унеможливлюють звернення до суду, як-от: ведення бойових дій у конкретній місцевості, припинення роботи суду, відсутність електроенергії та інтернету або фізична загроза життю учасників процесу. Доцільно розглядати прокурорський нагляд у цьому випадку не як заміну суду, а як «тимчасовий екстрений захід». У такому разі для забезпечення допустимості доказів критично важливо, щоб прокурор діяв у межах суворої субсидіарності: якщо слідчий суддя виконує свої повноваження – прокурор не має права видавати санкції.

Щодо інших аспектів допустимості доказів, на думку О. Толочка, до них належать такі: 1) доказ повинен бути отриманий належним суб'єктом; 2) доказ повинен бути отриманий із належного джерела; 3) доказ повинен бути отриманий із дотриманням належної правової процедури; 4) доказ не повинен бути отриманий на підставі неприпустимого доказу; 5) доказ повинен містити дані, походження яких відомо і які можуть бути перевірені; 6) сила доказу, який перевіряється, не повинна перевищувати небезпеку несправедливого упередження [3, с. 187–196]. Однак дотримання цих вимог дещо ускладнюється, а іноді й унеможливлюється в умовах активних бойових дій, тому постало питання пошуку балансу між ефективністю досудового розслідування кримінальних проваджень та недопущення процесуального свавілля (легітимна мета).

Так, серед суттєвих проблем, з якими стикаються слідчі, здійснюючи досудове розслідування на території наближеної до зони бойових дій, є отримання доказу належним суб'єктом, із належного джерела та із дотриманням належної правової процедури. Як приклад, можна розглянути банальний випадок: розпочате досудове розслідування на підставі повідомлення про зникнення безвісти військовослужбовця, кримінальне провадження відкрите за ч. 1 ст. 115 Кримінального кодексу України. Пізніше в зоні ведення бойових дій військовослужбовцями України було виявлено автомобіль, що був у користуванні зниклого безвісти. Слідчий має оглянути цей автомобіль для встановлення обставин кримінального провадження та збирання відповідних доказів. Законодавець значно спростив процедуру огляду житла чи іншого володіння особи, що, відповідно до положень ст. 615 КПК України, проводиться без залучення понятих, якщо це є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я. Однак у такому разі хід та результати проведення огляду в обов'язковому порядку фіксуються доступними технічними засобами через здійснення безперервного відеозапису. Проте в такому кейсі місцезнаходження виявленого автомобіля унеможливлює навіть доступ до нього у зв'язку з питань безпеки. У цьому разі мають бути розроблені інші законні процесуальні механізми збирання та фіксації доказів в умовах воєнного стану.

Законодавець наділив слідчих органів досудового розслідування повноваженнями доручати проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам [5, ст. 40]. До таких підрозділів, відповідно до ст. 41 КПК України, належать, зокрема, оперативні підрозділи органів Національної поліції України, органів безпеки, Державного бюро розслідувань та Державної прикордонної служби України. Ці підрозділи уповноважені проводити слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, дізнавача чи прокурора. У такому випадку співробітник оперативного підрозділу користується повноваженнями слідчого. Застосування механізму делегування повноважень слідчого, на нашу думку, не буде суперечити принципам отримання доказу належним суб'єктом та із дотриманням належної правової процедури. Беручи до уваги той факт, що виконання будь-яких завдань у зоні ведення бойових дій потребує спеціальної підготовки, створення спеціальних воєнних слідчо-оперативних груп, які б займались збиранням доказів у місцях ведення бойових дій, стає викликом для нашої держави та полем для майбутніх наукових досліджень.

Ще одним критерієм визнання доказів недопустимими є отримання їх внаслідок істотного порушення гарантованих прав і свобод людини. Так, законодавець вказує на обов'язок враховувати в разі оцінювання доказів «істотність» порушення прав учасників кримінального провадження, однак саму категорію «істотність» законодавець водночас не пояснює. Правозастосувачі в такому разі мають аналізувати ч. 2 та 3 ст. 87 КПК України, де наводяться приклади таких порушень, та порівнювати істотність порушених прав у вказаних правових положеннях з обставинами кожного конкретного кримінального провадження. Відповідно, відсутність легального тлумачення істотності порушених прав значно ускладнює процес правозастосування в разі оцінювання доказів [2, с. 126]. За відсутності достатнього законодавчого визначення певного питання варто звертатися до судової практики. Так, Верховний Суд визначив, що в кожному конкретному випадку суд, оцінюючи допустимість певного доказу, повинен враховувати істотність допущених порушень кримінального процесуального закону та важливість кожного доказу для встановлення обставин кримінального провадження [6]. Суд неодноразово вирішував, що не будь-яке формальне недотримання вимог кримінального процесуального закону зумовлює недопустимість доказу. Закон зобов'язує суд визначити допустимість доказу з урахуванням того, чи було допущене порушення КПК України істотним та як воно перешкоджало забезпеченню та реалізації прав і свобод особи [8]. Крім того, якщо доказ визнається недопустимим на підставі частини 1 ст. 87 КПК України, варто зазначити, наслідком порушення якого саме фундаментального права або свободи стало отримання цього доказу з посиланням на норми Конституції України та/або міжнародних договорів, якими гарантуються ці права і свободи, і має обґрунтувати, чому він вважає порушення фундаментального права або свободи настільки істотним, щоб зумовити визнання доказу недопустимим [7]. За наявності процесуальних порушень порядку отримання доказів визнавати їх недопустимими потрібно лише тоді, коли вони: прямо та істотно порушують права і свободи людини; та/або надають підстави для сумнівів у достовірності отриманих фактичних даних, які не видалося за можливе усунути в ході судового розгляду [9].

М. М. Стоянов і О. О. Торбас винайшли нову модель визнання доказів недопустимими: «неналежна процедура + істотність порушених прав АБО сумніви щодо достовірності доказів = недопустимий доказ» [2, с. 128]. На нашу думку, така модель заслуговує на належну увагу.

Критерій недопустимості «похідних доказів» здобутих завдяки інформації, отриманій унаслідок істотного порушення прав та свобод людини, яку в доктрині кримінального процесу називають «плоди отруєного дерева», також може застосовуватись в наслідок недопустимості доказу-першоджерела, здобутого за правилами ст. 615 КПК України. Однак варто враховувати, що із Доктрини заборони використання «плодів отруєного дерева» також є винятки. До таких винятків, зокрема, належать такі правила: «нешкідливої помилки», «очищення від бруду», «неминучого виявлення» та «незалежного джерела».

Правило «нешкідливої помилки» вперше описане в рішенні Верховного Суду США в справі Chapman v. California (1967). Як зазначено в рішенні, правило нешкідливої конституційної помилки слугує досить корисній меті, оскільки блокує скасування обвинувальних вироків за незначні помилки чи недоліки, які мають невелику, якщо

взагалі мають, ймовірність змінити результат судового розгляду [10]. Оскільки така помилка не могла істотно вплинути на результат судового розгляду, то вона, на нашу думку, тісно переплітається з критерієм «істотної шкоди» правам людини, визначеним у національному законодавстві.

Виняток з доктрини заборони використання «плодів отруйного дерева», що має умовну назву «очищеної плями» («очищення від бруду»), був застосований у справі № 1-27/10, провадження № 13-22зво20. Він застосовується у випадку, якщо стався розрив причинно-наслідкового ланцюга, що веде від незаконних методів розслідування до засудження заявника, а також у випадку застосування компенсаторних процесуальних механізмів захисту порушених прав [4].

Правило «неминуче виявлення» застосовується в разі, якщо обвинувачення може довести, спираючись на переважну кількість доказів, що інформація зрештою або неминуче була б виявлена законним способом, тоді обґрунтування стримування має настільки мало підстав, що докази потрібно прийняти. Мета правила неминучого розкриття інформації полягає в тому, щоб запобігти скасуванню обвинувальних вироків, які були б отримані без неправомірних дій поліції [10].

Доктрина «незалежного джерела», яка дозволяє допуск доказів, виявлених засобами, повністю незалежними від будь-якого конституційного порушення, заснована на обґрунтуванні того, що інтерес суспільства у стримуванні незаконних дій поліції та суспільний інтерес у тому, щоб присяжні отримували всі докази злочину, належним чином збалансовані, ставлячи поліцію в таке саме, а не гірше, становище, в якому вона була б, якби не було помилки чи неправомірних дій поліції [10]. Це правило набуло своє відображення і у практиці Верховного Суду, який зазначав, що оцінювати з погляду допустимості можна лише докази, тобто фактичні дані, на підставі яких встановлюються наявність чи відсутність фактів та обставин, важливих для ухвалення рішення, а не саме по собі джерело доказів. Самі собою процесуальні рішення, як-от постанови й доручення, ухвалені під час досудового розслідування, судові рішення, витяги з ЄРДР, а також змагальні документи (клопотання, заяви, скарги тощо), не можуть оцінюватися з погляду допустимості, оскільки не є доказами у значенні статті 84 КПК України. [11] Крім того, Суд уже зазначав, що визнання недопустимим доказу, наданого стороною з метою доведення певної обставини, не вилучає доведення цієї обставини іншими доказами, отриманими з джерела, незалежного від недопустимого доказу [12]. Верховний Суд неодноразово у своїх рішеннях зазначав, що встановлення лише факту порушення порядку отримання доказів не повинне тягнути за собою автоматичне визнання доказів недопустимими [7].

Висновки. Аналізуючи особливий режим досудового розслідування в умовах воєнного стану, можна прийти до висновку, що прокурор тимчасово перебирає на себе функції слідчого судді. Таке розширення повноважень в умовах агресивної війни є виправданим кроком для забезпечення невідворотності притягнення до відповідальності винних осіб. Проте, з іншого боку, така модель несе ризики для справедливості процесу загалом Для того щоб мінімізувати ці ризики, прокурори мають забезпечувати максимальну прозорість та обґрунтування своїх рішень, а суди під час оцінювання допустимості

доказів, здобутих таким способом, – оцінювати пропорційність між втручанням у права людини в умовах крайньої потреби та досягненням «легітимної мети». Будь-яке відхилення від звичайних процедур, як крайня міра, має бути обмеженою в часі та просторі (тільки в місцях ведення бойових дій). Водночас запровадження особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного стану не повною мірою вирішує питання, що постають перед слідчими в умовах війни. Створення інституту спеціальних воєнних слідчо-оперативних груп може стати практичним рішенням, яке встановить баланс між швидким фіксуванням слідів кримінальних правопорушень, де це небезпечно для життя, та збиранням доказової бази, яка буде визнана допустимою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Погорецький М. А. Кримінальний процесуальний кодекс України в умовах воєнного стану: новели, ефективність і виклики правам людини. *Аналітично-порівняльне правознавство* : електронне наукове видання. 2025. Том 3, № 3. DOI : https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.3.22 ; URL : https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/334693/323648

2. Стоянов М. М., Торбас О. О. «Нові» критерії допустимості доказів у кримінальному процесі. *Науковий юридичний журнал.* 2021. № 13/2021. DOI : https://doi.org/10.32847/ln.2021.13.18 ; URL : https://legalnovels.in.ua/journal/13_2021/21.pdf (дата звернення: 26.04.2026).

3. Толочко О. Гуманізація доказування у кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України.* 2014. № 4. 196 с. URL : http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/4-2015/tolochko.pdf

4. Яновська О. Доктрина заборони використання «плодів отруйного дерева» та винятки з неї: судова практика Великої Палати Верховного Суду в кримінальних провадженнях / Судово-юридична газета. 2020. 30 листопада. URL : https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1031589/

5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

6. Постанова Верховного Суду від 25.09.2018, справа № 210/4412/15-к. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/76859981

7. Постанова Верховного Суду від 08.10.2019, справа № 639/8329/14-к. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/85238893

8. Постанова Верховного Суду від 01.12.2020, справа № 318/292/18. URL : http://reyestr.court.gov.ua/Review/93438380

9. Постанова Верховного Суду від 01.11.2022, справа № 344/2995/15-к. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/107677460

10. Decision U. S. Supreme Court in case of Nix v. Williams (1984) 467 U. S. 431. URL : https://supreme.justia.com/cases/federal/us/467/431/

11. Постанова Верховного Суду від 13.06.2023, справа № 520/2703/17. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/111871748

12. Постанова Верховного Суду від 13.05.2025, справа № 520/2703/17. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/127463872

13. Case of Schiesser v. Switzerland № 7710/76. The European Court of Human Rights, Strasbourg. 04.12.1979. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57573

14. Case of Medvedyev and others v. France № 3394/03. The European Court of Human Rights, Strasbourg. 29.03.2010. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97979

Дата надходження30.04.2026
Дата прийняття 12.05.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

УДК 343.123.12
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.304-314

В. В. Лисенко,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та процесу,
Державний податковий університет
V. V. Lysenko,
Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of Criminal Law and Procedure,
State Tax University
email: charly_niron@i.ua
ORCID 0000-0003-1541-5105

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ОБСТЕЖЕННЯ ПУБЛІЧНО НЕДОСТУПНИХ МІСЦЬ, ЖИТЛА ЧИ ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ)

CHALLENGES IN IMPLEMENTING COVERT SEARCHES OF PRIVATE PREMISES (AN ANALYSIS OF JUDICIAL PRACTICE)

У статті з урахуванням результатів вивчення судової практики розглянуто теоретичні та практичні аспекти призначення й проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи й використання отриманих результатів у доказовому процесі. Наведено зміст нормативно-правових актів, які стосуються захисту прав і законних інтересів від несанкціонованого проникнення до житла, іншого володіння осіб та організації й правових підстав проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії (НСРД). Особлива увага приділяється спрямуванню (меті) такої НСРД для виконання завдань кримінального судочинства та особливості використання результатів проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи у доказовому процесу. Наведено перелік кримінальних правопорушень, щодо яких у судовій практиці найчастіше призначається проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи та основні недоліки діяльності органів досудового розслідування. Визначено особливості використання в доказовому процесі результатів проведення цієї НСРД і проблемні сторони цього процесу. З огляду на результати аналізу судової практики наведено основні недоліки

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Лисенко В. В., 2026

щодо призначення та проведення обстеження публічно недоступних місць, житла або іншого володіння особи, які стосуються фактів проведення аудіо-, відеоконтролю особи без призначення й проведення такої НСРД; посилання у вироку на результати проведення аудіо-, відеоконтролю особи як даних, отриманих під час обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи в місцях, які кримінальним процесуальним законодавством визначені як публічні місця; потреби в призначенні й проведенні інших негласних слідчих (розшукових) дій (накладення арешту на кореспонденцію (ст. 260 КПК України) та огляд і виїмку кореспонденції (ст. 261 КПК України) тощо.

Ключові слова: *негласні слідчі (розшукові) дії, обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, публічно недоступні місця, докази й доказування, досудове розслідування, оперативно-розшукова діяльність.*

Drawing on judicial practice, this article examines both the theoretical and practical aspects of authorizing and conducting covert searches of private premises, as well as the use of their results as evidence. It analyzes the laws that protect people's rights against unauthorized entry into homes or other private property. The article also discusses how these covert searches are organized and the legal reasons for conducting them. Significant attention is given to the role of covert searches in achieving the goals of criminal proceedings and examines how the results are used as evidence. The article lists the types of criminal offenses where courts most often approve covert searches of private premises and points out the main issues faced by pre-trial investigators. It explains the challenges and specific issues with using the results of these covert searches as evidence. Drawing on judicial practice, the article identifies the main shortcomings in the authorization and conduct of covert searches of private premises, including: using audio and video surveillance without conducting such covert measure; using audio and video surveillance results in court sentences as if they were obtained during a covert search; conducting covert searches of private premises in the locations that are public under the law; the necessity of other covert investigative measures such as seizing or inspecting correspondence according to Articles 260 and 261 of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

Keywords: *covert investigative measures, covert search of private premises, non-public places, evidence and proof, pre-trial investigation, operational-search activities.*

Постановка проблеми. Для вирішення завдань кримінального провадження органам досудового розслідування надається широкий набір засобів отримання доказової інформації. Найбільш специфічними серед них є негласні слідчі (розшукові) дії (НСРД), які застосовуються, відповідно до вимог ч. 2 ст. 246 КПК України, у випадках, якщо відомості про кримінальне правопорушення та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. Проводяться такі заходи виключно в кримінальних провадженнях щодо тяжких або особливо тяжких злочинів й на підставі ухвали слідчого судді чи прокурора (контроль за вчиненням злочину ст. 271 КПК України).

У системі негласних слідчих (розшукових) дії особливе місце відведено обстеженню публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, яке є специфічною НСРД із багатофункціональним спрямуванням. Призначенням такої НСРД є, з одного боку, забезпечення проведення інших НСРД (аудіо-, відеоконтролю особи), а з іншого – має самостійні завдання щодо документування змісту злочинної діяльності та отримання доказової інформації, встановлення осіб, що переховуються від органів досудового розслідування та суду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи специфіку призначення та здійснення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, очевидним є наявність незначної кількості наукових публікацій, що стосуються такої НСРД. Окремим напрямом є погляди науковців, що така НСРД не є складною та особливості її проведення чітко визначені в КПК України. На наш думку, зазначене вище не відповідає реаліям, оскільки така НСРД є надзвичайно складною в безпосередньому виконанні й можливостях отримання доказової інформації. З іншого боку, наявність незначної кількості наукових робіт, що стосуються особливостей проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, зумовлена специфічним характером діяльності спеціальних підрозділів правоохоронних органів, що вимагає дослідження таких проблемних питань у наукових публікаціях з обмеженим доступом користування.

Здебільшого в наукових дослідженнях питання організації та проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи здійснювалось під час розгляду системи негласних слідчих (розшукових) дій [1–3]. Наукові статті, присвячені вищезазначеній НСРД, стосувалися питань процесуального забезпечення організації та проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи [4] й проблемних сторін їхнього безпосереднього здійснення [5]. Рекомендації та пропозиції, викладені у вищезазначених публікаціях, є слушними й дають змогу належно організувати проведення негласних слідчих (розшукових) дій і поєднання їх проведення із обстеженням публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи. Водночас безпосереднє вивчення судової практики показало існування низки проблемних сторін організації діяльності органів досудового розслідування, що потребує окремого дослідження.

Мета дослідження. З огляду на вищевказане метою статті є аналіз судової практики, розгляд особливостей проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи та використання отриманих результатів у доказовому процесі. Виокремлення проблемних сторін, що існують під час досудового розслідування, буде сприяти усуненню порушень чинного кримінального процесуального законодавства, належній організації проведення НСРД.

Виклад основного матеріалу. Конституція України (ст. 30) гарантує недоторканість житла. «Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду» [6]. Отже, Кримінальний процесуальний кодекс України (ст. 233) зазначає про те, що «ніхто не має права проникнути до житла чи іншого володіння особи з будь-якою метою, інакше як лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді, крім випадків, установлених частиною третьою цієї статті» [7].

Під житлом особи (ч. 2 ст. 233 КПК України) розуміється будь-яке приміщення, яке перебуває в постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також усі складові частини такого приміщення. Не є житлом приміщення, спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені за законом.

Під іншим володінням особи (ч. 2 ст. 233 КПК України) розуміють транспортний засіб, земельну ділянку, гараж, інші будівлі чи приміщення побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення, які перебувають у володінні особи.

Для документування змісту злочинної діяльності під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, а також у процесі досудового розслідування виникає потреба в проведенні негласних слідчих (розшукових) дій з метою отримання доказової інформації. Одним із таких засобів, зокрема, є обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи.

Кримінальний процесуальний кодекс України відносить обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи до інших видів негласних слідчих (розшукових) дій (ст. 267 КПК України). Змістом зазначеної дії є надання права слідчому на таємне проникнення до публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, зокрема з використанням технічних засобів. Метою проникнення є: 1) виявлення та фіксації слідів вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, речей і документів, що мають значення для їхнього досудового розслідування; 2) виготовлення копій чи зразків зазначених речей і документів; 3) виявлення та вилучення зразків для дослідження під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину; 4) виявлення осіб, які розшукуються; 5) встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи.

Відповідно до положень ч. 2 ст. 267 КПК України публічно недоступним є місце, до якого неможливо увійти або в якому неможливо перебувати на правових підставах без отримання на це згоди власника, користувача або уповноважених ними осіб.

Інструкція «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні» (п. 1.11.7) визначає, що «обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України) полягає в таємному проникненні слідчого чи уповноваженої особи без відома власника чи володільця, приховано, під псевдонімом або із застосуванням технічних засобів у приміщення та інше володіння для встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи або безпосередньо з метою виявлення і фіксації слідів злочину, проведення огляду, виявлення документів, речей, що мають значення для досудового розслідування, виготовлення копій чи їх зразків, виявлення осіб, які розшукуються, або з іншою метою для досягнення цілей кримінального провадження» [8].

Обстеження за допомогою таємного проникнення до публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи з метою, передбаченою в ч.1 ст. 267 КПК України, проводиться на підставі ухвали слідчого судді, постановленої в порядку, передбаченому статтями 246, 248, 249 КПК України.

Специфіка обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи має прояв у тому, що в цьому випадку відповідними підрозділами правоохоронних органів, зокрема із використання різноманітних технічних засобів, здійснюється таємне проникнення в приміщення (будинок, квартира тощо) для досягнення мети, визначеної в ст. 267 КПК України. У процесі здійсненні такої НСРД підлягає подоланню не лише фізичний захист таких приміщень (відповідні замки чи інші перешкоди), а також і системи охорони, відеоспостереження тощо). Особливості таємного проникнення не стають надбанням кримінального провадження і не знаходять відображення у відповідних протоколах проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Така діяльність регламентована відповідними відомчими інструкціями правоохоронних органів та є, відповідно до вимог Зводу відомостей, що становлять державну таємницю (п. 4.4.1), «відомостями за окремими показниками про зміст, форми, методи, організаційні положення, оперативну тактику здійснення БЕБ, ГУР, ДБР, ДФС, НАБ, СЗР, УДО, ДПС, розвідувальним органом Адміністрації ДПС, органами СБ, внутрішніх справ, органами та підрозділами НПУ, органом, установою виконання покарань, слідчим ізолятором ДКВС оперативно-розшукової, контррозвідувальної чи розвідувальної діяльності, розголошення яких створює загрозу національним інтересам і безпеці» і має обмежений доступ [9].

Складність проведення такої НСРД полягає не лише в подоланні перешкод для таємного проникнення, а також і тим, щоб зазначене проникнення не створило видимі сліди для візуального виявлення факту проникнення власником чи іншими особами. Крім того, важливим є те, щоб під час проникнення до помешкання не з’явився власник чи інші особи, що може створити проблеми не лише організації проведення НСРД, а також і здоров’ю та життю виконавцям таких дій.

На сьогодні існують сучасні засоби, які дають змогу надійно протидіяти стороннім проникненням у приміщення, використовують різноманітні сучасні технічні засоби, зокрема й прихованого характеру, які дають нагоду слідкувати дистанційно за обстановкою в приміщенні. Усі перераховані чинники мають бути враховані в процесі планування, організації та проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи.

Судова практика свідчить про доволі широке використання такої негласної слідчої (розшукової) дії як обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи під час оперативного документування злочинної діяльності, так і безпосереднього розслідування кримінальних правопорушень. Це пов’язано із достатньо широкими можливостями такої дії для отримання доказової інформації. Здебільшого така негласна слідча (розшукова) дія проводиться під час протидії незаконному обігу наркотичних засобів і психотропних речовин для отримання зразків для експертного дослідження. Так у процесі проведення обстеження публічно недоступного місця – квартири, працівниками поліції з метою встановлення наявності в речовинах вмісту наркотичних засобів негласно отримано зразки, потрібні для порівняльного дослідження [10–11]. Аналогічно під час такої НСРД виявлено засоби для виготовлення психотропної речовини амфетаміну, а також прекурсори, які використовуються для виготовлення амфетаміну, електронні ваги, значну кількість поліетиленових пакетиків розміром 3 х 4 тощо [12].

Така НСРД отримала широке застосування в процесі розслідування кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України [13], умисних вбивств [14], незаконного обігу товарів [15], злочинів проти власності [16], незаконного позбавлення волі або викрадення людини [17], у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг [18] тощо. Так, обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи було неодноразово проведено під час оперативного документування змісту діяльності осіб, які «організували переміщення через митний кордон України, з приховуванням від митного контролю, наркотичних засобів, а саме героїну, в особливо великих розмірах, з метою подальшого його збуту в країнах Європейського Союзу» [19]

Однією і найбільш поширеною метою застосування обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи є встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи (п. 5 ч. 1 ст. 267 КПК України). Так, у протоколі за результатами обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи було зазначено, що «в ході проникнення в автомобіль «Ауді А6» було встановлено технічні засоби аудіоконтролю особи» [20], в іншому випадку встановлено технічні засоби в квартирі особи, що поширювала інформацію про розташування Збройних Сил України та інших військових формувань і їх ідентифікації на місцевості [21]. Наприклад, у вироку суд посилається на доказ так: «протоколом про обстеження публічно недоступних місць житла чи іншого володіння особи від ..., з якого вбачається, що... здійснено негласне обстеження за адресою…, належної … з метою встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи. В ході проведення обстеження будинку за адресою … за місцем проживання.. встановлено аудіозаписуючий пристрій «Лотос»» [22]. «Комплексом даних, відображених у протоколі про результати обстеження публічно недоступних місць житла чи іншого володіння особи …оперативним шляхом було отримано доступ до ПЕОМ марки «Lenovo» [13].

Достатньо часто така негласна слідча (розшукова) дія застосовується для встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи в службових кабінетах [23] та інших місцях. Так, обстеження було проведено в садівничому масиві і в квартирі для негласного отримання зразків для порівняльного аналізу [24].

Варто зазначити, що така НСРД є вагомим елементом у проведенні іншої негласної слідчої розшукової дії – аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК). Тобто є обов'язковим отримання дозволу слідчого судді на проведення двох НСРД. Спочатку проводиться обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, в ході якої встановлюються спеціальні технічні засоби аудіо-, відеоконтролю, які здійснюють фіксацію обстановки і певних подій. На завершення проведення таких НСРД здійснюється повторне таємне проникнення для вилучення раніше встановлених технічних засобів. Тобто ухвала слідчого судді має передбачати дозвіл на таємне проникнення для встановлення та вилучення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю.

Аналіз судової практики показав окремі проблеми щодо використання як доказів даних, отриманих за результатами проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи. Були виявлені випадки, коли технічні засоби для проведення негласної слідчої (розшукової) дії аудіо-, відеоконтролю особи встановлюються

без проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, що є недопустимим. Так, суд зазначив, що «з дослідженого в судовому засіданні протоколу про проведення негласної слідчої (розшукової) дії обстеження публічно недоступного місця, житла чи іншого володіння вбачається, що фактично проведено негласну слідчу (розшукову) дію – аудіо-, відеоконтроль особи, оскільки протокол містить відомості щодо розмов останнього, але відсутні будь-які відомості, які передбачені статтею 267 КПК України, в тому числі і відомості про встановлення технічних засобів для забезпечення аудіо-, відеоконтролю особи в публічно недоступному місці, яким є кабінет начальника Варвинського РВ ДВС, а тому суд визнає дані протоколи недопустимим доказом» [25].

Ухвалою слідчого судді було надано дозвіл на таємне проникнення до автомобіля з метою встановлення технічних засобів аудіо контролю осіб, а також дозвіл на подальше проникнення з метою зняття технічних засобів. Водночас не надано дозвіл на проведення іншої негласної слідчої (розшукової) дії – аудіоконтролю особи. Судом отримані докази були визнані допустимими, незважаючи на клопотання сторони захисту про визнання їх недопустимими [26].

В іншому випадку, незважаючи на отримання ухвали для проведення обстеження публічно недопустимого місця, житла чи іншого володіння особи, воно фактично не було проведено, оскільки слідчий не надавав доручень оперативним підрозділам [27].

Показовим є вирок, де були перераховані негласні слідчі (розшукові) дії, проведення яких було дозволено слідчим суддею в кримінальному провадженні. Водночас зазначено «обстеження публічно недоступного місця (житла чи іншого володіння особи) – приміщення квартири, шляхом таємного проникнення до неї, з метою встановлення технічних засобів; аудіо- / відеоконтролю особи без його відома, та з метою виявлення та вилучення зразків для дослідження під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину» [28].

Інколи суди помилково посилаються на дані, отримані за результатами проведення аудіо-, відеоконтролю особи як докази, отримані під час обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи. Так, у вироку було зазначено, що в процесі застосування негласної слідчої (розшукової) дії обстеження публічно недоступних місць зафіксовано факти реалізації фальсифікованих алкогольних напоїв різним особам і залучення до протиправної діяльності інших осіб [29]. В іншому випадку суд помилково послався на обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи як негласну слідчу (розшукову) дію, під час якої було здійснено фіксацію розмови в приміщенні гаража. У вироку було зазначено, що «разом з тим, суд не приймає до уваги в якості доказів винуватості досліджений в судовому засіданні аудіозапис проведення негласної слідчої дії обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, яким користується обвинувачений, а саме гаражне приміщення, розташоване в дворі багатоквартирного будинку, оскільки звукозапис на диску є нечітким та зафіксована розмова не підтверджує перебування обвинуваченого в той час у будівлі гаражу, а голоси, що містяться на аудіозапису неможливо ідентифікувати» [30]. В іншому випадку «протоколом за результатами проведення негласної слідчої (розшукової) дії негласного обстеження публічно недоступних місць, згідно з яким 26 лютого 2020 року з 21 год 09 хв

по 21 год 26 хв ОСОБА_6 в АДРЕСА_1 вживав невідому речовину шляхом нагрівання лампочки, в якій ця речовина знаходилася, та вдихання» [31].

У таких випадках суди помилково посилаються на докази, які отримані за результатами проведення аудіо-, відеоконтролю, як докази, отримані під час обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи. У такому разі обстеження є допоміжною НСРД для проведення іншої негласної слідчої (розшукової) дії.

Аналіз судової практики дав змогу виявити непоодинокі випадки проведення обстеження публічно недопустимого місця, житла чи іншого володіння особи в публічно доступних місцях (почтові сервіси, слідчі ізолятори, ізолятори тимчасового тримання тощо). Зокрема, це стосується випадків, коли така негласна слідча (розшукова) дія проводиться щодо поштових відправлень і взяття зразків речовини, що в них міститься. Так було оформлено проведення декількох обстежень публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи у відділенні «Нової пошти» та відібрання зразків для експертного дослідження [32–33]. В іншому випадку «працівниками оперативного підрозділу під час обстеження публічно недоступного місця, а саме території транспортної компанії ТОВ «Нова пошта» та негласного отримання зразків, потрібних для порівняльного дослідження, вилучено порівняльні зразки наркотичного засобу, які знаходились у джинсових штанах». Такі заходи проводилися чотири рази щодо діяльності злочинної організації, що здійснювала постачання наркотичних засобів до слідчого ізолятора [34; 32].

У зазначених вище випадках таємно здійснювався огляд поштового відправлення, що, відповідно до чинного законодавства, належить до гарантованих Конституцією України прав людини й громадянина. Так, ст. 31 визначає, що «кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинові чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо».

Приміщення відділення «Нової пошти» чи іншого поштового сервісу, в розумінні положень ч. 2 ст. 267 КПК України, не належить до публічно недоступних місць. Крім вищезазначеного, в такому разі органи досудового розслідування мають справу із кореспонденцією, до якої, відповідно до вимог ч. 4 ст. 261 КПК України, належать листи всіх видів, бандеролі, посилки, поштові контейнери, перекази, телеграми, інші матеріальні носії передання інформації між особами. У такому разі слідчому потрібно було отримати від слідчого судді дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії накладення арешту на кореспонденцію (ст. 260 КПК України) та огляд і виїмку кореспонденції (ст. 261 КПК України).

Отже, не можна вважати публічно недоступним місцем кімнату прийому передач в адміністративній будівлі на першому поверсі ДУ «Луцький слідчий ізолятор», де під час огляду передачі для затриманого були вилучені зразки (наркотичні засоби) для подальшого експертного дослідження [35]. У такий самий спосіб «шляхом таємного проникнення, було обстежено публічно недоступне місце, а саме: приміщення для видачі посилок та бандеролей міжзонного КПП в державній установі «Ладижинська виправна колонія (№ 39)», де під час огляду посилки ТОВ «Нова Пошта» було виявлено та вилучено 3 зразки наркотичних засобів у продуктах харчування» [36].

Кримінальним процесуальним кодексом України (ч. 3 ст. 267 КПК України) визначено, що приміщення, які спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені відповідно до закону (приміщення з примусового утримання осіб у зв'язку з відбуттям покарання, затримання, взяттям під варту тощо), мають статус публічно доступних.

Із наведених вище прикладів із судової практики виникають сумніви стосовно «таємного проникнення» на територію виправної колонії, до того ж такі приміщення, відповідно до положень ч. 3 ст. 267 КПК України, є публічно доступними. Крім зазначеного, відповідно до положень Кримінально-виконавчого кодексу (ч. 6 ст. 59) «засуджені, які відбувають покарання у виді обмеження волі, а також приміщення, в яких вони проживають, можуть піддаватися обшуку, а їхні речі, посилки, передачі і бандеролі, що надійшли, – огляду». Такі огляди здійснюються в присутності адресата. Інструкцією з організації перегляду кореспонденції (листування) осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, визначається порядок перегляду поштових відправлень [37].

У доказовому процесі використовуються докази за результатами проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, які були отримані в іншому кримінальному провадженні [38].

Висновки. Обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи є важливим засобом у документуванні змісту злочинної діяльності, у забезпеченні отримання доказів у результаті проведення аудіо-, відеоконтролю. Така НСРД є складною в організації і безпосередньому проведенні, що пов'язано з подоланням технічних та логічних перешкод для таємного проникнення до житла чи іншого володіння особи. Аналіз судової практики засвідчив про низку проблем щодо отримання дозволів на проведення НСРД та оформлення результатів обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи. Суди у вироках нерідко посилаються на докази, отримані під час проведення аудіо-, відеоконтролю, як докази, отримані в процесі обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, що є помилковим. Нерідко обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи проводиться без належного оформлення лише за ухвалою слідчого судді про проведення аудіо-, відеконтролю. Трапляються випадки, коли аудіо-, відеоконтроль особи здійснювався лише за ухвалою про проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи. Наведений аналіз судової практики щодо особливостей застосування під час досудового розслідування обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи дасть змогу усунути помилки в діяльності органів досудового розслідування й судів та сприятиме належній організації їхньої діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Тализіна Я. О. Негласні слідчі (розшукові) дії : науково-практичний коментар глави 21 КПК України з постатейними правовими позиціями Верховного Суду. Київ : Юрінком Інтер, 2024. 704 с.

2. Кудінов С. С. Негласні слідчі (розшукові) дії та використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні : навчально-практичний посібник. Харків : Оберіг, 2013. 344 с.

3. Колесник В. А. Негласні слідчі (розшукові) дії: кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти підготовки і проведення : наук.-практ. посібник. Київ : Прецедент, 2014. 135 с.

4. Толпиго Д. М. Особливості обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи. *Правова держава.* 2015. № 19. С. 147–152. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2015_19_30

5. Никифорчук Д. Й. Проблемні питання проведення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових)дій. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 173–180. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknuvs_2013_4_25

6. Конституція України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

7. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

8. Інструкція «Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text

9. Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю : наказ Служби безпеки України від 23.12.2020 № 383. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#Text

10. Вирок Дніпровського районного суду м. Києва від 15 квітня 2024 р. Справа № 755/5640/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/118425529

11. Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 16 квітня 2024 р. Справа № 161/13215/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/118422748

12. Вирок Деснянського районного суду м. Чернігова від 9 червня 2020 р. Справа № 750/13769/1. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/89696337

13. Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 18 квітня 2023 р. Справа № 753/18241/21. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/110421173

14. Вирок Ніжинського міськрайонного суду Чернігівської області від 7 вересня 2022 р. Справа № 730/670/21. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/106131473

15. Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 12 червня 2024 р. Справа № 127/3006/24. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/119674385

16. Вирок Онуфріївського районного суду Кіровоградської області від 9 лютого 2024 р. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/116881984

17. Вирок Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 8 жовтня 2021 р. Справа № 607/5121/19. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/100332295

18. Вирок Шевченківського районного суду м. Львова від 26 лютого 2025 р. Справа № 466/4925/20. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/125416878

19. Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 10 травня 2024 р. Справа № 753/25271/21. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/118952672

20. Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 21 грудня 2023 р. Справа № 161/5310/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/115850474

21. Вирок Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська від 2 квітня 2025 р. Справа № 233/3079/24. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/126306554

22. Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області в колегіальному складі від 15 січня 2021 р. Справа № 160/325/19. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/94180654

23. Вирок Ніжинського міськрайонного суду Чернігівської області від 29 грудня 2023 р. Справа № 740/434/21. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/116029783

24. Вирок Ковельського міськрайонного суду Волинської області від 3 квітня 202 р. Справа № 159/211/25. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/135425355

25. Вирок Прилуцького міськрайонного суду Чернігівської області від 1 лютого 2021 р. Провадження № 1-кп/742/12/21. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/94581765

26. Вирок Бучацького районного суду Тернопільської області від 12 грудня 2025 р. Справа № 595/1579/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/132542672

27. Вирок Вищого антикорупційного суду від 22 грудня 2023 р. Справа № 758/3123/16-к. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/115848553

28. Вирок Червоноградського міського суду Львівської області від 23 квітня 2025 р. Справа № 459/1050/25. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/126837804

29. Вирок Першотравневого районного суду м. Чернівців від 9 вересня 2020 р. Єдиний унікальний номер 725/3410/20. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/91450783

30. Вирок Онуфріївського районного суду Кіровоградської області від 2 липня 2021 р. Справа № 399/446/20. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/98048192

31. Вирок Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 16 серпня 2021 р. Справа № 607/16789/20. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/99430595

32. Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 31 липня 2020 р. Справа № 161/12114/20. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/90727253

33. Вирок Горохівського районного суду Волинської області від 7 червня 2023 р. Справа № 155/45/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/111368288

34. Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 11 листопада 2025 р. Справа № 161/5660/25. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/131722542

35. Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 15 серпня 2023 р. Справа № 161/123/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/112869722

36. Вирок Ладижинського міського суду Вінницької області від 4 серпня 2025 р. Справа № 135/144/24. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/129346491

37. Інструкція з організації перегляду кореспонденції (листування) осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1110-13#Text

38. Вирок Тисменицького районного суд Івано-Франківської області від 11 грудня 2025 р. Справа № 352/1267/25. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/132504465

Дата надходження 16.04.2026
Дата прийняття 30.04.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

УДК 343.343.5:343.241
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.315-329

А. Г. Мартіросян,
кандидат юридичних наук, адвокат, військовослужбовець
A. H. Martirosyan,
Candidate of Law, Lawyer, Military Serviceman
email: artur.lutsk82@gmail.com
ORCID 0009-0000-0034-1559

НЕДОСКОНАЛІСТЬ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СЗЧ: ПРОБЛЕМА НЕДИФЕРЕНЦІЙОВАНОЇ САНКЦІЇ

IMPERFECTION OF CRIMINAL LAW REGULATION OF LIABILITY FOR UNAUTHORIZED ABANDONMENT OF A MILITARY UNIT: THE PROBLEM OF AN UNDIFFERENTIATED SANCTION

Стаття присвячена дослідженню недосконалості кримінально-правового реагування самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану в аспекті недиференційованого характеру санкції статті 407 Кримінального кодексу України. Актуальність теми зумовлена потребою в забезпеченні справедливого та пропорційного кримінально-правового реагування на різні за змістом випадки самовільного залишення військової частини в умовах зростання кількості таких діянь та ускладнення фактичних умов проходження військової служби. У дослідженні використано формально-юридичний, системно-структурний, порівняльно-правовий методи, а також аналіз судової практики. У роботі здійснено комплексний аналіз нормативної конструкції статті 407 КК України. Особливу увагу приділено її формалізованому характеру й використанню часового критерію як основного інструменту розмежування кримінально караної поведінки. Розкрито співвідношення диференціації кримінальної відповідальності та індивідуалізації покарання, а також особливості їхньої реалізації в правозастосовній практиці.

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Мартіросян А. Г., 2026

У межах дослідження встановлено, що чинна санкція статті 407 КК України має уніфікований характер і не забезпечує належного врахування різноманітності фактичних обставин вчинення діяння, зокрема умов проходження військової служби, стану здоров'я військовослужбовця, психоемоційного виснаження та інших об'єктивних чинників. Обґрунтовано, що за таких умов функція індивідуалізації покарання фактично переноситься у сферу судового розсуду, що зумовлює варіативність кримінально-правових наслідків і нестабільність правозастосовної практики. На основі аналізу судових рішень виявлено обмеженість можливостей врахування індивідуалізованих чинників у межах санкції та залежність кінцевого результату від застосування додаткових правових механізмів, зокрема звільнення від кримінальної відповідальності.

Окрему увагу приділено виявленню двох моделей кримінально-правового реагування на самовільне залишення військової частини – каральної та компенсаторної. Їхнє співіснування свідчить про внутрішню суперечливість нормативної конструкції та її неспроможність забезпечити справедливий результат без додаткового коригування. Зазначено, що така ситуація створює ризики порушення принципів правової визначеності, пропорційності та рівності перед законом, а також підвищує залежність правозастосування від дискреційних повноважень суб'єктів.

У висновках обґрунтовано, що недиференційований характер санкції статті 407 КК України обмежує можливості індивідуалізації покарання та не повною мірою відповідає вимогам справедливості й правової визначеності. Обґрунтовано доцільність переходу до диференційованої моделі кримінально-правового реагування, яка передбачала б врахування причин і умов вчинення діяння, фактичних умов проходження військової служби та поведінки особи після вчинення правопорушення, а також удосконалення санкційної конструкції з метою забезпечення стабільності правозастосовної практики.

Ключові слова: *санкційна конструкція, диференціація відповідальності, індивідуалізація покарання, дискреційні повноваження суду, військові кримінальні правопорушення, правова визначеність, принцип пропорційності, кримінально-правове реагування.*

The article is devoted to the study of the imperfection of criminal law regulation of liability for unauthorized abandonment of a military unit or place of service under martial law in the context of the undifferentiated nature of the sanction provided for in Article 407 of the Criminal Code of Ukraine. The relevance of the research is determined by the need to ensure fair and proportionate criminal law response to various forms of unauthorized abandonment of a military unit in the conditions of increasing number of such acts and complication of the factual conditions of military service. The paper provides a comprehensive analysis of the normative construction of Article 407 of the Criminal Code of Ukraine, in particular its formalized nature and orientation toward the temporal criterion as the main instrument for distinguishing criminally punishable conduct. The relationship between differentiation of criminal liability and individualization of punishment, as well as the peculiarities of their implementation in law enforcement practice, is examined.

The study establishes that the current sanction of Article 407 of the Criminal Code of Ukraine has a unified and undifferentiated character, which does not ensure proper consideration of the diversity of factual circumstances surrounding the commission of the act,

including conditions of military service, the servicemember's state of health, psycho-emotional exhaustion, and other objective factors. It is substantiated that under such conditions the function of individualization of punishment is effectively transferred to the sphere of judicial discretion, resulting in variability of criminal law consequences and instability of law enforcement practice. Based on the analysis of court decisions, the limited possibilities for taking individualized factors into account within the framework of the sanction and the dependence of the final outcome on the application of additional legal mechanisms, particularly exemption from criminal liability, are revealed.

Special attention is paid to identifying two models of criminal law response to unauthorized abandonment of a military unit – punitive and compensatory – whose coexistence demonstrates the internal inconsistency of the normative construction and its inability to ensure a fair result without additional corrective mechanisms. It is noted that such a situation creates risks of violating the principles of legal certainty, proportionality, and equality before the law, while simultaneously increasing the dependence of law enforcement on discretionary powers of authorized subjects.

It is concluded that the undifferentiated nature of the sanction provided for in Article 407 of the Criminal Code of Ukraine limits the possibilities for individualization of punishment and does not fully comply with the requirements of justice and legal certainty. The necessity of transition to a differentiated model of criminal law response is substantiated. Such a model should provide for consideration of the causes and conditions of the act, the factual conditions of military service, and the conduct of the person after the commission of the criminal offense, as well as improvement of the sanction structure in order to ensure stability and predictability of law enforcement practice.

Keywords: *sanction structure, differentiation of liability, individualization of punishment, judicial discretion, military criminal offenses, legal certainty, principle of proportionality, criminal law response.*

Постановка проблеми. Умови воєнного стану зумовили істотне зростання значущості кримінально-правового регулювання відповідальності за правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби. Одним із ключових інструментів такого регулювання є норма, передбачена статтею 407 Кримінального кодексу України, яка встановлює відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби. Санкція за самовільне залишення військової частини в умовах воєнного стану побудована на формалізованому підході до кримінально-правового реагування, що передбачає встановлення єдиного діапазону покарання незалежно від фактичних обставин вчинення діяння.

Фактичні обставини вчинення таких діянь зазначаються значною варіативністю. Вони охоплюють як випадки, зумовлені об'єктивними умовами проходження військової служби, так і поведінку, пов'язану зі свідомим ухиленням від її проходження. У правозастосовній практиці звертає на себе увагу використання різних правових механізмів реагування на відповідні діяння, зокрема пов'язаних із можливістю звільнення від кримінальної відповідальності. Це порушує питання про співвідношення законодавчо закріпленої санкції та додаткових правових інструментів, що застосовуються в конкретних ситуаціях.

Крім того, реалізація таких механізмів пов'язана з додатковими процедурними умовами, що може зумовлювати вплив позанормативних чинників на кримінально-правові наслідки.

Отже, поєднання формалізованого підходу до побудови санкції, різноманітності фактичних обставин вчинення діяння та особливостей правозастосовної практики формує комплекс теоретичних і практичних питань, що потребують наукового осмислення. Недиференційована санкція за ст. 407 КК України обмежує можливості індивідуалізації покарання та фактично переносить вирішення цієї проблеми у сферу судового розсуду, що зумовлює нестабільність правозастосовної практики. Саме тому проблема полягає не лише в суворості передбаченого покарання, а передусім у відсутності належної законодавчої диференціації кримінально-правового реагування на різні за змістом випадки самовільного залишення військової частини. Зазначене зумовлює потребу в дослідженні підходів до побудови санкції статті 407 КК України та визначення можливостей забезпечення диференціації кримінальної відповідальності в цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінально-правового регулювання відповідальності за самовільне залишення військової частини та проблеми призначення покарання досліджувались у працях Р. Ш. Бабанли, В. С. Березняка, Л. П. Брич, Р. А. Волинець, О. О. Дабіжи, В. В. Гольця та А. С. Поповича, З. А. Загиней-Заболотенко, М. М. Коби, Т. Ніколаєнко й О. Осінського, О. О. Обіход, О. В. Ободовського, Ю. А. Пономаренка, О. П. Рябчинської, К. М. Плутицької та Д. А. Рябчинського, І. М. Федорчук та інших науковців.

Окремі аспекти кримінально-правового й кримінологічного аналізу військових правопорушень, зокрема дезертирства та проблем запобігання самовільному залишенню військової частини в умовах воєнного стану, висвітлено також у сучасному монографічному дослідженні А. О. Кавунської, М. В. Корнієнка та О. О. Шути [1].

Аналіз наукових джерел свідчить, що більшість досліджень зосереджена на питаннях кваліфікації самовільного залишення військової частини, характеристиці складу правопорушення та особливостях правозастосування. Натомість проблема внутрішньої узгодженості кримінально-правових санкцій, зокрема їхньої відповідності ступеню суспільної небезпеки діяння та особи винного, не отримала належного самостійного висвітлення.

Так, попри наявність значного наукового доробку в досліджуваній сфері, питання недиференційованості санкції за самовільне залишення військової частини та її впливу на забезпечення справедливості кримінально-правового реагування залишається недостатньо розробленим, що зумовлює потребу в подальшому науковому аналізі.

Метою статті є дослідження недосконалості кримінально-правового регулювання відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби в аспекті недиференційованості санкції статті 407 Кримінального кодексу України та обґрунтування її невідповідності ступеню суспільної небезпеки діяння й особі винного.

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. Діалектичний метод використано для дослідження кримінально-правових явищ у їх розвитку та взаємозв'язку. Формально-юридичний метод дав змогу здійснити аналіз нормативного змісту положень Кримінального кодексу України,

зокрема статті 407, а також пов'язаних із нею норм. Системно-структурний метод застосовано для дослідження місця відповідної норми в системі кримінального законодавства. Порівняльно-правовий метод використано для зіставлення нормативної моделі кримінально-правового реагування з підходами, сформованими в науковій доктрині. Аналіз та узагальнення судової практики, зокрема правових позицій Верховного Суду, дали нагоду виявити особливості застосування досліджуваної норми.

Виклад основного матеріалу. Із запровадженням в Україні воєнного стану на підставі Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 та його подальшого затвердження Верховною Радою України питання кримінально-правового забезпечення встановленого порядку несення військової служби набуло особливої актуальності. Одним із ключових засобів такого забезпечення є стаття 407 Кримінального кодексу України, яка встановлює відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби, а також за нез'явлення вчасно на службу без поважних причин [2].

Нормативна конструкція статті 407 КК України побудована за моделлю формального розмежування кримінально караної та некримінальної поведінки. Для цілей кримінально-правового оцінювання вирішального значення набувають не лише сам факт самовільної відсутності військовослужбовця, а й її тривалість, а також умови, за яких таке діяння вчинене.

У частині п'ятій статті 407 КК України законодавець пов'язує підвищений рівень кримінальної відповідальності з двома ознаками: вчиненням діяння в бойовій обстановці або в умовах воєнного стану, якщо така відсутність тривала понад три доби. Саме ці критерії визначають межу переходу до суворої санкції у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років.

Сам собою такий підхід не є випадковим, оскільки формалізація дає змогу встановити порівняно чітку межу кримінально-правового оцінювання. Водночас тривалість відсутності не відображає реального змісту ситуації, у межах якої вчиняється відповідне діяння. Вона не враховує умов проходження служби, тривалості перебування в бойових діях, стану здоров'я військовослужбовця, рівня фізичного та психоемоційного виснаження, а також інших об'єктивних чинників, що можуть визначати характер його поведінки.

Отже, часовий критерій виконує функцію юридичної межі, але не забезпечує належної диференціації кримінальної відповідальності.

У теорії кримінального права покарання розглядається як результат індивідуалізованого правозастосування, що має забезпечувати відповідність кримінально-правового реагування характеру та ступеню суспільної небезпеки вчиненого діяння. Як підкреслює Р. Ш. Бабанли, визначення виду та розміру покарання повинно здійснюватися з урахуванням тяжкості кримінального правопорушення, даних про особу винного та інших юридично значущих обставин, що забезпечує досягнення справедливості покарання [3, с. 114]. Водночас формальне застосування санкції без належного врахування зазначених критеріїв створює ризик формалізації кримінально-правового реагування та порушення принципу індивідуалізації [3, с. 86].

У цьому контексті важливого значення набуває проблема визначення караності кримінального правопорушення як елементу кримінально-правової політики. Як зазначає Ю. А. Пономаренко, встановлення меж покарання має здійснюватися з урахуванням ступеня суспільної небезпеки діяння та забезпечувати пропорційність кримінально-правового впливу [4, с. 302–325]. Санкція кримінально-правової норми повинна відображати реальні відмінності в тяжкості правопорушень і передбачати можливість диференційованого реагування [4, с. 376].

Отже, індивідуалізація покарання та диференціація кримінальної відповідальності є взаємопов'язаними елементами кримінально-правового регулювання, що забезпечують відповідність покарання фактичним обставинам вчинення діяння. За відсутності належної диференціації на рівні санкції можливість врахування таких обставин фактично переноситься на рівень правозастосування.

У сучасних дослідженнях військових кримінальних правопорушень увага приділяється переважно аналізу їх кримінально-правової природи та особливостям кваліфікації в практиці застосування кримінального законодавства. Зокрема, у працях О. В. Ободовського [5] та І. М. Федорчука [6] акцент зроблено на характеристиці складу кримінального правопорушення та особливостях його правозастосування. За таких умов питання диференціації кримінальної відповідальності, а саме відповідності санкції різному ступеню суспільної небезпеки діяння, залишається поза належною увагою, що зумовлює потребу в його самостійному науковому аналізі.

Водночас у науковій літературі наголошується на важливості врахування реальних умов проходження військової служби та фактичних обставин вчинення діяння. Такий підхід дає змогу забезпечити більш точне кримінально-правове оцінювання та уникнути формалізму в правозастосуванні.

Показовим у контексті оцінювання ефективності чинної моделі кримінально-правового реагування на самовільне залишення військової частини є те, що після посилення відповідальності 2022 року законодавець фактично встановив жорстку та уніфіковану санкцію у формі позбавлення волі без альтернативних видів покарання.

Водночас результати сучасних досліджень засвідчують, що така модель не враховує різноманіття фактичних ситуацій, у яких вчиняється відповідне діяння. У наукових працях звертається увага на множинність причин самовільного залишення військової частини, серед яких поряд із ухиленням від служби виокремлюються об'єктивні обставини проходження військової служби, зокрема виснаження, медичні та сімейні обставини, конфлікти з командуванням, що відображено в працях О. О. Дабіжі та М. М. Коби [7; 8].

За таких умов застосування уніфікованої санкції до різних за своїм змістом ситуацій не забезпечує належної диференціації кримінально-правового реагування, а її недоліки компенсуються додатковими процедурними інструментами. Відтак проблема полягає не стільки в суворості покарання, скільки в недиференційованості санкції. Л. П. Брич вважає, що диференціація кримінальної відповідальності неминуче зумовлює появу складів злочинів зі спільними ознаками, що зі свого боку потребує їхнього чіткого розмежування в процесі правозастосування [9]. Отже, відсутність належної диференціації санкції унеможливлює адекватне врахування відмінностей між різними випадками самовільного залишення військової частини.

Схожий підхід простежується і в дослідженнях В. В. Голець та А. С. Попович з проблем кваліфікації самовільного залишення військової частини. Науковці звертають увагу на складність практичного розмежування окремих форм самовільного залишення військової частини, а також на значення встановлення юридично значущих ознак для правильної кримінально-правової кваліфікації відповідного діяння [10, с. 365–367]. У цьому аспекті автори фактично підтверджують домінування формально-юридичного підходу до оцінювання поведінки військовослужбовця в межах застосування статті 407 КК України.

Водночас тривалість відсутності не завжди відображає реальний зміст ситуації, оскільки не дає змогу врахувати умови проходження військової служби, зокрема участь у бойових діях, надто довгострокове перебування на позиціях, стан здоров'я, наслідки фізичного та психоемоційного виснаження, дезадаптацію, відсутність належної ротації чи інші об'єктивні чинники. За таких умов формально однакові прояви СЗЧ можуть мати різну соціально-психологічну природу та істотно відмінний рівень фактичної зумовленості поведінки військовослужбовця, що ставить під сумнів справедливість єдиного підходу до кримінально-правового реагування. Це особливо помітно під час зіставлення випадків самовільного залишення військової частини після тривалого перебування в зоні інтенсивних бойових дій і випадків ухилення від служби поза умовами безпосереднього бойового навантаження. Практика призначення покарання за СЗЧ також свідчить про істотну неоднорідність фактичних обставин вчинення цього кримінального правопорушення, які не завжди мають належне відображення в законодавчій конструкції санкції.

Отже, часовий критерій виконує функцію формальної юридичної межі, проте сам собою не забезпечує змістовної диференціації кримінально-правового реагування. Такий висновок узгоджується і з аналізом спеціальної літератури, присвяченої самовільному залишенню військової частини. Зокрема, В. С. Березняк, досліджуючи особливості конструкції складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, звертає увагу на поєднання в цій нормі різних форм діяння, строків, суб'єктів та умов його вчинення, що, з одного боку, дає змогу диференціювати кримінальну відповідальність, а з іншого – ускладнює правозастосовну практику [11, с. 3001].

Аналогічно в дослідженні О. О. Обіход [12] самовільне залишення військової частини або місця служби розглядається як самостійний об'єкт комплексного кримінально-правового аналізу, що охоплює теоретичні, методологічні та правові засади кримінальної відповідальності за вчинення такого діяння. Цей підхід має важливе значення для теоретичного осмислення змісту статті 407 КК України, однак водночас свідчить про переважну орієнтацію на системно-правову характеристику відповідного складу кримінального правопорушення.

Близьку позицію висловлює З. А. Загиней-Заболотенко. Узагальнюючи правові позиції Верховного Суду щодо кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених статтями 407 та 408 КК України, вона звертає увагу на складну конструкцію статті 407 КК України, в якій законодавець поєднує характеристики діяння (зокрема, його тривалість) із особливостями суб'єкта, що ускладнює правозастосування [13, с. 340]. Водночас аналіз правових позицій Верховного Суду свідчить, що під час розмежування самовільного

залишення військової частини та дезертирства визначальне значення має не тривалість відсутності, а зміст суб'єктивної сторони [13, с. 341]. Так, навіть за наявності формально визначених критеріїв законодавчої конструкції, кваліфікаційний підхід у судовій практиці орієнтується переважно на встановлення окремих юридичних ознак складу кримінального правопорушення, що обмежує врахування фактичних умов проходження військової служби.

Проблема кримінально-правового регулювання самовільного залишення військової частини не вичерпується формальним характером кваліфікації відповідного діяння. Як свідчить аналіз наукових досліджень і судової практики, основна увага приділяється встановленню юридичних ознак складу кримінального правопорушення, його відмежуванню від суміжних діянь і визначенню критеріїв кваліфікації. Однак такий підхід залишає поза належною увагою питання внутрішньої побудови санкції статті 407 КК України та її здатності забезпечити диференційоване кримінально-правове реагування залежно від реального змісту конкретної ситуації. Саме на цьому рівні виявляється ключова проблема: за наявності різноманітних за своїми фактичними характеристиками випадків самовільного залишення військової частини законодавець використовує переважно уніфіковану модель покарання, що обмежує можливості врахування ступеня суспільної небезпеки діяння та особливостей його вчинення.

У цьому контексті сама нормативна конструкція статті 407 КК України не існує ізольовано. Вона функціонує у взаємозв'язку зі статтею 65 КК України, яка закріплює загальні засади призначення покарання, та з частиною п'ятою статті 401 КК України, яка за певних умов допускає звільнення від кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби та дезертирство, якщо вони вчинені вперше в період дії воєнного стану. Процесуальний механізм реалізації такого звільнення пов'язаний також із положеннями статей 286–288 КПК України. Уже сама потреба законодавчо вводити спеціальний виняток для пом'якшення наслідків застосування статті 407 КК України свідчить, що базова санкція не завжди забезпечує справедливий результат без додаткового коригування.

У цьому зв'язку показовим є те, що в судовій практиці стаття 407 КК України нерідко застосовується в поєднанні з механізмом звільнення від кримінальної відповідальності. Це означає, що санкція не завжди функціонує як самодостатній інструмент реагування, а її наслідки пом'якшуються за допомогою спеціальних нормативних конструкцій. Така ситуація не спростовує значення самої санкції, але вказує на її внутрішню напруженість: з одного боку, законодавець установлює сувору модель реагування, а з іншого – одночасно створює правовий механізм відступу від неї. Саме тому проблема полягає не лише в жорсткості покарання, а передусім у відсутності належної диференціації на рівні самої санкції.

Схожі проблеми зазначаються і в сучасних дослідженнях забезпечення військової дисципліни в умовах воєнного стану. Так, Т. Ніколаєнко та О. Осінський звертають увагу на те, що зміни кримінального законодавства у сфері відповідальності за самовільне залишення військової частини призвели до виникнення прогалин у механізмі притягнення військовослужбовців до відповідальності та формування неоднозначної правозастосовної практики [14, с. 223–225]. Автори також наголошують на потребі в диференціації відповідальності за порушення військової дисципліни в умовах воєнного стану [14, с. 222].

Крім того, чинна модель кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини не може бути оцінена поза контекстом принципу верховенства права, закріпленого в статті 8 Конституції України, та принципу рівності громадян перед законом, передбаченого статтею 24 Конституції України. Якщо однакова санкція поширюється на об'єктивно різні ситуації, а практичне пом'якшення її наслідків залежить від додаткових процедурних механізмів, постає питання про відповідність такої конструкції вимогам правової визначеності, пропорційності та справедливості.

Отже, нормативна конструкція статті 407 КК України в умовах воєнного стану характеризується поєднанням суворої уніфікованої санкції, формального критерію розмежування кримінальної відповідальності та спеціальних механізмів коригування наслідків її застосування. Саме така побудова норми створює підстави для висновку, що проблема кримінально-правового регулювання в цій сфері полягає не лише в питанні суворості покарання, а значно більшою мірою – у внутрішній недиференційованості санкції та її обмеженій здатності врахувати різний ступінь суспільної небезпеки конкретних форм самовільного залишення військової частини або місця служби.

У кримінально-правовій доктрині диференціація кримінальної відповідальності розглядається як одна із ключових умов забезпечення справедливості покарання та його відповідності ступеню суспільної небезпеки діяння. Її сутність полягає у встановленні різної за суворістю кримінально-правової реакції залежно від характеру вчиненого правопорушення, особи винного та інших юридично значущих обставин. Як зазначає Л. П. Брич [8], диференціація кримінальної відповідальності передбачає нормативне розмежування кримінально-правових наслідків, що унеможливлює формалізований підхід до застосування норми та забезпечує адекватність кримінально-правового реагування. Водночас відсутність належної диференціації в санкції кримінально-правової норми призводить до її уніфікації, внаслідок чого різні за фактичним змістом діяння охоплюються однаковою моделлю відповідальності. За таких умов можливість врахування індивідуальних обставин переноситься з рівня законодавчого регулювання на рівень правозастосування, що зумовлює підвищення ролі судового розсуду та потребу у використанні додаткових правових механізмів для корекції кримінально-правових наслідків.

З урахуванням зазначених теоретичних положень особливого значення набуває аналіз судової практики, який дає змогу оцінити рівень реалізації принципу диференціації кримінальної відповідальності в правозастосуванні.

Аналіз судової практики свідчить про відсутність належної диференціації кримінально-правового реагування в межах застосування статті 407 КК України та наявність суперечливих підходів до визначення кримінально-правових наслідків за об'єктивно схожих обставин. Наведені приклади свідчать про те, що навіть за наявності індивідуалізованих чинників суди змушені діяти в межах жорстко визначеної санкції, що обмежує можливості диференційованого кримінально-правового реагування.

У низці вироків за самовільне залишення військової частини в умовах воєнного стану суди призначають реальне покарання у виді позбавлення волі строком від п'яти до шести років з огляду переважно на формальне встановлення складу кримінального правопорушення. У таких випадках простежується розрив між формальною придатністю військовослужбовця до проходження служби та його реальним фізичним і психоемоційним

станом. Це зумовлює конфлікт між медичними та кримінально-правовими критеріями оцінювання стану особи, за якого об'єктивні медичні обставини (зокрема, поранення, тяжкі захворювання, потреба в лікуванні) не узгоджуються з юридичною кваліфікацією, що ґрунтується на формальному визнанні придатності до служби. За таких умов виникає ризик криміналізації поведінки, що має вимушений характер, оскільки дії, зумовлені об'єктивним станом здоров'я або потребою в лікуванні, кваліфікуються як кримінальне правопорушення незалежно від фактичних причин їхнього вчинення. Призначення покарання у виді позбавлення волі строком п'ять років за наявності обставин, пов'язаних зі станом здоров'я, потребою в лікуванні чи іншими об'єктивними чинниками, ставить під сумнів відповідність такого покарання ступеню суспільної небезпеки діяння й порушує баланс між характером вчиненого та суворістю санкції. За таких умов виникають підстави стверджувати про порушення принципу справедливості покарання.

У результаті кримінально-правове оцінювання поведінки особи здійснюється переважно на підставі її формального статусу та факту самовільної відсутності без належного врахування фактичних умов, які об'єктивно впливають на можливість виконання обов'язків військової служби. У наведених випадках простежується відсутність ефективних правових механізмів реагування на ситуації, пов'язані з погіршенням стану здоров'я військовослужбовця. Реалізація кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини значною мірою залежить від позиції командира військової частини, зокрема щодо можливості подальшого проходження служби та надання відповідних погоджень. За таких умов кримінально-правові наслідки визначаються не лише змістом норми закону, але й адміністративним рішенням посадової особи, що має дискреційний характер. Схожі проблеми простежуються і в сучасних дослідженнях практики протидії самовільному залишенню військової частини. Так, О. П. Рябчинська, К. М. Плутицька та Д. А. Рябчинський звертають увагу на складність координації механізмів реагування на випадки самовільного залишення військової частини та потребу в узгодженій взаємодії правоохоронних органів і військового командування [15, с. 114–115]. У цьому аспекті автори фактично підтверджують, що ефективність реалізації кримінально-правових механізмів значною мірою залежить не лише від змісту кримінально-правової норми, а й від особливостей практичного механізму її застосування.

Така залежність підриває принцип правової визначеності, створює ризики нерівності в застосуванні права та підвищує ймовірність зловживань. Вирішальним чинником притягнення до кримінальної відповідальності в таких справах є саме формальна наявність ознак складу правопорушення, що зумовлює формалізований характер кримінально-правового реагування й обмежує можливості врахування змістовних обставин конкретної ситуації.

Наприклад, у вироку Ківерцівського районного суду Волинської області 2026 року у справі № 158/79/26 особу засуджено до позбавлення волі строком п'ять років з огляду на сам факт самовільної відсутності без належного дозволу командування [16]. Аналогічний підхід простежується і в інших рішеннях, зокрема в справі № 344/10428/23, де призначене покарання залишено без змін судом апеляційної інстанції, що свідчить про послідовне застосування каральної моделі реагування незалежно від індивідуалізованих чинників [17]. Водночас такі чинники не набувають визначального значення в механізмі

кримінально-правового оцінювання, не впливають на кваліфікацію діяння та не призводять до пом'якшення відповідальності. Призначення покарання у виді позбавлення волі строком п'ять років навіть за наявності обставин, пов'язаних зі станом здоров'я, лікуванням чи іншими об'єктивними чинниками, свідчить про обмеженість можливостей індивідуалізації покарання в межах санкції статті 407 КК України.

Характерною ознакою такої практики є домінування формально-юридичного підходу до оцінювання поведінки військовослужбовця, за якого вирішальним визнається сам факт самовільної відсутності, тоді як обставини, пов'язані зі станом здоров'я, проходженням лікування, тривалим перебуванням у зоні бойових дій або психоемоційним виснаженням, не набувають самостійного значення в механізмі визначення кримінально-правових наслідків. У результаті відбувається фактичне нівелювання ролі індивідуалізації покарання як одного із базових принципів кримінального права.

Зазначена практика загалом узгоджується із позицією Верховного Суду, відповідно до якої призначення покарання здійснюється в межах санкції відповідної частини статті з урахуванням обставин кримінального правопорушення й даних про особу винного (постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 12.01.2021 у справі № 148/1536/18) [18]. Відповідні підходи узгоджуються із положеннями статті 65 КК України, яка передбачає потребу в індивідуалізації покарання з урахуванням тяжкості правопорушення, особи винного та обставин справи.

Водночас такий підхід має реалізовуватися з урахуванням загальних засад призначення покарання, які передбачають його індивідуалізацію залежно від тяжкості правопорушення, особи винного та обставин справи (п. 1, 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7 «Про практику призначення судами кримінального покарання») [19]. Однак у фактичній практиці застосування норми ці вимоги нерідко набувають формального характеру, що зумовлює ігнорування індивідуалізованих чинників.

Відповідно до частини п'ятої статті 401 КК України особа, яка вперше вчинила самовільне залишення військової частини або місця служби, може бути звільнена від кримінальної відповідальності за наявності визначених законом умов, зокрема в разі добровільного повернення до місця служби та за відсутності інших обтяжливих обставин. Реалізація цього положення має своє відображення в судовій практиці, де зазначений механізм використовується як засіб пом'якшення наслідків застосування суворої санкції статті 407 КК України. Так, в ухвалі Основ'янського районного суду м. Харкова від 14 травня 2025 року в справі № 646/4348/25 (№ судового провадження 1-кп/646/1190/2025) суд, встановивши наявність складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України, з урахуванням добровільного повернення військовослужбовця до місця служби, наявності письмової згоди командира на продовження проходження служби та відсутності попередніх правопорушень застосував положення ч. 5 ст. 401 КК України та звільнив особу від кримінальної відповідальності [20]. Аналогічний підхід простежується і в судовій практиці, зокрема в ухвалі Шосткинського міськрайнного суду Сумської області у справі № 589/229/26, у якому за зіставних фактичних обставин зроблено висновок про можливість відмови від застосування санкції статті 407 КК України [21].

Водночас наведені обставини свідчать про те, що застосування положень частини п'ятої статті 401 КК України значною мірою залежить від позиції командира військової частини щодо можливості подальшого проходження служби, що фактично надає цьому чиннику вирішального значення у визначенні кримінально-правових наслідків.

Зазначені рішення демонструють, що в разі коли фактичні обставини справи виходять за межі типової ситуації дисциплінарного правопорушення, суди змушені вдаватися до застосування спеціальних нормативних механізмів, які формально не є елементами санкції статті 407 КК України.

Порівняння наведених підходів дає підстави для висновку, що в межах кримінально-правового регулювання відповідальності за самовільне залишення військової частини фактично співіснують дві моделі кримінально-правового реагування: каральна, яка передбачає застосування суворої санкції у виді позбавлення волі, та компенсаторна, що реалізується через механізми звільнення від кримінальної відповідальності. Така подвійність кримінально-правового реагування є прямим наслідком недиференційованої побудови санкції та свідчить про її нормативну неспроможність забезпечити справедливий результат без застосування додаткових правових механізмів.

Недиференційований характер санкції статті 407 КК України проявляється в тому, що особи, які вчинили самовільне залишення військової частини з об'єктивних причин (зокрема, через стан здоров'я чи потребу в лікуванні), та особи, які свідомо ухиляються від проходження служби, фактично підпадають під однакову модель кримінально-правового реагування. За таких умов санкція не розрізняє принципово різні за своїм змістом і ступенем суспільної небезпеки ситуації.

У результаті функція диференціації кримінальної відповідальності фактично переноситься з рівня законодавця на рівень правозастосування, що зумовлює варіативність кримінально-правових наслідків і підвищує залежність їхнього визначення від судового розсуду. Водночас законодавча конструкція статті 407 КК України не забезпечує достатніх інструментів для належного врахування фактичних умов проходження служби, причин відсутності та поведінки особи після вчинення діяння. Існування спеціальних механізмів звільнення від кримінальної відповідальності, зокрема в разі добровільного повернення до місця служби, фактично виконує компенсаторну функцію щодо недосконалості санкції.

Отже, санкція статті 407 КК України функціонує як уніфікований інструмент кримінально-правового реагування, який не забезпечує належної диференціації кримінальної відповідальності та адекватного врахування різноманітності фактичних обставин вчинення діяння, що обумовлює потребу її концептуального перегляду.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує такі результати:

1. Чинна редакція статті 407 КК України побудована на формалізованому підході до розмежування кримінально караної та некримінальної поведінки. Визначальним критерієм у межах цього підходу є тривалість самовільної відсутності військовослужбовця, що забезпечує формальну визначеність кваліфікації, проте не відображає фактичного змісту ситуації, у якій вчиняється діяння.

2. Санкція статті 407 КК України має уніфікований і недиференційований характер. Однакова модель кримінально-правового реагування застосовується як до випадків, зумовлених об'єктивними умовами проходження військової служби, так і до свідомого

ухилення від її проходження, що не забезпечує належного врахування ступеня суспільної небезпеки діяння.

3. У межах чинного кримінально-правового регулювання відповідальності за самовільне залишення військової частини фактично сформувалося співіснування двох моделей кримінально-правового реагування – каральної та компенсаторної. Наявність останньої свідчить про неспроможність базової санкції самостійно забезпечити справедливий і диференційований результат.

4. За відсутності належної диференціації на рівні кримінально-правової норми функція врахування відмінностей між різними за змістом випадками самовільного залишення військової частини фактично переноситься у сферу судового розсуду. Така ситуація зумовлює варіативність кримінально-правових наслідків, нестабільність правозастосовної практики та знижує рівень правової визначеності.

5. Часовий критерій визначає формальну межу криміналізації, однак не забезпечує змістовної диференціації кримінально-правового реагування, оскільки не відображає реального ступеня суспільної небезпеки відповідних діянь.

6. Недосконаліть кримінально-правового регулювання відповідальності за самовільне залишення військової частини має структурний характер і полягає в невідповідності санкції реальним умовам її застосування, що зумовлює використання компенсаторних механізмів і не забезпечує належного балансу між цілями покарання та фактичними умовами проходження військової служби.

7. Удосконалення кримінально-правового регулювання в цій сфері пов’язується з переглядом підходів до побудови санкції статті 407 КК України, зокрема через розширення альтернативних видів покарання та запровадження критеріїв диференціації кримінальної відповідальності залежно від характеру та причин самовільного залишення військової частини.

Отже, недиференційований характер санкції статті 407 КК України не лише обмежує можливості індивідуалізації покарання, а й об’єктивно переносить функцію диференціації кримінальної відповідальності на рівень судового розсуду, що не відповідає вимогам правової визначеності та стабільності правозастосування. З урахуванням викладеного доцільним є перегляд підходів до побудови санкції статті 407 КК України через запровадження диференційованої моделі кримінально-правового реагування, яка передбачала б варіативність санкцій залежно від характеру причин самовільного залишення військової частини, умов проходження служби та поведінки особи після вчинення діяння.

Перспективи подальших досліджень пов’язані з розробленням критеріїв диференціації кримінальної відповідальності та обґрунтуванням напрямів удосконалення санкції статті 407 КК України з урахуванням фактичних умов проходження військової служби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кавунська А. О., Корнієнко М. В., Шкута О. О. Дезертирство в Україні: кримінально-правовий та кримінологічний аспект : монографія. Одеса : Юридика, 2023. 209 с.

2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III.

3. Бабанли Р. Ш. Призначення покарання в Україні: теоретико-прикладні засади : монографія. Чернігів : Десна Поліграф, 2019. 488 с.

4. Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія. Харків : Право, 2020. 720 с.

5. Ободовський О. В. Військові кримінальні правопорушення: теорія і практика : монографія. Одеса : Юридична література, 2023. 652 с.

6. Федорчук І. М. Обставини, які обтяжують покарання за Кримінальним кодексом України : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2017. 240 с.

7. Дабіжа О. О. Про деякі процесуальні особливості звільнення від кримінальної відповідальності за самовільне залишення військової частини або місця служби та дезертирство. *Юридичний вісник*. 2025. № 1. С. 203–212. DOI : https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2025.26

8. Коба М. М. Самовільне залишення служби як форма ухилення від обов'язку захисту країни в умовах триваючої війни: організаційно-правові аспекти. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. № 2, ч. 2. С. 368–374. DOI : https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.02.2.58

9. Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 712 с.

10. Голець В. В., Попович А. С. Особливості кваліфікації самовільного залишення частини або місця служби (ст. 407 КК України). *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2026. № 1. С. 363–367. DOI : https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.2.58

11. Березняк В. С. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби. *Наукові інновації та передові технології*. 2026. № 2 (54). С. 2994–3003. DOI : https://doi.org/10.52058/2786-5274-2026-2(54)-2994-3003

12. Обіход О. В. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби : дис. ... д-ра філософії : 081 Право. Київ, 2025. 242 с.

13. Загиней-Заболотенко З. А. Самовільне залишення військової частини або місця служби та дезертирство (статті 407 та 408 Кримінального кодексу України): основні правові позиції Верховного Суду щодо кваліфікації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 12. С. 328–332. URL : https://lsej.org.ua/12_2023/84.pdf (дата звернення: 07.05.2026).

14. Ніколаєнко Т., Осінський О. Актуальні питання забезпечення військової дисципліни у разі самовільного залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану: кримінально-правовий аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 1. С. 222–229. DOI : https://doi.org/10.31733/2078-3566-2024-1-222-229

15. Рябчинська О. П., Плутицька К. М., Рябчинський Д. А. Взаємодія правоохоронних органів у протидії самовільному залишенню військової частини або місця служби. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 6, ч. 3. С. 110–116. DOI : https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.3.16

16. Вирок Ківерцівського районного суду Волинської області у справі № 158/79/26 / Єдиний державний реєстр судових рішень.

17. Матеріали судового провадження у справі № 344/10428/23 / Єдиний державний реєстр судових рішень.

18. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 12.01.2021 у справі № 148/1536/18 (провадження № 51-4685км20) / Єдиний державний реєстр судових рішень.

19. Про практику призначення судами кримінального покарання : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 № 7. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03

20. Ухвала Основ'янського районного суду м. Харкова від 14 травня 2025 року у справі № 646/4348/25 / Єдиний державний реєстр судових рішень.

21. Ухвала суду у справі № 589/229/26 / Єдиний державний реєстр судових рішень.

Дата надходження 24.02.2026
Дата прийняття 11.03.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

УДК 343.13:343.9.024:336.744
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.330-340

Т. П. Яцик,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри фінансових розслідувань та економічної безпеки
Навчально-наукового інституту економічної безпеки та митної справи,
Державний податковий університет
T. P. Yatsyk,
Candidate in Law Sciences (Ph.D), Docent,
Associate Professor of the Department of Financial Investigations and Economic Security
of the Educational and Scientific Institute of Economic Security and Customs,
State Tax University
email: zvezda171088@gmail.com
ORCID 0000-0003-4207-4633;
Т. В. Черненко,
здобувачка освіти першого (бакалаврського) рівня
Навчально-наукового інституту економічної безпеки та митної справи,
Державний податковий університет
T. V. Chernenko,
Bachelor Student of the Educational and Scientific
Institute of Economic Security and Customs,
State Tax University
email: tannybs2005@gmail.com
ORCID 0009-0003-6158-162X

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З КРИПТОВАЛЮТОЮ

THE LEGAL NATURE AND CHARACTERISTICS OF PROCEDURAL SUPPORT FOR THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO CRYPTOCURRENCY

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Яцик Т. П., Черненко Т. В., 2026

Стаття спрямована на комплексне дослідження правової природи віртуальних активів у контексті кримінального судочинства України. Основна увага приділяється розмежуванню понять «віртуальний актив», «криптоактив» та «криптовалюта», а також розробці практичних рекомендацій щодо подолання процесуальних перешкод у разі накладення арешту на цифрові активи та їх визнання речовими доказами. Проведено критичний аналіз відповідності національного законодавства міжнародним стандартам, який висвітлює прогалини у вітчизняному правовому полі, що перешкоджають повноцінному використанню цифрових активів як об'єктів доказування.

У процесі дослідження використано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів пізнання. Формально-логічний метод застосовано для уточнення понятійно-категоріального апарату. Порівняльно-правовий метод дав змогу зіставити українське законодавство з міжнародними стандартами (Регламент MiCA, Рекомендації FATF). Метод системно-структурного аналізу використано для вивчення технічної складової блокчейну та смарт-контрактів, а аналіз судової практики – для виявлення типових помилок слідства під час доведення контролю над активами.

Встановлено, що ключовою проблемою правозастосування є «нематеріальність» криптовалюти, яка стає підставою для відмов у накладенні арешту. Доведено, що для ефективного розслідування фокус доказування має зміститися з права власності на факт ексклюзивного володіння ключами доступу. Виокремлено основні методи ідентифікації власників активів: від аналізу електронних декларацій до використання спеціалізованого програмного забезпечення для деанонімізації транзакцій. Розкрито роль смарт-контрактів як інструментів автоматизації злочинної діяльності та джерел доказової інформації.

Зроблено висновок про потребу в адаптації КПК України до цифрових реалій через визнання специфічної форми матеріальності віртуальних активів. Обґрунтовано, що подолання транскордонності криптозлочинів можливе лише через імплементацію міжнародних стандартів прозорості та розширення інструментарію блокчейн-аналітики в роботі правоохоронних органів. Уніфікація підходів до розуміння технічної та юридичної природи криптовалют є запорукою мінімізації процесуальної невизначеності та забезпечення невідворотності покарання.

Ключові слова: *блокчейн, смарт-контракт, кримінальне провадження, речовий доказ, арешт майна, приватний ключ.*

The article is aimed at a comprehensive study of the legal nature of virtual assets in the context of the criminal justice system of Ukraine. The primary focus is on distinguishing the concepts of "virtual asset," "crypto-asset," and "cryptocurrency," as well as developing practical recommendations for overcoming procedural obstacles when seizing digital assets and recognizing them as physical evidence. A critical analysis of the compliance of national legislation with international standards was conducted, highlighting gaps in the domestic legal framework that prevent the full utilization of digital assets as objects of evidence.

In the course of the study, a set of general scientific and special methods of cognition were employed. The formal-logical method was applied to clarify the conceptual and categorical apparatus. The comparative-legal method allowed for the comparison of Ukrainian legislation with international standards (MiCA Regulation, FATF Recommendations). The

system-structural analysis method was used to study the technical components of blockchain and smart contracts, while the analysis of judicial practice served to identify typical errors made by investigation authorities in proving control over assets.

It has been established that the key problem of law enforcement is the "immateriality" of cryptocurrency, which serves as a basis for refusals to impose seizure. It is proven that for an effective investigation, the focus of evidence must shift from ownership rights to the fact of exclusive possession of access keys. The main methods for identifying asset owners are identified: from the analysis of electronic declarations to the use of specialized software for de-anonymizing transactions. The role of smart contracts as tools for automating criminal activity and as sources of evidentiary information is revealed.

The conclusion is drawn regarding the necessity of adapting the Criminal Procedure Code of Ukraine to digital realities by recognizing a specific form of materiality for virtual assets. It is substantiated that overcoming the trans-border nature of crypto-crimes is possible only through the implementation of international transparency standards and the expansion of blockchain analytics tools in the work of law enforcement agencies. Unifying approaches to understanding the technical and legal nature of cryptocurrencies is a prerequisite for minimizing procedural uncertainty and ensuring the inevitability of punishment.

Keywords: *blockchain, smart contract, criminal proceedings, physical evidence, seizure of property, private key.*

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток фінансових технологій і глобальна цифровізація економічних відносин призвели до появи та масового використання віртуальних активів, серед яких ключове місце посідає криптовалюта. Станом на 2025 рік Україна демонструє досить високий рівень інтеграції цифрових активів у повсякденне життя, посідаючи восьме місце в Глобальному індексі криптоадаптації та четверте місце за кількістю роздрібних операцій. Така популярність, з одного боку, відкриває нові економічні можливості, а з іншого – створює безпрецедентні виклики для правоохоронної та судової систем.

Криптовалюти завдяки своїм особливостям, як-от анонімність (псевдонімність), транскордонність, висока швидкість транзакцій і відсутність централізованого контролю, стали ефективним інструментом для реалізації різних видів кримінальних правопорушень. Вони широко застосовуються для легалізації (відмивання) доходів, отриманих незаконним шляхом, фінансування тероризму, торгівлі забороненими товарами в даркнеті, а також слугують предметом неправомірної вигоди в корупційних схемах.

Отже, потреба у виробленні єдиного науково обґрунтованого підходу до визначення правового статусу криптовалюти в кримінальному провадженні є критичною для забезпечення правопорядку та економічної безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового регулювання віртуальних активів наразі перебуває на етапі активного наукового аналізу. Теоретичні основи обігу криптовалют та їхній захист у межах кримінального права досліджують провідні українські вчені, серед яких можна виділити Т. П. Овсійчука, О. В. Кремінського, К. В. Шустрову, Є. В. Лащука, А. А. Музику, Л. В. Омельчук, В. А. Шкелебей, Т. П. Яцик, І. І. Румик та інших.

На міжнародному рівні ключовими є напрацювання експертів FATF і положення європейського Регламенту MiCA, які визначають глобальні стандарти прозорості та фінансового моніторингу віртуальних активів.

Водночас, попри значну кількість публікацій, низка питань усе ще залишається предметом дискусій. Зокрема, немає єдиної позиції щодо юридичної природи криптовалюти: чи потрібно її вважати майном, інформацією або цифровим кодом.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний масив наукових напрацювань щодо правової природи криптовалют, поза увагою дослідників залишається низка критичних аспектів, що зумовлюють розрив між теорією та практикою кримінального судочинства. Зокрема, залишається нерозв'язаним питання розробки уніфікованого алгоритму процесуального закріплення «факту контролю» над приватними ключами, що в умовах децентралізації є важливішим за встановлення класичного права власності. Більшість наявних досліджень фокусуються на правовому статусі активу, ігноруючи методику документування транзакцій, проведених через сервіси анонімізації (міксери), та джерела доказової інформації, що містяться в коді смарт-контрактів. Причиною такого стану є надмірна консервативність кримінальної доктрини, яка не встигає за динамічним розвитком блокчейн-технологій, і відсутність міждисциплінарного підходу, що поєднував би юриспруденцію із цифровою криміналістикою. Дослідження цих аспектів є фундаментальним для розуміння загальної проблеми, оскільки без подолання «бар'єра матеріальності» та визначення чітких критеріїв ідентифікації користувача будь-які заходи кримінально-правового впливу втрачають реальну перспективу виконання. Авторський внесок у цій статті спрямований на заповнення вказаних прогалин через обґрунтування концепції «цифрової матеріальності» та формування прикладних рекомендацій щодо фіксації електронних слідів у розподілених реєстрах, що дасть змогу мінімізувати процесуальну невизначеність під час арешту та конфіскації віртуальних активів.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основним завданням дослідження є обґрунтування методики залучення віртуальних активів до доказової бази кримінального провадження за рахунок подолання колізії між їхньою цифровою природою та процесуальними вимогами щодо речових доказів. Для реалізації цієї цілі передбачається вирішення таких конкретних завдань: усунення термінологічної неоднозначності понять «віртуальний актив» і «криптовалюта» в слідчій практиці; розробка алгоритму доведення факту контролю над активами через володіння криптографічними ключами; обґрунтування концепції «цифрової матеріальності» для забезпечення правомірності арешту активів згідно зі ст. 170 КПК України. Дослідження також спрямоване на розробку прикладних рекомендацій щодо ідентифікації транзакцій у блокчейні та нейтралізації інструментів анонімізації. Виконання цих завдань дасть змогу трансформувати теоретичні знання про блокчейн у дієвий криміналістичний інструментарій, що забезпечить невідворотність покарання за правопорушення у сфері цифрової економіки.

Виклад основного матеріалу. У системі кримінального судочинства критично важливим є чітке термінологічне розмежування об'єктів цифрового світу, оскільки помилкова кваліфікація активу може призвести до процесуальних помилок під час визначення обсягу завданих збитків або природи вчиненого правопорушення.

У сучасній вітчизняній літературі досить часто спостерігається ототожнення понять «віртуальні активи», «криптоактиви» та «криптовалюта». Проте ці терміни мають принципово різні значення, а розуміння їхніх відмінностей є надзвичайно важливим.

Базовою категорією, що існує родовим поняттям у вітчизняному та міжнародному законодавстві, є «віртуальний актив». В українському законодавстві віртуальний актив визначається як «нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість і виражене сукупністю даних в електронній формі» [1]. Це найширша дефініція, яка охоплює будь-яке цифрове вираження вартості, незалежно від технології його створення, за умови, що воно може бути об'єктом цивільних прав. До віртуальних активів належать не лише криптовалюти, але й токени, внутрішньоігрові валюти, скіни в певних іграх тощо.

Відповідно до Закону України «Про віртуальні активи», який станом на 14.04.2026 все ще не набрав чинності, віртуальний актив не є засобом платежу, а його правовий статус ототожнюється зі статусом рухомого майна в цивільному праві [1].

Термін «криптоактив» все ще немає законодавчого визначення, хоча й згадується в офіційних документах.

ЄС у своєму Регламенті MiCA надає таке визначення криптоактиву: «цифрове вираження вартості або права, яке можна передавати та зберігати в електронній формі за допомогою технології розподіленого реєстру або схожої технології» [2].

До криптоактивів Регламент MiCA відносить токени електронних грошей (electronic money tokens), токени, прив'язані до активу (asset-referenced tokens) та інші криптоактиви.

Зі свого боку поняття «криптовалюта» є ще вужчим і має суто фінансове спрямування. Це специфічний вид криптоактива, основною функцією якого є роль універсального засобу обміну, накопичення та розрахунку. До криптовалюти належать Bitcoin, Ethereum, Litecoin тощо.

Для належного визначення самої правової природи криптовалюти, на наше переконання, є встановлення її технічної складової, зокрема розуміння принципу функціонування блокчейну. За своєю сутністю блокчейн є децентралізованою цифровою базою або реєстром, що складається з постійно зростаючого списку упорядкованих записів, які називаються блоками; і який зберігає записи в мережі комп'ютерів прозорим, незмінним і стійким до втручання способом [3].

Інакше кажучи, блокчейн ніби цифровий журнал, який неможливо підробити і який зберігається одночасно на тисячах комп'ютерів. Кожна сторінка журналу – це окремий блок, а всі сторінки разом утворюють ланцюг (chain). Після того як сторінка заповнюється, її «запечатують» або ж хешують. Кожен блок має свій унікальний хеш – довгий рядок символів, який створюється на основі даних усередині самого блоку. Кожен наступний блок містить хеш попереднього, тому якщо хтось спробує втрутитись і змінити хоча б один символ у старому блоці, його хеш повністю зміниться. Саме цим способом забезпечується незмінність і стійкість до втручання, про яку згадувалося раніше.

Варто звернути увагу на те, що блокчейн є специфічним реєстром порівняно з тим самим реєстром транзакцій банку. Його функціональне наповнення давно вийшло за межі фіксації звичайних монетарних транзакцій. Якщо банківський реєстр фактично є як список змін у балансах рахунків із прив'язкою до ідентифікованих клієнтів, то блокчейн охоплює значно ширший спектр цифрових подій. Наприклад, у блокчейнах

другого та третього поколінь, як-от Ethereum, до реєстру вносяться не лише транзакції з передачі активів, але й дані про створення та виконання смарт-контрактів.

Смарт-контрактом є автоматичний контракт із вбудованими умовами та правилами, який виконується без потреби в посереднику [3, с. 13]. Інакше кажучи, це програмний код, який діє за простою логікою «Якщо – то».

У контексті кримінального провадження смарт-контракти можуть бути як знаряддям вчинення кримінальних правопорушень (наприклад, у децентралізованих фінансових пірамідах), так і джерелом доказової інформації, а їхня автономність створює окремий виклик для правоохоронних органів: оскільки смарт-контракт є незмінним після розгортання в блокчейні, технічно неможливо «скасувати» чи «зупинити» його дію в звичний спосіб. Отже, цей механізм створює систему, де безпосередня фізична або цифрова участь особи в момент розподілу злочинних активів стає необов'язковою.

До того ж саме функціональні можливості смарт-контрактів дають змогу реалізувати складну ієрархію цифрових об'єктів, що знову повертає нас до потреби в їхньому суворому розмежуванні. Варто підкреслити, що блокчейн є технологічною основою, а криптовалюта – лише одним із варіантів її застосування і є нативним активом блокчейн-протоколу, який слугує засобом обміну для всіх транзакцій усередині цієї мережі. Токени ж зі свого боку є активами, які створюються «поверх» наявного блокчейну.

Однак для правової кваліфікації кримінального правопорушення недостатньо розуміти лише природу самого активу; критично важливим є встановлення механізму контролю над ним. У світі віртуальних активів такий контроль реалізується через криптографічні ключі, які зберігаються в криптогаманцях.

Часто в цифровій економіці криптогаманець розглядається як такий собі сейф, де зберігаються певні віртуальні активи, проте насправді криптогаманець не є гаманцем за своєю суттю і не містить валюти як такої. Усі записи про активи існують виключно в блокчейні, тоді як гаманець є лише інструментом взаємодії з ним і містить криптографічні ключі [4].

Сутність роботи гаманця базується на асиметричному шифруванні, де ключову роль відіграють публічний і приватний ключі. Публічний ключ є основою для генерування адреси гаманця й він відкритий для всіх учасників мережі та використовується для ідентифікації отримувача коштів. Приватний ключ виконує роль такого собі цифрового підпису, без якого доступ до коштів у блокчейні стає технічно неможливим. Відновити доступ до активів навіть за умови втрати приватного ключа можна за допомогою seed-фрази – послідовності із 12 або 24 випадкових слів.

Саме така специфічна технічна архітектура, де володіння активом зводиться до володіння інформацією (ключами), а не фізичним об'єктом – зумовлює складність правової інтерпретації цього явища**.** Адже криптовалютні активи є багатоаспектним об'єктом і, з одного боку, являють собою сукупність даних в електронній формі, а з іншого – актив, що має реальну економічну цінність і може бути конвертований у фіатну валюту.

Варто зазначити, що рівень складності правової інтерпретації та подальшого накладення арешту значною мірою залежить від способу зберігання активів, зокрема від їхнього кастодіального статусу.

У разі кастодіального зберігання, як-от на централізованих біржах Binance або WhiteBIT, приватними ключами керує платформа-кастодіан. У такому разі об'єктом арешту є майнові права на обліковий запис, і юридичний обов'язок виконання ухвали суду лягає саме на юридичну особу, яка керує такою платформою.

Однак під час некастодіального зберігання підозрюваний є одноосібним власником ключів. У такій ситуації просте вилучення гаджета не гарантує збереження активів, оскільки підозрюваний може скористатися seed-фразою для відновлення доступу до гаманця з іншого пристрою та перевести кошти за лічені секунди. Доцільним у такій ситуації є негайне переміщення активів на підконтрольні державі адреси.

Проте реалізація такої тактичної дії впирається у фундаментальну законодавчу неврегульованість, адже в кримінальному судочинстві й досі відсутні конкретні норми, які б визнавали криптовалюту об'єктом або предметом кримінального правопорушення. Наразі в Кримінальному кодексі України відсутні положення, які б прямо встановлювали кримінальну відповідальність за незаконне заволодіння криптовалютою, а норми Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК України) не повною мірою пристосовані до розслідування кримінальних правопорушень у сфері криптовалют. Унаслідок цього питання подальшої правової долі вилучених криптоактивів залишається не повністю врегульованим і вирішується ситуативно [5, с. 197].

Ситуативність та процесуальна невизначеність особливо яскраво проявляються у спробах визначити правовий статус криптовалюти в контексті доказового права. Основною перешкодою водночас є питання щодо визнання криптовалюти як майна. Як зазначає А. О. Воронкін, КПК України, а саме ст. 170 передбачено накладення арешту на криптовалютні активи з метою збереження речових доказів [6]. Проте криптовалюту важко визнати саме речовим доказом, оскільки вона не має тієї ключової ознаки, яка випливає із самого визначення речового доказу, наданого тим самим процесуальним законодавством – матеріальності [7].

Матеріальним об'єктом є фізично наявна річ або предмет, який існує об'єктивно; він існує незалежно від свідомості людини та здатен фіксуватись у просторі. Криптовалюта ж за своєю суттю позбавлена таких ознак і є нематеріальним благом, цифровим записом у розподіленому реєстрі (блокчейні), який не має фізичного втілення.

Саме ця невизначеність створює неоднозначність судової практики, коли в одному випадку слідчий суддя задовольняє клопотання про накладення арешту на криптовалютні активи й погоджується з позицією прокурора [8], а в іншому – навпаки, відмовляє [9].

Якщо проаналізувати схожі судові рішення Печерського суду, простежується чітка тенденція: якщо прокурор у клопотанні про арешт майна вказує метою лише «збереження речових доказів», ризик відмови через нематеріальність об'єкта наближається до абсолютного.

Відмови в арешті часто обумовлені не лише теоретичними суперечностями, але й тим, що слідство не завжди може довести володіння конкретною особою певним активом. На відміну від нерухомості, яка зареєстрована в державному реєстрі, право власності на віртуальні активи підтверджується загалом контролем над ключами доступу.

Якщо право власності на ту саму нерухомість підтверджується відповідним записом у реєстрі, то в світі віртуальних активів діє принцип «Not your keys, not your

coins» (не твої ключі – не твої монети). Оскільки право розпоряджатися активом має лише той, хто володіє приватним ключем (сид-фразою), слідству потрібно довести не те, що актив «належить» особі, а те, що особа має ексклюзивний доступ до нього.

Відповідно, щоб навіть накласти той самий арешт, слідчий або прокурор мають довести причетність підозрюваного до нього. Це складно через декілька аспектів.

По-перше, якщо криптовалютні активи були отримані незаконним способом, власники часто звертаються до використання міксерів або тумблерів – спеціалізованих сервісів на кшталт Tornado Cash, які розривають зв'язок між відправником і отримувачем, роблячи неможливим відстеження ланцюжка транзакцій [10].

Саме процесуальне доведення є теж однією із проблем. Суди часто відмовляють в арешті, оскільки слідство не надає доказів «контролю». Для суду «скріншот з екрана монітора» не завжди є достатнім доказом, тому слідству потрібно встановити IP-адреси, пристрої, на яких зберігаються ключі, або встановлені застосунки та зв'язок з фіатними грошима.

З урахуванням викладеного вище доцільно запропонувати такий алгоритм дій, спрямований на запобігання подальшим відмовам у задоволенні клопотань про накладення арешту:

1. Надання декларацій як факту підтвердження володіння віртуальними активами. Згідно із Законом України «Про запобігання корупції» суб'єкти декларування зобов'язані вказувати криптовалюти, які їм належать [11]. Запис у декларації є самостійним доказом володіння, хоча він часто потребує підтвердження через фіксацію публічної адреси гаманця.

2. Вилучення особистих гаджетів. Найбільш вагомими доказами є вилучені смартфони та ноутбуки, де виявляють встановлені додатки (Trust Wallet, Binance), скриншоти seed-фраз, листування в месенджерах про транзакції та історію входу в акаунти.

3. Блокчейн-аналітика. Слідчі судді ВАКС усе частіше приймають результати технічних експертиз, які пов'язують активність за публічними адресами блокчейну з фізичними діями підозрюваного.

4. Пошук фізичних носіїв і паролів. Якщо під час обшуку не вдалося виявити фізичних носіїв або паролів, накладення арешту на умовну чи «абстрактну адресу» часто розцінюється судом як надмірне втручання в право власності без реальної перспективи виконання ухвали. Це стає додатковим аргументом для відмови: суд не хоче ухвалювати рішення, яке залишиться лише «на папері».

Потрібно також змінити й сам підхід під час формування клопотань про накладення арешту. Ситуативність судової практики часто зумовлена тим, що слідство намагається накласти арешт на криптовалюту як на «річ», що суперечить її технічній природі.

Натомість юридично коректним і технічно обґрунтованим є підхід, за якого об'єктом процесуального примусу існують майнові права на віртуальний актив. Така зміна юридичної техніки дає змогу змістити акцент у судовому засіданні з дискусії про фізичне існування об'єкта на обговорення його економічної вартості та можливості відчуження.

Водночас подолання проблеми «нематеріальності» криптоактивів можливе через переосмислення їхньої правової природи. Зокрема, деякі науковці, серед яких О. В. Кришевич, акцентують увагу на специфічних ознаках криптовалюти, які забезпечують

ту саму матеріальність і дають віднести криптовалютні активи до предмета кримінального правопорушення. До фізичних ознак відносять можливість вимірювати їх у певних одиницях, здатність торгувати на електронній біржі або можливість вилучення. О. В. Кришевич наводить й інші ознаки криптовалюти як предмета кримінального правопорушення проти власності: соціально-економічні (певна мінова й споживча вартість) та юридичні (гаманець комусь належить, а якщо ні, то це не є власністю цієї конкретної особи) [12, с. 172].

У деяких випадках криптовалюта може бути не лише об'єктом посягання, а й знаряддям вчинення кримінального правопорушення. Наприклад, коли вона використовується як інструмент для вчинення іншого злочину. Вона не є ціллю, а лише полегшує злочинний намір. У такому контексті криптовалюта полегшує реалізацію злочинного наміру, забезпечуючи зловмиснику анонімність і можливість дистанційного впливу.

Важливим питанням, яке потребує з'ясування під час розгляду кримінальних правопорушень, пов'язаних із криптовалютою, є саме місце вчинення кримінального правопорушення. Традиційний територіальний принцип, закріплений у ст. 6 КК України, виходить із того, що кримінальне правопорушення вважається вчиненим на території України, якщо його було почато, продовжено, закінчено або припинено на її території [13]. Проте децентралізована природа блокчейну фактично нівелює поняття державних кордонів.

У випадку із криптовалютами правопорушення часто має розподілений і транскордонний характер. Розподілений характер блокчейну означає, що кримінальне правопорушення може бути ініційоване в одній країні, сервери біржі розташовані в іншій, а виведення коштів відбувається в третій. До того ж, незважаючи на те, що всі транзакції в блокчейні є відкритими для перегляду, вони пов'язані з адресами (публічними ключами), а не з конкретними іменами осіб.

У такому разі доцільно використовувати спеціалізоване програмне забезпечення (наприклад, Chainalysis, Elliptic або TRM Labs), які об'єднують тисячі адрес в одну групу, що належить одному серверу або особі. Сучасні алгоритми та програми дають змогу впоратись і з міксерами, про які згадувалось раніше.

Оскільки схожі правопорушення часто мають транскордонний характер, найчастіше слідчі подають запити про надання міжнародної правової допомоги. Однак, як свідчить практика, такі запити рідко дають якісь результати. Не багато країн готові надавати таку інформацію, до того ж дотримання всіх процедур, передбачених законом, вимагає часу, якого в роботі з криптовалютою немає – зловмиснику потрібно лише кілька хвилин, щоб прогнати активи через десятки «міксерів».

Світова спільнота вже давно розробляє уніфіковані правила для боротьби з використанням криптовалют у злочинних цілях. І хоча в більшості країн питання правового регулювання криптовалюти залишається все ще невирішеним, міжнародні організацій повільно рухаються в напрямі створення єдиного стандарту прозорості та транскордонного нагляду, який би поєднував децентралізовану природу блокчейну з вимогами класичного фінансового моніторингу.

Ключову роль тут відіграє FATF (Financial Action Task Force). 2025 року FATF оновила свої рекомендації, зосередивши увагу на ефективності повернення активів. Згідно з Рекомендацією 15 країни повинні ідентифікувати й оцінювати ризики, пов'язані з віртуальними активами, а також ліцензувати VASPs (постачальників послуг) [14].

Відповідно до останніх звітів FATF понад 80 % юрисдикцій усе ще демонструють низький або помірний рівень ефективності в процесах повернення віртуальних активів. Водночас блокчейн за належної підготовки правоохоронців та використання сучасних аналітичних інструментів може виявитися навіть простішим для відстеження, ніж традиційні активи. Рекомендується активніше впроваджувати державно-приватні партнерства, що даватиме змогу оперативно реагувати на криптозлочини в режимі реального часу [15].

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження, варто зазначити, що ефективність протидії злочинності у сфері віртуальних активів безпосередньо залежить від здатності кримінального процесуального законодавства адаптуватися до нематеріальної природи цифрових об'єктів. Ключовим висновком є потреба в переході від класичного доказування права власності до встановлення факту ексклюзивного контролю особи над приватними ключами, що дасть змогу мінімізувати процесуальну невизначеність під час накладення арешту на активи. Доведено, що подолання «бар'єра матеріальності» можливе через імплементацію концепції «цифрової матеріальності», де криптовалюта визнається специфічним видом майна, що має реальну економічну цінність і технічну вимірюваність у розподіленому реєстрі. Встановлено, що інтеграція інструментів блокчейн-аналітики та дотримання міжнародних стандартів FATF є обов'язковою умовою для нейтралізації методів анонімізації транзакцій і забезпечення невідворотності покарання. Отже, лише уніфікація технічних алгоритмів і правових норм дасть змогу трансформувати віртуальні активи з об'єктів процесуальних труднощів у повноцінну джерельну базу доказової інформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про віртуальні активи : Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX : станом на 15 листоп. 2024 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text

2. Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets, and amending Regulations (EU) No 1093/2010 and (EU) No 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937. URL : https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/1114/oj/eng

3. Румик І., Ковальчук Ю. Управління фінансами та процесами з використанням криптовалютних технологій. *Вчені записки Університету «КРОК».* 2024. № 2 (74). С. 11–21. DOI : https://doi.org/10.31732/2663-2209-2024-74-11-21

4. Ковтонюк І. В., Марчук Д. К. Криптогаманці та їх типи. *Комп'ютерні технології: інновації, проблеми, рішення* : тези V Всеукраїнської науково-технічної конференції, м. Житомир, 01–02 грудня 2022 р. Житомир : Житомирська політехніка, 2022. С. 20.

5. Кузьменко О. В., Кравчук П. Ю. Віртуальні активи як предмет кримінального правопорушення: проблеми визначення та доказування. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* 2025. № 6 (3). С. 194–198.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 1 квіт. 2026 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

7. Воронкін А. О. Арешт як різновид обмеження права власності на криптовалютні активи у кримінальному провадженні. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. № 5 (3). С. 137–145.

8. Ухвала від 05.03.2025 № 757/10299/25-к / Печерський районний суд м. Києва. URL : https://verdictum.ligazakon.net/document/125727992?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress01

9. Ухвала від 04.03.2025 № 757/5200/25-к / Печерський районний суд м. Києва. URL : https://verdictum.ligazakon.net/document/125727992?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress01

10. Криптоміксери та обфускатори / Trustee. URL : https://trusteeglobal.com/academy/crypto-mixers/

11. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII : станом на 7 лют. 2026 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text

12. Кришевич О. В., Рощина І. О. Криптовалюта, як предмет кримінального правопорушення проти власності: національне та міжнародне законодавство. *Вісник маріупольського державного університету. Серія: право*. 2022. № 23–24. С. 168–175.

13. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17 лип. 2025 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

14. Рекомендації FATF міжнародні стандарти боротьби з відмиванням коштів, фінансуванням тероризму і розповсюдженням зброї масового знищення. URL : chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/books/5%20round%20FATF.pdf

15. Asset Recovery Guidance and Best Practices / FATF. Paris, 2025. URL : https://www.fatf-gafi.org/content/fatf-gafi/en/publications/Methodsandtrends/asset-recovery-guidance-best-practices-2025.html

16. Яцик Т. П., Шкелебей В. А. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом віртуальних активів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2023. № 80 (2). С. 219–223.

Дата надходження 26.03.2026
Дата прийняття 23.04.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

УДК 343.13:343.14:340.131.5
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.341-362

М. А. Погорецький,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики
навчально-наукового інституту права,
перший проректор Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
M. A. Pohoretskyi,
Doctor of Law, Professor,
Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine,
Professor at the Department of Criminal Procedure and Criminalistics,
Educational and Scientific Institute of Law,
First Vice-Rector of Taras Shevchenko National University of Kyiv
email: mykola.pohoretskyi@knu.ua
ORCID 0000-0003-0936-0929

ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДОКАЗУВАННЯ: СТАНДАРТИ ДОКАЗОВОЇ ОБҐРУНТОВАНОСТІ ТА ВИМОГИ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

MEASURES TO ENSURE CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE SYSTEM OF CRIMINAL PROCEDURAL PROOF: STANDARDS OF EVIDENTIARY JUSTIFICATION AND REQUIREMENTS OF THE RULE OF LAW

У статті на основі авторської концепції кримінального процесуального доказування досліджено місце заходів забезпечення кримінального провадження в системі засобів доказування та вимоги верховенства права до їхнього застосування. Обґрунтовано, що ці заходи мають самостійну забезпечувальну правову природу. Їхнє внесення до системи засобів доказування в широкому розумінні є функціональним: застосуванню заходу

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Погорецький М. А., 2026

передує доказове обґрунтування, а його реалізація може створювати умови для одержання, збереження, перевірки або використання доказової інформації. Водночас не кожний захід у кожному провадженні виконує доказово-забезпечувальну функцію.

Уточнено співвідношення правової, фактичної та доказової підстав застосування заходу. Правову підставу становлять норми, що визначають допустимість, мету, компетенцію, процедуру й межі втручання; судова ухвала є індивідуальною формою дозволу на його реалізацію, але не передумовою власного постановлення. Стандарт доказування визначено як поріг переконливості щодо окремої тези, а стандарт доказової обґрунтованості – як комплекс вимог до якості доказової основи, логіки аргументації, розподілу тягаря, судової перевірки та мотивування. Пропорційність розглянуто як самостійний правовий тест, що спирається на доведені факти, а не як властивість доказів.

Обґрунтовано покладення тягаря обґрунтування на ініціатора заходу й неприпустимість усунення судом істотних прогалин його позиції. Процесуальна активність слідчого судді або суду має полягати в змістовній перевірці поданих доказів, а не у формуванні нової фактичної підстави замість сторони. Встановлено, що зі зростанням інтенсивності та тривалості правообмеження мають посилюватися конкретність доказів, глибина перевірки й деталізація мотивів, хоча встановлений законом поріг доказування не змінюється довільно. Запропоновано семиелементний тест правової та доказової перевірки заходів і уточнено його застосування в провадженні in absentia та під час використання даних у цифровій формі.

Ключові слова: *верховенство права, кримінальне процесуальне доказування, заходи забезпечення кримінального провадження, засоби доказування, стандарт доказування, стандарт доказової обґрунтованості, доказова основа процесуального рішення, судовий контроль, тягар доказування, пропорційність, цифрова форма доказової інформації, in absentia.*

Based on the author's concept of criminal procedural proof, the article examines the place of measures to ensure criminal proceedings within the system of means of proof and the rule-of-law requirements governing their application. It is substantiated that these measures have an independent legal nature aimed at ensuring the proper conduct of criminal proceedings. Their inclusion in the system of means of proof in the broad sense is functional: the application of a measure must be preceded by evidentiary justification, while its implementation may create conditions for obtaining, preserving, examining, or using evidentiary information. At the same time, not every measure performs an evidence-facilitating function in every criminal proceeding.

The relationship between the legal, factual, and evidentiary grounds for applying such measures is clarified. The legal grounds consist of the rules determining the permissibility, purpose, competence, procedure, and limits of interference. A judicial ruling constitutes an individual form of authorisation for the implementation of a measure, but cannot serve as a prerequisite for its own adoption. The standard of proof is defined as the threshold of persuasiveness concerning a particular proposition, whereas the standard of evidentiary justification is understood as a set of requirements relating to the quality of the evidentiary

basis, the logic of argumentation, the allocation of the burden of proof, judicial scrutiny, and the reasoning of a decision. Proportionality is regarded as an independent legal test based on established facts rather than as a characteristic of evidence.

It is substantiated that the burden of justification rests with the party initiating the measure and that the court must not remedy substantial deficiencies in that party's position. The procedural activity of an investigating judge or court should consist in a substantive examination of the evidence submitted rather than in constructing a new factual basis in place of the party concerned. It is established that, as the intensity and duration of restrictions on rights increase, the specificity of the evidence, the depth of judicial scrutiny, and the detail of the reasoning must also increase, although the statutory standard of proof may not be altered arbitrarily. A seven-element test for the legal and evidentiary review of such measures is proposed, and its application in in absentia proceedings and in the use of data in digital form is clarified.

Keywords: *rule of law, criminal procedural proof, measures to ensure criminal proceedings, means of proof, standard of proof, standard of evidentiary justification, evidentiary basis of a procedural decision, judicial review, burden of proof, proportionality, digital form of evidentiary information, in absentia.*

Постановка проблеми. Заходи забезпечення кримінального провадження створюють умови для належного перебігу досудового розслідування й судового провадження, виконання процесуальних обов'язків, збереження доказової інформації та реалізації ухвалених рішень. Водночас значна частина цих заходів пов'язана з обмеженням свободи, власності, приватності, професійної діяльності чи інших прав людини. Тому їхня правомірність не вичерпується формальним дотриманням процедури: потрібні законна мета, конкретна фактична потреба, достатня доказова основа, придатність і пропорційність втручання.

У доктрині заходи забезпечення традиційно аналізуються як інститут процесуального примусу або організаційний механізм досягнення дієвості провадження. Менш розробленими залишаються їхній функціональний зв'язок із доказуванням, розмежування правової, фактичної та доказової підстав, співвідношення стандарту доказування із ширшими вимогами до обґрунтованості рішення, а також межі судової активності. Невизначеність цих питань сприяє шаблонним клопотанням і ухвалам, у яких конкретні факти замінюються тяжкістю обвинувачення, припущеннями або загальними посиланнями на інтереси розслідування.

Воєнний стан і провадження за відсутності особи загострюють зазначені ризики, але не змінюють основної логіки: кожне правообмежувальне рішення повинно мати власний локальний предмет обґрунтування. Підстави спеціального досудового чи судового провадження, заочного розгляду клопотання про запобіжний захід, арешту майна або тимчасового доступу не можуть підміняти одна одну. Надзвичайні умови виправдовують лише ті процесуальні відступи, які прямо передбачені законом, є вагомими та супроводжуються ефективними компенсаторними гарантіями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правову природу, систему, підстави і порядок застосування заходів забезпечення, предмет розгляду відповідних клопотань та

окремі види процесуального примусу досліджено в працях І. В. Гловюк, В. А. Завтура, Ю. В. Лук'яненка, О. О. Юхна, О. Мироненко, В. Т. Нора, М. І. Шевчука, М. А. Макарова та В. І. Фаринника [4; 5; 18–20; 31–33; 35; 60]. Ці праці створюють належну основу для аналізу судового контролю, але не вичерпують питання про місце заходів у функціональній системі доказування.

Теорію доказів, структуру кримінального процесуального доказування, засоби отримання й використання доказової інформації та стандарти доведеності розроблено Р. Ш. Бабанли, М. В. Сіроткіною, В. В. Вапнярчуком, Ю. М. Грошевим, С. М. Стахівським, М. Є. Шумилом та автором цієї статті [1; 2; 9; 10; 37–48; 63; 64]. Особливе значення мають положення про двоелементну зовнішню структуру доказування – отримання й використання доказів, а також про відмінність між процесуальною дією, доказом і логіко-правовим обґрунтуванням рішення.

Верховенство права, правову визначеність, заборону свавілля, пропорційність і галузеві прояви цих вимог досліджено у вітчизняній доктрині й документах Венеційської комісії [3; 6–8; 11; 12; 14–17; 24; 26; 27; 29; 30; 34; 49; 56–58; 61; 62]. Зазначені джерела дають підстави розглядати верховенство права не як декларативне посилання, а як систему критеріїв, за якими перевіряються законність, передбачуваність, потреба, пропорційність і контрольованість владного втручання.

Проблематику in absentia, належного повідомлення, права бути заслуханим, ефективності захисту та повторного розгляду висвітлено в Директиві (ЄС) 2016/343, працях О. В. Каліннікова, Л. С. Кульчак, Є. М. Пеліхоса, А. О. Тимофеєва та практиці Європейського суду з прав людини [13; 21–23; 28; 36; 50–55; 59]. Цей масив джерел важливий для перевірки окремої тези статті: факт, релевантний для переходу до спеціального порядку, не набуває автоматично доказової сили щодо підстав іншого правообмежувального рішення.

Отже, наукова прогалина полягає не у відсутності досліджень окремих заходів або загальних стандартів доказування, а в браку цілісної моделі, яка розмежовує епістемічний поріг, якість доказової основи та правовий тест пропорційності. Метою статті є уточнення місця заходів забезпечення в системі кримінального процесуального доказування, визначення структури їхньої правової та доказової обґрунтованості й формулювання практичного алгоритму судової перевірки.

Наукова новизна запропонованого підходу полягає в трьох уточненнях. По-перше, функціональне внесення заходів до широкої системи доказування не поширюється автоматично на кожний їхній вид і випадок застосування. По-друге, стандарт доказової обґрунтованості відмежовується як комплекс вимог до аргументації, але не поглинає пропорційність та інші самостійні правові тести. По-третє, активність суду розглядається як інструмент перевірки сторін, а не як підстава для усунення недоведеності клопотання.

Мета статті – обґрунтувати місце заходів забезпечення кримінального провадження в системі кримінального процесуального доказування та визначити стандарти їхньої доказової обґрунтованості відповідно до вимог верховенства права. **Завдання статті** – розкрити доказове значення заходів забезпечення кримінального провадження; визначити зміст і рівні стандартів їхнього обґрунтування; з'ясувати вимоги законності, потреби, пропорційності та судового контролю; сформулювати пропозиції щодо вдосконалення правозастосовної практики.

Методи дослідження. Застосовано системно-структурний і функціональний методи для визначення місця заходів забезпечення в механізмі доказування; формально-юридичний і герменевтичний – для аналізу Конституції України, КПК України, Конвенції та актів судової практики; порівняльно-правовий – для співвіднесення національного регулювання з європейськими гарантіями; методи аналізу, синтезу й правового моделювання – для розмежування видів підстав, стандартів і побудови єдиного тесту перевірки. Судові рішення використано як нормативно значущі мікрокейси, а не як підставу для статистичних узагальнень.

Виклад основного матеріалу. *Заходи забезпечення кримінального провадження в системі кримінального процесуального доказування.* Відповідно до ст. 131 КПК України заходи забезпечення застосовуються для досягнення дієвості кримінального провадження й охоплюють різнорідні інструменти – від виклику й тимчасового доступу до затримання та запобіжних заходів [25]. Їхньою спільною ознакою є не обов'язково примус, а спеціальна забезпечувальна мета. Одні заходи мають переважно організаційний характер, інші – превентивний, майновий або правообмежувальний; доказово-забезпечувальна функція виявляється лише там і тією мірою, де захід реально сприяє отриманню, збереженню, перевірці чи використанню доказової інформації [4; 19; 60].

Різнорідність системи ст. 131 КПК України не дає змогу будувати єдину характеристику виключно навколо державного примусу. Виклик, грошове стягнення, відсторонення від посади, тимчасовий доступ, арешт майна, затримання й запобіжні заходи відрізняються за метою, суб'єктами, порядком ініціювання та інтенсивністю втручання. Тому наукова класифікація має враховувати щонайменше організаційну, превентивну, виконавчу, майново-забезпечувальну й доказово-забезпечувальну функції. Саме функціональна, а не лише примусова ознака пояснює, чому до одного розділу Кодексу віднесено інструменти з настільки різним змістом [4; 19; 31; 60].

Функції одного заходу можуть поєднуватися. Арешт майна одночасно обмежує власника, охороняє майновий об'єкт і може забезпечувати збереження речового доказу; запобіжний захід забезпечує належну поведінку та може опосередковано захищати доказування від незаконного впливу; тимчасове обмеження спеціального права переважно нейтралізує ризик повторної протиправної поведінки. Тому класифікація має виходити з безпосередньої мети конкретного рішення, а не з абстрактної властивості інституту загалом.

Тому твердження про належність заходів забезпечення до системи засобів доказування потребує двох застережень. По-перше, йдеться про широке функціональне розуміння засобів доказування, а не про ототожнення заходу з процесуальним джерелом доказу. По-друге, участь конкретного заходу в доказовій діяльності залежить від його мети та фактичного використання в провадженні. Наприклад, привід може забезпечити участь носія відомостей у процесуальній дії, але сам собою не створює доказу; арешт майна може зберегти речовий доказ, проте може застосовуватися й для забезпечення конфіскації або цивільного позову.

У розробленій автором концепції доказування є практичною, пізнавальною, правовою та розумовою діяльністю сторін, зовнішню структуру якої утворюють отримання й використання доказів [39; 44; 48]. У широкій системі засобів цієї діяльності можна

розрізняти: процесуальні дії, за допомогою яких створюються або перевіряються джерела доказової інформації; заходи забезпечення, що формують відповідні правові чи організаційні умови; та докази, якими обґрунтовуються фактичні й правові висновки [9; 10; 63; 64].

Широке розуміння засобів доказування не скасовує вузького. У вузькому значенні доказами є інформаційно-процесуальні засоби обґрунтування, а процесуальні дії – визначені законом способи отримання або перевірки доказової інформації. Заходи забезпечення посідають проміжне функціональне місце: вони можуть передувати отриманню доказу, охороняти його джерело, забезпечувати участь носія інформації або створювати умови для подальшого оцінювання. Таке розмежування запобігає термінологічній підміні, за якої будь-яку процесуальну активність починають називати доказом або способом доказування.

Захід забезпечення не є доказом. За ст. 84 КПК України, доказами є фактичні дані, отримані у встановленому Кодексом порядку, на підставі яких уповноважені суб'єкти встановлюють обставини провадження [25]. Ухвала про арешт майна, застосування приводу чи тимчасового доступу є процесуальним актом, а не інформаційною підставою висновку про винуватість. Доказового значення можуть набути речі, документи або дані, отримані чи збережені завдяки заходу, якщо їхнє процесуальне походження та властивості відповідають вимогам закону [38; 63].

Захід забезпечення також нетотожний слідчій (розшуковій) дії. Безпосередня мета останньої, відповідно до ст. 223 КПК України, – отримання або перевірка доказів, тоді як загальною метою заходів є дієвість провадження [25]. Водночас це розмежування не означає, що тимчасовий доступ лише фізично наближає орган розслідування до носія, але ніколи не бере участі в отриманні доказу. Виконання ухвали може безпосередньо забезпечити одержання документа чи речі; однак доказом є не сам дозвіл і не факт доступу, а належно отриманий об'єкт та відомості, що містяться в ньому.

Тимчасовий доступ є показовим «прикордонним» інститутом. Законодавець класифікує його як захід забезпечення, але практичний результат нерідко полягає в одержанні носія відомостей. Звідси випливає подвійна вимога: по-перше, довести передумови самого доступу; по-друге, після виконання ухвали належно зафіксувати походження, зміст і стан отриманого об'єкта. Наявність судового дозволу не усуває подальшої перевірки допустимості, а порушення меж ухвали може впливати на можливість використання результату в доказуванні.

Особливо виразно ця відмінність проявляється щодо комп'ютерних даних. Стаття 99 КПК України відносить матеріали, у яких зафіксовано відомості за допомогою електронних та інших носіїв, до документів, а належно виготовлені копії комп'ютерних даних у передбачених законом випадках визнає оригіналом [25]. Отже, цифрова форма не утворює окремого процесуального джерела. Вилучення пристрою чи отримання доступу до облікового запису не доводить автоматично походження, авторство, цілісність і контекст даних; ці характеристики підлягають самостійній перевірці [40].

Аналогічна логіка стосується відомостей, здобутих у межах оперативно-розшукової діяльності. Їхня інформаційна цінність не надає автоматично статусу доказу: потрібно встановити передбачений законом спосіб введення відповідних даних у кримінальне

провадження, можливість перевірки джерела та дотримання прав учасників [64]. Це важливо для клопотань про заходи забезпечення, де оперативна інформація іноді використовується як коротке пояснення ризику без розкриття фактичних даних, достатніх для незалежного судового оцінювання.

Попередній зв'язок заходу з доказуванням полягає в тому, що його застосування має бути обґрунтоване до втручання. Частина шоста ст. 132 КПК України вимагає від сторін подати докази обставин, на які вони посилаються, а частина третя покладає на слідчого, дізнавача або прокурора обов'язок довести обґрунтовану підозру, виправданість ступеня втручання та здатність заходу виконати заявлене завдання [25]. Тому загальне посилання на «матеріали провадження» не замінює вказівки, який доказ підтверджує конкретну передумову заходу.

Належне клопотання повинно містити не лише перелік додатків, а доказову матрицю: обов'язкова передумова – фактичне твердження – доказ – висновок про його значення. Такий спосіб викладення дає змогу відрізнити доказ від фону справи, виявити прогалини й запобігти подвійним висновкам з одного факту. Наприклад, суворість можливого покарання може враховуватися під час оцінювання ризику переховування, але сама собою не доводить ні наміру ухилятися, ні недостатності м'якшого заходу.

Формула «докази та інші допустимі матеріали» може використовуватися лише з урахуванням конкретної процедури. Загальне правило ст. 132 свідчить саме про докази; окремі положення КПК України дають змогу досліджувати також матеріали, зміст яких визначається відповідною процедурою. Зниження вимог до процесуального походження інформації лише через проміжний характер рішення є неприпустимим. Відмінність від доказування винуватості полягає в локальному предметі та порозі переконливості, а не в дозволі використовувати інформацію невідомого походження.

Наступний зв'язок виникає тоді, коли застосований захід створює умови для подальшої доказової діяльності. Тимчасовий доступ може забезпечити одержання документа; арешт майна – збереження об'єкта; виклик і привід – участь особи в слідчій або судовій дії; запобіжний захід – недопущення впливу на свідка чи знищення речей. Цей результат не є автоматичним і універсальним: у кожному випадку потрібно встановити, чи був обраний захід придатним саме для доказово значущої мети та чи не вийшло втручання за її межі.

Варто також відрізняти причинно зумовлений доказовий результат від випадкового отримання інформації. Якщо захід застосовано для забезпечення явки, а під час виконання виявлено інші відомості, це не змінює первинної мети заходу й не легалізує вихід за встановлені межі. Доказове використання побічно одержаної інформації потребує окремого оцінювання законності її виявлення, фіксації та допустимості.

Розподіл процесуальних функцій випливає з характеру такого обґрунтування. Ініціатор формулює фактичні твердження, подає докази й пояснює, чому потрібний саме обраний захід. Інша сторона має право спростовувати належність, допустимість, достовірність і достатність доказів та пропонувати менш обтяжливу альтернативу. Слідчий суддя або суд забезпечує змагальність і самостійно перевіряє доводи, однак не повинен замість ініціатора конструювати відсутній ризик чи відшукувати нову фактичну підставу [32; 42; 47].

Змагальність передбачає не симетричний обов'язок сторін довести протилежні тези, а рівну процесуальну можливість представляти й оспорювати матеріал. Якщо держава ініціює втручання, саме вона несе первинний позитивний тягар. Захист може обмежитися вказівкою на прогалину, суперечність або альтернативне пояснення; від нього не можна вимагати доведення негативного факту, доки обвинувачення не сформувало достатню основу. Водночас, посилаючись на власні позитивні обставини, захист подає докази на загальних засадах [25; 42].

Це не означає пасивності суду. КПК України в спеціальних процедурах дає змогу ставити запитання, заслуховувати свідків, досліджувати матеріали та з'ясовувати суперечності. Така активність спрямована на перевірку вже заявленої підстави, а не на перенесення тягаря обґрунтування з ініціатора на суд. Межа проходить там, де перевірка перетворюється на створення іншої версії клопотання, якої сторона не формулювала й щодо якої опонент не мав можливості заперечити.

Провадження in absentia демонструє практичне значення цього розмежування. Спеціальне досудове розслідування та спеціальне судове провадження є особливими порядками, а не заходами забезпечення. Їхні підстави не замінюють підстав тримання під вартою, арешту майна чи іншого втручання. Один і той самий факт, наприклад перебування особи на тимчасово окупованій території або міжнародний розшук, може бути релевантним для кількох рішень, але його юридична функція й достатність мають визначатися окремо [13; 21–23; 36; 51; 55; 59].

Підстави та стандарт доказової обґрунтованості застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Кожне рішення про застосування заходу має локальний предмет доказового обґрунтування – сукупність обставин, без установлення яких конкретне клопотання не може бути задоволене. Цей предмет формується поєднанням загальних вимог ст. 132 КПК України зі спеціальними умовами відповідного заходу. Для запобіжного заходу він охоплює, зокрема, обґрунтовану підозру, один або кілька ризиків і недостатність м'якших заходів; для арешту майна – законну мету, зв'язок майна з нею та передбачені законом ризики; для тимчасового доступу – значення речей або документів та інші спеціальні передумови [4; 19; 25].

Локальний предмет не є частиною ст. 91 КПК України в суто арифметичному сенсі. Він формується для конкретного проміжного рішення й може охоплювати факти, які не вирішують питання про подію чи винуватість, але визначають допустимість процесуального втручання: належність майна певній особі, доступ до службових повноважень, можливість знищення документа, реальність впливу на свідка, строк існування ризику. Суд не повинен переходити до остаточного оцінювання обвинувачення, однак зобов'язаний установити всі передумови, без яких захід не допускається.

Зміст локального предмета повинен формулюватися максимально операційно. Для тимчасового доступу це, зокрема, індивідуалізація речей або документів, їхнє значення, володілець і передбачені законом умови вилучення; для арешту майна – конкретна мета з переліку ст. 170 КПК України, зв'язок об'єкта з цією метою та ризик втрати, пошкодження чи відчуження; для відсторонення від посади – можливість використання повноважень для протидії провадженню. Така деталізація не замінює спеціальних норм, а робить їх доказово застосовними.

У межах цього предмета доцільно розрізняти правову, фактичну та доказову підстави. Правова підстава – це сукупність чинних норм, які дозволяють відповідний вид втручання, визначають компетенцію, мету, процедуру, межі та строк. Ухвала слідчого судді або суду є індивідуальним дозволом і процесуальною формою реалізації владного повноваження, але не може вважатися передумовою власного постановлення. Інакше виникає логічне коло: рішення нібито обґрунтовується самим собою.

Фактична підстава – конкретні, актуальні й індивідуалізовані обставини, які роблять захід потрібним для досягнення законної мети. Тяжкість правопорушення не тотожна ризику переховування; процесуальний статус не доводить потреби у відстороненні від посади; можливість відчуження майна не випливає автоматично з відкриття провадження. Потрібен причинний зв'язок між установленими фактами, заявленою загрозою та здатністю обраного заходу її нейтралізувати [35; 45; 50; 52; 53].

Фактична підстава має часовий вимір. Ризик, який був реальним на момент першого клопотання, може зменшитися після допиту ключових свідків, вилучення документів, зміни посади або спливу значного часу. Тому актуальність є не факультативною властивістю, а умовою обґрунтованості. Для продовження заходу недостатньо повторити первинні обставини; потрібно показати, що вони зберігають причинний зв'язок із метою втручання на момент нового розгляду [46; 50; 57].

Доказова підстава – сукупність доказів у випадках, прямо передбачених КПК України, інших матеріалів, якими підтверджуються фактичні передумови заходу. Вона не збігається з фактичною підставою: обставина може існувати в реальності, але залишатися недоведеною в процесі; навпаки, поданий матеріал може бути справжнім, але нерелевантним до конкретної передумови. Правова норма відповідає на запитання «чи дозволено», факт – «чому потрібно», доказ – «чим це підтверджено».

Розмежування трьох підстав дає змогу типологізувати дефекти рішення. Відсутність нормативної компетенції породжує незаконність незалежно від сили доказів; відсутність реальної потреби робить захід невиправданим навіть за формально правильної процедури; слабкість або недопустимість доказів означає недоведеність фактичної потреби. Ці дефекти невзаємозамінні. Суд не може компенсувати відсутність одного елементу посиланням на вагомість іншого, а мотивувальна частина повинна чітко показувати, який саме елемент перевірено.

Стандарт доказування є порогом переконливості, потрібним для визнання окремої юридично значущої тези, доведеною на певному етапі. Він відрізняється від переліку властивостей доказів і від загальної законності процедури. Обґрунтована підозра не вимагає доведення винуватості поза розумним сумнівом, але повинна спиратися на факти, здатні переконати об'єктивного спостерігача в можливій причетності особи [1; 35; 45; 52]. Аналогічно ризик не може підтверджуватися лише абстрактною можливістю небажаної поведінки.

Пороги доказування не утворюють простої шкали, на якій кожне наступне рішення потребує механічно більшої кількості доказів. Їхній зміст визначається видом тези та наслідками помилки. Обґрунтована підозра стосується зв'язку особи з правопорушенням; процесуальний ризик – прогнозу поведінки; зв'язок майна з метою арешту – правового й фактичного статусу об'єкта. Тому важлива не кількість матеріалів, а їхня здатність підтвердити саме ту тезу, яку закон робить передумовою рішення.

Достовірність і достатність виконують різні функції. Достовірність стосується довіри до конкретного джерела та точності відомостей; достатність – здатності сукупності підтвердити тезу до потрібного порога. Один достовірний документ може бути недостатнім через вузький зміст, а значна кількість взаємно похідних довідок не створює незалежної сукупності. Судове рішення має показувати не лише, чому кожному матеріалу можна довіряти, а й чому їхня спільна сила відповідає предмету перевірки.

Не кожний об'єкт судової перевірки утворює самостійний стандарт доказування. «Стандарт ухилення», «стандарт фактичної обізнаності» або «стандарт забезпечення захисту» можуть бути корисними як опис напрямів перевірки, але без визначеного порога вони радше позначають окремі фактичні чи процедурні питання. Коректніше свідчити про застосування належного порога до кожної обов'язкової тези та про різну доказову специфіку цих тез. Такий підхід запобігає необґрунтованому множенню стандартів.

Стандарт доказової обґрунтованості в цій статті пропонується розуміти не як ще один епістемічний поріг, а як комплексний нормативний критерій якості рішення. Він охоплює: чітке визначення локального предмета; належність, допустимість, достовірність, достатність, актуальність і взаємний зв'язок доказів; виконання тягаря обґрунтування; реальну можливість заперечення; самостійну судову перевірку; послідовну аргументацію та належне мотивування. Поріг доказування є одним із його елементів, але не вичерпує всього комплексу.

Таке поняття має використовуватись обережно, щоб не перетворитися на невизначений контейнер для всіх вимог справедливого процесу. Його ядро становить доказове обґрунтування: якість інформації, структура висновку, тягар і перевірка. Законність компетенції, процедура слухання та пропорційність залишаються самостійними правовими вимогами, які взаємодіють із доказовою основою. Саме це розмежування робить концепцію придатною для практики й дає змогу встановити, чи помилка є доказовою, процедурною або матеріально-правовою.

Водночас до цього стандарту не потрібно механічно додавати пропорційність як властивість доказів. Пропорційність є правовим оцінюванням співвідношення мети, придатності, потреби та тяжкості наслідків втручання. Доказуванню підлягають факти, на яких це оцінювання ґрунтується: характер ризику, ймовірність і близькість його реалізації, можливість альтернатив, тривалість і наслідки обмеження. Остаточне балансування здійснює суд як правову, а не суто фактичну операцію.

Доказова основа рішення є впорядкованою сукупністю досліджених доказів, установлених за їхньою допомогою фактів і логічних зв'язків між ними. Її якість, або доброякісність, означає законне походження інформації, релевантність до локального предмета, достовірність, достатність, цілісність, узгодженість, актуальність і перевірюваність. Не кожний документ, долучений до клопотання, входить до такої основи: значення мають лише відомості, які досліджені та використані для конкретного висновку.

Внутрішня узгодженість не означає відсутності будь-яких суперечностей. Суперечливі докази можуть входити до належної основи, якщо суд їх виявив, надав сторонам можливість висловитися, й пояснив, чому один висновок переконливіший за інший. Дефект виникає тоді, коли істотну суперечність замовчано, невигідний матеріал проігноровано або проміжну ланку міркування замінено припущенням. Отже, доброякісність характеризує не лише склад доказів, а й прозорість їхнього оцінювання.

Цифрова форма інформації потребує додаткової, але не привілейованої перевірки. Потрібно встановити джерело, спосіб отримання, атрибуцію конкретній особі, цілісність, часову прив'язку, контекст і можливість відтворення. Технічна відмітка про доставлення повідомлення не завжди доводить його особисте прочитання; активність облікового запису не тотожна встановленню користувача; геолокаційний запис потребує оцінювання точності й походження. Ці обмеження не знецінюють цифрові дані, а визначають умови їхнього належного використання [25; 40].

Для цифрових об'єктів особливо важливі первинні дані та метадані, документування операцій копіювання, збереження контрольних значень, фіксація програмно-технічного середовища й можливість повторної перевірки. Водночас вимога цілісності не означає, що доказовим може бути лише фізичний оригінал пристрою: КПК України прямо регулює копії комп'ютерних даних. Питання полягає у відтворюваності та підтвердженні тотожності, а не у формальному протиставленні «оригіналу» й «копії» [25; 40].

Тягар доказового обґрунтування покладається на того, хто просить про захід і посилається на відповідні обставини. Коли ініціатором є слідчий, дізнавач або прокурор, діють спеціальні вимоги ч. 3 ст. 132 КПК України; усі сторони, відповідно до ч. 6 цієї статті, подають докази власних тверджень [25]. Захист може спростовувати ризик чи пропонувати альтернативу, але не повинен доводити відсутність ризику до того, як ініціатор надав достатню позитивну доказову основу.

Неподання захистом контрдоказів не перетворює твердження ініціатора на доведений факт. Мовчання, процесуальна пасивність або неможливість оперативно отримати матеріал можуть враховуватися лише в межах закону та не знімають первинного тягаря. Особливо це важливо в розгляді без участі особи: відсутність заперечення не є підтвердженням ризику, якщо доказова основа клопотання сама собою недостатня.

Судова активність сумісна з цим розподілом, якщо вона слугує перевірці. Наприклад, під час розгляду питання про запобіжний захід суд може з власної ініціативи заслухати свідка або дослідити матеріали, що мають значення для вирішення клопотання. Однак така компетенція не дає права замінити заявлений ризик іншим, самостійно збирати відсутні докази або будувати аргументацію, яку сторона не висувала. Інакше опонент позбавляється можливості ефективно відповісти, а судовий контроль набуває обвинувальної спрямованості.

У процедурах, де закон допускає розгляд без виклику володільця майна або тимчасове нерозкриття окремих відомостей, повнота змагальності може бути відкладеною. Це не скасовує вимог перевірки: суд повинен оцінити законність винятку, мінімізувати обсяг закритої інформації та забезпечити подальший дієвий механізм оскарження. Таємність або невідкладність не можуть перетворювати неперевірене твердження на доказ із наперед установленою силою.

Інтенсивність втручання впливає не на довільну зміну встановленого законом стандарту, а на спосіб його застосування. Чим суворіший, триваліший і менш зворотний захід, тим конкретнішими й актуальнішими мають бути докази, глибшою – перевірка альтернатив, а докладнішими – мотиви. Під час продовження тримання під вартою первинна підозра не залишається самодостатньою: потрібні актуальні релевантні й достатні підстави, а попередня ухвала не може замінити нове оцінювання [50; 53; 56; 57].

У провадженні in absentia самостійність локальних предметів особливо важлива. Статті 297-1 і 297-4 КПК України визначають підстави спеціального досудового розслідування, тоді як ч. 6 ст. 193 передбачає спеціальні умови розгляду питання про тримання під вартою за відсутності особи поряд із загальними підставами ст. 177 [25]. Отже, факт міжнародного розшуку, перебування на окупованій території чи в державі-агресорі може бути релевантним, але не доводить автоматично всі ризики й недостатність м'якшого заходу.

Верховенство права та судовий контроль за доказовою обґрунтованістю заходів забезпечення кримінального провадження. Верховенство права в цій сфері не зводиться до наявності статті КПК України, яка називає певний захід. Його вимоги охоплюють законність, правову визначеність, заборону свавілля, доступ до правосуддя, дотримання прав людини та ефективний судовий контроль [6–8; 14; 34; 61; 62]. Тому рішення є правомірним лише за поєднання нормативної компетенції, доведеної фактичної потреби, належної процедури та пропорційності.

Правова визначеність вимагає передбачуваних критеріїв не лише на рівні закону, а й у практиці його застосування. Оціночні поняття «обґрунтована підозра», «достатні підстави», «ризик» і «потреба» неминучі, але їхній зміст має конкретизуватися послідовною аргументацією. Заборона свавілля порушується не тільки за відсутності норми, а й тоді, коли широка дискреція реалізується без перевірюваних критеріїв або однакові обставини оцінюються непослідовно без пояснення [12; 14; 34; 61].

Послідовність практики має поєднуватися з індивідуалізацією. Типові критерії допомагають забезпечити рівність, але шаблон не може підмінити оцінку особи, майна та конкретного моменту провадження. Суд повинен пояснювати як відступ від усталеного підходу, так і застосування типового критерію до нетипових фактів. Саме мотивований зв'язок загального правила з індивідуальною ситуацією перетворює дискрецію на контрольоване повноваження.

Першою матеріальною межею є правомірна й конкретна мета. Захід не може використовуватися як приховане покарання, засіб тиску, спонукання до визнання вини або спосіб компенсувати недоліки розслідування. Посилання на «дієвість провадження» має бути конкретизоване: забезпечення явки, запобігання впливу на свідка, збереження майна чи виконання іншого визначеного законом завдання [24; 25]. Без такої конкретизації неможливо перевірити ні придатність, ні пропорційність.

Визначення мети пов'язане із забороною використовувати захід для отримання процесуальної переваги, не передбаченої законом. Наприклад, арешт активів не може бути засобом загального економічного тиску, а затримання – способом забезпечити зручність допиту. Суд повинен оцінити не лише формально заявлену мету, а й фактичний зміст клопотання та передбачувані наслідки. Розбіжність між декларованою й реальною метою є ознакою зловживання повноваженням.

Придатність означає наявність раціонального й доказово підтвердженого зв'язку між заходом і метою. Відсторонення від посади не придатне для нейтралізації ризику, не пов'язаного зі службовим становищем; арешт майна не виправданий без зв'язку майна з передбаченою законом метою; тримання під вартою не може усувати організаційні труднощі. Якщо заявлений захід об'єктивно не здатний виконати поставлене завдання, питання про подальше балансування втрачає сенс.

Потреба вимагає довести, що без втручання мета не може бути досягнута або буде істотно ускладнена. Перевірка менш обтяжливих засобів має враховувати спеціальне регулювання конкретного заходу: для запобіжних заходів закон прямо вимагає оцінити недостатність м'якших альтернатив; для інших заходів зміст перевірки визначається їх природою та загальним принципом мінімального втручання. Формальне перерахування альтернатив без пояснення їхньої непридатності не є належним обґрунтуванням.

Перевірка альтернатив має бути двосторонньою. Ініціатор пояснює, чому м'який засіб не досягає мети; захист може запропонувати конкретну альтернативу й показати, як вона нейтралізує ризик. Суд не зобов'язаний приймати будь-яку названу альтернативу, але повинен надати відповідь на істотний і належно обґрунтований довід. Ігнорування такого доводу робить висновок про потребу неповним навіть за наявності доказів самого ризику.

Пропорційність у вузькому розумінні потребує справедливого балансу між суспільною та процесуальною потребою і тягарем для особи. Оцінюються інтенсивність, строк, територіальні й предметні межі, зворотність наслідків і наявність запобіжників від надмірного виконання. Правомірність не зберігається автоматично в часі: продовження заходу є новим рішенням, для якого потрібно підтвердити актуальність ризику та заново перевірити альтернативи.

Баланс має враховувати й сукупний ефект кількох одночасних заходів. Окремо помірне обмеження може стати надмірним у поєднанні з арештом майна, відстороненням від посади, обмеженням пересування та іншими втручаннями. Суд, який розглядає чергове клопотання, повинен зважати на вже встановлені обмеження, їх тривалість і взаємний вплив, якщо ці обставини наведені сторонами та підтверджені матеріалами.

Процедурні гарантії містять компетентність органу, повідомлення, право бути заслуханим, доступ до суті доводів і матеріалів, правничу допомогу, рівність процесуальних можливостей, мотивування й ефективне оскарження [17; 24; 25]. Водночас не всі заходи розглядаються за однакової участі сторін: закон може передбачати розгляд без виклику особи або тимчасове обмеження розкриття інформації. Такі винятки мають вузько тлумачитися й компенсуватися подальшим доступом, переглядом та іншими гарантіями.

Право бути заслуханим означає можливість знати сутність тверджень, впливати на оцінювання доказів і отримати відповідь на істотні заперечення. Воно не завжди вимагає розкриття кожної технічної деталі до ухвалення рішення, але мінімальний обсяг інформації повинен дозволяти оспорити законність і потребу у втручанні. Там, де це неможливо на початковому етапі, ефективність гарантії залежить від швидкості та повноти наступного перегляду.

Мотивування є самостійною гарантією проти свавілля. Ухвала повинна показувати, які факти встановлено, якими доказами вони підтверджені, як оцінено заперечення, чому заявлений захід придатний і вагомий та чому його обсяг є пропорційним. Перелік документів або відтворення законодавчих формул не розкриває логіки рішення. Якісне мотивування одночасно дисциплінує судове мислення, робить контроль перевірюваним і забезпечує ефективність оскарження.

Безсторонність судового контролю вимагає розмежовувати перевірочну ініціативу та обвинувальне сприяння. Суд має право уточнити незрозумілий доказ, перевірити суперечність або поставити запитання про альтернативу. Проте він не повинен самостійно шукати новий матеріал, переінакшувати предмет клопотання чи доповнювати обвинувачення мотивами, яких не було в судових дебатах. Мотивування має відображати оцінювання поданих позицій, а не приховане конструювання третьої позиції судом.

Практика Європейського суду з прав людини конкретизує ці вимоги щодо позбавлення свободи. У справі Fox, Campbell and Hartley v. the United Kingdom обґрунтована підозра пов'язана з об'єктивними фактами або інформацією, а не із суб'єктивною впевненістю посадової особи [52]. У справах Buzadji v. the Republic of Moldova та Kharchenko v. Ukraine наголошено на релевантних і достатніх підставах подальшого тримання під вартою, індивідуальному оцінюванні ризиків і реальній перевірці альтернатив [50; 53].

Динамічний характер контролю є центральним для тривалих обмежень. На початковому етапі певний рівень невизначеності може бути неминучим, але зі спливом часу держава повинна наводити дедалі конкретніші актуальні підстави. Повторення тих самих формул без аналізу змін у доказовій ситуації свідчить не про стабільність ризику, а про відсутність нової перевірки. Цей підхід застосовний не лише до позбавлення свободи, а й до тривалого арешту майна чи відсторонення від посади.

Конституційний Суд України розвиває сумісний підхід. У рішенні від 18 липня 2024 року № 8-р(II)/2024 підкреслено винятковість тримання під вартою, потребу в умотивованому судовому рішенні та індивідуальній перевірці підстав [56]. У рішенні від 1 квітня 2026 року № 3-р(II)/2026 Суд відкинув автоматичне продовження тримання під вартою через організаційну неможливість провести підготовче засідання [57]. Обидві позиції підтверджують: процесуальний стан справи не замінює доказування потреби в конкретному обмеженні.

Методологічне значення цих рішень виходить за межі конкретної редакції ст. 615 КПК України. Вони підтверджують загальне правило: законодавча фікція, організаційна перешкода або автоматичний наслідок процесуальної події не можуть підміняти індивідуальне встановлення юридичних і фактичних підстав обмеження свободи. Для інших заходів ця логіка означає заборону продовжувати втручання лише тому, що провадження незавершене або раніше вже була постановлена ухвала.

Воєнний стан не створює загальної презумпції правомірності примусу. Надзвичайна ситуація може виправдати спеціальні процедури, але вони мають бути тимчасовими, цільовими, вагомими й контрольованими [15; 27; 30]. Чим суттєвіше обмежені звичайні можливості особи брати участь у процесі, тим вагомішими мають бути компенсаторні гарантії: ефективна правнича допомога, технічне фіксування, доступний перегляд і посилена аргументація рішення.

Особливі правила розділу IX-1 КПК України мають тлумачитися у зв'язку із загальними засадами, а не як автономний режим, вільний від них. Неможливість виконати окрему дію за звичайною процедурою повинна бути конкретно встановлена; посилання на сам факт воєнного стану є недостатнім. Відступ має припинятися, щойно зникає об'єктивна перешкода, а його наслідки – підлягати наступному судовому контролю [15; 27; 30; 56; 57].

У контексті in absentia потрібно розрізняти умови спеціального порядку, докази свідомого ухилення або поінформованості та підстави конкретного заходу. Практика ЄСПЛ у справах Colozza v. Italy, Sejdovic v. Italy і Sanader v. Croatia вимагає обережності з презюмуванням відмови від участі та реальної можливості нового розгляду, коли свідомої відмови не встановлено [51; 54; 55]. Ці гарантії не перетворюють фактичну обізнаність на універсальну матеріальну підставу кожного заходу, але визначають справедливість процедури.

Крім того, чинне регулювання спеціального досудового розслідування охоплює різні законодавчі моделі, зокрема переховування на тимчасово окупованій території або в державі-агресорі, міжнародний розшук, а також випадок фактичного обміну особи як військовополоненого [25]. Для цих моделей не може існувати повністю однаковий набір фактів. Тому посилання на «ухилення» чи «фактичну обізнаність» як універсальні передумови потребує корекції залежно від конкретної норми.

Так само цифрові дані не можуть ставати зручним замінником судової аргументації. Відомості про доставлення повідомлення, місцезнаходження пристрою, активність акаунта чи рух коштів мають оцінюватися в контексті з урахуванням альтернативних пояснень і можливості захисту оспорити їхнє походження. Технологічна точність окремого запису не усуває юридичних питань належності, допустимості та зв'язку з конкретною особою [40].

Ефективність захисту щодо цифрових даних залежить від доступу не лише до роздруківки або скриншота, а й, наскільки це сумісно з охоронюваними законом інтересами, до відомостей про спосіб отримання та перевірки. Коли захист позбавлений можливості поставити питання про джерело, повноту або технічну інтерпретацію, суд має особливо обережно оцінювати доказову вагу матеріалу й уникати категоричних висновків із фрагментарної цифрової інформації.

Єдиний тест правової та доказової перевірки заходів забезпечення кримінального провадження. Загальні правила ст. 132 КПК України та спеціальні норми щодо окремих заходів доцільно застосовувати за послідовним тестом. Він не замінює законодавчих умов і не встановлює однакового порога для різних рішень, а дисциплінує структуру клопотання, заперечень і судового мотивування. Тест охоплює сім взаємопов'язаних елементів.

Для практичного застосування доцільно оформлювати тест у формі короткої таблиці або послідовних підрозділів клопотання й ухвали. Кожна вимога повинна мати окрему відповідь, а не розчинятися в загальному описі справи. Така структура не створює зайвого формалізму: навпаки, вона скорочує текст, усуває повтори й робить видимими ті місця, де факт не підтверджений доказом або де висновок про потребу не випливає з установленого ризику.

Перший елемент – законність, компетенція та мета. Потрібно встановити, чи передбачено захід законом, чи може він застосовуватися на відповідній стадії, ким ініціюється й санкціонується, які його межі та строк. Мета має бути прямо пов'язана з функціональним призначенням заходу, а не формулюватися як невизначена «ефективність розслідування».

Другий елемент – локальний фактичний предмет. Ініціатор повинен окремо назвати кожну обставину, що є передумовою заходу, та пояснити її актуальність.

Третій – доказова основа й поріг переконливості: щодо кожної обставини вказується конкретний доказ, спосіб його отримання, зміст логічного зв'язку та стандарт, якого має бути досягнуто. Доведення однієї передумови не компенсує відсутність іншої.

Четвертий елемент – тягар і змагальна перевірка. Суд з'ясовує, чи виконав ініціатор позитивний обов'язок обґрунтування, чи мала інша сторона реальну можливість заперечити і чи не виникло рішення на фактах, яких не було, предметом дебатів. Суд може активно перевіряти подані матеріали, але не повинен створювати нову підставу замість сторони.

П'ятий елемент – придатність і потреба. Варто встановити причинний зв'язок між ризиком і заходом, а також оцінити, чи існує рівно ефективний, але менш обтяжливий спосіб.

Шостий – пропорційність, межі й строк: обсяг втручання має відповідати доведеному ризику, бути максимально визначеним і не тривати довше, ніж зберігається підтверджена потреба.

Сьомий елемент – мотивування, виконання та перегляд. Ухвала повинна містити відповіді щодо всіх попередніх елементів, чітко визначати дозволені дії, об'єкти, виконавців і строк, а також передбачати доступний механізм оскарження чи повторної перевірки. Для продовження заходу недостатньо послатися на попередню ухвалу: потрібне нове оцінювання актуальності підстав.

У провадженні in absentia до тесту додається спеціальний модуль. Окремо перевіряються законне набуття особою процесуального статусу, умови спеціального досудового чи судового провадження, належне інформування, ефективність захисту та можливість наступного перегляду. Водночас підстави запобіжного або майнового заходу доводяться за власним предметом. Формальна публікація повідомлення чи факт міжнародного розшуку не повинні виконувати роль універсальної незаперечної презумпції.

Нормативне вдосконалення доцільно спрямувати не на буквальне перенесення всіх доктринальних термінів до КПК України, а на закріплення їхнього функціонального змісту. Стаття 132 потребує чіткішої загальної вимоги обирати найменш обтяжливий із рівно придатних засобів, а судові рішення – прямо співвідносити кожну встановлену обставину з доказом і мотивувати межі втручання. У спеціальних нормах варто усунути прогалини щодо доступу до матеріалів, повторної перевірки та використання даних у цифровій формі.

Запропонований тест може використовуватися слідчим, дізнавачем і прокурором під час підготовки клопотань; стороною захисту – для структурування заперечень; слідчим суддею та судом – для перевірки й мотивування; законодавцем – як орієнтир для точкових змін. Його практична цінність полягає в переході від переліку документів до прозорого ланцюга: норма – факт – доказ – поріг – альтернатива – баланс – мотивоване рішення.

Застосування тесту не означає, що будь-яка редакційна вада автоматично зумовлює недійсність рішення. Правове значення дефекту залежить від того, чи стосується він обов'язкової передумови, чи обмежив можливість заперечення, чи міг вплинути на результат і чи може бути усунений під час перегляду. Водночас відсутність доказів ключового ризику, компетенції або мотивованого оцінювання пропорційності є змістовним, а не технічним недоліком.

Висновки. 1. Заходи забезпечення кримінального провадження мають самостійну забезпечувальну природу. До системи засобів доказування в широкому розумінні вони належать функціонально й лише тією мірою, якою створюють умови для отримання, збереження, перевірки або використання доказової інформації. Захід не є доказом, а його застосування не завжди має доказову мету.

2. Зв'язок заходів із доказуванням є попереднім і наступним. Попередній полягає в обов'язку довести передумови втручання; наступний – у можливому впливі заходу на подальшу доказову діяльність. Тимчасовий доступ може бути механізмом одержання документа чи речі, але доказове значення має належно отриманий об'єкт, а не ухвала або сам факт доступу.

3. Правова, фактична та доказова підстави мають різний зміст. Правову утворюють норми про допустимість, компетенцію, мету, процедуру й межі; фактичну – конкретна потреба; доказову – докази цієї потреби. Судова ухвала є індивідуальною формою дозволу, а не передумовою власного постановлення.

4. Стандарт доказування є порогом переконливості щодо окремої тези. Стандарт доказової обґрунтованості – комплексний критерій якості доказової основи, аргументації, розподілу тягаря, змагальної перевірки та мотивування. Пропорційність є окремим правовим тестом, що спирається на доведені факти.

5. Тягар доказового обґрунтування несе ініціатор заходу. Слідчий суддя й суд повинні активно перевіряти подані докази, але не можуть усувати істотні прогалини клопотання, змінювати заявлену фактичну підставу або створювати ризик замість сторони. Інтенсивність втручання посилює вимоги до конкретності, актуальності й мотивування, але не дає змогу довільно змінювати законодавчий поріг.

6. Дані в цифровій формі оцінюються за загальними критеріями доказування. Потрібна перевірка походження, атрибуції, цілісності, контексту, часу та відтворюваності. Технічна доставка повідомлення, активність акаунта або геолокація пристрою не мають наперед установленої сили щодо особистої обізнаності чи поведінки конкретної особи.

7. Провадження in absentia є окремим процесуальним порядком. Його підстави не підміняють підстав тримання під вартою, арешту майна чи інших заходів; кожне рішення потребує самостійного локального обґрунтування. Відсутність особи вимагає не зниження доказових вимог, а ефективних компенсаторних гарантій.

8. Семиелементний тест – законність і мета; локальні факти; доказова основа й поріг; тягар і змагальність; придатність і потреба; пропорційність, межі та строк; мотивування й перегляд – забезпечує цілісну перевірку заходу. Він може бути використаний у правозастосуванні та для точкового вдосконалення загальних і спеціальних положень КПК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабанли Р. Ш., Сіроткіна М. В. Доведеність вини поза розумним сумнівом у кримінальному процесі України: особливості розуміння та правозастосування. *Адвокат.* 2013. № 10. С. 19–21.

2. Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування : монографія. Харків : Юрайт, 2017. 408 с.

3. Верховенство права в діяльності правоохоронних органів. Доктринальні проблеми, інтегративний аналіз законодавства та практики його застосування : монографія / В. Тертишник, Т. Батраченко, В. Ченцов та ін. ; за заг. ред. В. Тертишника. Київ : Алерта, 2025. 536 с.

4. Головюк І. В. Окремі аспекти доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею. *Право України.* 2014. № 10. С. 97–105.

5. Доказування правомірності обмеження прав людини в Україні у досудовому розслідуванні / І. Головюк, В. Завтур, І. Зіньковський, Л. Павлик. *Social and Legal Studios.* 2024. Т. 7, № 2. С. 130–139. DOI : https://doi.org/10.32518/sals2.2024.130

6. Головатий С. П. Верховенство права : монографія : у 3 кн. Київ : Фенікс, 2006.

7. Головатий С. П. Верховенство права (правовладдя): як його тлумачить Венеційська Комісія. *Право України.* 2011. № 10. С. 154–167.

8. Головатий С. П. «Верховенство права» не працює. Коментар до тексту документа Венеційської Комісії «Доповідь про правовладдя» («Report on the Rule of Law»), що її ухвалено на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року (CDL-AD(2011)003rev). *Право України.* 2019. № 11. С. 39–82. DOI : https://doi.org/10.33498/louu-2019-11-039 ; URL : https://www.venice.coe.int/files/articles/Holovaty_rule_of_law_report_comments_2019.pdf

9. Грошевий Ю. М. Поняття і класифікація засобів доказування в кримінальному процесі. *Вісник Академії правових наук України.* 1997. № 3 (10). С. 69–76.

10. Грошевий Ю. М., Стахівський С. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : науково-практичний посібник. 2-ге вид., стереотип. Київ : КНТ ; Фурса С. Я., 2007. 269 с.

11. Гузела М., Насімко О. Верховенство права в системі засад кримінального провадження. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2020. Т. 7, № 2. С. 231–235. DOI : https://doi.org/10.23939/law2020.26.231

12. Гуйван П. Д. Правова визначеність як складова частина принципу верховенства права. *Альманах міжнародного права.* 2017. Вип. 17. С. 11–21.

13. Директива (ЄС) 2016/343 Європейського Парламенту та Ради від 9 березня 2016 року про посилення деяких аспектів презумпції невинуватості та права бути присутнім на судовому розгляді у кримінальному провадженні. *Official Journal of the European Union.* 2016. L 65. P. 1–11. URL : https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/343/oj/eng

14. Доповідь про правовладдя («Report on the Rule of Law»), схвалена Європейською комісією «За демократію через право» на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 року. CDL-AD(2011)003rev / Strasbourg. 2011. URL : https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)003rev-e

15. Дотримання принципів демократії, прав людини та верховенства права в умовах надзвичайного стану – міркування / Європейська комісія «За демократію через право». CDL-AD(2020)014 / Strasbourg. 2020. URL : https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2020)014-e

16. Дудченко О. Ю. Верховенство права в контексті євроінтеграції України: виклики та імплементація у кримінальному судочинстві. *Теорія і практика правознавства.* 2025. Вип. 1 (27). С. 128–143.

17. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/995_004

18. Завтур В. Обґрунтування ухвал слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді застави: аналіз проблем та шляхи вдосконалення. *Вісник прокуратури.* 2015. № 12. С. 87–95.

19. Завтур В. А. Особливості доказування при розгляді та вирішенні слідчим суддею та судом клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2017. 225 с.

20. Завтур В. А. Розгляд та вирішення слідчим суддею клопотання про відсторонення від посади: питання предмета доказування. *Наукове забезпечення досудового розслідування: проблеми теорії та практики* : зб. тез доп. V Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 8 липня 2016 р. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2016. С. 78–80. URL : https://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/8495

21. Калінніков О. В. Застосування належної правової процедури у кримінальному провадженні як складовий елемент верховенства права. *Innovative Development of Science, Technology and Education* : Proceedings of the 8th International Scientific and Practical Conference. Vancouver : Perfect Publishing, 2024. P. 746–752.

22. Калінніков О. В. Право бути заслуханим (почутим) як складова права на судовий захист у кримінальному провадженні in absentia. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 11. С. 454–458. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-11/105

23. Калінніков О. В. Право підозрюваного та обвинуваченого на ознайомлення у кримінальному провадженні in absentia. *Knowledge, Education, Law, Management.* 2024. № 6 (66). С. 126–132.

24. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр

25. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17

26. Крикунов О. В., Старко О. Л. Верховенство права як засада кримінального процесу та правоохоронної діяльності. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. Вип. 3, ч. 3. DOI : https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.3.14

27. Крицька І. О. Окремі європейські стандарти гарантування права на справедливий судовий розгляд в умовах міжнародного збройного конфлікту. *Теорія і практика правознавства*. 2025. Вип. 1 (27). С. 91–101.

28. Кульчак Л. С. До проблем застосування процедури спеціального досудового розслідування (in absentia) в Україні. Матеріали звітної наукової вебконференції викладачів, докторантів, аспірантів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника за 2023 рік. Івано-Франківськ, 2024. С. 226–228.

29. Кучук А. М. Верховенство права як аксіологічна складова національної системи права. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 3. С. 566–569. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-3/127

30. Лоскутов Т. О. Правове регулювання засади розумності у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. *Київський часопис права.* 2023. № 1. С. 350–355. DOI : https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.54 ; URL : https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/298

31. Лук'яненко Ю. В., Юхно О. О. Затримання особи як захід забезпечення кримінального провадження : монографія. Харків : Панов, 2016. 264 с.

32. Макаров М. А. Теорія та практика здійснення судового контролю у кримінальному процесі : монографія. Київ : Видавничий центр «Кафедра», 2017. 434 с.

33. Мироненко О. Вплив спеціальних умов застосування та обставин, які при цьому враховуються, на обрання запобіжного заходу. *Публічне право.* 2014. № 2 (14). С. 89–97.

34. Мірило правовладдя («Rule of Law Checklist») / Європейська комісія «За демократію через право». CDL-AD(2016)007 / Strasbourg. 2016. URL : https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2016)007-ukr

35. Нор В. Т., Шевчук М. І. Обґрунтована підозра як підстава для обрання запобіжного заходу та продовження його строків: практика Європейського суду з прав людини та українські реалії. *Право і суспільство*. 2019. № 6, ч. 2. С. 173–187. DOI : https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-28

36. Пеліхос Є. М. Забезпечення права на захист підозрюваного, обвинуваченого при здійсненні спеціального кримінального провадження (in absentia) : дис. … д-ра філософії : 081 Право. Київ, 2022. 256 с.

37. Погорецький М. А. Верховенство права у кримінальному процесуальному доказуванні: методологія та практика застосування. *Вісник Національної академії правових наук України.* 2025. Т. 32, № 3. С. 275–299. DOI : https://doi.org/10.31359/1993-0909-2025-32-3-275

38. Погорецький М. А. Докази у кримінальному процесі: проблемні питання. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право».* 2011. № 1 (3). URL : https://lj.oa.edu.ua/articles/2011/n1/11pmappp.pdf

39. Погорецький М. А. Доказування у кримінальному процесі: поняття, зміст, структура. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні* : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції, 27 листопада 2013 року / відп. за вип. Ю. П. Аленін. Одеса : Юридична література, 2013. С. 17–21.

40. Погорецький М. А. Забезпечення прав людини в цифровому доказуванні як умова реалізації принципу верховенства права та постановлення справедливого вироку. *Право України.* 2025. № 9. С. 60–74. DOI : https://doi.org/10.33498/louu-2025-09-060

41. Погорецький М. А. Затримання підозрюваного: проблеми обґрунтування рішення. *Юридичний радник.* 2007. № 6 (20). С. 92–97.

42. Погорецький М. А. Захисник – суб'єкт доказування на досудовому провадженні за чинним КПК України: проблемні питання. *Актуальні питання державотворення в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 23 травня 2014 року. Київ : Прінт-Сервіс, 2014. С. 480–482.

43. Погорецький М. А. Кримінальний процесуальний кодекс України: реальність та ілюзії (до 10-річчя набуття чинності). *Вісник кримінального судочинства.* 2022. № 1–2. С. 72–90. DOI : https://doi.org/10.17721/2413-5372.2022.1-2/72-90

44. Погорецький М. А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства.* 2015. № 3. С. 63–79. URL : https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2015_Pogoretskyi.pdf

45. Погорецький М. А., Міцкан О. А. Стандарт доказування «обґрунтована підозра» у практиці Європейського суду з прав людини: вплив на вітчизняну правозастосовну практику. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 1. С. 37–49. URL : https://vkslaw.com.ua/index.php/journal/article/view/165/142

46. Погорецький М. А. Строки у кримінальному провадженні: проблемні питання. *Право.ua.* 2023. № 4, ч. 2. С. 279–293. URL : https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/Pravo-ua-2023-4-2/Pravo_ua_2023_4_2_279.pdf

47. Погорецький М. А. Судовий контроль у забезпеченні справедливого та допустимого доказування в кримінальному процесі України. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. Т. 3, № 4. С. 269–279. DOI : https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.40

48. Погорецький М. А. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання. *Право України.* 2014. № 10. С. 12–25.

49. Пухтецька А. А. Принцип верховенства права: сучасні європейські доктрини як орієнтир для реформування національного законодавства. *Вісник НАН України.* 2010. № 3. С. 33–43.

50. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Buzadji v. the Republic of Moldova» [GC], заява № 23755/07 від 5 липня 2016 року. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-164928

51. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Colozza v. Italy», заява № 9024/80 від 12 лютого 1985 року. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57462

52. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Fox, Campbell and Hartley v. the United Kingdom», заяви № 12244/86, № 12245/86, № 12383/86 від 30 серпня 1990 року. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57721

53. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Kharchenko v. Ukraine», заява № 40107/02 від 10 лютого 2011 року. UR: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-103260

54. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Sanader v. Croatia», заява № 66408/12 від 12 лютого 2015 року. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-151039

55. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Sejdovic v. Italy» [GC], заява № 56581/00 від 1 березня 2006 року. URL : https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72629

56. Рішення Конституційного Суду України від 18 липня 2024 року № 8-р(II)/2024. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/v008p710-24

57. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України від 1 квітня 2026 року № 3-р(II)/2026 у справі № 3-162/2024(327/24). URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/v003p710-26

58. Тертишник В. М. Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України : монографія. Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ ; Ліра ЛТД, 2009. 404 с.

59. Тимофеєв А. О. Проблеми практичної реалізації процедури спеціального досудового розслідування (in absentia) в Україні. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки.* 2021. Т. 8. С. 60–68. DOI : https://doi.org/10.18523/2617-2607.2021.8.60-68

60. Фаринник В. І. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження: теорія та практика : монографія. Київ : Алерта, 2017. 548 с.

61. Чеханюк Л. Принцип верховенства права та правова визначеність: співвідношення й окремі аспекти. *Філософські та методологічні проблеми права.* 2025. № 1 (29). С. 85–95. DOI : https://doi.org/10.33270/02252901.10

62. Чепік-Трегубенко О. Принцип верховенства права: доктрина та судова практика. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2022. № 3. С. 121–127. DOI : https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-3-121-127

63. Шумило М. Є., Погорецький М. А. Докази і доказування. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків : Право, 2012. С. 247–308. URL : https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/20794

64. Шумило М. Є., Погорецький М. А. Проблеми використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в доказуванні у кримінальних справах: теоретичний та практичний аспекти. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ.* Луганськ : РВВ ЛІВС, 2001. Вип. 3. С. 199–209. URL : https://ek.nlu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_01/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=IBIS&P21DBN=IBIS&S21ALL=%28%3C.%3EA%3D%D0%A8%D1%83%D0%BC%D0%B8%D0%BB%D0%BE%2C+%D0%9C.+%D0%84.%24%3C.%3E%29&S21CNR=&S21FMT=fullwebr&S21REF=&S21STN=1&Z21ID=

Дата надходження 17.02.2026
Дата прийняття 27.02.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

Міжнародне право

УДК 341.17(4ЄС+477)
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.363-372

М. Ф. Анісімова,
кандидат юридичних наук, кандидат історичних наук, доцент,
Державний податковий університет
M. F. Anisimova
Candidate of Law, Candidate of History, Associate Professor,
State Tax University
email: anis–m@ukr.net
ORCID 0000-0002-0585–1491;
І. О. Єременко,
здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня,
Державний податковий університет
I. O. Eremenko,
student of the first (bachelor's) level of higher education,
State Tax University
email: ingaeremenko500@gmail.com
ORCID 0009-0004-7551-4759

ПЕРЕГОВОРНИЙ ПРОЦЕС ПРО ВСТУП УКРАЇНИ ДО ЄС: 2026 РІК – СТАН, ВИКЛИКИ, ПЕРСПЕКТИВИ

NEGOTIATIONS ON UKRAINE'S EU ACCESSION: 2026 – STATUS, CHALLENGES, PROSPECTS

У статті здійснено комплексний аналіз процесу переговорів про вступ України до Європейського Союзу станом на 2026 р. Визначено особливості сучасного етапу європейської інтеграції, що характеризується переходом від політичного визнання європейської перспективи держави до стадії формалізованих переговорів, завершенням перевірки відповідності національного законодавства праву Європейського Союзу та впровадженням кластерного підходу до ведення переговорного процесу.

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Анісімова М. Ф., Єременко І. О., 2026

Розкрито інституційно-правовий зміст переговорів, зокрема значення дорожніх карт у сфері забезпечення верховенства права, реформування державного управління та функціонування демократичних інститутів. Проаналізовано проблемні аспекти виконання вимог Європейського Союзу, пов'язані зі стабільністю правових інститутів, ефективністю правозастосування, кадровою спроможністю органів державної влади та адаптацією законодавства до права Європейського Союзу. Обґрунтовано перспективи подальшого розвитку переговорного процесу з урахуванням внутрішніх трансформацій України та особливостей сучасної політики розширення Європейського Союзу. Зроблено висновок про те, що переговори про вступ України до Європейського Союзу набули системного характеру та виступають ключовим механізмом правового, інституційного і політичного зближення України з Європейським Союзом.

Ключові слова: *Європейський Союз, Україна, переговори про вступ, євроінтеграція, Acquis communautaire Європейського Союзу, скринінг, верховенство права, кластерна методологія.*

The article provides a comprehensive analysis of the process of negotiations on Ukraine's accession to the European Union as of 2026. The study identifies the key features of the current stage of European integration, which is characterized by the transition from political recognition of the European perspective of the state to the stage of formalized negotiations, the completion of the screening of national legislation for compliance with the law of the European Union, and the implementation of a cluster-based approach to the negotiation process. The institutional and legal content of the negotiations is examined, with particular attention to the role of roadmaps in ensuring the rule of law, reforming public administration, and strengthening democratic institutions.

The problematic aspects of fulfilling the requirements of the European Union are analyzed, including the stability of legal institutions, the effectiveness of law enforcement, the administrative capacity of public authorities, and the adaptation of national legislation to the law of the European Union. The prospects for further development of the negotiation process are substantiated, taking into account the internal transformations of Ukraine and the specific features of the contemporary enlargement policy of the European Union. It is concluded that the negotiations on Ukraine's accession to the European Union have acquired a systemic character and serve as a key mechanism of legal, institutional, and political convergence between Ukraine and the European Union.

Keywords: *European Union, Ukraine, accession negotiations, European integration, EU acquis, screening, rule of law, cluster methodology.*

Постановка проблеми. Відносини між Україною та Європейським Союзом (далі – ЄС) пройшли довгий шлях розвитку, що почався ще в середині 90-х років XX століття, коли було підписано перший базовий документ, який окреслював цілі й основи співробітництва України та ЄС [1]. До 2022 р. на цьому шляху було декілька визначних кроків: 1-й – у січні 2005 р., коли Президент України визначив набуття повноцінного членства в ЄС стратегічною метою, а Європейський парламент прийняв постанову про наближення позицій з Україною щодо членства [2]; 2-й – у вересні 2014 р., коли ВРУ та

Європарламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію [3]; 3-й – у лютому 2019 р., коли стратегічний курс України на набуття членства в ЄС та НАТО було закріплено в Конституції нашої держави [4]. Але період з 2022 по 2026 рр. став визначальним, оскільки саме в цей час європейська інтеграція набула для України не лише політичного, а й чітко вираженого інституційно-правового змісту.

Перехід від визнання європейської перспективи держави до офіційного відкриття переговорів про вступ, проведення скринінгу законодавства і підготовки поетапного наближення до правового й інституційного простору ЄС засвідчили нову якість євроінтеграційного поступу. До того ж зазначений процес відбувається в особливо складних умовах тривалої повномасштабної війни, яка спричинила колосальний дефіцит не лише ресурсів, а й фахівців в українських управлінських структурах, відповідальних за планування й продовження внутрішньодержавних реформ, адаптацію національного законодавства до acquis communautaire ЄС, необхідності підтримувати стабільне функціонування державних інститутів і забезпечувати реалізацію заходів у рамках процесу приєднання. Все це не залишає жодних сумнівів у нагальній потребі дослідження обраної авторами для вивчення теми, тим більше, що боротьба за право стати членом ЄС для України з огляду на найвищу ціну, яку вона вже заплатила під час Революції Гідності й продовжує платити нині, без перебільшення стала для неї екзистенційною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням партнерської взаємодії України та ЄС присвячено значну кількість наукових розвідок, але в цьому чисельному масиві праць дослідження, що вивчають динаміку переговорного процесу стосовно набуття Україною статусу дійсного члена Організації, займають окреме місце й доволі відчутну питому вагу. Серед авторів, що займалися саме цими питаннями, варто згадати Т. Ахвледіані, Х. Бехруза, І. Діра, М. Емерсона, С. Блокманса, М. Колотила, Р. Петрова та інших дослідників. В їхніх працях аналізувалися окремі аспекти переговорів про вступ України до ЄС, а саме: їхні правові засади (М. Емерсона, С. Блокманса [5], М. Колотило [6]), кластерна методологія (І. Дір [7]), роль верховенства права, специфіка євроінтеграції в умовах війни (Р. Петров [8]) тощо. Водночас майбутнє вивчення цієї проблематики не втрачає свого значення й актуальності, оскільки переговорний процес динамічно розвивається, а вимоги до адаптації національного законодавства до acquis communautaire ЄС постійно уточнюються.

Метою статті є аналіз переговорів про вступ України до ЄС станом на 2026 р. з урахуванням їх інституційно-правового змісту, поточної ситуації, основних проблем реалізації та найближчих перспектив подальшого просування переговорного процесу. Реалізувати поставлену мету можливо через вирішення таких завдань: визначення особливостей сучасного етапу переговорів між Україною та ЄС; розкриття нормативно-процедурних засад їх здійснення в межах кластерної методології; виявлення проблем, що впливають на зміст і темпи переговорного процесу; окреслення перспектив подальшого розвитку євроінтеграційного руху України.

Виклад основного матеріалу. Переговорний процес щодо вступу України до ЄС станом на 2026 р. набув нових ознак, які переконливо свідчать, що він вийшов за межі лише політичного підтвердження європейського вибору держави. Тепер він набув чіткої процедурної форми, визначеної нормами права ЄС та його усталеною інституційною

практикою. Юридичним рубежем переходу до власне переговорної стадії стала міжурядова конференція 25 червня 2024 р., під час якої було офіційно відкрито переговори про вступ України до ЄС. У загальній позиції ЄС, схваленій для цієї конференції, прямо зазначено про відкриття «accession negotiations with Ukraine», а також наголошено, що сам переговорний процес має спиратися на ст. 49 Договору про ЄС, переглянуту методологію розширення 2020 р., критерії Копенгагена і принципи об'єктивної обумовленості, поетапності та реверсивності [9, с. 8]. Відтак, починаючи з 2024 р., вступ України до ЄС розгортається вже в новій площині – не як підготовчий діалог щодо набуття кандидатського статусу, а як формалізована переговорна процедура в межах чинного правопорядку Союзу.

Шлях України до набуття членства в ЄС має всі характеристики унікальності, оскільки він істотно відрізнявся від усіх попередніх етапів розширення Союзу. Першим доказом цього є сам факт подання Україною заяви 28 лютого 2022 р., тобто в умовах розгортання на її території повномасштабної війни. Другим – винятково стислий строк її подальшого просування до отримання статусу кандидата та відкриття переговорів. Наголошуючи на цьому, Р. Петров відзначає, і з цією думкою важко не погодитися, що така інтенсивна динаміка ніяк не змінила базових критеріїв вступу, однак суттєво вплинула на політичний контекст їх практичного застосування [8, с. 1058].

Структурно переговорний процес з Україною організовано відповідно до оновленої кластерної методології ЄС. У загальній позиції ЄС від 21 червня 2024 р. визначено, що він здійснюється за шістьма кластерами, один з яких – «Основи процесу вступу» – підлягає відкриттю на початковому етапі та закриттю на завершальному. Інші кластери можуть відкриватися і закриватися паралельно залежно від ступеня підготовленості держави-кандидата [9, с. 20]. Аналізуючи нову модель переговорної методології напрацьованої ЄС, І. Ю. Дір зауважує, що вона спрямована на підвищення результативності й забезпечення політичної керованості процесу й до того ж дає змогу поєднати окремі переговорні глави в ширші тематичні блоки, які мають тісний функціональний взаємозв'язок [7, с. 372]. Така її оцінка видається цілком об'єктивною, особливо якщо взяти до уваги, що за таких умов значення має не лише формальне виконання окремих вимог у конкретних сферах, а й загальна інституційна спроможність держави забезпечувати послідовне наближення до acquis communautaire ЄС.

Упродовж 2024–2025 рр. зміст переговорного процесу de-facto був скринінгом українського законодавства. У межах методології розширення скринінг виконує не допоміжну – технічну, а базову – переговорну функцію, оскільки саме на його основі визначаються початкові орієнтири подальшого просування за кластерами, критерії та напрями, що відкривають можливість прискореного інтеграційного руху [9, с. 20]. Відповідно до Звіту Європейської Комісії щодо України за 2025 р., двосторонні скринінгові зустрічі, які стартували 8 липня 2024 р., були завершені 30 вересня 2025 р., після чого скринінгові звіти щодо п'яти із шести наявних кластерів, як результат цієї роботи, були передані до Ради ЄС на розгляд [10, с. 21]. Отже, на початок 2026 р. Україна перебувала на етапі завершення первинного огляду відповідності національного законодавства праву ЄС та переходу до стадії формалізації відкриття переговорних кластерів.

2025 року особливої ваги для України набуло ухвалення стратегічних документів, без яких подальше просування в межах кластера «Основи процесу вступу» було б неможливим. У травні 2025 р. у межах міжвідомчої координації було схвалено дорожні карти у сферах верховенства права, реформи державного управління та функціонування демократичних інститутів, а також погоджено проєкт плану дій щодо захисту прав осіб, які належать до національних меншин [11]. Європейська Комісія в Комунікації щодо політики розширення за 2025 р. прямо зазначила, що саме в травні 2025 р. Україна ухвалила відповідні дорожні карти та переговорну позицію щодо кластера «fundamentals» і надала їм позитивну оцінку [10, с. 28]. Враховуючи це, стан переговорного процесу на 2026 р. визначається не лише завершенням скринінгу, а й появою офіційно затверджених програмних документів, що в системі вступних переговорів формують внутрішню нормативну основу для подальшого наближення до acquis communautaire ЄС.

У доктринальному аспекті провідне місце в структурі переговорного процесу й надалі належить блоку верховенства права та судової трансформації. М. Колотило наголошує, що виконання вимог, пов'язаних із реформуванням судової влади, потрібно розглядати як початкову умову успішного просування у вступних переговорах, тоді як сама судова реформа є одним із ключових елементів accession process України [6, с. 83]. Такий підхід цілком корелюється з оцінками, наданими в документах Європейської Комісії. В її матеріалах за 2025 р., крім того, зазначено, що Україна продовжила роботу над зміцненням доброчесності та меритократичних засад у судовій системі, а також над формуванням сталої практики правозастосування у справах про корупцію високого рівня [4, с. 29].

Однією з показових рис переговорного процесу в поточному 2026 р. стало поєднання формальної переговорної процедури з активним секторальним опрацюванням окремих глав acquis communautaire ЄС. У цьому зв'язку показовим є офіційне повідомлення Українського національного офісу інтелектуальної власності та інновацій від 2 березня 2026 р., у якому зазначено, що 25 лютого 2026 р. відбулася інформаційна сесія з Європейською Комісією щодо практичного виконання closing benchmarks, наданих Україні для кластерів 2 – «Внутрішній ринок» та 6 – «Зовнішні відносини» [12]. Матеріали цієї сесії свідчать про те, що переговорний процес 2026 року вже охоплював не лише стартові умови відкриття переговорних напрямів, а й деталізовану підготовку до виконання майбутніх критеріїв закриття у спеціалізованих секторах, зокрема у сфері права інтелектуальної власності [12]. Отже, на підставі вищенаведеного можна стверджувати, що переговорний процес, порівняно з етапом, характерним для 2024 р., досяг вищого рівня процедурної зрілості.

У контекст цього висновку цілком гармонійно вписується й інформація, розміщена на Європейському інтеграційному порталі Кабінету Міністрів України, де, зокрема, зазначено, що 2025 року Україна в рекордно короткі строки завершила законодавчий скринінг та досягла повної технічної готовності до відкриття всіх шести переговорних кластерів. Маємо зауважити, що саме формальне відкриття цих кластерів було визначено як ключове завдання на 2026 р. [13]. Цей факт разом із повідомленням Верховної Ради України від 18 березня 2026 р. про неофіційне отримання від Європейського Союзу умови щодо фінальних трьох переговорних кластерів de-facto засвідчує, що весь

кластерний масив став реальною підготовчою зоною та ще й з випередженням встановлених строків [14]. Отже, таке розгортання подій дає змогу розглядати переговорний стан України на 2026 р. як етап, на якому ключові фундаментальні напрями вже набули інституційного оформлення у вигляді переговорних дорожніх карт, проте саме вони й надалі залишаються основним предметом оцінювання з боку Європейського Союзу.

Однак для збереження об'єктивності аналітичної оцінки варто визнати, що під час переходу України від символічних рішень ЄС до практичного наповнення переговорних кластерів конкретним змістом дедалі більшого значення набувають питання судової незалежності, доброчесності кадрових процедур, стабільності антикорупційної інфраструктури та ефективності правозастосування. Найбільш вразливою складовою переговорного процесу і надалі залишається сфера верховенства права та функціонування правосуддя. У Звіті Європейської Комісії щодо України за 2025 р. зазначено, що незалежність і неупередженість судової влади мають конституційні гарантії, однак у законодавстві та правозастосовній практиці все ще зберігаються суттєві недоліки, а рівень суспільної довіри до судової системи залишається дуже низьким [15, с. 30]. Найгірше в цій історії те, що вона є довготривалою, бо зобов'язання щодо реформування судової системи були сформульовані для України ще у Висновку Ради Європи № 190 (1995) про її прийняття в члени Організації [16]. За минулі роки Україна досягла певних здобутків [17; 18; 19] у справі виконання того солідного «домашнього завдання», яке вона отримала під час вступу в Організацію. Але на цьому фоні в країні й дотепер існують певні проблеми, що засвідчують наявність достатнього обсягу роботи як на сьогодні, так і на перспективу, бо інакше Україна не отримала б додаткове «домашнє завдання», але тепер уже від Європейського Союзу [20].

На сьогодні й у його виконані вже є позитивні зміни, пов'язані з формуванням Вищої ради правосуддя, оновленням процедур добору суддів і розвитком електронного судочинства, але вони ще не дають підстав говорити про повне подолання ключових проблем. Зокрема, особливої уваги потребує та обставина, що судова система України і надалі функціонує в умовах гострого дефіциту кадрів, значного процесуального навантаження, неповної інституційної спроможності окремих органів суддівського врядування та наявних труднощів із забезпеченням реальної автономії прокурорських структур [15, с. 32]. З урахуванням цього визначальним у такому контексті є не лише ухвалення окремих реформаторських рішень, а передусім здатність держави забезпечити сталість перетворень на рівні послідовної та відтворюваної інституційної практики.

Варто також наголосити, що фактичний прогрес України в переговорному процесі безпосередньо залежить від того, наскільки переконливо держава зможе засвідчити незворотність кадрового оновлення судової системи, ефективність дисциплінарних і доброчесних механізмів, а також наявність стабільного антикорупційного «track record» у справах високого рівня.

Суттєвий вплив на перебіг переговорного процесу має також воєнний контекст. Хоч він не зупинив євроінтеграційний рух України, проте саме війна істотно ускладнює повне дотримання стандартів Європейського Союзу у сфері демократичних інститутів і фундаментальних прав. Європейська Комісія зазначає, що функціонування демократичних інститутів в Україні загалом зберігає стабільність, однак здійснюється в умовах обмежень,

зумовлених правовим режимом воєнного стану; упродовж звітного періоду вибори не проводилися, а частина прав і свобод продовжувала зазнавати правомірних, хоча й тимчасових, обмежень [15, с. 22]. Водночас у тому самому звіті підкреслено потребу в подальшому перегляді законодавства щодо мирних зібрань, доступу до інтернет-ресурсів, медійної сфери та виборчого регулювання з орієнтацією на відновлення повного обсягу прав після припинення дії воєнного стану [15, с. 45].

Тож сутність проблеми полягає не в спрощеному протиставленні безпеки та демократії, а у високих стандартах ЄС до юридичної пропорційності, прозорості й часової обмеженості надзвичайних механізмів. За таких умов перспектива просування за кластером «fundamentals» пов'язується з розробленням і реалізацією чіткої post-martial law стратегії, що має засвідчити готовність України швидко повернутися до повноформатного функціонування демократичних процедур без втрати вже досягнутого рівня інституційної стійкості.

Не менш важливим є і вимір переговорних ускладнень, пов'язаний з адміністративною спроможністю держави та темпами адаптації до acquis communautaire ЄС. У Звіті Єврокомісії підкреслено, що відповідальні за євроінтеграцію інституції в Україні вже сформовані, активно залучені до координації скринінгу та розпочали підготовку Національної програми адаптації законодавства до acquis ЄС [15, с. 23]. Водночас у документі зазначено, що темпи ухвалення реформ, потрібних для вступу, впродовж звітного періоду поступово знижувалися, а в окремих секторах зберігаються суттєві прогалини щодо кадрових ресурсів, аналітичних інструментів, цифрових процедур, бюджетного прогнозування та виконання галузевих зобов'язань [15, с. 81]. ЄС швидко відреагував на такий стан справ, прямо пов'язавши свою фінансову підтримку з логікою євроінтеграції України, а саме: у механізмі Ukraine Facility умовами надання коштів визначено проведення реформ, передбачених у Ukraine Plan. De-facto це означає, як переконливо наголошує в своєму аналітичному висновку Т. Ахвледіані, що фінансова допомога фактично перетворюється на інструмент структурного прискорення наближення до acquis communautaire ЄС [21, с. 5]. Отже, маємо визнати, що за належної координації між переговорними групами, урядом і парламентом саме фінансово-умовний механізм ЄС спроможний перетворити адаптацію законодавства з політичного пріоритету на дисциплінований інституційний процес із вимірюваними результатами.

Є ще один важливий і доволі проблемний чинник переговорного процесу – зовнішньополітичний, що пов'язаний із природою самого механізму розширення ЄС. Чинному механізму притаманне співіснування двох паралельних логік: 1) формальної – «accession process», побудованої на главах і кластерах; 2) логіки «gradual integration», що працює через фінансові інструменти, секторальні програми й поступове включення держав-кандидатів до окремих політик ЄС. Водночас, за оцінками М. Емерсона і S. Blockmansa, формальний трек просувається повільніше, оскільки майже на кожному етапі залежить від одностайних рішень держав-членів, тоді як інструменти поступової інтеграції можуть розвиватися швидше і менш конфліктно [5, с. 2].

У зв'язку з цим в українських переговорах на класичні внутрішні критерії готовності накладаються особливості інституційної політики самого Європейського Союзу, в межах якої навіть вагомий технічний прогрес не завжди автоматично трансформується

у формальне відкриття чи закриття переговорних кластерів. Водночас навіть за умови уповільнення міжурядових рішень Україна зберігає можливість поглиблювати секторальне зближення, долучатися до нових політик і програм ЄС та підвищувати фактичний рівень інтегрованості ще до фінального завершення переговорів.

Але якщо поглянути на ситуацію об'єктивно, то картина буде значно прозаїчнішою. Дійсно, формально така можливість в України існує. Проте реальна поточна зовнішньополітична ситуація, в якій розгортається переговорний процес України, а це (нагадаємо) – тривала повномасштабна війна, фактично зводить цю можливість до мінімуму, якщо зовсім не нівелює її, особливо зважаючи на той факт, що в України є серйозні й більш стабільні країни-конкуренти, які також паралельно претендують на вступ до ЄС. Та і серед держав-членів самої Організації є такі, хто має свої пересторогі щодо членства України [22].

Висновки. Підбиваючи підсумок, зауважимо, що переговори про вступ України до ЄС станом на 2026 р. увійшли у фазу повноцінного інституційно-правового оформлення, що проявляється в завершенні скринінгу законодавства, формуванні переговорної рамки, підготовці дорожніх карт у ключових сферах і поступовому переході до практичної роботи за переговорними кластерами. Сучасний стан переговорного процесу визначається поєднанням відчутного нормативного прогресу України з підвищеними вимогами ЄС до якості реформ у сфері верховенства права, судочинства, публічного адміністрування та функціонування демократичних інститутів. Подальша динаміка євроінтеграційного поступу залежить не лише від політичної підтримки України з боку Європейського Союзу, а передусім від спроможності держави забезпечити незворотність внутрішніх трансформацій, узгодженість секторальної адаптації acquis communautaire ЄС і стабільність правозастосовної практики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами-членами. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text

2. The European Parliament's support for the «Orange Revolution» in Ukraine is a step towards an ambitious Wider Europe Neighbourhood policy. URL : chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/ ; https://www.europarl.europa.eu/RegData/presse/pr_focus/2005/EN/03A-DV-PRESSE_FCS(2005)08-19(00984)_EN.pdf

3. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Документ 984_011, поточна редакція – Редакція від 14.10.2025, підстава – 845_003-25. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

4. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 1996. № 30. Ст. 1, 3. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

5. Emerson M., Blockmans S. A redynamised EU Enlargement Process, but hovering between Accession and the Alternatives. Brussels : CEPS, 2025. № 1. 20 p.

6. Kolotylo M. Ukraine's Accession Process to the EU: Judicial Reform in the Focus. *Kyiv-Mohyla Law & Politics Journal.* 2024. №. 10. P. 83–98. URL : https://kmlpj.ukma.edu.ua/article/view/320051/310639

7. Дір І. Ю. Переговори про вступ до ЄС: досвід та перспективи для України. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. Т. 3, № 6. С. 370–375. DOI : https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.3.56

8. Petrov R. Bumpy Road of Ukraine Towards the EU Membership in Time of War: «Accession Through War» v «Gradual Integration». *European Papers.* 2023. Vol. 8, № 3. P. 1057–1065. DOI 10.15166/2499-8249/701

9. Conference on Accession to the European Union – Ukraine : General EU Position. *Ministerial meeting opening the Intergovernmental Conference on the Accession of Ukraine to the European Union* (Luxembourg, 25 June 2024). Brussels, 21 June 2024. 30 p.

10. 2025 Communication on EU Enlargement Policy. Brussels, European Commission. 04.11.2025. 60 p. URL : https://enlargement.ec.europa.eu/document/download/eb69a890-40d6-4696-801e-612d51709fdd_en?filename=2025+Communication+on+EU+Enlargement+Policy.pdf

11. Корнієнко О. Прогрес у переговорах з ЄС: представлена дорожня карта реформ / Верховна Рада України : пресслужба. 2025. 06 травня. URL : https://www.rada.gov.ua/en/news/News/top_news/261815.html

12. Україна продовжує гармонізацію законодавства про інтелектуальну власність: відбулася інформаційна сесія з Європейською комісією / Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій. 2026. 02 березня. URL : https://nipo.gov.ua/en/info-session-european-commission/

13. Ukraine and the EU Review Progress on Reforms and Preparations for the Opening of Accession Negotiation Clusters / European integration portal. 2026. URL : https://eu-ua.kmu.gov.ua/en/news/ukraine-and-the-eu-review-progress-on-reforms-and-preparations-for-the-opening-of-accession-negotiation-clusters/

14. Кравчук Є. Відкриття всіх шести переговорних кластерів щодо вступу України до ЄС є шляхом до глибокої трансформації України / Верховна Рада України : пресслужба. 2026. 18 березня. URL : https://www.rada.gov.ua/en/news/News/271372.html

15. Ukraine 2025 Report : Commission Staff Working Document SWD(2025) 759 final. Brussels, 2025. European Commission. 111 p. URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52025SC0759

16. Висновок № 190 (1995) Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо заявки України на вступ до Ради Європи. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_590#Text

17. Анісімова М. Ф. Зобов'язання України щодо прав людини у зв'язку зі вступом до Ради Європи. URL : https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9953c86b-77bd-442c-8b92-fbf97a3353ae/content

18. Анісімова М. Ф. Зобов'язання України перед Радою Європи щодо реформування органів судової влади. *Вісник Запорізького юридичного інституту.* 1998. № 3. С. 8–15.

19. Анісімова М. Ф. Україна та Рада Європи: здобутки від членства та нагальні завдання. *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод в контексті 75-річної діяльності Ради Європи* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції, м. Хмельницький, 08 листопада 2024 року. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2024. С. 9–10. URL : https://univer.km.ua/naukova-diyalnist/konferentsiyi-ta-naukovi-zakhody/zbirnyky-materialiv-konferentsiy-provedenykh-u-khuup-imeni-leonida-yuzkova

20. Сидоренко С. Кандидат авансом: 7 вимог, які має виконати Україна, щоб ЄС не скасував її новий статус. URL : https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/06/18/7141516/

21. Akhvlediani T. Explaining Ukraine's Recovery and Reconstruction: What, How and When? Brussels : CEPS, 2024. 16 p.

22. Корж А. Німеччина і Франція пропонують Україні місце в ЄС: але є дуже неприємний нюанс. URL : https://informator.ua/uk/nimechchina-ta-franciya-proponuyut-ukrajini-misce-v-yes-ale-ye-duzhe-nepriyemniy-nyuans

Дата надходження 23.02.2026
Дата прийняття 16.03.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

УДК 34:004.8]:061.1ЄС
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.373-381

Н. М. Бинюк,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного права та права Європейського Союзу,
Державний податковий університет
N. M. Binyuk,
Ph. D. in Law, Associate Professor in the Department of International Law and European Union Law,
State Tax University
email: izabel15@ukr.net
ORCID 0000-0001-6588-7325

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА ЙОГО ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В УКРАЇНІ

EUROPEAN EXPERIENCE IN THE LEGAL REGULATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN UKRAINE

У статті проаналізовано процес розвитку та питання регулювання штучного інтелекту в Україні..

Розглянуто регулювання штучного інтелекту (далі – ШІ) в Україні. Україна як держава-кандидат на вступ до ЄС орієнтується на європейські підходи у врегулюванні цифрової сфери, включно зі штучним інтелектом. Хоча спеціального закону про ШІ в Україні ще немає, за останні роки зроблено ряд кроків у формуванні політики щодо розвитку та використання ШІ-технологій.

***Метою** наукової статті є моніторинг систем штучного інтелекту, які вже існують на ринку, ступінь залученості людини до управління засобами із ШІ, комплексне дослідження поняття адаптованої до українського законодавства з метою виявлення проблем і формування пропозицій щодо їхнього подолання. Особлива увага зосереджена на затвердженій Концепції розвитку ШІ в Україні, зокрема на її регуляторній складовій та міжнародних нормативних актах, які стосуються ШІ. Крім того, було проаналізовано Artificial Intelligence Act – законопрєкт, який отримав затвердження Європейським парламентом.*

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Бинюк Н. М., 2026

Методи. *Методологія дослідження містить загальнонаукові та спеціально-правові методи. Методи аналізу та синтезу використовувалися для вивчення наукових джерел. Порівняльно-правовий метод застосовувався для аналізу міжнародного досвіду та регулювання ШІ можливостей його адаптації до українського законодавства. Нормативно-правовий метод допомагає оцінити чинне законодавство України щодо ШІ.*

Результати. *Важливим кроком у формуванні державної політики у сфері штучного інтелекту стало схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. Також досліджено потенційні переваги наближення до AL Act для України, основні виклики та ризики, особливості використання ШІ у військовій сфері.*

Висновки. *Правове регулювання застосування штучного інтелекту в Україні перебуває на етапі становлення. Україна має розробити комплексну законодавчу базу для регулювання ШІ, що забезпечить відповідальність, етичне використання та прозорість. Інтеграція міжнародних найкращих практик сприятиме підвищенню правової готовності України до впровадження ШІ.*

Ключові слова: *штучний інтелект, українське законодавство, міжнародний досвід ШІ, концепція розвитку, правове регулювання ШІ.*

The article analyzes the process of development and regulatory issues of artificial intelligence in Ukraine.

We examine the regulation of artificial intelligence (AI) in Ukraine. As a candidate country for accession to the European Union, Ukraine aligns with European approaches to regulating the digital sphere, including artificial intelligence. Although there is no specific law on AI in Ukraine yet, a number of steps have been taken in recent years to shape policies for the development and use of AI technologies.

The aim of the scientific article is to monitor artificial intelligence systems already present on the market, assess the degree of human involvement in managing AI-based tools, and conduct a comprehensive study of the concept adapted to Ukrainian legislation in order to identify problems and formulate proposals for overcoming them. Given the absence of specialized legislation in this area in Ukraine, it is important to study international experience and apply it in the development of domestic legislation. Special attention is paid to the approved Concept for the Development of AI in Ukraine, particularly its regulatory component and international legal acts related to AI. In addition, the Artificial Intelligence Act – a draft law approved by the European Parliament -was analyzed. It is aimed at defining fundamental principles and rules governing the development and use of AI in the European Union.

Methods. *Based on international experience, recommendations for Ukraine are proposed, taking into account the peculiarities of the Ukrainian legal system. The comparative legal method was applied to analyze international experience in AI regulation and the possibilities of its adaptation to Ukrainian legislation. The normative legal method helps assess the current legislation of Ukraine regarding AI.*

Results. *The analysis of European and international experience indicates that it is advisable for Ukraine to adopt a risk-based approach similar to the EU AI Act. An important step in shaping state policy in the field of artificial intelligence was the approval of the*

Concept for the Development of Artificial Intelligence in Ukraine by the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 2, 2020, No. 1556-r. The study also examines the potential benefits of alignment with the AI Act for Ukraine, key challenges and risks, and the specifics of AI use in the military sphere.

Conclusions. *Ukraine needs to develop a comprehensive legislative framework for AI regulation to ensure accountability, ethical use, and transparency. The integration of international best practices will contribute to enhancing Ukraine's legal readiness for AI implementation. Further research should focus on developing legislative proposals for AI regulation and assessing its impact on legal practice in Ukraine.*

Keywords: *artificial intelligence, Ukrainian legislation, international AI experience, development concept, AI regulation, digitalization, harmonization of rules in the common market, digital technologies, European business association, technology companies and business associations.*

Постановка проблеми. Використання штучного інтелекту або ж генеративного штучного інтелекту (ГШІ). Це створення, модифікації зображень, відео, звуків і текстів. Ці технології стрімко розвиваються та ставлять питання щодо їхнього регулювання й регламентів використання. В умовах хаосу та конфліктів небезпека технологій глибокого синтезу для національної безпеки й добробуту громадян є високою та викликом для правових систем і для правоохоронних органів. Україна як держава-кандидат на вступ до ЄС орієнтується на європейські підходи в регулюванні цифрової сфери, охоплюючи штучний інтелект. Хоча спеціального закону про ШІ в Україні немає, за останні роки зроблено ряд кроків у формуванні політики щодо розвитку та використання ШІ-технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нормативно-правова база регулювання ШІ в Україні перебуває на початковому етапі формування. Незважаючи на наявність Концепції розвитку штучного інтелекту, в Україні відсутній спеціальний закон про штучний інтелект, який би комплексно регулював правовідносини в цій сфері. Як зазначають В. Ю. Цьома, С. Т. Корільчук та Д. О. Оленюк, «наразі правове регулювання штучного інтелекту в Україні здійснюється переважно за допомогою загальних норм цивільного, адміністративного та інформаційного прав, що не завжди дає змогу ефективно вирішувати специфічні питання, пов'язані з використанням технологій «ШІ» [4]. Перспективним напрямом розвитку правового регулювання ШІ в Україні є його впровадження в судову систему. Н. В. Шишка аналізує правові передумови запровадження штучного інтелекту в українське правосуддя та зазначає, що «використання технологій ШІ в судовій системі може суттєво підвищити ефективність правосуддя, проте потребує розробки спеціальних правових норм, які б регулювали процедурні аспекти такого використання та забезпечили дотримання принципів справедливого судового розгляду» [6].

Метою статті є комплексне дослідження поняття правового регулювання штучного інтелекту та його адаптації до українського законодавства з метою виявлення проблем та формування пропозицій щодо їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Європейський досвід і перспективи адаптації українського законодавства в контексті євроінтеграційних прагнень України важливим є аналіз європейського досвіду правового регулювання штучного інтелекту. С. В. Барабашин зазначає, що Європейський Союз активно працює над формуванням комплексної системи регулювання ШІ. Європейський досвід у сфері правового регулювання ШІ є важливим орієнтиром для України в процесі адаптації власного законодавства. Європейський Союз уже сформував базові принципи та нормативні акти, спрямовані на врегулювання питань, пов'язаних з розвитком та використанням ШІ. Одним із ключових документів у цій сфері є Закон про штучний інтелект (AL Act), що має на меті забезпечити безпечне та етичне впровадження ШІ-технологій у суспільство та економіку [9].

Основні виклики та ризики. Основний фінансовий тягар ляже саме на українські компанії, передусім на технологічний сектор, який є одним із драйверів економіки. Витрати можна поділити на кілька ключових категорій, аналогічних до тих, з якими стикається бізнес у ЄС. Прямі витрати на відповідальність (комплаєнс). Українським розробникам, що планують працювати на ринку ЄС, доведеться нести повний спектр витрат провайдера ШІ-систем. Аналітичний центр Centre for European Polies (CEPS) 2021 року оцінював обсяги витрат, які мають розробники ШІ в ЄС. Створення систем управління якістю (QMS), що містить розробку внутрішніх процедур для забезпечення відповідності кожного ШІ-продукту вимогам AL Act на всіх етапах: від дизайну моделі до ринкового моніторингу. Компаніям, які працюватимуть із ШІ-продуктами високого ризику, доведеться підготувати значну кількість документації: опис архітектури й алгоритмів, звіти про використані дані, методи оцінювання ризиків, результати випробувань [3]. Якщо в компанії раніше не було QMS (типово для стартапів), за оцінками CEPS, витрати на створення повністю нової QMS можуть сягати 200–330 тисяч євро одноразово, плюс 70 тисяч євро щорічно на підтримку [8].

Аудит і сертифікація. Вартість сертифікації однієї високорозвиненої ШІ-системи із залученням європейського нотифікованого органу оцінюється в середньому в 17–23 тисячі євро. Це не враховує внутрішніх витрат на підготовку документації та тестування, які можуть сягати сотень тисяч євро залежно від складності продукту [3].

1. Технічна документація моделей: компаніям доведеться інвестувати інженерні ресурси в перевірку та очищення датасетів на предмет упередженості, впровадження механізмів пояснення рішень ШІ та посилення кубербезпеки. Це переважно витрати на оплату праці висококваліфікованих інженерів.

2. Юридичний супровід: залучення зовнішніх консультантів для інтерпретації вимог AL Act може коштувати від кількох тисяч євро за консультацію та сотень тисяч євро за повний супровід проєкту.

Варто зазначити, що частина розробників ШІ вже можуть мати систему управління якістю, яка відповідає вимогам ЄС, а отже їм не доведеться повторно витрачати на це ресурси. Український ІТ-сектор значною мірою складається з малих та середніх компаній і стартапів. Саме для них вимоги AL Act можуть стати загрозою. Згідно з оцінкою CEPS витрати МСП на виведення одного високоризикового продукту на ринок можуть сягати 400 тисяч євро, якщо компанії не мають розбудованих систем управління якістю. Вірогідно, їхні витрати в Україні будуть дещо меншими через нижчий рівень вартості

сертифікаційних послуг. Водночас для досить маленьких українських ШІ-стартапів, які планують створювати проєкти у сферах, які ЄС і вважає зоною високого ризику, як-от медицина, фентех, освіта, робота з персоналом, не зможуть профінансувати відповідні заходи. Хоча AL Act передбачає заходи підтримки МСП (регуляторні «пісочниці», знижені збори), основні витрати на розробку процесів і технічну адаптацію залишаються. Розмір українських стартапів переважно є значно меншим, ніж у ЄС, а тому витрати на дотримання всіх вимог AL Act і GDPR можуть зупинити життя стартапу ще на етапі ідеї [9].

Для України питання регулювання штучного інтелекту виходить далеко за межі проблематики. Після отримання статусу кандидата на вступ до ЄС 2022 року та початку переговорного процесу про членство Україна зобов'язана наближати своє законодавство до acquis Communautaire ЄС. AL Act є частиною цього доробку, а отже, його імплементація не є питанням вибору, а радше питанням темпу та послідовності гармонізації. Приєднання України до Європейської ради зі штучного інтелекту в жовтні 2025 року стало першим інституційними кроком у цьому напрямі. Європейський Союз започаткував глобальний експеримент у регулюванні штучного інтелекту. Регламент (ЄС) 2024/16891 став першим у світі законодавчим актом, що встановлює обов'язкові правила для розробників і користувачів систем штучного інтелекту. Цей крок знаменує перехід від добровільних етичних принципів до юридично обов'язковх норм, виконання яких стане умовою доступу до європейського ринку [1]. Після ухвалення AL Act стало очевидним, що амбітний графік імплементації та затримки з технічними стандартами створюють значні ризики для бізнесу. На цьому тлі Єврокомісія розглядає можливості адаптації темпу запровадження вимог, щоб не втратити конкурентоспроможність. Мета цього документа – проаналізувати регуляторну архітектуру AL Act та супутніх актів ЄС, оцінити реакцію європейського бізнесу на нове регулювання, а також визначити потенційні можливості та виклики України під час наближення до цих стандартів. Документ пропонує рекомендації щодо формування збалансованої політики, яка поєднає виконання інтеграційних зобов'язань із підтримкою до українського ШІ-сектору [3].

Потенційні переваги наближення до AL Act для України:

1. Єдиний цифровий ринок і експортні можливості. Виконання норм AL Act стане передумовою для взаємного визнання ШІ-продуктів в ЄС. Це відкриє нашим компаніям доступ до європейського ринку без додаткових бар'єрів. Фактично, сертифікований в Україні ШІ-продукт зможе вільно продаватися у ЄС, і навпаки. Така інтеграція сприятиме зростанню ІТ-експорту щодо залучення інвестицій у високотехнологічні сектори.

2. Прискорення цифрової інтеграції до ЄС. AL Act є частиною ширшого пакета цифрового законодавства ЄС. На шляху до членства ЄС Україна зобов'язана прийняти Acquis Communautaire ЄС. Переговори можуть іти лише про тривалість перехідних періодів.

3. Довгостроковий економічний ефект. За оцінками Єврокомісії, спільна регуляторна рамка для ШІ може принести Європі майже 295 млрд євро додаткового ВВП та 4,6 млн робочих місць до 2030 року [10]. Частину цього зростання можуть отримати й українські компанії, якщо інтегруються в європейський ринок [8].

Наразі Український сектор штучного інтелекту входить у період імплементації AL Act як-от один із найдинамічніших у Центральній та Східній Європі. Станом на 2024–2025 роки в Україні налічується 243 компанії, що спеціалізуються на ШІ [3]. Цей показник виводить Україну на друге місце в регіоні, поступаючись лише Польщі, де зареєстрована 301 така компанія. Розмір українського ринку ШІ 2025 року оцінюється в 419,4 млн дол. США [2]. Цей ринок підтримується кваліфікованими працівниками: загальна кількість AL/ML-спеціалістів сягнула 5 200 станом на січень 2024 року [5], якщо припустити, що 10–15 % українських ШІ-компаній будуть продукувати високоризиковані ШІ-моделі, загальні витрати бізнесу на виконання всіх вимог AL Act будуть вимірюватися десятками мільйонів євро впродовж наступних 3–5 років. Але найбільш важливим буде не загальна сума витрат. Високі витрати на регулювання разом із невеликим розміром українських ШІ-стартапів можуть стати досить суттєвим бар'єром для проєктів у галузях, які AL Act визначає як високоризиковані, як-от медицина, освіта, інфраструктура. Українські стартапи, які розробляють системи ШІ для високоризикованих сфер, потребуватимуть додаткової підтримки, оскільки саме для таких систем AL Act встановлює найсуворіші вимоги: зокрема, наявність системи управління якістю, детальної технічної документації та процедур моніторингу. Великі ІТ-компанії, що вже працюють з клієнтами в ЄС, імовірно адаптуються швидше – у багатьох з них уже впроваджені елементи управління якістю, інформаційною безпекою та комплаєнсом, оскільки такі вимоги часто містяться в контрактах або галузевих стандартах. Утім їм також доведеться корегувати внутрішні процеси, адже повна відповідальність AL Act потребує дотримання спеціальних вимог саме до високоризикованих ШІ-систем [9].

Для впровадження AL Act створюється нова інституційна система нагляду й правозастосування, детально описана в Розділі VII регламенту.

Орган ринкового нагляду – це основний національний орган, відповідальний за імплементацію AL Act. Його ключовою функцією є моніторинг систем ШІ, яка вже існує на ринку, для забезпечення їхньої відповідності AL Act. Цей орган розслідує випадки невідповідності й наділений широкими повноваженнями: він може вимагати доступ до технічної документації, вихідного коду, вимагати корегувальних дій, накладати штрафи та забороняти системи, які він вважає небезпечними. Окремо AL Act зобов'язує кожну державу визначити, які національні публічні органи відповідають за забезпечення дотримання вимог щодо основоположних прав людини під час використання високоризикованих ШІ-систем. Це стосується сфер, де ШІ використовується для прийняття рішень про людей, наприклад: підбір кандидатів на роботу, оцінювання кредитоспроможності, системи освіти, правопорядку тощо. AL Act не створює нових правозахисних інституцій, але вимагає від країн вказати, які національні регулятори чи наглядові органи слідкуватимуть за тим, щоб застосування ШІ не порушувало правових норм про основоположні права. AL Act заохочує держави-члени створювати середовища для пілотного впровадження ШІ – так звані регуляторні «пісочниці» (sandboxes), де компанії за сприяння регулятора можуть тестувати свої інноваційні системи та поступово увідповіднювати їх до вимог закону. Очікується, що такі пілотні режими сприятимуть зменшенню ризиків ШІ-продуктів і водночас дадуть регуляторам краще

розуміння технологій. Україна, до речі, вже переймає цю ідею: Мінцифри анонсувало створення «пісочниці» ШІ за аналогом європейських норм, де вітчизняні компанії добровільно зможуть випробувати свої розробки з огляду на вимоги майбутнього закону ЄС [4]. В Україні вже відкрита можливість подавати заявки до регуляторної «пісочниці», організованої Мінцифрою у співпраці з Фондом Розвитку Інновацій. Зв'язок з іншими законами ЄС Digital Services (DSA) – Акт про цифрові послуги (набув чинності 2022 року, основні положення застосовуються з 2023–2024 рр.). Data Act – Акт про дані (ухвалений 2023 року, набув чинності в січні 2024 року, застосовується з вересня 2025 року). Data Act встановлює правила щодо спільного використання даних між компаніями, доступу користувачів до даних, які генерують їхні пристрої (особливо смартфони), портативності даних у разі зміни провайдерів хмарних сервісів, умов доступу державних органів до даних бізнесу у виняткових випадках тощо.

Особливості використання ШІ у військовій сфері. AL Act у статті 2 зазначає, що він не застосовується до систем, які є частиною озброєння або використовуються виключно в оборонних цілях. Це рішення було ухвалено, оскільки питання оборони та національної безпеки вважаються суверенним правом кожної окремої країни-члена ЄС. Водночас складна ситуація з технологіями подвійного призначення. Якщо система ШІ (наприклад, система розпізнавання об'єктів на супутникових знімках) була створена для цивільного ринку, а потім її без модифікацій почали використовувати тільки для військових цілей, вона виходить з-під дії AL Act. Проте, якщо вона використовується одночасно й для цивільних (наприклад, працівників поліції), і для військових потреб, її цивільне застосування підпадає під регулювання. Попри виняток в AL Act, Європейський парламент займає активну позицію щодо обмеження військового ШІ. Парламент у Резолюції Європейського парламенту від 12 вересня 2018 року щодо атомних систем озброєння закликав до розробки та укладання міжнародного договору, який би заборонив летальні автономні системи озброєнь (LAWS). Імовірно, досвід використання технологій ШІ в російсько-українській війні значно вплине на майбутнє міжнародного законодавства щодо військового використання ШІ. Ключовою вимогою Європарламенту є забезпечення «значущого людського контролю» (meaningful human control) над усіма системами озброєнь. Це означає, що людина завжди повинна мати можливість ухвалити фінальне рішення про застосування летальної сили. Тут виникає питання ступеня залученості людини, і чи буде прийнятним той ступінь залученості людини до управління засобами із ШІ, який є наразі в українських збройних силах [10].

Високорозвинені ШІ-системи дозволені, але ставлять під суворий контроль: вимоги до безпеки, якості даних і прозорості, обов'язковий нагляд людини (human oversight) за їхньою роботою, оцінювання відповідності перед запуском на ринок і впродовж життєвого циклу продукту. Розробники таких систем повинні проводити оцінювання впливу на фундаментальні права людей, забезпечувати документування та відстежуваність роботи алгоритму, належний рівень кібербезпеки, можливість пояснити результати тощо. Обмежений ризик (системи із зобов'язаннями прозорості. Стаття 50 AL Act) – це способи застосування ШІ, що не належать до перших двох, але все можуть впливати на користувачів. Регламент визначає для них переважно вимоги прозорості: наприклад, системи, що генерують контент (тексти, зображення, відео), або чат-боти [11].

Висновки. Отже, більшість європейських бізнес-об'єднань загалом підтримують цілі Акта про штучний інтелект ЄС (AL Act) – підвищення довіри до AI та уніфікацію правил на спільному ринку. Тон їхньої реакції переважно конструктивний: бізнес схвалює ризикоорієнтований підхід і прагнення ЄС стати лідером у «надійному AI», але з численними зауваженнями й попередженнями. Компанії та асоціації різних країн наголошують, що закон має бути реалізований обережно, щоб не задушити інновації та не перевантажити бізнес надмірними вимогами.

Для України наближення стандартів ЄС є водночас інтеграційним зобов'язанням і стратегічним вибором, що визначить позицію країни на глобальному ринку технологій штучного інтелекту. Для українського ШІ-сектору, який налічує понад 240 компаній і понад 5 000 спеціалістів, наближення до AL Act створює як можливості, так і виклики. З одного боку, гармонізація відкриває доступ до європейського ринку та підвищує довіру міжнародних партнерів до українських розробників, а з іншого – витрати на відповідність вимогам для високоризикованих систем можуть сягати сотень тисяч євро на один продукт, що становить суттєвий бар'єр для стартапів.

Україна переходить до нового етапу розвитку безпілотних систем, який передбачає інтеграцію штучного інтелекту та створення автономних бойових платформ. Такі розробки вже є і невдовзі можуть стати «сюрпризом» для ворога. Про це заявив керівник Офісу Президента України К. Буданов під час Київського безпекового форму 23 квітня 2026 р. За його словами, нині як Україна, так і Росія досягли певного максимуму у використанні наявних технологій управління дронами, тому просте збільшення їхньої кількості вже не дає вирішального ефекту. К. Буданов наголосив, що наступним етапом стане повна інтеграція штучного інтелекту у військові системи. Він зазначив, що Україні потрібен перехід до автономних систем, які зможуть самостійно ідентифікувати цілі та маневрувати без участі оператора. За словами керівника Офісу Президента, такі технології вже розробляються, і їхнє застосування найближчим часом може стати несподіванкою для противника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Регламент (ЄС) 2024/1689 Європейського парламенту та Ради від 13 червня 2024 року, що встановлює гармонізовані правила щодо штучного інтелекту (Акт про штучний інтелект). *Офіційний вісник Європейського Союзу.* URL : https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng

2. Додаток III до Регламенту (ЄС) 2024/1689 Європейського парламенту та Ради від 13 червня 2024 року, що встановлює гармонізовані правила щодо штучного інтелекту (Акт про штучний інтелект). *Офіційний вісник Європейського Союзу.* URL : https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng#anx_III

3. Україна приєдналася до Європейської ради зі штучного інтелекту / Кабінет Міністрів України : пресслужба. 2025. 31 жовтня. URL : https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-pryiednalasia-do-ievropeiskoirady-zi-shtuchnoho-intelektu

4. Цьома В. Ю., Корильчук С. Т., Оленюк Д. О. Розвиток штучного інтелекту в сучасній юрисприденції. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права.* 2023. № 38. С. 100–108.

5. Барабашин С. Штучний інтелект: проблеми та перспективи правового регулювання в Україні та ЄС. *Право України*. 2023.

6. Шишка Н. Штучний інтелект в українському правосудді: правові передумови запровадження. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 3. С. 143–145. URL : https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-3/35

7. В Україні анонсували запуск регуляторної «пісочниці» для розробників штучного інтелекту / Центр демократії та верховенства права (ЦЕДЕМ). 2023. 29 березня. URL : https://cedem.org.ua/news/regulyatorna-pisochnytsia/

8. Резолюція Європейського парламенту P8_TA(2018)0341 від 12 вересня 2018 року про систему автономної зброї / Doceo document, European Parliament. URL : https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2018-0341_EN.html

9. AI-екосистема України: таланти, компанії, освіта / AI HOUSE (у співпраці з Roosh). 2024. Червень. URL : https://aihouse.org.ua/wp-content/uploads/2024/01/AI-Ecosystem-of-Ukraine-by-AI-HOUSE-x-RooshUA.pdf

10. WINWIN AI Center of Excellence – Стратегія цифрового розвитку інновацій до 2030 року / Міністерство цифрової трансформації України. URL : https://winwin.gov.ua/assets/files/%D0%A3%D0%9A%D0%A0%20WINWIN_AI_1.pdf

11. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text 27

Дата надходження 17.03.2026
Дата прийняття 01.04.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

УДК 341.231.14
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.382-391

A. A. Jahangirova,
Faculty of Law, UNESCO Chair in Human Rights and Information Law,
Baku State University
А. А. Джахангірова,
докторантка, юридичний факультет,
кафедра ЮНЕСКО з прав людини та інформаційного права,
Бакинський державний університет
email: aygul.jahan@gmail.com
ORCID 0009-0007-4545-163X

THE CONTENT OF THE PRINCIPLE OF EQUALITY AND NON-DISCRIMINATION AND ITS IMPLEMENTATION INTO NATIONAL LEGISLATION OF AZERBAYJAN

ЗМІСТ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ Й ЗАБОРОНИ ДИСКРИМІНАЦІЇ ТА ЙОГО ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО АЗЕРБАЙДЖАНУ

The article, consisting of four parts, provides a comprehensive analysis of the content of the principle of equality and non-discrimination, as well as issues of its implementation into national legislation, based on the diversity of views in legal scholarship and international practice.

In the first part of the article, the relevance and scientific novelty of the research are substantiated. It is noted that the principle of equality and non-discrimination constitutes the foundation of the modern human rights system. Overall, this principle ensures the recognition of human autonomy and its real and equal realization for all individuals. The principle of equality and non-discrimination also directly influences the content of other rights.

In the second part of the article, the content and main areas of application of the principle of equality and non-discrimination are analyzed. It is emphasized that equality and non-discrimination represent a fundamental principle governing relations between the individual and the state. The principle has evolved through historical development from a stage of inequality to the concept of formal equality, and subsequently to the notion of

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Jahangirova A. A., 2026

substantive (real) equality. Furthermore, since the principle of equality and non-discrimination is grounded in solid international legal foundations, any violations in this sphere may directly affect the international responsibility of states.

In the third part of the article, issues related to the implementation of the provisions of the principle of equality and non-discrimination into the national legislation of the Republic of Azerbaijan are examined. It is noted that, alongside international instruments, the incorporation of the provisions of this principle into national legislative acts is of particular importance, and that the national legislation of the Republic of Azerbaijan has established the relevant and necessary implementation measures in this field.

In the fourth part of the article, key conclusions related to the research are presented. These conclusions encompass the determination of the content and developmental elements of the principle of equality and non-discrimination, the analysis of issues of international responsibility in the relevant sphere, the expansion of international judicial practice, and, finally, national implementation measures.

Keywords: *human rights, rights and freedoms, equal rights, non-discrimination, human dignity, national legislation, international law, implementation measures, limitations of human rights, international responsibility, judicial practice, modern legal systems.*

Стаття, що складається з чотирьох частин, містить ґрунтовний аналіз змісту принципу рівності та заборони дискримінації, а також питань його імплементації в національне законодавство Азербайджану на основі різноманіття підходів у правовій доктрині та міжнародній практиці.

У першій частині статті обґрунтовуються актуальність і наукова новизна дослідження. Зазначається, що принцип рівності та заборони дискримінації є основою сучасної системи прав людини. Загалом цей принцип забезпечує визнання автономії особи та її ефективну і рівну реалізацію для всіх. Принцип рівності та недискримінації також безпосередньо впливає на зміст інших прав.

У другій частині статті аналізуються зміст і основні напрями застосування принципу рівності та заборони дискримінації. Підкреслюється, що рівність і недискримінація є фундаментальним принципом, який регулює відносини між особою та державою. Зазначений принцип у процесі історичного розвитку еволюціонував від етапу нерівності до концепції формальної рівності, а згодом до розуміння матеріальної (реальної) рівності. Крім того, оскільки принцип рівності та недискримінації має міцні міжнародно-правові засади, будь-які порушення в цій сфері можуть спричиняти міжнародно-правову відповідальність держав.

У третій частині статті досліджуються питання імплементації положень принципу рівності та заборони дискримінації в національне законодавство Азербайджанської Республіки. Зазначається, що поряд із міжнародними документами особливо важливим є закріплення положень цього принципу в національних нормативно-правових актах і національне законодавство Азербайджанської Республіки передбачає відповідні та потрібні заходи імплементації в цій сфері.

У четвертій частині статті сформульовано основні висновки дослідження. Ці висновки охоплюють визначення змісту та елементів розвитку принципу рівності та заборони дискримінації, аналіз питань міжнародно-правової відповідальності у відповідній сфері, розширення міжнародної судової практики, а також заходи національної імплементації.

Ключові слова: *права людини, права і свободи, рівні права, недискримінація, людська гідність, національне законодавство, міжнародне право, заходи імплементації, обмеження прав людини, міжнародно-правова відповідальність, судова практика, сучасні правові системи.*

I. Relevance of the research and scientific novelty. Human rights and freedoms are natural rights connected with human existence and deriving from the right to liberty. Individuals acquire these rights precisely by virtue of being human, while the state and society create their legal guarantees. Human rights are not granted by states; they stem from the moral nature of the individual, directly from his or her existence as a free and equal being. In modern democratic societies, the development of human rights constitutes a comprehensive and fundamental framework for the elimination of all forms of discrimination.

The principle of equality and non-discrimination is one of the fundamental principles of human rights. The principles of human rights, in turn, serve as an essential foundation for their protection and are aimed at further developing the provisions of the principle of protection of human rights and fundamental freedoms, which is a key principle of international law. Since the specific principles of human rights protection are directly linked to a fundamental principle of international law, they establish stricter obligations than those found in other fields. As general principles of law, human rights principles reflect the most important and progressive aspects of the economic, political, ideological, and moral spheres of society, and by virtue of their legal nature, they acquire a real, effective, and guaranteed content. These principles provide important and legitimate grounds for the justification of human rights, guide the interpretation of legal norms, and form the basis of legal decisions. It is well-founded to assert that human rights principles constitute a core element of the legal system and form the moral foundation of law. They serve as justificatory arguments used by law-applying bodies when interpreting legal norms and contribute to presenting the law in the best possible manner.

Thus, the principle of equality and non-discrimination is considered the cornerstone of the modern human rights system. Overall, this principle ensures the recognition of human autonomy and its real and equal realization for all. Equality and non-discrimination directly influence the content of other rights as well. In this regard, equality, liberty, and dignity are closely interrelated [3, p. 417–418]. It is rightly noted in legal scholarship that the principle of equality and non-discrimination also functions as a fundamental premise in other fields and encompasses significant legal norms [2, p. 56–57].

II. The content and main areas of application of the principle of equality and non-discrimination. The application of the provisions of the principle of equality and non-discrimination requires clarification of the normative content of equality and non-discrimination. In general, equality and non-discrimination constitute a fundamental principle governing the

relationship between the individual and the state. This principle not only establishes a uniform level of rights and freedoms for all but also prohibits any form of discrimination. The concept of equality has historically been a central principle in legal systems for centuries; even in ancient Roman law, the concept of *ius aequum* ("just law" or "law based on equality") was grounded in the principle of equality aimed at ensuring objective justice in legal relations. As a fundamental basis of law in human rights, the principle of equality affirms that all individuals possess equal rights and obligations and, subsequently, the right to equal treatment before the law without discrimination [11, p. 462]. Its legal content includes equality before the law and equal protection, reflecting that everyone is subject to the same legal standards.

The principle of non-discrimination, in turn, plays a crucial role in the protection of human rights and in ensuring equality, combining both the right to equal treatment and the prohibition of discrimination. Achieving effectiveness in this field requires the precise determination of implementation mechanisms.

The principle of equality and non-discrimination is a fundamental and foundational principle of the human rights system. It requires not only formal legal equality but also the achievement of real social justice. In this regard, the legal system must not only establish a normative framework to ensure equality but also support it through social and economic mechanisms. The principle of equality forms the basis of modern human rights theory, and its essence lies not merely in formal legal uniformity but in ensuring substantive social justice. Thus, equality and non-discrimination function as a complex principle that must be implemented both at the normative and practical levels.

The principle of equality and non-discrimination, which forms the foundation of human rights, derives from the very nature of the human being. The shared characteristics of individuals as rational and moral beings justify their fundamental equality. This equality produces not only formal but also legal and ethical consequences. Liberty is a fundamental value and must be equally guaranteed to all. However, an alternative view exists, according to which not liberty but equality should constitute the primary foundation of human rights.

Discrimination affects all spheres of human life—politics, education, employment, social and medical services, housing, the penitentiary system, law enforcement activities, and the administration of justice in general. The prohibition of discrimination entails the right to equal treatment before the law and in all areas of life. This principle requires that persons in similar situations be treated equally both in law and in practice. The foundation of the social state is also primarily based on the principle of equality and non-discrimination. This principle is aimed at ensuring equality of individuals within society, their equal standing within the legal system, and the equal participation of social groups.

The principle of equality and non-discrimination is deeply rooted in human morality. Therefore, it is not surprising that this principle was rapidly recognized and developed in legal terms as one of the fundamental foundations of modern democracy. Since the 1950s, the conventional guarantees of the principle of non-discrimination have expanded, and today it is one of the most protected norms of international human rights law [5, p. 434]. Equality and non-discrimination must also be considered in close connection with the principles of dignity and liberty [9, p. 118].

Discrimination does not encompass every instance of differential treatment. According to the practice of democratic states, differential treatment constitutes discrimination only when it lacks an objective and reasonable justification. At the same time, not all unequal treatment automatically qualifies as discrimination (for example, the adoption of positive measures aimed at achieving substantive equality) [6, p. 75]. Discussions on strengthening women's rights have also directly focused on the concept of discrimination, its forms of manifestation, and the mechanisms that sustain it; significant activities in this direction continue to be carried out at various levels [15, p. 46].

International and comparative legal practice demonstrates that the principle of equality and non-discrimination is recognized by the constitutional courts of many democratic states as an independent subjective right, and individuals may directly invoke this principle to seek the protection of their rights. The United Nations Human Rights Committee also recognizes the principle of equality and non-discrimination as a self-standing right, applicable even in cases where it is not directly linked to other rights [9, p. 129].

Scholars who argue that the prohibition of discrimination has not yet been fully achieved point out the emergence of new forms in this field (such as discrimination based on age, lifestyle, genetic testing, and indirect discrimination) [6, p. 79–80]. Moreover, it is noted that discrimination is a dynamic and evolving phenomenon that manifests itself in various forms today, including hate speech, xenophobia, and systemic or institutional discrimination [7, p. 786–787]. However, this view is open to challenge, as the prohibition of all forms of discrimination has already attained the status of a peremptory norm of customary international law.

In legal scholarship, a distinction is made between equality of welfare and equality of resources. Equality is closely linked to the principle of "equal concern and respect." According to this principle, states must assign equal value to all individuals and take everyone's rights into account at the same level [13, p. 23–27]. The concept of "equality of resources" is regarded as one of the most developed forms of the equality principle in modern legal philosophy. This approach explains equality not as the equalization of outcomes, but as ensuring that individuals have equal starting opportunities to shape their lives [14, p. 163].

The principle of equality and non-discrimination has evolved historically from a stage of inequality to the concept of formal equality and subsequently to the notion of substantive (real) equality. In modern legal systems, equality requires not only uniformity before the law but also consideration of differing circumstances and the achievement of fair outcomes. As a result, the principle of equality and non-discrimination functions as a fundamental legal principle both at the constitutional level and within the broader framework of rights. It encompasses not only formal equality but also the attainment of real equality. Positive discrimination may be applied solely with the aim of eliminating existing inequalities and within objectively justified grounds. At the same time, such measures must not create new injustices and must be implemented in accordance with the principle of proportionality [12, p. 381–383]. When analyzing this principle in the context of labor relations, legal scholarship emphasizes that the principle of equality must be applied at all stages of employmen– from recruitment to the continuation and termination of employment – and must be supported by mechanisms of legal responsibility [8, p. 40–41].

The principle of equality and non-discrimination recognizes that differential treatment is permissible only on the basis of objective and reasonable grounds and identifies human dignity as the primary source of rights. It should be noted that, in certain exceptional circumstances, the state may impose limitations on human rights, as established in key international instruments; however, such measures must not be discriminatory in nature. Legal scholarship rightly emphasizes that the prohibition of discrimination remains one of the essential guiding principles in such cases [4, p. 38–82]. At the same time, the restriction of certain rights – referred to in legal doctrine as rights possessing an "inviolable core" or absolute rights – is prohibited [1, p. 133–134]. Relevant fundamental norms in this area are also established by Article 3 of the Constitutional Law of the Republic of Azerbaijan "On the Regulation of the Exercise of Human Rights and Freedoms in the Republic of Azerbaijan" dated 24 December 2002. For example, human rights and freedoms may be restricted only by law; limitations must not alter the essence of those rights and freedoms; and so forth.

In general, not every distinction constitutes discrimination, and international law provides criteria for determining when a distinction amounts to discrimination. If a difference has an objective and reasonable justification, pursues a legitimate aim, and maintains a proportional relationship between the aim and the means, it is consistent with the principle of equality. In this context, given that the principle of equality and non-discrimination is grounded in solid international legal foundations, any violations in this field may directly engage the responsibility of states.

III. Implementation of the provisions of the principle of equality and non-discrimination into the national legislation of the Republic of Azerbaijan. Alongside international instruments, the incorporation of the provisions of the principle of equality and non-discrimination into national legislation is of particular importance. The Republic of Azerbaijan has structured its implementation measures in this field along three key directions.

First of all, general implementation measures related to human rights should be noted. Thus, Article 12 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan establishes that the protection of human rights and freedoms constitutes the supreme objective of the state [10]. The second and most significant section of the Constitution is specifically devoted to human rights, freedoms, and duties.

Secondly, the approach to international law is also included among general implementation measures. In this regard, particular attention should be given to Article 148(II) of the Constitution of the Republic of Azerbaijan (which provides that international treaties are an integral part of the legislative system), Article 151 (which establishes the supremacy of international treaty provisions over domestic legislation, except for the Constitution and acts adopted by referendum), and finally, the second paragraph of Article 12 (which emphasizes the necessity of direct reference to international conventions in the application of human rights and freedoms) [10].

Finally, the third direction of implementation measures directly determines the necessity of applying the core provisions of the principle of equality and non-discrimination.

In this context, constitutional provisions must first be examined. Article 25(1) of the Constitution of the Republic of Azerbaijan stipulates that everyone is equal before the law and the courts. Paragraph 2 of the same Article provides that men and women have equal rights

and freedoms. According to paragraph 3, the state guarantees equality of rights and freedoms to everyone irrespective of race, ethnicity, religion, language, sex, origin, property status, official position, beliefs, or affiliation with political parties, trade unions, and other public associations. It is prohibited to restrict human and civil rights and freedoms on the grounds of race, ethnicity, religion, language, sex, origin, beliefs, or political and social affiliation [10].

Moreover, other provisions of this Article also, in one way or another, reflect aspects of the principle of equality and non-discrimination: no one may be harmed, granted privileges or advantages, or denied such privileges or advantages on the grounds specified in paragraph 3 (paragraph 4); equal rights are guaranteed to everyone in relations with state authorities and officials who make decisions concerning rights and obligations (paragraph 5) [10].

Furthermore, Article 34(IV) of the Constitution of the Republic of Azerbaijan, entitled "Right to Marriage," provides that spouses have equal rights [10].

Article 127 of the Constitution of the Republic of Azerbaijan, entitled "Independence of Judges, Basic Principles and Conditions for the Administration of Justice," provides in paragraph II that judges shall consider cases impartially, fairly, on the basis of equality of the parties' rights, the facts, and in accordance with the law. Furthermore, paragraph IV of the same Article stipulates that the administration of justice shall be carried out on the basis of equality of citizens before the law and the courts [10].

Article 12 ("Principle of Equality") of the Law of the Republic of Azerbaijan "On Administrative Proceedings" dated 21 October 2005 states in paragraph 1 that everyone is equal before the law and administrative authorities [10].

Article 2 of the Migration Code of the Republic of Azerbaijan, entitled "Principles of Migration Legislation of the Republic of Azerbaijan," provides that migration legislation is based on the principles of respect for human and civil rights and freedoms, legality, equality before the law, fairness, ensuring compliance of migration legislation with generally recognized norms of international law, the application of innovative methods in regulating migration processes, and the обеспечение transparency [10].

Article 7 of the Law of the Republic of Azerbaijan "On Courts and Judges" dated 10 June 1997, entitled "Equality of Rights of Everyone before the Law and the Court," provides that, in accordance with Article 25 of the Constitution, the administration of justice in the Republic of Azerbaijan is carried out on the basis of equality of rights of every person before the law and the courts, regardless of race, nationality, religion, language, sex, origin, property status, official position, beliefs, or affiliation with political parties, trade unions, or other public associations [10].

Article 35 of the Law of the Republic of Azerbaijan "On Arbitration" dated 26 December 2023 stipulates that, during arbitral proceedings, the parties are equal and each party must be given a full opportunity to present its position [10].

Article 6 of the Civil Code of the Republic of Azerbaijan establishes the equality of subjects of civil law as one of the fundamental principles of civil legislation [10].

Furthermore, Article 8(1) of the Civil Procedure Code of the Republic of Azerbaijan, entitled "Equality before the Law and the Court," provides that the administration of justice in civil cases and commercial disputes shall be carried out on the basis of the principle of equality of all before the law and the courts. According to paragraph 2 of the same Article, the

court shall treat all persons participating in the proceedings equally, regardless of race, nationality, religion, language, sex, origin, property status, official position, beliefs, affiliation with political parties, trade unions and other public associations, the location of a legal entity, its subordination, form of ownership, or other distinctions not provided for by law. Article 9 of the same Code further stipulates that justice shall be administered on the basis of adversarial proceedings, equality of the parties, and facts [10].

Article 4 of the Code of Administrative Offenses of the Republic of Azerbaijan, entitled "Principles of the Legislation on Administrative Offenses of the Republic of Azerbaijan," states that this Code is based on the principles of respect for human and civil rights and freedoms, legality, equality before the law, the presumption of innocence, fairness, and the prevention of administrative offenses. According to Article 7(1) of the same Code, entitled "Principle of Equality before the Law," persons who have committed administrative offenses are equal before the law regardless of race, nationality, religion, language, sex, origin, property status, official position, beliefs, and other circumstances. No one may be subjected to or exempted from administrative liability on the grounds specified in this Article [10].

Article 11(1) of the Administrative Procedure Code of the Republic of Azerbaijan, entitled "Principle of Equality before the Law and the Court," provides that administrative judicial proceedings shall be conducted on the basis of the principle of equality of all before the law and the courts [10].

Article 2 of the Labor Code of the Republic of Azerbaijan establishes that the Code is based, inter alia, on the principle of ensuring equality of rights of the parties in labor relations [10] (alongside other principles).

Article 6(1) of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan, entitled "Principle of Equality before the Law," provides that persons who have committed crimes are equal before the law and shall be held criminally liable regardless of race, nationality, religion, language, sex, origin, property status, official position, beliefs, affiliation with political parties, trade unions, and other public associations, as well as other circumstances [10].

Article 11(1) of the Criminal Procedure Code of the Republic of Azerbaijan, entitled "Equality of Everyone before the Law and the Court," provides that criminal proceedings in the Republic of Azerbaijan shall be conducted on the basis of equality of rights of all persons before the law and the courts. Furthermore, paragraph 2 of the same Article stipulates that bodies conducting criminal proceedings shall not grant any privilege to any participant in the process on the grounds of citizenship, social status, sex, race, nationality, political or religious affiliation, language, origin, property status, official position, beliefs, place of residence or location, or on any other considerations not justified by law [10].

Article 29(1) of the Family Code of the Republic of Azerbaijan, entitled "Equality of Rights of Spouses in Family Relations," provides that, in accordance with the equality of rights of women and men enshrined in the Constitution of the Republic of Azerbaijan, spouses have equal personal and property rights in family relations. Paragraph 2 of the same Article further stipulates that issues of motherhood, fatherhood, upbringing and education of children, as well as other family matters, shall be resolved jointly by the spouses in accordance with the principle of equality. According to Article 56, parents have equal rights and obligations with respect to their children [10].

Thus, the Republic of Azerbaijan has undertaken significant efforts to ensure the realization of the principle of equality and non-discrimination through the implementation of its provisions by means of various domestic measures. In this regard, national judicial practice should also be particularly emphasized. For instance, paragraph 9 of the Resolution of the Plenum of the Supreme Court of the Republic of Azerbaijan dated 30 March 2006 "On the Application of the Provisions of the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms and the Case-law of the European Court of Human Rights in the Administration of Justice" states that the adversarial principle of criminal proceedings предусматривает ensuring equality between the prosecution and the defense. Paragraph 10 further provides that, in judicial proceedings involving conflicting interests, courts must ensure equality of the parties. Moreover, paragraph 2 of the same Resolution establishes that the observance and protection of human and civil rights and freedoms, including the execution of judgments of the European Court of Human Rights aimed at ensuring these rights, constitute obligations of the legislative, executive, and judicial authorities. In cases involving violations of human and civil rights and freedoms, courts must be guided not only by national legislation but also by the provisions of the Convention and must refer to the case-law of the European Court of Human Rights [10].

IV. Conclusion. The application of the principle of equality and non-discrimination is significant in several respects:

– First of all, by determining the true content of this principle, the effective realization of other human rights can be ensured. Its legal content includes equality before the law – reflecting that everyone is subject to the same legal standards – and equal protection guarantees, while also establishing a comprehensive system of protection against all forms of discrimination.

– The broad application of the principle fully affirms, across all spheres, both the right to equality and the right not to be subjected to discrimination as fundamental rights. The principle of equality and non-discrimination is extensive in scope, rich in content, and continuously evolving; it has important historical dimensions and continues to develop by incorporating new elements.

– The further development of the principle through international legal norms and its reinforcement on the basis of international judicial practice should be regarded as an important outcome. The mutual study and exchange of international judicial practice across different regions also remains one of the key objectives.

– Violations of the core provisions of the principle necessitate the engagement of state responsibility and the adoption of appropriate international measures. It should be emphasized that the principle of equality and non-discrimination has evolved historically from a stage of inequality to the concept of formal equality and subsequently to substantive (real) equality.

– The implementation of the provisions of the principle into national legislation should be regarded as one of the key obligations of states. In this regard, the practice of the Republic of Azerbaijan – particularly the implementation of national measures in three main directions – can be considered a positive development. At the same time, it is necessary to further develop national judicial practice in this field within the Republic of Azerbaijan.

REFERENCES

1. Aliyev A. I. Human rights : Textbook. Baku : Nurlar, 2019. 352 p.
2. Amandine Garde, Gregory Messenger. Public Health and International Economic Law. Bristol University Press. 2025. 204 p.
3. Baer Susanne. Dignity, Liberty, Equality: A Fundamental Rights Triangle of Constitutionalism. *University of Toronto Law Journal.* 2009. Vol. 59, № 4. Pp. 417–468.
4. Bayramova P. A. Protection of Human Rights under a State of Emergency. Baku : "Azerbaijan University" Publishing House, 2004. 184 p.
5. Besson Samantha. The Principle of Non-Discrimination in the Convention on the Rights of the Child. *International Journal of Children's Rights.* 2005. Vol 13, № 4. Pp. 433–462.
6. Blerina Muskaj, Edison Jonuzi, Ismail Thaqi, Miranda Nakaj. The Principle of Non-Discrimination at Work as One of the Fundamental Human Rights. *Revue Europeenne du Droit Social.* 2025. 66, pp. 74–80.
7. Celorio Rosa. Discrimination and the Regional Human Rights Protection Systems: The Enigma of Effectiveness. *University of Pennsylvania Journal of International Law.* 2019. Vol. 40, № 4, pp. 781–838. Summer.
8. Kandemir Murat, Didem Yardimcioglu. The Principle of Equality in Labor Law. *Dicle University Journal of Law Faculty.* 2014. 19, pp. 1–44.
9. Kielin Joanna, Aleksander Maziarz. The Principle of Equality as a Basis for Constitutional Complaint. Krytyka Prawa : Niezalezne Studia and Prawem, 2011. Pp. 117–130.
10. Ministry of Justice of the Republic of Azerbaijan. Unified Electronic Database of Legal Acts. URL : www.e-qanun.az
11. Nowak *U. N.* Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary. 2nd revised edition. Kehl am Rhein / Strasbourg / Arlington : N. P. Engel Verlag, 2005, 1277 p.
12. Ulucan Devrim. The Principle of Equality and Positive Discrimination. *Dokuz Eylül University Faculty of Law Journal.* 2013. Vol. 15, N Special Edition. Pp. 369–384.
13. Velcani Majlinda, Edvana Tiri. Legal Principles and the Principle of Equality under the Lens of Philosophers. The Rawls-Dworkin Case. *Revue Europeenne du Droit Social.* 2025. 66, pp. 20–30.
14. Wypych Bartosz. Discrimination, Democracy, and Postmodern Human Rights. *Polish Political Science Yearbook.* 2013. 42, pp. 163–184.
15. Zunic Natalija. Discrimination against Women and The Human Rights of Women. *Collection of Papers, Faculty of Law, Nis.* 2014. 67, pp. 45–58.

Дата надходження 25.02.2026
Дата прийняття 10.03.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

УДК 321, 327
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.392-401

V. P. Kononenko,
Doctor of Law Sciences, Professor of the Department of International Law and the rights of the European Union,
State Tax University,
Associate Professor, Department of International Economic Relations and Tourist Business,
V. N. Karazin Kharkiv National University,
Associated Member of the Center for Constitutionalism and Human Rights,
European Humanities University (Vilnius, Lithuania)
В. П. Кононенко,
доктор юридичних наук,
професор кафедри міжнародного права та права Європейського Союзу,
Державний податковий університет,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
асоційований член Центру конституціоналізму та прав людини,
Європейський гуманітарний університет (Вільнюс, Литва)
email: v.kononenko@karazin.ua
ORCID 0000-0002-6461-7072;
O. V. Chernetska,
Doctor of Law, Head of the Department of International Law and Law of the European Union
State Tax University
О. В. Чернецька,
кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародного права та права Європейського Союзу,
Державний податковий університет
email: lena_chernetska@ukr.net
ORCID 0000-0001-8303-334X

LEGAL AND POLITICAL CONSEQUENCES OF THE CONSTITUTIONAL PAUSE FOR UKRAINE'S INTEGRATION INTO THE EU

ПРАВОВІ ТА ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПАУЗИ ДЛЯ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄС

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Kononenko V. P., Chernetska O. V., 2026

The article analyzes the impact of the "constitutional pause" implemented in Ukraine during martial law on the country's integration process with the European Union. It examines the legal, political, and social consequences of this practice, particularly its effect on upholding citizens' rights and freedoms, the stability of the legal system, and Ukraine's international reputation.

It notes that on July 23, 2024, the martial law in Ukraine was extended for the twelfth time since the full-scale invasion began. The official stance is that there are no time limits on martial law as per the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law." However, under Article 19 of Ukraine's Constitution, government authorities must act strictly within their constitutional powers, and no provisions allow for the repeated extension of martial law.

The constitutional pause, introduced by the President of Ukraine on December 23, 2022, at the Conference of Ukrainian Ambassadors, helped resolve this legal conflict. The International Court of Justice (ICJ) considers statements and actions of high-level state officials as holding significant evidentiary value. This principle was established in cases such as Cambodia vs. Thailand over the Preah Vihear Temple (1962) and Norway vs. Denmark over Eastern Greenland, recognized by the Permanent Court of International Justice.

Methods. *The methodological basis of the research is modern general scientific and special methods of cognition, among which the following should be highlighted: formal-legal method, comparative-legal method for the analysis of international legal documents, case method for researching the practice of International Court of Justice (ICJ) in the relevant category of cases.*

Results. *1. The category of "constitutional pause" can be hypothetically viewed as a temporary suspension or limitation of specific provisions of the Constitution during emergencies, such as wartime or a state of emergency, to ensure effective functioning of state bodies in critical situations. It involves adapting the constitutional order to extraordinary conditions for prompt responses to challenges related to national security, war, or other emergencies. The constitutional pause may allow for swift decision-making that deviates from standard procedures, but it must uphold the fundamental principles of the rule of law and protect human rights to avoid violations of international obligations and standards.*

2. The implementation of a constitutional pause during martial law in Ukraine allows state bodies to make prompt decisions in wartime. However, the temporary suspension of the Constitution or its key provisions may contradict European legal standards, particularly calling into question the adherence to the rule of law, which is fundamental for EU membership.

3. Since the Constitution of Ukraine guarantees fundamental rights and freedoms of citizens, their temporary limitation or postponement may provoke a negative reaction from the European Union, which places great importance on human rights. Any restrictions resulting from the constitutional pause could pose a serious obstacle to Euro-integration.

4. Introducing a constitutional pause also carries political risks for the stability and functioning of democratic institutions in Ukraine. The European Union expects democratic processes to remain transparent and accountable, even in critical conditions like war. The temporary suspension of certain democratic mechanisms may raise concerns about the state's ability to maintain a balance between security and democratic freedoms, potentially impacting

political dialogue with the EU and leading European partners to reconsider their expectations regarding Ukraine as a reliable candidate for membership..

Keywords: *European integration, constitutional pause, political dialogue, Association Agreement with the European Union.*

У статті аналізується вплив конституційної паузи, що була впроваджена в Україні під час дії воєнного стану, на процес інтеграції країни до Європейського Союзу. Розглядаються правові, політичні та соціальні наслідки цієї практики, зокрема її вплив на дотримання основних прав і свобод громадян, стабільність правової системи та міжнародну репутацію України.

Зазначено, що 23 липня 2024 р. відбулось дванадцяте продовження воєнного стану з початку повномасштабного вторгнення. Офіційна позиція полягає в тому, що в Законі України «Про правовий режим воєнного стану» немає жодних обмежень щодо строків його введення.

Встановлено, що, відповідно до ст. 19 Конституції України, органи державної влади, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Тобто головне не те, що немає жодних обмежень щодо строків введення воєнного стану, а те, що Конституцією та законами України не передбачено його повторне продовження.

Вийти з такої правової колізії допомогло введення в Україні конституційної паузи, про що об'явив Президент України 23 грудня 2022 р. на Конференції послів України

Оскільки щодо заяв представників держав вищого рівня та їхніх дій Суд ООН дотримується позиції, що такі заяви та дії мають особливу доказову цінність, відсутні підстави ігнорувати офіційну заяву Президента.

Така позиція сформульована Міжнародним Судом ООН у справі зі спору між Камбоджею і Таїландом щодо суверенітету над районом храму Преах Віхеар, розглянутій Міжнародним Судом ООН 15 червня 1962 р.

У свій час і Постійна палата міжнародного правосуддя в рішенні по спору між Норвегією і Данією про Східну Гренландію визнала зобов'язуювальним висловлювання норвезького міністра закордонних справ. Так само розцінюється в міжнародно-правовій літературі заява Чжоу Еньлай, який, перебуваючи з візитом в Індії 1956 року, в перемовинах з прем'єр-міністром Індії Д. Неру про індокитайський кордон заявив про визнання китайським урядом лінії Макмагона. Ця заява розцінюється як безумовне визнання Китаєм лінії Макмагона, що становить угоду сторін про даний кордон.

Категорію «конституційна пауза» гіпотетично пропонується розглядати як тимчасове призупинення або обмеження дії окремих положень Конституції в умовах надзвичайних обставин, таких як воєнний стан, з метою забезпечення ефективного функціонування державних органів у критичних ситуаціях. Вона передбачає певну адаптацію конституційного ладу до важких умов для оперативного реагування на виклики, що виникають у зв'язку з національною безпекою, війною або іншими надзвичайними обставинами. Конституційна пауза була впроваджена для швидкого прийняття рішень, що не відповідають стандартним процедурам мирного часу, проте в цій ситуації повинні зберігатися основоположні принципи верховенства права та забезпечуватися захист прав людини, щоб уникнути порушень міжнародних зобов'язань і стандартів.

Отже, впровадження конституційної паузи під час воєнного стану в Україні дає змогу державним органам ухвалювати оперативні рішення в умовах війни. Але тимчасове призупинення дії Конституції України чи її ключових положень може суперечити європейським правовим стандартам. Зокрема, це може поставити під сумнів дотримання принципу верховенства права, що є фундаментом для членства в ЄС.

Ключові слова: *Європейська інтеграція, конституційна пауза, політичний діалог, Угода про асоціацію з Європейським Союзом.*

The aim of the article is to analyze the impact of the constitutional pause introduced during martial law on Ukraine's integration process with the European Union. The article examines the legal and political consequences of this pause, particularly its effect on Ukraine's fulfillment of its obligations to the EU, adherence to European standards of justice and human rights, as well as the alignment of Ukraine's national policies with the criteria for EU membership.

The problem lies in the need to research and analyze the legal consequences and impact of implementing a constitutional pause during martial law on Ukraine's European integration processes.

Analysis of Recent Research and Publications. O. Morgun analyzed the existence of limitations on the duration of the imposition of martial law in Ukraine. S. S. Zdorovko researched international political dialogue as the foundation for Ukraine’s integration into the EU. R. Sulyma and A. studied the grounds and legality of Ukraine’s temporary derogation from the European Convention on Human Rights. An evaluation of the legal consequences and impact of implementing a constitutional pause during martial law on Ukraine’s Eurointegration processes has not been conducted.

Article Objectives: the objectives of the article are to analyze the legal implications of the constitutional pause for Ukraine's national legislation and its compliance with European legal standards, and to assess the political consequences of the constitutional pause, particularly concerning the implementation of the Association Agreement and the alignment with European Union standards.

Presentation of the main research material. Cooperation between Ukraine and the European Communities was initiated by the Partnership and Cooperation Agreement between Ukraine and the EU and its member states, signed on June 14, 1994, in Luxembourg. In 2007, to update the format, objectives, and mechanisms of cooperation, negotiations were launched between Ukraine and the EU to conclude a new foundational treaty on these issues [8, p. 153]. An important factor influencing both Ukraine's domestic and foreign financial policy is the 2014 Association Agreement between Ukraine and the EU, which has already become part of national legislation [7, pp. 97–98].

The Association Agreement between Ukraine and the EU outlined trends for the gradual convergence of Ukraine and the EU in the economic sphere. Additionally, obtaining candidate status for EU membership supports this process [16, p. 58; 3]. Ukraine’s integration into the European Union requires the adaptation of national legislation to European standards to establish the rule of law, ensure social protection for citizens, and achieve a stable economy. The key means of spreading the Union’s common values is through the strategy of expanding relations with neighboring countries [2].

According to the Preamble of the Association Agreement, Ukraine's political association and economic integration with the European Union will depend on the progress in implementing the provisions of this Agreement. Ukraine will gradually align its legislation with EU law (Article 474) [17]. Harmonization of Ukrainian legislation with that of the European Union will help avoid legal obstacles due to differences in national law and create unified legal standards across various sectors of society. The unification aims at bringing legal frameworks closer together to ensure consistent regulation of similar relations [6, p. 29]. One of the key requirements the European Union imposes on candidates for membership is the alignment of their national legislation with EU law [11, p. 245]. Ukraine aspires to full EU membership but lags significantly behind EU countries in terms of economic development, has limited competitiveness, and faces high levels of corruption [9, p. 23]. These challenges indicate Ukraine's non-compliance with the Copenhagen criteria, which require respect for democratic principles, the rule of law, and the protection of human rights and fundamental freedoms. Therefore, the Agreement's participants committed to engage in dialogue and cooperation to bring Ukraine closer to meeting these requirements. As M. Sarakutsa writes, ensuring compliance with and protection of human rights is an integral part of interstate cooperation, and the principle of human rights observance has become central to the functioning of EU institutions and bodies [15, p. 80].

Therefore, the integration of a candidate country into the EU is possible only if three accession criteria, defined at the European Council in Copenhagen in 1993 and thus referred to as the "Copenhagen criteria," are met, namely:

Political criteria: stable institutions guaranteeing democracy, the rule of law, human rights, and respect for and protection of minorities;

Economic criteria: a functioning market economy and the ability to cope with competition and market forces within the EU;

EU acquis criteria: the ability to assume and effectively implement the obligations of membership, including adherence to the objectives of a political, economic, and monetary union [1].

According to Part 2 of Article 1 of the Association Agreement, its objectives include, among others, cooperation in the areas of justice, freedom, and security in order to ensure the rule of law and respect for human rights [12]. Of course, by joining the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms back in 1997, Ukraine committed to aligning its regulations with it and implementing its principles and standards in the practical activities of state authorities [18, p. 3]. It can be said that our state has already made significant progress in this direction.

The main problem in recent years that has significantly affected Ukraine's ability to meet the high requirements for EU membership is the armed aggression of the Russian Federation, which resulted in the imposition of martial law in Ukraine on February 24, 2022. The Verkhovna Rada of Ukraine adopted as a whole the draft Law of Ukraine on the approval of the Decree of the President of Ukraine "On the Extension of the Martial Law in Ukraine" on July 23, 2024 (registration No. 11433 dated 23.07.2024), submitted by the President of Ukraine.

The bill was developed in accordance with Article 5 of the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law" with the aim of ensuring the extension of the martial law in Ukraine due to the ongoing armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. The project proposes to approve the Decree of the President of Ukraine dated July 23, 2024, No. 469/2024 "On the Extension of the Martial Law in Ukraine." It is noted that the bill was developed in accordance with paragraph 20 of Part 1 of Article 106 of the Constitution of Ukraine [4]. This has already been the twelfth extension of martial law since the beginning of the full-scale invasion.

Is it legal to extend martial law an indefinite number of times? The official position of the state was expressed by lawyer Oleksandr Morgun, who noted in the publication "Fakty" that there are no restrictions regarding the duration of its implementation in the Law of Ukraine on the Legal Regime of Martial Law [5]. However, this law contains an interesting provision stating that the legal basis for the introduction of martial law is the Constitution of Ukraine and the presidential decree on the introduction of martial law in Ukraine or in certain localities, approved by the Verkhovna Rada of Ukraine (Article 2) [13]. According to Article 7 of the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law," martial law throughout the territory of Ukraine or in certain localities is terminated after the expiration of the term for which it was introduced [13]. There is no provision for its extension. Furthermore, according to Article 19 of the Constitution of Ukraine, government authorities and their officials are obliged to act solely on the basis of, within the powers granted by, and in the manner prescribed by the Constitution and the laws of Ukraine [4]. Thus, the key point is not that there are no restrictions on the duration of martial law, but rather that the Constitution and laws of Ukraine do not provide for its repeated extension.

Exiting such a legal conflict was aided by the introduction of a constitutional pause in Ukraine, which was announced by the President of Ukraine on December 23, 2022, at the Conference of Ukrainian Ambassadors: "All those rights guaranteed by the Constitution of Ukraine are currently on pause for us as representatives of our state..." [See: 14].

Since the UN Court maintains that statements and actions from representatives of high-level states hold particular evidentiary value, there are no grounds to ignore the official statement of the President.

In the case regarding the dispute between Cambodia and Thailand over sovereignty over the area of the Preah Vihear temple, which was considered by the International Court of Justice on June 15, 1962, Thailand asserted that it had always effectively owned Preah Vihear and had never recognized the border line indicated on the disputed map. However, when Prince Damrong visited the temple in 1930, he was officially received by the French resident of the adjacent Cambodian province, and there was no reaction from Siam (at that time, France was exercising protectorate over Cambodia). Based on these facts, the Court concluded that Thailand recognized the map [See: 10, p. 185].

At one time, the Permanent Court of International Justice recognized the binding statement of the Norwegian Foreign Minister regarding Denmark's plans to exercise its sovereignty over East Greenland, which did not encounter resistance from Norway, in the dispute between Norway and Denmark over East Greenland. Similarly, in international legal literature, the

statement made by Zhou Enlai during his visit to India in 1956 is regarded as significant. In negotiations with Indian Prime Minister Jawaharlal Nehru regarding the Indochina border, he acknowledged the recognition of the McMahon Line by the Chinese government. This statement is interpreted as China's unconditional recognition of the McMahon Line, representing an agreement between the parties regarding this border (see: 10, p. 209).

Although the constitutional law of Ukraine does not have a category such as "constitutional pause," I hypothetically propose to consider it as a temporary suspension or limitation of the operation of certain provisions of the Constitution under conditions of extraordinary circumstances, such as a state of war or emergency, to ensure the effective functioning of state bodies in critical situations. It implies a certain adaptation of the constitutional order to extraordinary conditions for the prompt response to challenges arising in connection with national security, war, or other extraordinary circumstances.

The constitutional pause may be implemented for the swift decision-making that does not conform to the standard procedures of peacetime; however, such a pause must uphold the fundamental principles of the rule of law and ensure the protection of human rights to avoid violations of international obligations and standards.

In addition to the positive aspect of resolving legal conflicts regarding the extension of martial law, the introduction of a constitutional pause during the period of martial law in Ukraine could enable the state to respond more effectively to the challenges posed by war and emergencies. The government and military authorities can make critical decisions more quickly, without the need for prolonged procedures typically required in peacetime.

However, implementing a constitutional pause during martial law in Ukraine may have negative consequences for the country's integration into the European Union. First and foremost, such a pause could jeopardize the foundational democratic principles that are crucial for EU membership. The European Union places great importance on the rule of law, adherence to human rights, and stability of constitutional order. A temporary suspension of the Constitution or its key provisions may raise doubts about Ukraine's ability to ensure the proper functioning of democratic institutions under the challenging conditions of war.

Another negative aspect concerns the protection of human rights. The Constitution of Ukraine guarantees the rights and freedoms of citizens, and their temporary limitation or postponement during a constitutional pause may be ambiguously assessed by European partners regarding the level of human rights protection in Ukraine. The European Union pays particular attention to this aspect, and any changes in the constitutional structure that potentially limit citizens' rights could become an obstacle on the path to Euro-integration..

Moreover, the introduction of a constitutional pause may slow down the reform processes necessary for integration into the EU. Ukraine needs to implement a number of reforms, particularly in the areas of justice, anti-corruption policy, and economic development. A constitutional pause could block or delay the implementation of these reforms or reduce the effectiveness of their realization, complicating negotiations with the EU and diminishing opportunities to accelerate the euro-integration processes (source).

Conclusions. 1. The category of "constitutional pause" is hypothetically proposed to be considered as a temporary suspension or limitation of the action of certain provisions of the

Constitution in situations of emergency, such as war or a state of emergency, in order to ensure the effective functioning of state bodies in critical situations. It implies a certain adaptation of the constitutional order to complex conditions for rapid response to challenges arising in connection with national security, war, or other extraordinary circumstances.

The constitutional pause may be implemented for quick decision-making that does not conform to standard procedures of peacetime; however, such a pause should maintain the fundamental principles of the rule of law and ensure the protection of human rights to avoid violations of international obligations and standards.

2. The implementation of a constitutional pause during the state of war in Ukraine allows state authorities to make operational decisions in wartime conditions. However, the temporary suspension of the Constitution or its key provisions may contradict European legal standards. In particular, this could call into question adherence to the principle of the rule of law, which is foundational for EU membership.

3. Since the Constitution of Ukraine guarantees fundamental rights and freedoms of citizens, their temporary limitation or deferral may provoke a negative reaction from the European Union, which places great importance on human rights adherence, and any restrictions arising from the constitutional pause could become a serious obstacle to European integration.

4. The introduction of a constitutional pause also carries political risks for the stability and functioning of democratic institutions in Ukraine. The European Union expects that even in critical conditions, such as war, democratic processes remain transparent and accountable. The temporary suspension of certain democratic mechanisms may raise concerns about the state's ability to maintain a balance between security and democratic freedoms. This could impact the political dialogue with the EU and compel European partners to reassess their expectations regarding Ukraine as a reliable candidate for membership.

LIST OF REFERENCES

1. From EU Membership application to Accession Negotiations: Frequently asked questions. European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations (DG NEAR). URL : https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/conditions-membership_en (Last Accessed: 16.09.2024).

2. Schneider M. Europeanization beyond the EU: The Dynamics of Europeanization in the Southern Mediterranean Partner States. *Dans L'Europe en Formation*. 2010/2 (n°356). Pp. 125–137. URL : https://www.cairn.info/revue-l-europe-en-formation-2010-2-page-125.htm (Last Accessed: 16.09.2024).

3. Tymchenko L., Kononenko V., Tarakhonych L. Sustainable Development, Innovation, and Security on the Pages of the Encyclopedia of International Law. *Science and Innovation*. 2022. 18 (1), pp. 124–133. DOI : https://doi.org/10.15407/scine18.01.124

4. Верховна Рада України продовжила строк дії воєнного стану в Україні / Пресслужба Апарату Верховної Ради України. 2024. 23 липня. URL : https://www.rada.gov.ua/news/razom/252096.html (дата звернення: 26.09.2024).

5. Гайдук Ю. Скільки разів можна продовжувати воєнний стан в Україні: відповідь юриста / Факти. 2024. 07 лютого. URL : https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20240207-skilky-raziv-mozhna-prodovzhuvaty-voyennyj-stan-v-ukrayini-vidpovid-yurysta/ (дата звернення: 26.09.2024).

6. Клещенко Н. О. Уніфікація та гармонізація законодавства: порівняльно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 29–31. DOI : https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/5

7. Кононенко В. П. Законодавство чи закон? *Право України*. 2004. № 4. С. 96–98.

8. Кононенко В. П., Новікова Л. В. Особливості вирішення деяких питань екологічної безпеки ЄС на прикладі Польщі. *Стратегічні напрями зовнішньої політики Європейського Союзу* : матеріали ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків, 23 квітня 2021 року / за ред. О. М. Доценко, Л. В. Новікової, А. О. Червяцової. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2021. С. 153–157.

9. Кононенко В. П., Здоровко С. С. Міжнародний політичний діалог як основа інтеграції України до ЄС. *Вісник Харківського нац. універ. ім. В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2023. № 43. С. 22–28. DOI : https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-43-03

10. Кононенко В. П. Вирішення територіальних спорів Міжнародним Судом ООН: теорія і практика : монографія. Київ-Одеса : Фенікс, 2018. 438 с.

11. Мовчан О. О. Поняття «компанія» та його тлумачення в законодавстві Європейського Союзу та України. *Наукові записки НаУКМА*. 2003. Т. 22, ч. 2 : Суспільні науки. С. 245–247.

12. Порядок денний асоціації Україна – ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію від 20.11.2009 № 994_990. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_990#Text (дата звернення: 16.09.2024).

13. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 25.09.2024).

14. Саєнко В. Зеленський – дипломатам: У нас немає часу на такі дрібниці, як двогодинні виступи Путіна / УНІАН. 2022. 23 грудня. URL : https://www.unian.ua/politics/zelenskiy-diplomatam-u-nas-nemaye-chasu-na-taki-dribnici-yak-dvogodinni-vistupi-putina-12088326.html (дата звернення: 27.09.2024).

15. Саракуца М. О. Інституційні гарантії прав людини в Європейському Союзі. *Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі. Другі юридичні читання* : матеріали Всеукраїнської дистанційної наук. конф. м. Одеса, 26 квітня 2019 р. Одеса : Фенікс, 2019. С. 80–83.

16. Тимченко Л. Д., Кононенко В. П. Стале фінансування та безпека в контексті політики ЄС. *Ірпінський юридичний часопис* : науковий журнал. 2022. Вип. 2 (9). С. 57–66. DOI 10.33244/2617-4154.2(9).2022.57-66

17. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : міжнародний документ від 27.06.2014. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 26.09.2024).

18. Юдківська Г. Ю. Презумпція невинуватості в кримінальному процесі України та практиці Європейському суду з прав людини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09 / Академія адвокатури України. К., 2008. 20 с.

Дата надходження 12.03.2026
Дата прийняття 08.04.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

УДК 341.231.14:061.1ЄС
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.402-413

О. І. Косілова,
доктор юридичних наук, кандидат політичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародного права та права ЄС,
Державний податковий університет
O. I. Kosilova,
Doctor of Law, Candidate of Political Science, Associate Professor,
Professor of the Department of International Law and EU Law,
State Tax University
email: kosilovaolga3@gmail.com
ORCID 0000-0002-5574-3771;
В. О. Ломенко,
здобувачка вищої освіти ННІ права,
Державний податковий університет
V. O. Lomenko,
Higher education student at the Institute of Law,
State Tax University
email: viktorija.lomenko06@gmail.com
ORCID 0009-0001-8673-0084

ОСНОВОПОЛОЖНІ ПРАВА В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ

FUNDAMENTAL RIGHTS IN THE EUROPEAN UNION: THEORETICAL AND LEGAL FOUNDATIONS

У статті здійснено комплексне теоретико-правове дослідження основоположних прав у праві Європейського Союзу як одного з ключових елементів сучасного європейського правопорядку. Проаналізовано особливості правової природи основоположних прав, їх місце в системі джерел права ЄС, а також значення Хартії основоположних прав Європейського Союзу в механізмі захисту прав людини. Метою дослідження є з'ясування правової природи основоположних прав у праві Європейського Союзу, визначення їх місця в системі джерел права ЄС, а також аналіз особливостей функціонування Хартії основоположних прав Європейського Союзу та меж її застосування у сучасному європейському правопорядку.

Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів наукового пізнання. За допомогою історико-правового

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Косілова О. І., Ломенко В. О., 2026

методу досліджено еволюцію становлення системи прав людини в Європейському Союзі. Формально-юридичний метод використано для аналізу положень установчих договорів ЄС та Хартії основоположних прав ЄС. Порівняльно-правовий метод застосовано для дослідження співвідношення права ЄС, міжнародно-правових стандартів захисту прав людини та національних правових систем держав-членів. Системно-структурний та герменевтичний методи дали змогу розкрити місце основоположних прав у структурі правопорядку ЄС та здійснити інтерпретацію положень Хартії основоположних прав ЄС.

У результаті дослідження встановлено, що основоположні права в праві Європейського Союзу мають комплексну та багаторівневу правову природу, яка формується під впливом загальних принципів права ЄС, міжнародно-правових стандартів захисту прав людини та конституційних традицій держав-членів. Доведено, що становлення системи захисту прав людини в ЄС мало еволюційний характер і значною мірою відбувалося під впливом практики Суду Європейського Союзу. Визначено, що сучасна система джерел основоположних прав у праві ЄС охоплює Хартію основоположних прав ЄС, загальні принципи права ЄС та міжнародно-правові стандарти у сфері захисту прав людини, насамперед положення Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод.

Особливу увагу приділено аналізу Хартії основоположних прав Європейського Союзу як ключового джерела прав людини у праві ЄС. Встановлено, що положення статей 51 і 52 Хартії мають системоутворювальне значення для визначення меж її застосування та критеріїв допустимого обмеження прав людини. Обґрунтовано, що загальні принципи права ЄС, зокрема принципи пропорційності, правової визначеності, рівності, недискримінації та захисту законних очікувань, є важливою основою функціонування системи захисту прав людини в Європейському Союзі.

Зроблено висновок, що основоположні права у праві Європейського Союзу доцільно розглядати як фундаментальну ціннісно-нормативну основу сучасного європейського правопорядку, яка визначає напрями подальшого розвитку європейської інтеграції на засадах демократії, верховенства права та поваги до людської гідності.

Ключові слова: *права людини, основоположні права, Європейський Союз, Хартія основоположних прав ЄС, загальні принципи права ЄС, правопорядок ЄС, Суд Європейського Союзу, Європейська конвенція з прав людини.*

The article provides a comprehensive theoretical and legal study of Fundamental Rights in the law of the European Union as one of the key elements of the modern european legal order. The study analyzes the peculiarities of the legal nature of Fundamental Rights, their place within the system of sources of EU law, as well as the significance of the Charter of Fundamental Rights of the European Union within the mechanism for the protection of Human Rights.

The purpose of the research is to clarify the legal nature of fundamental rights in European Union law, determine their place within the system of sources of EU law, and analyze the peculiarities of the functioning of the Charter of Fundamental Rights of the European Union and the limits of its application within the contemporary European legal order.

The methodological basis of the study consists of a combination of general scientific and special legal research methods. The historical-legal method was used to examine the evolution of the human rights protection system within the European Union. The formal-legal method was applied to analyze the provisions of the EU founding treaties and the Charter of Fundamental Rights of the European Union. The comparative legal method was used to study the relationship between EU law, international human rights standards, and the national legal systems of the Member States. The systemic-structural and hermeneutic methods made it possible to determine the place of fundamental rights within the structure of the EU legal order and to interpret the provisions of the Charter of Fundamental Rights of the European Union.

The research establishes that fundamental rights in European Union law possess a complex and multi-level legal nature shaped by the general principles of EU law, international human rights standards, and the constitutional traditions of the Member States. It is proved that the formation of the human rights protection system within the EU evolved gradually and was significantly influenced by the case law of the Court of Justice of the European Union. It is determined that the contemporary system of sources of fundamental rights in EU law includes the Charter of Fundamental Rights of the European Union, the general principles of EU law, and international human rights standards, primarily the provisions of the European Convention on Human Rights.

Particular attention is devoted to the analysis of the Charter of Fundamental Rights of the European Union as a key source of human rights in EU law. It is established that Articles 51 and 52 of the Charter have a system-forming significance in determining the limits of its application and the criteria for permissible restrictions of human rights. The study substantiates that the general principles of EU law, including the principles of proportionality, legal certainty, equality, non-discrimination, and protection of legitimate expectations, constitute an important foundation for the functioning of the human rights protection system within the European Union.

The article concludes that fundamental rights in European Union law should be regarded as a fundamental value-based and normative foundation of the contemporary European legal order, determining the directions of further European integration based on democracy, the rule of law, and respect for human dignity.

Keywords: *human rights, fundamental rights, European Union, Charter of Fundamental Rights of the European Union, general principles of EU law, EU legal order, Court of Justice of the European Union, European Convention on Human Rights.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку європейського правопорядку особливого значення набуває дослідження інституту основоположних прав у Європейському Союзі. Права людини в межах ЄС є не лише юридичними гарантіями захисту особи, а й однією з базових цінностей, на яких ґрунтується функціонування Союзу. Їх нормативне закріплення, механізми реалізації та межі застосування мають важливе значення для розуміння природи самого правопорядку ЄС, який поєднує елементи наднаціонального регулювання, національних конституційних традицій держав-членів і міжнародно-правових стандартів захисту прав людини.

Актуальність теми зумовлена тим, що основоположні права в Європейському Союзі мають складну правову природу. Вони одночасно існують як загальні принципи права ЄС, як положення Хартії основоположних прав Європейського Союзу, що має юридичну силу первинного права, а також як ціннісна основа діяльності інституцій Союзу. Такий багаторівневий характер зумовлює необхідність чіткого визначення джерел основоположних прав, їх змісту, юридичної сили та співвідношення з іншими елементами європейського правового простору.

Особливої уваги потребує питання меж застосування Хартії основоположних прав ЄС. Хартія не є універсальним каталогом прав, який автоматично застосовується до всіх правовідносин у державах-членах. Її положення адресовані інституціям, органам, установам та агенціям Європейського Союзу, а державам-членам – лише в разі, коли вони реалізують право ЄС. Саме тому проблема визначення сфери дії Хартії має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки безпосередньо впливає на можливість застосування її положень у національних правопорядках.

Отже, наукова проблема полягає в потребі в комплексному осмисленні правової природи основоположних прав у Європейському Союзі, їхні місця в системі джерел права ЄС і меж застосування в умовах багаторівневого європейського правопорядку. Вирішення цієї проблеми є важливим для подальшого розуміння ролі прав людини як системоутворювального елементу європейської інтеграції та критерію легітимності діяльності Європейського Союзу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика основоположних прав у праві Європейського Союзу посідає важливе місце в сучасній юридичній науці та є предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Формування системи захисту прав людини в ЄС супроводжувалося поступовою трансформацією підходів до розуміння прав людини – від їх сприйняття як допоміжного елементу економічної інтеграції до визнання фундаментальною цінністю європейського правопорядку.

Правова природа основоположних прав у ЄС пройшла складний етап розвитку від їхньої фактичної відсутності в установчих договорах 1950-х років до формування повноцінної системи правового захисту. Оскільки Паризький та Римські договори мали переважно економічний характер і не містили розгорнутого каталогу прав людини, визначальну роль у становленні цього інституту відіграла практика Суду Європейського Союзу. Саме у справах Stauder (1969) та Internationale Handelsgesellschaft (1970) Суд ЄС сформував підхід, відповідно до якого основоположні права визнавалися складовою загальних принципів права Співтовариства. Така практика заклала підґрунтя для подальшої інституціоналізації прав людини в праві ЄС.

Окремі аспекти становлення та функціонування системи захисту прав людини в Європейському Союзі були предметом дослідження значної кількості науковців. Зокрема, Н. Г. Юрчишин та О. П. Безносюк досліджували загальнотеоретичні засади прав людини у праві Європейського Союзу та їх значення для сучасного європейського правопорядку [1]. Питання загальних принципів права ЄС як джерела захисту прав людини аналізувала О. А. Назаренко, яка обґрунтовувала їхнє значення в забезпеченні функціонування правової системи Європейського Союзу [2].

Концептуальні підходи до розмежування прав людини та прав громадянина в контексті європейського правового простору досліджували О. І. Косілова та І. П. Федірко, які акцентували увагу на універсальному характері прав людини та особливостях їхньої реалізації в наднаціональних правопорядках [3]. Проблематику становлення механізмів захисту прав людини в ЄС аналізували І. І. Маринів та П. С. Мохончук, які розкривали еволюцію системи захисту прав людини від початкових етапів європейської інтеграції до сучасного стану розвитку права ЄС [4].

Важливе значення для формування сучасної системи прав людини в Європейському Союзі мають міжнародно-правові стандарти захисту прав людини та їхня взаємодія із правом ЄС. Окремі аспекти цього питання досліджували О. Котис, який аналізував забезпечення культурних прав людини у міжнародному праві та праві Європейського Союзу [5], а також О. В. Стрєльцова, яка досліджувала загальні принципи права як джерело права ЄС та їх роль у забезпеченні прав людини [10].

Суттєву увагу в сучасній науковій літературі приділено дослідженню Хартії основоположних прав Європейсько Союзу як ключового джерела прав людини в праві ЄС. Науковці акцентують увагу на її особливій юридичній природі, структурі та значенні після набрання чинності Лісабонським договором. Зокрема, С. О. Гладкий, П. Ю. Шведенко та О. В. Дубович аналізували фундаментальні засади захисту основоположних прав людини у праві Європейського Союзу та значення Хартії у формуванні сучасного правопорядку ЄС [9].

Проблематика співвідношення права ЄС та Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод також отримала належне висвітлення в наукових працях. І. М. Ільченко досліджувала питання імплементації Конвенції та практики Європейського суду з прав людини у національні правові системи держав [11], тоді як Т. О. Печена та М. В. Колеснікова аналізували правову природу рішень Європейського суду з прав людини та їхнє значення для формування європейських правозахисних стандартів [12].

Водночас, попри значну кількість наукових праць, окремі аспекти правової природи основоположних прав у праві Європейського Союзу залишаються недостатньо дослідженими. Насамперед це стосується комплексного аналізу системи джерел основоположних прав у ЄС, визначення меж застосування Хартії основоположних прав ЄС, а також співвідношення загальних принципів права ЄС із міжнародно-правовими стандартами захисту прав людини. Саме тому існує потреба в подальшому науковому дослідженні основоположних прав як системоутворювального елементу правопорядку Європейського Союзу.

Виділення невирішених частин проблеми. Попри значну кількість наукових праць, присвячених правам людини у праві Європейського Союзу, окремі аспекти цієї проблематики залишаються недостатньо дослідженими та потребують подальшого наукового осмислення. Більшість сучасних досліджень зосереджені або на загальнотеоретичних питаннях прав людини, або на окремих механізмах їх захисту, тоді як комплексний аналіз правової природи основоположних прав у правопорядку ЄС та їх місця в системі джерел права європейського союзу залишається фрагментарним.

Недостатньо дослідженим є питання співвідношення різних джерел основоположних прав у праві ЄС, зокрема Хартії основоположних прав Європейського Союзу, загальних

принципів права ЄС і міжнародно-правових стандартів захисту прав людини. У сучасній науковій літературі відсутній єдиний підхід до визначення юридичної природи основоположних прав у ЄС, їх нормативного змісту та ролі у функціонуванні наднаціонального правопорядку.

Окремої уваги потребує проблема визначення меж застосування Хартії основоположних прав ЄС. На практиці питання щодо того, у яких випадках держави-члени вважаються такими, що реалізують право ЄС, залишається дискусійним та викликає значні труднощі як у науковій доктрині, так і в судовій практиці. Саме тому вагомим є подальший аналіз положень статей 51 і 52 Хартії, які визначають сферу її дії та критерії допустимого обмеження прав людини.

Недостатньо дослідженим залишається й питання ролі загальних принципів права ЄС у системі захисту прав людини. Попри активне використання принципів пропорційності, правової визначеності, недискримінації та законних очікувань у практиці Суду ЄС, їхнє значення як самостійного джерела основоположних прав досі не отримало достатнього комплексного обґрунтування у вітчизняній юридичній науці. Отже, потреба в подальшому дослідженні основоположних прав у праві Європейського Союзу зумовлена комплексним аналізом їхньої правової природи, системи джерел і меж застосування в умовах сучасного розвитку європейського правопорядку.

Метою статті є комплексне теоретико-правове дослідження основоположних прав у праві Європейського Союзу, з'ясування їх правової природи, визначення місця у системі джерел права ЄС, а також аналіз особливостей функціонування Хартії основоположних прав Європейського Союзу та меж її застосування в сучасному європейському правопорядку.

Методологія дослідження. Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. За допомогою історико-правового методу досліджено еволюцію становлення системи основоположних прав у праві Європейського Союзу. Формально-юридичний метод використано для аналізу положень установчих договорів ЄС та хартії основоположних прав Європейського Союзу, зокрема статей 51 і 52.

Порівняльно-правовий метод застосовано для дослідження співвідношення права ЄС, міжнародно-правових стандартів захисту прав людини та національних правових систем держав-членів. Системно-структурний метод дав змогу розкрити місце основоположних прав у системі джерел права ЄС. Герменевтичний метод використано для інтерпретації положень Хартії основоположних прав ЄС та практики Суду Європейського Союзу.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному теоретико-правовому аналізі основоположних прав у праві Європейського Союзу як багаторівневої системи, що поєднує положення Хартії основоположних прав ЄС, загальні принципи права ЄС та міжнародно-правові стандарти захисту прав людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Права людини становлять базовий інститут сучасної правової системи, що відображає рівень демократичного розвитку держави, утвердження принципу верховенства права та ефективність гарантування гідності й свободи особи. Вони функціонують як універсальний правовий стандарт, який визначає

межі взаємодії між людиною, суспільством і державою, а також окреслює допустимі межі втручання публічної влади у сферу реалізації прав і свобод.

У науковій літературі та нормативно-правових джерелах поряд із категорією «права людини» використовуються терміни «основні», «фундаментальні» й «основоположні права», що акцентує на їхній системній ролі та пріоритетному характері в правовому регулюванні. Як зазначають Н. Г. Юрчишин та О. П. Безносюк, у правовій доктрині права і свободи людини розглядаються як інституціоналізована форма загальнолюдських цінностей, для якої характерне формування уніфікованих міжнародно-правових стандартів [1, с. 339].

Водночас основоположні права визначаються як невід'ємні права особи, що діють незалежно від обставин та ґрунтуються на конституційних традиціях держав-членів, міжнародних договорах і положеннях Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [2, с. 245].

У сучасній правовій доктрині важливого значення набуває розмежування прав людини і прав громадянина, оскільки таке розмежування дає змогу точніше визначити юридичну природу суб'єктивних прав та межі їх реалізації в публічно-правових відносинах. Права людини мають універсальний характер і належать кожній особі незалежно від її політико-правового зв'язку з державою, тоді як права громадянина безпосередньо пов'язані з інститутом громадянства та участю особи в політико-правовій організації держави [3, с. 21]. Такий підхід має важливе методологічне значення і для права Європейського Союзу, оскільки дає змогу глибше зрозуміти природу основоположних прав як категорії, що поєднує універсальний правозахисний зміст із особливостями наднаціонального правопорядку, в межах якого частина прав реалізується незалежно від громадянства, а частина – у межах спеціального статусу громадянина Союзу.

З огляду на це основоположні права в правопорядку Європейського Союзу доцільно розглядати не лише як сукупність індивідуальних правомочностей, закріплених у Хартії основоположних прав ЄС, а і як нормативно та аксіологічно зумовлений елемент наднаціонального правопорядку. Їхній зміст формується на перетині загальних принципів права ЄС, конституційних традицій держав-членів та міжнародних стандартів захисту прав людини, що надає цій категорії комплексного характеру. Саме тому основоположні права в ЄС виконують подвійну функцію – з одного боку, вони є інструментом безпосереднього захисту особи від неправомірного втручання публічної влади, а з іншого – існують критерієм легітимності діяльності інституцій Союзу та меж реалізації його компетенції.

Узагальнюючи наведені підходи, потрібно констатувати, що права людини є не лише нормативною категорією, а й системоутворювальним елементом сучасного правопорядку, який визначає критерії легітимності публічної влади.

Становлення системи прав людини в Європейському Союзі має поступовий та еволюційний характер. Як зазначає І. І. Маринів, початковий етап розвитку Європейських співтовариств, започаткований 1951 року, не передбачав формування спеціальних механізмів захисту прав людини, оскільки інтеграція була орієнтована передусім на економічні цілі та створення спільного ринку [4, с. 67–68]. Водночас значний вплив на формування стандартів прав людини здійснила Європейська конвенція про захист прав

людини і основоположних свобод, підписана 4 листопада 1950 року, яка закріпила базові гарантії прав людини та започаткувала систему їх колективного захисту [5, с. 146].

Вирішальну роль у становленні інституту прав людини в ЄС відіграла практика Суду Європейського Союзу. 1969 року в справі *Stauder v. City of Ulm* Суд визнав основоположні права складовою загальних принципів права Співтовариств [4, с. 68]. Надалі Суд почав активно звертатися до міжнародних договорів, зокрема до ЄКПЛ, що сприяло формуванню автономної системи захисту прав людини в межах ЄС. Отже, судова практика фактично випередила нормативне закріплення прав людини, заклавши підґрунтя їх подальшої інституціоналізації.

У сучасному правопорядку Європейського Союзу, внаслідок конвергенції прецедентної практики Суду ЄС та науково-правової доктрини, сформувалася чітко структурована трикомпонентна система джерел основоположних прав, яка охоплює: Хартію основоположних прав ЄС як акт первинного права; загальні принципи права ЄС як інструмент подолання нормативних прогалин; а також Європейську конвенцію з прав людини, що виконує функцію мінімального стандарту захисту відповідно до статті 6 Договору про Європейський Союз.

Подальший розвиток прав людини в ЄС пов'язаний із поступовим закріпленням відповідних положень у політико-правових актах Співтовариств та установчих договорах. 1989 року було ухвалено Хартію Співтовариства про основні соціальні права працівників [6], а Маастрихтський договір від 7 лютого 1992 року закріпив повагу до прав людини як одну із засад функціонування Європейського Союзу та запровадив інститут громадянства Союзу [7].

Наступним важливим етапом стало ухвалення Хартії основоположних прав Європейського Союзу 7 грудня 2000 року, яка набула обов'язкової юридичної сили після набрання чинності Лісабонським договором 1 грудня 2009 року [8]. На відміну від класичних міжнародних договорів Хартія структурує права за ціннісними категоріями: Гідність, Свободи, Рівність, Солідарність, Громадянство та Правосуддя.

Змістовна структура Хартії відображає її системний характер та побудову на ціннісно-правовій основі. Вона складається із семи глав, кожна з яких закріплює окремий блок основоположних прав. У преамбулі Хартії підкреслюються універсальність і неподільність прав людини, при цьому людська гідність визначається як їх фундаментальна основа. Глава I «Людська гідність» (ст. 1–5) закріплює базові засади правового статусу особи. Глава II «Свободи» (ст. 6–19) охоплює особисті та політичні права, Глава III «Рівність» (ст. 20–26) – принцип недискримінації, Глава IV «Солідарність» (ст. 27–38) – соціально-економічні права. Глава V «Громадянство» (ст. 39–46) регулює права громадян ЄС, Глава VI «Правосуддя» (ст. 47–50) закріплює процесуальні гарантії, а Глава VII «Загальні положення» (ст. 51–54) визначає сферу дії Хартії та критерії допустимого обмеження прав і свобод [8].

Водночас її зміст не є статичним і проявляється в розширенні кола суб'єктів та деталізації правових гарантій, що виходять за межі класичних громадянських і політичних прав. Зокрема, стаття 15 закріплює право громадян третіх країн на доступ до праці за умов, визначених правом Союзу. Стаття 18 гарантує право на притулок як елемент системи міжнародного захисту, а стаття 19 встановлює принцип невислання (non-

refoulement) та заборону видворення до держав, де існує ризик застосування смертної кари або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження [9, с. 63].

Ключове значення для правильної характеристики прав людини в Європейському Союзі має не лише каталог прав, закріплений у Хартії основоположних прав ЄС, а й визначення меж її застосування. Саме тому статті 51 і 52 Хартії мають не допоміжне, а системоутворювальне значення для всього механізму захисту основоположних прав у ЄС. Відповідно до статті 51 Хартії її положення адресовані інституціям, органам, установам і агенціям Союзу, а державам-членам – лише тоді, коли вони здійснюють імплементацію права ЄС. Отже, Хартія не запроваджує універсального каталогу прав для всіх внутрішньодержавних ситуацій, а функціонує в межах предметної та компетенційної сфери права Союзу.

Такий підхід має принципове значення для розмежування національного конституційного правопорядку, системи ЄКПЛ і автономного правопорядку ЄС. У цьому аспекті Хартія не розширює компетенцію Союзу, а лише встановлює межі здійснення вже наданих йому повноважень. Натомість стаття 52 Хартії визначає критерії допустимого обмеження прав, вимагаючи, щоб будь-яке обмеження було передбачене законом, поважало сутність права та відповідало принципу пропорційності. Крім того, частина третя цієї статті передбачає, що права, гарантовані Хартією, і такі, що відповідають правам, закріпленим у ЄКПЛ, повинні мати такий самий зміст і обсяг, що й відповідні конвенційні права. Це забезпечує мінімальний рівень узгодженості між правом ЄС і конвенційною системою, хоча не усуває повністю юрисдикційних колізій.

Це відображає перехід до солідаристської моделі праворозуміння, де права третього та четвертого поколінь (екологічні, соціальні, цифрові) мають таку саму юридичну силу, як і громадянські. Хартія не лише систематизує основоположні права, а й розширює їх змістове наповнення, формуючи багаторівневу та динамічну систему гарантій у праві Європейського Союзу.

Водночас Європейська конвенція про захист прав людини й основоположних свобод гарантує, зокрема, свободу вираження поглядів, яка охоплює право на отримання та поширення інформації без втручання з боку держави [8]. Отже, система прав людини в ЄС має комплексний характер і забезпечує всебічний розвиток особи в різних сферах суспільного життя.

Функціонування системи прав людини в Європейському Союзі ґрунтується на загальних принципах права ЄС. Серед них особливе значення мають принцип правової визначеності, принцип законних очікувань, принцип пропорційності та принцип поваги до основоположних прав людини. Крім того, до загальних принципів належать принципи рівності та солідарності, що випливають із природи права ЄС [10, с. 266]. Принцип пропорційності передбачає, що застосовані заходи мають відповідати поставленим цілям і не повинні створювати надмірного втручання в права особи. Принцип недискримінації гарантує рівне ставлення до осіб та забороняє будь-які форми дискримінації. Принцип правової визначеності забезпечує передбачуваність правового регулювання та стабільність правового становища особи [2, с. 246–248].

Водночас значне місце посідають процесуальні принципи. Зокрема, право на справедливий суд охоплює гарантії належного інформування сторін, право бути

вислуханим (audi alteram partem) та обов'язок суду мотивувати свої рішення. Також важливими є принцип non bis in idem, право на правову допомогу та право не свідчити проти себе [10, с. 266–267]. Зазначені принципи формують процесуально-правову основу реалізації та захисту прав людини в ЄС.

Висновки. У результаті проведеного дослідження встановлено, що інститут основоположних прав у праві Європейського Союзу є одним із визначальних структурних елементів сучасного європейського правопорядку та виконує не лише гарантійну, а й системоутворювальну функцію в процесі функціонування ЄС. Правова природа основоположних прав характеризується комплексністю та багаторівневістю, що зумовлено поєднанням наднаціональних механізмів правового регулювання, загальних принципів права ЄС, міжнародно-правових стандартів захисту прав людини та конституційних традицій держав-членів.

Доведено, що становлення системи захисту прав людини в Європейському Союзі мало еволюційний характер і відбувалося під визначальним впливом практики Суду Європейського Союзу. Саме судова практика стала підґрунтям для формування підходу до розуміння основоположних прав як загальних принципів права ЄС ще до їхньої нормативної кодифікації в Хартії основоположних прав Європейського Союзу. У подальшому ухвалення Хартії та надання їй юридично обов'язкової сили після набрання чинності Лісабонським договором завершило процес інституціоналізації системи основоположних прав у правопорядку ЄС.

Обґрунтовано, що сучасна система джерел основоположних прав у праві Європейського Союзу має комплексний характер та охоплює положення Хартії основоположних прав ЄС, загальні принципи права ЄС і міжнародно-правові стандарти у сфері захисту прав людини, насамперед положення Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод. Така багаторівнева система джерел забезпечує узгодженість правозахисних стандартів та формує єдиний європейський простір захисту прав людини.

Встановлено, що Хартія основоположних прав Європейського Союзу є ключовим нормативним актом у системі захисту прав людини в ЄС та виконує функцію правового орієнтира для діяльності інституцій Союзу та держав-членів під час реалізації права ЄС. Особливе значення мають положення статей 51 і 52 Хартії, які визначають межі її застосування, закріплюють критерії допустимого обмеження прав людини та забезпечують дотримання принципу пропорційності у процесі здійснення публічної влади.

Доведено, що загальні принципи права ЄС, зокрема принципи пропорційності, правової визначеності, рівності, недискримінації та захисту законних очікувань, є важливим механізмом забезпечення ефективного функціонування системи захисту прав людини в Європейському Союзі. Їхнє застосування в практиці Суду ЄС сприяє забезпеченню балансу між реалізацією компетенції Європейського Союзу та потребою в гарантуванні належного рівня захисту прав і свобод людини.

Отже, основоположні права в праві Європейського Союзу доцільно розглядати як фундаментальну ціннісно-нормативну основу сучасного європейського правопорядку, що визначає напрями подальшого розвитку європейської інтеграції на засадах демократії, верховенства права та поваги до людської гідності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Юрчишин Н. Г., Безносюк О. П. Права людини у праві Європейського Союзу. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 21 трав. 2021 р. Одеса, 2021. С. 339–342. URL : https://hdl.handle.net/11300/15108 (дата звернення: 17.04.2026).

2. Назаренко О. А. Загальні принципи права ЄС у правовій системі ЄС. *Правове регулювання економіки.* 2015. № 15. С. 242–249. URL : https://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/22792 (дата звернення: 17.04.2026).

3. Косілова О. І., Федірко І. П. Права і свободи людини і громадянина: концептуальні підходи до диференціації в ФРН та Україні. *Інформація і право.* 2019. № 4 (31). С. 20–27. DOI : https://doi.org/10.37750/2616-6798.2019.4(31).196546

4. Маринів І. І., Мохончук П. С. Захист прав людини в Європейському Союзі. *Право та інноваційне суспільство*. 2019. Т. 12, № 1. С. 67–72. DOI : https://doi.org/10.31359/2309-9275-2019-12-1-67

5. Котис О. Забезпечення культурних прав людини у міжнародному праві та праві Європейського Союзу. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини.* 2014. Вип. 36, ч. 2. С. 140–152 URL : https://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/intrel/article/viewFile/368/366 (дата звернення: 17.04.2026).

6. Community Charter of the Fundamental Social Rights of Workers, adopted at Strasbourg on 9 December 1989. URL : https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/community-charter-of-fundamental-social-rights-of-workers.html (дата звернення: 17.04.2026).

7. Treaty on European Union, signed at Maastricht on 7 February 1992. *Official Journal of the European Communities.* 1992. C. 191. P. 1–112. URL : https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/teu/sign/eng (дата звернення: 17.04.2026).

8. Charter of Fundamental Rights of the European Union. *Official Journal of the European Union.* 2012. C. 326. P. 391–407. URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:12012P/TXT (дата звернення: 17.04.2026).

9. Гладкий С. О., Шведенко П. Ю., Дубович О. В. Фундаментальні засади захисту основоположних прав людини у праві Європейського Союзу. *Вісник Полтавського державного аграрного університету. Серія «Публічне управління та адміністрування»*. 2024. № 1. С. 60–64 DOI : https://doi.org/10.32782/pdau.pma.2024.1.9

10. Стрєльцова О. В. Загальні принципи права як джерело права Європейського Союзу. *Альманах права*. 2012. № 3. С. 265–269. URL : https://nasplib.isofts.kiev.ua/handle/123456789/63930 (дата звернення: 17.04.2026).

11. Ільченко І. М. Імплементація Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та прецедентного права Європейського суду з прав людини: міжнародно-правовий аналіз практики держав. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2009. № 15. С. 311–318. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2009_15_42 (дата звернення: 17.04.2026).

12. Печена Т. О., Колеснікова М. В. Правова природа рішень Європейського суду з прав людини. *Реформування правової системи у контексті євроінтеграційних процесів :* матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф., м. Суми, 18–19 трав. 2023 р. Суми, 2023. С. 219–221. URL : https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/94700 (дата звернення: 17.04.2026).

13. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 4 November 1950. URL : https://www.echr.coe.int (дата звернення: 17.04.2026).

Дата надходження 19.03.2026
Дата прийняття 01.04.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

УДК 341.1/.8:355.01
DOI 10.33244/2617-4154.2(23).2026.414-423

К. С. Лісова,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного права та права Європейського Союзу,
Державний податковий університет
K. S. Lisova,
Candidate of History, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law and Law of the European Union,
State Tax University
email: Lisova.k@ukr.net
ORCID 0000-0002-2664-7721;
В. Ю. Іскович,
здобувач вищої освіти Навчально-наукового інституту права,
Державний податковий університет
V. Yu. Iskovich,
student of higher education at the Educational and Scientific Institute of Law,
State Tax University
email: pozityv228@gmail.com
ORCID 0009-0008-0820-6720

ГІБРИДНІ ЗАГРОЗИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ НОРМ

HYBRID THREATS AND THEIR IMPACT ON THE TRANSFORMATION OF INTERNATIONAL LEGAL NORMS

У статті досліджено сутності гібридних загроз як сучасного феномена міжнародних відносин, а також визначено їхній вплив на трансформацію міжнародно-правових норм і механізмів забезпечення безпеки. Особлива увага приділяється ролі українського досвіду у формуванні нових підходів до правового регулювання гібридної агресії.

У дослідженні використано загальнонаукові та спеціально-юридичні методи, зокрема системний аналіз, порівняльно-правовий метод, формально-юридичний підхід, а також метод узагальнення наукових джерел. Застосовано міждисциплінарний підхід до вивчення гібридних загроз як багатовимірного явища, що охоплює військову, інформаційну,

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.
© Лісова К. С., Іскович В. Ю., 2026

економічну та кібернетичну сфери. Додатково використано аналітичні дані щодо ефективності інструментів протидії гібридним загрозам.

Встановлено, що гібридні загрози спричиняють суттєві зміни в міжнародному праві, зокрема розширення поняття агресії за рахунок внесення кібероперацій та інформаційних впливів. Виявлено трансформацію підходів до відповідальності держав, що зумовлює потребу в удосконаленні механізмів атрибуції дій у складних багаторівневих конфліктах. Доведено зростання ролі міжнародних організацій у формуванні колективних механізмів безпеки та адаптації стратегій до нових викликів. Обґрунтовано активізацію розвитку міжнародного гуманітарного права в умовах нетрадиційних форм конфліктів. Визначено, що український досвід протидії гібридній агресії став важливим чинником переосмислення міжнародно-правових категорій і сприяв формуванню нових підходів до кваліфікації агресії та відповідальності. Проаналізовано ефективність основних інструментів протидії, серед яких найбільш дієвими є військове стримування та економічні санкції, тоді як міжнародно-правові механізми потребують подальшого вдосконалення.

Зроблено висновок, що гібридні загрози є системним викликом для сучасного міжнародного права, який зумовлює його еволюцію та адаптацію до нових реалій. Трансформація правових норм проявляється в розширенні змісту ключових категорій, розвитку інструментів відповідальності та посиленні ролі інституційних механізмів. Обґрунтовано потребу в подальшій розробці універсальних міжнародно-правових підходів до регулювання гібридних конфліктів, що враховуватимуть їхній комплексний та динамічний характер.

Ключові слова: *гібридні загрози, міжнародне право, агресія, кібербезпека, інформаційна війна, санкції, міжнародна безпека, Україна.*

The aim of this study is to conduct a comprehensive analysis of the nature of hybrid threats as a contemporary phenomenon in international relations, as well as to determine their impact on the transformation of international legal norms and security mechanisms. Particular attention is paid to the role of Ukraine's experience in shaping new approaches to the legal regulation of hybrid aggression.

The study employs general scientific and specialized legal methods, including systemic analysis, the comparative legal method, the formal-legal approach, and the method of synthesizing scientific sources. An interdisciplinary approach is applied to the study of hybrid threats as a multidimensional phenomenon encompassing the military, informational, economic, and cyber spheres. Additionally, analytical data on the effectiveness of tools for countering hybrid threats are utilized.

It has been established that hybrid threats cause significant changes in international law, in particular the expansion of the concept of aggression through the inclusion of cyber operations and information influence. A transformation in approaches to state responsibility has been identified, necessitating the improvement of mechanisms for attributing actions in complex, multi-level conflicts. The growing role of international organizations in shaping collective security mechanisms and adapting strategies to new challenges has been demonstrated. The need to intensify the development of international humanitarian law in the context of non-traditional forms of conflict has been substantiated.

It has been determined that Ukraine's experience in countering hybrid aggression has become an important factor in rethinking categories of international law and has contributed to the development of new approaches to the classification of aggression and liability. The effectiveness of the main countermeasures has been analyzed; among them, military deterrence and economic sanctions are the most effective, while international legal mechanisms require further improvement.

It is concluded that hybrid threats pose a systemic challenge to modern international law, driving its evolution and adaptation to new realities. The transformation of legal norms manifests itself in the expansion of the content of key categories, the development of accountability instruments, and the strengthening of the role of institutional mechanisms. The necessity of further developing universal international legal approaches to regulating hybrid conflicts, which will take into account their complex and dynamic nature, is substantiated.

Keywords: *hybrid threats, international law, aggression, cybersecurity, information warfare, sanctions, international security, Ukraine.*

Постановка проблеми. Поняття гібридних загроз є порівняно новим для міжнародного права й не має єдиного універсального визначення, що зумовлює наукові дискусії щодо його змісту та правової природи. У сучасній науковій літературі гібридні загрози розглядаються як комплексне явище, що поєднує різноманітні інструменти впливу (військові, політичні, економічні, інформаційні та кібернетичні), які застосовуються державами.

Особливістю гібридних загроз є їх багатовимірність, прихований характер і складність ідентифікації джерела агресії, що підриває традиційні механізми забезпечення міжнародної безпеки. Вони часто реалізуються через поєднання відкритих і латентних форм впливу, охоплюючи інформаційні кампанії, кібератаки, економічний тиск, використання проксі-суб'єктів, що унеможливлює чітке розмежування між станом війни та миру. У зв'язку з цим класичні підходи міжнародного права, які ґрунтуються на чітких категоріях збройного конфлікту та агресії, виявляються недостатніми для адекватного реагування на новітні виклики.

Актуальність дослідження посилюється трансформацією глобального безпекового середовища, в якому гібридні загрози стають домінантною формою протистояння між державами. Особливої гостроти ця проблема набула в контексті агресії проти України, що продемонструвала практичне застосування широкого спектра гібридних інструментів та виявила обмеженість наявних міжнародно-правових механізмів реагування. За таких умов виникає об'єктивна потреба в переосмисленні традиційних правових підходів, удосконаленні категоріального апарату міжнародного права та розробці ефективних механізмів протидії гібридним загрозам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі проблематика гібридних загроз та їхнього впливу на міжнародне право активно досліджується як українськими, так і зарубіжними науковцями. Значний внесок у розробку цієї тематики зробили такі українські дослідники, як А. В. Тарасюк, В. П. Кононенко, М. С. Тєтєвін,

Р. В. Черниш, О. С. Вареник, О. М. Поляков, а також інші автори, які аналізують трансформаційні процеси у сфері міжнародної безпеки в умовах новітніх викликів.

Зокрема, у працях А. В. Тарасюк обґрунтовується потреба в перегляді класичних підходів до визначення агресії з урахуванням цифрових та інформаційних форм впливу, які мають деструктивні наслідки й можуть прирівнюватися до традиційних військових засобів [5]. В. П. Кононенко досліджує інформаційну безпеку як ключовий елемент сучасного безпекового середовища, акцентуючи увагу на трансформації безпекових відносин під впливом цифровізації та зростанні ролі інформаційних операцій як інструменту стратегічного впливу [3].

Вагомим є внесок О. С. Вареник, яка аналізує тенденції міжнародного співробітництва у сфері кібербезпеки, підкреслюючи потребу в посиленні координації між державами та міжнародними інституціями в протидії кіберзагрозам [2]. О. М. Поляков у своїх дослідженнях розглядає способи активізації міжнародної співпраці у сфері кібербезпеки та наголошує на потребі у вдосконаленні правових механізмів взаємодії держав у сучасних умовах [4].

М. С. Тєтєвін приділяє увагу досвіду України у сфері міжнародного співробітництва з питань кібербезпеки, акцентуючи на важливості інтеграції національних механізмів у глобальні безпекові системи. Р. В. Черниш досліджує міжнародний організаційний досвід забезпечення кібербезпеки та підкреслює роль міжнародних інституцій у формуванні ефективних механізмів реагування на новітні загрози [6].

Окрему увагу заслуговують праці, присвячені безпосередньо феномену гібридної війни. Зокрема, В. П. Горбулін ще на початкових етапах формування цього поняття наголошував на комплексному характері гібридних конфліктів та їх здатності поєднувати військові й невійськові інструменти впливу, що значною мірою передбачило подальший розвиток наукових підходів до цієї проблематики [8].

Серед зарубіжних досліджень варто зазначити роботи, присвячені аналізу кібербезпеки, інформаційних операцій, санкційної політики та ролі міжнародних організацій у протидії гібридним загрозам. У цих публікаціях (зокрема, за останні п’ять років) розглядаються питання кваліфікації кібератак як акту агресії, удосконалення механізмів міжнародної відповідальності держав, а також розвитку колективних інструментів безпеки.

Аналіз наукових джерел свідчить про наявність різних підходів до розуміння сутності гібридних загроз. Частина дослідників розглядає їх переважно як військово-політичне явище, інші – як комплексний міждисциплінарний феномен, що охоплює економічну, інформаційну та кібернетичну складові. Водночас спостерігаються певні розбіжності в підходах до визначення меж гібридної агресії та критеріїв її кваліфікації, що свідчить про відсутність усталеного наукового консенсусу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість досліджень, низка важливих аспектів залишається недостатньо розкритою. Зокрема, потребують подальшого наукового опрацювання питання комплексної адаптації міжнародно-правових норм до гібридних форм конфліктів, удосконалення механізмів атрибуції дій держав у кіберпросторі, а також визначення ролі санкцій як повноцінного інструменту міжнародно-правового регулювання. Крім того, недостатньо

дослідженим залишається питання інтеграції національного досвіду (зокрема, України) у формування універсальних міжнародно-правових підходів до протидії гібридним загрозам.

Причинами цього є швидкий розвиток технологій, динамічність глобального безпекового середовища та випереджальний характер гібридних загроз порівняно з нормативно-правовим регулюванням. У зв'язку з цим виникає об'єктивна потреба в подальших дослідженнях, спрямованих на формування цілісної концепції правового реагування на гібридні виклики, що й обумовлює актуальність цієї статті.

З урахуванням викладеного, доцільно виокремити низку невирішених наукових питань, що потребують подальшого дослідження. Зокрема, дискусійними залишаються питання визначення правової природи гібридних загроз у системі міжнародного права, встановлення чітких критеріїв кваліфікації кібероперацій та інформаційних впливів як акту агресії, а також удосконалення механізмів міжнародно-правової відповідальності держав в умовах використання непрямих форм впливу. Окремої уваги потребує проблема інтеграції національного досвіду, зокрема України, у формування універсальних міжнародно-правових підходів до протидії гібридним загрозам.

Вирішення зазначених питань має важливе значення для забезпечення ефективності міжнародно-правового регулювання сучасних конфліктів, оскільки відсутність чітких правових механізмів ускладнює реагування міжнародної спільноти на новітні виклики безпеки.

Отже, аналіз сучасних наукових підходів свідчить про наявність низки невирішених теоретичних і практичних проблем у сфері правового регулювання гібридних загроз. Зокрема, відсутність єдиного підходу до визначення їхньої правової природи, нечіткість критеріїв кваліфікації новітніх форм агресії, а також недостатня ефективність механізмів міжнародно-правової відповідальності зумовлюють потребу в подальшому комплексному дослідженні. Вирішення цих питань є важливим для формування ефективної системи міжнародної безпеки та вдосконалення правових механізмів реагування на сучасні виклики.

Метою статті є комплексний аналіз впливу гібридних загроз на трансформацію міжнародного права, зокрема в частині розширення поняття агресії, удосконалення механізмів відповідальності держав та розвитку інституційних і правових інструментів протидії. Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких завдань: проаналізувати наявні наукові підходи до визначення гібридних загроз; визначити основні напрями трансформації міжнародно-правових норм; дослідити проблеми атрибуції дій держав у кіберпросторі; обґрунтувати роль українського досвіду у формуванні нових підходів до міжнародно-правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Аналіз впливу гібридних загроз на міжнародне право дає змогу виокремити кілька ключових напрямів його трансформації.

По-перше, відбувається розширення поняття агресії. Традиційне визначення агресії, закріплене в резолюціях ООН, не охоплює багатьох сучасних форм впливу, зокрема кібератак та інформаційних операцій. У зв'язку з цим поступово формується підхід, відповідно до якого новітні форми ворожих дій можуть розглядатися як складові

агресії. Особливого значення набуває питання кваліфікації масштабних кібератак як акту агресії, оскільки їхні наслідки можуть бути зіставними з традиційними військовими діями. Отже, сучасні безпекові виклики зумовлюють потребу в перегляді класичних міжнародно-правових підходів і розширенні змісту відповідних категорій за рахунок внесення цифрових та інформаційних форм впливу.

По-друге, спостерігається зміна підходів до відповідальності держав. У разі гібридної агресії доведення прямої причетності держави до конкретних дій значно ускладнюється, оскільки часто використовуються посередники, приватні військові структури або анонімні кіберсуб'єкти. Це зумовлює потребу в удосконаленні механізмів встановлення відповідальності, зокрема через розширення критеріїв атрибуції дій державі та вдосконалення процедур доказування. У сучасних умовах традиційні підходи до відповідальності виявляються недостатньо ефективними, що потребує їхньої адаптації до нових форм загроз.

По-третє, посилюється роль міжнародних організацій у забезпеченні безпеки. Такі організації, як ООН, НАТО та ЄС, поступово адаптують свої стратегії до нових умов, розробляючи комплексні механізми протидії гібридним загрозам. Це охоплює створення спеціалізованих структур, розвиток стратегій кібербезпеки, а також впровадження інструментів інформаційної протидії. Важливим чинником стає здатність інституцій швидко реагувати на динамічні виклики, що передбачає інтеграцію інноваційних підходів, автоматизацію процесів та використання цифрових технологій.

По-четверте, активізується розвиток міжнародного гуманітарного права в контексті нових форм конфліктів. Гібридні війни супроводжуються порушенням прав людини, використанням цивільної інфраструктури у військових цілях і маніпуляціями інформаційним простором. Це зумовлює потребу в адаптації наявних норм до нових реалій, а також перегляду підходів до забезпечення гуманітарних принципів у сучасних конфліктах. Особливої актуальності набуває питання дотримання етичних стандартів навіть в умовах складних і нестандартних форм протистояння.

Окремої уваги заслуговує український досвід, який відіграє системоутворювальну роль у трансформації сучасного міжнародного права. Саме на прикладі протидії гібридній агресії проти України міжнародна спільнота отримала практичний матеріал для переосмислення наявних правових підходів. Події, що розпочалися 2014 року та набули особливої інтенсивності після повномасштабного вторгнення 2022 року, продемонстрували обмеженість традиційних категорій міжнародного права, зокрема понять «збройна агресія», «війна» та «окупація». Це зумовило потребу в їхньому уточненні та розширенні з урахуванням комплексного характеру сучасних загроз, які поєднують військові, інформаційні, економічні, кібернетичні та політичні інструменти впливу. У цьому контексті Україна фактично є як практична платформа для формування нових міжнародно-правових механізмів реагування на гібридні виклики [3].

Важливо підкреслити, що гібридна агресія проти України охоплює широкий спектр дій: від прямого військового вторгнення та окупації територій до масштабних інформаційних кампаній, кібератак на критичну інфраструктуру, економічного тиску, енергетичного шантажу та використання міжнародних інституцій у власних інтересах. У зв'язку з цим

міжнародне право поступово відходить від вузького трактування агресії як виключно військового вторгнення й починає розглядати її як багатовимірне явище, що потребує комплексного правового регулювання [8].

У цьому контексті Україна є ініціатором нових підходів до визначення агресії та відповідальності за неї. Зокрема, на міжнародному рівні активно обговорюється потреба в розширенні юрисдикції міжнародних судових інституцій для розгляду справ, пов'язаних із гібридними загрозами, охоплюючи кіберзлочини, інформаційні атаки та економічні маніпуляції. Україна також наполягає на створенні спеціального міжнародного трибуналу стосовно злочину агресії, що є важливим кроком у напрямі зміцнення механізмів притягнення до відповідальності держави-агресора [2].

Окремої уваги заслуговує розвиток санкційного механізму як одного із ключових інструментів протидії гібридним загрозам. У сучасних умовах санкції перестають бути лише допоміжним засобом і набувають статусу повноцінного елементу міжнародно-правового реагування. Економічні обмеження, замороження активів, відключення від міжнародних фінансових систем, обмеження експорту технологій та енергоресурсів – усе це формує нову модель впливу на агресора, яка дає змогу досягати стратегічних результатів без прямого військового втручання. Важливо, що санкційна політика щодо Російської Федерації стала безпрецедентною за масштабами: за різним оцінюванням, запроваджено тисячі індивідуальних та секторальних санкцій, які суттєво вплинули на економічний потенціал держави-агресора.

Крім того, санкції дедалі більше інтегруються в правову систему міжнародних відносин як інструмент превенції. Вони використовуються не лише як реакція на вже вчинену агресію, але й як засіб стримування потенційних загроз. Це свідчить про поступове формування нової парадигми міжнародного права, в якій економічні та фінансові інструменти відіграють не меншу роль, ніж традиційні військові механізми [6].

Ще одним важливим напрямом трансформації є інтеграція національних правових систем у глобальний процес протидії гібридним загрозам. Україна, реагуючи на виклики, активно реформує власне законодавство, зокрема у сфері національної безпеки, кіберзахисту, інформаційної політики та протидії дезінформації. Водночас ці зміни відбуваються в тісній координації з міжнародними партнерами, що сприяє уніфікації підходів та створенню спільного правового простору для протидії гібридним викликам.

У цьому аспекті варто звернути увагу на те, що держави світу дедалі частіше вносять елементи боротьби з гібридними загрозами до своїх національних стратегій безпеки. Це передбачає розробку комплексних механізмів реагування, які охоплюють як військову сферу, так і інформаційний, економічний та кіберпростір. Такий підхід свідчить про усвідомлення багатовимірності сучасних загроз і потребу в міждисциплінарному правовому регулюванні [11].

З метою більш наочного відображення ефективності різних інструментів протидії гібридним загрозам доцільно проаналізувати їхній вплив у відсотковому співвідношенні, що наведено в таблиці 1.

Таблиця 1 – Оцінювання ефективності інструментів протидії гібридним загрозам (за міжнародним аналітичним оцінюванням)

Інструмент протидії	Рівень ефективності	Частка застосування
Економічні санкції	75 %	90 %
Кіберзахист та кібероперації	68 %	80 %
Інформаційна протидія (контрпропаганда)	60 %	85 %
Дипломатичний тиск	55 %	70 %
Військове стримування	82 %	65 %
Міжнародно-правові механізми	50 %	60 %

Джерело: розроблено авторами.

Як видно з наведених даних таблиці 1, найбільш ефективним інструментом залишається військове стримування, однак його застосування є обмеженим через високі ризики ескалації. Водночас економічні санкції демонструють високий рівень ефективності та найбільшу частку застосування, що підтверджує їх ключову роль у сучасній системі міжнародної безпеки. Кіберзахист і інформаційна протидія також займають важливе місце, що свідчить про зростання значення нематеріальних чинників у міжнародних конфліктах [10]. Водночас порівняно нижча ефективність міжнародно-правових механізмів вказує на потребу в їхньому подальшому вдосконаленні та адаптації до нових реалій.

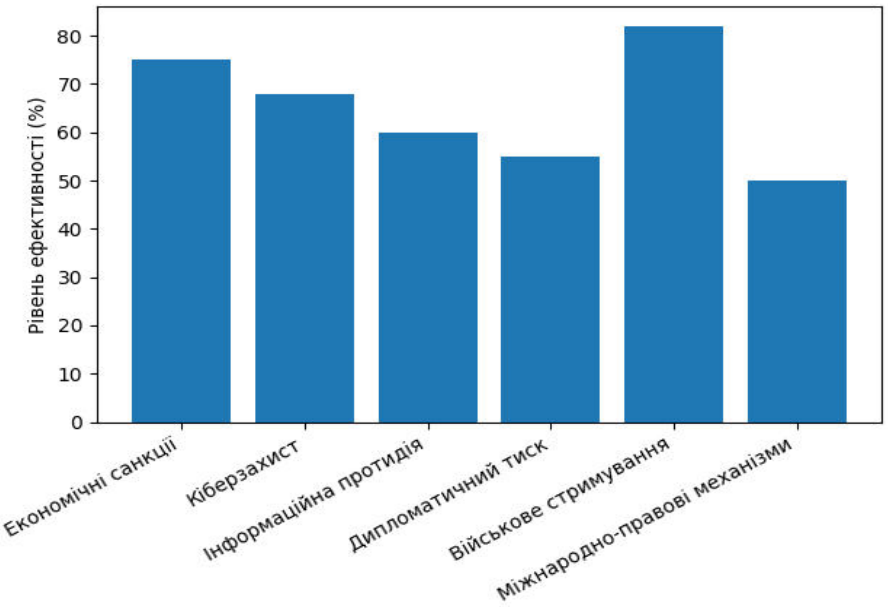

Рисунок 1 – Оцінювання ефективності інструментів протидії гібридним загрозам (за міжнародним аналітичним оцінюванням)

Висновки. Отже, гібридні загрози є одним із ключових викликів сучасності, що суттєво впливають на розвиток міжнародного права. Їх багатовимірний характер і складність ідентифікації зумовлюють потребу в переосмисленні традиційних правових підходів до забезпечення міжнародної безпеки. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну стало каталізатором цих процесів, продемонструвавши обмеженість наявних механізмів і потребу в їхній модернізації.

Трансформація міжнародно-правових норм проявляється в розширенні поняття агресії, удосконаленні механізмів відповідальності держав, посиленні ролі міжнародних організацій і розвитку нових інструментів протидії, як-от санкції та кібербезпека. Водночас цей процес потребує подальшого розвитку, зокрема в напрямі створення універсальних правових норм, які б ефективно регулювали новітні форми конфліктів [9].

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробкою комплексних міжнародно-правових механізмів протидії гібридним загрозам, що враховуватимуть їх динамічний характер і технологічний розвиток. В умовах зростаючої нестабільності міжнародного середовища такі дослідження набувають особливого значення для забезпечення глобальної безпеки та стабільності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богів Я., Шардакова А. Майбутнє міжнародного права: інтеграція сучасних технологій, гібридних підходів та створення нових нормативних рамок для глобального співтовариства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки».* 2023. Т. 10, № 3 (39). С. 243–249.

2. Вареник О. С. Тенденції міжнародного співробітництва у сфері кібербезпеки. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2024. № 11. С. 591–593. URL : https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-11/139

3. Кононенко В. П. Інформаційна безпека як стан. *Науковий вісник Ужгородського університету.* 2023. Т. 2, вип. 76. С. 244–250. URL : https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.76.2.39

4. Поляков О. М. Активізація міжнародної співпраці у сфері забезпечення кібербезпеки: шляхи удосконалення в реаліях сьогодення. *Інформація і право.* 2021. № 2 (37). С. 129–138. URL : https://doi.org/10.37750/2616-6798.2021.2(37).238348

5. Тарасюк А. В. Пріоритети правового забезпечення кібербезпеки в Україні на сучасному етапі. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2020. Вип. 1. С. 133–136. URL : https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(30).532

6. Тєтєвін М. С. Досвід України в галузі міжнародного співробітництва в галузі кібербезпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2024. Вип. 82, ч. 3. С. 263–266. URL : https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.3.41

7. Черниш Р.В. Міжнародний організаційний досвід у сфері забезпечення кібербезпеки. *Вісник кримінального правосуддя.* 2023. № 3–4. С. 112–121. URL : https://doi.org/10.17721/2413-5372.2021.3-4/112-121

8. Горбулін В.П. Гібридна війна: все тільки починається… *Дзеркало тижня.* 2016. № 11. С. 5–9.

9. Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти. Київ : Віват, 2015. 304 с.

10. Почепцов Г. Г. Смисли і війни: Україна і Росія в інформаційній і смисловій війні. Київ : Києво-Могилянська академія, 2016. 316 с.

11. Резніков О. О. Національна стійкість в умовах гібридних загроз: український досвід. Київ : НІСД, 2022. 112 с.

Дата надходження 03.04.2026
Дата прийняття 23.04.2026
Дата рекомендації 28.05.2026
Дата публікації 30.06.2026

Наукове видання

ІРПІНСЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ЧАСОПИС

Науковий журнал
2026. Випуск 2 (23)

НАД ВИПУСКОМ ПРАЦЮВАЛИ:

Випускаючий редактор	Новицька Н. Б.
Редактори-коректори	Клименко М. П., Грабарчук М. М.
Технічне редагування та комп'ютерне верстання	Завальніцька Д. П.
Дизайн обкладинки	Хоменко І. С.

Підп. до друку 30.06.2026. Формат 75 × 108/16.
Ум.-друк. арк. 24.5. Обл.-вид. арк. 30.72.
Тираж 300 пр. Зам. № 1186.

Видавець і виготовлювач
Державний податковий університет
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Київська обл., 08205
+38(067)734-02-40
email: irpin-yur-chas@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої діяльності
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів
і розповсюджувачів видавничої продукці
Серія ДК № 7669 від 20.09.2022